

T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

ON BİRİNCİ ASKERÎ TARİH SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ II
(SUNULMAYAN BİLDİRİLER)

**ON BİRİNCİ
ASKERÎ TARİH SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ II**
(SUNULMAYAN BİLDİRİLER)

**XVIII. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE
ORTA DOĞU'DAKİ GELİŞMELERİN
TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNE
ETKİLERİ**
(04-05 NİSAN 2007-İSTANBUL)

ANKARA
GENELKURMAY BASİMEVİ
2008

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları

ANKARA 2008

**T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA**

**ON BİRİNCİ ASKERİ TARİH SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ II
(SUNULMAYAN BİLDİRİLER)**

**XVIII. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE ORTA DOĞU'DAKİ
GELİŞMELERİN TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNE
ETKİLERİ**

(04 - 05 NİSAN 2007 - İSTANBUL)

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları

**ANKARA
GENELKURMAY BASIMEVİ
2008**

YAYIN KURULU BAŞKANI

Hava Korgeneral Ziya GÜLER

YAYIN KURULU

Dr.Em.Tuğg.Erdal YURDAKUL

Kur.Alb.İskender ÖZBAY

Prof.Dr.Esat ARSLAN

Prof.Dr.Ömer TURAN

Dr.Öğ.Alb.Ahmet TETİK

Dr.Öğ.Alb.Yavuz ÖZGÜLDÜR

Dr.Öğ.Alb.Mehmet ÖZDEMİR

Dr.Öğ.Alb.Zekeriya TÜRKMEN

DÜZELTİ

İlkay SARIKAYA

ISBN

978-975-409-472-5

NSN

7610270398173

SUNUŞ

Genelkurmay ATASE Başkanlığı tarafından düzenlenen “XVIII. Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu’daki Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri” konulu On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu 04 - 06 Nisan 2007 tarihleri arasında İstanbul’da yapılmıştır.

On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu’na üniversitelerin değerli öğretim üyeleri ile Silahlı Kuvvetlerde muvazzaf ve emekli personel katılmış, salonda iki gün süreyle 20 adet bildiri sunulmuştur.

Bugün Orta Doğu’da meydana gelen kültürel, toplumsal, siyasi, askerî ve iktisadi her sorun, jeopolitik konumundan dolayı Türkiye’yi yakından ilgilendirmektedir. Tüm bu gelişmelerin ve Türkiye’ye olan etkilerinin kavranabilmesi açısından Birinci Dünya Savaşı öncesinden XXI. yüzyıl başlarına kadar Orta Doğu’daki siyasi, askerî, ekonomik ve toplumsal gelişmeler ve Orta Doğu’ya yönelik politikalar tarihsel süreç içerisinde yeniden ele alınmıştır. Sempozyumda yer alan bildiriler konuları itibarıyla önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Eser, On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu’nda zaman yetersizliği nedeniyle sunulamayan 16 bildiriden oluşmaktadır. Bu bildiriler, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Türk Askerî Tarih Komisyonu (TATK) Genel Sekreterliğince düzenlenerek yayıma hazırlanmıştır.

Ziya GÜLER
Hava Korgeneral
ATASE ve Dent. Başkanı

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

İÇİNDEKİLER.....	III
------------------	-----

BİLDİRİLER

Tuğg. Ömer ESENYEL	Doğuşundan Günümüze Vehhabilik..	1
Dr. Topçu Yb. Yaşar ERTÜRK	Tarihî Süreç İçinde ve Günümüzde Orta Doğu'nun Önemi.....	23
Doç. Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU	Lübnan Sorunu Başlarında Beyrut'ta Yabancı Faaliyetler.....	49
Olca Özkaya DUMAN	1860 - 61 Cebel-i Lübnan'da Maruni Dürzi Çatışmaları Çerçevesinde Osmanlı'nın Orta Doğu Siyaseti.....	59
Yrd. Doç. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ	Kendi Arşiv Belgeleriyle İngiltere'nin Orta Doğu Politikası (1882-1914).....	71
Prof. Dr. Yücel ÖZKAYA	Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti İle Orta Doğu Hakkında Görüşleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde Musul - Hatay Hakkındaki Gizli Görüşmeler.....	83
Dr. Öğ. Yb. Suat AKGÜL	Rusya'nın Yürüttüğü Orta Doğu Politikası İçinde İrşad ve Cihandani Cemiyetlerinin Rolü.....	105
Arş. Gör. Barış METİN	1917 Bolşevik İhtilali Sonrasında Güney Azerbaycan Bölgesinde Askerî ve Siyasi Mücadeleler (Ekim 1917 - Ağustos 1918).....	125
Yrd. Doç. Dr. Kadir KASALAK	Suriye'de Manda Yönetiminin Kurulması ve Millî Mücadele'ye Etkileri.....	137
Doç. Dr. Celalettin YAVUZ	Arap - İsrail Anlaşmazlığının Bölgenin Güvenliğine ve Geleceğine Etkileri Filistin'de Arap - İsrail Çatışmasının Kökeni - Yahudi Yerleşmeciliği.....	153

Dr. Öğ. Alb. Ulvi KESER	İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Orta Doğu'ya Yahudi Göçü, Göçmen Yahudilere Türkiye'nin Yardım Faaliyetleri ve İngiltere'nin Kıbrıs'ta Açtığı Mülteci Kampları.....	191
Arş. Gör. Fahriye EMGİLİ	İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'den Filistin'e Transit Geçen Yahudi Mülteci Gemileri.....	231
Öğr. Gör. Dr. Fahri YETİM	Soğuk Savaş Dönemi Türkiye'nin Güvenlik Stratejileri Bağlamında Bağdat Paktı ve Türk Dış Politikasına Etkileri.....	243
İst. Alb. Tahir CEYHAN	Soğuk Savaş Döneminden Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmeler (Büyük Orta Doğu Projesi).....	259
Em. Hv. Kur. Alb. Aziz Rıfki ATEŞER	1923'ten 2023'e Küreselleşme, Merkez Bölgesi ve Türkiye.....	283
J. Bnb. Erhan DEMİR	Irak'ın İşgalinin Bölücü Terör Bağlamında Bölgeye ve Türkiye'ye Etkileri.....	301

DOĞUŞUNDAN GÜNÜMÜZE VEHHABİLİK

Tuğgeneral Ömer ESENYEL*

A. Genel

Suudi Arabistan; İran Körfezi, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz ile çevrili Arap Yarımadası'nın beşte dördlük bir kısmını ihtiva etmesi, dünya petrolünü ve deniz ticaret yollarını kontrol eden Hürmüz Boğazı - Bab El - Mendep ve Süveyş Kanalı'na yakın olması, Batı'nın İran'ı kaybetmesinden sonra Asya - Afrika yolu üzerinde yer alması sebebiyle öneminin artması, dünyanın en büyük petrol rezervine sahip olması, sattığı petrollerden elde ettiği petrol, dolarlar altın ve döviz stokları ile dünyanın dördüncü zengin ülkesi hâline gelmesi ve Mekke din merkezi ile jeopolitik, stratejik ve ticari yönden önemi artan bir Orta Doğu devletidir.

Suudi Devleti, Vehhabi mezhebiyle Suud ailesinin ittifakından oluşan bir devlet olduğu için devletin yapısında da bunun etkilerini görmek mümkündür. Kral, devlet başkanı olmanın yanı sıra Suudi Müslümanların dinî ve manevi lideridir. O, aynı zamanda Vehhabi hareketinin lideri ve nihayet ulemanın baş imamıdır. Kuruluş yapısına uygun olarak kral, üç önemli işlevi kendi üzerinde toplamıştır: Dinî önder (imam), kabile önderi (Şeyh-ül Meşayih), devlet ve hükûmet başkanı (kral).¹

Suudi Arabistan'ın kurulma aşamasında Vehhabilik, resmî din olarak ilan edilirken İbn Suud, rejimin kurucu ögesi olan üst düzey ulemayı dinî otorite olarak kabul etmiştir. Yeni yapıda ulema bağımsız bir güç olmaktan çok, mevcut devlet yapısı içinde eğitim, adalet ve dinî görevleri yerine getiren bir gruptur. Devlet çıkarları temelinde Suud ailesinin meşrulaştırılmasında Vehhabi İslam ahlak yapısı, birleştirici öge ve ideoloji olarak önemlidir.² Kralın aldığı her kararın ve bakanlık düzenlemelerinin şeriata uygunluğunun ulema tarafından onaylanması gerekir.³ Eğitim, adalet, hac ve evkaf bakanlıklarına, üst düzey makamlara, ulemadan ve özellikle El-Şeyh ailesinden (Abdulvehab'ın ailesi) kişiler atanmaktadır. Ulema genellikle devlet tarafından atanarak hâkim (kadı), imam, öğretmen ve okul idarecisi, ahlak komitesi üyesi olarak çalışmakta, Fetva Enstitüsünde Yüksek Ulema Konseyinde yer almaktadırlar. Bunların dışında bazı dinsel örgütler de mevcuttur. Günlük sosyal hayatın dinî esaslara göre yaşanmasını sağlamak maksadıyla "Dinen Doğru Olana Uyma ve Yanlış Olandan Kaçınma Komitesi" bir grup devlet memuru ve gönüllülerden oluşturulmuştur. Komitede görev alan ve Mutavva (Ahlak Polisi) olarak adlandırılan bu kişiler Suudi Arabistan'ın cadde, sokak ve alışveriş merkezlerinde; herkesin Vehhabi kurallarına uymasını denetlemektedir. Örneğin, namaz vakti camiye gitmeyen erkekleri, iş yerlerini kapatmayan esnafı, ramazanda oruç tutmayanları, yeterince doğru örtünmemiş kadınları, kadın-erkek birlikte toplantı yapanları, lokantalarda aile bölümü olarak ayrılmış locaların dışında yemek yiyen kadın ve aileleri, içki içenleri takip ve kontrol eder. Mutavva,

* 15'inci Piyade Er Eğitim Tugay Komutanlığı / Amasya.

¹ Bülent Baloğlu; İslam ve Demokrasi, s. 237.

² Josep Kostiner; Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri. s. 238.

³ Fulya Atacan; Değişen Toplamlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu, s. 238.

genellikle adli polisle dolaşır. Vehhabi geleneğine aykırı bir durum olduğunda ikaz eder ve daha kötü durumlarda kurallara uymayanları cezalandırır; kişi yabancı ise ülke dışına gönderilmesini sağlar. Doğal olarak bu durum, hem Suudlu vatandaşlar hem de Suudi Arabistan'a gelen yabancılar üzerinde bir korku ve endişe yaratmaktadır. Kökleri 1855'e kadar uzanan bu kurum, bugünkü anlamıyla ilk defa 1903'te Riyad'da kurulmuş ve süreç içinde tüm ülkeye yayılmıştır.

Ülkenin siyasi yapısı Fahd tarafından 1992'de çıkarılan "Temel Yönetim Kanunu" ile belirlenmiştir. Söz konusu kanunda, S. Arabistan anayasasının Kur'an ve sünnete dayandığı, dininin İslam olduğu belirtilmiştir.⁴ Suudi Arabistan'da 60 Suudi vatandaşından oluşan ve tamamı kral tarafından atanan, herhangi bir yasama yetkisi olmayan Danışma Meclisi (Meclis El-Şura) mevcuttur. Meclis, ülkenin ekonomik, siyasi, sosyal sorunlarında ve kral, (başbakan) veya başbakan birinci yardımcısının istediği konularda çalışarak görüş bildirebilir. Ayrıca önemli bakanlıklarda (Savunma, İçişleri, Dışişleri) kral ailesinden gelenlerin yer aldığı bir bakanlar kurulu vardır. Suudi Arabistan'daki 14 vilayetin valileri kral tarafından atanır.⁵

B. Suudi Arabistan ve Vehhabiliğin Kısa Tarihi

Arabistan, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Ridaniye Savaşı'nda Memluk Devleti'ne son vermesiyle Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.⁶ Osmanlı Devleti en güçlü dönemlerinde bile Mekke yönetimini Hz. Muhammed'in torunlarından olan Mekke Şeriflerine bırakıp onlara saygı gösterdiler, maaş tahsis ettiler, kendi iç işlerinde onları tamamen serbest bıraktılar. Her yıl gönderdikleri surre alaylarıyla ekonomilerine katkı sağladılar. Bu doğrultuda sultanlar, kadılar, paşalar, vezirler ve zengin kişiler tarafından Harameyn için vakıflar ihdas edildi. Mekke'nin onarım ve bakımı, Mekke'ye giden yolların, su yollarının, su ve yiyecek depolarının yapımı ve tamiri ne kadar büyük masraflara yol açarsa açsın, Osmanlı Devleti tarafından karşılandı. Çöl Araplarının hac kafilelerini yağmalamalarını ve hacıları öldürmelerini engellemek için tedbirler aldılar. Osmanlı Devleti'nin Hicaz Bölgesi'ne hâkimiyetinden dolayı hiçbir maddi menfaati olmadığı gibi devlet, bu bölgeye hiçbir zaman sömürgeci bir zihniyetle de yaklaşmadı. Aksine, o bölgedeki halkın huzuru ve refahı için yapılan çalışma ve gayretlerde daha çok manevi, dinî ve kültürel unsurların rol oynadığı görüldü.⁷ Osmanlı sultanları, kendilerini bu bölgenin hâkimi değil, hizmetkârı olarak gördüler. Bütün bu iyi davranış ve yaklaşımlara rağmen Osmanlı öncesinde olduğu gibi sonrasında da bitmek bilmeyen şikâyetler, haksızlıklar devam etti.⁸ Ancak herhangi bir önemli değişiklik olmadan Vehhabi isyanlarına kadar burası Osmanlı yönetiminde kaldı.

⁴ Jerichow Anders; The Saudi Files St. Martins Press, s. 10.

⁵ a.g.e.; s. 24.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Mekke-i Mükerrreme Emirleri, s. 17.

⁷ Ahmet Vehbi Ecer; Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri, s. 115.

⁸ Ecer; s. 115.

Suudi Arabistan ve Vehhabi hareketi, Osmanlı Devleti'nin otoritesinin zayıf bir ânında ortaya çıkarak gelişmiş, yayılmış ve güçlenmiştir. S. Arabistan Devleti'nin tarihini yıkılış ve tekrar kuruluş tarihleri esas alınarak üç dönem (devlet) hâlinde incelemek mümkündür. Birinci devlet, Vehhabi mezhebinin kurucusu Muhammed İbn-i Abdullah (1703-1792) ile Deriyye kasabası (Riyad yakınlarında) Emiri Muhammed bin Suud'un 1744'te karşılaşma, tanışma ve anlaşması ile başlayan ve 1818'de Osmanlı Ordusunun Deriyye'yi işgali ile sona eren dönemi kapsamaktadır. Bu anlaşma ile Muhammed bin Abdülvehhab fikirlerini savunacak, maddi bir güç elde etmiştir. Amacına ve siyasi mücadelesine askerî destek bulmuş, yüzyıllardır çölde yaşayan bir Necid kabilesinin emiri olan Muhammed bin Suud da pek çok kanlı iç mücadele, dalgalanma ve kesinti ile süregelen iki buçuk asır sonra dünya siyasetinde denge unsuru olacak bir devlet görüşünün temelini atmıştır.

Fransız subaylardan Jean Raymand'ın konuyla ilgili raporunda şöyle denmektedir.⁹

Bu tarihten sonra Abdulvehab, Suud ve oğulları cihat için çalışmaya koyuldular. Abdulvehab kitaplar yazıyor, dersler veriyor, herkesi cihata davet için elçiler gönderiyor, mektuplar yazıyordu. İnsanların bir kısmı bu çağrılara uydu. Uymayanlar için Muhammed B. Suud ve oğlu Abdulaziz devreye giriyor ve kılıçlarını kullanıyorlardı; Suud ve oğlu cihata uymayan kabilelerin halkını kılıçtan geçirdiler, mallarının beşte birini devlete ayırdılar diğer kalanlarını cihata katılanlar arasında paylaştırdılar. Vehhabi köktencililiğinin motivasyonel gücü ile ganimet hırsının birleşimi, İbn-i Suud'un başarı formülü idi.¹⁰

Vehhabilerin Osmanlı yönetimine baş kaldırmalarının sözde ve görünüşte gerekçesi dinseldi. Onlara göre Osmanlılar ve onun yönetimi altında bulunan ülke halkları dinden uzaklaşmışlar, Tanrı'ya ortak koşmuşlardı. XVIII. yüzyıl sonlarında Vehhabi hareketi, İmam Abdülaziz Bin Muhammed Al-Suud yönetiminde dinî hareket olmakla birlikte siyasi kimlik de kazanmıştı. Vehhabi hareketi Arap milliyetçiliğinin kıvılcımı olmuştu.¹¹

Bu dönemde Vehhabiliğin yayılışı çok kanlı olmuştur. Vehhabiler 1802'de Emir Abdülaziz'in oğlu Suud'un kumandasında Vehhabi savaşçıları Kerbela'da 10 Muharrem ayını yapan Şiiler'in üzerine saldırdılar ve en az

⁹ (*) Fransız subaylardan (Fransa'nın Bağdat Konsolosu) Jean Raymand'un Fransa Dış İlişkiler Bakanına sunulmak üzere hazırladığı Vehhabilerle ilgili 10 Temmuz 1806 tarihli muhtırasında (A. Ecer S.56) Suud ile Muhammed B. Abdulvehab arasındaki ilişkilerini açıklamıştır. "Muhammed B. Abdülvehab ve Muhammed B. Suud yeni toplumun başında bulundular. İktidarı aralarında paylaştılar. Muhammed B. Abdülvehab dinî liderliği, ötekide devlet işlerini ele aldılar. Karşılıklı olarak bu görev taksiminin kendilerinden sonra ailelerine geçmesinde ve devamında anlaştılar. Ayrıca Der'iye şehrinin oluşacak imparatorluğun başkenti olmasında da anlaştılar. (J.Raymand, Les Wahabys, Le Caire 1925, 7-8)

¹⁰ R. Hair Dökmeciyan; İslam in Revolution, Fundemantalism in the Arab World, (Türkçesi: Arap Dünyasında Köktencilik).

¹¹ Lee David Cooper; Vehhabi Hareketi.

2000 Şii'yi öldürdüler. Hz. Hüseyin'in türbesini yağmalayıp tahrip ettiler. Kerbela yandı yıkıldı, bir kez daha mateme büründü. 1803'te I. Abdülaziz Taifi kanlı bir şekilde yağma ve talan ederek ele geçirdi. 1803'te Kerbela katliamının öcünü almak üzere harekete geçen bir Şii fedai tarafından öldürülen Abdülaziz'in yerine geçen oğlu Suud bin Abdülaziz döneminde de baskınlar, talanlar, hac kervan soygunları, kıyılarda da korsanlık eylemleri Arabistan'ı teröre boğmuştur.¹²

Bu dönemde Vehhabiler, kendi ana yurtları Necd'den çıkmış, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Hicaz, Ahsa, hatta; Suriye ve Irak içlerine kadar etkisini göstermiş ve Osmanlı Devleti'ni sarsmıştı. Üstelik 1806 yılında Suud B. Abdülaziz, III. Selim ve valileri dine davet eden mektuplar yazmış ve padişahın adını hutbelerden çıkarmış, Mekke ve Medine'nin hizmetkârı sıfatını kullanılmamış, hac yollarını kapatmıştır. Vehhabi isyanları Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevi yönden büyük zarar vermiş ve devlette büyük tahribat yapmıştır.

Aslında Osmanlı Devleti'nin içte ve dıştaki sorunları Vehhabi isyanıyla ilgilenmesini engellemiştir. Dönemin padişahı II. Mahmud sorunun çözümü için Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirmek zorunda kalmıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ordusu (Arabistan'a Kavalalı'nın oğlu gitmiştir) 1811-1818 arasındaki zorlu savaş ve mücadelelerden sonra isyanı bastırmıştır. Bu isyanın bastırılması, hac yollarının güvenliğinin sağlanması Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya büyük bir itibar sağladı; oğlu İbrahim Paşa'ya Hicaz, Cidde ve Habeş Valilikleri verildi. Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu dağınık ve güçsüz durum, Mehmet Ali'nin Orta Doğu'da oynayacağı rolü daha da güçlendirmişti.¹³ Kavalalı Mehmet Ali Paşa bu konumdan faydalanarak kısa sürede Basra Körfezi'nin bir bölümü ile Kızıldeniz'in tamamını nüfuzu altına almıştır.

Mehmet Ali Paşa Mora isyanındaki rolünden de faydalanarak Mısır Valiliğinin konumunu güçlendirmek ve kazandığı toprakları genişleterek kendi soyuna devretmek için uygun zaman ve koşulları kullanmıştır. Bu çerçevede Mehmet Ali Paşa ve oğulları önce Suriye'yi (1831) sonra Konya'yı işgal edecek (1832), burada Osmanlı ordusunu mağlup etmesi üzerine Kütahya'ya ulaşacak (1833) ve büyük devletlerin de araya girmesi ile de Kütahya Anlaşması imzalanacaktır. Bu anlaşma ile Girit, Suriye ve Mısır Valilikleri Kavalalı'ya; Cidde ve Adana Valiliği İbrahim Paşa'ya verildi. Mehmet Ali Paşa'nın Vehhabi isyanlarını bastırmak için kullanılması Arabistan'da Osmanlı hâkimiyetini zayıflatmış hatta; Mehmet Ali Paşa'ya geçmesini sağlamış ve Mehmet Ali Paşa'nın bu bölgede güçlenmesi sonucunda meydana gelen olaylar Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit etmiştir. Bu savaş sırasında bir Rus filosunun Osmanlıya yardım amacıyla gönderilmesi ve imzalanan Hünkâr İskeleyi Anlaşması ile Boğazlar ilk defa uluslararası bir sorun hâline gelmiştir.

¹² Necdet Sakaoğlu; Bedevilikten Vehhabi – Suudi İmparatorluğu'na Makalesi.

¹³ Rifat Uçarol; Harp Akademileri Yayınları Siyasi Tarih. s. 126.

Vehhabi-Suudi Devleti ikinci defa, Abdullah bin Suud'un oğlu Türki tarafından 1821'de kuruldu ve 1891'e kadar 70 yıl varlığını sürdürdü. Süveyş Kanal Bölgesine ve Hindistan'a yakın olması nedeniyle Osmanlılar ve İngilizler arasında yaşanan nüfuz savaşının önemli alanlarından birisi hâline gelmişti. Türki, bazen Osmanlılara bazen de İngilizlere yakınlaşarak birini diğerine karşı kullanarak siyasi hedeflerinin bir çoğunu gerçekleştirdi. İkinci devlet dönemi Reşidilerle diğer kabileler ve emirlik içi mücadeleyle geçmiştir.¹⁴

Kuruluş dönemini teşkil eden birinci devlette (1744-1818) Vehhabiler pirlerinin yolunda "her yeniliği küfür", her yabancı geleneği bid'at sayıp mezarlara ve halkın sevip saydığı değerli kişilere saygı göstermeyi "kula tapınma" ile eş değerde ve "putperestlikle" bir tutmalarına rağmen ikinci devlet sürecinde, dünyaya ve yaşanan çevresel siyasi tabloya daha yakın davranmak zorunda kaldığı ve Vehhabilerin bazı öğretilerinden bazı tavizler verdiği görülmektedir. Bu kapsamda Suudi-Vahabi ortaklığı mezar ziyaretine ve Caferi mezhebi mensuplarının hac etmesine izin verdiler.

Vehhabi-Suudi devleti, üçüncü kez dünya sahnesine, 1902'den sonra Abdülaziz bin Abdurrahman bin Faysal bin Türki'nin gayretiyle çıkmıştır. Abdülaziz'in Riyad'ı, İbn-ü Reşid'den ele geçirmesini müteakip şehrin dinî liderliğini de aynı zamanda Abdülvehhabın torunlarından Şeyh ailesinden Abdülaziz b. Abdüllatif'e tevdi ederek geçmişten gelen ittifakın devam ettiğini ilan ediyordu.¹⁵ Reşid oğullarının güç kaybetmesinden, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yeteri kadar ilgi göstermemesinden ve İngilizlerin bölgeye aşırı ilgi gösterip İbn Suud'a destek vermelerinden faydalanan İbn Suud hâkimiyet alanını genişletmiştir. Sorunu barışçıl ve diplomatik yönden çözümlmek ve Suudluları yanına çekmek için Mayıs 1914'te Osmanlılar, Abdülaziz İbn-i Suud'u Necid Kaymakamı yapmış ve Suudlular'la Birinci Dünya Harbi'ne girmesiyle İngilizlere karşı ittifak oluşturmak için bir Osmanlı heyetini Arabistan'a göndermişlerdir. Ancak Suudlular Osmanlı yerine İngilizlerle anlaşmışlardır. 1915'te imzalanan bu anlaşma ile İngiltere, İbn Suud'u Necd ve Al-Hasa sultanı olarak tanıdı,¹⁶ İbn Suud'a şövalyelik unvanı vermiştir. Bundan sonra Vehhabiler, İngilizlerle iş birliği içerisinde Osmanlılar'a karşı savaşmışlardır. Bu dönemde yapılan müzakere ve iş birliği faaliyetleri Vehhabiliğin iç yüzü ile dinin siyasete alet edilmesi daha doğrusu siyasi çıkarlar uğruna nasıl kullanıldığı konusunda iyi bir fikir vermektedir. İbn Suud İngiliz casusu Philby'e: "İnancımıza göre sizler ehl-i kitapsınız, Vehhabilerin nefretine hedef olan müşriklerden veya kâfirlerden değilsiniz. Fakat halkım arasında, özellikle eğitimlerini Necd dışında almış olan veya sıklıkla dışarıya seyahat eden birçok şehirli insan, İslamiyet'in temsilcileri diye Türkler'e yakınlık duymakta ve bundan dolayı İngilizler'e düşmanca bakmaktadırlar. Daha yakın zamanda böyle düşünen iki adamı görüşlerini ifade ettiklerinden dolayı cezalandırdım." İbn Suud, bir başka münasebetle şunları

¹⁴ Nâci Kâşif Kıcıman; Medine Müdafaaası Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?, s. 135.

¹⁵ a.g.e; s. 42.

¹⁶ Fulya Atacan; Değişen Toplamlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu, s. 224.

söylemektedir: "Eğer siz İngilizler, kızlarınızı karım olsunlar diye bana önerirseniz kabul ederdim. Fakat Mekke Şerifinin veya Mekkelilerden ve diğer Müslümanlardan müşrik saydıklarımızın kızlarını alamam. Hristiyanların kestiği hayvanların etlerini sorgusuz sualsiz yerim. Allah ile beraber başkalarını ibadetlerinde ortak koşan müşrikler ise bizim nefret edip iğrenç saydığımız kimselerdir.¹⁷ Bu duygularla yüklü olan İbn Suud, bir başka toplantıda da Hristiyanlarla ilgili bazı Kur'an ayetlerini okumuş, sonra da Philby'e dönerek: Kendisini kuzeni saydığını, zira Hristiyanların İshak peygamber, Araplarında İshak'ın kardeşi İsmail Peygamber evladından olduklarını, Türklerin ise Tatar kökenli Evlad-ı İblisten olduklarını ifade etmişti.¹⁸

Henri Laoust, Vehhabilerin isyanlarını her ne kadar doktrinlerindeki mevcut idareye itaat esasından dolayı otoriteye açıktan açığa isyan edemediklerini söylese de Vehhabilerin Osmanlı sultanlarını her zaman birer gasıp olarak görmeleri ve Türklere karşı düşmanlık duymalarında cahillik, ilkelik, fakirliklerinin doğurduğu psikolojilerinin yanında Arap milliyetçiliğinin uyanması ile Batılı devletlerinin tahriklerinin rolünü inkar edemeyiz. 1806 yılında Jean Raymond, bir gözlemini şöyle anlatıyor: "Geçen günlerden birinde bir Vehhabi, kahin gibi şu sözleri söylüyordu: "Zaman yaklaşıyor, halifelik tahtında bir Arap'ın oturduğunu göreceğiz. Uzun zamandır bir gasıbın boyunduruğu altında oturduğumuz yeter". Ancak bunda İngilizlerin büyük rolü olduğunu da hatırlatmak gerekir.

İngilizlerin, Osmanlı Devleti'ndeki etnik ve milliyetçi akımları desteklediği bilinmektedir. Bunun bir sonucu olarak İngilizler, Osmanlı halifesinin meşru bir halife olmadığını; çünkü Kureyş kabilesinin soyundan gelmediğini iddia ederek Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki nüfuz ve prestijini sarsmaya çalışmıştır. İngiliz dış politikasının sorumluları, bir Arap olan Mekke Şerifinin meşru halife olduğunu, Türk olan halifenin ise bir gasıp olduğunu iddia ettiler.¹⁹

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi sonunda imzalanan 1918 Mondros Mütarekesi'yle Hicaz'dan çekilince Vehhabiler, 1924'te Mekke ve Taif'i aldılar ve Abdülaziz, Hicaz Kralı oldu. 1927'de Cidde Anlaşması ile İngiltere, Yeni Suudi Arabistan Devletini tanıdı. 18 Eylül 1932 günü Necid Meliki olarak bugünkü Suudi Arabistan Krallığı'nın başına geçti. Arabistan Krallığı 1932'de Kral Abdulaziz Bin Abdurrahman Al-Suud tarafından kurulmuş oldu. 1880 doğumlu olan Kral Bin Abdülaziz 1953'te öldüğü zaman Kralın 125 kızı, 44 erkek çocuğu olmuş ve erkek çocuklarından 9'u kendinden önce ölmüştür. Abdulaziz'in bu çocukları 17 karısından olmuştur. Bunlara ilaveten, bazı kaynaklara göre Abdulaziz evinden uzak kaldığı zaman kendisine genç kızlar sunulmaktaydı. Bunların sayısının 150 - 200

¹⁷ Philby; Arabia Of The Wahhabis London 1928, s. 23, , Mehmet Ali Büyükkara Suudi Arabistan ve Vehhabilik, s. 48.

¹⁸ a.g.e.; s. 23-24.

¹⁹ Kemal H. Karpat; İslam'ın Siyasallaşması, s. 454.

olduğu ve çocuklarının da 130 erkek ve 180 kız olduğu tahmin edilmektedir.²⁰

Kralın evlendiği kadınlar ülkenin önemli kabilelerinden olmuştur. Bu evlilikler sayesinde kral siyasal tabanını genişlettiği gibi krallığın yasallığını da kuvvetlendirmiş, önemli ölçüde iç çatışmaları da engellemiştir.

Arabistan'daki Vehhabi ve diğer Arapların Osmanlı'ya karşı isyanı ve halifenin cihat çağrısına uymak yerine İngiliz ve Fransızlar'la iş birliği bugünkü Orta Doğu'daki sorunların kaynağını teşkil etmektedir. Birinci Dünya Savaşı bu bölgede Osmanlı yönetiminin sonu oldu. İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Anlaşmasına göre, Irak ve Filistin İngiliz yönetimine, Lübnan ve Suriye Fransız yönetimine verilmek üzere bölge paylaşıldı. Arapları, Türklere karşı müttefik olarak yanlarına çekmek için İngilizler bağımsızlık sözü vermişlerdi. Oysa etkisiz bir Türk sultanının yerine etkili bir İngiliz ve Fransız efendi geçmişti. Arap dünyası pek çok bölgeye bölündü.

Savaş sırasındaki etkin destekleri İngilizler için büyük önem taşıyan Hicazlı Haşimiler yalnızca Ürdün ve Irak bölgesini alabildiler.²¹ İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yıllarca direndiği Filistin'de Yahudilere bir yurt verme projesini hayata geçirme imkânı buldu ve Filistin'e Yahudi göçünü başlattı. Kuzey Afrika'da Cezayir gibi yerler de Fransa'yla birleşmiş ya da Fransız koruması altına girmişti. Suriye ve Lübnan, tüm önemli kararların Fransa'da, çoğunlukla Paris'te alındığı Fransız mandası olmuşlardı. Körfez devletleri, Mısır ve Umman hâlâ İngiliz koruması altındaydılar. Libya'da Türk yöneticilerinin yerini İtalyanlar almıştı.²² Bu işte en kazançlı Vahabi-Suud ittifakıydı. Arabistan'ı Suud evi hâline getirmişlerdi. Ancak bugün bile hâlâ çözülemeyen birçok sorun kümesi ve akan Arap kanının üzerinde Suud Krallığı doğmuştur.

C. Vehhabilik

İbn Abdülvehhabin doktrinel öğretileri, Hanbeli mezhebinin kurucusu İbn Hanbel ile İbn Teymiyye'nin katı yorumculuğuna dayalıydı. Abdulvahab yalnızca Kur'an ve sünneti kabul ediyor ve bundan sonraki teolojik yorumları, tasavvufu ve batıl inançları sapıklık olarak niteliyordu. Üstelik Osmanlı sultanlarının meşruiyetlerini tanımıyor ve peygamberin söz ve davranışlarına tam bağlılığı vazediyordu. Şeyhin Allah'ın mutlak birliği üzerindeki vurgusundan dolayı takipçileri "Muvahhidin" olarak adlandırıldı.²³

Dini silahla uygulamaya çalışan, namaz kılmayana ölüm cezası öngören, kendilerinden olmayanları kâfir bilerek onların mezarlıklarını ayıran,

²⁰ Alexendar Bligh; From Prince Two King.

²¹ Qystein Noreng; Oil and Islam. England, (Türkçe'si: Petrol ve İslam. Çev. Dilek Başak) s. 302.

²² a.g.e.; s. 302.

²³ R. Hair Dökmeciyan; Islam in Revolution, Fundemantalism in the Arab World, 1985 (Türkçesi: Arap Dünyasında Köktencilik.) s. 156.

peygamber devrinde olmayan her şeyi sapıklık ilan eden, akli dışlayan, amelsiz imanı küfür sayan, Kur'an ayetlerini akılla yorumlamayı yasaklayan Vehhabiliğin bazı önemli ilkeleri şöyledir:

“Allah'ın zatı, sıfatı ve fiili aynıdır. Ayrı olamaz. Bu tevhittir. Tevhide inanmayanın malı, canı helaldir. Amel imanın içinde gizlidir, amelsiz iman olamaz. Ameli yerine getirmeyene harp açılır. Kestiği yenmez. Bu kişilere karşı cihat edilir. Ayetleri yorumlamak küfürdür. Hüküm zahire göredir. Allah'a aracısız ibadet şarttır. Mürşid, şeyh, veli, aracı küfürdür. Kesin delil Kur'an'dır. Şia, kelam, tasavvuf, tarikat uydurmadır. Kur'an ve Hadis'ten başka her şey bid'attir. Mezar, türbe yapmak, adak adamak, kabir ziyareti küfürdür. Allah'tan başka kimseden yardım beklemek küfürdür. Tarikat küfürdür, sömürü aracıdır. Namazı cemaatle kılmak şarttır. Namaza gelmeyen ceza alır. Sigara, nargile, içki ve kahve içene kırk değnek vurulur. Vakıf kuranlar servetlerini kaçırانlardır. Muska, tespih, zikir, sünnet ve nafilé namaz batıldır. El öpmek, boyun kırmak, evliya kabri ve sakalı şerif ziyareti, mevlit ve kaside okuma, çalgı dinlemek, eğlenmek şirkittir. Rufai, Kadiri, Nakşibendi ve benzeri tarikatları küfürdür. Ehlibeyt sevgisi taşımak, Ali evladını masum saymak şirkittir. Camilerin süslenmesi, kubbe ve minare yapılması peygamber zamanında olmadığı için bid'attır.”

Vehhabilik, İslam dünyasında İslam dinini ideolojik bir bakış açısından hareketle toplumsal ve siyasal sistemi ilk hâline döndürme amacı güderek militarist, irticai oluşumların doğmasına yol açmıştır. Bunlar İslam'ı siyasal bir sistem olarak tanımlamışlar, tevhit ve cihat kavramlarını hareket noktası olarak seçmişlerdir. Vehhabilikten güç alan siyasal İslamcılara göre toplumun siyasal yönetimi, ilahi hâkimiyet anlayışına göre kurulmalıdır. Yani demokrasi yönetimlerinde millete ait olan egemenlik hakkı doğrudan doğruya Allah'a aittir. Kur'an anayasadır ve bu hususları yerleştirmek, gerekirse savaşmak ve kan dökmek için cihat yapılması Allah'ın emridir, farzdır. İşte bu anlayış içerisinde olan siyasal İslam, militanca bir yaklaşımla cihada sarılmakta, şiddet ve saldırganlığa başvurmaktadır. Bu saldırgan, irticai siyasal İslamcı oluşumlar sayısı onları aşacak biçimde değişik adlarla, dünyada ve Türkiye'de çağdaş devlet yönetimine karşı olduklarını açıktan açığa beyan etmektedirler ve akıllara durgunluk verecek cinayetler işlemektedirler.²⁴

Vehhabilerin, kendi dışlarındaki bütün mezhepleri küfürle suçlamaya varan derin hoşgörüsüzlükleri vurgulanır. Küfür, yalnızca putperest dinlerle ya da İslamiyet dışındaki tek tanrılı dinlerle sınırlı değildir; Vehhabi olmayan Müslümanları da tanımlar. Hareketin kurucusunun önde gelen haleflerinden Süleyman bin Abdullah Bin Muhammet bin Abdulvahhab, kafirlerle ittifakı yasaklamakla kalmamış, işe alınmalarını, onlara danışılmasını, güven duyulmasını, ziyaret edilmelerini onlardan tavsiye alınmasını, onlarla

²⁴ Ecer, s. 3.

ahbaplık edilmesini, samimiyet kurulmasını, taklit edilmelerini de yasaklamıştır.²⁵

“Vehhabilerin ana muhalifi Osmanlı hükûmetiydi. Çünkü onlar bu hükûmetin yetkisine meydan okumuş ve onu bir tarafa itmişlerdi. Nitekim Vehhabi isyanında İslam’ın ilk yıllarındaki Harici isyanını hatırlatan, izlere rastlanmaktadır. Bir başka deyişle onlar da bir idealizmin zorlayıcı etkisiyle kaba ve dar görüşlü usullere başvurarak ıslahat yapmak istemişlerdi. Fakat alışlagelmiş olan İslam geleneği daha önceleri Haricilerin usûllerine nasıl karşı koymuşsa Vehhabi usullerine de öylece karşı koydu. İslam tarihinde görülen birçok aşırı muhafazakâr ıslahat hareketinin yol açtığı ilginç ve sık görülen bir garabet vardır. Onlar ıslahatçı bir gaye için bütün ümmeti birleştirmek amacıyla yola çıktıkları hâlde, çok geçmeden mevcut birliği bile bozmaya ve ona karşı silaha sarılmaya yönelmişlerdir.”²⁶

Vehhabi hareketi, Osmanlı Devleti’nin yıkılışını hızlandırmakla kalmadı; Türk düşmanlığından hızını alan bir Arap milliyetçiliğinin doğuşunda, modernist İslamcılarının ortaya çıkmalarında etkileri olduğu gibi dinde akla yer vermemek, fikir hürriyeti tanımamak, hoşgörüden uzak bir bağnazlık içinde bulunmak ve bunları dindarlık sanmak özelliklerinden dolayı gerici akımların da kaynağı olmuştur. Vehhabilik, böylece çıkışından günümüze kadar İslam toplumunun daha yüksek örgütlenme düzeyine geçmesini engelledi.²⁷ Toplum, zengin petrol kaynaklarından sağladıkları imkânlarını hâlâ Selefilik, Müslüman kardeşlik gibi isimler altında propagandaya yöneltmektedirler. Laik ve modern devlet düzenine karşı olan Vehhabiler ve onların devleti Suudi Arabistan bir dikta rejimi ile yönetilmelerine rağmen, düzenlerinin şeriat yönetimi olduğuna dünyayı inandırmak istemektedir.²⁸

Suudi-Vehhabi devletin Abdülaziz’le gelişmesini Vehhabiliğin yayılışını daha iyi görebilmek için İhvan hareketini incelemenin önemli olduğu değerlendirilmektedir.

1912’de Abdülaziz’in Necd’i ele geçirdikten sonra bölge içinde hâkimiyeti tesis etmek, bedevileri yerleşik hayata geçirmek ve Vehhabiliği öğretmek için Hicre (hucra) adı verilen bedevi yerleşim alanları oluşturuldu.²⁹ Dinî-siyasi hareket olan İhvanda Vehhabilik ideolojisinin Suud iktidarıyla siyasal bir hâl aldığı yani Suud’un siyasal ihtirasları uğruna dinin nasıl kullanıldığı çok açık bir şekilde görülmektedir. İhvan örgütlerinin dinsel coşkusu ve savaşı potansiyeli İbn Suud’un elinde güçlü bir siyasal araç durumundaydı. Ancak daha sonra İhvan zamanla geri tepen bir silah ve İbn

²⁵ Al-Azmeh Aziz; *İslams and Modernities*. (Türkçe’si: *İslamlar ve Moderniteler*. Çev. Elçin Gen.) s. 224.

²⁶ Fazlul RAHMAN; *İslam*. s. 252.

²⁷ Karpat; s. 29.

²⁸ Ecer; s. 247.

²⁹ Mehmet Ali Büyükkara; *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. s. 12.

Suud'un kurduğu devleti tehdit eden bir tehlike hâlini alacaktır.³⁰ Bu tehditlerden ilki 1927'de Suudi Arabistan Krallığının kurulmasında etkin rol oynayan bazı İhvan liderleri tarafından oluşturulmuştur. Bu tarihte isyan çıkarmış olan İhvan, Abdülaziz'i ülkenin doğusunda yaşayan Şiilere Vehhabi inancını öğrenmeye zorlamamakla, bir oğlunu İngiltere'ye diğer oğlunu da hâlâ İngiliz işgali altında bulunan Mısır'a göndermekle, otomobil, telsiz, telgraf, telefon gibi Hristiyan ve şeytan icadı alet ve edevatı kullanmakla suçlayarak isyan ettiler. İsyen eden İhvan'ı oluşturan kabileler ile açılan savaşta (1929 Sabala Savaşı) Abdullaziz isyancıları mağlup etmiş ve İhvan teşkilatına son vermiştir. Ancak İhvanın ideolojisini oluşturan bu ilk Vehhabilik, daha sonra da Suud devleti'ni tehdit etmeye devam edecek ve köktenci bir yönetim olan Suudlulara karşı yine köktenci bir muhalefet oluşturacaktır. Bu isyana katılan kabileler daha sonraki isyanlarda da görülecektir. Bu da Suud Krallığını oluşturan kabileler arasındaki meşruiyetin Vehhabi ideolojisine bağlılığının her zaman sorgulanmasına yol açacaktır. İkinci şiddetli muhalefet Kâbe'nin işgaline kadar varan ve Kasım 1979'da Sabala Savaşı'nda öldürülen bir İhvanın torunu tarafından yönetildi. Hareketin lideri Cuheyman El Uteybi, bozuk ve dejenere olmuş Batılı değerlere son verilmesi ve bu bağlamda Batılı tüm devletlerle ilişkilerin kesilmesi, Suud saltanatının yıkılarak İslami bir hükûmetin kurulması, ülkedeki tüm yabancı askerî uzman ve müsteşarların ülkeden çıkarılması ve üslerin kapatılması taleplerinde bulunmuştur. Ayrıca Cüheyman Allah'a ortak koşanları, Ali, Fatma'ya dua eden Şiileri kâfir saymış, müzik ve teknolojiyi reddetmiştir. Televizyonun Arabistan topraklarına sokulmasını şiddetle eleştirmiştir. Cüheyman 300 taraftarı ile Kabe'yi işgal etmiş, Suud, Pakistan ordusu ve Fransız özel harekât timleri ile bir kısmı öldürülerek Cüheyman'ın da içinde bulunduğu grup idam edilerek başkaldırı bastırılmıştır. Cüheyman'ın isyanının belirgin özelliği Suudi hanedan yönetiminin yanı sıra Vehhabi ideolojisi ve bürokrat iş birlikçilerinin bütüncül bir reddiydi. İhvanın meydan okuyuşunun radikalliği nedeniyle monarşi, muhaliflerinden daha köktenci olduğunu ispatlamaya zorlandı. Bu nedenle, hükûmetin yeni köktencilik arayışı, kısıtlayıcı politikalarıyla birlikte ortalama vatandaşlara yüklenen sosyal baskıları şiddetlendirdi.³¹

Suudi Arabistan'daki Vehhabi köktencilik 1980'li yıllardan sonra da artan bir şekilde monarşiye muhalefete devam etmiştir. Son dönemlerde ortaya çıkan Usume Bin Ladin ve El-Kaide ile ifadesini bulan yeni köktenciler de 1927'de İhvanın 1979'da Cuheyman'ın kullandığı söylemleri tekrar etmektedir.³² Usume Bin Ladin: "11 Eylül saldırılarının Amerika'nın Müslümanlara ait topraklara saldırılarına karşı bir misilleme olduğunu, Suudi Arabistan'ın Müslüman bir ülke olmadığını söylemiş ve Suudi ulehasını da Amerikan ordusunun Harem-i Şerif'te konuşlanmasına izin verdiği için

³⁰ Muhammed Esed; The Road to Mecca. (Türkçesi: Mekke'ye Giden Yol. Çev. Cahit Koytak.) s. 230.

³¹ Dökmeciyan; s. 166.

³² Pakistanlı gazeteci. Evsaf gazetesi yazarı Hamid Mir'in yaptığı bir röportajda (7 Kasım 2001)

eleştirmiştir. Bin Ladin'e göre ABD'nin kutsal topraklardaki varlığı, Irak üzerinden Hristiyan - Siyonist ittifakın Müslümanları öldürüp aşağılaması ve tüm bu eylemleri hem dinî hem de ekonomik nedenlerle İsrail'i korumak için yapıyor olması ve dikkatleri işgal altındaki Kudüs'ten başka bir tarafa çekmek; orada Müslümanların öldürülmesi ve başka bölgelere kaydırılması nedeniyle ABD ana hedeftir.” Dikkat edilecek olursa hemen hemen söylemler aynıdır. Bu isyanları çıkaran örgütler arasında bir bağ olduğu söylenemezse de aradaki kuşak farkına rağmen ideolojik sürekliliğin olduğu aşîkârdır.

İkinci Körfez Savaşı sonrası Suudi Arabistan Selefi akımının gelişimini inceleyen uzmanlara göre Suudi Arabistan'da Selefi akım yeniden yapılandı. ABD güçlerinin 1990 senesinde Kuveyt'i kurtarma amacıyla Suudi Arabistan'a girmesi Suudi Arabistan'daki Selefi akımının içinde derin etkiler yarattı.

Sovyetler Birliği'ne karşı Afganistan'da savaşıyan binlerce Suudi Arabistanlı “Cemaati İslami” ile kaynaşma ve bu gruptan etkilenme durumunda kaldı. Gözlemciler göre Suudi Arabistan'da “Cihati Selefiliğin” temellerini bu “Suudi Arabistanlı Afganlar” attı. Usame B. Ladin'in bu Selefi akımla ilişkileri güçlüydü. Kendisi komünistlere karşı yürütölen savaşta Afganlarla birlikte savaşırken El Kaide örgütünün oluşumunu da başlattı.

Bugün S. Arabistan'daki muhalefeti, geniş bir tabana yayılmış olan ve El Kaide'ye gönölden ve ideolojik olarak bağılı, İhvan'ın sürekliliğı görüntüsünü veren köktenci Selefiler ile daha liberal bir siyaset izlenmesini isteyen gurplar oluşturmaktadır. 1990'larda başlayan muhalefet, Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında yönetimin koalisyon güçlerinin ölkede konuşlanmasına izin vermesi ile seslerini duyurmaya başlamışlardır.

Mekke'de üniversite dekanı olan Dr. El-Havali, ABD askerlerinin konuşlanmasına izin veren ulemayı eleştirerek Batı'ya yeteri kadar direnmemekle suçlamaktadır.³³ 1990'da bir grup kadın, kadın haklarını savunan gösteri yürüyüşü düzenlemiş, liberaller de bu gelişmeyi desteklemişlerdir. Ölkede 1993'ten beri Meşru Haklar Savunma Komitesi ile İslami Reform Hareketi muhalefete devam etmektedir. Bu gurplar bazen ölkede içinde bazen de ölkede dışında eylemlerini sürdürmektedir. Suudi Arabistan İçişleri Bakanlığı, güvenlik güçlerinin 2006'nın son üç ay içerisinde El Kaide örgütüne üye oldukları şüphesiyle çoğı Suudi Arabistan vatandaşı olan 1000'e yakın kişiyi tutuklayıp sorguladığı basın yayın organlarında yer almıştır.³⁴

Ç. Vehhabi - Şii İlişkileri

Suudi Arabistan'da Şiiler, ölkenin en zengin petrol yatakları ve rafineri tesislerinin bulunduğu doğu bölgesindeki El Ahsa, Katif, Dahran gibi şehirlerde yaşamaktadır. Takriben ölkede nüfusunun %6-%8'i kadardır. Abdölvahab ilkelerinin başında şirk olarak kabul ettiğı Şiiliğın yok edilmesi

³³ Atacan; s. 243.

³⁴ Stratejik Araştırma Analiz Formu İnternet Sitesi; 03.12.2006.

gelmektedir. Aziz Al-Azmah'e göre; Vehhabilik, tarihi boyunca ve S. Arabistan'ın kurulmasına kadar Şiiler, hem ideolojik ve hem de askerî açıdan Vehhabi mezaliminin başat hedefi olmuştur. Vehhabiliğin Şiilere ilk saldırısı 1802'de Kerbala'nın yağmalanması ve 2000'den fazla Şiinin öldürülmesi ile son bulmuştur. Bu tarihten sonra aralarında zaman zaman bazı küçük çatışmalar olmuşsa da Vehhabi-Suud Devletinin Şiilere karşı ilk resmî tavrı İhvanın İbn'i Suud'a karşı ayaklanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Vehhabiler, İbn Suud'u, ülkedeki Şiilere ses çıkarmaması ve onları Vehhabi mezhebine uymaya zorlamadığı için eleştirmiştir. Kral Abdulaziz, İhvanın, Şiilerin "1927'de "Kerbela ve Necef gibi şehirleri" ziyaret etmelerinin engellenmesi ve "bid'atlarını ikame etmek için imar edilen mescitlerinin" yıkılması ve bu durumu kabul etmeyenlerin de "Müslümanların beldesinden sürülmesi" gibi isteklerinden sadece Aşura merasimlerinin engellenmesini yürürlüğe koydu. Öte yandan Medine-i Münevvere'deki Baki Mezarlığında Şiiler tarafından kutsal görülen mezarları yıktılar.

1979'da Cuheyman'ın Kabe'deki isyanından sekiz gün sonra Irak ve İran Şiilerinin bir parçası olan doğudaki Şiiler İran'daki Humeyni devriminden etkilenecek isyan etmişlerdir. Aslında Şiiler 1913'te Abdülaziz'in doğu bölgesini işgalinden sonra Vehhabi mezhebinin Şiiler üzerindeki baskılarının azaltılması, mezhepsel faaliyet ve ibadetlerine izin verilmesi, vatandaşlık haklarından eşit olarak faydalanılması, bölgenin ekonomik olarak kalkındırılması nedenleriyle zaman zaman taleplerini dile getirmek için ayaklandılar. 1979-80 ayaklanmalarında ayrıca İran'ın bölgeye devrim ihraç etme ve bölge insanını tahrik etmesi ile bölgenin petrol ve sanayi tesislerine sahip olmasından dolayı işçilerin çokluğu ve örgütlü olmaları önemli etkenler olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca son dönemlerdeki Şii ayaklanmalarının sebeplerinden en önemlisi de İran ve Suudi Arabistan'ın bölgedeki çıkar çatışmaları ve iki ülkenin İslam dünyasındaki liderlik mücadelesi olarak görülmektedir. İran'daki devrimden sonra İran yönetimi devrimi bölgeye ihraç etmek için hemen faaliyetlere başladı. Bu maksatla Şii Ayetullahlar görevlendirildi; bölgeye bildiri ve teyp kasetleri gizlice sokuldu, İran radyolarında Arapça Humeyni ve Devrim Ayetullahlarının vaaz ve demeçlerini yayınlamaya başladılar. Ağustos 1979'da Bahreyn'de İran Devrimi yanlısı iki Ayetullah'ın tutuklanması, bölgede geniş çaplı protestolara ve gösterilere yol açtı. 1979 hac mevsimine denk gelen ekim ayında ise İranlı hacılar Mekke'de devrimi destekleyen gösteriler yaptılar, bildiriler dağıttılar.³⁵ Bu olaylardan Suudi Arabistan'ın doğu bölgesi de etkilendi. O yıl Aşura'yı serbestçe kutlamak için gösterilere başladılar. Göstericiler, Kerbela ve Hz. Hüseyin ile ilgili sloganların yanı sıra Suudiler aleyhine, İran devrimi ve Humeyni lehine sloganlar atmaları ve pankartlar taşımaları üzerine bölgeye Millî Muhafız Birliği sevk edilerek bölge kontrol altına alındı. 1980'de de benzer bir ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

1979 İran devriminden sonra S. Arabistan; İran ve Şiiliğe karşı her türlü tedbiri alacaktır. S. Arabistan'ın can alıcı petrol tesisleri ve

³⁵ Golberg; Saudi Arabia, s. 159

terminallerinin Basra Körfezi tarafındaki kıyıda bulunması, petrol endüstrisinin İran Hava Kuvvetlerinin on beş dakikalık menzilde bulunması, bu bölgede Şii nüfusunun yoğun olması ve petrol ihracaatının büyük kısmının Hürmüz Boğazı'ndan yapılması S. Arabistan'ın İran'a karşı sürekli tedbir geliştirmesine neden olmuştur.³⁶ Ayrıca S. Arabistan Dünya Radikal İslamcılığını da İran'a kaptırmamak için 1980'den itibaren esas olarak Arap olmayan ülkelere ve Avrupa'daki göçmenlere yönelik Sünni oluşumlara büyük destek sağlamıştır. Hatta Kral Fahd 1986'dan itibaren Kutsal Yerlerin Koruyucusu unvanını kullanmaya başlamış ve 1982'de Körfez İş birliği Konseyinin kuruculuğunu da üstlenmiştir.

Bu isyanların sonucunda Şiiler bazı haklar elde etmişse de sorunların çoğu devam etmektedir. Her ne kadar Suud yönetimi bazı iyileştirme önlemleri olsa da Vehhabilik Şiilerin bölgeden yok olmasını istediği için yeterli hak ve dinî özgürlükler verilememektedir. ABD'nin yıllık olarak yayımladığı ve kongre üyelerine sunduğu 2006'daki din özgürlükleri konusundaki raporu, Şiilerin dinî özgürlüklerinin kısıtlandığına ve bu çerçevede Şii yetkililerin isteklerine yer vermiştir.

Şii nüfusun yer aldığı Suudi Arabistan'ın doğu bölgesi ve Şii nüfus her zaman için Suud yönetiminin hassas bölgesi, yumuşak karnı olmuştur. Bugün de Lübnan ve Irak'ın hâlihazırdaki durumundan en çok etkilenen ve rahatsız olan ülkelerin başında gelmektedir. Irak'ın bölünmesi bölgede hâlihazırda mevcut olan Irak'ın güneyindeki Şii oluşumun meşruiyet kazanması Suudi Arabistan'ı çok rahatsız etmektedir. Aynı şekilde Lübnan'daki Hizbullah'ın da varlığı Suudi yetkilileri zor duruma sokmaktadır. Zira Irak'ın güneyindeki oluşumla İran'dan başlayan Lübnan üzerinden Akdeniz'e kadar uzanan bir Şii kuşağı oluşmuş durumdadır. Ayrıca Körfez ülkelerindeki Şiiler (Kuveyt'in %20'si, Bahreyn'in %80'i, Katar'ın %10'u, Birleşik Arap Emirlikleri'nin %30'u, Umman'ın %80'i İbadidir.) ile Suriye yönetimini de hesaba katacak olursak İran, bölgede Suudi Arabistan'a karşı çok kuvvetli mevziler elde etmiş durumdadır. Suudi Arabistan her ne kadar Irak'taki Sünnilere destek verse de bu yeterli olmamaktadır. Bu yüzden ülke içindeki radikal Vehhabilere ve İslam dünyasındaki faaliyetlerine ters gelse de bölgede İsrail ve ABD ile hareket etmek zorundadır. Nitekim tanımamış olmasına rağmen Suudi yetkililerin İsraililerle gizlice görüştüğü yayın organlarında yer almaktadır (Suudi Arabistan Millî Güvenlik Kurulu Başkanı Bender Bin Sultan'ın İsrail'e yaptığı iki ziyaret Filistin El- Menar gazetesinde yer almıştır.). Ayrıca yine basında İsrail Başbakanının Suudi Arabistan'ın Lübnan politikasını övücü sözleri yer almıştır.³⁷ Bazı Türk yayın organlarında da Suudi Kralının Türkiye ziyareti Irak politikasında kendisine müttefik arayışı olarak değerlendirilmiştir.³⁸ Ülke içinde Hizbullah ve Irak Şiilerine sempati duyanlar yönetimin politikalarına rağmen zaman zaman gösteri yapmaktadırlar. İsrail-Lübnan savaşında Suudi Arabistan yönetimi resmî

³⁶ İsmail Zengin; İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri. Milliyet Yayınları, s.97

³⁷ Stratejik Araştırma Analiz Formu İnternet Sitesi; El-Cezire Televizyonu.

³⁸ Selim Dilek Bahadır; Cumhuriyet Strateji s. 112.

olarak Hizbullah'ı suçlarken Suudi Arabistan'da yaşayan Şiiler, Hizbullah'a destek gösterisi yaptı.

Bu arada Suudili bazı ulemadan din adamları ile üniversitelerden bir grup da Hizbullah'ı kınayan bildiler yayınladı, gazetelere demeçler verdiler. Görünen o ki Suudi Arabistan Irak ve Lübnan politikalarında içindeki durumu da dikkate almak zorundadır.

D. Sonuçlar

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir: Abdulvehab'ın veya mezhebin bazı önderlerinin ileri sürdüğü gibi Arabistan'da Vehhabilik, Türkler İslama aykırı işler yaptığı için ortaya çıkmamıştır. Vehhabiliğin ana kaynağı, Hanbeli mezhebi ve daha sonra ortaya çıkan Teymiyyecilikteki radikal unsurlardır. Ancak XVIII'inci yüzyıldan itibaren Vehhabilik, Türk düşmanlığı üzerine oturtularak İbn Suud tarafından siyasi olarak kullanılmıştır.

Vehhabilik, ortaya ilk çıktığı 1744 tarihinden itibaren Osmanlı'nın dinî bütünlüğünü bozan, çıkardığı kargaşa ortamlarıyla büyük devletlere ödümler verilmesine sebep olan ve Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran bir akımdır. Birinci Dünya Savaşı'nda padişahın cihat çağrısına uymayıp İngilizler'le iş birliği yapmaları Osmanlı Devleti'ni bu bölgede zor duruma sokmuştur.

Arapların, Türklerin yenilmesindeki katkısı büyük olmuştur; ne var ki tek başlarına bunu asla gerçekleştiremezlerdi.³⁹ Emir Faysal'ın 11 Ağustos 1919'da İngiliz Dışişleri Bakanlığına yazdığı mektup konuyu çok açık bir şekilde dile getirmektedir: "Bütün Arap Müslümanlarının gözü İngiltere'ye dikilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında asıl kuvvet olan Araplar, şimdi ödülleri ne olacağını bilmek istiyorlar. Babam İngilizlerin sözüne güvenerek Türklerle karşı savaş açtı. Açıkça İngilizlerin bir olduğumuzu ve İngilizlerin kutsal yerlerimizin koruyucusu olduklarını ilan ediyoruz."⁴⁰ Araplar, kısa zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla neler yitirdiklerini acı bir biçimde öğrendiler.⁴¹ Çünkü İngilizler, Yahudilerin Filistin'e göç etmesine ve Yahudi Devleti'nin kurulmasına Fransızlar da Lübnan'a yeni yerleşim alanları kurmaya, Vehhabi isyanları zamanında karar verdiler. Bunların ötesinde bugünkü Orta Doğu haritasının çizimini kendi istekleri doğrultusunda masa başında yaptılar.⁴²

³⁹ Peter Mansfield; The Successors of the Ottoman Empire. (Türkçe'si: Osmanlı Sonrası Türkiye Ve Arap Dünyası Çev. Nuran Ülke.) s. 59.

⁴⁰ Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900- 1920); İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri, Belge nu. 278 s. 228

⁴¹ a.g.e. s. 93.

⁴² Suud İmparatorluğu'nun muhalifi olan son bölgeler de Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen birkaç yıl içinde İmparatorluğa ilhak edilmişti. Daha sonra, 1922 yılında İngiliz Yüksek Temsilcisi İbni Suud Kuvvet Emiri yüzünden çıkan anlaşmazlıklara öfkelenerek eline kırmızı bir kalem alıp bizzat kendisi harita üzerinde bu iki ülke arasındaki hudutları çizip ediyordu. Ayrıca İbni Suud'un hudutları boyunca biri Kuveyt'le diğeri de Irak'la paylaşılan iki ayrı "Tarafsız Bölge" tayin etti. (Yergin; Petrol, s. 328.)

Vehhabi hareketi, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandıran ve Arap Yarımadası'nda dini siyasete alet eden yalnız bir hareket olarak kalmadı, Arapça konuşan diğer bölge halklarının Türklerden uzaklaşmasını da hızlandırdı.

Vehhabi hareketi Türk düşmanlığından hızını alan bir Arap milliyetçiliğinin doğuşunda, modernist İslamcılarının ortaya çıkmalarında etkili oldu. Dinde nasların düz anlamlarına (zahirlerine) fazlaca bağlı kalmak, akla yer vermemek, fikir hürriyeti tanımamak, hoşgöründen uzak bir bağnazlık içinde bulunmak ve bunları dindarlık sanmak özelliklerinden dolayı Vehhabilik, gerici akımların da kaynağı olmuştur. Zengin petrol kaynaklarından sağladıkları imkânlarını hâlâ Selefilik, Müslüman Kardeşlik gibi isimler altında propagandaya yöneltmektedirler. Laik ve modern devlet düzenine karşı olan Vehhabiler ve onların devleti S. Arabistan, bir dikta rejimi ile yönetilmelerine rağmen, düzenlerinin şeriat yönetimi olduğuna dünyayı inandırmak istemekte, şeriat devleti çığırtkanlıklarına maddi ve manevi yönden destek olmaya devam etmektedirler. Akıldan, günün kültür düzeyinden uzak olan, kültür ve medeniyeti yok edilmesi gerekli bid'at sayan, medeni hayat gereklerine gözünü kapayan bu gerici akımın Türkiye'de mevcut, demokratik, millî, laik ve sosyal devlet düzeninin sağlığına zararlı olabileceği tartışma kabul etmez bir gerçektir.⁴³

Dışarıya petrol ve içeriye para akışı Suudi Krallığının iç yapılanması ve hayat tarzında, hem petrol üreticisi ülkeler hem de genelde İslam dünyası üzerindeki rolü ve nüfuzunda muazzam değişimleri de beraberinde getirdi. En önemli değişim, Vehhabiliğin etkisi ve onun öncü rolünde oldu. Vehhabilik artık bütün İslam dünyasının en nüfuzlu devletlerinden birinin –İslam'ın iki kutsal şehrinin hamisi, dünyanın dört bir yanından dua ve ibadet için her yıl hacca gelen milyonlarca Müslüman'ın ev sahibi olan bir devletin- resmî, devlet destekli öğretisiydi. Aynı zamanda, Vehhabiliğin öğretmenleri ve vaizlerinin elinde artık İslam'ın bu kendilerine özgü mezhebini geliştirmek ve yaymak için kullanabilecekleri muazzam mali imkânları vardı. Kamusal eğitim sistemlerinin iyi olduğu Avrupa ve Amerika'daki Batı ülkelerinde bile Vehhabi öğretilerini yayma merkezleri, belki de dine yeni yeni kazandırılanların çocuklarının miras aldıkları kendi dinsel ve kültürel gelenekleri temelinde eğitmek isteyen Müslüman anne ve babalara açık tek İslami eğitim biçimidir. Bu öğreti yayma faaliyeti özel okullarda, dinî toplantılarda, cami kurslarında, tatil kamplarında ve giderek artan oranda hapishanelerde yürütülmektedir.⁴⁴ Avrupa ve Amerika'daki okullarda ve başka yerlerde İslam'ın öğretilmesi genelde yetkililerin tamamen denetimi dışındadır. Bu durum kuşkusuz en az vicdani kaygısı, en güçlü inancı ve en çok parası olanların işine geliyor.⁴⁵ Bu durumdan da etkilenen en çok Türkiye ve Türkler olmaktadır. Özellikle Avrupa'da Türk vatandaşlarımızın yaşadığı

⁴³ Ecer; s. 247.

⁴⁴ Bernard Lewis; The Crisis Of Islam. Toronto, 2003. (Türkçe'si: İslam'ın Krizi. Çev. Abdullah Yılmaz.) s. 113.

⁴⁵ a.g.e. s. 113.

göz önünde bulundurulacak olursa Vehhabilikten bu nüfusun etkilenmediğini söylemek pek gerçekçi olamaz. Ayrıca son on on beş yıldır Almanya'da kurulup Türkiye'de faaliyetlerini yayan tarikatlar, örgütler ve İslamcı terörler hatırlanacak olursa bunların etkileri açıkça görülür. Çünkü bu ülkelerde Vehhabiler tarafından finanse edilen kurum, kuruluş, kurs, seminer ve camilerdeki dinî eğitim ve öğretim Vehhabi ilke ve uygulamalarının tesiri altındadır. Bunun en güzel örneği Almanya'da yaşayan Müslümanların (Türklerin) büyük çoğunluğu Ramazan ve Kurban Bayramını Suudi Arabistan'a göre yapmaktadır. Türkiye'de hâlâ oruç devam ederken Almanya'dakiler bayram yapmakta bu yıl da olduğu gibi Suudlar erken Kurban Bayramı yapmışlardır.

Vehhabilik İslam dışı saydıklarıyla savaşı meşru hatta farz görüyor, cihat emri veriyor; bu nedenle de terörü bir diplomasi yolu olarak kullanmayı tercih edenlerce bu akım kendi amaçlarına ulaşmak için kullanılabilir. El Kaide'nin, Usame Bin Ladin'in, Taliban'ın Vehhabi olması ve Orta Doğu'da Vehhabiliği benimsemiş birçok radikal İslami terör örgütünün faaliyette bulunması, Vehhabiliği terör ile aynı kefeye taşıyor.⁴⁶

Bir Vehhabi olan Usame Bin Ladin ve diğer kökten dincilerin ABD, Avrupa ve Türkiye'de yaptıkları kanlı eylemler Türkiye'nin de aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de yapılan terör eylemleri, batı ülkelerinde Müslüman imajına zarar vermiştir. Bu da Türkiye'nin AB'ye girme sürecinde, Avrupa'daki Türkiye karşıtlarının, Türkiye'nin AB'ye girmemesi konusunda ellerini güçlendirmiş ve Türkiye aleyhtarlığını artırmıştır. Konuyu bazı platformlarda Hristiyan - Müslüman tartışmasına taşımıştır. Türk vatandaşları hac ve umre için Suudi Arabistan'a kutsal yerlere gitmektedir. Özellikle umre için gidilen o bölgede kalan Türk vatandaşları yoğun Vehhabi propagandasına maruz kalmaktadır. Söz konusu vatandaşlar orada gördükleri Vehhabi ve Arap gelenek-göreneklerini İslam diye algılamaktadır. Bu da Türkiye'deki İslamcı gruplara taban oluşturmaktadır.

S. Arabistan, Vehhabiliği yaymak için de Sovyet Rusya'nın yıkılışından sonra hemen harekete geçmişti. Ancak Suudi Arabistan, Rusya ve Orta Asya Cumhuriyetleri'yle ilişkilerini geliştirmek için devletler arası görüşmeler yoluna çok az başvurmuştu. Suudilerin Orta Asya Cumhuriyetlerinin başkentlerinde büyükelçilikler açmaları da neredeyse dört yıl alacaktı. Bunun yerine Suudiler, Orta Asya'ya milyonlarca Kur'an göndermeyi, hacca ve umreye gelen Orta Asyalı Müslümanlara kaynak sağlamayı ve Suudi Arabistan'da araştırma yapmak isteyen mollalara (Vehhabiliği yayma özlemiyle) burs vermeyi tercih etmişlerdi.⁴⁷ Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyet ve topraklarına Vehhabi öğretisi verilirken şüphesiz ki laik Türkiye Cumhuriyeti ve ATATÜRK düşmanlığının da öğretildiği bir gerçektir.

⁴⁶ Gözde Kılıç Yaşin; Makedonya Terör Kıskaçında, Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, Balkan Araştırmaları Masası.

⁴⁷ Ahmed. Taliban Raşid; Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia. s. 333.

S. Arabistan Müslüman ülkeleri kendi mezhepleri doğrultusunda etkilemek ve dünyanın her tarafında İran ve Şii mezhebine karşı mücadele etmek için elindeki tüm olanakları pervasızca kullandı. Özellikle S. Arabistan, kutsal yerlerin denetiminin kendisine kazandırdığı meşruiyetten güç alarak petrol dolarlar sayesinde siyasal iktidarını sorgulamaktan kaçınan sıkı sıkıya fundamentalist dinsel bir propaganda geliştirmeye girişti. 1962'den beri Rabita, Kur'an ve din kitapları basar ve bütün dünyada camileri ve İslam Enstitülerini finanse eder. Örneğin; Avrupadaki cami imamlarının çoğunun maaşlarını öder. S. Arabistan böylece yayınlar, burslar, kollokyum ve seminer organizasyonları ile İslamcı üretimi muhafazakâr bir yöne kaydırmaya çalışmaktadır.⁴⁸

80'li yıllarda Suudilerle Arap Müslüman Kardeşler arasında bir tür ortak yatırım kuruldu. S. Arabistan bu örgüte parasal destek sağlayacak, örgüt de S. Arabistan'da faaliyette bulunmayacaktı.⁴⁹ Bu ittifak sayesinde Güney Asya'daki "Cemaati İslam" Pakistan'daki "Ehli Hadis" ve Çin'deki "İhvan" gibi kuruluşları Vehhabi çizgiye çekildi. S. Arabistan Afganistan'da savaşı Afgan Arapların Sovyetlere karşı mücadelede Suudi istihbarat Şefi Prens Türkî, Pakistan İstihbarat Teşkilatı ile organize edecekler ve bu savaşta Şiiilerin güçlenmemesi için de yoğun olarak Sünni grupları destekleyeceklerdir. Ayrıca Ürdün Müslüman Kardeşler Örgütünü, Cezayir'de FIS'i finanse etti.⁵⁰ S. Arabistan salt stratejik nedenlerle Yemen'deki reform için toparlanan hareketi de destekleyecektir.

Ayrıca Vehhabi mezhebini benimsemiş ülke ve örgütlerin doktrinel olarak halkı Müslüman olan laik bir ülke ile sıcak ilişkiler kurmasını beklemek doğru değildir. Çünkü mezhebi buna izin vermemektedir.

Vehhabilik Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında önemli bir etken olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Yüce ATATÜRK'ün yaptığı devrimler sonucunda; günümüzde, laik ve demokratik düzene sahip, halkı Müslüman olan tek devlettir. Bugün ülkemiz siyasal İslamcılığın tehdidi altındadır. Bu tehditle mücadele etmenin en önemli yolu ilim ve akli rehber edinerek ATATÜRK ve onun ilke ve inkılaplarını öğrenmek ve yaşamak; ayrıca bu akım hakkında toplumu bilgilendirmektir.

Kaynaklar

Akademik Orta Doğu; C. 1, Sayı 1.

AKYOL, Taha. Medine'den Lozan'a 8. Baskı. İstanbul, 2004.

ARI, Tayyar; Basra Körfezi ve Orta Doğu'da Güç Dengesi 1978-1996. 3. Baskı. İstanbul, 1998.

⁴⁸ Olivier Roy; L'Echec de l'islam politique Editions du Seuil, 1992. (Türkçesi: Siyasal İslam'ın İflası. Çev. Cüneyt Akalın s. 156.

⁴⁹ a.g.e. s. 157.

⁵⁰ Roy; s. 161.

ATACAN, Fulya; Değişen Toplamlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu 1. Baskı, İstanbul, 2004.

Avrasya Dosyası Arap Dünyası Özel; c. 6, Sayı 1.

AZİZ, Al-Azmeh; Islams and Modernities. (Türkçesi: İslamlar ve Moderniteler. Çev. Elçin Gen, 1. Baskı. İstanbul, 2003)

BADİP, Sait; Suudi Arabistan İran İlişkileri 1926 – 1982 İran ve Arabistan Araştırma Merkezi London.

BALOĞLU, Bülent; İslam ve Demokrasi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara. 1999.

BLİGH, Alexendar; From Prince Two King, Newyork University Press, 1984

BOZDAĞ, İsmet; Abdülhamit'in Hatıra Defteri, 2. Baskı, İstanbul, 1975.

BULUT, Faik; Tarikat Sermayesinin Yükselişi. 2. Baskı, Ankara, 1997.

Faik BULUT ve Mehmet FARAÇ; Kod Adı: Hizbullah, 2. Baskı, İstanbul, 1999.

BURKE, Jason; El Qaeda Casting a Shadow of Terror, 2003 (Türkçesi: El Kaide Terörün Gölgesi. Çev. Ebru Kılıç, 1. Baskı, İstanbul, 2004).

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali; Suudi Arabistan ve Vehhabilik. İstanbul, 2004.

COOPER, Lee David; Vehhabi Hareketi, 1991, İslami İmam Muhammet Bin Suud Üniversitesi.

DAVİŞA, Adid; Arab Nationalism In The Twentieth Century, 2003 (Türkçesi: Arap Milliyetçiliği-Zaferden Umutsuzluğa. Çev. Lütfi Yalçın, 1. Baskı, 2004).

DÖKMECİYAN, R. Hair; Islam in Revolution, Fundemantalism in the Arab World, 1985 (Türkçe'si: Arap Dünyasında Köktencilik. 1.Baskı. İstanbul, 1992).

EARLE, Edward Mead; Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923) (Türkçesi K. Yargıcı ve N. Uğurlu, 1. Baskı. İstanbul, 2003).

ECER, Ahmet Vehbi; Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri, Ankara, 2001.

ESED, Muhammed; The Road to Mecca (Türkçesi: Mekke'ye Giden Yol. Çev. Cahit Koytak. 9. Baskı. İstanbul, 2003).

ER-REYYİS, Riyad N.; Osmanlı'nın Çöküş Döneminde Arap Casusları, İstanbul, 2006.

Eyüb Sabri Paşa; Tarih-i Vehhabiyan (Vehhâbîler Tarihi), İstanbul, 1992.

FAROQHÎ, Suraiya; Herrscher über Mekka. Münih, 1994 (Türkçesi Hacılar ve Sultanlar 1517-1638, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995).

FELDMAN, Noah; Cihat'tan Sonra Amerika ve İslami Demokrasi Mücadelesi.

GÜLSOY, Ufuk; Hicaz Demir Yolu, İstanbul, 1994.

GÜNALTAY, Şemseddin; İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, 1. Baskı, Ankara, 1997.

Ferhad İBRAHİM ve Heidi WEDEL; Probleme der Zivilgesellschaft im Vorderen Orient (Türkçesi Orta Doğu'da Sivil Toplumun Sorunları, Çev. Erol Özbek, 1. Baskı, İstanbul, 1997).

JERİCHOW, Anders; The Saudi File, New York, 1998.

KOSTİNER, Josep; Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri.

KARPAT, Kemal H; İslam'ın Siyasallaşması, 1. Baskı, İstanbul, 2004.

KICIMAN, Nâci Kâşif; Medine Müdafaası Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı? 3. Baskı, İstanbul, 1994.

Kral Abdullah; Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik, Tercüme Halit Özkan, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

LEVİS, Bernard; The Crisis Of Islam, Toronto, 2003 (Türkçesi İslam'ın Krizi. Çev. Abdullah Yılmaz, 2. Baskı İstanbul, 2003).

MACİT, Nadim; Küresel Güç Politikaları Türkiye ve İslam, 1. Baskı, Ankara, 2006.

MANAZ, Abdullah; Siyasal İslamcılık, 1. Baskı, Ankara, 2005.

MANSFIELD, Peter; The Successors of the Ottoman Empire (Türkçesi Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası Çev. Nuran Ülken, 1. Baskı, İstanbul, 1975).

NEBHÂNÎ, Yûsûf; Şevâhidü'l - Hakk'dan Vehhâbîlere Cevaplar.

NORENG, Qystein; Oil and Islam, England, 1997 (Türkçesi Petrol ve İslam. Çev. Dilek Başak, Sabah Yayınları, İstanbul, 1998).

Mim Kemal ÖKE, M. Lütfullah KARAMAN, Emir TURAM, Mithat BAYDUR ve Orhan KOLOĞLU; Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı, İstanbul, 1995.

RAŞİD, Ahmed Taliban; Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia, Londra, 2000 (Türkçesi Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun, Çev. Osman Akınhay, 1. Baskı. İstanbul, 2001).

ROY, Olivier. L'Echec de l'Islam politique Editions du Seuil, 1992. (Türkçesi Siyasal İslam'ın İflası. Çev. Cüneyt AKALIN, 2. Baskı, İstanbul, 1995).

SAKAOĞLU, Necdet; Bedevilikten Vehhabi Suudi İmparatorluğuna Makalesi.

SIRMA, İhsan Süreyya; Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları, 3. Baskı. İstanbul, 1996.

ŞİMŞEK, Erdal; Türkiye'nin Orta Doğu Politikası, İstanbul, 2005.

TURAN, Ömer; İslam ve Demokrasi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999.

Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900- 1920); İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

UÇAROL, Rıfat; Harp Akademileri Yayınları, Siyasi Tarih, İstanbul.

ULUĞBAY, Hikmet; İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik, 1. Baskı, Ankara, 2003.

USAMEN, Abdurrahman Salih; Suudi Arabistan Krallığı Tarihi c. 1 Melik Kral Suud Üniversitesi 1997.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Mekke-i Mükerreme Emirleri, 2. Baskı, Ankara, 1984.

WINSTONE, H. V. F; The Illicit Adventure (Türkçesi Orta Doğu'nun Serüveni, Tercüme Fuad Davudoğlu, İstanbul, 1999).

YERGİN, Daniel; Petrol (Türkçesi Petrol Çev. Kamuran Tuncay, 2. Baskı, Kültür Yayınları, İstanbul, 1999).

ZENGİN, İsmail; İran Devrimi ve Orta Doğu'ya Etkileri, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1991.

Terimler Sözlüğü:

aşura: Şiilerce kutsal yas günü, Hüseyin'in şehadet yıl dönümü (10 Muharrem).

ayetullah: "Allah'ın işareti", Şii dinî payesi.

bid'at: Kabul edilmiş inançlara aykırı doktrin ya da uygulama.

davet: İnancın duyurulması; dinî propaganda.

ehlibeyt: Peygamberin ailesi.

ehlikitab: Kitab ehli Hristiyanlar ve Yahudiler, ayrıca zımmi de der.

hadis: Peygamberin söz ve davranışı.

halife: Peygamberin takipçisi.

harici: Havaric; Peygamberin kabilesinin hilafeti zaptetmelerine muhalefet eden ve herhangi bir dindar Müslüman'ın halife olma hakkına sahip olduğunu savunan, Ali'nin katilleri.

hurafe: Batıl inanç.

ibadi: Umman'da egemen Harici mezhep; Abadiyye olarak da bilinir.

ihvan: Dinî cemiyet kardeşliği.

Kureyş: Peygamberin kabilesi.

küffar: İnanmayanlar, kâfirler.

küfr: İnançsızlık, inkâr.

meclis'üş şûra: Danışma meclisi.

mezhep: Fıkhi düşünce okulu.

müvahhidin: Birleyeciler; Abdolvahhab'ın takipçileri, Vehhabi olarak da biliniyorlar.

selef: Dindar atalar.

selefiyye: Abduh ve Rıza önderliğinde bir İslami diriliş hareketi.

sünnet: Peygamber'in sonradan gelenler için bağlayıcı söz ve uygulamaları; Ortodoks Müslümanların töreleri.

tevhit: Allah'ın birliğine inanma, Allah'a ortak koşmama, şirkin karşıtı.

ulema: İslam bilginleri.

zahir: Açık.

Not: Terimler; R. Hrair Dökmeciyan, Arap Dünyasında Köktencilik kitabından alınmıştır.

TARİHİ SÜRECİ İÇİNDE VE GÜNÜMÜZDE ORTA DOĞU'NUN ÖNEMİ*

Topçu Yarbay Yaşar ERTÜRK

Giriş

Orta Doğu; tarih boyunca kültürlerin buluşma yeri olma özelliği yanında, insanlık tarihinin her döneminde büyük devletlerin mücadelelerine sahne olmuştur. Dünyanın iki yakası, doğu ve batı hep burada karşı karşıya gelmiştir. “Eski Yunan- Pers, Sasani-Bizans, Osmanlı-Avrupa (Portekiz, Hollanda, İngiliz, Fransız, Alman)” hegemonik çatışmaları bu bölgede şekillenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında harita üzerinde çizilen sınırlar ile parçalanmış bir resim veren bölge, İkinci Dünya Savaşından itibaren yeni görünüm almıştır.

Orta Doğu'nun, XX. yüzyıl boyunca ve XXI. yüzyılın başlarında uluslararası siyaset açısından en önemli bunalım merkezi olduğu tüm siyasi analizcilerin ittifakla kabul ettikleri bir husustur. Her ne kadar iki dünya savaşı, Bolşevik Devrimi ve Soğuk Savaş kutuplaşması gibi diğer önemli olaylar Avrupa kıtasında yaşandıysa da emperyalizm karşıtı mücadelenin Asya'da ve Afrika'da verilmiş olması, bu iki kıtanın uzun bir süre boyunca önemli olayların merkezi hâline gelmesine sebep oldu.¹

Orta Doğu'nun adı, sınırları ve kapsamı konuya bakış açısına göre değiştiği gibi konuyu ele alan ülkelere ve dünya siyasetine göre de değişmektedir. Bu tanımlama, güçlü devletlerin genel dünya politikalarına uygun olarak değişkenlik göstermektedir. Birinci Dünya savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu, dünyanın gelişmiş ülkelerinin ekonomik ve jeopolitik odağı hâline gelmiş ve buna bağlı olarak siyasi birimleri ve bunların sınırları da sık sık değişmiştir.²

Son iki yüz yıldır dünya gündeminde olan bölge ve bölge ülkeleri; kısmen, Orta Doğu devletlerinin toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel kırılganlığı, kısmen de çok sayıda uluslararası gücü bölgeye çeken mevcut petrol rezervleri nedeniyle; Orta Doğu devletleri ve Orta Doğu bölgesi, uluslararası siyasal gündemin daima ilk sırasını işgal etmiş ve etmeye devam edecektir.³

Bölge tarihinin insanlık tarihi ile anılması ve uygarlıkların beşiği olması nedeniyle bölgeye verilen adlar kronolojik olarak sıralandığında; Akdeniz Dünyası, Ön Asya, Ön Batı Asya, Batı Asya, Güneybatı Asya, Arap Asya'sı, Yakın Doğu, Orta Doğu'dur. Bu isimlere bakıldığında bugün de sınırlarının

* 1'inci Or. Gensek BEK A. Selimiye-İSTANBUL.

¹ Ali Rıza Şeyh Attar; Kürtler Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler, Anka Yay., 2002, İstanbul, s.13.

² Mesut Elibüyük; Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Orta Doğu'nun Coğrafi bakımdan adı, yeri, önemi makalesi, Fırat Üniversitesi Yay., Sayı 1, 2003, Elazığ, s. 129.

³ Gamze Güngörmüş; Orta Doğu'nun Yeni Sınırları konulu makalesi, s. 1, “[http:// www. ceterisparibus. net/ dunya/ makaleler. htm.](http://www.ceterisparibus.net/dunya/makaleler.htm)”

kesin olarak belirlenmiş olmasına rastlanmaz. Fakat adlar, bu sahalar için ilgili olan farklı ülkeler tarafından kullanılır.⁴

Bu tür tanımlamalardan anlaşılacağı gibi Orta Doğu sınırları konusunda uluslararası bir konsensüs yapılmış değildir. Bölgenin isimleri ve sınırları çağın şartlarına ve ilgili ülkelerin kendi stratejik öngörülerine göre değişmektedir.

Konuyu iki bölüm hâlinde ele aldım, birinci bölümde; Orta Doğu'nun tarihi, coğrafyası ve jeopolitiği, ikinci bölümde; Orta Doğu'nun genel tanımı, kapsadığı alan, doğal kaynakları ve Orta Doğu'nun önemini arz edeceğim.

I. BÖLÜM

A. ORTA DOĞU'NUN TARİHÇESİ

1. Orta Doğu ve Mezopotamya

Anglo-Saksonların, ticari ve askerî nedenlerle adına Orta Doğu dedikleri bölge, Çin ve Hindistan medeniyetini ayrı tutarsak, eski çağlarda insanoğlunun yarattığı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Büyük Mısır medeniyeti, Sümerler, Gutiler, Babiller, Hititler, Asurlar, Fenikeliler, Persler, Yunanlılar ve İsraililer insanoğlunun ortak kültürünü bu bölgede yaratmışlardır.⁵

Uygurlik basamaklarını oluşturan avcılık ve toplayıcılık döneminden kurtularak toprağa bağlanan ilk Orta Doğu kavimleri, Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı Mezopotamya ve Nil Nehri'nin hayat verdiği Mısır'da, toprağa bağlanmanın verdiği güçle siteler kurmuşlar ve uygarlığa önderlik etmişlerdir.

Orta Doğu tarihi Mezopotamya ile başlar, dersek yanılmış olmayız. Mezopotamya klasik ve tarihî bir coğrafya adı olmakla birlikte gerçekte bu söylem Irak'ı büyük ölçüde kapsamaktadır. İnsanlık tarihi iki büyük dönüm noktasına bu topraklarda ulaşmıştır.⁶ Böylece nüfusta çok büyük bir artış sağlanarak uygarlıkların üzerinde yükseleceği temeller burada atılmıştır. Avcılık ve toplayıcılıktan kurtulan Mezopotamya halkları burada tarıma geçişlerdir.⁷

Sümerler ilk Site devletlerini burada kurmuşlar ve bu site civarlarında tarım yapmışlardır. Sümerlerle ilgili son zamanlarda farklı ve spekülasyon nitelikli yazanlardan biri olan Jim Marrs "Dünyanın en derin sırları, Mezopotamya'da, Dicle ve Fırat Nehirleri arasında, İran Körfezi'nin yakınında yaşamış, bilinen en eski uygarlık olan Sümerlere uzanmaktadır."

⁴ Mesut Elibüyük; Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Orta Doğu'nun Coğrafi bakımdan adı, yeri, önemi makalesi, Fırat Üniversitesi Yay., Sayı 1, 2003, Elazığ, s. 130.

⁵ Yaşar Ertürk; Batı Anadolu'nun Ege'ye Uzantısı Olan (Ege Denizi)'ne Ada, Adacık ve Kayalıklar, Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 37.

⁶ Louis Frederic; Medeniyet Tarihi, Çev: Vahdet Gültekin, C. 1, İstanbul, 1974, s. 33-50.

⁷ a.g.e; s. 8-10.

tespitinde bulunarak şöyle devam eder: “Sümer kültürü, altı bin yıl önce aniden var olmuş ve tuhaf bir şekilde ortadan kaybolmadan önce, doğuda Himalayalardan doğup Pakistan’dan geçerek Arap Denizi’ne dökülen İndus Nehrinin kıyılarına ve batıda daha sonra Mısır krallıklarına ait olan Nil Nehri’nin kıyılarına kadar her yerde yaşamı önemli şekilde etkilemiştir.”⁸

Sümerlerden sonra sırasıyla Samiler ve Amurrular buraya egemen olmuşlar ve İran Gutileri İÖ 2500-3000 yıllarında sahneye çıkmışlardır. Bunlar, jeopolitik öngörü ile değil tamamen bölgenin zenginlik ve ihtişamını ele geçirmek için oluşmuştur.⁹ MÖ 1900-1600’lerde merkezi Babil (Güney Irak’ta) olan bir imparatorluk Mezopotamya’dan Anadolu’ya ve Akdeniz’de Kıbrıs’a kadar etkisini sürdürmüştü. Bu devletin krallarından Hammurabi, tarihte ilk yazılı yasanın sahibi olmakla ünlüdür. MÖ 1530’larda yine bir İran Yaylası kavimi olan Kasitlerin Babil üzerine saldırısını tarihler kaydeder. Bu gibi istilalar, bölgenin uygarlıktan doğan zenginliğine göz diken kavimlerin tutkularının bir sonucu idi.¹⁰

Küçük Asya (Anadolu) ise aynı dönemde önemli bir olaya sahne olmuş ve Hititler adıyla tarih sahnesinde görülen kavim, MÖ 1400’lerde en geniş sınırlarına ulaşmakla Anadolu’da bir konfederasyon kurarak dağınkılığa son vermişti.

Tarihi MÖ 3000’den daha eski kuruluşa sahip olan Mısır MÖ 1300’lerde Firavun Ramses dönemini yaşarken Nil vadisinden çevreye taşıp bir yandan Libya’ya uzanırken öte yandan Doğu Akdeniz kesimini ve Suriye’yi egemenliği altına alarak Anadolu’nun güneyine kadar sokulmak olanağını elde etmişti¹¹

Filistin ve İsrail coğrafyasıyla ilgili olarak H.G. WELLS “Kısa Dünya Tarihi” adlı eserinde “İÖ, 1600-1300 yıllarında, o sıralarda sahil, Ken’anlıların değil, Ege’den gelip oraları yeni işgal eden Filist’lerin elindeydi; bunların kurmuş oldukları Gazza, Gath Ashdod, Askalon ve Joppa şehirleri İbrahim oğullarının hücumlarına başarıyla karşı koydular”.¹² demektedir.

Akdeniz’in ilk gemici kavimleri olan Fenikeliler ise şehirlerini, limanlarını ve ticaret depolarını bu bölgede kurmuşlar ve Avrupa, Afrika ve Asya kıtaları arasında dolaşarak bağlantı sağlamışlardır. Doğu Akdeniz kıyılarını öz vatan edinen denizci Fenikeliler, Avrupa’ya bugünkü alfabeyi de öğreterek sosyoekonomik rolleri yanında dünya kültürüne de yararlı hizmetlerde bulunmuşlardı.

⁸ Jim Marrs; Gizli Dünya İmparatorluğu, Dünyayı Yöneten Gizli Güçler, The Underground Bestseller, (Çev:Selim Yeniçeri), Truva Yay., İstanbul, 2005, s. 389.

⁹ Pave Dolukhanov, Eski Orta Doğu’da Çevre ve Etnik Yapı, Çev: Suavi Aydın, İmge Kitapevi, Ankara, 1998, s. 398-402.

¹⁰ Muzaffer Erendil; Çağdaş Orta Doğu Olayları, Gnkur.Yay., Ankara, 1992, s. 9.

¹¹ a.g.e.; s. 10.

¹² H.G. Wells; Kısa Dünya Tarihi, Çev: Ziya İhsan, Varlık Yay., 1972, İstanbul, s. 86-87.

Orta Doğu tarihinde iz bırakan devletlerden biri de Asurlulardır. MÖ 1100'lerde gücünü; Mezopotamya, İran yaylaları, Doğu Akdeniz, Anadolu ve Mısır'a kadar genişletmişti. Bu imparatorluk MÖ 721'de İsrail devletini ortadan kaldırmıştır. Asur İmparatorluğunun son çağlarında İran yaylasında Medler ile Anadolu'da da Lidyalılar tarih sahnesine çıktı. MÖ VII. yy'da İran Yaylasının egemeni olan Med tahtının, MÖ VI. yy'da ortalarında Pers kökenli hükümdarlara geçmesi Orta Doğu'nun yeni bir dönemini açtı. Pers İmparatorluğu, MÖ VI yy ile MÖ VI yy son yarısı arasında Orta Doğu'nun hemen hemen bütününe egemenliği altına aldı. İran, Mezopotamya, Anadolu, Doğu Akdeniz bu dönemde Pers İmparatorluğu'nu oluşturuyordu.¹³

Daha sonra tarih sahnesine çıkan Büyük İskender'in doğuya doğru olan istila hareketi ile bugünkü Orta Doğu'nun büyük bir bölümü, bütünüyle Makedonyalılar tarafından zaptedilmiştir. Bu İmparatorluğun sınırları, batıda Yunanistan'dan başlayarak Mısır'ın güneyine, doğuda Türkistan'a ve İndus Nehri'ne kadar genişlemiştir.¹⁴

İskender'den sonra, Romalılar, İtalya ve Yunanistan'dan başlayarak doğuya doğru Anadolu, Mısır dışında Doğu Akdeniz kıyıları ile kuzeyde Karadeniz ile Hazar Denizi'nin batısına kadar olan saha ile güneyde Mezopotamya'ya kadar olan sahaları yönetimleri altına almışlardır. MS 395'de ise Roma ikiye ayrılmış ve Doğu Roma İmparatorluğu Bizans adını almıştır.¹⁵

Bu tarihi dönemle ilgili olarak Bernard Lewis şu tespiti yapar: "Bölgenin hem dış görünüşü hem de temsil ettiği gerçekler açısından politik haritası bugünkünden çok farklıydı. Ülkelerin adları da kapladıkları toprakları da aynı değildi. Buralarda yaşayanların çoğu bugünkünden farklı diller konuşmaktaydı ve farklı dinleri benimsemişti."¹⁶

Orta Çağ'da İslam'ın ortaya çıkması ile bölgede yeniden ve köklü bir değişim meydana gelmiştir. Hz. Muhammed ve Dört halife döneminde, İslam misyonunu tebliğ ve fetih dinamiği neticesinde, Arapların hızlı ve kalıcı yayılması başlamıştır. Müteakiben, Emevilerin tüm Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı almaları ve sonrasında Cebelitarık boğazını geçerek Endülüs Emevi Devleti'ni kurmaları ile bölge hızla Müslümanlık dinine geçmiştir. Emevilerden sonra gelen Abbasiler, daha ziyade Orta Asya'ya doğru açılarak bölgede uzun süre hâkimiyet kurmuşlardır.

Bölgede Araplardan sonra kalıcı etki bırakan Türkler olmuştur. Selçuklu Devleti'nin, Orta Doğu bölgesini kontrol etmesi sonrasında bölge, batılılar tarafından terk edilmiş, Haçlı Seferleri bu terk edişin karşı hamlesi olarak yorumlanmıştır. 1095'te başlayan Haçlı Seferleri ile bölge Hristiyan ve

¹³ Erendil; s. 10.

¹⁴ Elibüyük; s. 137.

¹⁵ a.g.m.; s. 137.

¹⁶ Bernard Lewis; Orta Doğu Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 Yıllık Tarihi, Sabah Yay., İstanbul 1995, s. 17.

Müslüman çatışmasına sahne olmuş ve mücadele yaklaşık 90 yıl devam etmiştir. Selehattin Eyyubi'nin 1187'de Hittin Savaşı'nda Haçlıları yenmesi ile Kudüs geri alınmış ve Hristiyanlar Kudüs'ten çıkarılmışlardır. Haçlılar, Selehattin Eyyubi'nin zaferinden sonra Filistin'de tamamen yok olmadılar. Hittin'den kurtulan şövalyeler önce Sur kentinde toplandılar, sonra Akka kalesini ele geçirdiler ve Haçlı Krallığı, bir daha Kudüs'ü alamasa da bir yüzyıl daha Akka ve çevresinde yaşadı. Ancak bu umutsuz inat, 1291'de tamamen kırılacak ve tüm Haçlılar, bu kez genç Memlûk Emiri el-Eşref Halil tarafından denize döküleceklerdir. Bu tarihî olayı Arap tarihçi Ebu el-Fida şöyle yazıyordu: "Bu fetihle şimdi tüm Filistin Müslüman oldu. Bu, bir zamanlar kimsenin beklemediği, hatta hayal bile edemediği bir sonuçtu. Şimdi tüm Suriye tüm kıyı bölgeleri, bir zamanlar Mısır'ı ve Şam'ı bile ele geçirmeyi düşünen Frenk'lerden tamamen temizlendi. Allah'a şükürler olsun."¹⁷ Böylece bölge: Arap, Acem ve Türklerin egemenliği altına girmiştir.

Orta Çağ ile Yakın Çağ arasındaki dönem ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'yu fetih ederek, Memlûkleri ortadan kaldırması ve Halifeliği devralması olarak özetlenebilir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Orta Doğu'yu J.C. Huerwitz şöyle ifade eder: "XVIII. yy sona ererken Müslüman devletlerin halkı, Avrupa emperyalizminin tabi duruma getirici etkisinden hâlâ oldukça uzaktadır. Geniş olarak tanımlandığı üzere o zamanlar Orta Doğu bölgesi, Osmanlı (Türk), Safevi (İran), Moğol (Hindistan) İmparatorlukları ile Fas Alevi Krallığı olmak üzere dört büyük hanedan devleti kapsıyordu. Bunlara ilave olarak Arap Yarımadası ile Kuzey Afrika'da Osmanlı ve Alevi devletlerin etkisinin zayıflamış olduğu pek çok küçük kabile prenslikleri bulunurdu."¹⁸

Orta Doğu yaklaşık 400 yıl Osmanlı Devleti yönetimi altında kalmış, Osmanlının güçlü olduğu dönemde, İpek ve Baharat yollarından yapılan ticaretten alınan vergilerin artırılması neticesinde özellikle denizcilikte ilerlemiş, Portekizlileri ve denizci Avrupa devletlerini Uzak Doğu'ya yeni yollar bulmak zorunda bırakmıştır. Ümit Burnu'nun keşfi ile Osmanlı'nın zayıflaması paralellik arz etmektedir.

Portekizliler, 1500'den başlayarak Hindistan-Orta Doğu ticaretini baltaladılar ve bu ticareti kendi tekelleri altına almak için mücadele ettiler. Bu ticaretin Yakın Doğu'ya iki büyük yolu vardı: Birincisi Basra Körfezi, öteki Kızıldenizdir. Vasco da Gama gelmeden önce bu ticaret, Orta Doğu'nun servet kaynağıydı. Avrupa, baharatı ve diğer Hint eşyalarını Kahire, İskenderiye, Beyrut, Tripoli gibi şehirlerden alırdı; bu şehirler çok gelişmişti. Mekke ve Medine'ye Hindistan'dan, Endonezya'dan, Sumatra'dan Müslüman

¹⁷ Cevdet Eroğlu; İsrail'in Beka Stratejisi ve Kürtler, Sayfa Yay., İstanbul, 2003, s. 8-9. "Karen Armstrong, Holy War; s. 336. Francesco Gabrieli; Arab Historians of Crusades, Hallahmi, Original Sins, s. 217.

¹⁸ J. C. Hurewitz; Orta Doğu Siyaseti Askerî Boyutları, Gnkur.Yay.,Ankara, 1980, s. 13 "Hurewitz'in Arabistan ve Fas'ta Alevi olarak tanımladığı Krallık ve Devletin Vahabiler olması gerekmektedir. Çünkü Alevilik ve Bektaşilik Anadolu'ya ait bir kültürdür."

hacılar geliyor; Portekizliler bu ticareti baltalamak için korkunç önlemlere başvuruyorlardı.¹⁹ Ümit Burnu rotasına rağmen ticari malların maliyetlerini düşüremeyen Avrupa, yaptığı keşiflerde, Kızıl Deniz ile Akdeniz'i bağlama projesini geliştirmiş ve 1869'da Fransızlar tarafından Süveyş kanalı açılarak ticari rotalar kısaltılmıştır. Petrolün bulunması, demir yolları ile bölge içlerine nüfuz etme çabalarını hızlandırmış, artık bölge ve bölgede yaşayan halkların Osmanlı Dönemi'nde yaşadığı huzur ve güven ortamı ortadan kalkmıştır.

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ile Orta Doğu, İngiliz ve Fransızların hegemonyası altında girdi. Bölgenin bu devletlerce paylaşılması tartışmaları yapılırken Wilson prensipleri ve King-Krane komisyonunun çabaları, Birinci Dünya Savaşı sonundaki barış düzenlemeleri sırasında Orta Doğu'nun haritasını şekillendirmede etkisiz kaldı ve İngiltere ile Fransa'nın bölge üzerindeki düzenlemelerine adeta seyirci kaldı.

Aslında Osmanlı yönetimi altında bulunan Arap bölgelerinin Self Determinasyon yolu ile Arap milliyetçiliğine uygun olarak yapılandırılması olası iken İngiliz ve Fransız politikalarının Amerikan görüşlerine zıt yönde "Mandater" bir biçim alması, bugünkü olayların başlangıcı ve tetikleyicisi olmuş ve zamanımıza dek taşınmıştır.²⁰

Özellikle İngiltere'nin "manda" yönetimindeki Ürdün'ün batısı 1948'de Yahudi yurdu olurken aynı zamanda Filistinlilerin de siyasal ve ekonomik haklarının koruyuculuğuna soyunması, kaçınılmaz olan çelişkileri çatışmaya dönüştürmüştür. Orta Doğu'nun 1948 sonrası tarihine deyinmedik. Çünkü gerek tebliğ arz süresinin sınırlı olması ve gerekse 1948 sonrası Orta Doğu'nun tarihinin ve bölgedeki siyasal gelişmelerin ayrı bir çalışma gerektirmesi dolayısıyla bölge tarihini 1948'de bitirdik. Fakat XX. yüzyıl ve XXI. yüzyıl dünya ve Orta Doğu gelişmelerini kısaca sıralarsak Arap-İsrail Savaşları ve Camp David Anlaşması, İran-Irak Savaşı, Varşova Paktının dağılması ile soğuk savaşın sona ermesi, Avrupa Birliği'nin genişleme hedefleri ve NATO ile ABD'den bağımsız davranma gayretleri ve NATO'nun yeni kimlik arayışı, Çin'in artarak devam eden askerî ve ekonomik gücü, borsalarda meydana gelen krizler, 11 Eylül'de ABD'ye saldırı, ABD ve NATO'nun Afganistan'a müdahalesi, ABD ve İngiltere'nin Irak'ı işgali, silahlarda yapılan indirimler, Balkanlar (Bosna, Makedonya), Kafkaslar (Ermeni-Azeri) ve Orta Doğu'da (İsrail-Filistin) meydana gelen karışıklıklar olarak özetlemek mümkündür.

a. Kudüs

Müslümanların dilinde Kudüs, günümüz dünyasında Jerusalem, Arapların lisanında El-Beyt'ül-Mukaddes, eski ismiyle İliya ve İbranice Yirusalem (Jerusalem) veya Oruşelem denilen şehir, çok önemli rollere

¹⁹ Emine Çaykara; Tarihçilerin Kutbu "Halil İncancık Kitabı", İş Bankası Yay., 2005, İstanbul, s. 226.

²⁰ Armaoğlu; XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, İş Bankası Kültür Yay., 1983, Ankara, s. 31.

sahiptir. 450 yıl kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan, bütün din mensuplarının bir arada yaşadıkları Kudüs'ün genel özellikleri şöyledir: ²¹

Kudüs, gerek Müslümanlar gerek İsevililer ve Museviler için kutsal bir belde olduğundan dolayı her dönemde olduğu gibi Osmanlı döneminde de dünyanın her tarafından ziyaretçilerin hücumuna uğramış ve yalnızca ziyaretçilerden alınan şehre giriş bedeli ve bunlardan elde edilen turizm gelirleri ile ekonomik hayatını sürdürmüştür. ²²

Kudüs'ün kimler tarafından ve ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte eskiden beri İsrailoğullarının Salim şehrinin aynısı olduğu ifade edilmektedir. Ken'anilerin buraları ele geçirip şehrin üst tarafında yer alan Sahyun tepesinde Yabus ismiyle bir kasaba kurdukları bilinmektedir. Hz. Davud İÖ 1049'da saltanatı ele geçince, Ken'anileri Yabus'dan atmış ve burayı surlarla çevirmiştir. ²³ Hz. Süleyman asıl Beyt-i Mukaddes denilen ünlü mabedi ve kendine ait bir saray inşa ederek Kudüs'ü büyütmüştür. ²⁴ Artık şehre mukaddes anlamında Kadişe denmiştir. Asuriler, Filistin'e hâkim olduklarında Beyt-i Mukaddes'i tahrip etmişlerse de sonradan burası onarılmıştır. Büyük İskender'in İsrailoğullarına önemli imtiyazlar verdiği de bilinmektedir. İS 70'te Kudüs'ün Romalılar tarafından tamamen tahrip edilmesiyle Kudüs'teki Yahudi hâkimiyeti sona ermiştir. Artık Bizans imparatorları, İliya adı ile şehri ve içindeki mabetleri Hristiyanlık adına imara başlamışlardır.

Hicri XVI. yüzyılda Halife Ömer tarafından ele geçirilen Kudüs, bütün dinlere açılmakla beraber tam bir İslam şehri hâline getirilmiştir. Eski mabedin yeri, Mescid-i Aksa'nın yeri ve mihrabı bizzat Halife Ömer tarafından tespit ve tayin olunmuştur. Sonra da Emevi Halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından şimdiki büyük mescit inşa olunmuştur. Haçlı orduları Kudüs'ü işgal ettiklerinde Mescid-i Aksa'yı kiliseye çevirmişler; ama 1187'de Kudüs Selahhaddin-i Eyyubi tarafından yeniden Müslümanların hâkimiyeti altına girmiştir. Kudüs'ü çevreleyen Sur'un temeli, Haçlılar tarafından atılmış ise de tamamlanması ve düzenlenmesi Kanuni Sultan Süleyman tarafından yapılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında uzun yıllar Şam Eyaletine bağlı sancak merkezi olarak idare edilen Kudüs, son zamanlarda Müstakil Kudüs Mutasarrıflığı hâline getirilmiştir.

Bilindiği üzere Kudüs Yahudilerin birinci kutsal şehridir. Hebron (El-Halil) ise Hz. İbrahim'in eşi Sara'nın mezarının bulunması sebebiyle ikinci kutsal şehirleri özelliğini taşır. Bu yüzden bugün burada 400 Yahudi

²¹ Noam Chomsky; Dünyanın Düzeni: Eskisi Yenisi, Çev: Ali Çakıroğlu-Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 420-421. Ceyhun Demirkollu; Barış Sürecinde İsrail, Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002, s. 4.

²² Noam Chomsky; Terör Ne? Terörist Kim? Avrupa Asya ve Orta Doğu, Noam Chomsky Önsözyle, C. 1, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s. 254-262. Demirkollu; s. 4 alınmıştır.

²³ Jacq Christian; Hiram ve Usta Süleyman Peygamber; Çev: Z. Zühre İlkelen, Arion Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 49.

²⁴ Celal Tevfik Karasapan; Filistin ve Şark-ül-Ürdün, C. 1, İstanbul, 1942, s. 81.

yerleşimci bulunmaktadır.²⁵ Hristiyanlar için de İsa'nın Betlehem köyünde doğduğu mağaranın bulunması sebebiyle buraya karşı duyarlılık vardır. Müslümanların Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehri Kudüs olurken dördüncü kutsal şehirleri El-Halil'dir. El-Halil'de Norveç önderliğinde asker ve sivilden oluşan uluslararası tarafsız bir gözlemci heyeti bulunmaktadır.

Son çatışmalardan ve sonuçsuz bir şekilde yıllardır yürütülen diplomatik çabalardan anlaşılmaktadır ki bu hâliyle Kudüs problemine çözüm bulmak zaman alacaktır.

B. Orta Doğu'nun Coğrafi Özellikleri

1. Yapı ve Arazi Şekilleri

Orta Doğu'nun üst jeolojik yapısı, adeta onun jeolojik tarihini bize açıklamaktadır. Bölgenin merkezi daha yaşlıdır. Dolukhanov'a göre "Bu merkez alanın güney kıtasal düzlüğünü oluşturmuş olan Arkaikum çağıının granit ve şistlerinin biçimlendirdiği Arap kalkanını içine alır. Bu eski oluşumlar, daha yakın döneme ait, Paleozoik, Jurasik, Kretasiye, Paleoenik ve Neojenik karakter kireçtaşı ve şist alanlarının oluşturduğu, ağırlıklı olarak denizel dolgularla örtülmüştür.

Petrol ve gaz rezervleri, 0,5-1,2 km derinlikte bu oluşumlar içindedir. Büyük ölçüde Kuaterner çağda şekillenen geniş kum çöller, kumullar, özellikle güney ve doğuda büyük bir alanı işgal etmektedir."²⁶

2. İklim ve Bitki Örtüsü

Bilindiği gibi Mezopotamya ile ilgili yapılan araştırmalarda bölgenin insan ömrünü geçirebileceği en ideal alan olduğu iddia edilmektedir. Bu cümleden hareketle, tarihî kayıtların incelenmesi ve bölgede yapılan kazılar, ilk insanların yaşaması için gerekli olan su ve besin maddelerine duyulan gereksinimin bu coğrafyada olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenledir ki Ekvator kuşağından gelen ilk insanların Mezopotamya'dan batıya geçtikleri varsayılmaktadır.

Dolukhanov'a göre: "Orta Doğu'da yazın hava dolaşımı, büyük ölçüde Hint alt kıtasını kaplayan ve İran ile Arabistan arasına sıkışan muson sistemi tarafından belirlenmektedir. Muson sistemi esas olarak güney Asya'daki yoğun ısınmadan kaynaklanmaktadır. Nemi emen kavurucu muson rüzgârı, Doğu Akdeniz'e varmadan önce, İran körfezi ve Kızıldeniz üzerinden, denizden karaya doğru eser. Kuzeydeki karasal kuru hava güney Rusya'da toplanır. İki hava kütlelerinin karışması ise güney Karadeniz sahasında ve bazen de Hazar Denizi üzerinde gerçekleşmektedir".

²⁵ "Temporary International Presence in the City of Hebron; nu: 1, October 99, s. 1-3". Demirkollu; s. 4 alınmıştır.

²⁶ Pavel Dolukhanov; Eski Orta Doğu'da Çevre ve Etnik Yapı, Çev: Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 66.

Kışın yüksek basınç İran'a kadar uzanacak biçimde Asya'nın iç bölgesinde oluşmaktadır. Küçük alçak basınç alanları (çöküntüler) güney Akdeniz'de gelişir. Bu harekete geçmiş siklonlar dizisini oluşturur. Atlantik'te oluşan çöküntüler, Akdeniz yoluyla Ermenistan ve İran'a kadar ilerler. Yazın ve bahar aylarında Avrasya'nın içlerindeki soğuktan (Sibirya antisiklonundan) kaynaklanan soğuk hava dalgaları, İran ve Anadolu yaylalarını geçerek Akdeniz'e ulaşır. Yazları sıcaklık sürekli. Temmuz aylarında gündüz sıcaklığı çöllerde 47 C⁰'ye kadar ulaşabilmekte, hava kararınca birden 11 C⁰'ye kadar düşmektedir.

Orta Doğu'nun biyo-iklimsel yapısı arazi yapısı gibi çeşitliliklerle doludur. İklim koşulları genetik yapı bakımından burayı işgal edecek güce, eğitim ve donanım gereksinimini zorunlu kılar ve uzun zaman elde tutmayı zorlaştırır. Ancak kuraklık ileride daha da hissedilir bir başat sorun konumuna gelebilecektir.²⁷

C. Orta Doğu'nun Jeopolitiği

Orta Doğu eski dünyanın ortası ve merkezi, Asya, Avrupa ve Afrika'nın turnikesi, göçlerin değişik yönlerde açılan ara konaklama yeri, üç semavi dinin merkezi ve insanlığın geleceğine ışık veren uygarlıkların doğum yeri olma niteliğine sahip bir bölgedir.²⁸

Saul B. Cohen, Orta Doğu bölgesini "Shatterbelt" olarak tanımlamaktadır. Yine Cohen'e göre Orta Doğu üç ana jeopolitik bölgeye ayrılır:

"a. Kuzey Dağlık Bölge (Türkiye-İran), b. Güney Göl Bölgesi ya da Kızıldeniz Bloğu (Suriye-Ürdün-İrak-Kuveyt), c. Orta Deniz Bölgesi (Libya-Mısır-Sudan-S.Arabistan-Yemen-Katar-B.A.E-Bahreyn-Uman). Ona göre Orta Doğu'nun siyasal coğrafyasına dinamizm katan, onu önemli kılan yaklaşım budur."²⁹ Nil ve Fırat deltalarına Türk Boğazları ile sahip bir ülke, bu siyasal coğrafyasını nitelikli insan gücü ve üstün ekonomik potansiyeli ile takviye eder ve bunu askerî/politik değerleriyle uygun zamanlarda ortaya sürerse dünya güç merkezlerinin dengelerini sarsacak türden bir jeopolitik tehdit olasılığı kaçınılmaz olacaktır. Bu varsayım, Orta Doğu jeopolitiğini anlatmaya yeterli bir örnek olmalıdır.

Orta Doğu, soğuk savaş sonrası gelişmeler sonucu güç merkezi konumunu iyice yitirmiş görünse de petrolün stratejik özelliği ona büyük oranda jeopolitik bir koz sağlama olasılığı vermektedir. Eğer bu kaynak tükeninceye değin Orta Doğu'da barış ile yeni bir başlangıç yapılabilirse

²⁷ Dolukhanov; s. 75.

²⁸ Terence Prittie; Israel (Miracle In The Desert), Frederic A. Praeger, Inc, New York, s. 19-25. Demirkol; s. 8.

²⁹ Bernard Lewi; Orta Doğu'nun Çoklu Kimliği, Çev: Mehmet Harmanlı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1995, s. 17-21.

(sosyal, ekonomik, politik, askerî ve kültür değerlerinde) aydınlanma eşit oranda bölgeye taşınmış olacaktır.

Orta Doğu jeopolitiğine yüklenen ağırlıklar tek bir ülkenin kaldıracağı türden oluşumlar olmayıp daha çok iş birliğini zorunlu kılan bir denkleme benzemektedir. Bu yüzden Orta Doğu'yu bölgesel bir alt-sistem olarak incelemekte fayda ve zorunluluk vardır. Orta Doğu mozaikini oluşturan kavramlar bakımından, coğrafi uzaklıkların çok olmaması, demografik homojenlik ve birbirlerini etkileme, Arap milliyetçiliği ve geleneksel düzene bağlılık, jeopolitik ilke, kavram ve kuramlara denk düşen ve göze çarpan olgulardır.³⁰

1. Milliyetçilik

XIX. yüzyıldan başlayarak Osmanlılara karşı İngiliz ve Fransızların başlattığı Arap milliyetçiliği, bölgenin aşiret ve klan yapısı ile İslam'ın milliyetçiliği reddetmesinden dolayı genel bir yayılma gösterememiştir. Bölgede aşiret ve klan yapısının hâkimiyeti aşılamadığından, Arapların ulus ve Milliyetçik anlayışının sosyolojik altyapısının Mısır'da Nasır ile başladığı söylenebilir.

Mısır, Arap milliyetçiliğini bir ideolojiden öte siyasi bir akıma dönüştürüp birleştirici unsur olarak değerlendirmek istemiştir. Son dönemde Irak eski devlet başkanı Saddam Hüseyin, buna anti-semitizm boyutunu da ekleyerek Arap dünyasının liderliğine soyunmuştur.³¹ Fakat Filistin lideri Yaser Arafat dışında Arap ülkelerini karşısında bulmuştur. Uluslararası platformda hem Irak halkının yoksulluğuna hem de Filistin davasının yalnızlığına neden olmuştur.³²

Nasırcı, Baasçı, Humeynici ve radikal akımlar, Batı ve Siyonizm karşısında ortak tutumlarını sürdürmüşlerdir.³³ Arap Birliği; rejim farklılıkları, demokrasi eksikliği ve homojen olmayan yapıları yüzünden kendi aralarındaki çekişmelerle yapıcı uygulamalardan uzak bir kısır döngü içinde bulunmaktadır.

Ayrıca Araplar bu konuda kavram arayışlarına girişmiş ve önceleri "El-şark El-Avsat" (Yakın ve Orta Doğu), ya da "El-Umma El-Arabiyya" (Arap milleti), günümüzde ise "Siyasal İslam" kavramını ortaya koymuşlardır. Ancak bölge giderek "Radikal İslam" çizgisine kaymaktadır. Soli Özel'in de köşesinde kaleme aldığı gibi "Hamid el Said ve Jane Harrigan'ın Middle East Journal dergisinin Yaz sayısında yazdıkları gibi ABD'nin küreselleşme anlayışı İslamlaşma hareketini güçlendiriyor. Amerikan tarzı küreselleşme

³⁰ Demirkollu; s. 9

³¹ Malcom Dando; Savaşın Yeni Şekli, Öldürücü Olmayan Silahları Gündeme Yerleşmesi, Washinton, 2001, s.20-28. Demirkollu; s. 10 alınmıştır.

³² Marisol Touraine; Altüst Olan Dünya 21. Yüzyılın Jeopolitiği, Çev: Turhan Ilgaz, Ümit Yayıncılık, Ankara,1997, s. 356. Demirkollu; s. 10, alınmıştır.

³³ Qystein Noreng; Petrol ve İslam, Çev: Dilek Başak, Sabah Kitapları, 1998, İstanbul: s. 59. Demirkollu; s. 10, alınmıştır.

devletlerin sosyal güvenlik alanından çekilmelerine yol açıyor. Ortaya çıkan sosyal güvenlik açığını kapatmak ve yoksullaşan kitlelerin taleplerine cevap vermek İslamcı hareketlere kalıyor.”³⁴

Toplumsal doku açısından incelendiğinde Orta Doğu devletlerinin çoğunda toplumlar, geleneksel ve muhafazakâr yapıdadır; bu toplumlar tamamen bölge içi ve bölgesel çekişmelere bulaşmış durumdadır, toplumsal sınıflar arasındaki uçurum çok büyüktür. Tüm bunların yanında Orta Doğu’da yaygın iki mezhep olan Sünnilik ve Şiiilik, bölgede sorunlara yol açmaktadır. Yüksek doğum ve düşük okur-yazar oranı, toplumsal sorunların bir diğer kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca Orta Doğu bölgesindeki petrol rezervlerinin dağılımı eşit oranda değildir; petrol bolluğu açısından Körfez ülkeleri oldukça şanslı durumdayken bölgenin diğer kısmında yer alan devletler bu zenginlikten yoksundur.³⁵

2. Din

Orta Doğu’ya damgasını vuran en önemli unsurun din olduğunu söylersek sanırım çok yanlışmış olmayız. Zira tarihin tanıdığı bütün kitabî dinlerin menşei Orta Doğu’dur. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam buradan doğup dünyaya yayılmıştır. Bu dinlerin mensupları yoğun olarak bir arada yaşamaktadırlar. Bütün dinler buradan doğup dünyanın çeşitli bölgelerine dağıldılar.³⁶

Üstelik üç büyük tek tanrılı dinin buradaki kutsallığı, tartışmaları kucaklamaktan öte bazı durumlarda çatışmaların temelini yataklık etmiştir.³⁷

İslamiyet’te özellikle dini temel alan kutuplaşmalar bu bölgede çok olağandır. Bu konuyu Bernard LEWIS “Orta Doğu’nun Çoklu Kimliği” adlı kitabında şöyle açıklamaktadır: “Modern laik Batı’da ve Batı yöntemlerini benimsemiş diğer yerlerde dünya, milletlere bölünmüştür ve milleder farklı dinî topluluklara bölünebilir. Müslüman görüşüne göre ise dünya dinlere bölünmüştür ve bunlar daha sonra milletlere ve devletlere bölünebilir.”

İlke olarak İslamiyet’te ruhbanlık kurumu yoktur. Ancak teolojik açıdan buna cesaret edemeyen ulemalar zamanla toplumsal bir sınıf yaratmışlardır. Bu statüyü hiç bırakmamışlardır. Bu nedenle gruplaşmalar güç ve serveti de beraberinde getirmiştir.³⁸

İslamiyet’in monolitik olmayan yapısı Sünni - Şii farklılığını bize açıklamaktadır. Burada da bölünmeleri gözlemek olasıdır. Aleviler,

³⁴ Soli Özel; 26 Ekim 2006 Sabah Gazetesi, s. 18.

³⁵ Gamze Güngörmüş; Orta Doğu’nun Yeni Sınırları konulu makalesi, s. 3, (<http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/6.pdf>).

³⁶ Mustafa ÖZTÜRK; Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Orta Doğu Kavram-jeopolitik ve Sosyoekonomik durum makalesi, Fırat Üniversitesi Yay., Sayı1, 2003, Elazığ, s. 261.

³⁷ Ze’evi Dror; Kudüs XVII. yüzyılda bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi, Çev: Serpil Çağlayan, Numune Matbaacılık, İstanbul, 2000, s. 170-171.

³⁸ Halil İnalçık – Erol Manisalı; Türkler ve Balkanlar, OBİV Yay., Der: İsmail Soysal, İstanbul, 1993, s. 9-27.

Nusayriler, İsmailiye mezhebi, Zerdüştler, Zeytuniler vb. Ancak etnisite ile mezhepleri birbirine karıştırmamak gerekir.³⁹

Rastgele kurulmuş bulunan Orta Doğu devletlerindeki siyasal rejimler, dinî veya etnik ayrılığa ya da tek bir aileye dayalıdır. Örneğin, Lübnan'da Müslüman çoğunluk, Hristiyan Maruni azınlık tarafından, Filistin'de Arap çoğunluk Yahudi azınlık tarafından yönetilmektedir. Suud ailesi Suudi Arabistan'da, Haşimi ailesi Ürdün'de iktidardadır. Suriye'de Sünni çoğunluk Alevi azınlık yönetimi altındadır.⁴⁰

Doğaldır ki Hristiyanlarda da mezhep farklılıkları vardır ve sanılanın aksine Müslümanlardan çok daha fazla bölünmüşlük içerisindedirler. Katolik, Protestan ve Ortodokslar hem teolojik hem de kilise spektrumu bakımından ayrılmışlardır. Etnisite ve dinin iç içe geçmişliği bakımından örnek olarak Doğu kilisesinden olan Ortodokslara Rum denilmesi verilebilir.⁴¹

Önemli dinlerden ayakta kalan üçüncüsü Musevilik olup bütün bu ülkelerde çeşitli topluluklar tarafından temsil edilmektedir.⁴²

Aynı durum Yahudiler için de geçerlidir. Aşkenaz ve Sefarad Yahudiliği daha çok kültürel bir istisnayı göstermekle beraber, orantısız bir çatışma sebebini de göz ardı etmemek gerekir.⁴³ Ayrıca tarihte, Hazar devletinin bir dönem Musevi inancını Hristiyan ve Müslüman misyonerlerin baskılarından kaçmak amacıyla kabul ettiğini, etnisite örneği bakımından da vermemiz gerekiyor.⁴⁴

Semavi dinlerin kendi içindeki mezhep ayrımları Hristiyan ve Musevilerde çatışma olgusunu tamamlamasına rağmen Müslümanlarda mezhep çatışması hâlâ devam etmektedir. Orta Doğu'da dinler ayrımından dolayı kanlı ve uzun mücadeleler meydana gelmiş, her üç din tarafından kutsal kabul edilen yer ve yapılara sahip olmak için derin çekişmeler yaşanmıştır. Tarih felsefi teorilerinden Teokratik Tarih Anlayışı⁴⁵ perspektifi ile bir değerlendirme yapıldığında Orta Doğu'daki mücadelenin sebebinin tamamen dinler arası hegemonik kavga olduğu şeklinde bir yargıya ulaşmak olasıdır. Bu teoriye özellikler İslam dünyasından milyonlarca insan inanmaktadır.

³⁹ Hasan Berke Dilan; Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası, Alfa Yay., İstanbul, 1996, s. 34-41.

⁴⁰ Alain Gresh and Dominique Vidal; Orta Doğu, (Çev. Hamdi Türe), 1991, İstanbul, Alfa Yay., Gamze Güngörmüş; Orta Doğu'nun Yeni Sınırları konulu makalesi, s. 4, (<http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/6.pdf>) alınmıştır.

⁴¹ Nicol M. Donald; Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453, Çev: Bilge Umar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih, Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 18-19.

⁴² Rodrigue Aron; Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması, Çev: İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 42-43.

⁴³ Gerald Messadie; Musa Ulus Yaratan Peygamber, Çev: Devrim Gülseren, Doğan Kitapçılık, 4. Baskı, İstanbul, 1999, s. 358-359.

⁴⁴ Arthur Koestler; On Üçüncü Kabile, Çev: Belkıs Çorakçı, Say Yayınları, İstanbul, 1999, s. 69. Demirkollu; s. 10.

⁴⁵ İsmail Özçelik; Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler, 1993, Ankara, s. 11.

II. BÖLÜM

A. Orta Doğu'nun Genel Tanımı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilimsel çalışmalarda ve uluslararası siyasette giderek kullanımı yaygınlaşan "Orta Doğu" (Middle East; Moyen Orient; eş-Şarku'l-Evsat) kavramını ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan, National Review'de yayımlanan Basra Körfezi'nin önemini ele aldığı "The Persian Gulf and International Relations" başlıklı yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır.⁴⁶ Yüzyılın başlarında, Basra Körfezi'nin stratejik önemi ve bu bölgede Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelelerini anlatmaya çalışan A. T. Mahan, jeostratejik bir konsept dâhilinde kullandığı "Orta Doğu" (Middle East) kavramı ile Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü koruyan ve kesin şekilde sınırlarını belirtmediği bir bölgeyi anlatmaktaydı.⁴⁷ Mahan'ın ardından İngiliz gazetesi The Times'in dış politika editörü Valentine Chirol, Tahran muhabiri imzasıyla Basra Körfezi'nin stratejik önemini, Almanya'nın inşa etmeye çalıştığı Bağdat demir yolunun Basra'ya kadar uzatılmasının İngiltere'nin bölgede ve Asya'daki çıkarlarına vereceği zararları anlattığı birkaç yazısına, "Orta Doğu'nun Problemleri" başlığını koyarak kavramı Basra Körfezi bölgesini anlatmak için kullanmış ve kavramın benimsenmesine katkıda bulunmuştur.⁴⁸

Mahan ve Chirol'un İngiliz diline kazandırdığı "Orta Doğu" kavramı, asrın başlarında sözlüklere girerken kitap adlarında da görülmeye başlanmıştır. Angus Hamilton 1909 yılında Londra'da yayımladığı Problems of the Middle East adındaki kitabı ile kavramı bilim dünyasına taşıyarak Basra Körfezi bölgesinin İngiltere'nin uluslararası menfaatleri ve sömürgeci devletler arasındaki rekabet çerçevesindeki önemini anlatmaktaydı. Aynı yıllarda Hindistan'da Kral naibi olan Lord Curzon, ilk defa 1911'de Hindistan'a yakın yerleri ifade etmek için resmî konuşma ve belgelerde "Orta Doğu" kavramını kullanarak ona yarı resmî bir nitelik kazandırmıştır.⁴⁹

Esasen Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu kavramı resmîyet kazanmıştır. İngiltere hükûmetinde Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde

⁴⁶ Bernard Lewis; Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII, 1964, s. 75.

⁴⁷ Bk. Marwan R. Buheiry; The Formation and Perception of the Modern Arab World, (The Darwin Press, Princeton, New Jersey, 1989), s. 160-162. Ayrıca bk. Peter Beaumont-Gerald H.Blake-J. Malcolm Wagstaff; The Middle East: A Geographical Study, New York-Toronto-Brisbane, John Wiley and Sons, 1985, s. 1-3. Davut Dursun; Orta Doğu Neresi? Söbjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi isimli makalesi, (http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html) alınmıştır.

⁴⁸ a.g.m.

⁴⁹ a.g.m.

"Middle Eastern Department" adıyla bir idari teşkilatın oluşturulmasıyla söz konusu resmîyet gerçekleşmiş oldu. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden koparıldıktan sonra İngiliz manda yönetimine verilen ve Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak yönetimleri bu teşkilata bağlanmıştır. Bu arada İngiltere'deki Coğrafi Adlar Daimî Komisyonu (Permenant Commission on Geographical Names) adlı kuruluş, "Yakın Doğu"yu sadece Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken "Orta Doğu" kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı kapsamına alacak şekilde sınırlarını belirlemiştir. Böylece XX. yüzyılın başlarında İstanbul Boğazı'ndan Hindistan'ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge, "Orta Doğu" olarak isimlendirilmiş oldu.⁵⁰

İngilizce bir terkip olan Middle East'ın olduğu gibi tercümeleri, zaman içerisinde diğer dillere de yerleşmiş ve benimsenmiştir. Fransızca'da Yakın Doğu'nun yerine "Proche Orient" kullanılırken Orta Doğu'nun karşılığı "Moyen Orient" kullanılmaktadır. Arapçada Orta Doğu yerine kullanılan "eş-Şarku'l-Evsat", İngilizce'deki Middle East'ın kelime kelime çevirisinden ibarettir. Türkçede de benzer çevirinin yerleştiği gözlenmektedir. Önceleri "Orta Şark" kullanılırken, günümüzde "Orta Doğu" şeklindeki kullanım benimsenmiştir.⁵¹

B. Bölgenin Kapsadığı Alan

Orta Doğu için kesin bir coğrafi sınır çizmek olası değildir. Önceleri Avrupalı coğrafyacılar bu tanımlamayı kullanmışlarsa da İngilizler, Avrupa'dan Asya'ya kadar olan sömürgelerinin "komuta ve kontrol"unu bölgesel tanımlamalara gitmek yoluyla bölümlenmiş ve böylece bir anlamda egemenliklerinin sınırlarını ortaya koymuşlardır.⁵² Kaba hatlarıyla Avrupa'dan Mezopotamya'nın batısına kadar olan uzaklık "Yakın Doğu" (Near East); buradan Sri-Lanka-Burma arasındaki uzaklığa "Orta Doğu" (Middle East); daha ötesine de "Uzak Doğu" (Far East) denmiştir.⁵³

Genellikle insanlar, Türkiye, Mısır ve İran üçgeni arasında kalan bölgenin Orta Doğu olduğunu algırlar. Onlara göre Kızıl Deniz ile Basra Körfezi'nin batısı ve doğusundaki ülkelerden başlayan İran, Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan, İsrail, Türkiye ve Mısır'ın içinde bulunduğu alan "Orta Doğu"dur. Bernard LEWIS'e göre "Orta Doğu tarihsel boyutlarına erişmiş ve

⁵⁰ Roderic H. Davison; "Where Is The Middle East?", Foreign Affairs, Vol. 38, New York 1959-1960, s. 669-671. DURSUN; Orta Doğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi Ve Tarihi isimli makalesinden (http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html) alınmıştır.

⁵¹ a.g.m.

⁵² W Höpker Wolfgang; Akdeniz Kesin Sonuçların Alınacağı Deniz "Politik ve stratejik bir etüd", Gnkur.Yay., Ankara, 1970, s. 1-11.

⁵³ Oral Sander; Siyasi Tarih, (1918-1994), İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 1998, s. 66.

coğrafi sınırları kuzeye doğru yer değiştirerek Rusya'ya uzanmıştır".⁵⁴ Oral SANDER'e göre bazı bilim adamları, Orta Doğu için "Beş Deniz Bölgesi" olan Karadeniz, Ege, Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ni; çoğu kez Ege yerine Hazar Denizi'ni, "Merkez Bölge" ya da "Doğu Akdeniz" kavramını yerleştirmeye çalışacaklardır. Ama Avrupalı jeopolitisyenlerin bu yaklaşımını kırmada başarılı olamayacaklardır.⁵⁵

Bölge, kuzey yarım küredeki devletler bakımından, özellikle Avrupa ve Rusya için dikeylemesine Boğaz ve Geçitlere ulaşmayı olası kılan üç kıtanın kesiştiği bir alanı çağrıştırırken Alman jeopolitisyenler tarafından bu tanımlamaya yatay genişlikte (Pakistan ve Afganistan'ı da içine alan) bir boyut eklenmiştir. ABD ise kendi stratejisini şu şekilde geliştirmiştir: Batıda Atlantik Okyanusu'ndan doğuda Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir alan, Pakistan ve Afganistan'ı da içine alarak kuzeyde Transkafkaslara yaslanmakta, güneyde ise Kızıldeniz ve Basra Körfezi'yle beraber Hint Okyanusu'nu kucaklamaktadır.

Orta Doğu ile ilgili yapılan tanımlama, tam olarak ondan kastedilen coğrafi yeri anlatmaktan uzaktır. Bütün bu farklı kullanımlar ve kapsamın değişkenliği dikkate alınmak şartıyla bugün Orta Doğu kavramının dar anlamda, Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez ülkeleri ve Mısır'ı içine alacak şekilde kullanılmakta olduğunu söylemek mümkündür. Bu kavramın kapsamının daha da genişletilerek Libya, Sudan, Eritre, Cibuti ve Afganistan'ı da içerecek şekilde geniş anlamda kullanıldığı, bazı çalışmalarda ise kapsamın daha da genişletilerek Atlas Okyanusu'ndan Mısır'a kadar tüm Kuzey Afrika'yı içine alacak genişlikte kullanılmakta olduğu da görülmektedir. Hatta bazı çalışmalarda Orta Doğu kavramının kapsamına Kafkasların ve Orta Asya'nın da dâhil edilerek iyice genişletildiği de dikkat çekmektedir.

C. Doğal Kaynaklar

1. Petrol

XIX. yüzyılın ortalarında petrolün sanayi içinde yer almasıyla başlayan gelişmelerden sonra petrol, gelişmiş ve gelişmekte olan 137 ülkenin gider faturalarında önemli bir yer almakta ve ani fiyat artışlarında bu ülkelerin ekonomileri ciddi zarar görmektedir.⁵⁶

Petrol havzalarına bakıldığında Basra Körfezi bölgesi, bugüne kadar keşfedilmiş dünya petrol rezervlerinin 2/3'sini barındırmaktadır. Yapılan araştırmalar yalnızca Suudi Arabistan'ın ispatlanmış 264,3 milyar varil rezervi olduğunu göstermektedir ki bu da dünya petrolünün %20,44'ü

⁵⁴ Bernard Lewis; Orta Doğu'nun Çoklu Kimliği, Sabah Yayınları, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, 2000, s. 11-15.

⁵⁵ Ceyhun Demirkollu; Barış Sürecinde İsrail, Atatürk Üniversitesi, 2002, Yüksek Lisans Tezi, s. 3.

⁵⁶ Kocaoğlu; Orta Doğu/Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar, 1995, Ankara, s. 178.

demektir. Dünya petrol rezervlerinin %10,25'i İran (132,5 milyar varil), %8,9'u Irak (115 milyar varil), %7,85'i Kuveyt (101,5 milyar varil), %7,56'sı Birleşik Arap Emirlikleri (97,8 milyar varil), %14,35'i diğer OPEC ülkelerine ve geri kalan %30,65'i de dünyanın diğer ülkelerine aittir.⁵⁷ ABD Enerji Bakanlığı tarafından yapılan araştırmalar, Körfez bölgesinin petrol ihracatının 2000 ile 2020 yılları arasında %125 artacağını göstermektedir.⁵⁸ Bu, tıpkı bugün olduğu gibi gelecekte de dünya enerji ihtiyacının büyük ölçüde Körfez'den sağlanacağı anlamına gelmektedir. Petrolün yanı sıra Orta Doğu'nun dünya gaz rezervinin yaklaşık %40'ına sahip olduğu gerçeğinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bunun %35'e yakını Körfez bölgesindedir.⁵⁹ Öte yandan Cezayir, Libya ve diğer bazı Kuzey Afrika ülkelerinin toplam rezervleri ise dünya rezervlerinin %3,7'sidir.

Hazar Denizi havzasında ise bugünkü piyasa değeri 4 trilyon dolar olan 200 milyar varile yakın petrolden söz ediliyor.⁶⁰ Uygun petrol boru hatları tamamlandığı takdirde 2010 itibarı ile Hazar Denizi'nden günde 3,9 milyon varil ham petrol çıkarılabileceği hesaplanmaktadır.⁶² Dünya Enerji Ajansının 2005 raporu, Azerbaycan'da ispatlanmış yedi milyar varil petrol olduğunu göstermektedir.

1973 Ekiminde meydana gelen Arap-İsrail Savaşı'nda Arapların nispi bir başarı elde etmelerinin ardından, 1973 Kasımında yapılan Cezayir toplantısında alınan kararlar çerçevesinde Batı'ya petrol ambargosu uygulanmıştır. 1946'dan 1973'a kadar 1-3 dolar arasında seyreden fiyatlar birden 4 misli artarak 10 doların üstüne fırlamış ve 1978 yılı sonuna kadar 10-15 dolar arasında kalmıştır.⁶³ Bu süre içinde Basra Körfezi'ndeki OPEC üyelerinin kasalarına, sanayileşmiş ülkelerden bir kaç yüz milyar dolar para transferi olmuştur.

Bölgede oluşan küçük bir olayın dahi fiyatlara ne şekilde yansıdığı açıkça görülmektedir. Birinci Körfez bunalımının ilk işaretlerinin verildiği Temmuz 1990 ortalarından itibaren, 15 doların üzerine çıkan petrol fiyatları Ekim 1990'nın ilk haftası içinde 40 dolara kadar yükselmiş, sonraki siyasi gelişmeleri izleyerek Aralık 1990 sonlarında ortalama 25 dolar düzeyine inmiştir. Savaşın başladığı 17 Ocak 1991'den sonra 40 dolara kadar fırlayan fiyatlar, uluslararası koalisyon kuvvetlerinin cephelerde elde ettikleri sonuçlara paralel olarak 13 dolara kadar inmiş ve Şubat 1991 son haftası

⁵⁷ Dünya Enerji Ajansı 2005 Raporu; (<http://www.infoplease.com/ipa/A0872964.html>).

⁵⁸ Anthony H. Cordesman; Arleigh A. Burke, The US Military and the Evolving Challenges in the Middle East, 9 Mart 2002, s. 3.

⁵⁹ a.g.e.; s. 4.

⁶⁰ Kürşat Akyol; Petrol Oyunundaki Kırmızı Şapkalı Kız Türkiye konulu makalesi, (<http://www.tusiad.org.tr/yayin/gorus/32/pdf/sec7.pdf>), alınmıştır.

⁶¹ Dünya Enerji Ajansı 2005 Raporu, (<http://www.infoplease.com/ipa/A0872964.html>).

⁶² Ender Şenkaya; Hazar: Paylaşılamayan Sular Isınıyor makalesi (<http://www.suvakfi.org.tr/sudosyaları/uluslararası/suproblemleri.htm>).

⁶³ Daniel Yergin; Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, Çev: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1999, s. 675.

içinde 16 dolar civarında bir seyir takip etmiştir.⁶⁴ 2003'de ikinci Körfez bunalımında, ABD ve İngiltere'nin Irak'ın işgali ile petrolün varil fiyatı 80 doları zorlamaya başlamış ve hâlen 60 dolar civarında seyretmektedir. Bütün bunlar, ister bölge içinde ister bölge dışında olsun gelişen siyasi olayların petrol fiyatlarını ne şekilde etkilediğini göstermektedir.

Dünyanın en büyük petrol tüketicisi ABD'dir. Bu ülke, tüketiminin ancak yarısını karşılayabilmektedir. Örneğin 1978 yılında günlük üretimi 8,2 milyon varil iken günlük tüketimi ise 18,4 milyon varildir. 1990'da günlük 8,6 milyon varil üretirken tüketimi artan petrol fiyatları nedeniyle günlük 17 milyon varil civarına gerilemiştir.⁶⁵ 2006 yılına gelindiğinde ise günlük petrol üretimi 8,5 milyon varile düşerken, tüketimi yaklaşık 20 milyon varile çıkarak dünya toplam petrol tüketiminin % 25'inden fazla bir miktara ulaşmıştır. ABD'de yıllık ortalama % 2 petrol tüketim artışı vardır.⁶⁶

Petrol, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyüme ve daralmasında doğrudan etkisi olan, çeşitli sanayi ürünlerinin üretim aşamasında önemli yeri bulunan bir enerji maddesidir. Ülkelerin petrole bağımlılıkları da giderek artmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler petrole bağımlılığı azaltmak üzere sanayideki nükleer enerjinin payını yükseltmeye, kömür ve su kaynaklarından daha fazla yararlanma yollarını aramaya, güneş enerjisini kullanmaya yönelik çaba gösterecekler de bu ham maddeye bağımlılıkları önemli ölçülerde devam edecektir.⁶⁷

1950 başında dünyadaki toplam enerji tüketiminin %28,9'u petrolden sağlanırken bu oran 1960'ta %35,8'e, 1970'te %44,5'e 1980'de ise %47'ye yükselmiştir. Yani 1960'ların ikinci yarısından itibaren, toplam enerji tüketimi içinde en büyük paya sahip enerji kaynağı durumuna gelmiştir. Ancak artan petrol fiyatları ve doğal gazın enerji üretiminde yoğun olarak kullanılması nedeniyle, bu oran giderek azalmıştır. Dünya Enerji Ajansı 2003 Raporunda (2030 Dünya Enerji Tüketim Projeksiyonları Bölümü) bu oran %38 düşmüş ve ileriki yıllarda bu düşüşün devam edeceği ön görülmektedir.

2. Doğal Gaz ve Diğer Kaynaklar

Orta Doğu bölgesindeki doğal gaz rezervlerinin ömrü, petrolde olduğu gibi 100 yıldan fazladır. Bu maddenin önemi de petrolden farklı değildir.⁶⁸

Ayrıca Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri de doğal gaz ve petrol açısından oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Örneğin Kazakistan'da, şu ana kadar tespit edilmiş petrol miktarının 10-17,6 milyar varil olduğu bildirilmektedir. Doğal gaz kapasitesi ise 53-83 trilyon küp olarak tahmin edilmektedir. Türkmenistan'ın doğal gaz yataklarındaki miktar ise 98-155

⁶⁴ Memduh Yaşa; Orta Doğu ve Geleceği, Sayı 16, SİSAV, İstanbul, 1992, s. 95–100.

⁶⁵ a.g.e; s. 105–108.

⁶⁶ Dünya Enerji Ajansı 2005 Raporu, (<http://www.infoplease.com/ipa/A0872964.html>).

⁶⁷ Kocaoğlu; s. 177.

⁶⁸ Yaşa; s. 110.

trilyon küp olarak hesaplanmaktadır ve Türkmenistan dünyanın dördüncü en büyük doğal gaz üreticisidir.⁶⁹ İslam ülkelerinin bazıları da çok değerli maden yataklarına sahiptir. Örneğin Özbekistan ve Kırgızistan, altın üretiminde dünyanın önde gelen ülkelerindendir. Türkiye, önemi son yıllarda daha da iyi anlaşılmış olan bor madeni açısından dünyanın en zengin rezervlerinden birine sahiptir. Tacikistan dünyanın en büyük alüminyum işleme tesislerine sahiptir.

3. Su

Orta Doğu su yoksulu bir bölgedir.⁷⁰ Mevcut kaynaklar, nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, çöldeki çorak arazilerin tarıma açılması ve bilinçsizce yapılan sulama yüzünden hızla daralmaktadır.⁷¹

Orta Doğu'da yıllık toplam yağışın %80'i buharlaşarak kaybolmaktadır. Dünya Bankasına göre su arzının en pahalı olduğu yer Orta Doğu'dur. Yer altı kaynaklarının uzun süre kullanımdan dolayı tükenmeye yüz tutmasının bölgedeki birçok ülkeyi yakın gelecekte su yoksulu ülkeler safına sokacağı hesap edilmektedir.⁷²

Orta Doğu'da su sorunu, çok karmaşık bir yapı arz etmektedir. Taraflar uzlaşmaz görünen tutum ve tavırlar takınmakta ve çözümsüz davranışlar sergilemektedirler. Çatışma olasılığı her zaman yakın bir seçenek gibi görülmekte ve değişik çevrelerce bu durumdan sıkça söz edilmektedir.⁷³ Bu konu salt teknik ve ekonomik olmayıp aynı zamanda siyasi bir anlam taşımaktadır. Buna bir de hızlı nüfus artışı eklendiğinde, zamanın gittikçe daraldığını anlamak kolaydır. Doğu ERGİL, Körfez Bunalımı adlı kitabında şu açıklamayı yapmaktadır: "Su ve nüfus Orta Doğu'nun ateş ve barutudur. Zaman ise bu bombanın fitilidir. Orta Doğu da fitil giderek kısalmaktadır."⁷⁴

Ayrıca Orta Doğu'da tahıl üretimi hızla azalmaktadır. Ekim yapılabilen arazi (arazi sınıflandırması verimli olarak yapılmadığından) sayısı çok düşüktür. Sulama bilimsel yöntemlerle yapılmadığından aşırı tuzlanma ile karşılaşmakta ve toprak verimsizleşmektedir.⁷⁵

⁶⁹ Jim Nichol, Central Asia's New States, Congressional Research Service, s. 14. Demirkollu; s. 11 alınmıştır.

⁷⁰ Şehsuvaroğlu Lütfü, Su Barışı Türkiye ve Orta Doğu Su Politikaları, Gümüş Motif Yayınları, İnceleme 1, İstanbul, 1997, s.18

⁷¹ Şehsuvaroğlu; s. 91. Kocaoğlu; s.182.

⁷² Abdulkadir Akçin; Orta Doğu'daki Su Sorunun Türkiye'ye Bakan Yönü ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Jeostrateji, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, Gebze, s.17

⁷³ Kocaoğlu; s.185.

⁷⁴ Ergil Doğu, Körfez Bunalımı, Gündoğan Yayınları, 2. Baskı, Ankara,1990, s.77

⁷⁵ Ergil; s.100.

D. Orta Doğu'nun Önemi

(Çizelge-1⁷⁶)

1. Ham Madde Paylaşımı

	ABD	AB	RUSYA	JAPONYA	TOPLAM	ÇİN
Dünya nüfusu içindeki oranı(%)	4,5	6	2,5	2,1	15,1	21
Dünya petrol tüketimindeki payı (%)	25,5	19,7	5,2	8,5	58,9	4,5
Dünya doğal gaz tüketimindeki payı (%)	24,3	14,5	18	3	73,4	4,5
Dünya petrol rezervleri içindeki payı (%)	4	1	4,6	0,05	10,85	8,1
Dünya doğal gaz rezervleri içindeki payı (%)	3,4	3,9	34,4	0,05	41,75	1

Dünya enerji üretim ve tüketimine ait değerlere göre dünya nüfusunun yaklaşık %15'ine sahip gelişmiş ülkeler, dünya petrolünün %59'unu, doğal gazın da %74'nü tüketmektedirler. Nüfusun %15'ine sahip bu gelişmiş ve güçlü ülkeler, tüketimde %70 oranında ortalama paya sahipken rezervleri ise %11'i civarındadır. Enerji açıkları giderek artmaktadır. Bu ülkelerin hayati çıkarları, enerji kaynaklarında odaklanmaktadır. Bu nedenle öncelikle dünya nüfusunun %75'i, dünya GSHM'sinin %60'ı, dünya enerji kaynaklarının %75'ine sahip Avrasya coğrafyasındaki bir kısım ülkeler ve bölgeler için klasik anlamdaki askerî tehdit devam edecektir demektir.⁷⁷

⁷⁶ Münir Kutluata; Kafkaslar, Harp Akademileri Komutanlığının Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu, "Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Boru Konulu Tebliği", Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1998, s. 314

⁷⁷ Halil Şimşek; Türkiye-AB ilişkileri, 2001, ([http:// www. belgenet. com/ arshiv/ ab/ simsek_110101. html](http://www.belgenet.com/arsiv/ab/simsek_110101.html)).

2. Değerlendirme

Dünya petrol rezervlerinin %65'inin sahip olan bölge ayrıca en önemli su yollarından olan Süveyş Kanalı, Atlantik ve Karadeniz'den gelen ticaret yollarını, Akdeniz üzerinden Hint ve Pasifik Okyanuslarına bağlar. Bu deniz yolu Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan'ı Akdeniz üzerinden dünya denizlerine bağlayan tek çıkış yoludur. Türk Boğazları Karadeniz'e ulaştığı Asya ve Doğu Avrupa iç kısımlarını, Kafkasya'yı dünya limanlarına bağlar. Hürmüz Boğazı bölgeden geçen tüm dünya deniz yollarını, Basra Körfezi üzerinden bölge ülkelerine ve dünyanın en zengin petrol rezervlerine bağlar. Orta Doğu'yu hedef hâline getiren stratejik olgu ise:

- a. Üç kıtayı birleştiren karayollarının düğüm noktası oluşu,
- b. Avrupa, Asya ve Afrika'ya uzanan demir yollarının Orta Doğu'dan geçmesi,
- c. Bütün güç merkezlerini ilgilendiren su yolu ve geçitlerin Orta Doğu'dan kontrol edilebilmesi,
- ç. Üç kıtayı birleştiren hava yolları üzerinde bulunması,
- d. En önemli stratejik ham madde olan dünya petrol rezervlerinin %65'inin ve doğal gazın (53-83 trilyon küpünün) bu bölgede olması,
- e. Petrol ve doğal gaz akışının en kısa yollardan boru hatları ile bu bölgeden sağlanması,
- f. Tarihin en önemli zengin kültür hazinelerine sahip olma özelliği ile yarattığı turizm potansiyeli,
- g. Tek Tanrılı üç büyük dinin bu bölgede çıkıp yayılması ve merkezlerinin Orta Doğu'da bulunması.⁷⁸ şeklinde tanımlanabilir.

Böylece, Orta Doğu dünya adasının güç merkezi olup, Orta Doğu'ya hâkim olanın dünya adasını kontrol edeceğinin ve bunu yapan gücün de bütün dünyayı kontrol edebileceğinin ileri sürülmesine neden olmuştur. Yakın çağda ve günümüzde, dünya hegemonik güçlerinin bölgeye olan ilgisi Körfez Harekâtı ve hâlen ABD ve İngiltere'nin bölgedeki fiili işgali ile İsrail'in saldırgan politikalarının yukarıdaki gerekçelere dayandığı değerlendirilmektedir.

Sonuç

Günümüzün Orta Doğu'su; Avrupa, Asya ve Afrika gibi üç büyük kıtayı birleştiren konumu, coğrafya bütünlüğü, tarihsel yakınlığı ve süper güçlerin çatışma alanı olması nedeniyle aşağıdaki tanımlamaya büyük oranda uyar. Orta Doğu'da, sömürgeci ve egemen güçler, tarihin akışı içerisinde buradaki tüm farklılıkları kaşıyarak kendi emperyalist sınırlarını çizmeye ve kabul ettirmeye çalışmışlardır. Belirli yerlerde sınır bölgeleri oluşturarak çatışma

⁷⁸ Orta Doğu Süreci ve Türkiye Üzerine Etkileri; Harp Akademileri Yay., Ankara, 1996, s. 5.

tohumlarını ekmiş ve yaşatmışlardır.⁷⁹ Bundan en çok zarar görenlerin başında Türkler olmak üzere Araplar, Persler, Yahudiler, Ermeniler ve Kürtler gelmektedir.⁸⁰

Orta Doğu'nun jeopolitiği için kısaca şu sonuca varabiliriz; bölgede yer alan Arap devletleri, siyasal coğrafyalarının kendilerine sunduğu en önemli doğal kaynak olan petrole karşı, Nil deltası ile Fırat deltasının durağanlık ve sığılığından kurtulamamışlardır. Arap devletlerinin izlediği nüfus politikası da (İran-İrak savaşı öncesi örnek olarak verilebilir.) jeopolitik güç olarak bir anlam taşımamaktadır.⁸¹ Aksine bu nüfusun, eğitim, sağlık vb. konularda tersine gelişme doğurduğu bilinmektedir. Örneğin, yaklaşık sekiz yüz bin kişilik Irak ordusu, Çöl Fırtınası Operasyonu'nda ileri teknoloji ile dize getirilmiştir.⁸²

Oysa başta İsrail ve Türkiye siyasal coğrafyalarını vasıflı insan nüfusu, teknoloji ve sanayi yanında toplumsal, siyasi ve psikolojik öğelerle geliştirmek zorunda olduklarının bilincinde olarak yollarına devam etmektedirler. Öte yandan İran'ın son yıllarda gerek klasik silahlar ve gerekse nükleer çalışmalarında geldiği nokta dikkat çekicidir; bununla beraber Şii mezhebinin dinamiklerinden faydalanma ve rejimini ihraç etme stratejisini de kullanarak bölgesel bir güç olma hedefini zorlamaktadır. İran'ın hâlen gelişmiş ülkelerle sürtüşmesi sürerken bildiğimiz gibi bu ülkeye yönelik ABD ve İsrail tehditleri de devam etmektedir.

2003'ün Mart ve Mayıs'ında ABD ve İngiltere'nin tüm dünyanın muhalefetine, Fransa, Almanya ve Çin'in açıkça karşı çıkmasına rağmen 1991 Birinci Körfez Savaşı'nda yarım bıraktıkları Irak konusunu tamamlamak için bu devleti işgal etmelerine dünya tanık oldu. Stratejisyenlerin bir süre dayanacağına ihtimal verdikleri Irak Ordusu ve özellikle Devrim Muhafızları, bir haftada işgalcilerin çizmelerine ülkelerini bırakarak her kesimi yanılttılar. Yanılgı bununla da kalmadı; tam bir teslimiyet olarak düşünülen Irak işgaline karşı mücadele üç yıldır yeraltına çekilerek (Kürt ve Şii'lere rağmen) direnişini şiddetle devam ettirmektedir. Geline nokta ise hızla iç savaşa doğru sürüklenen ve parçalanması kaçınılmaz görünen bir ülkeden başka bir şey değildir.

Orta Doğu'da mevcut olan kaynakların bölge halkları tarafından adil paylaşımı ile bölge ülkelerinin GSMH'ları mukayese edildiğinde meydana gelen veya gelecek sorunları görmek olasıdır. Bu tespite rağmen asıl sorun bu değildir. Yukarıda oranlarını verdiğimiz nüfus ve kaynak kullanımı açık olarak göstermektedir ki dünya devleri ve özellikle rakipsiz süper güç ABD,

⁷⁹ Hamdi Ertuna, Necati Ökse; Tarihte Türk-İngiliz İlişkileri, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1975, s. 98.

⁸⁰ Mustafa Kocaoğlu; s. 7

⁸¹ Dünün ve Bugünün Defterleri Dünya Sorunları, Orta Doğu Dosyası, Filistin Ayaklanması İsrail, İran ve Irak, Alan Yayıncılık, C. 1, Sayı 1, İstanbul, 1988, s. 23-27.

⁸² Eric Laurent-Pierre Salinger, Körfez Savaşı 2, Çöl Fırtınası, Beyaz Saray'ın Savaş sırları, E Yayınları, İstanbul, 1991, s. 124-125.

aslan payını alma gayretlerini devam ettirecek ve cebri gücünü daha fazla kullanmaktan geri durmayacaktır. Devlet ricalinin de sık sık gündeme taşıdığı gibi Türkiye bir bölge ülkesidir ve bu şansız coğrafyada meydana gelen hiçbir olaya duyarsız kalamayacaktır. Son 40 yıllık Cumhuriyet tarihinde, ilgisiz ve tarafsız kalınan Orta Doğu olaylarında veya devletin ali menfaatleri doğrultusunda yapılan ve tartışmaya açık tercihlerin doğurduğu sonuçlardan kaçınmak mümkün olmamıştır.

Sonuç olarak NATO üyesi ve AB adayı konumundaki Türkiye'nin yıllardır Batı aleminin bir parçası olma gayretlerine rağmen Batı'nın Oryantalist bakış politikasının neresinde olduğu şüphe götürür bir realiteye dayanmıştır. Edward Said Oryantalizm Doktrinini, sosyolojik bir kuram veya bilimsel bir yaklaşım olarak görmez, yazara göre: "Oryanlatizm; coğrafi bir ayırım değildir, bir seri çıkarlar toplamı ve İngiltere ile Fransa'nın Doğu'ya karşı özel bir ortaklığıdır."⁸³ şeklindeki yorumu oldukça manidardır. Yıllarca Doğu Bloğu'na karşı Yeşil Kuşak olarak organize edilen ülkeler, komünizm tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra, ABD tarafından parçalanama riski ile karşı karşıya bırakılmışlardır. Doğu Bloğu'nun söndürülmesinin perde arkası ise bölge kaynaklarının Anglo-Saksonlar tarafından tüketilme amacına matuf bir hedef olarak yorumlanmaktadır.

ABD'nin Büyük Orta Doğu projesini ve İsrail'in bölge ile ilgili hesaplarını zaman gösterecektir. Global dünyanın güç merkezlerinin mücadelesi Orta Doğu'da sürmekte ve yakın gelecekte de bu mücadelenin devam edeceği değerlendirilmektedir.

İnsanlık ve medeniyet tarihinin en önemli dönemini yaşadığı Orta Doğu, saydığımız veya sayamadığımız nedenlerle sorun sahası olamaya devam edecek ve dünyanın kaderi belki de bu bölge nedeniyle değişecektir. Saygılarımla arz ederim.

Kaynaklar

AKÇİN, Abdulkadir; Orta Doğu'daki Su Sorunun Türkiye'ye Bakan Yönü ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Jeostrateji, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze 2001.

AKYOL Kürşat; Petrol Oyunundaki Kırmızı Şapkalı Kız Türkiye konulu makalesi.

ALTUNIŞIK, Meliha Benli; Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik Güvenlik, Boyut Kitapları, İstanbul 1993.

Anthony H. CORDESMAN, Arleigh A. BURKE; The US Military and the Evolving Challenges in the Middle East, 2002.

⁸³ Edward Said; Oryantalizm (Doğubilimi) Sömürgeciliğin Keşif Kolu, Pınar Yay., 1982, İstanbul, s. 11-31.

ARMAOĞLU, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

ARON, Rodrigue; Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması, Çev: İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

ATTAR, Ali Rıza Şeyh; KÜRTLER Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler, Anka Yay., İstanbul, 2002. LEWIS Bernard; Orta Doğu'nun Çoklu Kimliği, Sabah Yayınları, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, 2000.

ÇAYKARA, Emine; Tarihçilerin Kutbu "Halil İnancık Kitabı", İş Bankası Yay., İstanbul, 2005.

CHOMSKY, Noam; Dünyanın Düzeni: Eskisi Yenisi, Çev: Ali Çakıroğlu-Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000.

CHOMSKY, Noam; Terör Ne? Terörist Kim? Avrupa Asya ve Orta Doğu, Noam Chomsky Önsözüyle, c. 1, Ütopya Yayınevi, Ankara 1999.

DEMİRKOL, Ceyhun; Orta Doğu Barış Sürecinde İsrail, Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2002.

Devlet Su İşleri; Güneydoğu Anadolu Projesi GAP, 97 nu. 1 Ocak 1997.

DİLAN, Hasan Berke; Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası, Alfa Yay., İstanbul 1996.

DOLUKHANOV, Pavel; Eski Orta Doğu'da Çevre ve Etnik Yapı, Çev: Suavi Aydın, İmge Kitapevi, Ankara, 1998.

DONALD, M. Nicol; Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453, Çev: Bilge Umar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

DURSUN, Davut; ORTA DOĞU NERESİ? SÜBJEKTİF BİR KAVRAMIN ANLAM ÇERÇEVESİ VE TARİHİ isimli makalesi, (www.stradigma.com./turkce/kasim2003/makale_01.html)

Dünün ve Bugünün Defterleri Dünya Sorunları; Orta Doğu Dosyası, Filistin Ayaklanması İsrail, İran ve Irak, Alan Yayıncılık, c. 1, Sayı 1, İstanbul, 1988.

Dünün ve Bugünün Defterleri Dünya Sorunları, Orta Doğu Dosyası; Filistin Ayaklanması İsrail, İran ve Irak, Alan Yayıncılık, Cilt:1, Sayı 1, İstanbul, 1998.

Dünya Enerji Ajansı 2005 Raporu; (<http://www.infoplease.com/ipa/A0872964.html>).

ELİBÜYÜK, Mesut; Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Orta Doğu'nun Coğrafi Bakımdan Adı, Yeri, Önemi, isimli makalesi, Fırat Üniversitesi Yay., 2003.

ERENDİL, Muzaffer; Çağdaş Orta Doğu Olayları, Gnkur.Yay., Ankara, 1992.

ERGİL, Doğu; 1990, Körfez Bunalımı, Gündoğan Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Eric LAURENT-Pierre SALİNGER; Körfez Savaşı 2, Çöl Fırtınası, Beyaz Saray'ın Savaş Sırları, E Yayınları, İstanbul, 1991.

EROĞLU, Cevdet; İsrail'in Beka Stratejisi ve Kürtler, Sayfa Yay., İstanbul, 2003.

ERTÜRK, Yaşar; Batı Anadolu'nun Ege'ye Uzantısı Olan (Ege Denizi)'ne Ada, Adacık ve Kayalıklar, Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

FREDERİC, Louis; Medeniyet Tarihi, Çev: Vahdet Gültekin, c. 1, 1974.

GÜNGÖRMÜŞ, Gamze; Orta Doğu'nun Yeni Sınırları konulu makalesi (<http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/6.pdf>).

Halil İNALCIK-EROL MANİSALİ; Türkler ve Balkanlar, Balkanlar, OBİV Yayınları, Der: İsmail Soysal, İstanbul 1993.

Hamdi ERTUNA-Necati ÖKSE; Tarihte Türk-İngiliz İlişkileri, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara 1975.

HÖPKER, Wolfgang; Akdeniz Kesin Sonuçların Alınacağı Deniz "Politik ve stratejik bir etüd", Gnkur.Yay., 1970.

HUNGTINGTON, Samuel; Medeniyetler Çatışması, New York, 1993.

HUREWİTZ, J.C.; Orta Doğu Siyaseti Askerî Boyutları, Gnkur.Yay., Ankara 1980.

İLHAN, Suat; Jeopolitik Duyarlılık, TTK Yayınları, VII dizi, Ankara, 1998.

JACQ, Christian; Hiram ve Usta Süleyman Peygamber, Çev: Z. Zühre İlkelen, Arion Yayınevi, İstanbul, 2000.

KARASAPAN, Celal Tevfik; Filistin ve Şark-ül-ürdün, c. 1, İstanbul, 1942.

KOC AOĞLU, Mustafa; Orta Doğu / Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar, Ankara 1995.

Körfez Krizi, Orta Doğu ve Türkiye Konulu Makaleler; Harp Akd. Yay., 1991.

KRAMER, Samuel Noah; Tarih Sümer'de Başlar, Çev: Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.

KUTLUATA, Münir; Kafkaslar, Harp Akademileri Komutanlığının Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu, Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Boru Konulu Tebliği, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1998.

LEWİS, Bernard; Orta Doğu Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 Yıllık Tarihi, Sabah Yay., İstanbul, 1995.

LEWİS, Bernard; Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XII, 1976.

MARRS, Jim; Gizli Dünya İmparatorluğu, The Underground Bestseller, (Çev:Selim Yeniçeri), İstanbul 2005.

MESSADİE, Gerald; Musa Ulus Yaratan Peygamber, Çev: Devrim Gülseren, Doğan Kitapçılık, 4. Baskı, İstanbul 1999.

MORGAN, Lewis Henry; Eski Toplum 1, Çev: Oskay Ünsal, Payel Yayınları, İstanbul 1994.

Orta Doğu Süreci ve Türkiye Üzerine Etkileri; Harp Akademileri Yay., Ankara, 1996.

ÖZÇELİK, İsmail; Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler, Ankara.

ÖZDAĞ, Ümit; Türkiye Kuzey Irak ve PKK, Bir Gayri Nizami savaşın Anatomisi, ASAM Yayınları, Ankara, 1999.

ÖZEL, Soli; Sabah Gazetesi, 26 Ekim 2006.

ÖZTÜRK, Mustafa; ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ, Orta Doğu Kavram-jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum isimli makalesi, Fırat Üniversitesi Yay., 2003.

PARLAR, Suat; Orta Doğu'da Yeni Dünya Düzeni, Yar Yayınları, İstanbul, 1999.

SAİD, Edward; Oryantalizm (Doğubilimi) Sömürgeciliğin Keşif Kolu, Pınar Yay., İstanbul, 1982.

SANDER, Oral; Siyasi Tarih, (1918-1994), İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 1998.

S. F. MAHMUT; İslam Tarihi, Çev: A. Kevenoğlu, Ayhan Sümer, Varlık Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1973.

Simon PERES-Arye NAOR; Yeni Orta Doğu ve Uzun Bir Yol, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.

ŞEHİSUVAROĞLU, Lütfü; Su Barışı Türkiye ve Orta Doğu Su Politikaları, Gümüş motif Yayınları, İnceleme 1, İstanbul 1997.

ŞENKAYA, Ender; Hazar: Paylaşılmalı Sular Isınıyor makalesi (<http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararası/suproblemleri.htm>).

ŞİMŞEK, Halil; Türkiye-AB İlişkileri, (http://www.belgenet.com/arsiv/ab/simsek_110101.html) 2001.

Türkiye Irak ilişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını; Harp Akdm. Yay., 1994.

Türkiye İran ilişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını; Harp Akdm. Yay., 1994.

Türkiye Suriye ilişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını; Harp Akdm. Yay., 1994.

WELLS, H. G.; Kısa Dünya Tarihi, Çev: Ziya İshan, Varlık Yayınevi, İstanbul 1993.

YAŞA, Memduh; Orta Doğu ve Geleceği, Sayı 16, SİSAV, İstanbul 1992.

YERASİMOS, Stefanos; Milliyetler ve Sınırlar, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1999.

YERGIN, Daniel; Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, 1999 Çev: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

ZE'EVİ, Dror; Kudüs XVII. yüzyılda bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi, Çev: Serpil Çağlayan, Numune Matbaacılık, İstanbul, 2000.

LÜBNAN SORUNU BAŞLARINDA BEYRUT'TA YABANCI FAALİYETLER

Doç. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu*

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda birçok sorunla uğraşmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra ülkenin birden fazla bölgesinde isyanlar çıkmıştır. Bunlar arasında Suriye ve Lübnan'daki olaylar Avrupa devletlerinin karışması ile büyük bir siyasi problem hâline gelmiştir. Bu araştırmamızda, Lübnan probleminden kısaca bahsettikten sonra, hadiselerin gelişmesinde etkili olabileceğini düşündüğümüz, yabancı devletlerin bölgedeki çalışmalarına örnek teşkil edecek birtakım faaliyetlerden küçük bir örnek sunmaya gayret edeceğiz.

Arapların Şam dediği eski Suriye geniş bir ülke idi. Osmanlı idaresindeki Suriye; Halep, Şam, Sayda ve Bağdat olmak üzere dört eyalete bölünmüştü. Halk, çeşitli kökenlerden gelmekte çeşitli din ve mezhepler burada yaşamaktaydı.¹ Lübnan olaylarını çıkaran Dürzi ve Maruniler bu gruplardan ikisi idi. Dürziler,² esas olarak Müslüman olan fakat belli İslam mezheplerinden farklı mezhepleri bulunan bir cemaatti. Oturdıkları yerler, Cebel-i Lübnan, Cebel-i Havran, Raşeya, Hasbeya ve Şam çevresiydi. Maruniler³ ise Hristiyanlardı. Maron isminde IV. yüzyılda yaşamış bir rahibin kurmuş olduğu mezhepten oldukları için kendilerine Maruni denmekte idi. Toplu olarak yaşadıkları yerler Lübnan'ın kuzey kısmı, Beyrut, Trablus ve Sayda taraflarıydı.⁴

Lübnan eyaletinin merkezinde bulunan Lübnan Dağı yerli kabilelerin ikametgâhıydı. Dürzi ve Maruni kabileleri, Babıalî'nin hükümranlığını

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ BOA.İrade-i Mesail-i Mühime, nu: 1125. 5 Temmuz 1842'de Antakya Patriki tarafından yazılan bir arzuhalde, Patrik uzun yıllardır bölgede olduğunu ve halkı tanıdığını açıklayarak, Lübnan Dağı'nda 5 milletin yaşadığını, bunların Dürzi, Mutevali, Rum, Maruni ve Katolik olduğunu aralarında anlaşmazlıklar bulunduğunu bildirmektedir.

²-Tayyib Gökbilgin; "Dürziler" İslam Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul, 1993, s. 665-681. Fahir Armaoğlu; 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara, 1997, s.264, dn.-266. Dürziler, Fatımi halifelerinden Hakim bi- AmrAllah'ın veziri Hazma bin Ali'nin tesis ettiği bir mezhebin mensuplarıdır. Dürzilere göre Hakim bi-Amr, hem Allah hem insandır. Allah son defa Hakim suretinde görünmüştür. Hazma da onun peygamberi olur; Allah'ın nurundan yaratıldığı için , al-imam, al-azam "imamların imamı"dır. Dürzilerin camileri yoktur. İbadethanelerine "Halavat" denir. Buraya "ukkal" (akıllılar, bilgeler) denen mezhebin ileri gelenleri girebilir. Dürziler ancak kendi aralarında evlenebilirler.

³ -Fahir Armaoğlu; s. 266, dn. 267. Maruniliğin başlangıcı için iki kaynak gösterilir. Biri M.S 4.yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başlarında yaşamış olan Suriyeli keşiş St. Marun'dur. Bir Maruni efsanesine göre de Marunilerin başlangıcı, MS 685-707 yıllarında Antakya patrikliği yapmış olan St. John Moron'dur. Bu ikincisi Marunilerin babası sayılır. Maruniler tek Allah'a inandıkları için, Bizans İmparatoru, II. Justinianus(685-711) zamanında çeşitli işkencelere maruz kalmışlar, papazları idam edilmiş ve Antakya yakınlarındaki manastır ve kiliseleri yakılıp yıkılmıştır. Bu olayların sonucu olarak Marunilerin büyük kısmı Lübnan dağlarına çekilmiştir.

⁴ -Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, C. 6, Ankara, 1983, s. 30. M.Şehabettin Tekindağ; "Lübnan", İslam Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul, 1993. "Lübnan" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi; C. 27, Ankara, 2003, s. 243-254.

tanımakta; fakat yerli Şahap ailesi tarafından idare edilmekteydi. Mehmet Ali Paşa ordularının Suriye ve Lübnan'da bulundukları sıralarda, bu kabileler bazen Mehmet Ali Paşa'dan, bazen de padişah'tan yana olmuşlardı. Osmanlı-Mısır savaşının son safhalarında Lübnanlılar Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya karşı silahlандılar. Fakat Lübnanlıların başı Emir Beşir kuvvetli ve otoriter bir şahsiyetti. Günün birinde Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yaptığı gibi Lübnan'da Osmanlı hükûmetine başkaldırması ihtimali olabilirdi. Emir Beşir zaten Babıali ile iyi geçinmek isteğinde olmadığından İngilizlere sığındı. Onlar da kendisini Malta'da oturmaya mecbur etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Beşir'in yerine oğullarından en güçsüzü olan Emir Kasım'ı Lübnan hâkimi tayin etti. Babıali bu fırsattan yararlanarak Tanzimat'ı Lübnan'da uygulamaya girişti. Cemaatlerin büyüklerinden Hâkim Emir Kasım'ın başkanlığında bir divan kuruldu. Bu divan, Tanzimat'ın geliştirilmesini sağlayacak ve kontrol edecekti. Lübnan halkı bu teşkilatı beğenmedi ve isyan etti. Babıali Emir Kasım'ı azlederek yerine Macarlı Ömer Paşa'yı Lübnan'a emir tayin etti. Bu tayin ile Lübnanlıların muhtariyeti sona ermiş oluyordu. İsyan bununla yatışmadı. Asiler yabancı devletlere başvurdular. Böylece olay, uluslararası bir siyasi sorun şeklini aldı.⁵

Lübnan olayları, 1860 yılına kadar aralıklarla devam etmiştir. Sonuçta 1861 yılında "Lübnan Nizamnamesi" ile yeni bir düzen verilerek isyanlar sonuçlandırılmıştır.⁶ Siyasi olayların ve çatışmaların gelişiminden çok, bizi yabancıların çalışmaları ilgilendirdiğinden burada bahsedilmeyecektir.

Lübnan isyanı karşısında en büyük tepki Fransa'dan geldi. Fransa haçlı seferlerinden beri Suriye ve Lübnan ile ilgileniyor ve kendisini koyu Katolik olan Marunilerin hamisi olarak kabul ediyordu. Fransa, Mehmet Ali Paşa isyanının Londra'da İngiltere düşüncesine uygun şekilde çözülmesinden hoşnut olmamıştı. Lübnan isyanında Marunilerin himayesini üstlenmekle hem İngiltere'den intikam almayı hem de Lübnan'da Fransız nüfuzunu kuvvetlendirmeyi planlıyordu.

İngiltere'ye gelince, Mehmet Ali Paşa isyanından beri Suriye, Lübnan ile ilgilenmeye başlamıştı. Bölge, siyasi yönden olduğu kadar ticari yönden de önemliydi. Bunlar, Hindistan'a giden ticaret yollarının üzerinde olması dışında, Doğu Akdeniz ticaretinin de kilit noktasıydı. 1828'de Britanya Ticaret Odası (Boord of Trade) başkanı Huskisson tarafından verilen bir momerandumda; İngiliz Levant Company'nin 1825'de dağılmasından sonra İngiltere'nin bu bölgede hiçbir ticari örgütlenmeyi gerçekleştiremediği Haleb'de ve Akka'da Fransa ve Avusturya'nın temsilcilikleri olduğu hâlde, İngiltere'nin sadece Beyrut'ta bir konsolosu bulunduğu söyleniyordu. 1830 Haziranında J.W.Farren, Lord Aberdeen'e yazdığı raporda, Şam'da bir konsolosluğun acilen kurulması gereğini, bütün Asya Türkiye'sinde İzmir ve

⁵ Olayların detayları ile ilgili olarak bk. M. Tayyib Gökbilgin; "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", Belleten, X/40, 1946, s. 641-703.

⁶ Ahmet Lütfi; Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, C. 9 , yay. Münir Aktepe, İstanbul, 1984, s. 253-260.

İskenderiye dışında bir temsilcilik bulunmadığını bildiriyordu. Gerçekten de bu yıllarda İngiltere'nin bölgedeki ticari örgütlenmesini giderek güçlendirdiği ve resmî temsilcilerinin de çoğaldığı görülmektedir. Aynı eğilim sadece Britanya için söz konusu değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun pek az bölgesinde çeşitli yabancı devletler bu kadar çok konsolosluk bulundurmuşlardır. 1898'de Şam'da ve Halep'te Fransa, Rusya, İtalya, İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Almanya, İran, ABD, Portekiz, İspanya ve Felemenk konsoloslukları vardı. Buralarda tercüman ve memur olarak Marunilerin yanında Ermeni, Rum ve Müslümanlar da bulunuyor, herhâlde imparatorluğun hiçbir yerinde Müslüman ahali, Avrupa ile bu kadar yoğun ilişkiler içinde değildi.⁷

İngilizler, Doğu'da dinin oynadığı rolün önemini anladıklarından, Suriye ve Lübnan'da politika silahından başka din silahıyla da Fransa'yı zayıflatmak istediler. Bunun için de kuvvetli bir Protestanlık propagandasına başladılar. Propaganda merkezi olarak 1842'de Kudüs'te bir Protestan kilisesi kuruldu. İngiliz, Alman ve Amerikan Protestan misyonerleri Suriye ve Lübnan'ın her tarafına yayılmaya başladılar. Protestanlık kısa sürede büyük ilerlemeler kaydetti. Maruniler koyu Katolik oldukları için Protestanlık propagandaları karşısında lakayt kaldılar. Fakat dinin inanç kaidelerinden ziyade şekle bağlı kalan Dürziler, Protestanlığı kabul etmeye başlayarak İngiltere'nin himayesine girdiler.⁸

Kozmopolit nüfusun içinde sayıları bir hayli çok ve kalabalıkça olan gayrimüslim cemaatleri kontrol altında tutmak için Osmanlı yönetimi ruhani reislerle tam yetki vermiştir. Bu bölgede ilk İslam egemenliğinden beri bin yılı aşkın bir süre, Hristiyan ve Musevî nüfus bu tür sisteme de alışkındı. Ancak Fransa'nın XVII. yüzyıl sonundan beri Fransiskanlar ve Cizvitler aracılığı ile Katolikliği, İngiltere'nin XIX. yüzyılda Protestanlığın yayılması için gösterdiği faaliyet bu dengeyi bozdu. Nihayet, Rusya'nın kendine bağlı bir Ortodoks cemaat yaratma girişimleriyle, Suriye-Filistin dini çekişmeler yönünden en problemli bölge oldu. 1824'te Amerikan misyonerleri Beyrut'ta ilk özel okulu açtılar. Kısa zamanda ruhsatsız açılan okul ve yetimhaneler ile Amerikalılar Suriye-Filistin Mezopotamya ve Doğu Anadolu'da en etkin misyoner grubu oluşturdular. Açtıkları kurum sayısı 400'ü geçti.⁹

İmparatorluğun gerileme sürecine girmesiyle merkezi devlet otoritesinin zayıflamaya başlaması, git gide politik ve emperyalist karakter kazanan misyoner faaliyetlerinin imparatorlukta çoğalmasına yol açtı. Bu misyoner grupların amacı neydi? Nasıl çalışıyorlardı gibi sorulara kısaca cevap vermek faydalı olacaktır.

⁷ İlber Ortaylı; "19. Yüzyıl Sonunda Suriye Lübnan Üzerine Bazı Notlar" Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler 1, Ankara, 2000, s.148, Ayrıca aynı makale için bk. Osmanlı Araştırmaları, sayı-IV, 1984, s. 89-113.

⁸ Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, C. 5, Ankara, 1983, s. 210-211.

⁹ Ortaylı; s. 157-158.

Osmanlı topraklarına gelen ilk misyonerler Katoliklerdir. Fransız olan bu misyonerler hem Hristiyanlığı yaymak hem de İstanbul'daki azınlıkların eğitimi ile ilgilenmek üzere XVI. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye geldiler. Katolik misyonerlerin çeşitli yerlerde açmış oldukları çok sayıda okul vardı. Bu yerler arasında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Adana, Beyrut, Sayda, Lübnan, Havran, Şam, Yafa, Kudüs, Lazkiye, Amman, Tripoli, Kadıköy, Diyarbakır, Harput, Malatya, Mardin, Mersin, Urfa, Trabzon, İzmir, İstanbul sayılabilir. Özellikle Suriye ve Lübnan üzerindeki çalışmaları ile Fransa'nın bölgeye yönelik emperyalist gayelerine hizmet eden Katolik misyonerleri çok sayıda açtıkları okulları, hastaneleri, yetimhaneleri ve çıkardıkları yayınları ile Fransız Katolikleri hem kendi mezheplerini yayıyorlar hem de ülkelerinin menfaatlerine uygun kesimlerin kazanılmasını sağlıyorlardı. Bu yolla faaliyet gösterdikleri Osmanlı toprakları üzerinde etkileri oldukça fazlaydı.¹⁰

Katolik misyonerlerinden başka Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer Hristiyan mezhebine mensup kişiler Protestanlardı. Bu misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki çalışmaları 1840'lardan itibaren hız kazanır. Özellikle İngilizler faaldir. Ayrıca Amerikalılar da bu alanda etkilidir. Örgütlü ve planlı bir faaliyet sonucunda hem mezheplerini yayıyorlar hem de başta Ermeniler¹¹ olmak üzere Bulgar, Rum vb. azınlıkları etkileyerek onları Osmanlı'dan koparmak ve dolayısıyla ait oldukları ülkelerin emperyalist politikalarını uygulamalarına yardımcı oluyorlardı. Amerikan misyonerlerinin İstanbul'da kurduğu Robert Kolejin Bulgarlar için üstlendiği görevi, Beyrut'ta açılan Protestan Koleji de oradaki Arapları bilinçlendirip Osmanlı'ya karşı kıskırtma olarak yerine getirdiği ifade edilmektedir.¹²

Misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için en çok kullandıkları araçlar arasında okullar önde gelmektedir.¹³ Onlara göre eğitim ve öğretim yoluyla öğrencileri Hristiyanlaştırmak esas gayeydi. Okullardan başka misyonerlerin kullandıkları bir araç matbaadır. Gittikleri bölgelerde kurdukları matbaalarda başta dini eserler olmak üzere çeşitli konularda pek çok dilde gerekli olan eserleri yayınlamışlardır. Bunların yanında misyonerlerin kullandığı bir diğer kurum hastanelerdir. Ayrıca, yabancı dil kursları, çok sayıda dispanser ve sağlık ocakları ve yetimhaneler gibi çeşitli yardım kuruluşları da en fazla kullanılan yerler arasındadır.¹⁴

¹⁰ Ayten Sezer; "Osmanlı Döneminde, Misyonerlik Faaliyetleri", Osmanlı 2, Ankara, 1999, s. 184-185.

¹¹ Seçil Akgün; Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", Atatürk Yolu,sayı- 1, Mayıs 1988, s.1-12. Ayrıca bk. Bilal Şimşir; Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine, Erzurum, 1984.

¹² Sezer; s.186.-187. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerler hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Joseph L. Grabil, Protestans Diplomacy And Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1827, Universty of Minnesota 1971. Uygur Kocabaşoğlu; Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul, 1989.

¹³ İlknur Polat Haydaroğlu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ankara, 1990.

¹⁴ Sezer; s. 182.

İmparatorluğa XIX. yüzyıl başında gelmeye başlayan Amerikalı misyonerler , imparatorlukta en etkin faaliyetleri sürdürmüş, toplum üzerinde en derin izleri bırakmışlardır. Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'na ilk gelişleri, 1820 yılındadır.¹⁵ Ocak 1820'de öncü misyonerler gelmiştir.¹⁵ Bu tarih, Amerika'da misyonerlik hareketinin gelişmesi ile de ilişkilidir. Şöyle ki Amerika Birleşik Devletleri'nde Protestanlar, XIX. yüzyıl başında "Büyük Uyanış" diye tanımlanan Protestanlık hareketinden sonra bu mezhebi yaygınlaştırmak amacıyla kısaca ABCFM olarak anılan American Board of Commissioners for Foreign Missions adı altında örgütlenmişlerdir. Bu kurumun başlıca amacı, Amerikalı misyonerleri başta Kızılderiiler olmak üzere ilkin Amerika Birleşik Devletleri'nde, daha sonra Amerika kıtalarında ve dünyada Protestanlığı yaygınlaştırmak üzere yönlendirmektir. Misyonerlerin gönderildikleri uzak ülkelerde hayır kurumları, eğitim ve sağlık merkezleri kurarak halkla iletişim geliştirmeleri, okuma öğreterek İncil'i okuyabilmelerini sağlamaları, Protestan öğretisini tanıtmaları esas tutulmuştur.¹⁶ Amerikan misyonerlerinin faaliyet alanının Suriye, Lübnan, Filistin, Doğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya, Çukurova ve kısmen de Orta Anadolu olduğu görülmektedir. Saydığımız bölgelerin etnik niteliğine baktığımızda şu özellik dikkat çeker. Amerika, Ermeniler ve Şark Katoliklerini kendine hedef olarak seçmiş, onlar arasında faaliyet göstermeyi yeğlemiştir.¹⁷ Amerikan okullarının en dikkate değer özelliklerinden birisi ders programları idi. Bu ders programlarının matematik, fen bilimleri, edebiyat, felsefe ve dil derslerinin yanı sıra vokal ve enstrümantal müzik, kompozisyon, hitabet, resim, jimnastik vb. seçimli derslerle bir hayli zengin olduğu, o dönem Osmanlı rüştiye ve idadilerindeki derslerle karşılaştırıldığında daha çağdaş, akılcı ve hayata yönelik olduğu kanısı uyanmaktadır. Kuşkusuz bu durum okuldan okula ve yöreden yöreye değişiklik göstermekle birlikte bu okullar misyoner faaliyetlerinin eleman ihtiyacını karşıladığı gibi profesyonel meslekler ve iş hayatına da adam yetiştiriyordu.¹⁸ Söz ettiğimiz okulların kolejlerin dışında, misyonerlerin kiraladıkları veya satın aldıkları evlerin bir kısmını okul hâline getirerek çocukları eğittikleri de kaynaklarda yer almaktadır.

Yukarıda anlatıldığı gibi Amerikalılar dışında diğer milletlerden de Osmanlı topraklarında misyonerler olduğunu ve benzer şekilde çalıştıklarını

¹⁵ Uygur Kocabaşoğlu; " XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", Osmanlı, C. 5, Ankara, 1999, s. 340.

¹⁶ Seçil Akgün; " Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", OTAM, 3 (Ocak 1992), s.1-2, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)", Türk Tarih Kongresi, C. 5, 22-26 Eylül 1986, s. 2121-2145. Ayrıca bk. Uygur Kocabaşoğlu; " Osmanlı İmparatorluğunda XIX.Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları", Bahri Savcı'ya Armağan, Ankara, 1988, s.305-326. İlknur Polat; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", Belleten, C. 52/203, Ankara, 1988, s. 627-652. Fethi Tevetoğlu; "Amerika Birleşik Devletleri ve Orta Doğu", Türk Kültürü, sayı-266, 1985, s. 381-390.

¹⁷ İliber Ortaylı; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I, Ankara, 2000, s. 324.

¹⁸ Uygur Kocabaşoğlu; s. 345.

bilmektedir. İşte misyonerlerin çalışma alanlarından birisi de Beyrut ve çevresidir. Osmanlı topraklarının özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ağırlıklı çalışmalarını sürdüren bu misyonerlerin Beyrut ve çevresinde de çeşitli okullar açtıklarını belgelerden öğrenmekteyiz. Yabancıların faaliyetlerinin özellikle 1840 öncesi, ki Lübnan olaylarının başlamasının hemen arifesi oluyor, arttığı anlaşılmaktadır. Okullar dışında kiliseler kurdukları da görülmektedir. Yapılmış olan birçok çalışmada yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda açmış oldukları kolej ve yüksek düzeydeki okullardan söz edilmektedir. Ancak bunların dışında daha küçük çapta fakat etkili olan çalışmalar olduğu da bir gerçektir. Aşağıda bu küçük nitelikli çalışmalardan söz edilecektir. İki rapordan söz edilecek olup raporda geçen o dönemin diline ilişkin nasara, efrenc gibi terimler belgelerin dilini bozmayaya özen gösterilerek aynen kullanılmaya çalışılmıştır.

Beyrut'tan 1842 yılında bildirilen raporlarda bu kiliseler ve okulların nerelerde olduğu ve ne gibi çalışmalarda bulunduğu tespit edilebilmektedir. Bunlardan biri Beyrut Zaptiye memuru Miralay Ali Bey tarafından 15 Ra 58-27 04 1842 tarihinde yazılan okul ve kiliselerle ilgili bilgileri içeren rapordur¹⁹. Bu okulların kiralanan veya satın alınan evlerin bir kısmında açıldığı anlaşılmaktadır. Bazıları zaman zaman kapatılmış; ancak, sonra tekrar faaliyete geçmişlerdir. Her birinde 20, 30 kadar çocuk söz edilen bu okullarda eğitim almışlardır. Yabancı dil ve fen bilimlerinin dersler arasında ağırlık kazandığı görülmektedir. Belgede geçen Papaz Berdi idaresindeki okulun bazı öğrencilerinin yatılı okuduğu ve ihtiyaçlarının karşılandığı öğrenilmektedir. Okullar haricinde toplanıp ayınların yapıldığı kilise hâline getirilen evlerden de söz edilmektedir. Ali Bey kilise ve okulları dâhil ve hariçte olanlar diye ayırmaktadır. Buradan, Beyrut'un içinde bulunanlardan başka dışında olanların varlığından haberdar olmaktadır. Verdiği bilgilere göre;

İngilizlerin Beyrut dışında Hristiyan (Nasara نصارا)'dan kendi korumalarında Es'al el-Hayatın hanesinde bir mektep kurarak 20'den fazla çocuk toplayıp okutmaktadır. Ancak, bu okul bir süre kapatılmış, çocukların bazıları diğer yabancı (efrenc افرنج) okullarına gitmişse de bu günlerde açılarak tekrar çocuk toplamakta olduğu haber alınmaktadır.

Amerikalıların Beyrut dışında Bab-ı Yakup civarında kendi korumalarında bulunan Nenus el- Harad'ın (ننوس ال حراد) üzerine 12 sene kadar önce satın alıp burada ikamet eden Amerikalı papazlardan Berdi ismiyle anılan (Musma Bili Berd denilen) hanenin bir odasına İngilizler mektep kurarak halktan erkek ve kız 30 kadar çocuk toplayarak, İngilizce okuyup yazmayı öğrettikleri haber alınmıştır. Bu okulun 7 senedir faaliyette olduğu bildirilmektedir.

¹⁹ BOA; İrade-i Mesail-i Mühimme- nu:-1125.

Aynı binanın bir diğer odasında da Amerikalılar mektep kurmuş yine halktan 20'den fazla çocuğu toplayarak talbanca-salyanca? (ثالىانجه - ثالىانجه) okuyup yazma öğrettikleri haber alınmıştır. Bu okul da 5 sene önce faaliyete geçmiştir.

Yine aynı binanın başka bir odasında Amerikalıların kurdukları okul Papaz Berdi idaresindeydi. 30 kadar çocuk toplanmış yiyecek ve giyecekleri okul tarafından karşılanıyordu. Okulda çocuklara Efrenc dilleri ile çeşitli fen dallarında eğitim veriliyordu. 6 sene gece ve gündüz eğitim aldıktan sonra ayrılan çocuklara yıllık 15'er riyal ücret bağlanmakta iken, aynı okulda sadece gündüz okuyan çocuklara okuldan bir şey verilmeyip ihtiyaçları babaları tarafından karşılanıyordu. Bu okuldaki çocuklardan bir miktarı iki ay önce hava değişikliği için evlerine ve bir miktarı da Papaz Berdi ile Cebel'e gitmiş dönecekleri haberi alınmıştır. Bu okul üç senedir faaliyettedir.

Aslen Dürzi olup sonra Amerikan mezhebine geçen Vandon adlı Nasara'nın hanesinde okul açılmıştır. Üç sene önce 30'dan fazla Nasara Dürzi çocuğu toplanarak Salyanca okuyup yazma öğretilmektedir.

Amerikan papazlarından Tami adlı kişinin oturduğu Amerikan himayesinde olan Beyrut dışında Susa adlı Nasara'nın evinde halktan birkaç Nasara toplanarak papazın kitap basıp çoğaltmakta oldukları haber alınmıştır. Burası bir yıldır faaliyettedir.

Beyrut dışında Masiti adlı mahalde halktan Hanhu(حنحو) adlı zımminin hanesini Amerikalılar kiralayarak bir okul açmışlardır. Yeni açılmıştır. Okulda 20'den fazla çocuk toplayıp kendi himayelerindeki halktan Azar Nikola adlı Nasara'yı tayin ederek Efrenc dilleri öğretmekte oldukları haber edilmiştir.

Beyrut dışında Sayfiye adlı mahalde Batris Yard (بطرس يارد) adlı zımminin hanesini Fransızlar borcuna karşılık satın alarak kilise ve medrese inşa ettikleri, seraskerlikçe öğrenilerek kapatılması emredilmişti. Bu hanenin inşa edilmiş yerlerinde Fransızlar tarafından üç adet mektep açılarak tüccarların çocuklarını İslam ve Nasara'dan toplanarak onlara Efrenc dilleri öğretilmekte olduğu haber alındı.

Bu binanın bir kısmı da kilise hâline getirilerek Avrupalılardan aynı mezhep olan ahalinin Maruni ve Katolik milletlerinden bazıları gelerek ayin yapmaktaydılar.

Yukarıda Amerikalıların satın aldığı İngiliz ve Amerikalılar tarafından mektep kurulan binanın bir kısmı kilise hâline getirilerek Amerikalı ve diğer yabancılar ve aynı mezhepten Nasara toplanıp ayin yapmaktadırlar.

Aslı Ermeni milletinden olup eskiden beri İngiliz himayesinde bulunan Yakup Ağa denilen kişinin Beyrut dışında Bab-ı Yakup civarında olan hanesini bir İngiliz' kiralamıştır. O da bir odasını kilise hâline getirerek iki seneden beri Avrupalı bazı aynı mezhepten Nasara halkından gidip ayin yaptıkları haber alınmıştır.

Beyrut içinde Sardunya konsolosunun oturduğu hanede eskiden beri bir kilise kurduğu ve Nasara halkdan bazılarının gelip ayin yaptıkları haber alınmıştır.

Beyrut içinde Amerikan konsolosunun Mısırlı vaktinde inşa eylediği deniz kenarında olan hanesinde bir kilise yapmıştır. Halktan himayelerinde olan Nasara gelip ayin yapmaktadır.

Beyrut dışında Fransız himayesinde olan Habil Salmuni adlı Nasara'nın hanesinde kilise kurularak milletlerden bazıları toplanarak papaz başkanlığında ayin yapmaktadır. Bu sene icrası durmuştur.

Beyrut içinde Fransızların eski kiliseleri olan Seyrû'l Yaveriye kilisesine halktan aynı mezhepten olan Nasara'dan da kişilerin ayine gittikleri haber alınmıştır.

Beyrut dışında Rum milletinin Madmater (مادمتر) dedikleri eski kiliselerine kendilerinin gittikleri haber alınmıştır.

Beyrut dışında Kırtetne hane civarında Marunilerin eski kiliselerine kendilerinin giderek ayin yaptıkları öğrenilmiştir.

Beyrut dışında Rumların Maralyas denilen eski kiliselerinde kendileri ayin yapmaktadır.

Beyrut içinde Katoliklerin eski kiliselerinde kendileri ayin yapmaktadır.

Beyrut içinde Rumların eski kiliselerinde kendileri ayin yapmaktadır.

Beyrut içinde Maruni milletinin eski kiliselerinde kendileri ayin yapmaktadır.

Yukarıdaki Rum kiliselerine aynı mezhepten olan Rusyalıların da gidip ayin yaptıkları öğrenilmektedir.

Mustafa imzalı 2 B 58-09 08 1842 tahinde yazılan başka bir yazılı belgede²⁰ yukarıda içeriğini verdiğimiz müzekkere değerlendirilmektedir. Dikkati çeken nokta; Amerikalıların okullarında, 6 yıl yatılı okuyup ihtiyaçları karşılanan çocukların Amerikalı sayılabileceği ihtimali vurgulanarak himaye edileceği ifade edilmektedir. Ayrıca, Amerikalı Papaz Tami'nin Arapça kitap bastırıp çoğaltması hatırlatılarak bütün bu faaliyetlerin ülkeye ve millete zararlı olacağı açıklanmaktadır. Bunların engellenmesi gerekli iken bunun yapılması politikaya aykırı düşeceğinden memuriyetinin yetkileri içerisinde, birtakım iddialara sebep vermeden bazı konularda müsaade edilmekte olduğu bildirilmektedir. Ancak bu faaliyetlerin zararlı olacağı yinelenerek ne yapılabilceği sorulmaktadır.

²⁰ BOA; İrade-i Mesail-i Mühime, nu: 1125.

Sonuç

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl boyunca birçok sorunla uğraşmıştı. Bunlardan birisi de Lübnan Problemi idi. Olayların çıkmasında diğer bölgelerde de olduğu gibi yabancıların çalışmaları etkili olmuştur. Devletin bütün topraklarında olduğu gibi Lübnan'da da başka ülkelerden çeşitli bahanelerle gelen kişilerin gayretleri bölge halkında etki yaratmıştır. Avrupa Devletleri ve Amerika'nın siyasi ve ticari çıkarlarına fayda sağlayan bu çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran etkenlerden biri olmuştur. Yukarıda söz edilen belge, bu konuda çalışma yapacak olanlara bir katkı olacaktır, kanısındayız. Belgeden Beyrut'ta Amerikalı, İngiliz ve Fransızların 8 adet okul ve 7 adet de kilise açtıklarını öğrenmekteyiz. Ayrıca, 6 tane de eskiden beri halkın kendilerine ait kiliseden bahsedilmektedir. Yabancıların bütün bu faaliyetlerinin devletin birlik ve bütünlüğüne zarar verdiği hem gönderilen raporlardan hem de sonraki gelişmelerden anlaşılabacaktır.

1860 - 1861 CEBEL-İ LÜBNAN'DA MARUNİ DÜRZİ ÇATIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE OSMANLI'NIN ORTA DOĞU SİYASETİ

Olcay Özkaya Duman*

Giriş

İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu rekabetinin esasını diplomasi ve kültür, elçilikler ve konsolosluklar, dinî misyonerler, okullar oluşturmuştur.¹ Bu çıkarımı sorgulama adına Orta Doğu coğrafyasında yer alan Lübnan'ın XIX. yüzyıla değin Osmanlı idaresi altındaki tarihî ve toplumsal dokusunu ana hatlarıyla tahlil etmeye çalışacağız.

Bilindiği üzere, XIX. yüzyıldaki yenilik ve değişim hareketlerinin bir parçası olarak devlet yönetiminde girilen reformlar çerçevesinde taşrada asırlar boyu uygulanan eyalet örgütlenmesinden, Fransa'dan örnek alınan ve o şekilde kurulan vilayet örgütlenmesine geçilmiştir. Bunun ilk örnek uygulaması 1861 tarihli Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'ne geçilmesi denilebilir.²³⁴

Bu yeni vilayet sisteminin daha sonra Anadolu ve çevresindeki Erzurum, Halep, Suriye gibi yerlerde ve hatta Bosna, Edirne gibi Balkan topraklarında da uygulamaya konulduğu bilinmektedir.⁵ Vilayet nizamnamesi merkezî otoritenin taşra eyaletlerindeki uygulaması ile uzak eyaletlerde varlığının güçlendirilmesine yönelik oluşturulmuş sistemin kendisi idi. Bu sistemle amaçlanan daha sonra da bahsedeceğimiz üzere öncelikle mevcut otoritenin güvence altına alınması ve bu varlığın çok uzaklarda kendisini korumasıdır. Bu anlamda süregelen işleyişten, o bölgede olup bitenlerden, olması gereken veya olmaması gerekenlerin bölgede işleyişini takip etmek bu sistemde hedeflenen idi. Zamanın tarihsel gerçekliği ve Osmanlı Devleti'nin o zaman içinde bulunduğu siyasal yapı, böyle bir düzenlemenin özellikle Lübnan coğrafyasında uygulama aciliyetini ortaya çıkarmıştı.

Lübnan'da yürürlüğe giren Nizamname konusunda 1305 tarihli Salname-i Cebel-i Lübnan salnamesi bölgede yeni oluşturulan bu mutasarrıflık düzenini yansıtan önemli bir kaynak olup konuyu inceleme de çalışmaya açıklık getirir. Konu üzerinde yapılan genel çalışmaları incelerken çoğunlukla özel nitelikli Arap bölgelerinin önemle vurgulandığını gördük. XIX. yüzyılda Lübnan'ın durumunu ortaya koyan eserlerde araştırmacıların Lübnan ve Filistin'i de kapsayan Suriye bölgesinin coğrafyasını oldukça

* Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ S. Hatipoğlu; "Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Orta Doğu'da İngiliz Fransız Rekabeti", Yeni Türkiye, Sayı 31 (Ocak-Şubat), Ankara 2000, s. 354.

² B. Parlak; "Osmanlı Devleti'nde Taşra Yönetimi ve XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci", Yeni Türkiye, Sayı 31 (Ocak-Şubat), Ankara, 2002.; s. 468.

³ B. Lewis; Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev.:M. Kırıtlı, TTK Yayınları, Ankara, 1970. s. 120.

⁴ G. R. Okandan; "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", Tanzimat'ın 100. Yıldönümü Münasebetiyle Tanzimat I., İstanbul, 1940s. 111.

⁵ Parlak; s. 468.

kapsamlı bir şekilde açıkladıklarını ancak konunun Osmanlı Orta Doğu politikası çerçevesinde yeteri kadar ele alınmadığını görebiliriz. Bizim de çalışmamızda faydalandığımız bazı kaynaklardan bahsetmek gerekirse Ma'oz Suriye'deki Tanzimat dönemi yerel yönetim uygulamalarına değinmiş ve özellikle meclisi ana konu olarak ele almıştır. Salibi ise 1839'dan 1878'e kadar Lübnan'ın genel görünümünü anlatmaya çalışmıştır. Tibavi'nin ve Fawaz'ın çalışmaları da yine aynı doğrultuda olmakla birlikte özellikle bölgenin ekonomik, demografik yapısı üzerinde durmuştur. Spagnolo ise makalesinde 1860 sonrası Lübnan bunalımını ele almıştır.

Bölgenin Coğrafi Yapısı

Cebel-i Lübnan, Trablusşam hizasından Sayda (Sidon) sınırlarına kadar Akdeniz kıyıları boyunca uzanan ve dar bir kıyı şeridi bırakarak birden yükselen bir dağ silsilesinin adıdır. Cebel-i Lübnan, adını karlarla kaplı, gümüş yeşili, ulu sedirlerle süslü ve de kireç taşlı görünümünden de aldığı bilinir.⁶

Bölgede harita üzerinde görebileceğimiz yaklaşık 3000 metreye kadar yükselen bir dizi sıradağ bulunmaktadır. Bunların 1. sırasına Lübnan, 2. sırasını Anti-Lübnan dağları denilmektedir. Lübnan ve Anti-Lübnan dağları arasında kalan vadi Beka Vadisi olarak bilinir. Kuzeyden güneye doğru sırasıyla Asi, Litani ve Ürdün Irmaklarıyla sulanan bu vadiden Beyrut'tan Şam'a giden yol geçer. Beka Vadisi'nin doğusunda Lübnanlara paralel olarak uzanan Anti-Lübnan Dağları yükselir. Bu dağların doğusunda da önce Şam Ovası ondan sonra da Suriye Çölü vardır. Şam ovası Anti-Lübnanlardan inen sularla ne kadar verimliyse sudan yoksun Suriye Çölü de o kadar kuru ve verimsizdir.⁷

Bölgenin Sosyo-Etnik Yapısı

Bölgede İslam'ın dışında Hristiyanlık inancı ve onun çevresinde gelişen farklı mezhepler de bulunuyordu. Bunlar arasında bölgede diğerlerine göre daha yoğunlukta önce Maruniler, Rumlar (Katolik-Ortodoks), Süryaniler, Ermeniler (Katolik, Protestan, Gregoryen) gibi kendi içlerinde mezheplere bölünmüşlerdi. Bahsedildiği gibi bölgede Müslüman ve Hristiyan'ın dışında büyük şehirlerde Yahudi toplulukları da vardı.⁸

Denilebilir ki Lübnan yüzyıllar boyu Hristiyan ve Müslümanların iç içe yaşamış olduğu gerçeğine sahip bir coğrafyadır. Hristiyanlar içinde en kalabalık mezhep Katolik'i benimsemiş olan "Maruniler" adını verdikleri grup idi; daha sonra "Grek-Ortodoks"lar ve "Grek-Katolik"ler ve son olarak diğerlerine oranla sayıca daha az olan "Ermeniler" bulunmaktaydı.

Bölgedeki Müslüman topluluk içinde "Sünni", "Şii" ve yine bu grupta yer alan ancak diğerlerinden farklı kendilerine özgü gelenek ve ibadet

⁶ Ş. Tekindağ; "Canbolat", İslam Ansiklopedisi, C. 3., MEB Yayınları, İstanbul, 1945, s. 665.

⁷ H. Ülman; 1860-61 Suriye Buhranı, Ankara, 1966.s. 4.

⁸ A. H. Hourani; Syria and Lebanon: A Political Essay, 1954, s. 121. Ülman; s. 6.

şekilleri olan adına “Dürzi” dedikleri topluluk da vardı. Genel olarak bölgede üç mezhep hâlinde ayrıışmış İslam topluluğu yaşamaktaydı.⁹

Bölgenin sosyolojik yapısını irdelerken bölgede ağırlığın Maruni ve Dürzi grupları tarafından oluştuğunu biliyoruz. Maruniler, inançları bakımından Katolik kilisesine bağlıydılar. IV. yüzyılda yaşamış olduğuna inanılan Maron isimli bir rahibin kurduğu mezhebi izledikleri ve buna tabi olmayı kabul ettikleri için onlara Maruni denilmektedir.

Lübnan coğrafyasında var olan bu farklı inanç sistemlerine inanan toplumların çeşitliliği açık ve görünen bir gerçektir. Her bir kiliseden ayrı ve aslında esastan tamamen ayrıışmış ayrı doktrinler oluşturmak üzere ayrılan gruplar mevcuttu. Lübnanlı Marunilerin dışında yedi imama inanan Şiiler olan İsmaililerden ayrılarak kendine özgü bir inanç sitemi oluşturan, cevel-ül Ensariye ya da Suriye’nin Cebel bölgesinde yaşayan Nusayriler, Suriye’nin Cebel-i Dürzi yöresinde yaşayan ve İsrail’de de varlığını koruyan daha önce de neye inandıklarını açıklamaya çalıştığımız Dürzi toplulukları gerçeği bölgenin etnikitesini renklendirmiş; ancak bu durum ileriki zamanlarda idari yapıda zorluklar da oluşturmuştur.¹⁰

Akarlı’ya göre Cebel-i Lübnan “Memalik-i Mahrüse-i Şahane’nin bir parçasıydı. Osmanlı Devleti’nin hükümrâlık alanı içindeydi. Osmanlı Devleti’nin bu yöre üstündeki hâkimiyetini sürdürmek istemesi doğaldı. Fakat Cebel-i Lübnan, bundan da öte Osmanlı Devleti’nin Avrupa devletler topluluğu içerisinde barınmaya, yaşamaya hakkı olduğunu kanıtlaması için geçmek zorunda olduğu bir sınav hâline girmişti. Aksi takdirde başka birçok vilayet gibi Cebel-i Lübnan da Osmanlı Devleti’nden koparılacaktı.

Cebel-i Lübnan Suriye’nin kapısı olmak özelliği ile Osmanlı Devleti’nin kolayca vazgeçemeyeceği bir yerdi. Suriye’yi korumaya verilen önem ölçüsünde Cebel-i Lübnan’ı da dış müdahaleden uzak tutmak zorunluydu. Aslında Osmanlı Devleti’nin bölgede neyi hedeflediği de resmî olarak ilan edilmişti ve bu Osmanlı Devleti’nin dış politikasındaki stratejisine de yön verecekti. Bu strateji de Avrupa devletlerine yönelik çeşitli yeni yaklaşımları ortaya koyacaktı.¹¹

Bu strateji 1861 Nizamnamesi’nin giriş bölümünde Sultan Abdülmecid’in ağızından şöyle ifade edilmişti:

“Cebel-i Lübnan’ın vuku’at-ı müekkide-i ahiresi kalb-i hümayun-ı şahaneme ne derecelerde tesir ve teessüf mücib olduğu cümlelerin malumudur. Memalik-i Mahrüse-i Devlet-i Aliyyemin her bir tarafında sakin her sınıf teba’amin emniyet ve refahları akdem...”

⁹ L. Fawaz; “The civil war of 1860 in Mount Lebanon and Damascus”, X. Türk Tarih Kongresi (1986), C. 4, Ankara, 1992, s. 1373.

¹⁰ S. Yerasimos; Milliyetler ve Sınırları; Balkanlar, Kafkaslar, ve Orta Doğu, İstanbul, 1999, s. 120.

¹¹ E. D. Akarlı; Cebel-i Lübnan’da Mutasarrıflık Düzeni 1861-1915 Yayımlanmış Doçentlik Tezi, İstanbul, Boğaziçi Üni., 1981, s. 58.

Bu Nizamnamedeki bazı hükümler 1864'te değiştirilmişse de esas amacın “cebel-i Lübnan'da sakin ve mutavattin ehali ve teba'anın refah ve emniyetleri” olduğu vurgulanmaktadır.¹² Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti Cebel-i Lübnan'a da en çok güvenlik ve asayiş ile ülkenin huzur ve rahat içinde olmasına önem verdiği ve her sınıf tebaaya eşit davranan adil bir yönetimin kökleşmesini, kısacası kurulan düzenin iyi işlemesini ve yerleşmesini istediği sonucu çıkarılmaktadır.

Osmanlı Devleti bölgede izlediği siyasetin dış yüzü ile iç yüzü arasında fark ayırt etmemeye dikkat etmiştir. Bu yorumu belgelerin incelenmesi sonucu yapılan çalışmaları inceleyerek edindik. Bölgede asayişin bozulmasının her şeyin üstünde tutulduğu, bu tutumun ardında yatan temel kaygının da her türlü dış baskı ve müdahaleye karşı Saltanat-ı Seniyye'nin hukukunu korumak olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı devleti idaresindeki Lübnan bölgesinin sosyal yapısını gözden geçirdiğimizde karşımıza ilk çıkan bölgede özellikle Beyrut'un doğusu ile güneydoğusunda ve “Şuf” adıyla bilinen dağlık yörelerde çoğunlukla Dürzi topluluğunun yaşaması gerçeğidir. Ancak çeşitli feodal beylerin egemen olduğu bu dönemde Dürzi topluluğu içinde birlik kurulamamış çeşitli feodal aileler arasında sürekli bir iç çekişme yaşanmıştır.¹³

Aslında XVI. ve XVII. yüzyıllara bakıldığında Lübnan'da sayıca en kalabalık olan Maruniler görünüyordu. Daha çok Beyrut'un doğu ve kuzeydoğusunda yaşayan Marunilerin sayıca fazla olmalarına rağmen ülkedeki etkinlikleri çok fazla olmamıştır. Ancak devrin güçlü Dürzi aileleri ile yakın ilişkiler kurdukları da biliniyordu.¹⁴ XVIII. yüzyılda Lübnan'daki geleneksel Dürzi üstünlüğünün azaldığı görülmeye başlanır. Her şeyden önce Dürzi aileler arasında var olan yoğun çekişmeler gerek sayısal gerek ekonomik açıdan Dürzilerin gücünün azalmasına neden olmuştu. Dürzilerin bu iç çekişmeleri ve tek bir güçlü aile etrafında birlik oluşturmamaları giderek zayıflamalarına ortam hazırlamıştır. Bu dönemdeki esas mücadele, Canbolat ailesi ile diğer Dürzi ailelerinin bünyesinde toplandığı “Yabaki Grubu” arasında oluşacaktı.¹⁵

Süreç içerisinde Dürzi aileler arasında yaşanan gelişmeler sosyal yapıyı da farklılaştıracaktı. Dürzilerin önde gelen Şihab ve Abullam ailelerinin iç bünyelerindeki toplumlar ve bir kısmının din değiştirerek Hristiyanlaşması, ki bu da Dürzileri zayıflatan bir başka unsur olarak görülmekteydi. Böylece Lübnan'daki geleneksel Dürzi egemenliği azalmaya; buna karşın Maruni Hristiyanlarının ekonomik ve siyasi güçleri artmaya başlamıştır.

¹² Akarlı; s. 59

¹³ C. İ. Acar; Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, Ankara, TTK Yayınları, 1989, s. 7. Fawaz; s. 1374. Tekindağ; s. 665.

¹⁴ Hourani, s. 121.

¹⁵ Acar; s. 8.

Peki Ne Olmuş da Maruni Hristiyanlarının Zamanla Bölgede Güçleri Artmış?

Önceki paragraflarda anlatmaya çalıştığımız Dürzi aileler ve toplumu içinde zamanla gözlemlenen gelişmeler esasen bu güç dengesinin değişimine neden olmuştur. Ancak bu gelişmelerin dışında bu dönemde Marunilerin ele geçirdikleri bazı üstünlükler süreci kendi lehlerine çevirecekti. Her şeyden önce Maruniler Orta Doğu ile Avrupa arasındaki ipek ticaretinin Lübnan ile ilgili kısmını ellerinde tutmaktan dolayı ekonomik bir üstünlük elde etmişlerdi. Ayrıca Suriye'den gelen çok sayıda Katolik aile dini yönden kendilerine daha yakın gördükleri Maruniler ile kaynaşmaya başlamışlardır.¹⁶

Lübnan Osmanlı idaresi tarafından atanan valiler ile yönetildi. Osmanlıların terk edilen topraklarda uyguladıkları idari tarz Lübnan'daki çeşitli din ve mezheplerin dinî, sosyal ve kültürel varlıklarını Osmanlı idaresinde kaldıkları yaklaşık 400 yıl süre ile korumalarını sağladı.¹⁷

Faklı dönemlerde bölgede ortaya çıkmış çeşitli isyanlardan söz edilmektedir. Cebel-i Lübnan'da Ma'anoğulları ailesinin bölgede nüfuzlarını kuvvetlendirmek ve hâkimiyet tesis etmek için çok defa baş kaldırmış oldukları bilinmektedir. Bu aileden gelen kimselerin III. Murad (1574-1595) zamanında çıkardıkları isyanı Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın bastırdığı ancak bu isyandan da önce aynı bölgede isyanların varlığından bahsedilir.¹⁸

Zaman zaman Avrupa devletleri ile temasta bulunan Ma'anoğlu Fahreddin, Floransa dükaliği ile gizli askerî maddeleri bulunan bir ticaret anlaşması imzalamıştır. Ma'anoğlu Kuyucu Murad Paşa'nın kendisini sıkıştıran göreviyle Şam Beylerbeyi Hafız Paşa'yı görevlendirmesi sonucu yoğun baskı altında kalan II. Fahreddin yerine oğlu Ali'yi emirliğe, kardeşi Yunus'u da onun yardımcılığına getirerek 15 Eylül 1613'te Sayda'da Fransız gemisine binerek İtalya'ya geçmiştir.¹⁹

Fahreddin'in bölge üzerinde tekrar yoğunlaştırmak istediği nüfuzu ve etkisi kırılmaya ve bu gücün tesisi engellenmeye IV. Murad döneminde çalışılmıştır. Osmanlı Devlet'nin uzun süre uğraştıran bu süreç XVII. yüzyılın ikinci çeyreğinde tamamlanmış olup bölgede Osmanlı denetimi sağlanmış ve düzen bu şekilde devam etmiştir.

XVII. yüzyılda bölge yönetimine II. Beşir unvanı ile Hristiyan Beşir Şihab'ın atanmasıyla Hristiyan unsura güç verilmiş olunur. II. Beşir 1840'a dek Avrupa devletlerinin desteğini almıştır. Esasen Lübnan'daki Osmanlı

¹⁶ Acar; s. 8.

¹⁷ Ülman; s. 7

¹⁸ M. Cezar; Mufassal Osmanlı Tarihi, C. 5, İstanbul, 1960, s. 1896.

¹⁹ a.g.e.; s. 1896.

Valisi Cezzar Ahmed Paşa ile arası iyi olmayan Emir Beşir gene de Osmanlı idaresi ile ilişkilerini her zaman sıkılaştırmaya da özen göstermiştir.²⁰

Lübnan'daki idari yapı Emeviler hâkimiyetinden sonra iki kaymakamlık dönemi yaşamıştır. 3 Eylül 1840'ta Osmanlı idaresinin III. Beşir'i Lübnan emirliğine ataması sonrası bölgede iç siyasi dengeler değişmiş ve buna paralel olarak gelişen Dürzi-Maruni beyler arası iç çatışmalar gerçekleşmiştir. 1830'larda başlayan ve 1840'lara değin aralıklarla süregelen ayrılıkçı gruplaşmalar bölgede feodal yapıyı zaman içinde güçlendirmiştir. Emir adı verilen bu yerel idarecilerin merkezî otorite boşluğundan yararlanarak güçlendikleri ve Osmanlı idari yapısı için tehdit oluşturdıkları görülmüştür.²¹ Bu sürece ayrıntıları ile değineceğiz.

1860 Sürecine Nasıl Gelindi?

1845 öncesi bölge, Osmanlı idari yapısı altında oldukça düzenli bir şekilde, Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve bir süre sonra da oğlu İbrahim Paşa'nın idari reformlarıyla yönetiliyordu. Bölgede yaşayan yerli halkın refahı ve eşitliği kanunlarla korunuyordu. Öte yandan etnik yapının çok renkli olması, idari konularda özel yasaların hazırlanmasına neden oluyordu.²²

Lübnan'da 1845 ortalarından başlanarak Osmanlı yönetimine ve Feodal yapıya karşı yer yer ayaklanmalar çıktığı, bu arada Dürzilerle Maruniler arasında çatışmalar da yaşandığı görülmüyor. Bu huzursuzluk 1859 ve 1860'larda giderek çoğalmış ve iki topluluk arasında genel bir gerginliğe yol açmıştır. Bu gerginlik 1860'ta belirginleşmiş.²³

Bölgede Tanzimat Fermanı'nın da tesis edilmeye çalışıldığı bu dönemde sürekli Dürziler ve Maruniler kendilerine özel imtiyazlar talep ve iddia ediyorlardı. Emir Kasım'ın Hristiyan olması ve Marunileri himaye etme yönünde yaptığı girişimler Dürzilerin isyanına neden oldu. Emirlik merkezi sayılan Duyr-ul Kamer'de Dürzi kabile reislerinden bazılarının tahriki ile Marunilere saldırıldı. Bir süre sonra olaya Sayda Müşiri el koydu. Olaylar Dar-ul Kamer'den civar bölgelere kısa sürede sıçramıştı.²⁴

Kaynaklara göre bölgede Dürzilerin yanı sıra Nusayriler, Yahudiler, Mütevaliler, Rafiziler, Güneş'e ve Ay'a tapanlar, Yezidiler, Araplar da Suriyede'ki karışıklıklara katılmışlardı.²⁵ Ayaklanmaların kızıışmasıyla isyan,

²⁰ K. P. Hitti; Lebanon in History: From the Earliest Times to the Present, London, 1957, s. 412. R. Uçarol; Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, C. 3, İstanbul, 1989, s. 402.

²¹ A. Schölch; "Was There a Feodal systemin Ottoman Lebanon and Paletsine, Paletsine in the late Ottoman Period, Ed.: David Kushner, İsrail, 1986.s. 137

²² Ş Altundağ; "Kavalalı M.Ali Paşa'nın suriye'deki Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", Belleten, C. 8, Ankara, 1994, s. 238.

²³ Ülman; s. 25.

²⁴ R. Kaynar; Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara, 1985, s. 408.

²⁵ K. Salibi; "The 1860 Upheaval in Damascus as Seen by al- Sayyid Muhammed Abu'l-Suu'd al- Hasibi, Notable and Later", Beginnings of Modernistion in the Middle East: Nineteenth Century, Ed: William F. Folk ve Fiehand Law, London, 1968, s. 188.

Lübnan Dağlarını aşmış Biga'dan Zahlen'e kadar yakın bölgelere de sıçramıştır. 1860'da Lübnan'da başlayan iç karışıklıklar Şam'da büyük bir Hristiyan katliamını ateşledi. İç karışıklıklar bir ticari kriz anında Osmanlı reformlarına ve Avrupalıların bu reformla bağlantılı olan çıkarlarına muhalefetin bir ifadesi gibiydi denilebilir. Bu gelişme Avrupalı güçlerin müdahalesine sebep olmuş ve bu süreç sonunda da açıklamaya çalışacağımız söz konusu özel bir rejimin bu bölgede kurulmaya çalışılmasına yol açacaktır.

Şam, Beyrut dışında daha pek çok kent 1860 yılında iç karışıklıklara maruz kalmıştır. Kimi kaynaklara göre bu karışıklık ve isyanlar da Lübnan'ın sosyoekonomik yapısında, daha Mehmed Ali Paşa'nın işgali sırasında başladığını bildiğimiz değişikliklerin, Şekip Efendi düzeniyle²⁶ hızlanıp kuvvetlenmesinde etkili olmuştur.²⁷

Osmanlı Devleti Lübnan'a olağanüstü yetkilerle Şekip Efendi'yi göndermiştir. Bu görev atamasında büyük devletlerin baskıları olduğu da bilinmektedir. Şekip Efendi "Şekip Efendi Düzeni" olarak da tanımlanan tedbirleri uygulamaya koydu; halkın elinden silahları alınacak, daha 1844 yılında ortaya çıkan ilk isyana karışanlar affedilecek, vergi genel bir değer üzerinden alınacak, isyanda malları yağma edilenlere tazminat verilecekti.²⁸

Bahsettiğimiz bu düzen yerli idarecilerin yarı-bağımsızlığına, yeni feodal haklara bir sınır çizildiği, üstelik halkı meclisler yoluyla mahalli idarede söz sahibi ettiği için toprak sahiplerinin Lübnan'da yüzyıllardır süregelen mevcut nüfuzunu sarsmıştır. Bu durum Lübnan'daki sosyoekonomik yapıdaki değişimi olumsuz etkilemiştir. Sonuç olarak Şekip Efendi döneminin Lübnan'daki topluluk yapılarındaki ayrılıklar ve başkalıklar yüzünden Marunilerle Dürziler arasında farklı sonuçlar yarattığını da görebiliyoruz. Örneğin geleneklerine bağlı, kapalı bir topluluk içinde yaşayan Dürziler, Şekip Efendi'nin getirdiği yeniliklere rağmen Şeyh ve emirlerine bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Pek çoğu tarımla uğraşan bu topluluk toprağın mülkiyeti konusuna fazlaca önem vermiyordu. Toprak sahiplerinin buyruğundan kurtularak çalıştıkları toprakları kendi mülkiyetine geçirme çabası bundan dolayı daha çok Maruni köylüleri arasında gelişmiştir.²⁹

Bahsetmeye çalıştığımız Maruni köylülerinin mülkiyet edinme girişimleri büyük ölçüde Dürzi şeyh ve emirlerine karşı bir hareket olarak da algılanmıştır. Hak ve topraklarını korumak isteyen Dürzi emir şeyhlerini bu

²⁶ Hariciye Nazırı Şekip Efendinin önerdiği düzene göre, Dürzi ve Maruni sancaklarında vergileri her dinin mahalli temsilcileri toplayacak kendi dindaşlarının bulunduğu köylerde diğer idari sorumlulukları da yükleneceklerdi. Ayrıca her sancakta bütün dini grupları temsil eden aylıklı temsilcilerden oluşan bir meclis kurulacaktı. Meclis, bölge yöneticilerine danışmanlık yapacak ve kendi cemaatlerinin lideri olarak yönetici ailelerin yerini alacaklardı. Gencer; s. 450.

²⁷ V. Potyemkin; Uluslararası İlişkiler Tarihi, Çev.: Atilla Tokatlı, C. 1, İstanbul, 1997, s. 612.

²⁸ E. Z. Karal; Osmanlı Tarihi, C. 8., TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 212. A. İ. Gencer; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 11, İstanbul, 1987, s. 450.

²⁹ Ülman; s. 26.

durum karısında Dürzi köylüleri silahlandırmayı seçince, iki taraf arasında o anlatmaya çalıştığımız bir dizi çatışma kaçınılmaz olmuştur.³⁰ Önemli olan bir şey daha vardır ki bu süreçte gözden kaçırılmamalıdır: Maruniler mücadelelerini sadece Dürzi şeyh ve emirlerine karşı değil kendi feodal beylerine karşı da gerçekleştirmişlerdir.

Maruni köylülerinin hareketinde Maruni din adamlarına değinilmeli. Tanyus³¹ ayaklanması olarak bilinen karışıklığa Maruni din adamlarının katıldığı ve onları bu konuda yönlendirdikleri de bilinir. Toprak sahiplerinin nüfuzu kırıldıkça kendi nüfuzlarını artırmak isteyen din adamları, Fransızların etkisi altında kalarak Liberalizmi Maruni köylerine taşımak istemişlerdir. Bu süreçte çıkan pek çok ayaklanmaya önder olmuşlar ya da taraf tutmuşlardır.³²

Bu süreci Fransa, bölgede kendi nüfuzunu tesis etme adına kullanacaktır, Maruni feodalitesinin çöküşünü menfaatleri açısından değerlendirerek ve bu amaçla din adamlarını kullanmıştır. İngiltere ise Fransa'ya rağmen ve ona karşı bölgede kendini var edebilme adına Dürzi menfaatlerini destekler görünmeyi amaç edinecektir. Örneğin 1860 olayları sonrası İngiltere'nin Beyrut'a yolladığı Lord Duffer'in oradan Londra'ya gönderdiği raporlardan birinde Maruni din adamlarının bu olaylar sırasında ortalığı yatıştırma yerine Maruni köylüleri Dürzilere karşı kıskırtıklarından yakınılmıştır.³³

Sonuç olarak bilmek gerekir ki ekonomik kaygılar çerçevesinde bölge içerisinde zaman zaman çok yönlü çoğu zaman anlaşılmayacak ölçüde karmaşık çıkar politikaları uygulanmıştır. Sosyal yapı içinde bulunan etnik gruplar dinsel yapıdaki yöneticiler ya da idari yapıda yer alan güçler ekonomik gücü artırmak dolayısıyla bölgede düşündükleri siyasi nüfuzu tesis etmeye yönelik çabalar sergilemişlerdir.

Lübnan olaylarının İstanbul merkezde duyulması üzerine Osmanlı idaresi "Fevkalade Memuriyet-i Mahsusa" ile görevlendirilen Hariciye Nazırı Fuat Paşa³⁴'yı bölgede tüm mülki ve askerî memurların üzerinde yetkin mercii olarak olay mahalline göndermiştir.³⁵

³⁰ Gencer; s. 449

³¹ Tanyus Şahin Olayı: Maruni Khazin ailesinin Kesrevan'daki topraklarında yaşayan Maruniler 1858 yılında Tanyus Şahin adındaki bir köylünün önderliğinde Khazinlilere karşı ayaklanmışlar. Bu aile üyelerinin bir kısmını öldürmüşler kalanların mallarını yağmalayıp kendilerini de topraklarından kovmuşlar. Tanyus Şahin ertesi yıl bu topraklardan kendi başkanlığı altında bir köylü yönetimi kuduğunu ilan eder. Bir süre sonra da genişleyerek de Dürzi bölgesini tehdit eder hale gelmiş. Gökbilgin; s.687. Tanyus Şahin ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tekindağ; 1945.

³² Ülman; s. 27.

³³ a.g.e.; 28.

³⁴ Fuat Paşa İngiltere'nin isteğine uyarak daha geniş çaplı bir hale gelmesi muhtemel olan bir Avrupa müdahalesini önlemeye çalışmıştır. Avrupa kamuoyunun dikkatini çeken Cebel-i Lübnan sorunu gündemi her an ısındırmaktaydı. Fuat Paşa Avrupa kamuoyunu yatıştırmayı asıl hedef belirleyerek yaptığı tüm ıslahatların Avrupa'da duyulmasını sağlamak için yardımcı Abro

Fuat Paşa Beyrut'a varınca Dürzilerle Maruniler arasındaki çarpışmanın durduğu ve iki taraf arasında Sayda Valisi Hurşit Paşa'nın da girişimiyle bir barışın yapıldığını gördü.³⁶ Fuat Paşa'nın bölgede güvenliği sağlayacak önlemleri dikkatlice aldığı görülmüştür. Ayrıca isyana katılanlardan yüze yakın kişiyi cezalandırmıştır. İstanbul'da yapılan uzun tartışmalar sonucu 9 Haziran 1861 tarihli "Lübnan Nizamnamesi" ile bölgede yeni bir yönetim şeklinin kurulmasına karar verildi.³⁷

İstanbul'da beş Avrupa devleti (Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya temsilcileri) ile Osmanlı Devleti arasında bahsi geçen "Lübnan Nizamnamesi" adı verilen bir yönetim, bir de Protokol 9 Haziran 1861'de imzalanmıştır. 17 maddeli bu nizamname ile Lübnan'a yeni bir düzen getirilmiştir. Bu Nizamnamenin giriş bölümünde yeni düzenlemeye duyulan ihtiyacın nedenleri Sultan Abdulmecid'in ağzından aktarılmıştır. Bu Nizamname 1864'te yeniden yazılacaktır. Bundaki amacın "Cebel-i Lübnan'da sakin ve mutavattın ahali ve teba'anın istihsal-i asbab-ı refah ve emniyetleri..." olduğu vurgulanmıştır.³⁸

Protokolün onayından takriben dokuz gün sonra Bâb-ı Âli bir Katolik Ermeni olan Telgraf Müdürü Davit Efendi'yi ilk Lübnan Mutasarrıfı olarak seçer ancak bir süre sonra da yerine Franko Paşa isimli bir Hristiyan Arap geçmiştir ve 22 Haziran'da görev kendisine tebliğ edilmiştir.³⁹

Haziran 1861 tarihli Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin uygulanmasının akabinde büyük devletlerin aynı statüyü bütün Balkanlarda uygulamak istedikleri de bilinmektedir. Bâb-ı Âli bürokratları, özellikle Balkan vilayetlerinde acil bir idari reforma gitmedikleri takdirde dış müdahalelerin artabileceği ihtimalinden endişeliydiler. Diğer faktörlerin yanında bunun da etkisiyle 1864'te bir "Vilayet Nizamnamesi" kaleme alındı. Bu önce Tuna vilayetinde uygulandı daha sonra yakın vilayetlerde de tesis edilmeye çalışıldı. Bu nizamnamenin uygulamadaki başarısı üzerine 1871 yılı başında tüm imparatorlukta uygulanmak üzere "İdare-i Umumiye-yi Vilayet Nizamnamesi" hazırlandı.⁴⁰ Görüldüğü üzere 1861 Vilayet Nizamnamesi ,ardından 1864 ve 1871 gelişmelerini de getirmiştir⁴¹. Bâb-ı Âli'nin tüm bu girişimlerde temel aldığı esas anlaşıldığı gibi öncelikle merkeziyetçi yapıyı tesis etmek, korumak olmuştur.

Efendi bu konuda görevlendirmiştir (Abro Efendi;Beyrut'ta Fuat Paşa'nın yokluğunda Karma Soruşturma Kurulu'nda Osmanlı temsilcisi idi.)(Ülman, 1963:42).

³⁵ A., Lütfi; Lütfi Tarihi, C. 10, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 17.

³⁶ Ülman; s. 39

³⁷ Gencer; s. 485.

³⁸ Akarlı; s. 58

³⁹ Tekindağ; s. 106

⁴⁰ Ortaylı, İ., Osmanlı İmparatorluğunun Son Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul, 1995, s. 136.

⁴¹ 1861 tarihli Vilayet Nizamnamesi 1305 tarihli Salname-i Cebel-i Lübnan kayıtlarında geçmektedir.

Avrupa devletlerinin her biri kendilerine göre bir sebeple barış ve uyumdan yana görünüyordular. Kimse, kimsenin ayağına basmak istemiyordu. Devletlerin kendilerinin imzaladıkları ve henüz mürekkebi kurumamış Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin işletilmesi için titizlikle çalışan Osmanlı Devleti'ne karşı çıkmak, uyumun bozulmasından başka sonuç vermezdi. Dış müdahaleye karşı nizamnamenin sağladığı güvence dolayısı ile Osmanlı Devleti'nde nizamname şartlarına uymaya oldukça özen göstereceklerdir. Öyle anlaşıyor ki nizamnamenin işletilmesinde mutasarrıfın göstereceği başarıyı salt dış müdahaleye karşı güvence değil, aynı zamanda bölgeyi devlet hâkimiyeti altına almanın ön şartı saydılar. Mutasarrıftan, kurulacak düzenin Saltanat-ı Seniyye'nin eseri olduğunu göstermesini beklediler ki bu başarı Osmanlı Devleti'nin dış politikasına da yansıtılacaktı.

1841'den başlayan ve 1900'lü yıllarda devam eden Cebel bölgesi Osmanlı idari tutumu hiç renk değiştirmemiştir. Avrupa Devletleri ile aralarında kurdukları yeni düzen uzlaşsı diplomasisini ön planda tutmuştu. Bu kanıya dönem dönem Osmanlı idaresinin dönemin mutasarrıflarına gönderdikleri yazıların niteliklerinden varıyoruz. Örneğin son dönemlerde Naum Paşa'nın yerine geçen Muzaffer Paşa'ya gönderilen belge. Bu belge devletin Cebel-i Lübnan siyasetinin ve Avrupa ülkelerine karşı olan yaklaşımının ana hatlarının değişmediğini göstermektedir. Bölgede başlıca amaç asayişin korunması, toplumun farklı unsurları arasındaki çekişmelerin sıcak çatışmalara dönüşmemesinin sağlanması idi. Nizami askerî birliklere mümkün olduğu kadar başvurmaksızın bunu gerçekleştirme zorunluluğunu duymuşlardı. Bu konuda diplomatik girişimlere öncelik verilecekti. Böylece var olan yabancı baskının dolaysız, fiilî müdahaleye dönüşmesi önlenebilecekti.⁴²

Sonuç

Sonuç olarak denilebilir ki aslında günümüzde olduğu gibi o zamanlarda da Orta Doğu bölgesi ve Lübnan coğrafyası karmaşık ve sıkıntılı olaylara, karışıklık ve kaosa sahne olmuştu. Lübnan ve Suriye Avrupa'da büyük yankılar uyandırmış ve de III. Napoleon'un dahi askerî müdahalede bulunmak isteği gündeme gelmişti. Ancak açıklamaya çalıştığımız üzere Paris'te sorun Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya ile Osmanlı Devleti'nin resmî protokolü imzalamalarıyla çözümlenmişti. Böylece Fransa'nın bu işten kârlı çıkması önlenebilmişti, denebilir. Devletlerin ortak çıkarları ve Osmanlı Devleti'nin ısrarlı tavrı belki de bu sonucu yaratmıştı. Bu belge "Beyoğlu protokolü" olarak da bilinmektedir. Belge Lübnan'ı imtiyazlı, müstakil bir sancak hâline getirmiş ve bu düzen 1914'e kadar sürdürülmüştür.

Nizamname her ne kadar Avrupa devletlerinin siyasal hesaplaşmaları çerçevesinde düzenlenmişse de bölge, İstanbul'a doğrudan bağlanmıştır. O

⁴² Akarlı; s. 94.

dönem için yeni nesil adına ayırık karmaşanın ve buhranın dindirilmiş olduğu söylenebilir. Tanınmış aileler ve konsolosluklar arasındaki çekışmeler bölgenin yönetiminde hak sahibi olma gibi çabalar az da olsa devam etmiştir.

Uluslararası ilişkiler bakımından, devletler arası çıkar çatışmalarının devletleri belirli saflara itebilmesi veya safların değışebilmesi ve denge politikasının taşıdığı hayati önemi, XIX. yüzyılda gerçekleşen Lübnan olaylarını ele alan araştırmamızda ortaya koymaya çalıştık. Bu çerçevede Lübnan sorunu, Osmanlı Devleti'nin dış müdahalelerin de etkisiyle giderek kendi iç meselelerini denge politikasının imkânlarını zorlayarak çözmeye çalışmasına tipik bir örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak hemen hemen bütün uluslararası sorunlarda olduğu gibi Cebel-i Lübnan meselesinde de devletler arası çıkar çatışmalarının birinci derecede rol oynadığı ve bu çatışmalara taraf olan devletlerin bölgenin sosyo-etnik yapısını ne denli kullanarak amaçlarına ulaşmaya çalıştıkları süreç açık bir biçimde görölmektedir.

KENDİ ARŞİV BELGELERİYLE İNGİLTERE’NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI (1882-1914)

Yrd. Doç. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ*

Giriş

Orta Doğu’da meydana gelen gelişmeler, tarihin hemen hemen her döneminde bütün dünyayı etkilemiş, bütün dünyanın ilgisini çekmiştir. Orta Doğu’nun dünya politikasındaki bu tarihî rolü, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir aracı olmasından kaynaklanmaktadır. Dünyanın en önemli su yolları olan Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Orta Doğu’dadır. Bununla birlikte bölgenin XX. yüzyıldaki önemli yeri petrol üretimi ile belirginleşmiştir. Bu nedenlerden dolayı Orta Doğu büyük devletlerin rekabet sahasına dönüşmüştür.

Orta Doğu’ya sahip olmak isteyen devletlerin başında İngiltere gelmektedir. İngiltere, hem doğal kaynakları nedeniyle, ekonomik hem de Doğu’ya ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan’ı güvenlik içinde tutmak ve daha sonra da petrol rezervlerine yakın olmak için büyük öneme sahip olan bu bölgede varlığını güçlendirmek istemiştir. Hindistan’ın ele geçirilmesinden sonra burasının güvenliğini, kendi çıkarlarının ayrılmaz bir parçası sayarak, dünya politikasını buna göre düzenleyen İngiltere, Hindistan’a giden yollar üzerindeki Osmanlı Devleti’ni, Rusya’ya karşı tampon bir devlet olarak desteklemeyi benimsemiştir. Özellikle 1850’den itibaren yoğun bir Rus baskısı altında kalan Osmanlı Devleti’ne en büyük destek İngiltere’den gelmiştir. 1853’te Rus Çarı I. Nikola tarafından Osmanlı’yı paylaşma teklifi götürüldüğünde¹ bile İngiltere bu teklife sıcak bakmamıştır.

Ancak İngiltere’ye rağmen Rusya, sıcak denizlere inme ve Osmanlı’nın Hristiyan Ortodoks tebaası üzerinde dinî hamilik elde etme emellerinden vazgeçmemiştir. Bu isteklerin Osmanlı tarafından kabul edilmemesi üzerine iki ülke arasında Kırım Savaşı (1853-1856) başlamıştır. Bu savaş, İngiltere ve Fransa’nın yardımlarıyla Osmanlı kazanmış, 1856 yılında Paris Anlaşması yapılmıştır.² Bu anlaşma ile Rusya’nın gelecekte Osmanlı Devleti’ne karşı niyetlerine engel olunmak için toprak bütünlüğü Avrupa büyük devletlerinin kefilliği altına alınan Osmanlı, Avrupa Konsey üyesi bir devlet olarak tanınmıştır. Her ne kadar Paris Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğü resmen garanti edilmişse de İngiltere’nin başını çektiği Avrupalı devletler Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren

* Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ A. Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih (1789-1900), Ankara, 1975, s. 133-134.

² Tahsin Ünal, Türk Siyasi Tarihi, Ankara, 1978, s. 276-277.

Rum, Sırp, Romen, Bulgar ihtilalcilerine gizliden gizliye destek vermiştir.³ Bu destek sayesinde 1860'larda Eflak-Boğdan'da Romen birliği kurulmuştur.

1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile Mısır'ın olağanüstü bir önem kazanması ve stratejik yolların ağırlığının Doğu Akdeniz'e inmesi İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki politikasında da değişiklik meydana getirmiştir. İngiltere bu tarihten sonra Osmanlı'nın uç noktalarında yer alan ve üzerinde hâkimiyet belirsizliği bulunan stratejik yerleri işgal etmeye başlamıştır. 1875'e gelindiğinde İngiltere, Bosna-Hersek isyanını desteklediği gibi Paris Anlaşması'nın hükümlerini de yok saymıştır.⁴ Osmanlı Hükûmeti'nin 06.10.1875'te iç ve dış borçlarını karşılayamayacağını ilan etmesinden⁵ sonra İngiliz ve Fransız ekonomik ve mali çevreleri tamamen Osmanlı'nın aleyhine dönmüştür.⁶ Nitekim İngiltere, politikasındaki bu temel değişiklik sebebiyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına fiilen müdahale etmemiş, çıkarlarını diplomatik yönden korumaya çalışmıştır.⁷

93 Harbi de denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra 3 Mart 1878'de Ayastefanos Anlaşması imzalanmıştır. Ancak bu anlaşmanın koşulları açıklanınca büyük devletler telaşa kapılmışlardır. Çünkü bu anlaşma Balkanlar ve Orta Doğu'daki siyasi dengeyi alt üst etmekteydi. Buna göre Rusya Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt'a el koyarak İskenderun Körfezi ve Basra Körfezi'ne yol veren stratejik bölgeyi kontrol altına almış oluyordu. Bu İngiltere için hayati önemi olan Hindistan yolunun tehlikeye girmesi anlamına gelmekteydi. Diğer taraftan Rusya Balkanlarda Baserabya'yı topraklarına katıyor, etki alanında olan Sırbistan'ın sınırlarını genişletiyor; Tuna'dan-Ege'ye Karadeniz'den-Arnautluk'a uzanan büyük bir Bulgaristan oluşturmak suretiyle Balkanlardaki hassas dengeyi kökünden değiştirmekteydi. Balkanlardaki bu yeni durum, bölge ile yakından ilgilenen doğuya doğru genişleme planları yapan Avusturya-Macaristan için ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. İngiltere'nin başı çekmesi, Avusturya-Macaristan'ın baskısı ve Almanya'nın da desteği ile Rusya barış koşullarını değiştirmeye zorlandı. Bu amaçla 13 Haziran 1878'de Berlin Kongresi toplandı. Bu arada İngiltere; Ayastefanos'un hükümlerini yumuşatmak, Osmanlı'ya Asya topraklarına bir Rus saldırısı gerçekleşmesi hâlinde yardım etmek karşılığında, Doğu Akdeniz'de stratejik konumu olan Kıbrıs'ı kendisine vermesini bu devletten istedi.⁸

Başta Ermeni meselesi olmak üzere günün ağır koşulları ve İngiliz tehdidi karşısında 4 Haziran 1878'de imzalanan bir anlaşma ile Osmanlı

³ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu; Komitacılar (Sultan II. Abdülhamit Osmanlı İmparatorluğu'nda), İstanbul, 1972, s. 19-66.

⁴ Ali Kemal; Mesele-i Şarkıyye, Mısır, 1900, s.4.

⁵ Hikmet Bayur; Türk İnkılap Tarihi, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayını, İstanbul, 1940, s. 35. İ. Hakkı Yeniyay; Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İstanbul, 1946, s. 32.

⁶ Bayram Kodaman; "Plevne'nin Düşmesinden Sonra Osmanlı Dış Politikası", Yeni Çığ Dergisi, Aralık 1981, s. 4-5.

⁷ Abdurrahman Çaycı; Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 24.

⁸ a.g.e.; s. 22-25.

“geçici olmak” koşulu ile Kıbrıs’ın yönetimini İngiltere’ye bırakmak zorunda kalmıştır.⁹ Kıbrıs’ı bu şekilde elde eden İngiltere, gözünü Mısır’a çevirmiştir.

Çalışmamızda, İngiliz arşiv belgelerinden de yararlanılarak Mısır’ın işgalinden Birinci Dünya Savaşı’na uzanan süreçte İngiltere’nin Orta Doğu politikası üzerinde durulacaktır.

A. Mısır’ın İşgali

Mısır, daimi olarak Avrupalı büyük devletlerin ilgisini çekmiş, Osmanlı İmparatorluğu’nun güç kaybetmeye başladığı XVIII. yüzyıldan sonra da açıkça bu devletler faaliyetine geçmişlerdir. Bu durum Mısır’ın ticaret kaynakları ve yolları bakımından zengin olan stratejik konumundan kaynaklanmaktadır.

İngiltere’nin XVIII. yüzyılda Hindistan üzerinde hâkimiyet kurması üzerine Fransa, İngiliz ticaret yollarını keserek bölgede ticari üstünlük kurmak ve İngiltere’nin Hindistan ile bağlantısını kesmek amacıyla 1798’de Mısır’ı işgal etmiştir.¹⁰ Ancak Rus-Osmanlı-İngiliz ittifakı ile Suriye’de Osmanlı önderliğinde kurulan ordu karşısında tutunamayan Napolyon 1799’da Fransa’ya geri dönmek zorunda kalmıştır.¹¹ Napolyon’un Mısır’ı işgaline karşı İngiltere’nin aldığı ilk tedbir Doğu Hindistan şirketinin Fars Körfezi’ndeki yerel yöneticileriyle anlaşmalar yapmak şeklinde olmuştur.¹²

Fransa daha sonra Mehmet Ali Paşa isyanından faydalanarak bölgeye yerleşmeyi amaçlamışsa da İngiltere ve Rusya’nın Osmanlı’nın yanında yer alması nedeniyle bunu başaramamıştır. İngiltere, Mehmet Ali Paşa’nın Hicaz, Yemen ve Basra Körfezi istikametindeki ilerleyişini Hindistan yolunu tehlikeye sokacak bir gelişme olarak değerlendirirken Rusya ise Boğazlara yönelik bir tehdit olarak yorumlamış ve Osmanlı Devleti’nin yanında yer almıştır.¹³

Her ne kadar Mısır üzerindeki İngiliz-Fransız çekişmesi yukarıda bahsedildiği gibi 1798 yılında başlamışsa da Fransa’nın Osmanlı yönetiminin izni ile 1869 yılında Süveyş Kanalı’nın açılması ile şiddetlenmiştir.¹⁴ İngiltere kanal açma girişimini sabote etmeye çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır.¹⁵ Fransa’nın Süveyş Kanalı projesi ile İngiltere’nin sömürgeleriyle olan bağlantı yolunu ele geçirmesi İngiltere’yi telaşlandırmıştır. Ayrıca aralarında bir savaş çıkması hâlinde, Fransa

⁹ Çaycı; s. 25.

¹⁰ Halford I. Hoskins; *The Middle East Problem Area in World Politics*, The Macmillan Company Press, New York, 1954, s. 6.

¹¹ P. Hitti; *Lebanon in History*, London, 1957, s. 73.

¹² P. Mansfield; *A History of the Middle East*, London, 1993, s. 45.

¹³ Hoskins, s. 10. E. Ingram, XIX. Yüzyılda Doğu Meseleleri, Londra, 1993, s. 80. Tuncer Topuz; *Dipsiz Kuyu Orta Doğu ve Türkiye*, IQ Yay., İstanbul, 2004, s. 54-55.

¹⁴ Armaoğlu; s. 222.

¹⁵ The National Archives; FO 423/12.

tarafından Süveyş Kanalı'nın kapatılabilecek olması da İngiliz hükûmetini endişelendirmiştir.¹⁶

Stratejik önemi nedeniyle daha önce Kıbrıs'ı ele geçiren İngiltere, bu kez de 11 Temmuz 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir.¹⁷ Mısır'ın işgali aynı zamanda İngilizlerin gerçek yüzlerinin görülmesi açısından da önem arz eder. Çünkü Bu tarihlerde İngiltere, bir taraftan Ruslara ve Fransızlara karşı Osmanlı Devleti'ni kollayıcı bir siyaset izlerken diğer taraftan ise bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmekten de geri durmamıştır.

Her ne kadar Osmanlı yönetimi başta olmak üzere Rusya ve Fransa tarafından Mısır'ın işgali protesto edildiye de İngiltere geri adım atmamıştır. 06.01.1905'te İngiliz Dışişleri Bakanlığının Mısır sorumlusu General T.H. Sanderson tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda; "... Her ne kadar her zaman bir saldırının gerçekleşme olasılığı olsa da Mısır'da İngiliz donanmasının bulunması nedeniyle İngiltere'yi yerinden edebilecek herhangi bir gücün bulunmadığı" açıkça ifade edildikten sonra şu hususlar üzerinde durulmaktadır.¹⁸

Sanderson'a göre, Mısır'a sahip olmak, İngiltere açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, bir savaş hâlinde Süveyş Kanalı dışındaki Mısır kıyıları İngiliz donanmasının denize açılması için bir üs olarak kullanılabilir. Ayrıca Mısır'ın bu stratejik öneminin yanı sıra eğer Mısır Ulusal Ordusu üzerinde kontrol kurulursa herhangi bir savaşta bu ordudan istifade edilebileceği de düşünülmektedir.¹⁹

Ayrıca raporda, "Sultan II. Abdülhamit, bırakın İngiliz ordusunun daimî olarak Mısır'da kalmasını, belirli bir süre dahi buradaki varlığından büyük rahatsızlık duymaktadır." denildikten sonra, Padişahın bu yöndeki memnuniyetsizliğini fiili bir eyleme dökebilmiş olduğu sadece İngiliz işgalini protesto etmekle yetindiği de dile getirilmektedir.²⁰

1894 yılında Fransa ile Rusya arasında bir ittifak anlaşması imzalanmış olmasının da etkisiyle Rusya'nın bu bölgeye sarkmasından korkan İngiltere, Mısır'dan çıkmamıştır. Ancak Mısır, Birinci Dünya Savaşı'na kadar kâğıt üzerinde de olsa Osmanlı toprağı olarak kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ise İngiltere, Mısır'ı himayesi altına almış ve bu bölge ile Osmanlı'nın siyasi bağları ancak Lozan Antlaşması ile kopmuştur.²¹

¹⁶ The National Archives; FO 423/11.

¹⁷ Ercüment Kuran; "II. Abdülhamit Dönemi Tarih Kaynağı Olarak Sadrazam Said ve Kamil Paşaların Hatıraları", F.Ü. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003), Bildiriler, Elazığ, 2004, s. 30.

¹⁸ National Archives; CAB 17/58.

¹⁹ Aynı Belge.

²⁰ Aynı Belge.

²¹ Topur; s. 57.

B. Mısır'ın İşgali Sonrası İngiliz Politikası

Mısır'ın işgali nedeniyle Orta Doğu'da menfaatleri çakışan İngiltere ve Fransa arasındaki soğukluk 1904'e kadar devam etmiştir. Fransa 1902'de Mısır ile uğraşmaktansa kendi topraklarına daha yakın olan Fas'a yerleşmeye karar vermiştir. Ayrıca Temmuz 1903'te iki ülke arasında başlatılan görüşmeler sonunda, 8 Nisan 1904'te "Entente Cordiale" imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere'nin Mısır'ı, Fransa'nın Fas'ı işgali karşılıklı olarak kabul edilmiştir.²² Entente Cordiale ile İngiltere ve Fransa arasındaki Orta Doğu üzerindeki çıkar çatışmalarının sona erdiğini söylemek mümkündür. Çünkü anlaşma sonrası, Orta Doğu'da emelleri olan bu iki devlet bu bölgedeki çıkarlarını korumak için birlikte hareket etmeye başlamıştır.²³ İngiltere benzer bir ittifak anlaşmasını da 31 Ağustos 1907'de Rusya ile yapmıştır. Rusya'nın İran'ı nüfuzu altına alarak Hint Okyanusu yolu ile sıcak denizlere inme emellerinden İngiltere rahatsızlık duymuştur. Bu anlaşma ile Tibet'in toprak bütünlüğü kabul edilmiş ve böylelikle Hindistan üzerindeki Rus tehdidi ortadan kaldırılmıştır.²⁴

Bu gelişmelerden sonra, İngiltere'nin Orta Doğu topraklarına yönelik parçalayıcı siyaseti nedeniyle ilişkiler kopma noktasına gelmiş, Osmanlı'nın da denge siyasetinden vazgeçerek Almanya'ya yakınlaşma siyasetine hız ve ağırlık vermesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan toprakları ile İngiltere'nin imparatorluk yolunu vurmak isteyen Almanya ise Osmanlı'nın bu yeni politikasından büyük bir memnuniyet duymuştur. Bunun için de 1830'lardan itibaren Orta Doğu'da ekonomik etkisini artıran Almanya, Bağdat'a kadar uzanan bir demir yolu inşa ederek Basra Körfezi'ne çıkmak, diğer taraftan ise varlığı yeni haberdar olunmaya başlanılan petrol rezervlerine yakın olmak istemiştir.²⁵ 1888 yılı Ekim ayında yapılan ilk anlaşma ile Almanya'ya sadece İstanbul-Ankara hattı inşa etme ayrıcalığının verilmesi kararını İngiltere de desteklemiştir. Çünkü Almanya'nın faaliyetleri İngiltere'nin konumunu çok az etkiliyordu. Ancak bu demir yolu projesine Aralık 1899'da yapılan ikinci bir anlaşma ile Konya'dan Bağdat'a ve daha sonra da İran Körfezi'ne demir yolu döşeme ayrıcalığının tanınması, İngiltere tarafında endişe uyandırmış ve Avrupalı rakiplerini İran Körfezi'nden uzak tutmak için elinden geleni yapmıştır.²⁶ Rusya da Bağdat demir yolu projesinden hiç memnun olmamış, Mart 1900'de Rus şirketleri ve ortaklıkları dışında Kuzey Anadolu ve Ermenistan'da demir yolu inşaatı imtiyazını vermemesi konusunda Osmanlı hükûmetine zorla "Karadeniz Anlaşması"nı imzalatmıştır.²⁷

²² National Archives; BT 31/10579/79987.

²³ 1907 Ocak ayından itibaren de İngiltere'nin Fransa ile olan iyi ilişkilerini devam ettirme çabasında olduğunu görüyoruz. Bk. National Archives; FO 800/185.

²⁴ Armaoğlu; s. 233-234.

²⁵ National Archives; FO 800/185.

²⁶ National Archives; FO 800/174.

²⁷ National Archives; FO 800/185.

Ancak Bağdat Demir Yolu Projesi'ne Rusya'ya karşı Osmanlı'yı güçlendirmek açısından bakan İngiliz diplomatlar, Karadeniz Anlaşması yapılmasından sonra bu projede hiçbir paylarının olmamasına tepki göstermeye başlamışlardır. Almanya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzunu azaltmak için de kendi girişimcilerinin yanı sıra Fransızlarla iş birliğine gidilmesi fikri üzerinde durmaya başlamışlardır. İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderilen 28 Nisan 1905 tarihli bir yazışmada, Fransızları demir yolu projesine yatırımda bulunmaları konusunda ikna etmek amacıyla Mr. Hall'in 15 Mayıs 1905'te Paris'e gideceği ve burada Fransız Dışişleri Bakanı M. Delcasse veya konuyla ilgili başka bir yetkili ile görüşme yapabilmek için girişimlerde bulunduğu belirtilmektedir.²⁸ Ancak 10 Ekim ve 11 Ekim 1906 tarihli belgelerden anlaşıldığına göre Fransa önce İngiltere'nin bu teklifine sıcak bakmış; fakat M. Caillaux'un Maliye Bakanı olmasıyla birlikte Bağdat Demir Yolu Projesi'ne sermaye yatırılmaması kararı alınmıştır. Bu durum karşısında İngiltere, Almanya'nın tek başına bu projeyi bitirme olasılığından rahatsızlık duymuştur.²⁹

Ayrıca Fransa'yı birlikte hareket etmeye ikna edemeyen İngiltere³⁰, bu demir yolu projesinin Mezopotamya bölgesine kadar uzatılmasını engellemek için Türk yetkililerini tehdit etmekten de çekinmemiştir. Nitekim İngiliz Orta Doğu uzmanı, diplomat Sir Mark Sykes(1879-1919)'in 1910 Nisan'ında resmî olarak Türk Büyükelçisini ziyaret ederek "Bağdat Demir yolu hattı İngiliz katılımı olmaksızın Mezopotamya ticareti de göz önüne alınacak olursa Türk hükûmetinin ekonomik çıkarlarını olumsuz yönde ciddi olarak etkileyecektir." iddiasında bulunmuştur.³¹ Sykes'in bu tehdidi Osmanlı yönetimi üzerinde etkili olmuş olmalıdır ki 12 Ağustos 1913'te İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ekonomi ağırlıklı anlaşma ile İngiltere'nin ticari ve politik çıkarları tatmin edici bir şekilde güvenlik altına alınmıştır.³²

Diğer taraftan Osmanlı, Balkan Savaşı sırasında Balkan topraklarını kaybetmiş, Bulgarlar İstanbul önlerine kadar gelmiştir. İkinci Balkan Savaşı'nın sürmekte olduğu bu günlerde İngiltere ve Osmanlı arasında bir anlaşma daha imzalanmış ve İngiltere'ye Dicle-Fırat nehirleri üzerinde ticaret gemisi işletme hakkı verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti Katar'ın ve Bahreyn'in bağımsızlığını tanımış ve Kuveyt üzerindeki haklarından vazgeçmiştir. Böylece Osmanlı Devleti resmen Basra Körfezi ve

²⁸ National Archives; FO 800/174.

²⁹ Aynı belge.

³⁰ Şubat 1914 tarihinde Fransa ile Almanya arasında gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Orta Anadolu, Suriye ve Mezopotamya demir yolu inşaatı açısından Almanya'nın etki alanında sayılmış; buna karşılık Kuzey Anadolu ve Suriye'nin büyük bir bölümü, Filistin dağları olmak üzere Fransa'nın etki bölgesi olarak kabul edilmiştir (Matthew Smith Anderson, Doğu Sorunu (1774-1923), Çev. İdil Eser, YKM Yay., İstanbul, 2001, s. 278). Bu durum, Fransa'nın neden Bağdat Demir yolu Projesi'ne sermaye yatırmaktan vazgeçtiğini açıkça ortaya koymaktadır.

³¹ Marian Kent; Oil and Empire, British Policy and Mesopotamian Oil (1900-1920), London, 1976, s. 119.

³² a.g.e.; Göş. yer.

çevresindeki İngiliz varlığını tanımıştır.³³ Mart 1914'te İngiltere ve Almanya ile yapılan bir anlaşma ile İngiltere'nin durumu daha da güçlenmiştir. Bu anlaşma ile Almanya 1909 yılında kurulan İngiliz-İran Petrol şirketinin Güney Mezopotamya, Orta ve Güney İran'daki petrol kaynakları üzerindeki tekel haklarını tanımıştır. 15 Haziran 1914'te İngiltere-Almanya arasında imzalanan başka bir anlaşma ile de demir yolu hattının Basra'da bitmesi ve İran Körfezi'ne devam etmemesi koşuluyla İngiltere Bağdat demir yoluna muhalefetinden vazgeçmiştir.³⁴

Sonuç olarak Bağdat Demir Yolu Projesi, hiç kuşkusuz 1880'lerden itibaren Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik faaliyetlerinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Buna karşın İngiltere de Orta Doğu topraklarındaki Ermeniler, Araplar ve Kürtler gibi bağımsızlık peşinde koşan grupları destekleyerek bölgedeki politik prestij korunmaya çalışılmıştır.

C. İngiltere'nin Orta Doğu'daki Eğitim, Kültür ve Misyonerlik Faaliyetleri

1882 yılında Mısır'ı işgal ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını kaçınılmaz gören İngiltere, Orta Doğu'da sistemli bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak Orta Doğu Sekreterliği tarafından sürdürülen bu faaliyetler, 1938'de önce Orta Doğu Savunma Komitesine, 1945 sonrasında ise Orta Doğu bürosuna aktarılmıştır.³⁵ Bu faaliyetlerin başlıca amacı, İngiliz Hükûmeti'nin günün koşullarına göre takip ettiği politikaya uygun olarak Orta Doğu'da İngiliz ekonomik, sosyal ve politik çıkarlarını korumak ve geliştirmektir.³⁶

İngiliz Hükûmeti bu amaçları doğrultusunda bölgeye pek çok diplomat, uzman, araştırmacı ve misyoner göndermiştir. Orta Doğu'ya gönderilen yetkililerden İngiliz hükûmetinin beklentileri ise kısaca şu şekilde özetlenebilir:³⁷

Hükûmetin ekonomik ve sosyal konumunu güçlendirecek yeni tavsiyeler ve öneriler oluşturmak

Bölgede çalışan teknik ve uzman ekibinin çalışmaları sonucu İngiliz hükûmetine sunulan tavsiyelerin uygulanmasını sağlamak

Orta Doğu sahasında çalışan diğer personel ile bilimsel ve teknik bilgi akışını sağlamak

Bölge hakkında yeni bilgiler ortaya koyan bilimsel, ekonomik ve sosyal konularda araştırmalar yapmak

Bölgede düzenlenen toplantıların gizlilik esaslı çerçevesinde gerçekleşmesini sağlamak

³³ Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C. 2-3 , İstanbul, 1943, s. 335-336.

³⁴ Anderson; s. 278.

³⁵ National Archives; FO 371/61498; FO 371/61500.

³⁶ National Archives; FO 371/61500.

³⁷ Aynı belge.

Arap kabilelerin ekonomik işleri ile ilgilenen ileri gelenleriyle gayriresmî ilişkilerde bulunarak onların İngiliz hükûmeti lehine hareket etmelerini sağlamak.

İngiltere'nin Orta Doğu'ya yönelik ilk politik hedefi, Osmanlı'yı parçalamak ve bölmek olmuştur. Bölgeye gönderdiği diplomat, uzman, araştırmacı ve misyonerler, bu dönemdeki İngiliz çıkarlarına uygun olarak hareket etmişlerdir. İngiliz hükûmetinin stratejik ve ekonomik değeri olan Osmanlı toprakları üzerinde, kendisine bağlı küçük devletlerin kuruluşunu destekleme politikasına uygun olarak özellikle misyonerler, Ermeniler, Araplar ve Kürtler gibi bağımsızlık peşinde koşan grupları kışkırtmıştır.³⁸

1840'tan itibaren İngiltere'nin Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerle yakından ilgilendiği görülmektedir. Özellikle 1880'de İngiltere'de Gladstone'un ve Liberal Partinin iktidara gelmesinden sonra İngiltere'nin Ermenileri sahiplenme çabaları iyice artmıştır. Bu tarihten itibaren bölgede faaliyet gösteren İngiliz misyonerleri aracılığı ile Protestanlık mezhebi Ermenilerin arasında yayılmaya başlamıştır. Bunun devamı olarak 1859'da yine İngiltere'nin çabaları ile Ermeni Protestan Kilisesi kurulmuştur. Bunun ardından İngiliz misyonerleri bölgede kilise ve okullar açmaya başlamışlardır. Bu kiliselerde görev yapmak üzere İngiliz hükûmeti tarafından gönderilen rahipler, öğretmenler Ermenilerin millî duygularını harekete geçirmeye çalışmışlardır.

İngiltere, 1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşması'nın Ermenilerle ilgili olan hükümlerinin de sıkı bir takipçisi olmuş ve Osmanlı Devleti'ne bu konuda baskı uygulamaya başlamıştır.³⁹ Ayrıca bölgedeki ıslahatları yakından takip etmek için bölgeye konsoloslar atamıştır.⁴⁰

İngiliz hükûmetinin 1912-1913 Balkan Savaşlarına kadar takip ettiği politikasının başlıca amacı, Ermenilerin Ruslara yaklaşmasını engellemektir.⁴¹ Bu tarihe kadar İngiliz hükûmetince Osmanlı'nın Ermenilerle var olan sorununa, İttihat ve Terakki yönetiminin yönetsel beceriksizlikleri nedeniyle ortaya çıkan milliyetçilik akımlarının bir neticesi olarak bakılmıştır.⁴² 1913 yılından sonra ise İngiltere, bir taraftan Ermenileri himaye konusunda Rusya, Fransa ve Almanya'yı tamamen devre dışı bırakmak isterken diğer taraftan ise Rusya ile bu konuda bir çatışmaya girmekten de kaçınmıştır.⁴³

Fars Körfezi'nde ve Arabistan Yarımadası'nda petrolün keşfedilmesi ile Orta Doğu, stratejik önemin yanı sıra ekonomik bir değer de kazanmıştır.

³⁸ National Archives; FO 602/52; FO 602/8; FO 881/5168A

³⁹ National Archives; FO 881/4358.

⁴⁰ 1878 yılında Sivas'a Albay Wilson, Erzurum'a Binbaşı Trotter, Van'a Yüzbaşı Clayton, Kayseri'ye Yüzbaşı Cooper'i konsolos olarak atanmıştır.

⁴¹ National Archives; FO 925/1982.

⁴² Sir Mark Sykes; The Caliphs Last Heritage; A Short History Of The Turkish Empire, London, 1915, s. 208.

⁴³ Great Britain Foreign Office, Historical Section. Handbooks Prepared Under the Drection of the Historical Section of the Fereing Office, Armenia, nu. 62, London, 1920.

Bu öneminden dolayı geçmişte olduğu gibi bugün de büyük güçlerin özellikle İngiltere'nin bölgeye olan ilgisinde bir azalma olmamıştır. İngiltere, Arap Yarımadası ve Bereketli Hilal'i ele geçirmenin tek yolu olarak bölgenin hemen hemen tamamına yayılan bir "Büyük Arap Krallığının" kurulması gerektiğine inanmıştır.

İngiltere'nin bölgedeki öncelikli hedefi, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için Araplardan yararlanmak olmuştur. İngiltere, bir taraftan Orta Doğu'da Türk hâkimiyetine karşı Arap ve Kürt milliyetçiliğini güçlendirmeye çalışırken diğer taraftan da 1899 yılında Kuveyt, 1904 yılında Umman ve 1914 yılında da Bahreyn ile anlaşmalar imzalayarak bu emirliklerin dış ilişkiler yükümlülüğünü üstlenmiştir. Böylelikle Basra Körfezi ve çevresindeki nüfuzunu güçlendirmiştir. Ayrıca 1885 yılında İngiliz siyaset bilimi uzmanı Harrison Andsons'a, Osmanlı Devleti ve etnik yapısı hakkında bir rapor hazırlanmış olması İngiltere'nin bu tarihlerde dahi niyetinin Arap Yarımadası ile Türklerin bağlantısını kesmek olduğu açıkça göstermektedir.⁴⁴ Mark Sykes ve İngiliz casusu Albay J. H. Lawrence Arapları, bu politikalarının bir devamı olarak da Kürtlere bağımsızlık vaat ederek Osmanlı aleyhine kışkırtmışlardır. Osmanlı hanedanlığının basit bir Anadolu emirliği hâline gelmeden tam anlamıyla barışın sağlanamayacağı fikrini Araplar arasında yaymışlardır.⁴⁵

İngilizlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamak amacıyla kullandığı bir diğer millet ise Yahudilerdir. İngiliz Hükûmeti Yahudileri Filistin'e göç ettirerek bu önemli stratejik bölgede söz sahibi olmak istemiştir.⁴⁶ 15 Eylül 1857'de Filistin'deki İngiliz Konsolosunun Lord Clarendon'a gönderdiği bir raporunda Yahudilerin bölgeye yerleşmek için fırsat kolladıkları ve bölge üzerinde tarihsel ve dinî hak iddialarına sahip olduklarının altı çizilmektedir. Bu amaçla Yahudilerin Filistin'e göçünün ve bu bölgede yerleşerek tarımsal-ticari faaliyetlerde bulunmalarının İngiliz hükûmetince teşvik edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Böylece Filistin ve Kudüs'teki Türk otoritesine çok zarar verilebileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca Clarendon, raporunda Rusların toprak satın alma yoluyla sessizce bölgeye sızdıklarını, Rus yerleşme ve toprak satın alma faaliyetlerinin dikkatle takip edilmesi gerekliliği üzerinde de durmuştur.⁴⁷

İngiltere'nin hamiliğine güvenen Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin koyduğu yasağa rağmen bölgeye göç etmeye devam etmişlerdir. Bu gelişme üzerine Mayıs 1870'de Osmanlı Devleti İngiltere hükûmetine kendi sınırları dâhilinde yaşayan azınlıkların ve milletlerin korunması konusunda herhangi bir müdahaleye ihtiyaç olmadığına dair bir ültimatöm göndermişse de İngiltere, Yahudileri desteklemeye devam etmiştir.⁴⁸ İngiltere, Osmanlı

⁴⁴ Osmanlı vatandaşı olan azınlıklara ait nüfus bilgilerinin özellikle Arap ve Kürtlerle ilgili ayrıntılı bilgiler verildiği rapor için bk. National Archives; FO 881/5168A.

⁴⁵ National Archives; FO 226/225; FO 882/14.

⁴⁶ S. R. Sonyel; Minorities and Destruction of Otoman Empire, Ankara, 1993, s. 229.

⁴⁷ National Archives; FO 391/4.

⁴⁸ Sonyel; s. 229.

Devleti'nin bölgedeki kontrolünü tamamen kaybetmesi için bir taraftan Yahudileri bağımsız devlet vaadiyle himayesi altına alırken⁴⁹ diğer taraftan da bölgedeki Arap milliyetçiliğini körüklemiştir.

Sonuç

Orta Doğu, stratejik konumu, yer altı zenginlikleri dolayısıyla tarih boyunca büyük devletlerin ilgisini çekmiş; dolayısıyla da bölge zenginliklerine tek başına sahip olmak isteyen güçlerin çıkar mücadelesine sahne olmuştur. Bu emperyalist güçlerin başında İngiltere yer almaktadır. İngiltere, Berlin Anlaşması'nın yapıldığı 1878'e kadar Orta Doğu'daki çıkarlarını koruyabilmek için bölgenin rakibi olan Fransa, Rusya ve Almanya gibi büyük devletlerin eline geçmesinden önce eski ihtişamını yitirmiş Osmanlı Devleti'nin topraklarında kalmasını tercih etmiştir. Ancak 1878'de Kıbrıs'a, 1882 yılında ise Mısır'a yerleşerek Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunması politikasını terk ettiğini açıkça göstermiştir.

1882–1914 yılları arasında İngiltere, Orta Doğu'ya hâkim olabilmek için yer yer Osmanlı'da ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlere destek vermiş, onlara her türlü imkânı sağlamıştır. Bölgedeki milliyetçilik duygularını körüklemek, Orta Doğu'da Osmanlı hâkimiyetini ortadan kaldırmak için İngiliz hükûmeti, sistemli bir şekilde çalışmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak bölgede pek çok misyoner, diplomat, uzman ve din adamı faaliyet göstermiş, bölgede meydana gelen değişimleri İngiliz hükûmetinin izlediği politikaya uygun hâle getirmeye çalışmışlardır. İngiltere bölgede söz sahibi olmak için Yahudileri de kullanmış, Filistin bölgesine Osmanlı'da ve hatta Rusya'da yaşayan Yahudilerin göçünü ve yerleşimini sağlamaya çalışmıştır. Böylece Yahudilerde millî birlik ve beraberlik duygusu oluşturmaya çalışan İngiltere, bu dönemde Yahudilerin hamisi rolüne soyunmuştur. İngiltere'nin bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasında önemli katkısı olduğu gibi günümüzde de bölgede devam etmekte olan çatışma ve huzursuzlukların oluşumunda da büyük ölçüde etkisi vardır.

Osmanlı Devleti vatandaşı azınlıklardan “böl, parçala, yönet” prensibi ile ilk koparılanlar Rumlar olmuştur. En son koparılanlar ise Araplardır. Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu topraklarında yaşayan Arapların ilk başkaldırıları, hiç kuşkusuz başta İngiltere olmak üzere diğer emperyalist güçlerin bir ürünüdür.

Son söz olarak diyebiliriz ki Orta Doğu dün olduğu gibi günümüzde de emperyalist güçlerin mücadele sahasıdır. Bu, bugün Orta Doğu üzerinde oynanmak istenen ve büyük ölçüde başarılı olduğu gözlenen çıkar çatışmalarının ve siyasi entrikaların temelini yıllar önce atıldığı ve bugüne kadar sistemli bir şekilde uygulandığı gerçeğini karşımıza çıkarmaktadır.

⁴⁹ National Archives;FO 83/1783; FO 83/1785.

Kaynaklar

1. İngiliz Arşiv Belgeleri

National Archives.

CAB 17/58.

BT 31/10579/79987.

FO 423/12.

FO 423/11.

FO 800/185.

FO 800/185.

FO 800/174.

FO 800/185.

FO 800/174.

FO 371/61498.

FO 371/61500.

FO 371/61500.

FO 602/52.

FO 602/8.

FO 881/5168A.

FO 881/4358.

FO 925/1982.

FO 881/5168A.

FO 226/225.

FO 882/14.

FO 391/4.

FO 83/1783.

FO 83/1785.

2. Eserler

ALİ KEMAL; Mesele-i Şarkıyye, Mısır, 1900.

ANDERSON, Matthew Smith; Doğu Sorunu (1774-1923), Çev. İdil Eser, YKM Yay., İstanbul, 2001.

ARMAOĞLU, A. Fahir; Siyasi Tarih (1789-1900), Ankara, 1975.

BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılap Tarihi, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayını, İstanbul, 1940.

ÇAYCI, Abdurrahman; Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Great Britain Foreing Office; Historical Section. Handbooks Prepared Under the Drection of the Historical Section of the Fereing Office, Armenia, nu. 62, London, 1920.

HITTI, P.; Lebanon in History, London, 1957.

HOSKİNS, Halford L.; The Middle East Problem Area in World Politics, The Macmillan Company Press, New York, 1954.

KENT, Marian; Oil and Empire, Biritish Policy and Mesopotamian Oil (1900-1920), London, 1976.

KODAMAN, Bayram; "Plevne'nin Düşmesinden Sonra Osmanlı Dış Politikası", Yeni Çığ Dergisi, Aralık 1981.

KURAN, Ercüment; "II. Abdülhamit Dönemi Tarih Kaynağı Olarak Sadrazam Said ve Kamil Paşaların Hatıraları", F. Ü. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003), Bildiriler, Elazığ, 2004.

MANSFIELD, P.; A History of the Middle East, London, 1993.

INGRAM, E.; XIX. Yüzyılda Doğu Meseleleri, London, 1993, s. 80; Tuncer TOPUZ, Dipsiz Kuyu Orta Doğu ve Türkiye, IQ Yay., İstanbul, 2004.

SONYEL, S.R.; Minorities and Destruction of Otoman Empire, Ankara, 1993.

SYKES, Sir Mark; The Caliphs Last Heritage; A Short History Of The Turkish Empire, London, 1915.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif; Komitacılar (Sultan II. A. Hamit Osmanlı İmparatorluğu'nda), İstanbul, 1972.

ÜNAL, Tahsin; Türk Siyasi Tarihi, Ankara, 1978.

YENİAY, İ. Hakkı; Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İstanbul, 1946.

AVRUPA DEVLETLERİNİN OSMANLI DEVLETİ İLE ORTA DOĞU HAKKINDA GÖRÜŞLERİ VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE MUSUL - HATAY HAKKINDAKİ GİZLİ GÖRÜŞMELER

Prof. Dr. Yücel ÖZKAYA

İngiltere, XIX. yüzyılda Hindistan ve Güneydoğu Asya'daki çıkarlarını korumak amacı ile Mısır'a, Süveyş'e; Hint Okyanusu'ndaki bölgelerde çıkarlarını korumak için de Basra Körfezi'ne ve bugünkü Irak'a egemen olmak istiyordu. Rusya; Doğu Anadolu'yu, İran ve Azerbaycan 'ı ve özellikle Boğazları ele geçirmeyi arzuluyordu. Fransa; Orta Asya yollarını kontrol etmesi ve Uzak Doğu çıkarları açısından Mezopotamya'ya inmek, Akdeniz ticaretini, Lübnan ve Suriye'yi ele geçirmek suretiyle korumak istiyordu.

İngiltere, II. Abdülhamit zamanından beri (1876-1909) Orta Doğu'ya yerleşmek istiyordu. II. Abdülhamit, tarihsiz bir muhtıra-ı hümayununda, İngilizlerin Beyrut ve Suriye'de fesat tohumları ektiklerini, Araplara silah verip, cemiyetler kurdurduklarını öne sürmekteydi ki bunlar doğrudur. II. Abdülhamit muhtirasında İngilizler için "Hicaz ve Yemen sahillerindeki bedevi Araplara yok pahasına silah verilmekte olduğu gibi Beyrut ve Suriye'de Farmason Cemiyeti adıyla bazı cemiyetler kurarak doğrudan doğruya devlet aleyhinde bulunmaktadır. Kısacası, ahalinin fikirlerini hükûmet aleyhine çevirmek maksadıyla her çareye başvurmakta, her teşebbüse girişmekte, ellerinden geleni esirgememektedir." demektedir. II. Abdülhamit bunun önlenmesi için sağlam bir politika metodu tayin edip, şiddetten sakınmak, deniz ve kara askerini düzenli tutmak, kanun ve düzeni genişletmek önerilerini ortaya koymaktadır.¹ II. Abdülhamit bir başka muhtıra-i hümayununda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni nasıl parçalara böleceğini açıklamaktaydı: "İngiltere'nin (Allah göstermesin) Devlet-i Aliyye'yi tevaif-i mülûk (küçük devletler) şekline koymaya çalıştığı açıktır. Meselâ bu, Arnavutları Arnavutluk, Ermenilerin bulundukları yerlerde Ermenistan ve bütün Arapların oturdukları yerlerde Arap devletleri; aynı zamanda Türklerin oturdukları yerlerde de Türkistan tabiriyle otonomi değil, anatomi yapmaktan ibarettir. Ve bu sırada halifeliği İstanbul'dan kaldırarak halifeliği kendi himayesinde bir alet yapıp, bütün Müslümanlara istediği gibi tasarruf etmektir."² II. Abdülhamit bu düşüncelerinde haklıdır. Zaten Sevres Anlaşması'nda bunların büyük bir bölümü yer almıştır. 1789 Fransa İhtilalinden sonra, milliyetçilik hareketleri hem Avrupa'da, hem de Orta Doğu'da yaygınlaşmıştı. Bunda Avrupa devletlerinin kendi çıkarları için bu hareketleri desteklemesinin büyük rolü vardı. Bu konuda da en büyük rolü Orta Doğu'da İngiltere oynamaktaydı. Araplara bazı haklar verilmeli, buralarda onların isteğine uygun reformlar yapılmalı idi. Bunu en iyi anlayan ve alınacak tedbirleri ortaya koyan kişi Mustafa Kemal'dir. Çanakkale savaşları öncesinde, Sofya'da askerî ateşe iken 1914'te Ali Fuat Cebesoy'a

¹ Hocaoglu; Mehmed; II. Abdülhamid'in Muhtıraları, İstanbul 1998, s. 56-57.

² A.g.e; s. 126.

yazdığı mektupta bu hususları gözleyebilmekteyiz. Mustafa Kemal, henüz genç bir subay iken yazdığı bu mektubunda, Orta Doğu'da gerekli tedbirler alınmazsa buraların elden çıkacağına, Fransa ve İngiltere'nin bu bölgenin bizden ayrılması için çalışmalar yaptığına işaret etmiş, alınacak tedbirlerin neler olduğuna değinmişti. Bu mektup başka yerde yayımlanmadığı için buraya koymakta yarar gördük: "Memleketin kaybedilmek üzere olan küçük parçasını feda etmeyeceğim diye en büyük parçasını hesapsızlık ve bilgisizlik yüzünden feda eden idarecilerimizin bir de mevki ve şöhret peşinde hırsları yüzünden ne hâle geldiğimiz aşikârdır... Milliyetçilik Dünya yüzünde o kadar çok inkişâf etti ki emin olabilirsiniz bir millet çoğunluğa dayanmayan devletlerin dağılması mukadder görülmüyor. Hâlâ Anadolu'da, Suriye ve Irak'ta bir Hristiyan azınlığı vardır. Bunların iddiası eksilmemiştir. Bir de büyük bir Arabistan davası çıkmıştır ki bununla İngiltere, Fransa; Arap çoğunluğu olan yerlerimizi bizden ayırıp kendilerine müstemleke yapacaklardır. İçimizde bir de Arap Milliyetçiliği alıp yürümüştür. Bunlardan kültür ve din birliğine inanmayanlar vardır ki bunların menfaat bakımından büyük devletleri aleti olacaklarından şüphe edilemez. Buna mukabil çoğunluğu temiz bir milliyetçilik davası içindedir. Bunlarla görüşüp Arap meselesine bir çözüm noktası bulunabilir. Arap meselesi bundan sonra iç siyasetimizin en önemli meselesi olmuştur. İçerde azınlık ve Arap meselesi dururken hangi teşkilat, hangi vasıta ile dışarıda da Panturanizm ve Panislamizm umdeleri tahrik edilebilir."³ Bu belge, aynı zamanda, Mustafa Kemal'in siyaseti ne kadar yakından izlediğinin ve geleceği önceden nasıl tespit edebildiğinin bir göstergesidir.

II. Abdülhamit Ermeni sorununun Avrupalılar tarafından ortaya atıldığını ve Ermenilerin sırtından çıkar sağlamak amacının güdüldüğünü öne sürmektedir. Bizim bir çalışmamızda belirtildiği üzere Sason ve Talori, Kulp isyanlarında olay çıkaran toplum, raporlar ve belgelerden anlaşıldığı üzere Ermenilerdi. II. Abdülhamit, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni Polonya gibi küçük devletlere bölmek istediklerini, Ermenilerin bağımsız devlet kurma vaadiyle aldatıldıklarını, Ermenistan denilen yerlerin şimdi Rusya'nın idaresinde olduğunu belirttikten sonra nüfusa değinmekte ve" Yapılan nüfus yazımı sonucunda Ermenilerin sayısı dokuz yüz bin dolaylarında gösterilmiş ise de Ermeni memurları kendi nüfuslarını çok göstermişlerdir. Türk memurlar, çok vakit ayak basmadıkları yerlerin nüfusunu "papazların söylediklerine göre yazdıklarından bu rakamın abartılı olduğunu belirtip Erzurum'da Ermeni nüfusunun artmasının Rusya'dan ve İran'dan gelen göçlerden kaynaklandığını açıklamaktadır."⁴ Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarında Ermeni bölgesi yaratmak istemeleri, özellikle İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'da Osmanlı Devleti ile aralarında tampon bir gücün olması isteklerinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı

³ Ali Fuat Cebesoy;1907'de Misak-ı Milli, (Hazırlayan Faruk Sükan-Cemal Kutay), İstanbul 1989, s. 46.

⁴ Hocaoglu; II. Abdülhamid'in Muhtıraları, İstanbul 1998, s. 54-55.

Devletinden çıkar sağlamak isteyen devletlerin Kürt sorununu sık sık gündeme getirdiklerini bilmekteyiz. Musul meselesinde bu konu sürekli gündemde tutulmuştur. Gizli anlaşma mimarlarından Sykes, Mezopotamya’da bir Kürt Devleti kurulmasını savunuyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığının Siyasal İstihbarat Bölümü, 21.11.1918’deki bildirisinde, bağımsız bir Arap devletinin kurulması için Şerif Hüseyin’e söz verildiğini, Kürdistan kurulduğu takdirde buraya İngiltere’nin dışında bir gücün egemen olmamasını, başlıca merkezlerinin Revandiz, Erbil, Kerkük, Altınköprü, Süleymaniye ve Kif’in olduğu belirtiliyordu. İran’ın temel bütünlüğünü bozmadan tüm Kürt nüfusunu içerecek biçimde bir Kürdistan devleti kurulamazdı. İran’ın toprak bütünlüğüne de müdahale edilemezdi. Ayrıca, 12 Ocak 1919’da Paris Konferansından önce, Fransa Mark Sykes’a, Kürdistan Emirliğinin kurulmasının Fransa’nın çıkarlarına ters düşeceğini açıklamıştı. Tahran’ın bir Kürt Devleti kurulmasına sessiz kalacağı da düşünülemezdi. Bu yüzden İngiltere, Musul vilayetini Kürt bölgesinin denetimine vermekle yetindi.⁵ 23 Mart 1920’de ise İngiliz Hükûmetinin Kürtlerle ilgili kararı Wilson’a bildirildi. Türklerle yapılan anlaşmaya, Kürtlerin isterlerse Türkiye’den ayrılma hakkı konacak, Musul’da Kürdistan kurulursa güney Kürdistan’da İngiltere’nin siyasi ve ekonomik etkinliği muhakkak olacak; ama İngiltere yönetsel sorumluluk almayacaktı. Wilson, Musul vilayetinden, Kürt bölgesinden çekilmek istemiyordu. Çünkü, Kürdistan’da ne bir ulusal hareket ne de ulusal liderler vardı. Çekilirler ise ortam Türklere kalacaktı. Birinci Londra Konferansı’nda İngiltere-Fransa görüşmelerinde ortaya çıkan bağımsız Kürdistan’ın yürümeyeceği görüldü. Fransa, Kürdistan’ın Türkiye’ye verilmesini gündeme getirdi. Ama, bu kabul edilmedi. 12 Şubat 1920’de, Fransa, Musul üzerindeki haklarından vazgeçti, buna karşılık İngiltere’nin Suriye konusunda kendisine yardımını sağladı ve Suriye üzerinden Akdeniz’e bir demir yolu ile petrol hattı yapılması için kolaylık göstermeyi yükümlendi.⁶ Daha sonraki tarihlerde ve şimdi de bu konu gündemdedir. 20 Ağustos 1941’de Tahran ve civarındaki birkaç büyük şehir Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmişti. Bu tarihlerde, Sovyet Azerbaycanı Birinci Sekreteri M. C. Bagirov’un Stalin’e verdiği raporda, Kürtlerin Türkiye aleyhine nasıl kullanıldığı yer almaktadır: “Kürt sorunu İran ve Türkiye’nin en zayıf noktası. İngilizlerin ise en büyük kozlarından biridir. Bizim (Sovyetlerin) Kürtlerle ilişkimiz onlarla yabancı devletlerin gizli servisleri arasındaki bağlantıyı kesmek, Kürt devleti kurmak hayaliyle onların silahlandırılmasını önlemek olmalıdır”. Sovyetlerin İran Büyükelçisi Andrey Smirnov ise Moskova’nın Kürt kartını kullanması mesajını vermekte ve “İran’daki Kürt sempatizanları her zaman yabancı ülkelerin elinde oyuncak olmuşlardır. Biz Kürtlerle yapılacak yanlış hesaplardan kaçınmalıyız. Bu, Kürtlerle ilişkilerimizi kesmek anlamına gelmemeli. İlgimiz büyük ölçüde kuzey İran’daki Azerilere yönelik olmalıdır demektir.” Sovyet raporlarında,

⁵ İhsan Şerif Kaymaz; Musul Sorunu, İstanbul 2003, s. 92-101.

⁶ A.g. e.; s. 132-136.

İngiltere'nin Kürtlere yönelik faaliyetlerinin arttığı, Kürtlere silah verdikleri ve bağımsızlıklarını talep etmelerinin istendiği de yer almaktadır.⁷

İngiltere, petrol yatakları yüzünden Irak'a büyük ilgi duymaktaydı. XX. yüzyıl başlarında Churchill bölgeye petrol nedeni ile verdiği önemi Avam Kamarasında şöyle dile getiriyordu: "Baylar şunu biliniz ki bir damla petrol bir damla kandan daha kıymetlidir."⁸

Orta Doğu savaşlarının ana nedeni hiç şüphesiz petroldür. 1901'de İran'da İngiltere tarafından verimli petrol yatakları bulundu. Anglo-Persian Oil Company tarafından işletilen İran petrol yataklarına Amerika'nın girmesi engellendi. Aynı tarihlerde, Osmanlı Devleti'nin Irak topraklarında petrol yataklarının işletilmesi için de İngiltere ve Alman petrol şirketleri arasında görüşmeler olmaktadır. Bu amaçlarla kurulan Turkish Petroleum Company'ye iki ülkenin şirketleri de ortak oldular. Ancak Birinci Dünya Savaşı bu ortaklığı sona erdirdi. Savaş sonrası, İngiltere, Irak'taki petrol bölgelerini ele geçirdi. 1920'lerde Amerikan petrol şirketleriyle İngiltere arasında yapılan görüşmeler sonucunda, 1927'de varılan "kırmızı çizgi" anlaşması ile uzlaşma sağlandı. Yeni kurulan Iraq Petroleum Company'de Amerikan şirketlerinin hissesi o/o 23,75 olarak belirlendi. Böylece ABD'nin şirketleri, dünyanın en büyük petrol rezervlerinin yer aldığı bölgeye adım atmış oldu. Oysa aynı İngiltere, 1920'de Fransa'nın Musul'dan petrol isteğini bölgeye çok masraf yaptıklarını ileri sürerek reddetmiştir. ABD'nin Stantard Oil adlı şirketi, 1928'de bir İngiliz şirketinin hisselerini satın alarak girdiği Bahreyn'de 1932'de petrol çıkarmaya başladı. İngiliz ve Amerikan şirketleri 1938'de Kuveyt'te petrol buldu. Aynı yıl, Arabistan'da petrol bulundu. 1951'de American Oil Company, Arabistan petrollerini o/o 50 hisse ile işletmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran petrollerinin o/o 40'ını Amerikan şirketleri almıştı. Ancak 1979 İran Devrimi Amerika'yı kızdırdı. İsrail'i bölgede kendine bağlı devlet yapmak amacı ile hareket etti. Amerika, bir Yahudi devletini baştan beri istemekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nda, Siyonistler tarafından hazırlanan Filistin'de bir yurt kurulmasını öngören deklarasyonun, İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour tarafından kabul edildiği ve ABD Başkanı Wilson'un da kaygılarının giderilmesinin ardından 2 Kasım 1917'de The Times'de yayınlandığını bilmekteyiz.⁹ Amerika, İsrail'i hep desteklemiştir; esasen, İsrail devletinin kurulduğu tarihte İsrail'in bağımsızlık kararını on bir dakika sonra tanınması bunun bir örneğidir.¹⁰

⁷ Aygün Aytar; Yeni Belgeler Eşliğinde II. Dünya Savaşı Sırasında Türk- Sovyet İlişkilerinde "İran Gerginliği", Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi, C. 3, Sayı 2, Elazığ 2004, s. 137-141.

⁸ Ahmet Hurşit Tolon; Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol, Ankara, 2004, s. 240.

⁹ Evans Laurence; Türkiye'nin Paylaşılması "1914-1918" (Çeviren: Tevfik Altınay), İstanbul 1972, s. 46-50.

¹⁰ Çağrı Erhan; ABD'nin Orta Doğu Siyasetinin Muhtemel Sonuçları, Ankara 2001, IX. Askerî Tarih Semineri, C. 1, s. 74-76.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Mezopotamya ve Musul'da petrolün varlığı biliniyordu. Bu konuda, Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Almanya ve İngiltere'nin de ortak çalışmaları vardır. 1871'de Alman uzmanları burada zengin petrol yataklarının olduğunu açıklamıştı. Ancak kullanım alanının bu tarihlerde az olması, taşınmasının zor olması sorun yaratmıştı. II. Abdülhamit, 1890'da şehzade mülkleri ile Musul ve Bağdat petrol yataklarını kendi kişisel mülküne aktardı. Bu tarihten sonra özellikle Musul ve Mezopotamya'daki petrol şirketleri Osmanlı Devleti ile anlaşarak işletme hakları elde ettiler.¹¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Irak'a yerleşme planını uygulamaya başladı. Osmanlı Devleti'nin İngilizlere burayı kaptırmamak için yaptığı cihat çağrısı yapması hiçbir işe yaramadı. Aşiret mensupları kimde para varsa kimin kazanma şansı fazla ise onun için dövüşen ya da tarafsız kalan kişilerdi. Bunların çoğu savaşa karışmamayı tercih ederek savaşın sonunda karar vermeyi bekliyorlardı. İngilizler ekonomisi çökmüş olan Osmanlı'ya göre çok zengindiler. Savaşta daha fazla para harcadılar. Osmanlı'nın cihat çağrısı güçlü ve yorulmamış bir ordunun ve aşiretlere verilen altınların yerini tutmadı. İngiltere, emellerini gerçekleştirmek için casusluk ağını bütün Irak'a yaymıştı. Cepheye on kat fazla kuvvet yığdıkları tespit edildiği hâlde, Bağdat'taki ajanları yoluyla kuvvetlerinin çok az olduğunu ileri sürerek yanıltıcı bilgiler yaymışlar, birtakım manda sürülerini asker gibi göstererek Türkleri aldatmışlar, bir saldırıdan korkuyor imajını yaratmışlar ve herkesi bunlara inandırmışlardı. Zaman zaman Bağdat'a propaganda içeren Osmanlıca ve Arapça beyannameleri uçaklarla atmışlar ve Türk askerini firara zorlamışlardı. Irak'taki aşiretleri yanlarına çekmek için büyük paralar harcadılar. Osmanlı Devleti de askere alınan Araplara, Türk askerine göre üç-dört maaş fazla para verdilerse de onlar İngilizlerden de para alarak onlara bilgiler sızdırdılar.¹²

Almanya'nın da Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü vardı. Almanya ucuz mallar sevk ederek Osmanlı'nın dış ticaretini kendine bağlamış ve Berlin-Bağdat demir yolu inşasını üzerine almıştı. Aslında Osmanlı topraklarında ilk demir yolu yapma düşüncesi İngiltere'den gelmiş; ama yapım işini Almanya ele geçirmişti. Demir yolunun Orta Toroslardan geçmesi, Almanya'nın Doğu Akdeniz'i kontrol etme amacına yönelikti.¹³ Alman kolonistler, 1892'de, demir yolunun geçtiği yerlerin Almanlara verilmesi gerektiğini öne sürmekteydiler. Bunun karşılığında Almanya, diğer devletlere karşı Osmanlı'nın toprak tamliğini koruyacaktı.

¹¹ Kaymaz; s. 43-46

¹² Mehmet Özdemir; Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler; Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı:4, Ankara 2004, s. 58-59. Orhan Ak; Irak'ta Türk Ordusu 1914, Ankara 2004, s. 193-198.

¹³ Rathmann; Berlin-Bağdat :Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi (Haz: Ragıp Zarakolu), İstanbul 1982, s. 24-26.

1908 Meşrutiyetinden sonra bir süre duran demir yolu projesi, ittihaççıların iktidarı ele geçirmesi ile yeniden başladı. Bağdat demir yolu, Alman emperyalizmini hızlı bir şekilde Anadolu'dan Mezopotamya'ya doğru yaymış ve Almanya'yı baş rakibi İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'a doğru ilerletmişti. Almanya'nın düşüncesi demir yolu projesi ile Orta Doğu'yu ve Osmanlı'yı elde tutmaktan kaynaklanmaktaydı. Şunu da kabul etmek gerekir ki Osmanlı Devleti de demir yollarından yararlanmıştır. Tarımsal üretim, yapılan hastane ve istasyonlarda halkın yaşam düzeyi artmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda en az üç aktarma yapılması nedeni ile demir yollarından Osmanlı ve Alman devletleri faydalanamamış, savaş sonunda ise demir yolları İtilaf devletlerinin eline geçmişti.¹⁴

1890'larda, Mezopotamya'nın petrol yatakları İngiltere'nin elinde idi. Bu da Alman emperyalizmini endişelendiriyordu. Her ne kadar henüz petrol tam olarak çıkmamış ise de bölgede petrol olduğu biliniyordu. 1901'de Alman Teknik Komisyonu, yaptığı çalışmanın raporunda, buranın bir petrol gölü olduğunu belirtmekteydi. Amerika, Osmanlı Devleti'nden petrol arama hakkını almıştı. Almanlar buradaki petrolün Kafkasya'ya göre daha kârlı olduğunu düşünüyordlardı. Deutsch Bank, 1904'te Bağdat demir yolunu başlatmak için Fırat ve Dicle'de petrol arama şartını da getirmişti.¹⁵ Deutsch Bank, Mezopotamya'daki petrolü ele geçirmek için mücadeleye girdi ve 1912'de petrolden yüzde yirmi beşlik bir hisseyi ele geçirebildi.¹⁶ Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgi bütün haklarının kaybına neden oldu.

Fransa'nın Orta Çağlardan beri Suriye üzerinde gözü vardı. Kapitülasyonlarla Suriye'de ticari haklar nedeni ile söz sahibi oldu. 1840 ve 1860 Lübnan olaylarında Fransa, Marunileri; İngiltere de Dürzileri desteklemiştir. Avrupa'nın buraya karışması ile, sakin bir hayat süren Lübnan halkı kargaşa içinde kalmıştır. Fransız gemileri 1913'te Suriye'ye geldiklerinde Fransız taraftarları coşkun ve heyecanlı gösteriler yapmışlardı. İngiltere ile siyonistler Filistin'de bir Yahudi yurdu istemekte, Fransa'da kendi çıkarları açısından buna karşı çıkmaktaydı.

Fransa, Doğu Akdeniz'de bir köprü başı tutmak amacıyla mücadele veriyordu. Çünkü Fransa'nın ekonomik çıkarları bunu gerektiriyordu. Fransa pamuk gereksiniminin o/o 7,4'ünü kendi sömürgelerinden, geri kalanını ABD ve İngiltere'den sağlıyordu. Bu yüzden Fransa başta Adana olmak üzere Maraş, Urfa, Antep'i hedef olarak benimsemişti. 1919'da Fransız Mühendis Achort Çukurova'yı dolaşmış ve hazırladığı raporda, Marsilya'ya uzak olmayan Kilikya'nın Fransa'nın bütün pamuk gereksinimini karşılayabileceğini, bu yüzden Kilikya ile kuzey Suriye'nin ellerinde olmasının gerekli olduğunu vurgulamıştı.¹⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında da bu

¹⁴ Kılıç, Sezen: Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları, Ankara 2005, s.41

¹⁵ Earle, Edward Mead: Bağdat Demiryolu Savaşı(Türkçesi: Kasım Yargıcı), İstanbul 1972, s. 27-28

¹⁶ Kılıç, Sezen; a.g.e., s.46

¹⁷ Hatipoğlu, Süleyman: Türk-Fransız Mücadelesi, Ankara 2001, s35-36

bölgeler gizli anlaşmalar ile İngiltere ve Fransa'ya bırakılıyordu. Bu yüzden Çukurova bölgesi işgale uğrayacaktı. Fransızlar, İngilizlerden devraldıkları bölgede tehcir edilen Ermenileri toplamak, böylece Ermenilerden yararlanmak istiyorlardı. Fransızlar, sözde Çukurova'da bir Ermeni devleti kurma vaadiyle onları aldatıyorlardı. Bölgeyi terk etmek zorunda kalırlar ise Türk Devleti ile Suriye'de yaşayan Araplar arasında tampon bir devlet oluşacak ve Müslümanların birleşmesi önlenecekti.¹⁸ Aslında Fransız eski başkanlarından Brand, 27 Mart 1920 günü Fransa Parlemontosunda (Sykess-Picot Anlaşması ile) Kilikya, Adana, Mersin'den İskenderun ile Diyarbakır ve Van Gölü'ne kadar olan toprakların Musul'u da içerecek biçimde Fransa'ya ayrıldığını hatırlatmış ve "Musul, İskenderun'un hinterlandıdır. İskenderun da bu bölgenin doğal bir mahrecidir. Fransa, pamuktan mahrumdur. Adana'daki pamuk bu bakımdan son derece önemlidir." diyerek Fransa'nın tutkularını dile getirmişti.¹⁹ Musul meselesi daha sonra, gizli anlaşmalarda yer aldığı gibi uygulanmayacak, Suriye'ye karşılık Fransa, Musul'u İngiltere'ye bırakacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin amacı mütareke masasına oturmadan önce Gayyare'deki petrol kuyularını ve Musul şehrini ele geçirmektir. 6. Ordu 26 Ekim 1918'de Kerkük'ü boşalttı. Aynı gün Kerkük de düşmüştü. Musul terki imkân olduğu kadar geç yapılacaktı. Ancak Halep düştüğü için Musul'un elde tutulması zordu. 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa elinden gelen gayreti gösterdi ve 30 Ekim'de mütareke imzalandığında Musul'a İngiliz kuvvetleri giremedi. Ali İhsan Paşa, savaşa son vermek için İngiliz Komutanına 31 Ekim'de bir mektup gönderdi. İngiliz komutan, Mondros'tan habersiz gibi davranarak kan dökülmeden Musul'un kendisine verilmesini istedi. 2 Kasım'da Sadrazam İzzet Paşa, şehrin boşaltılmasını Ali İhsan Paşa'ya bildirdi. İngiliz komutan Mondros'un 7. maddesine göre, Musul'un boşaltılmasını, 16. maddeye göre, Osmanlı kuvvetlerinin kendisine teslimini istiyordu. 8 Kasım'da İngiliz birliği Musul'a geldi ve 9 Kasım'da Ali İhsan Paşa, kuvvetlerini ve ordunun silahlarını teslim etmeyerek Musul'dan ayrılarak Diyarbakır'a geldi.²⁰ Musul'un Misakımillî sınırları içinde olduğu tartışması, düşmesinin Kasım başında olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geldiğinden bir gün sonra, 28 Aralık 1920'de Ziraat Okulunda yaptığı konuşmada Musul'un mütarekeden önce bizim hudutlarımız içinde olduğunu, dolayısıyla bizde kalması gerektiğini duyurmuştu.²¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra:

1 Mayıs 1920'de Mecliste yaptığı konuşmada, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin millî hudutlar içerisinde olması gerektiğini ifade etmiştir.²² Büyük zaferden sonra, 24 Ekim 1922'de United Press Muhabirinin "-Petrol

¹⁸ Hatipoğlu; s. 40-41.

¹⁹ İzzet Öztoprak; Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, Ankara 1981, s. 159.

²⁰ Selçuk Ural; Mondros Mütarekesi Sonrası İngilizlerin Irak Cephesinde Gerçekleştirdiği İşgaller, Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, Ankara 2004, s. 34-40.

²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 2, Ankara 1977, s. 12, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

²² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 2, Ankara 1977, s. 75.

arazisini talep edecek misiniz?” sorusuna” Musul vilayeti hudut-u millîmiz dâhilindedir” diyerek²³ Musul hakkındaki düşüncesini ifade etmişti.

Lozan Konferansı’nda, Musul hakkında İngiliz ve Türk heyetleri arasında büyük tartışmalar yaşandı. İngiltere’nin konuyu Cemiyet-i Akvam’a (Birleşmiş Milletler) getirmek fikri Türkiye tarafından; plebisit fikri de İngiltere tarafından benimsenmedi. Konunun iki devlet arasında bir sene sonraya bırakılıp görüşülmesi, anlaşma olmazsa Birleşmiş Milletlere getirilmesi, Fransa ve İtalya tarafından da benimseniyordu. Sorun ilk kez 26.11.1922’de İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında yapılan özel görüşmede ele alındı. Sonraki günlerde de İngiltere, Musul’u kesinlikle vermeyeceğini tekrarladı. İsmet İnönü, Musul petrollerinden hisse istedi ve Turkish Petroleum Company’ye ortak olmak istendiğini ve bunun için para ödeneceğini belirttiyse de bunun olanaksız olduğu Lord Curzon tarafından beyan edildi. Bunun yerine Irak’a ayrılan o/o 20’lik payın bir kısmının verilebileceği belirtildi. 5 ve 6 Aralık 1922’de gerçekleşen görüşmelerde Rıza Nur, Musul vilayetinin Türkiye’ye verilmesi hâlinde, bütün isteklerini kapsayan bir barış anlaşması imzalayacakları önerisini getirdi ise de Lord Curzon bu öneriyi de reddetti. Lord Curzon’un önerileri 8 Aralık 1922’de İsmet Paşa’ya iletili. Buna göre İngiltere, Arapları terk etmeyecek, Kürtlerin yaşadığı Kaysancak, Revandiz, Süleymaniye kazalarını da içine alan Kürt bölgelerini Türkiye’ye vereceklerdi. Ama Erbil, Kerkük gibi Türkçe konuşulan yerler bizim için daha iyi olabilirdi. Bu öneri hem İsmet Paşa hem de Londra Hükûmeti tarafından reddedildi. Her iki taraf da Musul konusunda kararlıydı. 21 Aralık 1922’de Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa’ya orduların hızla hazırlanmasını emretti. Harekat planına göre Doğu Trakya ve İstanbul’un işgaline eş zamanlı olarak Musul’a operasyon düzenleme emri verildi İsmet Paşa’nın barış ümidi zayıftı. Rauf Bey, her ihtimale karşı ordunun hazırlıklı olduğunu bildirdi. 25 Aralık 1922’de Musul sorunu hakkında Mecliste bilgi veren Rauf Bey, Musul konusunda umutlu olduğunu söylüyordu. Ancak İngiltere de herhangi bir olay karşısında hazırlıklıydı ve ordusunu hazırlıyordu. Lord Curzon, 26 Aralık’ta, İtilaf devletlerinin Türkiye’ye barış yasası vereceklerini, bunu ya kabul ya da reddetmelerini isteyeceklerini bildiriyordu.²⁴ Çeşitli konuşmalar oluyor; ama sonuç alınamıyordu. Gerek Musul gerekse diğer konulardaki anlaşmazlıklar nedeni ile 20 Kasım’da başlayan konferans 4 Şubat 1923’te kesildi. İsmet Paşa ve heyeti gizli meclis toplantılarında konuyu gündeme getirdiler.

Karşılıklı notalar sonuç vermedi. Ankara’ya gelen Hasan Bey, 1 Ocak 1923’te Meclisteki gizli oturumda, İngilizlerin geri adım atmayacaklarını açıklayıp İngiltere’nin ve heyetimizin bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmişti: “Musul meselesinde de az çok teati-i efkâr edilmiş ve İngiltere’nin bizim heyet-i murahhasaya yazdığı muhtıra ile nokta-i nazarlarını bildirmişlerdir. Bunda tarihî, siyasi, ırki, iktisadi birçok esbap ve delâ ile istinaden (delillere dayanarak) Musul’un Irak’ın bir cüzi olduğu ve Irakla

²³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri; C. 3, s. 69.

²⁴ Kaymaz; s. 251-262.

kalması meselesi üzerinde nokta-i nazarlarını bildirmişlerdir. Buna mukabil aynı esbap ve delil üzerine Lord Curzon'a İsmet Paşa tarafından suret-i hususiyede bir muhtıra verilmiş ve Musul'un Türkiye'de, bizim hâkimiyetimizde kalması kati olarak bildirilmiştir."²⁵

Sonraki görüşmelerden sonuç alınamadı. 17 Ocak 1923'te Musul için iki tarafın savaşmayacağı, bu yüzden konunun Birleşmiş Milletlere getirilmesi önerildi. 27 Ocak'ta İsmet Paşa, Musul'dan vazgeçilmesi şeklindeki raporunu hazırladı. Bu rapora, karşıt görüşteki Hasan ve Rıza Beylerin görüşlerini de ekledi.²⁶

25 Ocak 1923'te Meclisteki gizli görüşmelerde Vekiller Heyeti adına konuşan Hüseyin Rauf Bey, Musul'un bize ait olduğunu, bunu delillerle ispat edeceklerini Lord Curzon'a söylediklerini, Lord Curzon ise verdiği cevapta, Musul'un Irak'a yani kendilerine ait olduğunu, anlaşılmazlarsa konuyu Cemiyet-i Akvama getireceklerini, Türk delegelerinin bunu kabul etmediğini; ama Fransa ve İtalya'nın bu konuda İngiltere'yi desteklediği bilgisini vermişti.²⁷

28 Ocak 1923'te, Türkiye Büyük Millet Meclisindeki gizli oturumda İcra Vekilleri Başkanı Rauf Bey'in konuşması ile Musul meselesi yine gündeme geldi. Maddeler hâlinde Türk temsilcilerinin uygulayacağı hususlar tespit edildi ve gönderilecek yönerge oy birliği ile onaylandı.²⁸

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ocak 1923'te, İzmir'de Musul'un ana vatandan koparılamayacağını, Milletler Cemiyetinin bu işe ilgisinin bulunmadığını belirtti.²⁹ Bunlar büyük bir ihtimalle, İngiltere'den ödünler koparılması için söylenen sözlerdi. Musul için savaş yapılması düşünülmüyordu. Bunlar, fanatik ve hayal peşinde olanların heyecanını yatıştırmak için söylenmiş sözlerdi. Nitekim bir gün sonra, Türk delegasyonu barış için Musul konusunda İngiltere ile uzlaşmak gerektiğini açıklıyordu. Bu seferki yazıda yalnızca İsmet Paşa'nın değil, Rıza Nur ve Hasan beylerin de imzaları vardı. İsmet Paşa, Musul meselesinde Milletler Cemiyetine başvuru hususunu 4 Şubat 1923'te kabul etti. Ancak Fransa ve İtalya ile olan mali ve hukuksal konularda tam uzlaşma olmadığı için konferans kesildi. İsmet Paşa, geri döndükten sonra Mecliste yaptığı konuşmada, Musul meselesinin şimdilik sonraya bırakıldığını, bir sene içinde İngiltere ile görüşüp sorunu çözeceklerini, anlaşma olmazsa Milletler Cemiyetine başvurulacağını beyan edince Mecliste büyük tartışmalar ve gürültüler oluştu. İsmet Paşa, daha sonra "Mesail-i araziye, bilfiil işgal etmediğimiz bir yeri işgal etmek, o/o 99 oraya silahla inmeye mütevekkiftir (uygundur). Bu her memlekette ve bizim memleketimizin tarihinde de baştan aşağı böyle olmuştur... Vaziyeti olduğu

²⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları; C. 3, Ankara 1985 s. 1172.

²⁶ Kaymaz; s. 285.

²⁷ Türkiye büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları; C. 3, Ankara 1985, s. 1220-1224.

²⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları; C. 3, s. 1238-1239.

²⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C. 3, s. 59.

gibi söylüyorum... Arada yine müttefiklerin vesait-i lâzimesi (gerekli vasıtaları) mevcuttur. Bununla sizin kararınız üzerine tesir etmek istemiyorum. Biz bir noktayı silahla alabiliriz veyahut alamayız veyahut almak için teşebbüs ederiz, etmeyiz. O başka bir meseledir. Siyasi olan vaziyet heyet-i umumiyesiyle (genel hatlarıyla) budur” diyerek³⁰ konunun savaş ya da barışla çözülebileceğini, Meclisin bu konudaki düşüncesini sormuş; ancak kendisinin barış taraftarı olduğuna da işaret etmiştir. Erzurum Milletvekili Durak Bey, Musul’un bir sene sonraya bırakılmasının doğru olmadığını, Türkçede Sona kalan dona kalır diye bir atasözü olduğunu, böyle bir kararın Musul’un kaybı demek olduğunu, Musul’u kaybedince doğuda bir yerimizin kalmayacağını öne sürmüştür.³¹ İzmit Milletvekili Sırrı Bey, Misakımillî’den vazgeçilmeyeceğini bütün dünyaya duyurduklarını öne sürüp Heyet-i Vekiliyeyi, Misakımillî kavramına sadık mı değil mi bunu düşünmesi gerekir diye itham etmiştir.³² Erzurum Milletvekili ve İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey, projenin incelendikten ve kabul edilmemesinden sonra karar verip harbe başlamak, bunun için de çok düşünmek lazım dedikten sonra, diğer izahatlara geçmiş, Musul meselesinin bir sene sonraya bırakılıp bir sene sonra İngiltere ile görüşmeyi, anlaşma olmazsa meseleyi Milletler Cemiyetine bırakmak istediklerini izah etmiştir.³³ Antalya Milletvekili Rasih Efendi’nin “Heyet-i Vekiliyenin böyle düşünceğini hiç tasavvur etmezdik” sözünü iki kez tekrarlaması üzerine Hüseyin Rauf Bey, Cemiyet-i Akvam kelimesinin Misakımillî’de yer almadığını öne sürmesi üzerine, Karahisar-ı Sahip Milletvekili Hulusi Bey “Sulh olamayacak.” hitabına da “Biz harbi sulh için yapıyoruz. Sulhu harp için yapmıyoruz ve behemal (elbette) sulha muvaffakiyetle dâhil olacağız. Gayet haklı.” cevabını vermiş. Sözleri inşallah sesleri ile kesilmiştir. Hulusi Bey’in “İstediğinizde şekil de yok.” sözlerine de “Az zamanda başarılı olacağız” diye karşılık vermişti. Karesi Milletvekili Basri Bey’in “Misakımillî’den gayri sulh yoktur. Cemiyet-i akvam yok idi o zaman” şeklindeki itirazına “Musul’u talik etmek (tehir, belli bir zamana bırakmak) ve icap ederse harp etmek imkânını elde tutarak (gürültüler)... Müsaade buyrun elde tutarak sulh için teşebbüste bulunmak. Sulh için müşterek kanaatimizdir zannediyorum. Bir teşebbüsümüz de akim neticesiz) kalacak. Kalabilir. Sarih (açık) söylüyorum, maruzatım harp midir... Sulh çıkmayacaktır. Ve kuvvetle bu kararları verirken bunu teemmül ederek (etraflica düşünerek) bunu da bilerek yapıyoruz.” Dedikten sonra henüz karar verilmediğini, kararın bu Mecliste alınacağını açıklamıştır. Daha sonraki konuşmalarında bu konuda kendi fikrini, büyük bir olasılıkla hükûmetin düşüncesini savaşa hayır şeklinde açıklamıştır: “Yani bu muahedeyi atıyoruz. Harp ediyoruz, biz bu fikirde değiliz ve daha heyet-i celileniz (yüce heyetiniz) bu fikir ve mütalaatta değildir.”³⁴

³⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları; C. 3, Ankara 1985, s. 1305-1306.

³¹ a.g.y.; s. 1309.

³² a.g.y.; s. 1310.

³³ a.g.y.; s. 1311-1312.

³⁴ a.g.y.; s. 1312-1314.

27 Şubat 1923'te Musul konusunda süregelen bu tartışmalar, Mecliste heyecanlı bir hava yaratmıştır. Siirt Milletvekili Necmettin Bey, Hüseyin Rauf Bey'e, geçen toplantılarda Musul'un çok önemli olduğunu, burayı terk etmenin doğu vilayetlerinin hepsinin terki demek olduğunu öne sürdüğünü, bu fikirlerinin değişip değişmediğini sordu. Hüseyin Rauf Bey, fikirlerinin değişmediğini; ancak mesenin Cemiyet-i Akvama devredileceğini öne sürmüştü. Ama Rauf Bey'e itirazlar ve sataşmalar artmıştır. Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in Musul'un Misakımillî sınırları içinde mi sorusuna Rauf "İçindedir." cevabını vermiştir. Antalya Milletvekili Rasih Efendi'nin, o cephedeki askerin terhisi Musul'u kaybını, terhis edilmemesi savaşa neden olacağını belirtmesi üzerine, Rauf Bey Genelkurmay Başkanlığının gerekeni yapabilecek kudrette olduğunu söylemekle iktifa etmiştir.

Çeşitli konuşmalardan sonra, Mustafa Kemal Paşa söz almış, Musul meselesinin bir sene sonraya bırakılmasında zarar olmadığını, buna izin verilmezse ne yapmaya mecburuz sorusu sorulduğunda "Musul'u vermemekte ısrar edersek muharebeye dâhil oluruz. Binaenaleyh, Musul meselesini bir seneye kadar hâletmek üzere talik edip sulha geçmek ve muharebeyi kabul etmek mümkün müdür, kabil midir ve faideli midir? Bu muhakemeyi suhuletle (kolaylıkla) yapabiliriz ve bunun için zannetmem ki vaziyet-i askeriye hakkında vaziyet-i hariciye hakkında fazla malumata arz-ı ihtiyaç arz edersiniz. Fakat lazım görülürse Musul meselesini müspet veya menfi bir surette hâlleriz" dedikten sonra, Sırrı Bey'in "Heyet-i Murahhasa'yi mahvetmiş. Heyet-i Vekiliye, Misakımillî'yi feda etmiş" sözlerine temasla Misakımillî'nin ne olduğunu anlatmıştır. "Ben diyorum ki Sırrı Bey, Misakımillî'nin ne olduğunu anlamamıştır. Misakımillî'nin ne olduğunu evvela anlamalı, ondan (sonra) mütecevizlerin kimler olduğunu meydana koymalı. Efendiler arazi meselesi ve hudut meselesi Misakımillî'nin, mâlûm-u aliniz, birinci maddesinin daire-i şumulundadır. Misakımillî şu hat bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve heyet-i celilenin isabet-i nazarıdır. Yoksa bu haritası mevcut bir hudut yoktur. Bunun için de yapılmış olan işlerde veya yapılması teklif olunan işlerde hiçbir vakitte buna tasarruf edilmemiştir. Bilakis (tersine) riayet edilmiştir." Daha sonra, Musul meselesine değinerek bunun tehirinin Musul'dan vazgeçmek demek olmadığını şöyle ifade etmiştir: "Musul meselesini muharebeye girmemek için bir sene sonraya tâlik etmek demek ondan sarf-ı nazar etmek demek değildir. Belki bunun istihşâli (elde edilmesi) için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizârdır (beklemedir). Bugün sulh yaparız, bir ay sonra, iki ay sonra Musul meselesini hâletmeye (çözmeye) kıyâm ederiz (kalkarız). Fakat bugün Musul meselesini hâletmek istediğimiz vakit bu meselede karşınıza yalnız İngiliz değil, Fransa, İtalya, Japonya ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşılaşacağız." Mustafa Kemal, daha sonra,

savaş ile Musul'u almanın kolay olduğunu; ancak o zaman da yeni bir açılacağını, bunu da düşünmek gerekeceğini de hatırlatmıştır.³⁵

Sırrı Bey, Mustafa Kemal Paşanın Misakımillî'yi anlamadığı yolundaki ithamına üzümüştü. Söz alarak bizzat Misakımillî'kendisinin yazdığını söyleyince Mustafa Kemal Paşa da “ Keşke yazmaya idiniz. Başımıza çok bela koydunuz. Yani bugün katiyeti ihlâl eder sözlerden başka bir şey yapmadınız.”³⁶ cevabını vererek Misakımillî'nin tam ve mükemmel olarak hazırlanmadığına, eksikliklerinin bulunduğu dikkat çekmiştir.

4 Mart Cumartesi günü, Erzincan Mebusu Hüseyin, İsmet Paşa'ya, Musul meselesi bir sene içinde uygun bir şekilde çözümlenmezse ne olacaktır? Savaş mı yapılacak yoksa Musul'dan vaz mı geçilecek sorusunu yöneltince İsmet Paşa, savaş ve sulhun Meclisin alacağı kararlar olduğunu hatırlatmıştır.³⁷ Fanatik düşüncelerle hareket etmeyip ılımlı ve olumlu konuşanlar da vardı. Nitekim aynı gün, Edirne Milletvekili Şeref Bey, Misakımillî'nin muhakkak savaş yapmayı gerektirmediğini, milletin çok acılı günler yaşadığını, Milletler Cemiyetinde sonucun oy birliği ile alındığını, Türkiye'nin aykırı oy kullanması hâlinde karar alınamayacağını ileri sürdü.³⁸ Daha sonra, Rauf Bey de, Musul meselesinin sonraya bırakılmasının yararlarından söz etti.³⁹ Aynı gün, ikinci oturumda, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, İngiltere'nin kendileri için en büyük düşman olduğunu, İngilizlerden dost olmayacağını öne sürerek Musul için “Musul'u bugün vermeyen ne için yarın versin? Gayesi orada bir Kürt Hükûmeti teşkil edip senin memleketini parçalayıp neticede bir Ermenistan teşkil etmek değil midir? -Kürdistan size söylüyorum- Kürdistan Hükûmeti yapamaz. Kürdün lisanı yoktur. Yazısı yoktur. Kürdün harfi yoktur. Yarın oralarda Ermeniler hâkim olacak.” dedikten sonra, Cemiyet-i Akvam Musul'u vermezse savaşarak alırsız demenin aldatmaca olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁰ Kürt sorunu daha o sıralarda tam olarak ortaya atılmıştı. Rusya'nın da daha sonra belirttiği üzere Türkiye'nin yumuşak karnı olan bu sorun ileriki tarihlerde de sık sık ortaya atılacaktır. Bu bazen gizli, bazen açık olarak ortaya atılacak. Kürtler de bundan cesaret alarak harekete girişeceklerdir. Hüseyin Avni Bey'in daha sonraki konuşmaları da hep bu yoldadır.

5 Mart 1923'te Sırrı Bey, Kürtlerin bizimle yaşaması gerektiğini ispatlayan pek çok sözün edildiğini; ancak İngiltere Musul'da kendi çıkarı için Kürt Devleti kurarsa İran'daki Kürtlerin de buraya geleceğini, İngiliz terbiyesi içinde yetişecek bir toplumun Türkiye ve İran için tehlike oluşturacağını öne sürüp İngiltere'nin amacını “Zaten İngilizlerin gayesi de hiçbir yerde kuvvetli

³⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları; C. 3, s 1317-1318.

³⁶ a.g.y.; s. 1319.

³⁷ a.g.y.; C. 4, s. 80.

³⁸ a.g.y.; C. 4, s. 99-103.

³⁹ a.g.y.; C. 4, s. 88.

⁴⁰ a.g.y.; C. 4, s. 93.

bir İslam Hükûmeti bulunmamasına matuftur.” şekline ifade etmişti.⁴¹ Sırrı Bey, bu düşüncesinde yanılıyor. İngiltere daha önce de belirttiğimiz üzere burada bir Kürt devleti kurmayı düşünmüyor. Bunu hem İran devletinden çekindiğinden hem de kendi çıkarlarına aykırı olduğu için doğru bulmuyor. Zaten bu tarihlerde, Kürtlerin de ne liderleri ne de böyle bir istekleri mevcuttur. Bu konu silah tüccarları ve çıkarı olan diğer Avrupa devletleri tarafından ileride kullanılacaktır. Menteşe Milletvekili Tevfik Rüştü Bey, şimdiye kadar iki tarafın ortaya koyduğu önerileri açıkladıktan sonra, Musul meselesi konferansta çözülmüş olarak gelse idi iyi olacaktı dedikten sonra kendi düşüncesini “Kanaatimizi ne için gizleyelim? Heyet-i murahhasa bunu bu şekilde idi, itiraf ederim ki arkadaşlar kendi namıma söylüyorum, sulh bizatihi büyük... belki bu kadar yıpratmayacak ve itiraz edilmeyecekti. Fakat getirilememiştir ve getirilemez. Binaenaleyh (Bundan dolayı), bu şekilde sulha gitmek ve sulha doğru hareket yapmak ve sulh olmayınca o sulhu harben almaya samimi bir fikirde bulunduğumuz kanaatindeyim.” tarzında açıklar ve meselenin Cemiyet-i Akvama getirilmesinin de bir kâr olduğunu savunur. Aynı gün dördüncü toplantıda, Erzurum Milletvekili Ali Şükrü Bey, Musul sorununu bir sene sonraya bırakmanın ayıp olduğunu, İngiltere’nin Irak’tan çekilmek istediğini, Avam Kamarasında Irak’ın boşaltılmasını istemeyenlerin çok az bir farkla kazandıklarını, bunun Musul meselesini bir sene sonraya bırakmak istememizden kaynaklandığını, Lozan Heyetinin görevini tam yapmadığını ileri sürmüştü.⁴² Ali Şükrü Bey, bunda yanılıyor. Musul meselesinin bir sene sonraya bırakılmasını Lozan Heyeti değil, İngiltere ısrarla istemiş, Fransa ve İtalya da kendisine destek vermişti.

6 Mart 1923’te, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, İngiltere’nin, bizi Dünyaya cahil olarak tanıttığını ve bizim yorgun düşüp kendileri ile uğraşamayacağımızı düşündüklerini, İngiltere için Musul ve petrolün önemli olduğunu; ama Kerkük ve Süleymaniye’nin alınmasını öne sürmüştür.⁴³ Aynı gün Mustafa Kemal Paşa da söz almak gereğini duydu. Paşa, ellerindeki projeyi İtilaf devletleri kabul etmezler ise yapılacak bir şeyin olmadığına, savaşmak gerektiğine; ama mümkün olduğu kadar savaştan sakınmanın şart olduğunu öne sürmüştü, bağımsız yaşamak için öncelikle yönetsel, siyasal, parasal ve ekonomik bağımsızlığının⁴⁴ gerektiğini hatırlatmıştır. Çeşitli konuşmalardan sonra, Saruhan Milletvekili ve 131 arkadaşının verdiği yönerge kabul edilerek görüşmelere son verildi. Verilen yönergede bağımsızlık ile bağdaşmayan koşulların kabul edilmeyeceği, ısrar edilirse savaşa gitmekten kaçınılmayacağı, bu arada barış girişimlerinin sürdürülmesi, hükûmetin Lozan Temsil Heyetine bu yönde yetki vermesi önerilmişti. Önerge, oy çokluğu ile kabul edildi.⁴⁵ Burada esas olan, ülkenin

⁴¹ A.g.y.; C. 4, s. 112.

⁴² A.g.y.; C. 4, s.131-140.

⁴³ A.g.y.; C. 4, s. 161-163.

⁴⁴ A.g.y.; C. 4, s. 173.

⁴⁵ A.g.y.; C. 4, s. 181-181.

bağımsızlığı ile bağdaşmayan hususların kabul edilmeyişi ve barışın devamı isteğidir. Buna göre yetki almış olan Lozan Heyetinin işi epey kolaylaşmıştır.

Türkiye'nin plebisit (Halk oylaması) istekleri Misakımillî'ye aykırı idi. Ayrıca, çoğunluğu Arap ve Kürt olan Musul halkı hiç seçim görmemişti. Bu yüzden bunların oyları İngiltere tarafından para karşılığı elde edilebilirdi. Bu arada, II. Abdülhamit'in varislerinin Musul ve diğer Orta Doğu ülkelerindeki mülklerinin dava açılarak geri alınması da düşünülmüyordu. Ama bu kazanılması çok güç bir dava olacaktı. Nitekim başarılı da olmamıştır. İngiltere, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Lozan Antlaşması'nı yürürlüğe soktuğu 06.08.1924 tarihinde, Musul Konusunun Milletler Cemiyetinin gündemine alınması için başvurdu. İki devlet arasında yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamıştı. Cenevre'de 20.09.1924'te yapılan görüşmelerde Türkiye'yi Ali Fethi Bey, İngiltere'yi de Adalet Bakanı Par Moor temsil etmişti. Milletler Cemiyeti 30.09.1924'te mevcut statükonun korunması kararını almıştı. Milletler Cemiyeti de 30.10.1924 tarihli otuzuncu oturuma katılması için Türkiye'yi resmen davet etti.

İngiltere Musul'da 170.663 Arap'a karşın 14.895 Türk'ün yaşadığını, bu yüzden de Türkiye'nin burada hak iddia edemeyeceğini, buranın Araplara ait olduğunu sürekli öne sürmekteydi. 30.10.1924'te kurulan İnceleme Komisyonu Fethi Bey'i de dinledi. Türk hükûmetinin yetkilileri ile daha sonraki tarihlerde de görüştü. Komisyon, 27 Ocak 1925'te Musul'a gelip incelemelerde de bulundu. Komisyon üyeleri ile Musul'da yürüyüş yapan Cevat Paşa'yı destekleyen, alkışlayan büyük bir kalabalık oluşmuştu. İngiltere, propaganda mahiyetindeki bu olayı bahane ederek Cevat Paşa'nın özgürlüklerini kısıtladı. Bu arada Musul'da buna benzer başka olaylar da ortaya çıktı. Komisyon ise Musul'da çalışmalarına devam ediyordu. Nihayet, 20.04.1925'te Komisyon, raporunu bitirdi. 86 sayfalık raporda, Musul'da plebisit yapılmasına olanak olmadığı, Türk nüfusunun sayıca çok az olduğu, başta Kürtler olmak üzere vilayet halkının Türklerle birleşmek isteğini duymadığı, ekonomik ve stratejik etkenlerin Musul ve Irak'ın birleştirilmesini gerektirdiği yer almaktaydı.⁴⁶ Bu kararın bu şekilde çıkması olağandı. Çünkü Musul, İngiliz işgali altında idi. Doğal olarak İngiltere, Araplar ve Kürtler üzerinde etkili oldu. Ayrıca Birleşmiş Milletlerin üyesi olan İngiltere'nin buradaki üyeleri etkilemesi de kaçınılmaz bir husus olarak görülmektedir.

İngiltere, sorunu Türkiye ile anlaşarak çözmek istiyordu. 1926 Ocak ayında Ankara'da yapılan toplantıda, Tefik Rüştü Bey, Ronald Charles Lindsay'a Türkiye'nin kaygılarını petrol ve Kürtler olarak açıkladı. Güneydeki Kürtler Türkiye için tehdit oluşturabilirdi. Ayrıca İngiltere'nin Hakkari üzerinde de istekleri vardı. Anlaşmaya varılamadı. Pazarlık süreçlerinden sonra 05.06.1924'te iki devlet arasında anlaşma imzalandı. Irak hissesinden Musul petrollerinin o/o 10'luk hissesi 25 yıl için Türkiye'ye ödenecekti. Bugünkü sınır da çizilmiş oldu. Türk hükûmeti o tarihlerde, petrole ihtiyaç

⁴⁶ Kaymaz; s. 454-455.

duyulmadığından, petrolün çıkarılması güç olduğundan; ayrıca Musul'daki halkın çoğunluğunun Arap ve Kürtlerden oluşmasından, zaten Musul'un beş senedir İngiltere'nin işgalinde bulunmasından, kesinlikle buradan vazgeçmek istememesinden ve Birleşmiş Milletlerin bu yönde karar vermesinden, İtalya ve Fransa'nın da Türkiye'yi anlaşma yapmaya zorlamasından dolayı Ankara Anlaşması'nı yapmak zorunda kalmıştır.

Fransa, daha önce de belirttiğimiz üzere çıkarları nedeni ile Orta Doğu meselesine İngiltere'den sonra büyük ilgi gösteren bir devlettir. Hatay bölgesi nedeni ile Birinci Dünya Savaşı sonrası Fransa ile ilişkilerimiz değişik bir seyir izlemiştir. Bazı yazarlar, XVI. yüzyılda Antakya'da yaşayan halkın tamamının Müslüman olduğunu ve gayrimüslim bulunmadığını belirtirken.⁴⁷ bölgede gezen bir seyyah da Hatay yöresinde az da olsa Yahudi nüfusunun olduğunu öne sürmekteydi.⁴⁸ Antakya'da İngiltere 1876'da iki okul açtığı gibi Fransızlar da 1911'de bir okul açtılar. Fransa; Suriye, Lübnan ve Hatay bölgesini eline geçirmek istiyordu.

XIX. yüzyılda Antakya nüfusu İslam, Hristiyan ve Yahudi dinlerine mensup kişilerden oluşuyordu. Etnik olarak da Türk, Arap, Rum ve Ermenilerden müteşekkildi. Son zamanlarda gayr-i Müslim nüfus bakımından Antakya, İskenderun ve Belen'de olmuştur. Antakya, özellikle Hristiyanlar için dinsel bakımdan önemliydi. Hristiyanlar da Arapça konuşmaktaydı. Müslüman ve Hristiyan halk iç içe yaşamaktaydı⁴⁹.

İngiltere, Orta Doğu üzerindeki emelleri nedeni ile Suriye'de Fransa ile mücadele ediyordu.

XX. yüzyılın başlarında bölgede petrol varlığının ortaya çıkması da bölgenin stratejik ve askerî açıdan önemini artırmıştı.

İngiltere, Suriye ve Orta Doğu'daki emellerini, Arapları kullanarak gerçekleştirmek istedi. Osmanlı sultanı dışında, bir Arap halifesi olursa onu kendi nüfuzu altına alır, Suriye ve Arap topraklarında etkili olabilirdi. Bu amaç doğrultusunda misyoner okulları açtı, bölgede kendine göre haritalar düzenleyerek sınırlar tespit etti.

İngiltere, gerçekte kendi çıkarına uygun bir Arap birliği ve bağımsızlığını istemekteydi. Gizli anlaşmalarda da bunu gündeme getirmişti. Fransa'ya aslında Suriye'yi kesinlikle vermek istemiyordu. İngiltere'nin, Suriye'de Fransızları istemediklerini Lawrence, 18 Mart 1915'te Hogart'a yazdığı bir mektupta bizzat belirtmişti.⁵⁰ İngiliz Savaş Bakanı, 9 Aralık

⁴⁷ Halil Sahillioğlu; Antakya, İslam Ansiklopedisi (Diyanet Vakfı Yayını), C. 2, İstanbul 1993, s. 231.

⁴⁸ Hans Derschua; İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (Cev: Yaşar Önen), Ankara, 1987, s. 112-148.

⁴⁹ Adem Kara; 19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri: Antakya, İstanbul 2005, s. 63-66.

⁵⁰ Philip Knightley - Colin Simpson; Lawrens'in Hayatı (Çeviren: Cüneyt Emiroğlu) İstanbul 1975, s. 75.

1918’de hazırladığı raporda da Suriye için “... Bizim muhafazamız altında siyasi bakımdan ise serbest bir Suriye” gereklidir demektedir.⁵¹

Gizli anlaşmalardan Sykes-Picot ile Musul, Fransa’ya bırakılmıştı. Lord Curzon, Musul’dan vazgeçmesi hâlinde Suriye-Filistin sınırında düzeltme yapılacağını Fransa’ya bildirdi. Daha sonra Suriye, İngilizlerin desteklemesi şartı ile Fransa’ya bırakılmıştı.

Arap yazarlarından Muhammed Nureddin, 10 Haziran 1916’ya kadar Arapların isyan etmediğini, Osmanlı Devleti’nin “Arap memleketlerinin baskı altında olmayacağını ve devletin, Suriyelilerin istedikleri ademimerkeziyet idaresini kendilerine verme sözünü tutmak suretiyle onlara iyilik yapmakta bir sakıncanın olmadığını” kabul etmesi durumunda İngiliz ve Fransızlara Şerif Hüseyin liderliğinde savaş açacaklarını; ancak 1916 yazının başında Sadrazam Halim Paşa ve Enver Paşaların “Beyan ettiğiniz gerek Arapların (özerkliği) ve gerekse harp gibi konularda söz söylemek sizin haklarınızdan değildir.” ibaresi üzerine kendilerine savaş sonunda bağımsızlık verileceği ümidiyle ayaklandıklarını belirtir.⁵² Araştırmacı, bu konuda yanılmaktadır. Araplar ikili oynamayı tercih etmişlerdir. Suriye ve çevresi bu tarihlerde Osmanlı toprağıdır. Osmanlı Devleti topraklarının elinden çıkmasını kesinlikle istemez. Araplara bu şekilde söz verildiğine dair bir belge yoktur. Nureddin’in belirttiği gibi bu isteklerinin tam tersi olan bir belge vardır. Arapların bağımsızlık iddiaları bu tarihten çok önce, 1876’dan beri mevcuttur. Ama devlet, buralarda reform yapma kararını da almıştır. Ayrıca Araplara pek çok para yardımı da yapmıştır. Araplar da sözde Osmanlı Devleti’ne yardım edeceklerdi. Suriye’nin kabile toplumundan bugünkü hâline gelmesinde Osmanlı Devleti’nin rolü inkâr edilemez.

Şerif Hüseyin her ne kadar Osmanlı taraftarı gibi görünse de oğlu Faysal ile Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmalar yapıyordu. Şerif Hüseyin oğlu Faysal’ı Şam’a gönderdiğinde Faysal burada Arapların gizli cemiyetleri ile görüşerek İngilizlerin önerilerini inceledi. O, 23 Mayıs 1915’te Şam’da gizlice cemiyet üyeleri ile yaptığı görüşmede bir de protokol hazırladı. Daha sonra Suriyeli ve Lübnanlı liderlerin, İngiltere’ye sundukları bu protokole Birecik, Urfa, Mardin, Midyat, Cezire-i İbn Ömer’e, doğuda Basra Körfezinden İran sınırına, batıda Kızıldeniz ve Akdeniz’den Mersin’e kadar yerlerin kendilerine ait olması isteniyordu. Ayrıca İngiltere ile bağımsız Arap devleti arasında ittifak anlaşması olacak, iktisadi alanda İngiltere tercih edilecekti. İngiliz Yüksek Komiseri Mc Mahon’a bu protokol verilmiş, 30 Ağustos 1915’te Mahon, Arap bağımsızlığını onaylamış; ancak, sınırlar için olumlu ifade kullanmamıştı. Temmuz 1915’ten 1916 Martına kadar Şerif Hüseyin ile Mc Mahon arasında yazışmalar sürmüş ve Arap-İngiliz iş

⁵¹ Ömer Kürkçüoğlu; Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), s. 162-167.

⁵² Muhammed Nureddin; Arap-Türkiye İlişkilerinin Bugünü ve Geleceği, Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C. 3, Sayı 1, Elazığ 2005, s. 172.

birliğinin temeli atılmıştı.⁵³ Osmanlı Devleti bu sıralarda İtılaf Devletleri ile savaşı sürdürüyor, Çanakkale’de de başarılı sonuçlar alıyordu. İşte bu sıralarda, Suriye’de Arap topluluğu Türkiye’ye karşı komplo kurmuştur. Üstelik de Osmanlı Devleti’ne ait bu topraklarda Osmanlı taraftarıymışlar gibi bir hava yaratmışlardır.

5 Kasım 1915’te, Suriye’de şerif Hüseyin Mc Mahon’a gönderdiği mektupta, Mersin ve Adana’yı istemediklerini, şam, Hama, Humus ve Halep’in batısındaki toprakların tamamen Arap olmaları nedeni ile sınırlarının içinde olmasını, İskenderun’un Arap devletinin dışında bırakılmasını istemişti. Bunlar gerçekleşirse Arap isyanı da başlayacaktı.

Mektuplaşmalar bu şekilde sürüp gitmektedir. 1916 Martında, İngiltere’den isyan için 50.000 sterlin ile silah ve cephane gönderilmesi istenmiş, Mc Mahon da şerif’e bu isteklerinin yerine getirileceğini iletmişti. Görüldüğu üzere Suriyeli Arapların bu tarihlerde bile İskenderun hakkında istekleri yoktur. Tersine İskenderun’u istememektedirler. şerif Hüseyin, görüldüğu üzere bu tarihlerde ikili oynamaktadır. Osmanlı Devleti yanında gibi görünüp İngiltere ile ortak hareket etmektedir. şerif Hüseyin 191 isyan planını 1916 Ağustosunda olarak hesaplamıştı. Ancak bir Türk birliğinin gelme olasılığı düşünölerek isyan öne alındı ve 5-10 Haziran 1916’da başlatıldı. İsyana ile ilgili yalanlardan ibaret bir beyanname yayınlayıp halkı Osmanlı’ya karşı cephe almak için aldattı. 10 maddelik bildiride, İttihat ve Terakkinin kötü idaresi, hükümetin Mekke, Medine ve şam’daki askerlerin oruç tutmaya mecbur olmadıkları (savaş sırasında aç açına savaş edilemeyeceği için) hakkında fetva çıkarması, padişah ve halifenin yetkilerinin sınırlandırılması, bunların din düşmanı olduğu gibi sudan nedenler yer almaktaydı.⁵⁴ Araplar, Türk askerlerinden daha fazla para aldıkları hâlde, gene de Osmanlı aleyhine hareket etmişlerdir. İngiltere ve Fransa savaş sırasında Araplara ve şerif Hüseyin’e, Osmanlı Devleti’nden daha fazla para vermişlerdir. Yalnızca Lawrence, Akabe’nin düşmesinden sonra dağıtmak için 200.000 İngiliz sterlini değerinde altın almıştır. Daha sonra bu rakam 500.000’e çıkarılmıştır. 1916 Mart-Temmuz’u arasında şerif Hüseyin’e 258.000 sterlin ödenmiştir. Bu miktar 1918-1919’da 2.475.000 sterline yükselmiştir. Ayrıca, İngiltere ve Fransa, şerif Hüseyin’e askerî yardımlarda da bulunmuştur.⁵⁵ İngiltere’nin maddi yardımı çok daha fazla olmuştur. Bunlardan dolayı aslında Suriyeliler, Fransız mandası yerine İngiliz mandasına daha taraftardır. Aslında onlar İngiliz himayesi altında bağımsızlıklarını elde edebilecekleri gibi saf bir düşüncenin hülyası içindedirler. Bunun boş olduğunu, yanlış yolda olduklarını anladıkları anda da iş işten geçmiş olacaktır.

Fransa, Suriye ve Lübnan’da manda idaresi kurmak istiyordu. 17 Haziran 1919’da yapılan Suriye Konferansı’nda, Emir Faysal, Suriye’nin tam

⁵³ Ömer Osman Umar; Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Ankara 2004, s. 182-226.

⁵⁴ A.g.e; s. 227-237.

⁵⁵ A.g.e; s. 243-246.

bağımsızlığını ve Arap birliğini dile getirmişti. Eğer mutlaka manda yönetimi olacaksa bunun Amerikan mandası olması gerektiğini, bu kabul edilmezse İngiltere'nin mandaterliğinin daha uygun olduğunu belirtmişti. Zaten Fransa mandaterliği çoğunluk tarafından reddedilmişti. Ancak Fransa'nın, İngiltere'ye itirazı sonunda iki devlet anlaşmak zorunda kaldı. Suriye ve Lübnan Fransa mandaterliğine devredildi. Bu zaten Sykes-Picot anlaşmasının bir uygulamasından ibarettir.

Kral Faysal, Fransa'yı istemediğini birçok kez İngiltere'ye beyan etmiş ise de bu, bir işe yaramamıştır. Aslında esas istediği bağımsızlıktı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Fransa, İngiltere'nin yardımı ile Suriye'yi işgal etmişti. Birinci Londra Konferansı'nda(29 Ocak 1917) Suriye'nin Fransa'ya verilmesi kabul edilmişti. Daha sonra Kral Faysal tarafından istenen bağımsızlık istekleri reddedilmiş, Fransa Kral Faysal ile geçici bir anlaşma yapmış; ama, bu anlaşma da Faysal'a destek veren İngiltere tarafından kabul edilmediğinden Suriye'de uygulanacak manda meselesi San-Remo Konferansı'na kalmıştı.⁵⁶ 24-26 Nisan 1920'de San-Remo'da, Lübnan ve Suriye, Fransa'nın mandaterliğine bırakıldı. Bu, Arapları şaşırttı. Protestolar bir işe yaramadı. Fransa'nın tam mandaterliği aslında 24 Temmuz 1922'de gerçekleşmiştir. İngiltere ise daha sonraları da Fransa'ya karşı nüfuz mücadelesinde Kral Faysal'ı desteklemeye devam etti.⁵⁷ Ama olumlu sonuç alamadı; Faysal'ın uluslararası alanda yaptığı çalışmalar da bir işe yaramadı.

Suriye ve Hatay sorunu ile Türkiye de ilgilenmekteydi. 24 Nisan 1920'deki Türkiye Büyük Millet Meclisindeki gizli oturumda, Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada, Arapların hatalarını anladıklarını, Suriye'deki olağanüstü Fransız delegeşi Picot'un Sivas'a gelip kendisiyle görüştüğünü, Fransa'nın Türkiye'ye karşı harekâtını kendisinin de doğru bulmadığını söylediğini; ama açıkça Fransa'nın Suriye'yi sömürge yapmak istediğini ifade ettiğini açıklamıştı.⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa, aynı konuşmada Arapların tuttuğu yanlış siyaseti de şöyle ifade etmiştir: "Suriye halkı ve Irak halkı yani Arabistan, 1914 tarihinden evvel aynı hudut dâhilinde bulunduğumuz zamanlarda cümlemizce malumdu." dedikten sonra, onların bağımsızlık için kuvvetlerinin yeterli olmadığını gördüklerini, düşmanlarla ortak çalışmalar yaptıklarını, hayallerini gerçekleştirmek için onların eteklerine sarıldıklarını, sonra bir kısmının hata yaptığını anladıklarını, bağımsız; ama Osmanlı toplumu içinde yaşamayı düşündüklerini açıkladı. Bir kısmı da daha ileri giderek "Bize hiçbir şekil ve surette istiklalin lüzumu yoktur. Biz halifemiz ve padişahımıza merbut olarak Camia-i Osmaniye dâhilinde bulunacağız dediler. Suriye'de böyle muhtelif cereyanlar mevcut idi." diyerek açıklamış, sonra kendilerinin millî bir devlet olduğunu "Biz bi't-tabi bir selâhiyet-i resmîyyeye ve ilmiyyeye malik olmadığımız için efrâd-ı milletten bir heyet-i millîye olduğumuz için bu cereyanın müvellid-i hakikisi (gerçeği ortaya

⁵⁶ William L.A. Cleveland; History of the Modern Middle East, Oxford 1999, s. 161-165.

⁵⁷ Umar; s. 370-375.

⁵⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları; Ankara 1985, C. 1, s. 5.

koyan) olan yine milletler vasıtasıyla temas etmiş oluruz.” hükmünü ortaya koymuş, Türkiye’nin kendi sınırları dışındaki olaylara karışmayacağını, Suriye’nin kendi sınırları içinde bağımsız olarak yaşayabileceğini, Fransızları kovmak için Türkiye’den para ve vasıta isteklerine bu şekilde cevap verdiklerini, Irak’tan gelen isteği aynı şekilde cevaplandırdıklarını, bunların bağımsız devlet olma isteklerinin iyi karşılandığını, kendi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, kendileri ile birleşebileceklerini, kalben Suriye ve Irak ile beraber olduklarını söylemiştir.⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa’nın Mecliste anlattıkları gerçekleri yansıtmaktadır. Suriye Birinci Dünya Harbi sırasında Türkiye’nin önemli merkezlerinden biriydi. Hicaz’da oluşturulan ve Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal kumandasına verilen Arap kuvvetleri, İngiltere’nin desteği ile 1918 Kasımında Suriye’yi ele geçirmişti. Savaş bittiğinde Faysal, 1920 Martında Filistin’i de içeren Suriye Krallığının başına geçirilmişti. Ama, bir ay sonra İngiltere ve Fransa, Araplara verdikleri sözü yok sayıp Filistin’in İngiliz; Suriye ve Lübnan’ın da Fransız yönetimine girdiğini ilan ettiler. İşte, Faysal’ın Türkiye’den yardım istemesinin nedeni budur.

1 Mayıs 1920 Cumartesi günü, Meclisteki üçüncü gizli oturumda, Mustafa Kemal Paşa, Arabistan hakkında bir soru sorulması üzerine, Emir Faysal’ın kendileri ile anlaşmak için başvuruda bulunduğunu yinelemiştir. Faysal, Türkiye ile anlaşarak Fransızların Suriye’den kovulmasını arzu ediyor. Ancak henüz görüşmelerin gerçekleşmediği anlaşılıyor. Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasında konuyu şu şekilde açıklamıştı: “Suriyeliler muhtelif merkezlerden bizimle öteden beri anlaşmak istediklerini ve bazılarının da anlaştıklarını (Daha evvelki konuşmamda arz etmiştim.), bu miyanda (arada) Emir Faysal da vardı. Bizzat, yani hükümet namına bizimle anlaşmak isteyen Emir Faysal bizimle daha evvel temasa gelmeden evvel Hükümet-i Merkeziye ile Suriye sultanı olan zatın o zaman gönderdikleri bir murahhas vardı. O murahhasla görüşmüştük. Emir Faysal, hükümeti ve kendisi tarafından tasdik edildikten sonra tekrar buraya gelmesini söyledik (anlaşma esasları kaleme alınmış fakat) imza vaz olunmamış. Ne’van-ma (Bir suretle) bir müsvedde yapılmıştı. Evvelki gün Mardin’den verilen bir telgrafta o zat Iraklı Sıtkı Bey namında bir zat tekrar buraya gelmek üzere hareket etti.”⁶⁰ Görüldüğü üzere Arap dünyası ihanetin bedelini ağır ödemektedir.

Fransa, 20 temmuz 1920’de Suriye’yi işgal ederek Şam merkezli bir idare kurdu. Fransızların yol yapımı ve bazı hizmetlerine karşın Fransız halkı gene de Fransa’dan hoşlanmadı. Fransızlara karşı mücadeleye başladı.

⁵⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları; C. 1, 2-3. Mustafa Albayrak; Türkiye’nin Orta Doğu Politikaları (1920-1960), Elazığ 2005, Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C. 3, Sayı 2, s. 4-6

⁶⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi , Gizli Celse Zabıtları; Ankara 1985, C. 1, s. 24.

Fransa, güney Anadolu'dan çekilirken silahlarını Türkiye'ye vermiş ve Ankara İtilafnamesi'ne göre bir gümrük anlaşması yapılmasını istemişti. 15 Haziran 1922 tarihli 55. gizli oturumda, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, gümrük anlaşması şartının zaten anlaşmada bulunduğunu ve yapılması gerektiğini açıkladıktan sonra gümrük anlaşmasının bize zararı olan maddelerini de açıklamış ve iptalini sağlamıştı.⁶¹ Bizi esas ilgilendiren husus İskenderun bölgesi idi. 15 Haziran 1922 tarihli gizli oturumda, Hüseyin Rauf Bey, Suriye hakkında fazla bilgi veremeyeceğini, Fransızlar ile sert tartışmaların olduğunu izahtan sonra, Antakya hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmişti: "Arkadaşlar, Antakyalı kardeşlerimiz için bizim de kalbimiz kanıyor. Tabii, istikametini, mesaisini sizin emelinize tevhit etmek (birleşmek) isteyen ve şüphesiz sizin fikrinizde olan murahhaslarımız düşünüyor. Fakat çok rica ederim, aleni celsede bu mesele suallerle, takrirlerle mütemadiyen (sürekli) karıştırılacak olursa hüsn-ü netice (iyi sonuç) vermeyeceği kanaatindeyim."⁶² Hüseyin Rauf Bey, 28 Ocak 1923'te gizli toplantıda yaptığı konuşmada da Poincar ile mülakatında gazetelerde İskenderun'da Fransız zulmünün yer aldığını, buna engel olunması gerektiğini, İskenderun'da Ankara İtilafnamesi'ne göre kurulacak özel idarenin gerçekleşip gerçekleşmediğini sorduktan sonra, Fransa'nın İngiltere'nin iltifatlarına kapılarak sulhu ertelediğine de işaret etmişti.⁶³

5 Mart 1923'te İskenderun meselesi gizli oturumda gene gündeme gelmiştir. Tevfik Rüştü Bey Misakımillî'yi tehlikeye düşürecek bir hareket yapmadığını izahtan sonra, "Mesela, vaktiyle Ankara İtilafnamesi'nde ben hiçbir zaman İskenderun'un bizden ayrılmasını imza etmedim. Yani kâni olmadım ve onu hiçbir zaman muahede diye kabul etmedim." demişti.⁶⁴ Aynı gün söz alan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Fransa'nın İskenderun ve Antakya konusunda verdiği sözü tutmadığını ifade etmiş ve Fransızları suçlamıştır.⁶⁵ 6 Mart 1923'te ise Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Antakya, İskenderun halkının Ermeni zulmünde inlediğine işaret etmiştir: "Antakya, İskenderun o havali hep Müslüman Türk'türler arkadaşlar. Ne Araptırlar ne Kürt'türler. Arkadaşlar, bunlar ağlıyorlar, sızlıyorlar; Fransa satır altında değil, Fransa'nın mukadderatına musallat ettiği ezeli Ermenilerin satırı altında feryat ediyorlar. Bu feryatlarını biz işitmiyoruz, kulağımızı tıkamışız. Çünkü siyaset yapıyoruz arkadaşlar siyaset böyle değildir."⁶⁶ Ancak İskenderun, Antakya yani Hatay bölgesi için bu tarihlerde Mecliste yapılan ateşli konuşmalar bir sonuca ulaşmamıştır.

Fransa, bundan sonra bölgeye daha fazla hâkim olmak için Suriye'de Türk düşmanlığını körüklemiştir. Okullardaki kitaplarda sivil ve askerlere Türk düşmanlığı ve Türklerin Arapları geri bıraktığı tezi işlenmiştir. Fransa bu

⁶¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları, s. 414-434.

⁶² a.g.y.; C. 3, s. 151.

⁶³ a.g.y.

⁶⁴ a.g.y.; C. 4, s. 127.

⁶⁵ a.g.y.; C. 4, s. 133.

⁶⁶ a.g.y.; C. 4, s. 164.

politikasını 20 Temmuz 1920'den itibaren on altı yıl sürdürmüştür.⁶⁷ Ancak Hatay meselesi Fransa'yı meşgul eden ilk ve en önemli problemlerdendi. Fransa, 1936 Eylülünde Suriye'de iki askerî üs ile dış politikada ve ekonomik önceliklere sahip olmak şartı ile Suriye'nin bağımsızlığını tanıdı. Böylece Suriye'de manda idaresi son buldu. Suriye tam bağımsızlığa 1946'da kavuştu.⁶⁸ Fransa bu durumda Hatay konusunda tutumunu değiştirdi. İskenderun sancağının ayrı bir yönetime kavuşturulmasını onayladı. Daha sonra Hatay Devleti 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'ne katıldı. Ancak Suriye bunu bir türlü kabullenemedi. Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasında, Devlet Başkanı Tayfur Sökmenin büyük yararları olmuştur.⁶⁹ Suriye'de Vatani adlı cemiyet ve Komünist Fırkası Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kesinlikle kabul etmemiş, gösteriler yapmışlarsa da Suriye Parlamentosu Başkanı kararı kabul etmekten başka çarelerinin olmadığını söylemek zorunda kalmıştır.⁷⁰

Sonuç

İngiltere ve Fransa, Orta Doğu'daki politikalarını XIX. yüzyılda belirlemişti. ABD ise XX. yüzyılın başlarında belirledi. Bu üç devletin ortak hedefi petroldü. 1844'teki Lübnan olaylarına Fransa ve İngiltere katılarak bu tarihlerde Orta Doğu'ya ayak basmışlardı. II. Abdülhamit, İngiltere'nin Orta-Doğu'daki hedeflerini ve çalışmalarını sürekli olarak dile getiriyordu. XIX. yüzyılın sonlarında Kürt ve Ermeni sorununun ortaya atılması, San-Remo ve Sevres'de Osmanlı topraklarında Kürt ve Ermeni devletlerinin kurulmasının yer almasının nedeni zayıf bir Osmanlı Devleti ile Orta Doğu'da İtilaf devletlerinin arasında tampon devletler oluşturmak amacından kaynaklanmaktadır. Bu düşünceler Türkiye Devleti kurulduktan sonra da devam etmiş olup hâlen devam etmektedir. Ancak kuvvetli bir Türk Devleti bu düşünceye her zaman set çekecektir.

⁶⁷ Mehmet Saray; Türkiye ve Yakın Komşuları, Ankara 2006, s. 80-81.

⁶⁸ Patrick Seule; Asad of Syria. The Struggle for the Middle East, London 1986, s. 15-22.

⁶⁹ Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Tayfur Sökmen; Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, İstanbul 1999. Abdurrahman Melek; Hatay Nasıl Kurtuldu, İstanbul 1999. Umar; s. 506-508.

⁷⁰ Cumhuriyet; 15 Temmuz 1937, 16 Temmuz 1937, 17 Temmuz 1937, 18 Temmuz 1937.

RUSYA’NIN YÜRÜTTÜĞÜ ORTA DOĞU POLİTİKASI İÇİNDE İRŞAD VE CİHANDANI CEMİYETLERİNİN ROLÜ

Dr. Öğ. Yb. Suat AKGÜL*

Asya, Avrupa ve Afrika’nın birleşim noktasındaki Türkiye; bu kıtaları gerek karadan gerek denizden birleştiren bir köprüdür. Türkiye, Asya’dan Avrupa’ya doğu-batı ekseninde, Avrupa ve Asya’dan Afrika’ya kuzey-güney ekseninde yapılabilecek her türlü ekonomik ve askerî faaliyeti kontrol edebilen önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Bu nedenle dünya hâkimiyeti için mücadele eden güçler açısından Türkiye kilit bir ülke konumundadır.

Türk boğazları başta Rusya olmak üzere bir çok devlet tarafından büyük bir öneme sahiptir. Rusya bu yüzden her fırsatta Boğazlar üzerine yüklenmiş ve çeşitli taleplerde bulunmuştur.¹ Doğu Anadolu’nun yapısı itibarıyla XX. yüzyıla birlikte önemi anlaşılan petrol bölgelerinin kontrol ve hâkimiyet noktasının “Orta Doğu” ve “Kafkasya” doğrultusu üzerinde olması ayrı bir nitelik kazanmaktadır. Buna göre Kafkasya ve Orta Doğu’ya uzanmak için Doğu Anadolu stratejik bir mevkidedir.

Sıcak denizlere açılmak düşüncesini millî bir politika hâline getiren Rusya açısından gerek Boğazlar ve gerekse İskenderun Körfezi’ne inmenin kestirme yolu olan Doğu Anadolu, emellerinin tesisi için önemli olmuştur.

Türkiye’nin elinde bulundurduğu arazi, Avrupa, Asya, Afrika, kara ve deniz yolları üzerinde askerî, siyasi ve iktisadi bakımlardan önemli bir duruma sahiptir. Türkiye’nin bu durumu Osmanlı döneminde de aynı değere sahipti. Türkiye’nin coğrafi ve stratejik durumunu, çalışmamızda ağırlıklı incelediğimiz dönem olan XX. yüzyılın başlarındaki yapısı ile göreceğiz. Aslında bu coğrafya büyük deniz yollarının ve yeni kıtaların meydana çıkarılmasına, Süveyş kanalının açılmasına ve havacılık teknolojisinde meydana gelen gelişmelere rağmen değerini korumaya devam etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı öncesi, Osmanlı’nın Balkanlar’daki büyük toprak kaybindan sonra Avrupa’da Trakya’nın doğu parçası ve devletin büyük arazisi olarak da Batılıların Küçük Asya dedikleri Asya’nın güney batı ucu kalmıştı. Ön Asya, Orta Doğu gibi adlandırmaların da yapıldığı Türklerin elinde kalan son topraklar; Anadolu, Irak, Suriye ve Arabistan Yarımadası idi.

İngiltere, Hindistan yolunun emniyeti için Babülmendep ile Hürmüz Boğazı arasındaki küçük aşiret reislerini koruyuculuğu altına almış, Aden’de bir üs kurmuştu. Aden etrafında, Lahç Emiri, Hadramut kıyılarındaki kabile başları, Umman, Bahreyn, Kuveyt Emirleri hep İngiliz himayesi altındaydılar. Böylece Arap Yarımadası’ndaki Osmanlı hâkimiyeti, Kızıldeniz ile çöl arasında bir şerit gibi uzanan Hicaz, Asir ve Yemen’e sıkışmış kalmıştı.

* K.K.Astsb.Meslek Yüksek Okulu Öğretim Başkanlığı

¹ S. İlhan; “Jeopolitik Açından Türk Dünyası” Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu (Bildiriler) H. Ü. Atatürk İlk. ve İnk. Tar. Ens, Ankara, 1993. s. 100-101.

İngiltere, İran'ın güneyinde de nüfuz bölgesi kurarak Basra Körfezi'ni bir İngiliz körfezi hâline getirmişti. Mekke Şerifi Hüseyin ise kendi bölgesinde İngilizlerin yardımıyla Haşimi Halifeliliğinin ihyası düşüncesindeydi.²

Suriye ve Irak'ta bağımsızlık davasını güdenler olmasına rağmen buradaki halk şimdilik bir ayrılık hareketine girişmemişti. Aynı şekilde Doğu Anadolu'daki Kürtler de ayrılık düşüncesinde değildi. Ermeniler ise Ruslar başta olmak üzere İngiltere ve ABD tarafından bölgedeki Türk ve müslümanlara karşı kışkırtılmakta idi. Rus-Kafkas sınır bölgesi, Karadeniz'den Hopa'nın kuzeyinden başlayarak Yusufeli, Narman, Horasan doğusundan geçerek Veli Baba doğusunda Aras Nehri'ni atladıktan sonra Ağrı Dağı'na uzanan dağ silsilesini takip ederek Küçük Ağrı Dağı'nda İran sınırı ile birleşiyordu. İran ile olan sınır bugünkü İran ve Türkiye sınırıyla aynıydı.

Yüzlerce yıllık mücadeleler sonucunda Karadeniz-Hazar Denizi -Basra Körfezi -kısmen Hint Okyanusu- Kızıldeniz- Doğu Akdeniz ile çevrili bu bölgede, Rumeli, Anadolu, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika ile hâkim durum sağlanmıştı. Bir iç deniz olan Karadeniz, Ege ve Akdeniz vasıtasıyla Atlantik'e bağlanmış ve nihayet Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının değeri, daha bariz bir şekilde belirmişti. Bu suretle Boğazlar Osmanlı Avrupası'nın uzun yıllar Türkler elinde kalmasını sağlamıştı. Dolayısıyla Rumeli de Anadolu'nun ayrılmaz bir vatan parçası hâline getirilmişti.

Boğazların elde bulundurulması zorunluluğu emniyet kuşağının, Balkanlar'dan gelecek bir harekete karşı Tuna'da ve Balkan dağlarında bulundurulmasını gerektirmişti. Bu suretle Boğazlar'la Rumeli, Avrupa istikametinde yapılan genişlemelerin ve tutunabilmelerin hem sebebi hem de egemenliğin hinterlandı olmuştu. Bununla beraber Boğazlar, yalnız Avrupa istikametinde hedef göstermekle kalmamış, Karadeniz devletlerinin ve özellikle Rusya'nın açık denizlere çıkmalarına, geniş istilalar yapmalarına engel olmuş ve bu durum, Anadolu'da Doğu ve Kuzey istikametlerinden gelecek tehlikeleri iç manevralarla karşılayabilir bir strateji de yaratmıştı. Bu stratejik mihver, Anadolu ile Arap Yarımadası'nı da korumuştur. Arap Yarımadası'nın elde tutulması, Anadolu'ya güneyden gelecek bir saldırıya karşı, emniyet sağlayan hinterland olmuştu.³

Tarih boyunca olduğu gibi gerek Asya'dan Avrupa'ya ve gerek Avrupa'dan Asya'ya doğru gelişen mücadelelerde, Anadolu Yarımadası emin bir mihver olarak başarılı hareketlerin başlıca amili ve geçidi olmuştu. Özellikle Irak ve Arap Yarımadası'nın son zamanlarda petrol kaynakları bakımından çok zengin olduğunun da öğrenilmesi, bölgenin değer ve

² C. Akbay; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi C. 1, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s. 71.

³ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi C. 3, 6'ncı Kısım, (1908-1920) 1'inci Kitap, Ankara, 1971, s. 51.

önemini bir kat daha artırmıştı. Bunun sonucunda, gelişen ve petrole fazlasıyla ihtiyaç duyan milletlerin her türlü siyasi emelleri Osmanlı toprakları üzerinde toplanmıştı. İşte bu müstesna jeopolitik durum, milletler için bir hedef ve ihtiras kaynağı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan ve petrol kaynağına yakın olan bu önemli bölge, dolayısıyla millî hedef, millî strateji, millî siyaset ve millî güç gibi konuların doğmasını ve gelişmesini sağlamıştı.⁴

Türk toprakları bu jeopolitik yapısından dolayı asırlarca münferit ve toplu saldırıların başlıca hedefi olmuştur. Devlet yakın ve uzak yabancı devletlerle ve onların kıskırttığı yurt içindeki unsurlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Batılı büyük devletlerin Osmanlı'yı parçalama ve paylaşma girişimleri ve bu girişimler sonucunda yaptıkları gizli anlaşmalar Osmanlı Devleti açısından sonun başlangıcı olmuştur.⁵

Kuzey ve doğudan Rusya, güneyden İngiltere, Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya başlamıştı. Musul ve Bakü petrollerinin taşıdığı değeri de dikkate aldığımızda Osmanlı toprakları üzerinde bir mücadele başlamış ve bir Rus-İngiliz rekabeti doğmuştu. Bu açıdan baktığımızda Osmanlı topraklarının, emperyalist devletlerin emellerini gerçekleştirebilmeleri için bir savaş sahnesine dönüştüğünü görürüz.

Doğu Anadolu, Kuzey Irak ve İran Azerbaycanı'nın Coğrafi ve Stratejik Durumu

Doğu Anadolu

Bugün Doğu Anadolu dediğimiz bölge daha geniş bir alanı da içine alarak yerli ve yabancı kaynaklarca XVIII. yüzyıla kadar Turcomania olarak adlandırılmıştır. Bu yüzyıldan sonra yapay olarak oluşturulan Armenie ve Kürdistan adları bölgenin tarihî ve coğrafi yapısına uygun düşmemektedir.⁶ Doğu Anadolu yüksekliklerin ve dağ silsilelerin çok olduğu ve iklimin sert geçtiği bir bölgedir. Karadeniz'den Irak, Suriye sınırlarına doğru bakılınca birbirinin ardında kuzeyden güneye doğru beş uzun sıradağ dalgası görülür. Bu sıradağ şeritleri birbirinden başlıca dört havza hâlinde ayrılmış bulunmaktadır. Bu durumları ile de kuzey-güney veya güney-kuzey doğrultusunda birer savunma mevzii olurlar.

Doğu yaylasına bir de Kafkas, İran sınırları tarafından bakılırsa, doğu-batı istikametinde beş uzun sıradağ şeridinden meydana gelmiş dağlık bir

⁴ Gnkur. Bşk.lığı; s. 52.

⁵ Gizli Paylaşma Anlaşmaları için bk. Y. T. Kurat; Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, 2. Baskı, Ankara, 1986. L. Evans; Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1918), çev. T. Alanay, İstanbul, 1971. Adamof; a.g.e.

⁶ T. Baykara; Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı; Ankara, 1988, s. 145-149.

bölge olarak göze çarpar. Bu duruma göre sıradağ şeritleri arasında Çoruh, Kemah, Kelkit, Karasu, Aras, Murat ve Dicle nehirleri olmak üzere birbirlerine paralel bir uzanışla Dicle hariç, sınırlardan batıya doğru giderler.

Karadeniz kıyısı, Van Gölü güneyi ile Güneydoğu Toroslar, Çoruh ve Yeşilirmak Vadileri ve Tunceli bölgeleri ormanlıktır. Bir askerî harekât açısından Murat, Fırat ve Aras Nehirlerinin yukarı havzaları çıplaktır.⁷ Bölge bu yönüyle isyana ve gayrinizami harbe müsait bir manzara arz etmektedir.⁸

Birinci Dünya Savaşı öncesi mülki taksimata göre Doğu Anadolu bölgesinde; Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Sivas illeri ile Urfa müstakil sancağı vardı. Vilayetlerin adlarını taşıyan şehirlerden başka Giresun, Amasya, Tokat, Erzincan, Bayburt, Bayezid ve Malatya başlıca şehirleri teşkil etmekteydi. Sivas ilinin Doğu Anadolu'ya bitişik kısmı ile beraber Doğu Anadolu'nun yüzölçümü 355.456 km², nüfusu ise 6.253.399'dur.⁹

Bu bölgedeki nüfusun 5 milyonu İslam, 400 bini Rum, 700 bini Ermeni, 3 bini Musevî ve 100 bini diğer unsurlardan oluşmaktaydı. Nüfus yoğunluğu kıyılarda ve ovalarda idi. Nüfusun büyük çoğunluğunu meydana getiren Müslümanların üçte ikisini Türk, üçte biri kadarını çoğunluk Kürtlerde olmak üzere diğer Müslüman unsurlar teşkil ediyordu.

Bölgede yaşayan Kürt aşiretleri büyük oranda merkezî hükûmete bağlı idiler. Ancak sosyal yapı ve aşiret hayatının bölgedeki en etkin güç olması ve dağlık ve yolsuz yerlerde bulunmaları dolayısıyla hükûmetten çok bölgedeki ağa ve şeyhlerin nüfuz ve etkisi altındaydılar. Bölgede çapulculuk ve eşkıyalık da eksik olmuyordu. Ermenilerin başta Ruslar olmak üzere bazı devletler tarafından kışkırtılmaları bölgede huzursuzluk kaynağı idi. Ermeniler bir Rus askerî hareketinin Doğu Anadolu'daki gönüllü ve doğal askerleri konumundaydılar. Ayrıca bölgede Süryani Keldani, Nasturi ve Yezidi gibi unsurlar da vardı. Bunların da çoğu Rusya hesabına faaliyet göstermekteydi.¹⁰

Doğu bölgesinde Türk-Rus sınırının uzunluğu 450 km, İran Azerbaycanı sınırı da 400 km kadardı. Ruslar kuzeyden Karadeniz üzerinden ve Kafkasya'dan yürüteceği bir askerî harekâtla Doğu Anadolu üzerinde baskı oluşturabilirdi. Buna karşılık Doğu Anadolu Bölgesi; harekât,

⁷ H. Saraçoğlu, Doğu Anadolu Bölgesi, İstanbul, 1989. S. Erinç, Doğu Anadolu Coğrafyası, İstanbul, 1953., s. 1-3. Genelkurmay Başkanlığı; Doğu Anadolu Coğrafyası, Ankara, 1938, s. 3-23.

⁸ Harp Akademileri Komutanlığı Yayını; 8'inci Kolordu Bölgesindeki İsyanlar. İstanbul, 1971, s. 79.

⁹ F. Belen; Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi; 1914-1915 Yılı Hareketleri C. 1, Ankara, 1964, s. 81, ve İ. Gedik; "Vilâyât-ı Sitte'de Demografik Durum (1875-1914)" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank. Üni. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1985.

¹⁰ B. Kodaman; Şark Meselesi İşği Altında II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul, 1983, s.23-26.

iskân, yol, iâşe durumları elverdiği takdirde Türklerin Kafkasya üzerinden Türkistan'a gitmelerini sağlayan bir köprü niteliği arz ediyordu.¹¹

Irak

Osmanlı Devleti'nin önemli bölgelerinden birisi de Irak'tı. Irak; Şam çölü ile İran sınırı arasında ortalama 200 km eninde ve Basra körfezinden itibaren kuzeybatıya doğru ortalama 700 km uzunluğunda bir bölgeydi.

Bağdat ile Diyarbakır'a kadar nehirler arasında olan bölgeye "Elcezire" veya "Yukarı Mezopotamya", Bağdat'tan güneye doğru nehirlerin birleştiği Korne'ye kadar olan bölgeye de "Aşağı Mezopotamya" denilmekteydi.

Irak'ın hayat damarları Dicle ve Fırat Nehirleridir. Bunlar Aşağı Mezopotamya'da birleşir ve Şattülrap adı ile Basra körfezine dökülürler.¹²

Irak ve Elcezire, idari bakımdan Bağdat, Musul ve Basra illerine ayrılmıştır. Basra ilinin Necit sancağı İbnissuud idaresine geçmiş, Kuveyt, bir şehir idaresinde muhtariyet kazanmıştır. Çöl ve steplerdeki göçebeler, nehir yakınlarındaki yarı göçebe halk, yüksek dağlardaki Kürtler, aşiret reislerine bağlı olup hükûmete belirli vergi verirdi.

2,5 milyon tahmin edilen nüfusun %60'ı Arap, %26'sı Türk ve Kürt ve %10'u da Yezidi, Asuri, Musevi ve Ermeni unsurlardı. Kürtler, Musul, Süleymaniye'de; Türkler Kerkük sancağında; Yezidiler Sencar dağında; Asuriler kuzeyde; Musevi ve Ermeniler muhtelif şehirlerde az sayıda bulunmaktaydılar.¹³

Irak bölgesiyle daha çok İngilizler ilgilenmekteydiler. Hint Denizi kıyılarında kuvvetli bir devletin bulundurulmaması İngiltere'nin stratejisinin temel taşlarından birisi idi. Bunlardan Kahire-Kalküta eksenini üzerinde bulunan-Irak ve Filistin'e İngilizler büyük önem vermekteydiler.

Almanların -Bağdat'a doğru- bir demir yolu yaparak Irak'a nüfûz etmeye ve İslam Birliği fikirlerini yaymaya çalışmaları, İngilizleri harekete geçirmiş, bu durum karşısında İngilizler, Kuveyt, Muhammere şeyhlerini elde etmek ve İbnussuud ile iyi ilişkiler kurmak ve Osmanlı Devleti aleyhine bu bölgede geniş bir propaganda yapmak yolunu tutmuşlardı.¹⁴

Bir yandan Irak'taki petrol kaynakları, öbür yandan İran'daki petrol kaynakları ve Abadan rafinerileri, İngilizlerin ekonomik bakımdan Irak'a

¹¹ Akbay; s. 80-81. Türkler'in Doğu Anadolu ve Kafkaslar üzerinden Türkistan'a doğru yürütmeyi planladığı bilgiler için bk. ATASE Arş.Kl. Ds:37A Fh:37'ye kadar, Kl:490 Ds: 1923, Kl:509, Ds: 1987, Kl:516, Ds: 2013, K1:1849, Ds:1021, K1:1857; Ds:131;-K1:1862, Ds:3.520, K1:1.854; Ds:120 ve 121., Kl:527, Ds:2060; K1:2549, Ds:639, K1:2912, Ds:468; K1:3190; Ds:61, K1:3193, Ds:79; K1:1842, Ds:65, K1:1850, Ds:107, Kl:1843, Ds:128, Kl:54, Ds:73.

¹² S. Öngör; Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya), Ankara, 1964 ve O. Ergüder; Harp Tarihi, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara., 1959; s. 124-125.

¹³ Akbay; s. 86-87.

¹⁴ a.g.e.; s. 88.

verdikleri önemin başında gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Almanlarla iş birliği yapması, İngilizler için Hindistan'ın ileri mevzii olarak kabul ettikleri Basra Körfezi'nin başının ele geçirilmesini önemli bir sorun hâline getirmişti. İngiltere, Doğu Anadolu üzerine Irak bölgesinden yüklenmeyi planının temeli olarak görmekteydi.

Kafkasya ve İran Azerbaycanı

Doğu Anadolu üzerinde yürütülecek herhangi bir politika için hiç şüphesiz Kafkasya ve Kuzey İran bölgesinin arasında kalan ve Hazar Denizi'ne kadar uzanan alanın büyük bir önemi vardır.¹⁵

Kafkasya, Karadeniz'le Hazar Denizi arasında geniş bir bölgedir. Kuban ve Terek Nehirleri havzaları bu bölgenin kuzey parçasını teşkil eder. Terek Nehri'nin daha kuzeyindeki Kama Nehri'nden Hazar Denizi ve Volga Nehri kıyılarına kadar uzanan geniş bir step, Kafkasya'yla Rusya'yı birbirinden ayırmaktadır.

Kafkasya'nın en önemli coğrafi yapısı Büyük ve Küçük Kafkas Sıradağlarıdır. Karadeniz'de, Poti'den Hazar Denizi'ndeki Bakü'nün güneyine doğru giden bir hat üzerinde uzanan Riyon ve Kura Nehirleri Kuzey ve Güney Kafkasya Sıradağlarını birbirinden ayırır. Büyük Kafkas Dağları, Riyon, Kura Nehirleri çizgisiyle Kuban, Terek Nehirleri çizgisi arasında Karadeniz'den Hazar Denizi'ne doğru uzanmaktadır. Küçük Kafkas Sıradağları ise Batum, Kars, Erivan, Karabağ bölgelerini kaplar. Büyük ve Küçük Kafkas Sıradağları, Kuzey Kafkas ve Güney Kafkas silsilesi diye de anılmaktadır. Her iki silsile Riyon Nehriyle Kura Nehri havzalarını ayıran Susam Dağları vasıtasıyla birbirine bağlanmakta ve Maverayı Kafkas (Güney Kafkasya) diye ikiye bölünmektedir.¹⁶

Gerek Büyük gerek Küçük Kafkas Sıradağları, Doğu Anadolu'dan Kafkasya içlerine ve Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya yapılacak askerî harekâta karşı uygun bir yapı oluşturmaktadır. Rusya birçok kez Osmanlı üzerine yürüttüğü askerî harekâta bu istikameti kullanmıştır.

Ruslar, Kafkasya bölgesini, Basra ve İskenderun Körfezi'ne ulaşabilmenin en önemli basamağı olarak gördüklerinden bu bölgeyi stratejik yollar ve askerî tahkimatla donatmıştı. Dünya Savaşı sırasında Doğu Türk illeri buradan yürütülen askerî harekâtla elden çıkmıştı. Ayrıca bu bölgedeki Rus askerî komutanlığı Doğu Anadolu'daki etnik yapıyı harekete geçirmek için yürütülen gizli faaliyetlerin merkezi durumundaydı. Ermenileri de buradan yönlendirmekteydiler.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Genelkurmay Başkanlığı X. Şube; (Gizlidir) Askerî Coğrafya, Kafkaslar Ötesinin Batı Kısımının Harp Sahnesi (Ruşadan Çevrilmiştir) Genelkurmay Askerî Basımevi, İstanbul, 1947 ve Behçet- Faik, Sabri; Büyük Devletler ve Komşu Hükümetler C. 1., İst., 1931, s. 165-203.

¹⁶ Akbay; s. 89-90 ve Genelkurmay Başkanlığı, Doğu Anadolu Coğrafyası, s. 24-25.

Kuzey İran'a (İran Azerbaycan'ı) gelince Doğu Anadolu ile bütünlük arz etmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Azerbaycan, Hazar Denizi güneyindeki Elbruz Dağları ile Türk-İran sınırı üzerinde bulunan Zagros Dağları arasında bir yayladır. Bu bölge başlıca üç havzaya ayrılır. Bunlar Kuzeyde Aras, ortada ve batıda Rumiye Gölü, güneyde de Kızıl Özen Nehri havzasıdır.¹⁷

Ruslar; İran Azerbaycanı'nı (Tebriz ve Rumiye Gölü havzasını) Dünya Savaşı'ndan önce işgal etmişler ve burada askerî nüfuz bölgeleri ile askerî garnizonlar kurmuşlardı. Ruslar, sıcak denizlere ulaşmak maksadını gerçekleştirmek için bu fırsatı değerlendirmek istiyorlardı. Burası İran'ın batısına sokulmuş bir hançer, Rus istila yollarını açan bir köprü başı niteliği kazanmıştı.

İran Azerbaycanı; Hazar Denizi ile Karadeniz, Akdeniz ile Hint Denizi'ni bağlayan ve Orta Doğu'nun kıtalarla münasebetini temin eden geniş bir köprü görevi gören coğrafi konumda bulunuyordu. Bu bakımdan büyük bir askerî ve coğrafi değeri vardı. İran Azerbaycanı'nın Bakü ve Musul petrollerine ulaşabilecek en uygun yerde bulunması da bölgenin önemini artırmaktaydı.¹⁸ Rus-İngiliz politikası, İran Azerbaycanı üzerinde büyük bir mücadeleye girişecektir. Bu mücadele, Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi savaştan sonra da devam edecektir.

Rus Ajanı Kürt Aşiret Liderlerinin Faaliyetleri

1911 Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren bazı Kürt aşiretlerinin İttihat ve Terakki yönetimine karşı hoşnutsuzlukları hat safhaya çıkmışken Rusya bu fırsattan istifade etme yollarını aradı. Bazı Kürt aşiret reisleri Trablusgarp Savaşı'nın karışık ortamından yararlanmak istiyorlardı. Bunun için propaganda faaliyetlerine yöneldiler. Özellikle Bitlis'te gösteriler yapılmakta, bildiriler dağıtılmaktaydı. Bu faaliyetlerin lideri konumundaki kişi Van'da askerî birliklere saldırılarda bulunan Şeyh Said Ali idi. Siirt ve Bitlis civarında Kör Hüseyin Paşa hükûmet kuvvetlerine saldırılar düzenlerken Simko da Türk-İran sınırında çeşitli saldırılarda bulunuyordu.

Rus Dışişleri görevlisi Orfelyev bu olaylara dikkat çekerek "bölgede bir karışıklığın çıkabileceğini" belirtiyordu.¹⁹ Rusya dağınık görünen bu hareketleri organize etmek ve daha etkili hâle getirebilmek için Rus ajanı Abdürrezzak'ı bu hareketleri birleştirmekle görevlendirdi. Abdürrezzak Bedirhani 1889'da Rusya'ya giderek Rus himayesine girmiş, Rusya hesabına yürütülen çalışmaların en önünde yer almıştı. Abdürrezzak, 1912 Şubatında Erzurum'da Rusya'nın güdümünde bazı Kürt aşiret reislerinin katıldığı bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda herhangi bir ortak karar alınamamasına rağmen bazı Kürt aşiretleri ile Yezidilerin Rusların tarafında

¹⁷ Akbay; s. 94.

¹⁸ R. Balkan; Büyük Harpte Şark Cephesinde, Sağ Kanad Harekâtı, İst., 1946, s. 13.

¹⁹ M. S. Lazarev; Kurdiskiv Vopros (1891-1917), Moskova, 1972., s. 201.

faaliyet gösterecekleri ortaya çıktı. Bu konuda Olferyev, “Yezidilerin Rusların asıl dostları olduklarını ve bunların çoğunun Rusça konuştuğunu, evlerine Rus Çarının resimlerini astıklarını, Ruslarla beraber Türkler’e karşı savaşmak istediklerini ve Rus Çarının emrinde olduklarını” belirttiklerini yazmaktaydı.²⁰

Rus etkisi Irak’taki Kürt gruplara kadar ulaştı. Bu konuda Rusya’nın Bağdat Başkonsolosu 1912’nin Aralık ayı ortalarında Talabani aşiretinden Muhammed Ali ile görüştü. Bu görüşmede bazı aşiret reisleri Rusya’nın hâkimiyeti altına girmek istediklerini belirttiler. Hatta Şemdinan bölgesindeki Muhammed Sıddık ve Musa Bey de Rusya’nın himayesini kabul edebileceklerini belirttiler.²¹

Trablusgarp ve Balkan savaşlarından sonra Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu güç durumdan yararlanmak isteyen Doğu Anadolu’daki Ermeniler ve bazı Kürt aşiretleri aralarında gerginlik olmasına rağmen bir ittifak arayışı içindeydiler. Van, Adana, Sivas, Erzurum ve Bitlis’te gergin bir durum meydana gelmişken Ermeni Patriği Zaven Evgiyan birçok Kürt aşiretinin Ermenilerle dost olduklarını; ancak Osmanlı Devleti’nin bunu engellemeye çalışarak özellikle Bitlis’te bir Kürt-Ermeni çatışması meydana getirmek istediğini²² belirtiyordu.

Türk hükûmeti doğuda meydana gelebilecek bir karışıklığı önlemek için çeşitli girişimlerde bulundu. Özellikle Rusya hesabına çalıştıklarını bildiği Şeyh Taha ve Abdürrezzak’ı çeşitli şartlarla affedebileceğini bildirdi. Ancak Abdürrezzak’ın karşı talepleri üzerine Hükûmet, adı geçen kişinin Rusya lehinde çalışmaya devam edeceği görüşü ile bu girişimine son verdi.

Osmanlı Devleti Rusya’nın Balkanlar’daki karışık durumdan yararlanma yoluna gidebileceğini, bunun için de Doğu Anadolu’da Rusya’nın Kürt aşiretlerini kendi taraflarına çekmek için faaliyette bulunabileceklerini düşünüyordu.

Osmanlı Devleti’nin bu konudaki kuşkuları doğrudu. Çünkü Rusya’nın faaliyetleri sonucu Doğu Anadolu’daki bazı Kürt aşiretlerinin Rusya’ya ilgisi gittikçe artmaktaydı. Rus kaynaklarından anlaşıldığına göre Bitlis vilayetindeki Kürtler kendi aralarında teşkilatlanmaya başlamışlardı. Kafkas Rus askerî yetkilileri Aralık 1912’de Kürtlerden bazılarının Rusya’ya sempati duyduklarını, Rusya’ya karşı herhangi bir harekete girişmeyecekleri hatta Caf (Cef) aşireti reisinin Rusya’ya bağlanmak istediğini öğrenmiş bulunuyorlardı. Öte yandan Barzani Şeyhi Abdüsselam da “Rusya’yla ilişki

²⁰ a.g.e.; s. 202.

²¹ a.g.e.; s. 202.

²² a.g.e.; s. 205.

kurmak ve Rusya'nın himayesine girmek istediklerini ve eğer bazı istekleri de kabul edilirse Rusya tarafında yer alacaklarını" söylemekteydi.²³

Rus albayı Andiyevski'nin belirttiğine göre "Van bölgesinin güneyindeki ve Musul vilayetinin kuzeyindeki çoğu şeyhler ve Barzani Şeyhi Abdüsselam, Rusya himayesine girmeye hazırıdı.". Beyazid'deki Rus konsolos yardımcısı "Bazı Kürt gruplarının Rusya tarafına geçebileceklerini" belirtmekteydi. Bu gelişmeler ışığında Olferyev, bölgesinde genel bir Kürt isyanının olabileceği ihtimali üzerinde duruyordu.²⁴ Muhtemel bir Kürt isyanını kendi lehine çevirmeye çalışan Rusya, bazı Kürt aşiretleri ile yeni bir temas daha kurdu. Rusya ilk iş olarak Kürt aşiret reislerini ve etkili önderlerini kendi tarafına çekmenin yolunu arıyordu. Bu konuda Bitlis'teki konsolos yardımcısı Şirkov "Eğer şeyh, molla ve hocaların çoğu Rusya'ya meylederse Kürt halkının da meyledeceğini" söyleyerek "Bitlis'teki bazı Kürt liderlerinin Rusların gelmelerini dilediklerini" belirtiyordu. Şirkov, Kürt aşiretlerinin gittikçe Ruslara yanaştıklarını ve hatta haç bile sipariş verdiklerini gizli bir yazı ile Rusya'ya bildiriyordu.²⁵

Rusya'nın Kürt aşiret ileri gelenleri elde etme girişimleri olumlu bir sonuç verdi. Bazı Kürt ağaları Rusya'nın desteğini sağlayarak isyan hazırlıklarına giriştiler. Bunlardan Bedirhanoğulları'ndan Hüseyin ve Hasan isyan için çalışmalara başladılar. Hüseyin ve Hasan Beyler ancak Rusya'nın tam desteğini aldıktan sonra ve eğer emellerine ulaşırlar da bağımsız bir Kürt beyliği kurarlarsa Rusya'nın himayesine girmek şartıyla isyan edeceklerdi.²⁶

Rusya'nın kışkırtmalarıyla yürütülen bu faaliyetler önemli bir Kürt Cemiyeti'nin oluşmasına yol açtı. Rusya'nın desteğiyle genel bir isyan hareketine girişmeyi düşünen Kürt grupları ve çeşitli isyan komiteleri bu organizasyonu sağlamak maksadıyla İrşad Cemiyetinin kurulmasını sağladılar.

A. Rusya'nın Kurduğu İlk Kürtçü Örgüt: İrşad Cemiyeti

Rusya Doğu Anadolu'da büyük çabalarla ve özel itinayla oluşturduğu isyan ortamının artık hazır olduğuna kanaat getirmişti. Bu maksatla dağınık isyan komitelerinin ve farklı grupların ortak bir hedefe yöneltilmesinin ve birleştirilmesinin zamanı gelmişti. Rusya'nın daha önceden çeşitli vaatlerle elde ettiği kişiler bir toplantı düzenleyerek birlikte hareket etme kararı aldılar.

Mayıs 1912'de Doğu Anadolu'daki bazı Kürt aşiret reisleri ve aşiret ileri gelenleri bir toplantı düzenlediler. Bu Genel Kürt Asamblesinde bir parti

²³ Lazarev; s. 206.

²⁴ a.g.e.; s. 206.

²⁵ a.g.e.; s. 206.

²⁶ a.g.e.; s. 206-207.

etrafında toplanma ve ortak hareket etme kararına varıldı.²⁷ Bu cemiyet daha sonra İrşad adını alacak ve Doğu Anadolu'da genel bir isyan hareketini organize etmekle çeşitli kişileri görevlendirecekti.

Tamamen Rus yanlısı bir çizgi izleyen İrşad'ın kuruluşunu sağlayan kişi Abdürrezzak Bedirhan'dı. Cemiyetin kurucuları arasında Sibki Aziz Bey, Zirki Akid Efendi, Bekir Efendi, Eleşkirtli Şeyh Osman Efendi ve Bitlisli Molla Selim Efendi bulunuyorlardı.²⁸

1912 Ağustosunda Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir raporda "İrşad" adlı bir cemiyetin genel bir isyan hazırlığı içinde olduğunu bildiriyordu. Giers raporunda cemiyetin merkezinin Doğu Anadolu'da olduğunu, Kürt aşiret reislerinin ve dinî liderlerinin "Kürdistan Beyliktir" sloganı ile isyan etmek üzere oldukları bilgisini veriyordu.²⁹

1. Hayreddin Berazi'nin Faaliyetleri

İrşad Cemiyeti Doğu Anadolu'da isyan hazırlıkları için çeşitli komiteler oluşturdu. Bunlardan birisi İrşad'ın önemli elemanlarından ve Rusya hesabına çalışan Hayrettin Berazi önderliğinde gerçekleşti. Siirtli Hayrettin Berazi 1912 Ağustosunda Erzurum'daki Rus Başkonsolosuna başvurarak girişeceği isyan hareketi için destek istedi. Hayrettin Berazi, Rus Başkonsolosuna isyan hareketini düzenleyen komitenin başkan yardımcısı olduğunu ve kendisine Erzurum, Bitlis, Beyazid ve Muş bölgelerini isyan ettirme görevi verildiğini belirterek Rusya'dan yardım talebinde bulundu. Hayrettin Berazi cemiyete bazı etkili Kürt liderlerinin de para yardımıyla bulunduklarını söyleyerek Ruslara hareketlerinin genel bir karakter taşıdığı görüntüsünü vermeye çalışıyordu.³⁰

Cemiyet, Van, Diyarbakır, Urfa ve doğudaki bazı bölgelerde şubeler açtı. Amaçları 10 bin civarında bir silahlı güce ulaşmaktı. Hayrettin Berazi, Rus konsolosuna 15 gün içinde isyana kalkışabileceklerini ancak yeterli paralarının olmadığını, bu konuda Rusların desteğini beklediklerini söylemekteydi.³¹

2. Şeyh Abdüsselam Barzani'nin Faaliyetleri

İrşad Cemiyeti 1913 yılı ilkbaharında Siirt sancağına bağlı Şirvan bölgesinde, bazı Kürt aşiret liderlerinin katıldığı bir toplantı düzenledi. Burada Rusya'yla ilişkilerin düzenlenmesi ve Güney Kafkasya'daki Rus makamlarla etkin temaslar sağlanması konuları görüşüldü. Bu toplantıda

²⁷ C. Celil; Vostaniye Kurdiv 1880 , Moskova, 1966. s. 202.

²⁸ Celil; "Pervie Kurdiskie Obsestvenno-Politicheskie Organizatsii v Preiod mladotuvestnogo gosposda" Tvurkiloeicaskive Sbornik, 1973, Moskova, 1975 . s. 184.

²⁹ Celil; Osmanlı İmparatorluğunda ... s. 202.

³⁰ Lazarev; s. 207.

³¹ M. S Lazarev; s. 208 ve Celil; Pervie Kurdiskie ... s. 183-184.

Rusya'nın Kürtlerle ilgili niyetlerini öğrenmek üzere Tiflis'e bir temsilcinin gönderilmesine karar verildi.³²

Tiflis'e giden komitenin lideri Abdüsselam Barzani idi. Komite de bu yüzden Abdüsselam Komitesi olarak adlandırılmaktadır. Rusya, Kürt aşiretlerini Rusya tarafına celbetmekle Barzani Şeyhi Abdüsselam'ı görevlendirmişti. Abdüsselam bu maksatla Ruslar tarafından Tiflis'e götürülmüş ve burada kendisine silah ve para yardımıyla bulunulmuştu. Ruslarla yapılan anlaşmaya göre Abdüsselam Komitesi, Rusya'nın Osmanlı topraklarına gireceği hareketin yardımcı ve destekçisi olacaktı. Bu karar uygulamaya konularak Abdüsselam Komitesi Osmanlı sınır bölgelerine hücumla geçerek bölge halkına zulüm yapmaya başladı.³³ Abdüsselam Barzani bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra Kuzey Irak'a geçerek büyük bir isyan çıkaracaktır.³⁴

3. İrşad'ın Sonu

İrşad'ın Rusya güdümünde genel bir ayaklanma hareketi organize ettiğini gören Osmanlı Devleti gerekli tedbirleri aldı. 1913 Eylülünde "İrşad"ın tanınmış mensuplarından ve Rusya hesabına çalışan Hayreddin Berazi çıkan çatışmada öldürüldü. İrşad'ın birçok mensubu da tutuklandı.³⁵

Bu sıralarda Rusya hesabına ve İrşad Cemiyetinin bilgileri dâhilinde çalışan diğer bir kişi de Abday aşireti reisi Simko idi.

Celali havalisinde sakin Abday aşireti reisi Simko Ruslardan düzenli olarak para yardımı almakta ve Rusya'ya hizmet etmekte idi.

Rumiye ve Selmas civarındaki Nasturiler de Simko gibi Ruslardan para yardımı almaktaydı. Ruslar Nasturileri, yaptıkları para yardımının dışında silahlandırıp askerî eğitime tabi tutuyorlardı. Rus ajanları Nasturiler'i tamamen hâkimiyetleri altına almayı başarmışlardı.

Nasturilerin Ruslar tarafından silahlandırılıp eğitilmesi Osmanlı'yı tehdit etmeye başladı. Çünkü Rumiye ve Selmas bölgesi Rusların elde ettiği Nasturilerin etki alanıydı. Bölgede bulunan Kürt aşiretleri de Ruslar tarafından çeşitli vaatlerle Rusya'ya celbedilmekteydi. Rusya hesabına çalışmayan Kürt aşiretleri Rusya'nın büyük baskısına maruz kalıyordu.³⁶

Gelişmekte olan olayları değerlendiren Osmanlı Devleti doğuda durumun gerginleşmeye başladığını gördü. Bu maksatla çeşitli tedbirler aldı.

³² Celil; Pervie Kurdskie ... s. 184.

³³ ATASE Arş.; K1: 1488, Ds:32, Fh: 3/5.

³⁴ Lazarev; s. 238.

³⁵ Celil; Pervie Kurdskie ...s. 184.

³⁶ ATASE Arş. . K1.1488, Ds:32, Fh.3/15.

Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler üzerine "İrşad Cemiyeti" kendisini feshetmek zorunda kaldı.³⁷

Görüldüğü gibi Rusya, oluşturduğu İrşad Cemiyeti kanalıyla Kürt aşiretlerinden bazılarını ve Nasturileri elde ederek Osmanlı Devleti'ni doğuda iyice sıkıştırmaya başlamıştı. İrşad Cemiyeti faaliyetlerine son vermesine rağmen Rusya'nın Kürtler arasında, ajanları vasıtasıyla cemiyetler kurması son bulmadı.

B. Rus Ajanı Abdürrezzak Bedirhan'ın Faaliyetleri ve Cihandani Cemiyeti

Rusya, Kürt hareketlerini organize etmek ve Kürt aşiretleri arasında birliği sağlamakla Abdürrezzak Bedirhan'ı görevlendirmişti. Bu maksatla Abdürrezzak 1912 Şubatında Erzurum'da Rusya'nın gözetiminde bir toplantı düzenlemişti.³⁸

Bu toplantıda bir sonuç alınamamasına rağmen Abdürrezzak faaliyetlerine devam ederek İrşad Cemiyetinin kuruluşunda rol oynadı. Bu Cemiyet de işlevini tamamlayıp faaliyetlerine son verince Abdürrezzak, Cihandani adını alan bir örgüt kurdu. Cihandani Cemiyetinin arkasındaki güç, İrşad Cemiyetinde olduğu gibi Rusya idi.

1913 başında Hoy'da oluşturulan bu cemiyetin kurucuları arasında İrşad Cemiyetinin kuruluşunda bulunan kişiler de vardı.

Cihandani Cemiyeti Kürt okulları açmak, gazete ve dergi çıkarmak, Kürt alfabesinin oluşturulmasına çalışmak ve dergi çıkarmak ana fikrinden hareket ediyordu. Bu maksatla Cemiyet, eğitim görmek maksadıyla Rusya'ya öğrenci gönderilmesine karar verdi.

Cemiyetin başkanı Abdürrezzak ve diğer üyeler "Cihandani"nin faaliyetlerinde başarılı olmasının teminatını, Rusya'nın yardımında görüyorlar ve Hoy konsolos yardımcısı Şirkov'dan "Cihandani"nin resmen Rusya'nın himayesi altına alınmasını talep ediyorlardı.³⁹

"Cihandani" sadece eğitim ağırlıklı değil, aynı zamanda Kürtlerin Rus kültürüyle manevi yakınlaşmasını da içeren geniş bir program hazırlamıştır. Bu hususta, Rus alfabesi esas alınarak yeni bir Kürt alfabesinin meydana getirilmesine çalışıldı. Böyle bir yaklaşımı Abdürrezzak Bedirhan şu ifadelerle açıklıyordu. "Arap alfabesi bazı sebeplerden Kürt diline tatbik edilemezdi. Ayrıca Rus yazılı eserleri Kürt çocuklarına Rusça öğrenirken yardımcı olabilir, onları ilerici Rus edebiyatı ve kültürüne adapte edebilirdi". Abdürrezzak daha ileri giderek "Rus yazılı eserleri; bilimsel eğitimde mükemmelleşmeleri için Rusya'ya en yetenekli gençleri gönderme zarureti

³⁷ Celil; Pervie Kurdskie ... s. 184.

³⁸ Lazarev; s. 202.

³⁹ Celil; Pervie Kurdskie ... s. 184.

yüzünden bize gerekli olan Rus dilini öğrenmemizi kolaylaştıracaktır” diyordu.⁴⁰

Görüldüğü gibi Abdürrezzak, Rusya’nın himayesine girmek için altyapının oluşmasını sağlamaya çalışıyordu.

Abdürrezzak tanınmış Rus şarkiyatçıları N. Y. Marr ve Orbelli ile sık sık görüşerek bu kişilerden Petersburg’daki Bilimler Akademisinde bir Kürt Dili ve Edebiyatı merkezinin açılmasını istemişti.

Cihandani Cemiyeti yürüttüğü faaliyetler sonucu Rusya’nın yardımıyla (22 Ekim-Kasım) 1913’te Hoy’da ilk Kürt okulunu açtı. Okulda Rus alfabesiyle Kürtçe eğitim görülüyor ve Rus Dili ve Edebiyatı da okutuluyordu.⁴¹

Celile Celil’in makalesinde belirttiği gibi bu okul sayesinde Kürtler arasında Rus nüfuzu tartışma götürmez bir şekilde arttı.⁴²

Rusya’nın Hoy konsolos yardımcısı Şirkov, Abdürrezzak’ın bu faaliyetlerinden büyük memnurluk duyuyordu. Bu maksatla Rus Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda “Kürtlerin Ruslara olan inançlarının gittikçe arttığını ve Abdürrezzak’ın desteklenmesi gerektiğini” belirtiyordu.

Şirkov, Hoy’daki bu okulun dışında Çehrik, Somaç ve Bradost’ta da yeni Kürt okulların açılmasını istedi. İ. A. Orbelli ve K. V. Yüzbaşyan da bu görüşe katıldılar. Onlar da Kürtlerin eğitilmesine Rusya tarafından daha fazla önem verilmesini istiyorlardı.

N. Y. Marr ve İ. A. Orbelli’nin yapacağı çalışmalara Abdürrezzak da yardımcı olacağını bildirdi.⁴³

Abdürrezzak’ın Rusya hesabına yürüttüğü faaliyetler bundan sonra da devam edecektir.

1914 Martında Petersburg’a giden Abdürrezzak, burada Rus Dışişleri görevlisi olan gizli ajan Klemm adlı kişiyle bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Abdürrezzak’a Kürt, Ermeni ve Asurilerle bir anlaşma sağlaması için Rusya tarafından yetki ve görev verildi. Abdürrezzak Petersburg’da Ermeni temsilciler ile görüşerek bir Ermeni-Kürt ittifakı kurmaya çalıştı. Rus ajanı Klemm, Abdürrezzak’ın Ermenilerle irtibat sağlaması için Tiflis’e gitmesini ve burada faaliyet göstermesini istedi. Abdürrezzak, Tiflis’ten de Tebriz’e geçecek ve orada Rusya hesabına çalışan kişilerle ilişki kuracaktır. Bu maksatla Abdürrezak’a Rusya tarafından 300 ruble aylık bağlanacaktı.⁴⁴

⁴⁰ Celil; Pervie Kurdskie ... s.185.

⁴¹ Lazarev; s. 226.

⁴² Celil; s. 185.

⁴³ Lazarev; 237.

⁴⁴ A.g.e.; s. 238.

Abdürrezzak'ın faaliyetlerinden Osmanlı Devleti de haberdar olmuştur. Bu konuda savaş sırasında Türk kuvvetlerinin eline geçen belge şöyleydi:⁴⁵

"Fon Klemm tarafından Kafkasya Valisine 26 Mart 1914 tarihiyle gönderilen 202 numaralı gizli işaretli mektup:

Kafkasya Kumandanlığınca pek iyi bilinen Kürt milliyetçisi Abdürrezzak bugün Tiflis'e doğru yola çıkıyor. Abdürrezzak'ın Petersburg'da uzun süren ikameti sırasında Dışişleri Bakanından aldığı emir üzerine kendisiyle evimde birkaç defa görüştüm. Abdürrezzak sürekli muhabir ve Kürtler ile İran ve Türkler arasında nüfuzumuzun yayıcısı sıfatıyla istihdam edilmesi kararında idi.

Abdürrezzak'a şimdilik yüklenen başlıca vazifelerden biri Kürtler ile Ermeniler ve Süryaniler arasında bir dayanışma sağlamaktan ibaret olup bu dayanışmanın Kürtlerin menfaati için olduğu kendisi tarafından da bilinmektedir. Bu maksatla Abdürrezzak buradaki Ermeni yetkilileri ile görüşmeler yapmış ve bu kişilerle bir Ermeni-Kürt İtilaf Cemiyetinin oluşmasını sağlamıştı. Bu komitenin kararı üzerine Tiflis'te veya Kafkasya'nın diğer uygun bir yerinde buna benzer diğer bir komite teşkil edilmek üzeredir. Abdürrezzak her şeyden evvel bununla meşgul olmak arzusundadır. Bu isteği Sazanof tarafından tamamen tasvip olunmuştur.

Osmanlı Kürtleri arasında doğrudan doğruya nüfuz etmek hususuna gelince Abdürrezzak'ın burada oldukça etraflı bir surette tertip etmiş olduğu program; eğitim, sağlık gibi meseleleri de içermektedir. Yalnız Abdürrezzak'ın teklif ettiği şeylerin büyük bir kısmını şimdilik gerçekleştirmek güçtür. Bu meselenin etraflıca inceleneyeceği, Kürdistan'da mevcut konsolosluklara ilaveten birkaç konsolosluk açılması zamana bırakılmıştır.

Meselenin ayrıntılı incelenmesi ve bu programın uygulanması o zaman mümkün olacağından bu vakit gelene kadar Osmanlı Devleti aleyhine her hareketi dikkatli bir şekilde yapmayı ve hatta Osmanlı sınırında olan civar mahallerde görünmemesi kendisine tembih ve ihtar olunmuştur.

Abdürrezzak'ın İran tabiyetine girme ve İran Kürdistanı'nda önemli bir memuriyet verilmesi isteği şimdilik uygun değildir. Şurası önemlidir ki İran, Abdürrezzak hakkında Tahran'da defalarca şikayette bulunmuş ve Abdürrezzak'ın İran'dan uzaklaştırılmasını ısrarla isteyen Türklerden çekindiği için böyle bir isteği olumlu karşılamamıştır.

Bu düşüncenin gerçekleşmesi isteğinin Babıali ile olan münasebatımızca pek çok olumsuz etki olduktan başka Osmanlı-İran sınır düzenlemesi işlemini tamamiyle ihlâl edeceğinden korkuluyor. Zira Türkler, Abdürrezzak'ın Doğu Anadolu'da bir memuriyete getirilmesini kendilerine karşı açık bir tahrik olarak kabul etmektedirler. Bununla beraber

⁴⁵ ATASE Arş.; K1.1488, Ds.32, Fh: 3/7.

Abdürrezzak'ın Tiflis'ten Tebriz'e gitmesi orada geçici ikametle meselenin şimdilik hâlli bir dereceye kadar kendi elinde bulunan Azerbaycan Valisi Şecaüddeve ile anlaşma sağlaması kararlaştırılmıştır.

Durumu size bildirir ve Kafkasya Valisi tarafından Sazanof'a gönderilmiş olan 3/16 Ekim tarihiyle ve 10783 numaralı gizli telgrafın alınmasına kadar yani geçen ekimde Dışişleri Bakanlığının Abdürrezzak'a 300 ruble tahsis eylemiş olduğu ve onun başarıya ulaşınca kadar bu miktar paranın verilmesine devam edilmesini beyan eylerim”.

Bu belge Rusların, Doğu Anadolu'yu yabancı denetim altına sokan 8 Şubat 1914 tarihli Osmanlı- Rus anlaşmasından faydalanmak için düşündüğü tertip ve adımları göstermesi ve birtakım amaçlarını açığa vurması bakımından önemlidir.

Bedirhanlıların Rusya Yönünde Faaliyet Göstermeleri ve Aralarındaki Rekabet

1913'ün ilkbaharından itibaren Doğu Anadolu'da gergin bir ortamın oluştuğunu görüyoruz. Abdürrezzak ve Şeyh Taha'nın adamları ve bazı Kürt aşiret reisleri Doğu Anadolu'yu gezerek Hükûmete karşı propaganda faaliyetleri içinde bulunuyorlardı. Öte yandan Ermenilerle de diyalog kurarak hareketlerinin Ermenilere karşı olmadığı intibainı vermeye çalışıyorlardı.

Bu dönemde Kürtler arasında en çok Van ve Erzurum vilayetlerinde belirli bir teşkilatlanma ve isyan hazırlığı vardı. Öte yandan Van bölgesinde Kürtlerden başka Yezidiler ve diğer Hristiyanlar da isyan hazırlığı içine girmişlerdir. Bunlar Rusya ile dostane ilişkiler içindeydiler.

Böyle bir ortamda bazı Kürt Aşiretleri Rus konsolos yardımcısına müracaat ederek Rusya'nın kendilerine yardım etmeleri talebinde bulundular.⁴⁶ Bunun üzerine Van'da gerginlik daha da arttı.

Bedirhanoğulları Rusya'nın kendilerine yardım yapacağı propagandasıyla halkı isyana sevk etmeye çalıştı. Yusuf Kâmil Bedirhan ve yeğeni Süleyman, Van'daki Rus konsolos vekiline “bütün aşiretlerin isyana katılmaya hazır olduğunu bildirerek Rusya ile birleşmek amacını güttüklerini” söylediler.

Bu gelişmeler Kürt aşiretleri arasında çekişmeleri de beraberinde getirdi. Abdürrezzak, Rusya'nın tam desteğini sağladığını söyleyerek isyanın liderinin kendisi olması gerektiğini belirtiyordu. Abdürrezzak'ın rakibi ise yine Bedirhanoğullarından Kör Hüseyin Paşa idi. Kör Hüseyin Paşa taraftarları Şirvan-Siirt bölgesinde bir toplantı düzenlediler ve Bedirhanoğullarından Hüseyin Kamil Bey'i Tiflis'e göndererek Rusya'nın yardımını sağlamakla görevlendirdiler. Hüseyin Kâmil Bey'e Rusya'nın Abdürrezzak'a destek verip vermediklerinin açık bir şekilde öğrenilmesi görevini de verdiler.

⁴⁶ Lazarev; s. 209-210.

Abdürrezzak'ın diğer bir rakibi de kuzeni Bedirhanoğlu Hasan Bey'di. Bölgede isyana eğilimli Kürt aşiretleri arasında Abdürrezzak Rus yanlısı, Hasan Bey ise İngiliz yanlısı olarak biliniyordu. Uzun süre rekabet içinde olan Abdürrezzak ve Hasan Bey daha sonra Rusya'nın himayesine girme konusunda anlaştılar.

Şeyh Taha da Rusya'ya giderek önce Novorossiysk'te sonra da Rus hükûmetinin himayesi altında Urmiye'de kaldı. Rusya diğer Kürt ileri gelenleri gibi Şeyh Taha'yı da kullandı.⁴⁷

Rusya'nın bu faaliyetleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bazı isyanların patlak vermesine yol açtı. 1913 Martında Musul vilayetinde birkaç Kürt aşireti isyanı girişiminde bulundu. Nisan'da da yukarı Dicle'de bir isyan başladı. Bedirhanoğulları'nın liderliğindeki bu isyanın yoğun olarak yaşandığı bölgeler Cizre, Midyat ve Hasankeyf idi. Diyarbakır ve Siirt'te ise bazı karışıklıklar meydana gelmişti.

Bütün bu isyan girişimlerinde isyancılar arasında Rusya'nın kendilerine yardımcı olacağına ve müdahalede bulunacaklarına dair söylentiler dolaşmakta; Güneydoğu Anadolu'nun Rusya'nın himayesi altına gireceği propagandası yapılmaktaydı. Ancak Osmanlı askerî birlikleri bu isyanları kısa sürede bastırarak bölgede Rusya'nın bir oldubitti meydana getirmesinin önüne geçildi.⁴⁸

Bu arada Kuzey Irak'ta da önemli gelişmeler olmaktaydı. Bedirhanoğulları ile irtibat kuran Şeyh Mahmut Berzenci 1913 ilkbaharında isyan etti. Şeyh Mahmut İngiliz yanlısı gibi görünmesine rağmen Rusya ile de irtibat kurmuştu. Şeyh Mahmut, 1913 Nisan ayı sonunda akrabası Seyid Muhammed'i Rusya'nın Musul konsolosu Kirsanov ile görüşmeye gönderdi. Seyid Muhammed, Kirsanov'a; Rusya ile her türlü ilişki içine girmek istediklerini söyleyerek yardım talebinde bulundu. Rus konsolosu bu tekliften oldukça memnun olduğunu belirterek Rusya'nın kendilerine yardımda bulunacağını söyledi.⁴⁹

Rusya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da böyle bir faaliyet yürütürken Osmanlı hükûmeti bu isyanların önüne geçmek maksadıyla tedbirler aldı. Hükûmet bazı Kürt ileri gelenleri toplayarak Rusya'ya karşı hareket edilmesini istedi. Hatta Kafkasya'daki Kürt liderlerine ulaşılarak Rusya'ya karşı birlikte hareket edilmesi gereği anlatıldı. Türk hükûmeti Rusya'daki Kürt aşiretleri ile irtibatı sağlamakla Mustafa Bey'i görevlendirdi. Kağızman, Oltu ve Ardahan bölgesi Mustafa Bey sayesinde Rusya'ya karşı Türkiye'nin yanında yer aldılar.⁵⁰

⁴⁷ Lazarev; s. 209-210.

⁴⁸ a.g.e.; s. 211.

⁴⁹ a.g.e., s. 212.

⁵⁰ a.g.e.; s. 213.

Bitlis İsyanı Esnasında Kuzey Irak'ta Başlayan Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanı ve Rus Saldırıları

Abdüsselam Barzani nin Rusya tarafından görevlendirilerek bir isyan komitesi oluşturduğunu ve komiteye Abdüsselam Komitesi denildiğini, bu komitenin de İrşad Cemiyeti dairesinde hareket ettiğini daha önceki bölümlerde anlatmıştık.

Abdüsselam Barzani Kuzey Irak'a geçerek burada Mart 1914 tarihinde bir isyan çıkardı. Bu isyan Bitlis'teki isyana paralel bir seyir göstermiştir. Abdüsselam, Osmanlı Dâhiliye Nezaretine isyanla ilgili olarak "kendilerine Rusya'nın yardım ettiğini ve Musul'daki Rus konsolosundan destek aldıklarını" belirten bir telgraf gönderdi.⁵¹

İsyan kısa sürede Musul ve Bağdat vilayetine yayıldı. Abdüsselam'a Hemavend, Caf ve Dizeyi aşiretleri de destek verdiler. İsyancıların en büyük beklentisi kendilerine Rusya'nın yardım edeceği düşüncesi idi. Bu konuda Musul'daki Rus konsolosundan yardım beklemekteydiler. Ancak bu yardım istedikleri gibi gerçekleşemedi.

Osmanlı Hükûmeti Revanduz, Akra ve İmadiye yörelerine askerî yığınak yaparak isyan alanının gelişmesinin önüne geçti.⁵² Visan'daki çarpışmalarda Türk kuvvetleri Abdüsselam Barzani'yi yenilgiye uğratarak isyanı söndürdüler.⁵³ İsyanın bastırılması üzerine Şeyh Abdüsselam Nahcivan'a gelerek Rusya'nın himayesine girdi. Abdüsselam Rusya tarafından aylık 150 ruble maaşa bağlandı. Burada Tiflis'e geçen Abdüsselam, Rus Kafkas Askerî yetkilileri ile gizli görüşmeler yaptı. Abdüsselam bu görüşmelerde Revanduz'da bir isyan çıkarmak için Rus yetkilileri ile planlar hazırladı. Buradan Urmiye'ye geçen Abdüsselam isyan girişimlerini bu şehirden yürütmeye devam etti.⁵⁴ Rus ajanları Abdüsselam'ı yeniden kullanmak için çeşitli planlar hazırladılar. Buna göre Abdüsselam Türk-İran sınırındaki bölgelere saldırılarda bulunacaktı. Rusya da askerî kuvvetlerle olaya müdahale edecekti.

Bunun üzerine Abdüsselam İran sınırı üzerinden Türkiye'ye saldırıya geçerek bölgedeki insanlara zulüm yapmaya ve onları katletmeye başladı. Abdüsselam, Şeyh Taha ile de irtibat kurarak isyanını genişletmek çabasıydı.⁵⁵

Ruslar Abdüsselam'ın bu hareketine paralel olarak 27 Ağustos 1914'te İran yönünden Muradiye kazasına saldırıya geçtiler. Burada, Kürşad'da Çilli mevkiinde Osmanlı kuvvetleri ile çatışmaya girdiler. 8 Eylül'de

⁵¹ a.g.e.; s. 217.

⁵² ATASE Ars.; K1.:2806, Ds.:I, Fh.:I-2.

⁵³ K. Burkay; Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan, C. 1, İstanbul, 1992, s. 469.

⁵⁴ Lazarev; s. 238.

⁵⁵ ATASE Arş.; K1.:2806, Ds. 1, Fh.:1-125.

ise Bayezid'in 26 km doğusundaki Girberan köyüne tecavüzde bulundular. Türk kuvvetleri müdafaa ile yetindiler.

Ruslar Eylül'de Selmas'ta, 400 kişilik bir Ermeni çetesini hazırlayıp silahlandırmışlar ve kendi askerî kuvvetleri ile Türk sınırlarından içeriye girmeye teşebbüs etmişlerdi. Rus ordusu desteğindeki bu çete ile Türk kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar oldu.⁵⁶

Bu sırada Rus ordusu ile hareket eden Abdüsselam Barzani, Bacerki civarında Türk kuvvetlerinin eline geçti. Ruslar, kendi hesaplarına çalışan Abdüsselam'ın yakalanması karşısında büyük bir infiale kapıldılar.⁵⁷ Yıllardır yetiştirdikleri, üzerinde çeşitli plânlar hazırladıkları ve önemli hesaplar içinde oldukları bir kişinin yakalanmış olması Rusya'yı bölgedeki aşiretlerden intikam almaya yöneltti. Kendi tarafına çekemedikleri Kârdâr aşiretini büyük bir katliama tabi tuttular. Aşiretin erkeklerini süngülerle katlederken kadınlarının namuslarını kirlettiler.

Ruslar Kârdâr aşiretine yaptığı mezalimi Henâreliler, Beyzadeler ve Herbeyiler aşiretlerine de yaptılar. Merkevâr, Terkevâr nahiyelerini ve Beradost ve Somay nahiyeleri köylerinden birçoğunu talan edip yaktılar. Buralardaki müslüman halkı katletmeye başlamaları üzerine birçok aşiret efradı 21 Ekim 1914'te Türk sınırlarından içerilere doğru kaçmak zorunda kaldılar.⁵⁸

Bitlis ve Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanları Sonrası Doğu Anadolu

Bitlis'te, Kuzey Irak'ta meydana gelen ve Osmanlı kuvvetlerince bastırılan isyanlar üzerine isyanın liderleri, yapılan yanlışlıkları göz önüne alarak yeni bir harekete hazırlanmaya başladılar. Bunlar Kürt hareketinin başarıya ulaşabilmesi için Rusya'nın askerî ve siyasi alanlarda yardımlarının çok önemli olduğuna inanıyorlardı. Bu maksatla her şeyden önce Rusya ile bir anlaşmanın sağlanması gerekiyordu.

1914'ün Haziran ayının sonlarında Yusuf Kâmil Bey, İstanbul'daki Rus elçisi Yaktışev ile bir görüşme yaptı. Yusuf Kamil Bey, bütün Doğu Anadolu'nun Rusya hâkimiyetine girmesini açık olarak ifade etmekteydi. Yusuf Kâmil Bey, Rus elçisine İstanbul'daki irtibat kurabileceği bazı Kürt ileri gelenlerinin de adreslerini verdi.⁵⁹

⁵⁶ ATASE Arş.; K1.:1488, Ds.32, Fh.:3/1-2.

⁵⁷ Abdulmunem Elğulami, Üç Fedai (Musul 1952) adlı eserinde Abdüsselam'ın yakalanmasını Feneki aşiretinden Abdullah Şikaki'nin yardımlarına bağlar (s. 50-51). Abdüsselam daha sonra Musul'a getirilerek yargılanıp idam edildi (1 Kasım 1914). Zikreden K. M. Ahmed; Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürtler, Ankara, 1992, s. 101.

⁵⁸ ATASE Arş.; K1: 1488, Ds. 32~ Fh: 3/2.

⁵⁹ Lazarev; s. 219.

1914 yılı Haziran ayının sonunda ise Hayderanlı şeyhler Abdülaziz ve Abdülhamit Erzurum'daki Rus Başkonsolosu Adamov'u ziyaret ettiler. Bu şeyhler Rusların kendilerine yardım etmelerini sağlamaya çalışıyorlardı. Şeyhler Rusya'nın sadece silah yardımı yapmakla yetinmemesini, askerî birlikleri ile de kendilerine destek vermelerini istediler. Şeyh Abdülaziz, konsolosa "Ben Bitlis'teki Rus konsolosluğunda saklanan Molla Selim'in emirlerine göre hareket ediyorum. Biz Ermenilerle anlaştık Türk hükûmetine karşı birlikte hareket edeceğiz" demekteydi. Şeyh bu görüşmede Rusya kendilerine yardım etmezse birçok Kürt aşiretinin Rusya'ya göç edeceğini söyledi.⁶⁰

Öte yandan Şeyh Abdülkadir, Rus yanlısı olarak bilinen Ağa Petros ile İstanbul'da irtibat kurmak istedi. Rusya hesabına çalışan Ağa Petros'un Irak Kürtleri arasında büyük bir etkisi vardı. Ağa Petros İstanbul'a gelemeyince Şeyh Abdülkadir'in bu planı suya düştü.

1914 Ağustosundan itibaren Doğu Anadolu'da durum daha da gerginleşti. Özellikle Van'da isyan komiteleri kurulmaktaydı. Bu komitelere göre eğer Türkiye, merkezî devletler yanında yer alırsa kendilerinin Rusya tarafında yer alacakları kararına vardılar.⁶¹

Kuzey Irak'ta ise Caf aşireti lideri Mahmut Paşa, Rusya'nın himayesine girmek istediklerini belirtiyordu. Savuçbulak'ta ise Rus konsolosu Albay İpas, bazı Kürt liderlerden aldığı bilgiye göre "kendilerinin hep birlikte isyan etmeye ve Rusya'dan yardım almaya karar verdiklerini" söylemekteydi.

Türk hükûmeti, bütün Kürt hareketlerinin arkasında Rusya'nın olduğuna inanıyordu. Bazı Alman gazeteleri de bu yönde yayın yapıyordu. Bu haberlere göre isyanların arkasında Rus ajanları olan Abdürrezzak, Simko ve Şeyh Taha gibi kişiler vardı.⁶²

Rus Dışişleri Bakanlığına ulaşan bilgiler ve Osmanlı'nın eline geçen belgeler Rusya'nın bu isyanın içinde olduğunu açık olarak göstermektedir.

Sonuç

Hamidiye Alaylarının, Doğu Anadolu'da Rus ve Ermenilere karşı belirli bir avantaj sağlaması Rusya'yı yeni arayışlara itti. Ruslar, Petersburg merkez olmak üzere Kürtler üzerinde büyük bir araştırma ve inceleme ekibi oluşturdu. Diğer bir önemli merkez de Tiflis'te oluşturuldu. Buralardan yürütülen faaliyetlerle Kürt aşiret ileri gelenlerinden bazıları Rus ajanı olarak yetiştirildi. Bunlardan Abdürrezzak Bedirhan ve Şeyh Abdüsselam Barzani en dikkat çekenleridir.

⁶⁰ a.g.e.; s. 220.

⁶¹ a.g.e.; s. 220-221.

⁶² a.g.e.; s. 223.

Abdürrezzak Bedirhan ve Abdüsselam Barzani'nin önderliğinde Rusya tarafından kurdurulan İrşad ve Cihandani örgütleri Doğu Anadolu'da, Osmanlı Devleti aleyhinde büyük bir propaganda ve örgütlenme faaliyetine girişti. Bu faaliyetler, Doğu Anadolu, Kuzey İran ve Kuzey Irak bölgelerinde ciddi isyanlar hâline dönüştü. Bu isyanlardan Rusya'nın güdümündeki İrşad Cemiyetinin organize ettiği ve liderliğini Rus ajanı Molla Selim'in yaptığı 1914 Bitlis isyanı ile yine aynı tarihlerde Kuzey Irak bölgesindeki Abdüsselam Barzani isyanı, bölge halkına büyük ısraplar verirken Osmanlı Devleti'ni de güç durumda bırakmıştır.

Rusya bu isyanların da etkisiyle Dünya Savaşı daha patlak vermeden Doğu Anadolu üzerine, askerî kuvvetleriyle ve Ermenileri de yanlarına alarak ilerlemeye başladılar.

Dünya Savaşı ile birlikte Rusya'nın Ermenilere öncelik vermesi ve asıl amaç olarak Doğu Anadolu'da bir Ermenistan oluşturma çalışması bölgedeki Kürt aşiretlerini harekete geçirdi. Kürtler, Rusya'ya, Rusya hesabına çalışan Rus ajanı liderler tarafından yönetilen bazı Kürt aşiretlerine ve tamamen isyan etmiş bulunan Ermenilere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak topraklarını savunmaya başladılar.

Rusya, Dünya Savaşı içinde gizli faaliyetlerine devam ederek Ermenileri, Asurileri, bazı Kürt aşiretlerini ve hatta Doğu Karadeniz'deki Rumları isyana teşvik etti. Bunlara para ve silah yardımıyla bulundu. Bu gruplardan birçoğunu ajan ve casus olarak kullandı.

Ancak Rusya'nın bütün gayret ve faaliyetlerine rağmen bölgedeki Kürt aşiretleri Türk hükûmeti'nin yanında yer alarak devlete bağlılıklarını göstermişler ve Rusya'nın ilerlemesine engel olmuşlardır. Batılı devletlerin de desteklediği ve Doğu Anadolu'da kurdurulması düşünülen bir Ermeni devletinin önüne geçmişlerdir.

1917 BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASINDA GÜNEY AZERBAYCAN BÖLGESİNDE ASKERÎ VE SİYASÎ MÜCADELELER

(Ekim 1917 – Ağustos 1918)

Arş. Gör. Barış METİN*

İran Şahı ve hükûmeti, Birinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız olduğunu bildirirse de bu siyasetini fiiliyata geçirebilecek askerî ve ekonomik güçten yoksun olduğu için savaşın dünya genelindeki ve İran içindeki gidişatına göre tavır takınarak muharip kuvvetler arasında denge siyaseti uygulamaya ve bu suretle varlığını sürdürmeye dikkat etmiştir. Bu genel politika içinde uygun ortamın olduğu zamanlarda bazen İngiliz ve Ruslardan, bazen de Osmanlı Devleti'nden kendi topraklarındaki askerlerini çekmelerini¹ ve tarafsızlığına saygılı olunmasını talep etmiştir.

İran'ı tahliye meselesi, Rusya'da Bolşevik hareketlerinin hemen öncesinde ülkede iç karışıklıkların yaşanmaya başladığına dair haberlerin gelmesiyle gündeme yeniden gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Tahran sefareti tarafından Musul'da bulunan VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya gönderilen ve oradan da 15 Haziran 1917'de Başkumandanlık Vekaleti'ne şifre ile bildirilen bir telgrafta² Osmanlı Devleti Tahran sefirinin aktardığına göre birkaç gün önce İran hükûmetinden sefarete gelen bir takrirden, Rus ve İngiliz ordularının İran'ı tahliye etmesi için teşebbüste bulundukları ve sonucun başarılı olacağına inandıkları, Osmanlı ordusunun da hududa çekilmesini istedikleri hatta bu mealde birer takririn de Avusturya ve Alman sefaretlerine gönderildiği ifade edilmektedir. Ayrıca 14 Haziran 1917 tarihinde Hacı Cemaleddin namındaki bir milletvekilinin Tahran sefirinin makamına geldiği İran halkının ve partilerinin de topraklarının tahliye edilmesini istediğini ve bu talebin Osmanlı Devleti'ne iletilmesini rica ettiği belirtilmektedir. Tahran sefiri de cevaben; düşmanların İran topraklarını kullanmak suretiyle Osmanlı Devleti'ne tecavüz etmeleri sebebiyle mecburiyetten ve işgal altındaki İran'ı kurtarmak gibi fedakârca ve dostça bir sebepten Osmanlı askerlerinin İran'a girdiğini, Rusya ve İngiltere'nin İran'ı tahliye ettiklerini görmedikçe Osmanlı kuvvetlerinin geri çekileceğini ümit etmese de Reis-i Vükela ile görüşükten

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ İngiltere ile Rusya, uzun süredir rekabet hâlinde oldukları İran'ı, 1907 yılında–İran hükûmetine haber bile vermeden– paylaşma konusunda anlaşmışlardır. O güne kadar iki ülkenin arasındaki rekabetten faydalanarak varlığını sürdürmeyi başaran İran, üç bölgeye ayrılmıştır. Buna göre İran'ın kuzeyi Rusya'nın kontrolüne, güneyi İngiltere'nin kontrolüne, orta kısmı da İran'a bırakılmıştır. Osmanlı Devleti de Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesiyle birlikte özellikle Rusların Güney Azerbaycan bölgesinden gelen veya gelmesi muhtemel tehditlerini önlemek gerekçesiyle bölgeye asker sevk etmiş ve böylece Güney Azerbaycan savaş boyunca muharip kuvvetlerin mücadele alanı hâline gelmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk., Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925), Bakış Yayınları, İstanbul 2006, s. 283. Mehmet Saray; Türk İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 101.

² K. 204, D. 861, F. 049.

sonra durumu Osmanlı Devleti'ne bildireceğini ifade etmiş ve ertesi günü İran hükûmet reisi ile yaptığı mülakatta da aynı düşüncelerini tekrarlamıştır. Reis-i Vükela da Rus ve İngiliz elçileriyle daha önce yaptığı görüşmeden bahisle, her iki sefirin Osmanlı Devleti'nin askerlerini geri çekmesi şartıyla kendi hükûmetlerine İran'ın tahliyesini kabul ettirebileceklerini ümit ettiklerini söylediğini, şayet Osmanlı Devleti buna itimat etmezse geçici olarak askerlerini hududa çekmesini, Rus ve İngilizler İran'ı boşaltmazsa tekrar ileri harekâta geçebileceğini, İran'ın artık topraklarının savaş alanı hâline gelmesini istemediğini ve halkın Osmanlı Devleti'ne olan hüsnü niyet ve dostluğuna güvenerek bu talebin kabul edileceğine inandığını ifade etmiş³ ve İran'ın tahliyesinin gerek "Hükûmet-i Seniyye'nin gerekse "Hükûmet-i İraniyye'nin istikbalen uhde-i menafi"⁴ ne olacağını vurgulamıştır. 6'ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa, Tahran Sefaretinden gelen telgrafı Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderirken Osmanlı Ordusu'nun İran hududuna geri çekilmesi konusundaki kendi görüşlerini de bildirmiştir. Halil Paşa, İran hükûmeti tarafından yapılan söz konusu teklifin tamamen muvafık olduğunu, bu teklifin kabul edildiğini bildirerek Osmanlı Devleti'nin İran hükûmetinden İngiliz ve Rusların çekilmesini talep edebileceğini belirtmiştir.⁵ İran'ın tahliyesi meselesi hakkındaki teklifi değerlendiren Başkumandan Vekili Enver Paşa, 10.09.1917 tarihinde 6'ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya gayet mahremdir ibaresiyle gönderdiği telgrafta;⁶ Osmanlı askerlerinin Rus ve İngiliz kuvvetleri çekilmeden İran'da stratejik noktaları ellerinde tutmaya mecbur olduğunu; ancak İran hükûmetinin teklifi üzerine daha ileriye gitmeyeceklerini taahhüt ettiğini, Rus ve İngilizlerin İran'ı boşalttıkları zaman bütün Osmanlı kuvvetlerini de geri çekmeyi temin ettiğini belirterek Nusret Bey'in⁷ İran Reis-i Vükelâsına bu şekilde cevap vermesinin tebliğini rica etmiştir. Ancak Enver Paşa 08.10.1917 tarihinde yine Halil Paşa'ya gönderdiği ve Tahran ateşemiliterliğine bildirilmesini istediği diğer bir telgrafta⁸ "İran'ın tahliyesi hususu teşebbüsâtında bulunan İranlılara şu yolda cevap verilmesini daha muvafık buldum." diyerek şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nin İran'ı tahliye etmekte büyük mahzur gördüğünü; fakat İran hükûmetinin arzusu üzerine Osmanlı Devleti'nin tahliyeye hazır olduğunu, zaten kuvvetlerin büyük bölümünün hududa çekildiğini, şart koşulduğu üzere İngiltere'nin ve Rusya'nın da İran'ı tahliyelerini görmek istediklerini ifade etmiştir. Enver Paşa'nın İran'ın tahliyesi hakkında hükûmetin talebine verilecek cevaba dair sonradan yaptığı tadilat, o zamana kadar uygulanan askerî politikada bir değişiklik yapılmasından çok, ince bir siyasi hesaba dayanmaktadır. Zira İran, savaş boyunca hem Osmanlı ve Alman devletlerinin hem de İngiliz ve Rusların kendi yanlarına çekebilmek veya elde ettikleri kazanımları korumak

³ K. 204, D. 861, F. 049-01.

⁴ K. 204, D. 861, F. 049-02.

⁵ K. 204, D. 861, F. 049-02.

⁶ K. 204, D. 861, F. 049-12

⁷ Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti Tahran Maslahatgüzarı.

⁸ K. 204, D. 861, F. 049-07.

amacıyla askerî ve siyasi mücadele alanı hâline gelmiştir. Bu mücadele içinde hükûmeti ve etnik/dinî grupları düşmana karşı harekete geçirebilmenin en önemli yollarından biri de propagandadır. Osmanlı Devleti, -Almanya'nın da desteğiyle- İran'da Cihat, İttihat-ı İslam, İran'ın bağımsızlığı ve kendi güvenliği için önlem almak gibi konuları propaganda unsuru olarak kullanırken İngiltere ve Rusya ise daha çok, -tarihî ön yargıların da bilincinde olarak- Osmanlı Devleti'nin İran'ı işgal etmek arzusunda olduğunu sık sık dile getiriyordu. Enver Paşa'nın tahliye konusundaki söylem değişikliği bu politikanın engellenmesi amacına dairedir. Askerî siyasette herhangi bir değişiklik olmadığı Enver Paşa'nın aynı telgrafta Halil Paşa'ya yazdığı "...Ancak hakikat-ı hâlde tahliye etmezsiniz ve bu nokatı lüzum-u askeriyyeye göre elde bulundurursunuz. İngiliz ve Rusların tahliye ettiklerine tamamen kani olursanız o zaman İran'daki kıtaatımızı geri alırsınız." sözlerinden de anlaşılmaktadır. İran'ın tahliyesi hakkında söz konusu girişimlerin tıpkı daha öncekiler gibi sonuçsuz kaldığı 6'ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya Tahran Maslahatgüzarlığı'ndan gelen ve 24.02.1918 tarihinde Başkumandanlık Vekaleti Celilesi'ne gönderilen şifre telgraftan⁹ anlaşılmaktadır. Tahran Maslahatgüzarının İran'ın tahliyesi hakkında kendisine daha önce gönderilen şifreli emre verdiği cevapta İran hükûmetine sunduğu tebligatı tekrar ettiğini, yeni kurulan kabinenin Rus ve İngiliz hükûmetleri nezdinde daha önce yapılan girişimi tekrarlamasına rağmen henüz cevap alamadığını, İran'daki Rus ve İngiliz kuvvetlerinin çekilmeyeceğini ifade etmektedir.

Rusya'da Ekim 1917 Bolşevik ihtilalinin gerçekleşmesi, yaklaşık üç yıldır devam eden dünya savaşının seyrini büyük ölçüde değiştirmiş, özellikle İttifak devletleri için avantaj sağlayacak önemli gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Bolşevikler, Çarlık sonrası iş başında olan Kerenski hükûmetini düşürdükten sonra İttifak devletleriyle savaşa devam etmeme kararı almış ve ateşkes anlaşması talep etmişlerdir. Bunun sonucu olarak 15 Aralık 1917 tarihinde mütareke imzalanmış ve tüm Rus cephelerindeki çatışmalar durmuştur. 22 Aralık 1918'de Brest-Litovsk şehrinde Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Bolşevikler arasında barış görüşmeleri başlamış ve 3 Mart 1918'de tarihte görüşmelerin yapıldığı şehrin adıyla anılan anlaşma imzalanmıştır.¹⁰

Brest-Litovsk anlaşmasında İran'ın tarafsızlık siyasetine riayet edilmesi ve toprak bütünlüğünün korunması (bunun için İngiltere ile Rusya arasında 1907 yılında yapılan ve İran'ı üç bölgeye parçalayan anlaşmanın iptali) konusu da ele alınmış ve Güney Azerbaycan'daki Rus ve Türk askerlerinin geri çekilmesi konusu kabul edilmiştir. Söz konusu gelişme, bölgede Rusya ile fiili mücadele hâlinde olan Osmanlı Devleti ve Almanya

⁹ K. 1853. D. 118. F. 001-64.

¹⁰ Nâsır Yüceer, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2002.s. 15.

için avantajlı bir durum ortaya çıkarmış, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının güvenliği açısından büyük bir tehlike ortadan kalktığı gibi öteden beri Rus ve İngiliz tahakkümü altındaki İslam coğrafyalarında yürütülen İttihat-ı İslam politikasına bağlı olarak İran üzerindeki nüfuzun artmasını sağlamıştır. Brest-Litovsk anlaşmasında İran'ın tahliyesine dair alınan karardan memnun olan Şah, "...Osmanlı Devleti'nin izhar eylediği hissiyat-ı dostaneden duyduğu memnuniyeti" bizzat Osmanlı Dış İşlerine gönderdiği telgrafla bildirmiştir.¹¹ Osmanlı Devleti Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey, Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne 03.03.1918 tarihinde gönderdiği gayet mahremdir ibareli telgrafta¹², Berlin'de Alman parasıyla neşredilen Kave adındaki gazetede Brest Litovsk anlaşması ve İran'ın tahliyesine dair çıkan habere dikkat çekmektedir. "Mütarekenamenin üçüncü maddesinin kabul ile kendi askerlerinin geri çekilmesini ve İran arazisinin kâmilan tahliyesi taahhüt edildiğinden dolayı Devlet-i Aliye-i Osmaniye'ye teşekkürat-ı samimanemizi arz eyleriz." şeklindeki haberi yapan Kave gazetesinin Alman siyasetine hizmet ettiğini belirten Ömer Fevzi Bey, söz konusu haberde, Osmanlı Devleti'nin İran'da aynı Rusya gibi işgalci olduğu şeklinde bir izlenim verilmeye çalışıldığını ve Almanların her ne kadar müttefikleri olsa da Osmanlı Devleti'yle derinden bir rekabet içinde olduğunu belirtmektedir. İran'ın Berlin sefiri Hüseyin Kulu Han da İran'ın tahliyesi hakkındaki gelişmeden dolayı duydukları memnuniyeti Almanya'ya iletmiştir.¹³

Rusların İran'dan çekilmeye başlamaları, Ekim 1917 Bolşevik ihtilali ve ülkede kargaşalıkların başladığı döneme rastlamaktadır. Bu esnada Güney Azerbaycan'da ve Rus askerlerinin bulunduğu İran topraklarındaki şehirlerde, kasabalarda, köylerde otorite boşluğunun ortaya çıkması ve asayişin bozulması, İran hükûmetinin otorite kuracak jandarma ve polis gücünden yoksun olması sebebiyle bir kargaşa ortamı oluşmuş ve bu durum sebebiyle düzeni ve birliği bozulan hatta iaşesini dahi temin edemeyen Rus askerleri yağmaya başlamıştır. Güney İran'da İngiltere tarafından kurulan Cenubi İran nişancılarının (güney İran polis kuvvetleri) kumandanı olan Percy Sykes, Rus ricalini o sırada Tebriz'de bulunan bir dostundan aldığı mektuba dayanarak şöyle ifade etmektedir; "...Rus askerleri burada binlerce miktarda olmak üzere dolaşıyorlar, tüfeklerini, cephanelerini, eşyalarını, atlarını ve para edecek bütün teçhizatlarını satmaktadırlar. Atlar birkaç şiline gidiyor. Fakat yem fiyatı o derece fahiş dereceye çıkmıştır ki atlar ancak hediye gibi verilecek kıymettendir. Filhakika garbi ve şimali İran hükûmetinin zaafından dolayı Rusların bu vaziyetinden çok zarar görmüşlerdir."¹⁴

¹¹ K. 484, D. 1896, F. 001-11. Ayrıca İkdâm, 29 Temmuz 1334.

¹² K. 1848, D. 99, F. 001-54.

¹³ İkdâm, 27 Kanun-u Evvel 1334.

¹⁴ Percy Sykes; İran Tarihçesi Harb-i Umumide İran, Erken-ı Harbiye-i Umumiye İstihbarat Dairesi Neşriyatı, İstanbul 1341 s. 63 (Bu kitap Percy Sykes'in İran Tarihçesi adlı İngilizce kitabının Birinci Dünya Savaşı ile ilgili kısmının Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanlığı İstihbarat Dairesinde Yüzbaşı Mahmut Cemal tarafından tercüme edilmiş ve Osmanlıca olarak basılmış bölümüdür.).

Rusların İran'ı tahliye ettiği bir dönemde, 1918 Şubat ve Mart aylarında İran'da yaşayan Ermeni ve Nesturiler, Rumiye¹⁵ ve Dilman havalisinde toplanmaya başlamış, Ermeni ve Nesturiler, Savuçbulak havalisinde olduğu gibi¹⁶ çekilen Rusların silahlarını ele geçirmiş¹⁷, Van bölgesinden, Osmanlı kuvvetlerinin önünden çekilen Ermeni ve Nesturiler ile Rumiye Gölü çevresinde birleşerek yerli Müslüman ahaliyi katletmeye başlamışlar ve Osmanlı kuvvetlerinin muhtemel taarruzuna karşı mücadeleye hazırlanmışlardır. Diğer taraftan da Rusların çekilmesi esnasında Osmanlı Devleti sınırına yakın bölgelerde bulunan Kürt aşiretleri gerek intikam gerekse yağma amacıyla Ruslara saldırmışlardır. Osmanlı Devleti'nde, Rusların İran'ı tahliyeleri sırasında ortaya çıkan gelişmelerin takibi ve Rumiye bölgesinde yoğunlaşan Ermeni ve Nesturi faaliyetleri karşısında alınacak tedbirlere dair Başkumandanlık Vekaleti ve ilgili kumandanlıklar arasındaki koordinasyon görevleri daha çok karargâhı Musul'da olan 6'ncı Ordu Kumandanı Halil (Kut) Paşa tarafından yürütülmüştür. Rusların İran'ı tahliyeleri, Osmanlı Devleti tarafından yakından izlenmiş, bölgede yaşananlar istihbarat subayları tarafından ilgili üst komutanlıklara bildirilmiştir. Aralık 1917'nin başından Ocak 1918 ortasına kadar Sene ve Hamedan'da bulunan istihbarat zabiti mülazım-ı evvel Sadık Efendi'nin gözlemlerine ve duyumlarına dayanarak hazırladığı ve Musul vasıtasıyla 11.01.1918 tarihinde Birinci Şube Müdüriyeti'ne gönderilen rapora göre¹⁸ Ruslar, 12.12.1917 tarihinden itibaren çekilmeye başlamış 26.12.1917 tarihine kadar hiçbir asker kalmamıştır. Sene ve havalisinden çekilmeleri sırasında bölgedeki Kürt aşiretlerini itaatleri altına almaya çalışmış; fakat eski Sene naibi olan Serdar Reşit'in tahriki nedeniyle bunda başarılı olamamışlar; hatta Sene havalisinde 10-12.11.1917 tarihlerinde bir büyük rütbeli Rus subayı ile üç askeri Kürtler tarafından katledilmiştir. Sadık Efendi'nin Rus askerlerinin durumuna dair verdiği bilgilere göre Sene'de Fiskolof kumandasında 33. ve 34. Türkistan piyade alayı ile bir süvari alayı mevcuttur ve bu askerlerin kıyafetleri ve işesi muntazam olmasına rağmen düzen, birlik ve emre itaat yoktur; asker çarşıda yağma ile meşguldür ve ahali de bu durumdan son derece rahatsızdır. Sene'den sonra Sakız ve Savuçbulak'ın da boşaltıldığına dair haberlerin gelmesi üzerine Halil Paşa, 22.01.1918 tarihinde Revandız Grubu Kumandanlığı'na bir telgraf¹⁹ göndermiş ve elde edilen istihbarata göre Sakız ve Savuçbulak'ın tahliye edildiğinin anlaşıldığını ve Rumiye'nin de tahliye edilmiş olabileceğini ifade etmiş ve bu haberlerin bölgeye gönderilecek istihbaratçılarınca teyit edilmesini ve "Ermeni, Nesturilerin kuvvet ve vaziyeti hakkında malumat istihsaline ehemmiyet verilmesini" rica etmiştir. Ayrıca 22.01.1918 tarihinde İkinci Ordu

¹⁵ Bazı belgelerde bölge Urmiye adıyla da geçmektedir.

¹⁶ K. 4334, D. 573A, F. 237-024

¹⁷ Gönüllü olarak katıldıkları Rus ordusunda kendilerine verilen silahları teslim etmeyen Nesturi ve Ermeniler, Rusların geride bıraktıkları silahlardan önemli bir bölümünü de ele geçirmişlerdir.

¹⁸ K. 3663, D. 129-276 F. 003-01.

¹⁹ K. 3632, D. 136 F. 003.

Kumandanlığına gönderdiği Sakız ve Savuçbulak'ın boşaltıldığına dair gelişmeler hakkında bilgi verdiği şifre telgrafta da²⁰ bölgedeki Ermeni ve Nesturilerin faaliyetine dair şu bilgileri ifade etmektedir: "Mütarekenamenin²¹ madde-i mahsusasına tevfikeyen erzak tedarik etmek üzere, Şemdinan civarında hat-ı fasıl geçen köylülerimiz Ruslar tarafından hüsn-ü muamele görmüş iseler de müsellehen dolaşan Ermeni ve Nesturiler tarafından katledilmişlerdir. Kendisini kurtarabilenlerin ifadelerine göre Rumiye cenubi havalisinde iki bin kadar Ermeni ve Nesturi vardır. "

Rumiye'nin tahliye edildiğine dair haberlerin gelmesi üzerine şehrin ele geçirilmesi gündeme gelmiş fakat Halil Paşa, Başkumandanlık Vekaleti'ne 05.02.1918 tarihli bir şifre telgraf²² göndererek Rumiye yakınlarındaki Ermeni ve Nesturilerin kuvvetlerini attırmaya çalıştığını, şehrin ele geçirilmesi için yapılacak bir harekette herhangi bir kötü duruma meydan vermemek ve Rumiye'ye daha güçlü bir müfreze ile girmek için işgalin bir müddet ertelenmesini rica etmiş veyahut Van bölgesindeki 3'üncü Ordu'ya bağlı birlikler tarafından harekete başlanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Rumiye istikametinde daha kuvvetli bulunmak için Kuar ve kuzeyindeki aşairden istifade etmeyi düşündüğünü, mevsimin aşairin hareketine ve iaşesine müsait olmadığını, daha fazla kuvvet ayrılması konusunun Sincar (Sencar)²³ operasyonunun neticelenmesine bağlı olduğunu ilave etmiştir. 6'ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa 13.02.1918 tarihinde Revandız Grubu Kumandanlığına gönderdiği altı maddelik telgrafta²⁴ Rusların Üşnü, Pave, Savuçbulak (günümüzde Mahabat) mıntikasını tahliye etmeleri üzerine Rumiye havalisinde Ermenilerin teşkilat yaptıklarına dair haber alındığını belirterek "Gerek Rusların İran'ı tahliyesini nizami olarak anlamak ve gerekse İran dâhilinde yapılan Ermeni teşkilatı ve İngiliz teşebbüsatı, İran'ın hududumuza mücavir mıntikasındaki ahval ve erzak tedariki imkânı hakkında doğru malumat almak için Revandız grubu Pave, Üşnü, Mergever, istikametlerine kuvvetli zabıt keşif kolları sürecektir." emrini vermiş,²⁵ Miyandoab, Rumiye hattına kadar ayrıca casuslar gönderilerek Ermeni teşkilatı, ordu kıtaatı hakkında bilgi elde edilmesini istemiştir. Altıncı Fırka

²⁰ K. 3632, D. 136 F. 003-01.

²¹ 15 Aralık 1917 tarihinde İttifak devletleriyle Rusya arasında imzalanan ateşkes anlaşması.

²² K. 3632 – D. 136 –F. 004

²³ Sincarlar, Yezididiler ve Yezidiler genellikle Lübnan ve Musul civarında yaşamışlardır ve şeytana taptıkları bilinmektedir. 6'ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa 05.02.1918 tarihinde Başkumandanlık Vekaletine gönderdiği Rumiye'nin ele geçirilmesi ile ilgili belgede Rumiye'nin işgali için gerekli kuvvetleri Sencar operasyonundan sonra bu harekete katılan askerlerin bölgeye sevk edilmesi suretiyle karşılanacağını bildirerek Sencarlar ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: "Sencar hareketine başlamak üzereyim. Alınan haberlerden İngilizlerin çöl tarikiyle Sencarlılara silah kaçırdığı bildiriliyor. İhtimal ki Sencarda ümiden fazla bir mukavemete maruz kalabiliriz. Ordunun gerisinde büyük bir çıban teşekkül eden bu eşkiya yuvasını tamamiyle temizlemek için tahsis ettiğim müfrezeden fazla olarak elyevm en yakın Erbil'de bulunan kuvvetten istifade etmek icab edebilir. Belge için bk., K. 3632 – D. 136 –F. 004a.

²⁴ K. 3632 – D. 136 –F. 006.

²⁵ K. 3632 – D. 136 –F. 006a.

Kumandanlığına 12.03.1918 tarihinde gönderdiği telgrafta²⁶ da Rumiye bölgesindeki ahalinin tehdit ve yağma için Ermeni çetelerinin saldırısına uğrayabileceğini uyarısını yaparak Üşnû bölgesindeki Ermeni ve Nesturilerin Müslüman ahalinin evlerini yaktığı ve Müslüman ahaliyi katlettiğini hatta Karapapaklar gibi bölgede meskun bazı Müslüman Türkleri de kendileri ile birlikte harekete zorladığını bildirmiş²⁷ ve Osmanlı Devleti'nin Üşnû'yü işgal ederek ahaliyi himaye etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Rumiye'nin ahvaline dair 6'ncı Fırka Kumandanı Hayri'den 6'ncı Ordu Kumandanlığı'na gelen 27.03.1918 tarihli iki ay önce Revandiz'den Rumiye'ye gönderilen ve yeni dönen iki casusun ifadelerini içeren telgrafa göre²⁸ Rumiye'de ahalinin elindeki silahlar Ermeniler tarafından toplanmış ve bazı ahali silahlarını yerlere gömmüştür. Rumiye'de bir Amerikan konsolosu ve bir de Fransız konsolos vekili mevcut olup Fransız konsolosu Ermenilerin işine müdahale etmemiştir.

İngiltere, Rusların İran'dan çekilmesiyle, İran, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanları kendilerine karşı savaşın başından beri ayaklandırmaya çalışan Osmanlı ve Almanya Devletleri için hem bu amaçlarını fiiliyata geçirebilecek, hem de Kafkasya'ya uzanarak Bakü petrollerini elde edecek, ve Rusya Müslümanlarına ulaşabilecek müsait bir zemin oluştuğunun farkındadır. Churchill (Çörçil), Bolşevik ihtilali sonrası doğuda ortaya çıkan durumu "...Başlıca tehlike şarkta'dır. İran'da ve Hint Okyanusu'nda İngiltere'nin menfaatlerini korumak lazımdır."²⁹ şeklindeki sözleriyle değerlendirmiştir. Bu gelişmeler üzerine İngiltere, Ruslardan boşalan bölgeye asker sevk etmeye karar vermiştir. Bu dönemde İngiltere'nin en önemli hedefi Bakü'nün ele geçirilmesidir; çünkü Bakü, Rusların petrol üretiminin %83'e varan kısmını karşılayan önemli bir petrol bölgesidir. Ayrıca İngilizlere göre Bakü'ye sahip olmak Hindistan, İran ve Afganistan'ı elde etmek için çok önemlidir.³⁰ İngiltere, Bakü'yü ivedi olarak ele geçirebilmek için Hazar denizinden şehre ulaşmayı hedeflemiş bunun için Güney İran'da bir liman kenti olan Enzeli'ye doğru birliklerini sevk etmiştir. Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey 06.05.1918 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği ve bir İranlının Berlin'den Nizam Üs Saltana³¹,ya gönderdiği mektup hakkında bilgi verdiği telgrafta³² İran'ın Berlin sefirine Tahran hükûmetinden yazılmış bir şifre telgrafın muhteviyatına göre İngiltere Hükûmeti Tahran Hükûmetine bir tebligat göndererek İttifak devletlerinin Hindistan'a karşı bir harekette bulunmak ihtimali sebebiyle Hindistan yolunu

²⁶ K. 3632 – D. 136 –F. 009.

²⁷ K. 3632- D. 136 – F. 042.

²⁸ K. 3632 – D. 136 –F. 013.

²⁹ Musa Qasimov; Birinci Dünya Muharibesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti 1914-1918. Yıllar; Adiloğlu Neşriyat, Bakü 2001, s. 9.

³⁰ A.g.e; s. 13.

³¹ Almanların desteğiyle Kirmanşah'ta kurulan geçici hükûmetin başkanıdır.

³² K.1848 D. 99. F. 001-68.

kapatmak ve gözetim altına almak için İran'ın icap eden noktalarına İngiliz askerlerinin gönderileceği bildirilmiştir. İngilizlerin Güney İran'da sınırlı sayıdaki askerleri dışında kuzeye gönderilecek yeterli kuvveti olmadığından ve en yakın İngiliz birliklerinin bulunduğu Bağdat'ın Güney Azerbaycan'a uzak olması sebebiyle ilk aşamada muhtemel bir Türk taarruzunu önlemek veya Türkleri durdurmak amacıyla o yöredeki iş birlikçi Ermenileri, Nesturileri ve paralı asker olarak Rus ordusundan kaçan subay ve askerleri örgütlemek, talim ve terbiye etmek için bir askerî heyetin gönderilmesine karar verilmiştir. Bu heyetin başında general Dunstrevill bulunmaktadır.³³ Rumiye havalisindeki Ermeni ve Nesturileri örgütleme konusunda Amerika ve İngiliz konsolosları faaliyetlerini sürdürürken³⁴ 2 üst düzey komutan ve 12 subaydan oluşan ve hedefi Hazar Denizi'nde bir liman kenti olan Enzeli'ye ulaşmakta olan bir başka grup da Bağdat'tan İran'a gitmek üzere otomobille yola çıkmıştır. 21 Şubat 1918 tarihli ve imzasız bir belgede³⁵ İngilizlerin, Rusların tahliye etmiş oldukları araziye ve bilhassa Afganistan'dan dolayı Horasan eyaletini zaptetmek istediklerine dikkat çekilmekte Rus general Baratof'un³⁶ Kazvin'de kaldığı, İngilizler hesabına ülkelerine dönmeyen Rus askerini ve Ermenileri eğittiği bildirilmektedir. İran'ın Osmanlı sefiri İhtişam Üs Saltana'nın ifadesine göre³⁷ İngilizler, kendileri gelinceye kadar İran'ı boşaltmamaları konusunda Baratof'tan yardım istemişlerdir. Bu konuya dair İkdâm gazetesinde yayımlanan bir habere göre³⁸ Baratof, Rus ihtilalinden sonra Rumiye'de kalmış, subaylarının ve askerlerinin iâşesini sağlamaktan aciz ve Bolşeviklerden korktuğu için maiyeti ile birlikte İngiliz birliklerine iltihak etmiştir. Baratof'un mahiyetindeki subaylar, Ermeni ve Nesturilerin talim ve terbiyesi ile meşguldürler.

İran'ın tahliyesi, hem Osmanlı topraklarında hem de Güney Azerbaycan'da Ruslarla ittifak yapan ve müstakil devlet olma emelleri taşıyan Ermeniler ve Nesturiler için hayal kırıklığına neden olmuş; fakat özellikle İran'da Rusların yerini kısa sürede İngiltere almıştır. 6'ncı Ordu Kumandanı Halil Paşa, 6'ncı Fırka Kumandanlığına 13.04.1918 tarihinde gönderdiği telgrafta³⁹, Osmanlı Ordusu tarafından şimdiye kadar Ermenilere karşı yapılan harekattân elde edilen tecrübeye göre Ermenilerin Rusların çekilmesi sonrasında takınacakları tutuma dair görüşlerini ve sonrası için takip edilmesi gereken siyaseti de açıklamıştır. Buna göre Ermenilerin Ruslardan bekledikleri yardımın ve desteğin engellenmesiyle moralleri

³³ Percy Sykes; s. 60.

³⁴ İkdâm, 10 Eylül 1334.

³⁵ K. 3663, D., 129, F., 276-008.

³⁶ İran'daki Rus birliklerin komutanıdır. Rusların İran'ı boşaltmaları esnasında İran'da kalıp İngilizlere yardım etmiştir. Percy Sykes, Baratof'un bu dönemdeki durumunu "Parası olmadığından kendisine İngilizler tarafından muavenet-i maliyede bulunuluyordu" sözleriyle ifade etmektedir. Bk. Percy Sykes; s. 68.

³⁷ K. 1848 D. 99. F. 001-68

³⁸ İkdâm; 10 Eylül 1334.

³⁹ K. 3632 – D. 136 –F. 029-04.

tamamen çökecektir. Ermenilerin şu anda yaptıkları yıkım ve karşı koymaktan ibarettir; küçük kuvvetle bunlara karşı başarı kazanmak mümkündür. Ayrıca Ermeniler, İran'daki İngiliz, Fransız ve Amerikalılar tarafından himaye olacaklarını ümit etmektedir ve onlara ilthak etme fırsatını beklemektedirler.

Halil Paşa'dan 3'üncü Ordu Kumandanlığına 26.03.1918 tarihinde gönderilen ve 3'üncü Ordu Kumandanlığı'ndan yazılan bir telgrafa cevap olması muhtemel olduğu bildirilen Başkumandanlık Vekalet-i Celilesi'nden gelen 24.03.1918 tarih ve 4242 numaralı emri içeren telgrafta⁴⁰ Osmanlı Devleti, özellikle Rumiye Gölü çevresindeki Ermenilerin faaliyetlerini engellemek için Azerbaycan'da yerleşik Müslüman ahaliden oluşacak kuvvetlerle 6'ncı ve 3'üncü Orduların müstereken yürüteceği Kars-Erivan istikametinde bir hareket başlatmayı kararlaştırmıştır. Aynı dönemde 3'üncü Ordu tarafından Van istikametine gönderilen başında Ali İhsan (Sabis)in bulunduğu 4'üncü Kolordu Van'ı ele geçirmiş⁴¹, Saray ve Başkale istikametinde Ermenileri takip etmektedir.⁴² 6'ncı Ordu'dan Rumiye istikametinde hareket etmek üzere tahsis edilen müfrezenin bir taburu da 05.04.1334'te Rayat'dan hududu geçmiş olup Üşnü istikametinde, diğer üç taburu da Erbil ile Revandiz arasında yürüyüştedir. Müfreme Üşnü'de toplandıktan sonra Rumiye'nin işgali için ilerleyecektir.⁴³ Halil Paşa, 13'üncü Kolordu Kumandanlığı ve 6'ncı Fırka Kumandanlığına gönderdiği telgrafta⁴⁴ Van bölgesinden çekilen Ermenilerin Rumiye civarındaki Ermenilerle birleşmesi durumunda onları takipte olan 4'üncü Kolordu'nun mühimmat açısından sıkıntıya düşebileceği ve bu sebeple 6'nci Fırka'nın acilen Rumiye'yi işgal etmesini istemiştir. Bunun üzerine 6'nci Fırka Kumandanı Hayri, Halil Paşa'dan Rumiye'deki Ermenilerin şehri savunmak için yığınak yaptıklarına dair haberler aldığını bu bakımdan Savuçbulak'a bir bölük gönderilmesini talep etmiştir. Halil Paşa' Rumiye'ye dair 3'üncü Ordu ve bu orduya bağlı 4'üncü Kolordu Kumandanlıklarına Rumiye bölgesindeki Ermenilerin durumu hakkında 13.04.1918 tarihinde gönderdiği telgrafta⁴⁵, Rumiye'de İngiliz ve Fransız subayı kumandasında 3-4 bin Ermeni ile 2 seri atışlı, 2'si adi olmak üzere 4 top, birkaç makineli tüfek bulunduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde Rumiye bölgesindeki Ermenilerin güneyde Musul bölgesinde İngiliz kuvvetleriyle çarpışan Osmanlı kuvvetlerine saldıracağı yönünde istihbaratlar gelmeye başlamış ve bunun üzerine 4'üncü Kolorduya Rumiye-Dilman bölgesini ele geçirme görevi verilmiştir. Kolordu 10 Mayıs 1918'de Üşnü'den Rumiye'ye doğru hareket etmiştir.⁴⁶ Enver Paşa, 6'nci

⁴⁰ K. 3632- D. 136 – F. 012.

⁴¹ K. 3632 – D. 136 –F. 021.

⁴² K. 3632 – D. 136 –F. 021-02.

⁴³ K. 3632 – D. 136 –F. 021.

⁴⁴ K. 3632 – D. 136 –F. 021-02.

⁴⁵ K. 3632 – D. 136 –F. 028-04.

⁴⁶ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918; Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C. 3, 2. Kısım, Ankara 2002, s. 548.

Ordu kumandanlığına 11.05.1918 tarihinde gönderdiği bir telgrafta⁴⁷; Ermenilerin Musul bölgesine saldıracakları yönündeki istihbarattan bahisle 4'üncü. Kolordunun Rumiye üzerine hareketini emrettiğini ve aynı zamanda bir fırkanın da Erivan - Culfa üzerine yürümesini ve Kafkas hükümetinden izin beklemeksizin Tebriz hattının işgal edilmesini özellikle rica etmiştir. 9 Haziran 1334'te 1'inci Kafkas Kolordusu ve 4'üncü Kolordulardan 9'uncu Ordu teşekkül etti ve İngilizlerin İran'daki ileri hareketini durdurmak, Rumiye ve Dilman bölgesindeki Ermeni faaliyetlerine son vermekle görevlendirildi.⁴⁸ 4'üncü Kolordu 18 Haziran'da Dilman'ı ve 31 Temmuz 1918'de Rumiye'yi ele geçirmiştir. Dilman'ın ve Selmas Ovası'nın Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmesi üzerine Kafkas cephesinden gelen Andranik, idaresindeki Ermeni kuvvetleri Culfa'dan Aras Nehri'ni geçerek Hoy üzerinden güneye doğru ilerlemeye başlamıştır. Ermenilerin amacı Tebriz bölgesine kadar ilerleyen İngiliz kuvvetleriyle birleşerek Osmanlı Kuvvetlerini mağlup etmek ve Kafkas cephesine geri dönmektir. Fakat 9'uncu Orduya bağlı Osmanlı kuvvetleri Ermenileri İngilizlerle birleşmelerine izin vermeden mağlup ederek Aras Nehri'nin kuzeyine doğru çekilmek zorunda bırakmıştır⁴⁹. 22 Ağustos 1918 tarihinde Sene Şehbenderliği'nden Başkumandanlık Vekaletine gelen bir telgrafta⁵⁰; İngilizlerin Kirmanşah'taki kuvvetlerini Sene'ye getirdiği ve İngilizlerin Savuçbulak ve daha kuzeye doğru güneyden harekete geçmek üzere oldukları istihbaratı verilmiştir. Enzeli limanını ele geçirmek için gönderilen İngilizler de Tebriz'e 10 km mesafede Bazmıç köyüne kadar yaklaşmışlardır.⁵¹ Başkumandan Vekili Enver Paşa, 06.05.1918 tarihinde Kafkas cephesinde bulunan Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta Güney Azerbaycan ve Tebriz'deki Ermeni ve İngilizlerin o havalide yaptıkları taşkınlıklara dikkati çekmiş ve mümkün olduğu kadar süratle Tebriz'e kuvvetli bir kıtaat gönderilmesini ve bunun için Kafkasya'dan Tebriz'e kadar gelen tren yolunun ele geçirilmesini istemiştir.⁵² Bunun üzerine 11'inci Kafkas Tümeninden Nahçıvan-Culfa mıntıkasından Tebriz'e doğru öncü grup 16 Ağustos 1918, son grup da 20 Ağustos'ta hareket etmiştir. 3 Eylül'de Tebriz civarındaki Hacıağa mevkinin 5 km doğusunda bulunan İngiliz kuvvetleriyle çarpışmış ve İngiliz birlikleri Meyane yönünde geri çekilmişlerdir.

İngilizler, Rusların İran'dan çekilmeleri sonrası bir taraftan Rumiye bölgesindeki Ermeni ve Nesturilerle birleşerek Osmanlı Devleti'nin önünü kesmeyi hedeflerken diğer taraftan Tahran-Kazvin yoluyla Reşt vilayetini oradan da Hazar Denizi sahilinde bulunan liman kenti Enzeli'yi ele geçirerek deniz yoluyla Bakü'ye ulaşmayı ve o dönemde şehri ellerinde bulunduran

⁴⁷ K. 2922 – D. 512 –F. 017-04.

⁴⁸ E. Aysam; Büyük Harpte İran Cephesi, Askerî Matbaa, C. 3, İstanbul 1938, s. 23.

⁴⁹ Tanin; 13 Eylül 1334.

⁵⁰ K. 378, D. 1505, F. 30.

⁵¹ Tanin; 13 Eylül 1334.

⁵² K. 2922, D. 512, F. 017.

Ermenilerle birleşerek şehri işgal etmeyi planlamışlardır. Ancak Reşt ileri gelenlerinden Mirza Küçük Han ile Gilanlı Aka Ahmet Han'ın önderliğini yaptığı, söz sahipleri arasında Aka Seyid Abdülvahap, Aka Seyid Mahmut, Aka Hacı Şeyh Muhammed Hasan, Aka Şeyh Ali, Aka Şeyh Muhammed Hüseyin'in bulunduğu ve Gilan'da ortaya çıkan içlerinde bazı Türk subaylarının da olduğu bilinen ormanda yaşamaları sebebiyle bu isimle anılan Cengelliler (Ormancılar veya Orman Kardeşleri) hareketi bölgedeki Ermenilere ve İngilizlere karşı önemli mücadeleler vermiştir.⁵³ Cengellilerin İran dâhilinde dağıttıkları beyannamelerde kendi amaçlarına dair verdikleri bilgiye göre hedef, vatanlarının hürriyet ve istiklalini fiilen geri almak ve İranlıların çevre Müslüman komşularıyla iyi geçinmesine engel olan İngilizlere karşı mukavemet ve muharebe etmekten ibarettir.⁵⁴ Osmanlı Devleti, İran'daki meşrutiyet hareketleri zamanında ön plana çıkmaya başlayan Mirza Küçük Han'ı Rus faaliyetlerine karşı henüz savaşın başından itibaren desteklemiş, Rusların çekilmesi sonrasında da özellikle 6'ncı Ordu Kumandanlığı vasıtasıyla silah ve değerli hediyeler göndermiştir. Kuvvetleri hakkında kesin bilgi bulunmayan Mirza Küçük Han önderliğindeki Ormancılar, İngilizlerin Reşt'den Kafkasya'ya geçmesi için önemli olan Müncil Köprüsü'nün müdafaasında başarılı olmuş⁵⁵ ve Reşt'teki İngiliz Bankası'na el koyarak Reşt konsolosu Mc Loren ve Yüzbaşı Növil'i tutuklamıştır.⁵⁶

Sonuç

Bolşevik ihtilali, 1907 yılından itibaren fiilî işgal altında olan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında muharip kuvvetlerin gerek hükûmet ve gerekse aşiretler üzerinde etnik, dinî ve siyasi nüfuz mücadelesi yaptığı İran'da Rusların çekilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Fakat söz konusu gelişme özellikle Rus işgali altında olan ve Osmanlı Devleti ile Rusların her türlü mücadelesine sahne olan Güney Azerbaycan için Rus, İngiliz, Ermeni ve Nesturi tehlikesini daha da artırmıştır. Çarlığın yıkılmasıyla birliği bozulan Rus askerleri, Güney Azerbaycan'ı tahliyeleri sırasında geçtikleri bölgelerde yağmaya başlamışlar, hatta evleri ateşe vermişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti sınırına yakın bölgelerdeki Kürt aşiretlerinin intikam ve yağma amacıyla çekilen Rus askerlerine saldırması, küçük çaplı çatışmalara neden olmuştur. Savaşın başından itibaren Rus ordusu içinde yer alan veya Rus ordusunun Anadolu içlerinden ricatleri sırasında onlarla geri çekilip Rumiye bölgesine gelen ve bölgedeki soydaşlarıyla birleşen Ermeni ve Nesturiler, Rus ordusundaki silahları ele geçirerek Güney Azerbaycan'daki Türklere saldırmışlar ve pek çok katliam yapmışlardır. İngiltere ise hem kendisi için çok önemli bir sömürge olan Hindistan'ın güvenliği için hem de Bakü

⁵³ Sebil-ül Reşad; 5 Eylül 1334.

⁵⁴ Sebil-ül Reşad; 5 Eylül 1334.

⁵⁵ Sadık Sarısan, İranlı Bir Türk Lider Mirza Küçük Han, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Mayıs 1998, s. 21.

⁵⁶ a.g.e.; s. 22.

petrollerinin İttifak güçlerinin eline geçmesini önlemek amacıyla Rusların çekildiği bölgeye asker sevk etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin uzun süredir İtilaf devletlerinin işgali altında bulunan tüm esir Müslümanları ve İngiliz işgali veya baskısı altında bulunan İran, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanları İngilizlere karşı ayaklandırmak için Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ilan etmesi ve bu coğrafyalarda Teşkilat-ı Mahsusa vasıtasıyla ve Alman ajanlarıyla beraber ittifak-ı İslam propagandası yapması İngiltere'yi öteden beri endişelendirmiştir. İran, Afganistan ve Hindistan'a ulaşmak isteyen Osmanlı Devleti ve Alman gizli servisleri için stratejik öneme sahiptir. Bu durumun farkında olan İngiltere ve Rusya, savaşın başından itibaren İran'ın güvenliğine büyük önem vermişlerdir ve özellikle Güney Azerbaycan bölgesinde Ruslar, Güney İran'da da İngilizler Osmanlı ve Alman kuvvetlerinin her türlü ileri hareketlerini engellemeye çalışmışlardır. Ancak Rusya'nın çökmesi ve savaş dışı kalmasıyla hem Afganistan ve oradan da Hindistan hem de Kafkaslar, Osmanlı ve Almanların müdahalesine açık hâle gelmiştir. İngiltere bu durumu engellemek için Güney Azerbaycan'a ve oradan da Kafkaslara doğru taarruza geçmeye karar vermiştir. Fakat bölgeye ivedi olarak sevk edebileceği yeterli askerî gücü olmaması nedeniyle Osmanlı kuvvetlerinin Rusların boşalttığı bölgeyi kendilerinden önce ele geçirmesini engellemek ve durdurmak için –Amerika ve Fransız Konsoloslarının da yardımıyla– Ermeni ve Nesturileri desteklemiştir. Hatta Ermeni ve Nesturi çetelerini eğitmek için Baratof gibi Rus ordusu bakiyesi komutanları para karşılığında istihdam etmiştir. Ermeni ve Nesturilerin özellikle Rumiye bölgesindeki Türk ahaliyi katletmeleri üzerine önce 6'ncı Orduya ve 3'üncü Orduya bağlı, daha sonra da yeni oluşturulan 9'uncu Orduya bağlı birlikler Rumiye'ye doğru kuzeyden ve güneyden harekete geçerek bu bölgedeki Ermeni ve Nesturileri mağlup etmiş ve Nahçıvan-Culfa istikametinde bulunan 11'inci Kafkas Tümeni de güneye doğru ilerleyerek Tebriz'i ele geçirmiştir. İngiliz kuvvetlerinin Bakü'ye denizden ulaşabilmek için Hazar Denizi kıyısında bulunan liman şehri Enzeli'ye yaptıkları taarruz, Gilan bölgesinde bulunan ve Orman Kardeşleri olarak bilinen, liderliğini Mirza Küçük Han'ın yaptığı silahlı birlikler tarafından uzun süre başarıyla engellenmiştir. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması ve savaşın sona ermesiyle mütarekenin ilgili maddesi gereğince Osmanlı kuvvetleri 1914 sınırının ötesinde olduğu tek bölge olan Güney Azerbaycan ve Kafkasya'yı boşaltmak durumunda kalmıştır.

SURİYE'DE MANDA YÖNETİMİNİN KURULMASI VE MİLLÎ MÜCADELE'YE ETKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Kadir KASALAK*

Giriş

İlk çağlardan itibaren dünyanın merkezi olarak kabul edilen bugünkü Orta Doğu Bölgesi pek çok din ve medeniyete beşiklik etmiştir. Stratejik öneme sahip olan ve sınırdaşımız olan Suriye devletinin kuruluşu da büyük mücadelelere sahne olmuştur.

Tarihte çeşitli adlarla anılan Suriye, İslam hâkimiyetine geçtikten sonra “Bilad el Şam” veya “el-Şam” olarak anılmıştır. Burada kastedilen coğrafi bölgede sadece bugünkü Suriye toprakları değil, Filistin, Ürdün, İsrail ve hatta Irak'ın kuzey bölgesini de kapsamaktaydı. Bu coğrafi bölgedeki Suriye, Anadolu ile Mısır arasında köprü görevi görmüş, çeşitli devletlerin istilasına uğramış, nüfus ve kültürel yönden karmaşık, bugün de başta süper güçler olmak üzere çoğu devletin iştahını kabartan bir ülkedir.

Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyetlerinde de uzun süre kalan bölge; Türk nüfusun burada yaşaması, halkının çoğunun Müslüman olması, tarihsel bağları ve Türkiye'ye sınırdaş komşumuz olması nedenleriyle Türkiye için önem teşkil etmektedir.

Suriye adı, Batılı devletlerce XIX. yüzyıldan itibaren bölgesel olarak kullanılmış, bugünkü Suriye de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra batılı devletlerin siyasetiyle şekillenmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci devletlerin iştahını petrol ve ticari yollar sebebiyle kabartan bölge XX. yüzyılın başlarında bölgeyi elinde bulunduran Osmanlı Devleti ile bu sömürgeci devletler arasında bir çatışma alanı hâline gelmiştir.

400 yıllık Osmanlı egemenliğinde hoşgörü, huzur ve dirlik içinde yaşayan bölge halkı özellikle XX. yüzyılın başlarından itibaren huzursuzluk bölgesine dönüştürülmeye çalışılmış, sömürgeci devletler bunda başarılı olmuşlardır. Bölgede çoğunluğu teşkil eden Araplar ve çeşitli din ve milliyetlere sahip halklar, misyonerler tarafından kışkırtılmıştır. Muhtariyet, bağımsızlık yalanları ve Osmanlı'nın İslam dinini yozlaştırdığı iddiaları ile Osmanlı ve Türk düşmanlığı körüklenmiştir. Bu faaliyetlerin sonucu olarak bölgede XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılda çeşitli isyanlar çıkmıştır. 1860 Marunî, Dürzî isyanı, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Şerif Hüseyin isyanı iki önemli isyandır.¹ İngiliz ve Fransızlar tarafından desteklenen bu isyanlar; Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve bu parçalardan pay koparmak isteyen sömürgeci devletlere zemin oluşturmuştur. İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci devletler, kendi aralarındaki çıkar kavgalarına rağmen bir kısmı uygulanamasa da

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Ömer Osman Umar; Türkiye Suriye ilişkileri (1918- 1940), Elazığ 2003, s. 6- 8.

bazılarını uygulamaya koymuşlardır. Bu sömürgeci niyetlerini saklamayan devrin İngiliz Başbakanı Lord Curzon, 15 Ağustos 1918'de yaptığı konuşmasında :“...Dünyada İngiltere dışında hiçbir ülkenin Mezopotamya ile ilgilenebilecek güçte olmadığını ve Londra'nın bu yüzden “kapitalist tekelci ya da emperyalist olarak suçlanmasından herhangi bir şekilde gocunmadığını”² açıklamıştı.

Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni dünya düzeni; bir yandan “böl-parçala-yönet (bazen de yut)” politikasını esas alırken Hristiyanlığı, İslam'a üstün kılma ve nüfuz bölgeleri oluşturma mantığına dayanıyordu. Böylece günümüz dünyasının nifak tohumları da atılıyordu. Bu faaliyetlerde “kutsal uygarlık görevi” maskesiyle “manda sistemi” olarak sunulacaktı. Bu tarihlerde her ne kadar resmî olarak henüz manda sisteminden söz edilmese de bugünkü Suriye'nin temelleri Skyes-Picot gizli anlaşmasına dayanmaktaydı. Sonradan Bolşevikler tarafından açıklanan bu gizli anlaşmanın yapılması ve ihtiva ettiği hükümler, yukarıda özetle ifade ettiğimiz bir anlayışın ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden kısa bir süre sonra Cemal Paşa 4. Ordu Komutanı olarak bu bölgeye atanmıştır. Bölgede asayiş sağlamla birlikte Arapların liderleriyle iyi geçinme yolunu tercih etmiştir. Ancak bir kısım Araplar, İngiliz ve Fransız propagandasına kanarken bölgeye gelen Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal Osmanlı'ya karşı isyan etmek fikrine ortak olmuş ve eyleme geçmişlerdir. İngiliz vaatlerine kanarak Haziran 1916'da Arabistan'da Şerif Hüseyin Osmanlı'ya isyan ederken oğlu Faysal da Suriye'de Türk kuvvetlerine karşı savaşıyordu. Hâlbuki bu sırada bölge İngiliz Mark Sykes ile Fransız George Picot arasında paylaşılıyordu. 16 Mayıs 1916'da ise anlaşma Rusya, Fransa ve İtalya arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre: “İngilizlere; Ürdün, Irak ve Filistin üzerinde Fransızlara da Suriye ve Lübnan üzerinde egemenlik kurma hakkı veriyordu”.³ Böylece bağımsız Arap Devleti vaatleriyle Şerif Hüseyin ve Araplar kandırılırken İngiltere ve Fransa bölgeyi kendi aralarında paylaşıyor, Balfour Deklarasyonu ile de İsrail devletinin temelleri atılıyordu.

3 Ocak 1916'da Skyes ve Picot'un varmış oldukları ve 4 Şubat'ta İngiliz, 8 Şubat'ta Fransız Hükûmeti'nin imzaladığı anlaşmaya göre “ Fransız bölgesi, güneyde bugünkü Lübnan-İsrail sınırının denize kavuştuğu yere kadar kıyı şeridinin bütününe içine alacaktı. Buradan, yukarı Galile'yi Fransız nüfuz bölgesinin güney sınırı, Fırat ile Taberiye gölü arasında bugünkü Suriye sınırından geçmekte daha sonra Dicle ile bu nehrin küçük Zap suyuyla birleştirdiği yerde buluşmakta ve bu nehri izleyerek ve Kerkük petrol havzasını Fransa ile İngiltere'ye ait iki bölgeye bölecek şekilde ilerleyerek İran sınırına bağlanmaktaydı. Filistin'e gelince “Hayfa ve limanı Akka ile

² Stefanos Yerasimos; Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu, İstanbul 2000, s. 158.

³ Ömer Faruk Abdullah; Suriye Dosyası, İstanbul 1988, s. 31.

İngilizlere ait olacak; kıyıda Hayfa'nın 15 mil kuzeyinden başlayıp Taberiye Gölü'ne, Şeriya'ya, Lut Gölü ve Gazze'ye uzanan bir sınır içinde kalan Filistin ise tarafsız ilan edilerek Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya ve Müslümanların temsilcilerinden oluşan bir uluslararası idarenin denetimine bırakılacaktı.”⁴ Bu anlaşma ile Fransa Musul'u alırken Filistin'den uzaklaşmış oluyordu. Ancak petrol savaşı bu anlaşma ile sınırlı kalmayacak, İtilaf devletleri arasındaki rekabet hiçbir zaman durmayacaktır.

Mondros Ateşkes anlaşması henüz imzalanmadan İngilizlerin Araplarla ortak hareket ederek Suriye içlerine ve kuzeylerine ilerlemeyi sürdürdükleri görülmektedir. Kilis ilçesine bağlı 8 köyde yaşayan Arap kökenli Osmanlı vatandaşları, Kilis Havalisi Arap Cemiyeti adında bir cemiyet kurarak faaliyete başlamışlardı. 14 Ekim 1918 tarihinde duvarlara astıkları bildiride Arapların Faysal yönetiminde bağımsız bir devlet kuracaklarından bahisle Türklere vergi verilmemesi gerektiğini şu sözlerle dile getirmekteydiler: “Artık Türkler bundan sonra Arap kavmi necibine tahakküm edemeyecek bir hâle gelmiştir. Orduları her yerde inhizama uğramaktadır. Cemiyetin vazifesi müstakil ve hür bir Arap hükûmeti teşkil etmektir.

Sultanımız ve halife-i azamımız Emir Faysal Hazretleri olacaktır. Bu havaliler ise kâmilan Arap hükûmetine verilecektir.

Sakin bundan sonra, sene-i hâliye aşarından bakiye kalan karyelerinizde ısdar (hazır) edilmiş olan zehairi (hububatı) Türk memurlarına vermeyiniz. İdare-i umur (oylayınız) ediniz. Türklerin şimdilik her tazyikine göğüs geriniz. Karyenizde her türlü metalib (istek) için Türk memurları gelirse def'i tard ediniz.

Artık sizin hâkimiyetinize, Halep'ten aldığımız malumata nazaran hatime (son) verildi deyiniz.

İrkken yabancı olan bir milletin 500 senedir, emri altında esiri olarak yaşadık. Artık hulus (kurtuluş) günlerimiz hulul etmek üzeredir. Yalnız itidalinizi muhafaza ediniz. Tebligatı size günü gününe tebliğ edeceğiz.

Ona göre hareket eylemenizi sureti hususiye de rica ederiz.”⁵

Osmanlı ordusunun Halep'ten çekilmesi Arapların taşkınlık ve cüretlerini artırmıştır. Hatta Faysal da Kilis Belediyesi'nden Kilis'in kendilerine teslimini istemiştir. Bu durum karşısında Türklere bir yandan teşkilatlanırken öte yandan savunma tedbirleri almışlardır. Mustafa Kemal de bölgenin komutanı olarak 28 Ekim Akşamı Kilis'e gelerek organizasyona yardımcı olmuştur.⁶ İngiliz ve Arap işgalleri karşısında Urfa halkı da endişeye kapılmıştır.

⁴ Yerasimos; s. 150- 151.

⁵ Umar; s.11.

⁶ a.g.e.; s. 13.

A. Fransızların Bölgeyi İşgalleri ve Suriye’de Manda Yönetiminin Kurulması

İngiliz işgalleri bir yandan Irak’ta diğer yandan da bugünkü Suriye’de ve Suriye sınırına yakın Türk köylerinde devam etmiştir. İşgal sonrası bölgede Faysal liderliğinde bir Arap yönetimi kurma faaliyeti başlamış bunun belirtisi olarak da hutbelerde “Halife ve Emirü’l müminin” ibaresi kaldırılarak yalnız “Melikü’l Arap Şerif Hüseyin” tabiri ağızdan ağza dolaşmaya başlamıştır.⁷

Araplar, Arap hükûmeti adına vergi de toplamaya başlamıştır. İngilizler, Arapları da arkalarına alarak işgal bölgelerini genişletmeye çalışmışlardır. Bu işgallerde de öncelikle stratejik önemi olan demir yolu hatlarını işgal etmişlerdir. 8 Kasım 1918’de başlayan işgaller Irak, Suriye, Filistin bölgeleri ile bugünkü Anadolu’nun güney illerinden Urfa, Antep vilayetlerini kapsıyordu. Fransızlar da Adana, Maraş, Mersin bölgelerini işgal ediyordu. Paris Barış Konferansı devam ederken İtilaf devletleri işgal bölgelerini genişletmeye çalışmışlar, öte yandan da aralarındaki çıkar çatışmaları akıl almaz pazarlıklara sahne olmuştur. Yerasimos, çeşitli kaynaklara dayanarak verdiği bilgilerde bu pazarlıkları şöyle anlatır:

“Öte yandan Fransa Musul üzerindeki iddialarından vazgeçmeye hazırды. Piçhon’un 6 Şubat’ta Lloyd George’a verdiği bir notada Fransa’nın “nüfuz bölgesinin doğu sınırını Habur havzasına çekmeye” razı olduğu bildirilmekteydi. Bu, Fırat’ın kuzeyinden geçen bugünkü Suriye-Irak sınırıydı.

Ancak bunu izleyen 11 Şubat tarihli toplantıda İngilizler, Fransızlar, o sırada Paris’te bulunan Şerif’in oğlu Faysal ile bir anlaşmaya varmadan Suriye yönetimini Fransa’ya devretmeyi reddettiler. 10 ve 20 Mart 1919’da yapılan Clemenceau ile Lloyd George’un yanı sıra ABD Başkanı Wilson ve İtalya Orlando’nun da katıldıkları 4’lü konsey toplantılarında bu sağırklar diyalogu devam etti. Görüşmelerin tıkanması üzerine Wilson halkların ne istediği belirlenmesi amacıyla bir soruşturma komisyonu gönderilmesini önerdi.

Üçüncü bir talibin ortaya çıkması –çünkü ABD’nin manda yönetimini ele geçirmek istediği yönünde güçlü bir izlenim vardı– Fransızlarla İngilizlerin anlaşmaya varmalarını kolaylaştırdı. Fransız ve İngiliz uzmanlardan oluşan bir komisyon, 25 Mart’ta, Suriye’de, başında Faysal’ın bulunacağı bir meşrutî krallık ve ulusal Suriye meclisinin kurulmasını, kurulan bu sistemin Mısır modeline benzer şekilde Fransız mandasına verilmesini öngören bir proje hazırladı. Bu projenin kabul edilmesinden sonra Clemenceau Faysal ile buluştu ve 17 Nisan’da kendisine, “Fransa’nın Suriye’nin bağımsızlık hakkını tanıdığını” ve bu amaçla ona maddi ve manevi destek vermeye hazır olduğunu bildiren bir mektup gönderdi. Buna karşılık Faysal da “Suriye’ye

⁷ Umar; s. 13.

destek verme durumunda olan ülkenin Fransa olduğunu kabul etmekteydi. Aynı ayın 22'sinde Clemenceau Dörtler Konseyinde Faysal'ın bu mektuba olumlu yanıt verdiğini, taraflar arasında bir anlaşma yapıldığını, dolayısıyla Suriye'ye soruşturma komisyonu göndermeye gerek kalmadığını açıkladı.

Birkaç gün sonra Faysal'ın Fransa'ya en azından yazılı olarak olumlu yanıt vermediği ortaya çıktı ve İngilizlerle Fransızlar arasındaki ilişkiler yeniden kötü bir havaya girdi. Sonunda 21 Mayıs'ta fırtına koptu; Clemenceau, İngiliz askerleri Suriye'den çıkmadığı sürece Komisyon toplantılarına katılmayacağını bildirirken Lloyd George da Suriye'nin güney sınırı Filistin yararına gözden geçirilmediği sürece Suriye'den çıkmayacağını ilan etti. Clemenceau, bu durumda, Fransa'ya bırakılan topraklardan ne demir yolu ne de boru hattı geçirilmesine izin vereceğini söyledi.”⁸

1919'un yaz ayları boyunca ve özellikle Woodrow Wilson'un ABD'ye dönmesinden sonra İngiltere ile Fransa arasındaki ilişkilere Suriye krizi damgasını vurmuştu. Ancak gelişen bazı olaylar sebebiyle ister istemez gerçeklerle yüz yüze kalan bu ülkeler kendi aralarında da çözüm bulmak zorunda kalmışlardır. Bu gerçeklerden birincisi, savaş sonrasında ortaya çıkan ekonomik krizin İngiltere'nin bile gücünün sınırlı olduğunu ortaya çıkarmasıdır. Güneş batmayan imparatorluğun dünyanın her tarafında asker bulundurmasının imkânsız olduğu anlaşılmıştır. İkinci önemli gerçek ise Anadolu'da Millî Mücadele hareketinin şekillenmeye başlamış olmasıdır. Üçüncü önemli gerçek ise ortaya çıkmaya başlayan İtilaf devletlerindeki kamuoyu baskılarıdır. Yahya Akyüz, Fransız kamuoyu ile ilgili bilgi verirken şöyle diyor: “Fransız kamuoyunun böyle tutum alışı Kilikya'da Türk-Fransız savaşlarının çok kızıştığı bir âna rastladığı için son derece dikkate değer. Kamuoyu, Lloyd George ve Wilson'a karşı Türkleri savunmakta, onların kararsız tutumlarıyla ilgilenmekte, İstanbul'un İngiltere, Amerika veya onların aynı sepete koyduğu Yunanistan'ın etkisine girmesinden korkmaktadır.”⁹

Paris Barış Konferansı'nda İngilizlerle Fransızlar arasında devlet Başkanları, Başbakanlar, Dışişleri Bakanları ve komisyonlar düzeyinde pek çok konuda görüşmeler sürmüştür. İngilizlerin hazırladığı ve Clemenceau'ya gönderdikleri 11 Eylül 1919 tarihli bir memorandumda; “... İngiliz Hükûmetinin Kilikya ve Suriye'deki askerlerini 1 Kasım'dan itibaren geri çekmeye karar verdiği, bu nedenle Filistin-Suriye ve Suriye-Mezopotamya sınırlarını görüşmek üzere Fransızlarla her an buluşmaya hazır olduğunu bildiriyordu. Buna karşılık Fransa'dan bu topraklardan geçirilecek demir yolu ve petrol boru hattına izin vermesi isteniyordu.”¹⁰. Konferansın 15 Eylül tarihli toplantısında Fransız Başbakan görüşmeyi kabul ettiğini bildirir.

⁸ Yerasimos; s. 162- 163.

⁹ Yahya Akyüz; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919- 1922, Ankara 1988, s. 144.

¹⁰ Yerasimos; s. 165.

Diğer taraftan Araplarla İngilizler arasındaki pazarlıklar da sürmektedir. Lloyd George'un Suriye'den çekilme kararı Faysal'a 10 Eylül'de Şam da bildirilir. Bundan bir gün önce 9 Eylül'de bir İngiliz temsilcisi Meinertzhagen, Faysal'a yaptığı bir tartışmanın Londra'ya gönderilen bir raporunda; "Faysal'ın Gazze'den Toros Dağlarına kadar olan bölgede tek bir Suriye kurulması hâlinde, bu çerçeve içinde Siyonizmi kabul edeceğini ancak bir Fransız mandası esaret demek olup İngiliz ve Fransız hükûmetleri, geçen Kasım'da yaptıkları demeci kabul ettikleri zaman karşılık vereceğini söylediğini bildiriyor. Daha sonraki bir konuşmasında Faysal, Meinertzhagen'e gerçek politikasını, Fransa'nın ve Fransız olan her şeyin "kesin reddi" olarak nitelemiştir¹¹.

Faysal 9 Ekim 1919 da İngiliz başbakanına yazdığı bir başka mektupta; "Fransa ile olan anlaşmasını, bu gerçekleşmezse hiç olmazsa uygulamanın geri bırakılmasını istedi. İngiliz ordularının yerine Fransız birliklerinin gelmesi, "Büyük bir felaket" olurdu. Davanın bütünü, İngiltere, Fransa ve Arap delegelerinden kurulup başkanlığı bir Amerikan delegesine verilecek bir komisyon Barış Komisyonuna rapor verilmeliydi." ¹² diyordu.

Faysal, Londra'da ABD elçisiyle yapmış olduğu görüşmede şunları söyler: "Şimdi görülüyor ki İngilizler ve Fransızlar Arap ülkelerini paylaşmak yolunda bir anlaşmaya varmışlardır. Buna göre Mezopotamya'yı İngilizler ve Suriye'yi Fransızlar alacaklardır. "Bunu sert bir şekilde protesto ediyor ve Araplara vaat edilen birleşmiş bir ülke üzerinde direniyorum." ¹³ diyordu.

Faysal artık ABD'den yardım umar hâle gelmiş ve ABD'nin Suriye sorunu çözebileceğini ve ona göre: "... Suriye halkı, ABD'nce verilecek herhangi bir kararı kabul edecektir. Fakat bir İngiliz ya da Fransız kararına karşı savaşılabacaktır."¹⁴ diyordu. Faysal'ın ABD temsilcileri ile yaptığı konuşmalar sonuç vermezken Wilson'un Orta Doğu politikası da iflas etmekteydi. Bu yüzden Arapların bir kısmı Fransız, büyük bir kısmı ise İngiliz yanlısı olarak ayrılmışlardı.

1919'un sonlarına doğru Fransızların Faysal'a somut öneriler sunduğu ve Faysal'ın karşı önerilerde bulunduğunu, konferansta ABD temsilcilerinden Derby 10 Aralık tarihli raporunda şu şekilde belirtir: "Fransızların Faysal'a somut önerilerde bulunduğu, Faysal'ın da karşı önerilerde bulunduğunu Londra'ya yazdı. 20 Ocak 1920'de Şam Konsolosu, Washington'da Nuri Said' in kısa bir süre içerisinde Fransızlarla varılacak bir anlaşma ile Suriye'nin ve batısının Faysal'ın yönetiminde birleşeceğinden fakat bağımsızlığının da kısıtlanacağından emin olduğunu kendisine söylediğini bildirdi. Nuri Said kesin şekilde Fransızların emri altına girilmesini İngilizlerin

¹¹ Laurence Evans; Türkiye'nin Paylaşılması, (1914 - 1924), (Türkçesi: Tefik ALANAY) Milliyet Yayınları 1973, s. 218.

¹² a.g.e.; s. 220.

¹³ a.g.e.; s. 228.

¹⁴ a.g.e.; s. 229.

istemediklerini ve bu yüzden doğu bölgesinde daha çok hareket serbestliğine sahip olması için ona yardım zorunda bulunduklarını da eklemiştir.¹⁵ Paris'te yayımlanan Temps gazetesi de Faysal'ın Fransa'dan ayrılmadan önce de Fransız mandasını kabul ettiğini yazmıştır.

Faysal bir taraftan Paris'de yaptığı görüşmelerde Fransız mandasını kabul ediyor görünürken Şam'daki Arap hükûmeti Zeyd'in yönetiminde Fransız ve İngilizlere karşı yalnız Suriye'de değil, Irak'ta da karşı koyma planları yapmaktadır. Diğer yandan da Mustafa Kemal'in temsilcileri İngiliz ve Fransızlara karşı Araplarla iş birliğine gidiyordu. Bu durum bölgede, yani Suriye ve Kuzeyindeki Çukurova bölgesinde Fransızların ne kadar zor durumda olduğunu ve otoriteyi sağlayamadığını gösteriyordu. 28 Şubat 1920'de Amerika'nın İstanbul Yüksek Komiserliğine bağlı bir görevlinin iki hafta Çukurova bölgesinde ve Suriye'nin kuzeyinde gezdikten sonra Dışişlerine gönderdiği raporda Engert şöyle diyordu: "Fransızlar ve İtalyanlar Orta Doğu'ya büyük güçler göndermezler ise buradan kovulmaktansa kendilerinin çekilmesi daha iyi olur demek ve şöyle devam etmektedir: "Türkler ve Araplar Fransa'ya karşı ortak davranış hâlinedirler ve Arap ordusunda eski Türk subayları vardır. Fransız ordusu bütün bu işlerden bıkmış, huzursuzdur ve Fransız subaylarının çoğu Suriye'den ayrılmaya hazır durumdadır. Çünkü Cezayirli ve Senegallilerden kurulu birliklerine güvenmemektedirler. Faysal ile ve öteki Arap liderleriyle görüşmelerindeki izlenimi hakkında bunların kendilerini çocukça aldattıklarını ve hâlâ Amerika'nın onları kurtarmaya geleceklerine inandıklarını gördüm."¹⁶ Engert bu sözleriyle bölgedeki karışıklıkları açık bir biçimde anlatmaktaydı. Bu şartlar altında toplanan Suriye kongresi 8 Mart 1920'de Faysal'ı Kral ilan etti.¹⁷ Böylece Araplar da San Remo Konferansı'na bir oldubitti ile çıkmak istiyorlardı. Özellikle Fransızları zor durumda bırakıp ABD'nin desteğini alacaklarını umuyorlardı.

Kral Faysal 28 Mart'ta ABD Devlet Başkanı Woodrow Wilson'a çektiği telgrafta şunları söylüyordu: "Yıllarca süren Türk yönetiminden sonra, Arapların kendilerini dış yardımdan yoksun bırakan devletler arasındaki rekabet yüzünden özgürlüklerini kazanma yeteneğini gösteremediklerini ve şimdi savaşın yarattığı fırsattan yararlanmak istemektedirler. Savaş sırasında İtilaf devletlerinin yanında, halifenin "Cihat ilanına sırt çevirerek ve bu Cihat çağrısını İslam âleminde etkisiz bırakarak buna hak kazanmışlardır. Araplar Orta Avrupa devletlerinin yenilmemesi için soylu yardımlarda bulunmuşlardır. Kendilerinin bu fedakârlıkları İtilaf devletlerinin bağımsızlığımız hakkındaki açık vaatlerine ve siz Sayın Başkanın ilkelerine tam bir güven duymamıza dayanmaktadır. Fakat savaştan sonra İngilizler ve Fransızlar ülkemizi bölmeye başlamışlardır. Bu durum da Araplar için

¹⁵ a.g.e.; s. 242.

¹⁶ Evans; s. 252- 253.

¹⁷ Yerasimos; s. 170.

bağımsızlığın ilanı tek çözüm yoluydu. Arapların istediği yalnız kendi haklarına sahip olmaktır ve onlar kendilerine düşen bütün görevlerini tam olarak yerine getirmeye karardır. Faysal sonuç olarak Wilson'dan Suriye bağımsızlığını İtilaf Devletleri'nce kabulünü sağlamak yolunda etkisini kullanmasını isteyerek telgrafını bitiriyordu.¹⁸ ABD'nin politikaları Faysal'ın isteklerine cevap verecek durumda olmadığı gibi Faysal'ın arzuladığı biçimde bir İngiliz mandası da Fransızların Orta Doğu'daki ve Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarına ters düşmesi sebebiyle mümkün gözüküyordu. Nitekim böyle bir sonuç söz konusu olmuş, 20 Nisan 1920'de toplanan San-Remo konferansında Fransa'nın Suriye üzerinde bir mandaterlik yükümlülüğü almasına karar vermiştir.

Fransızlar böyle bir yükümlülüğü alırken elbette manda yönetimi sadece Suriye'yi kapsamıyordu. İşgal ettikleri bölgeler de zaten bunu açıkça gösteriyordu. Özellikle Urfa, Antep, Adana, Mersin ve Halep bölgelerini İngilizlerle anlaşarak işgal etmeleri, pazarlıkların ne kadar çetin geçtiğini göstermektedir. Fransızların Ermenileri kullanarak bu bölgede yaptıkları işgal ve mezalimler Anadolu'daki Millî Mücadele hareketini güçlü hâle getirirken Araplarla Türkleri ortak hareket etmeye yöneltiyordu. Sonyel, Mustafa Kemal'in takip ettiği politikayı şöyle özetliyordu: "Mustafa Kemal, Fransızlardan İngilizleri ayırarak Kemalist Türkiye ile bir anlaşmaya varmaya zorlar ve o sıralarda San Remo'da Türkiye'nin kaderi konusunda görüşmelerde bulunan İtilaf devletleri üzerinde olumlu izlenim yaratır umuduyla tüm gücünü Kilikya'da Fransızlarla Ermenilere karşı seferber etmeye başlıyor. Fransızların zaten kuşatılmış ve askerî açıdan umutsuz bir durumda bulundukları Mersin, Tarsus, İslahiye, Maraş, Antep ve Urfa'da çete savaşları düzenliyor. Suriye'deki Arapları Fransızlara karşı kıskırtarak ve Suriyeli yöresel katları (makamları), Türklere karşı savaşan Fransız askerlerine silah gönderilmesini engellemeye üsteleyerek Suriye'de Fransızlara karşı baş gösteren genel sızlanmadan büyük ölçüde yararlanıyor; bu davranışlarında, Fransızların Urfa, Kilis ve Antep'deki ordularına ek güç ve savaş gereçleri sevk etmek için Suriye'deki demir yollarından yararlanmalarını önleyen Suriye yönetiminden epeyi yardım görüyordu."¹⁹

Bu gelişmeler karşısında Fransızlar TBMM Hükûmeti ile anlaşma yollarını aramış ve Robert de Caix, M. Sava ve Amiral Lebon'dan oluşan Fransız Kurulu 20 Mayıs'ta Ankara'ya gelmişlerdir. Önce soğuk karşılanan heyetle yapılan görüşmeler sonucunda 20 günlük bir ateşkes anlaşması imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. 29 Mayıs gecesi başlayacak ateşkes anlaşmasına göre: "... bu süre içinde Pozantı, Sis, Antep, Maraş ve Urfa boşaltılarak kamu güvenliği Türk Jandarmasına bırakılacak; savaş tutsakları ve diğer tutuklular karşılıklı olarak mübadele edilecek; Kilikya' da Fransız

¹⁸ Evans; s. 255.

¹⁹ Salahi R. Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II, Ankara 1991, s. 69.

yönetimi ve iş adamlarına ayrıcalık hakları verilecek; buna karşılık, Fransızlar, Türk millî cereyanına karşı hiçbir davranışta bulunmayacak; bu akımın siyasi amaçlarını gayriresmî olarak destekleyecekler.”²⁰

Bu ateşkes anlaşması Millî Mücadele’yi yürütenlere hem zaman kazandırıyor hem de siyaseten Batılı devletlere karşı bir avantaj sağlarken iç meselelerini çözme ve birlik beraberlik sağlama imkânı veriyordu. Bu ateşksten en çok rahatsız olan İngilizler ve Araplar olmuştur. İngilizler bunu, “İtilaf devletlerinin onuruna karşı indirilen “ciddi bir darbe ve “Kemalistleri Anadolu’yu kontrolünde tutan bir yönetim olarak tanımak yolunda ilk önemli adım” olarak nitelemişlerdir.²¹ Ateşkes 8 Haziran’da bozulurken 18 Haziran’dan itibaren ise bölgede şiddetli çatışmalar başlıyordu.

1920 Haziran’ında başlayan Fransız mandasına karşı Araplarla Fransızlar arasındaki çatışmalar kısa sürede başlamıştır. 19 Temmuz’da başlayan çatışmalar üzerine Fransa, Faysal’a bir kesin uyarı gönderir. 24 Temmuz’da Fransızlar, Maisalum’da Arapları bozguna uğratarak Şam’a girmişlerdir. 31 Temmuz’da da Faysal’ın ailesiyle Dera’ya sığındığı bildirilmiştir.²² Faysal, Suriye’den Irak’a kaçmış, İngilizlerin desteği ile Irak krallığının başına geçmiştir.

1920 Haziran’ında başlayan Fransız mandası halkın çok şiddetli tepkisi ile karşılaşmıştır. Suriye’deki bu tepkiler Irak’ta olduğu gibi bağımsızlık süreci boyunca devam etmiştir. Mandacı güç olarak Fransa’nın seçilmesi Milletler Cemiyetinin İngiltere ile Fransa arasında, nasıl kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Suriye halkı bu nedenle bir tercih yapma imkânına sahip olmamış, bir emri vaki ile karşı karşıya kalmıştır. İskenderun sancağı da ister istemez Fransa’nın mandası altında kalmaktan kurtulamamıştır.

B. Suriye’de Kurulan Manda Sisteminin Uygulanması

Fransa, “kutsal uygarlık görevi olarak” aldığı mandaterlik yükümlülüğünü hiçbir zaman Cemiyet-i Akvam nizamnamesinin 22. maddesinde belirtilen, şirin gözüken ifadeler açısından değerlendirmemiş ve uygulamayı da böyle yapmamıştır. Bu uygulamaları tamamıyla bir sömürü düzeni kurup bu düzene Fransa’ya güç olarak dönüştürme hareketi olarak bakmıştır. Yani Fransa’nın Osmanlı Devleti üzerindeki amaçları²³ açısından bakmışlardır. Suriye Dosyası adlı eserinde araştırmacı Ömer Faruk Abdullah Fransa’nın manda uygulamalarını şu şekilde ifade etmektedir: “Fransa,

²⁰ a.g.e. ; s. 71- 72.

²¹ Sonyel; s. 72.

²² Evans; s. 258.

²³ Akyüz; s. 58- 65. (Yahya Akyüz, Türkiye’deki Fransız menfaatlerini geniş bir biçimde izah ederken şu başlıklar altında vermektedir: 1. Fransa’nın mali iktisadî menfaatleri, 2. Fransa’nın Kültürel menfaatleri, 3. Fransa’nın Doğu Kataloliklerinin koruyucusu olması ile ilgili menfaatleri, 4. Fransa’nın siyasi – askerî menfaatleri, s. 58- 65.).

manda yönetimi süresince, sistematik olarak Suriye'nin Cezayirleştirilmesi" politikasını uygulamıştır. Fransızca'yı Arapçaya eşit olarak resmî dil ilan ettiler. Arapçayı ve Arap-İslam Kültürünü bertaraf edip yerine Fransızca, Fransız klasikleri, Fransız tarih ve coğrafyasını yerleştirmek için Suriye eğitim sistemini tümüyle değiştirdiler. Hatta Suriye'de kutlanan bayramlar İslami ve mahalli bayramlar değil Fransız bayramlarıydı ve Suriyeli öğrencileri Fransız bayrağını selamlamaya ve Fransız millî marşı "Marseilles" i söylemeye mecbur ettiler.

Bununla birlikte etkisi en fazla sürecek olan, Fransa'nın ekonomi politikasıydı; manda döneminde, Suriye kapitalist dünya pazarının içine itilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işleri üzerinde Avrupa'nın aşırı etkisinin bir sonucu olarak 1800'lerde Suriye ve Batı ekonomileri arasındaki bağımlılık ilişkisi 1920 ve 1930'lara kadar doruk noktasına ulaştı. Birçok yazar, Fransızların Suriye ekonomisini modernize etmek veya ülkede yerli bir ekonomik yapı geliştirmek için pek az şey yaptıkları konusunda görüş birliği içindedirler. Bununla birlikte Fransa'nın ekonomi politikası Suriye'nin ekonomik yapısını ve geleneksel ticaret şeklini sistematik olarak ortadan kaldırmıştır. Sömürge dönemindeki yapay politik bölünmeler, sömürge öncesi ticaret modeli üzerinde bir etki yarattı. Mesela Halep, geçmişte güneyde Türkiye ile kuzeyde Irak'la yaptığı canlı ticaret yoluyla zenginleşmişti. Fakat politik bölünmeler, bu doğal zenginlik yollarını tümüyle kapattı. Çünkü giriş vergileri ve idari kırtasiyecilik (bürokrasi) Suriye mallarının dış pazardaki rekabet üstünlüğünü azalttı. Diğer taraftan Suriye özel gümrük vergileri ve tarifeler sebebiyle tercih edilen Avrupa ithal mallarına boğulmuş olduğundan kendi malları ülke içinde pek itibar görmüyordu.

Fransız mandasının temel amaçlarından biri de Suriye'nin verimli tarım sektörünü, Fransız hububat ve pamuk ihtiyacını karşılayacak bir kaynak hâline getirmektir. Bu işlemi kolaylaştırmak için de ülkede ki tarım arazilerini birkaç zengin toprak sahibinin (feodalistin) ellerinde toplamaya çalıştılar. Gerçi araziye, toprak sahibi bir seçkin küçük zümrenin elinde toplama politikası XIX. yüzyılda, Osmanlı dönemi sırasında başlamıştı; fakat manda döneminde Fransız arazi hukuku ilkelerine uygun olarak sistematikleştirildi. Manda ayrıca Avrupalıların, Suriye'nin ipek ve tütün üretimini tekellerine almasına ve Suriye'nin yol yapımı elektrifikasyon ve demir yolu inşası gibi projeleri üzerinde söz sahibi olmasına da imkân sağladı. Nihayet Fransız Bankası ve bankacılık sisteminin ülkeye girmesi ile ülke ekonomisinin Fransa ve Batı Kapitalist pazarlarıyla bağımlı ilişkiler içine sokulması görevi tamamlanmış oldu.

Diğer yerlerdeki sömürgeci güçler gibi Fransızlar da bölgedeki ırk ve din farklılıklarını kendi menfaati için kullanarak Levant Bölgesi (Doğu Akdeniz Ülkeleri) üzerindeki hâkimiyetleri sağlamlaştırmaya çalıştılar. Manda dönemi azınlıklar politikası ve Fransa'nın onlar üzerindeki "vasiyeti" asla dış

destek olmadan varlığını koruyamayacak olan azınlıklara özel güç ve ayrıcalıklar sağladı. Bu nedenle mandaları altındaki Suriye'yi ve Lübnan'ı mezheplere bölüp yerli azınlıklardan kendilerine "sadık uşaklar" seçtiler; bunlar statülerini korumak için Fransa'ya bağlı kalacak ve bunun sonucu Fransız sömürge yönetimi devamınca karşılıklı olarak kendi menfaatleri de olacaktır. Bu politika bölgede azınlık hâkimiyetli küçük devletler ortaya çıkarmıştır. XIX. yüzyılda Lübnan'da Marunite hâkimiyetli bir bölge meydana getirmişti ve mandaları döneminde bu bölgenin sınırlarını "emniyetle hükmede bilecekleri bütün Müslüman kesimleri" içine alacak şekilde genişlettiler. Öte yandan bugünkü Suriye'nin Kuzey Batısı olan Tarsus ve Lazkiye bölgesinde Nusayri hâkimiyetli birer devlet kurdular. Bununla da kalmayıp merkezî Suriye'yi kuzeyde Halep ve güneyde Şam arasında bölmeye çalıştılar. Bu münasebetle iki kent arasındaki geleneksel ayrılıkları ve rekabeti körüklemeye gayret ettiler ancak bu konuda başarılı olamadılar ve merkez Suriye bölünmemiş olarak kaldı. Bununla birlikte bağımsız Dürzi Nusayri Devletleri 1942'ye kadar merkez Suriye'nin idaresi altına girmediler.

Fransız mandası, Suriye üzerinde daimî bir hâkimiyet için uzun vadeli planları olan sömürgeci ve askerî bir rejim olmaktan başka bir şey değildi. Mesela Fransızların manda dönemi boyunca yaptıkları askerî harcamalar, sivil harcamaların toplamının hemen hemen on katı kadardı. Fransız Askerî Yönetimi, Fransız sömürgeci güçlerini takviye etmek amacıyla Suriye'de Les Troupes Speciales Du Levant (Özel Doğu Akdeniz Birlikleri) adlı yerli bir ordu kurdular; ordunun komutan ve subayları Fransızdı, askerlerin ise büyük çoğunluğunu çeşitli yerli azınlıklardan –özellikle Dürzî ve Nusayri'lerden, az miktarda ise Ermeni ve Çerkez'lerden– seçtiler. Fransız azınlık politikası, Fransız rejimine bağlı kalacakları şekilde planlanan bu güçlerin yaratılması için çok dikkatlice genişletildi. Bu uygulama ve model Suriye meselelerini günümüze kadar etkilemeye devam etti."²⁴

TBMM Hükûmeti ile Fransızlar arasında yapılan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara itilafnamesi ile bölge, geçici diyebileceğimiz bir çözüme kavuşturulmuştur. Nitekim 15 Mart 1923'te Adana'ya ilk ziyaretini yapan Mustafa Kemal "... Anavatanın dışında kalan İskenderun ve Antakya Bölgelerini temsilen siyahlar giymiş bir kız çocuğuna hitaben: "Dört bin yıldır, Türk toprağı olmuş bir toprak parçası düşman elinde kalamaz" yollu bir açıklama yapmıştı."²⁵

Asıl sorun, Fransa'nın Suriye üzerindeki manda yönetimini sona erdirmesiyle ve Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile çözümlenecektir.

Suriye'de Fransız mandasının kurulması Türkiye ile Fransa'yı karşı karşıya getirmesi bakımından Türkiye için önem arz etmektedir. 1. "Türk-Fransız münasebetlerini en fazla etkileyen husus Fransa'nın mandası altına

²⁴ Abdullah; s. 34 – 36.

²⁵ Stefanos; s. 187.

konulmuş olan Suriye ile Türkiye arasındaki sınır meselesi idi. Bu sebeple Fransız Hükûmeti Türkiye'deki çıkarlarının sınırlandırılmasına göz yumuş bunun karşılığında Suriye sınır meselesinde Türkiye'den tavizler koparmak istemiştir.”²⁶ 2. İskenderun sancağında yaşayan Türklerin millî kültürleri muhafaza etmesi ve geliştirmesi bakımından önemlidir. 3. Fransızların bölgedeki işgal ve zulümleri Anadolu'daki Millî Mücadele hareketinin ivme kazanması ve birliğin sağlanması açısından önemlidir. 4. İngiliz - Fransız ayrılığının belirginleşmesi ve rekabeti açısından önem teşkil etmektedir. 5. Osmanlı borçları içerisinde en çok paya sahip olan Fransa'nın Türkiye ile ilişkileri bakımından önemlidir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini sağlayan anlaşmalardan olan Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasına müteakiben İtilaf devletleri ile ilgili niyetlerini uygulama alanına koymaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'ni parçalama ve cezalandırmaya yönelik gizli paylaşma anlaşmalarını Rusya'nın savaştan çekilmesini de fırsat bilerek Osmanlı topraklarını işgale başlamışlardır. Sykes-Picot Anlaşması'nı temel alan bu işgal hareketleri 8 Kasım 1918'de İngilizler tarafından başlatılmıştır. Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransızlara düşen bölge gibi gözükmesine rağmen İngilizlerin Musul'u işgali elbette anlamlıdır. 1918 sonları ile 1919 ve 1920'de devam edecek olan bu işgal hareketlerinin amacı önce nüfuz bölgesi oluşturmak gibi gözüküyorsa da manda sisteminin oluşturulmasıyla sömürü düzeni kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nden ayrılacak toprakları a sınıfı manda sistemine sokarak kendi niyetlerini sevecen ve iyi niyetli göstermeye çabalamışlardır. Bu sistemi mandater devletin, manda altındaki mahmi devleti eğitmeyi, kendi kendini idare edecek seviyeye getirmeyi bir görev gibi kabul etmişlerdir. Günümüzde, Irak'a özgürlük getirmeyi dünyaya ilan ederek Irak'ı kan gölüne çevirenlerin yaptığı da aynıdır. Manda sistemini ortaya koyan ABD Devlet Başkanı Woodrow Wilson'un takipçileri aynı yolu izlemektedir. Sömürgeci devletler, manda sisteminde mandaları altındaki ülkelerde yaşayan halkları insan yerine bile koymadan sömürmeyi tercih etmişlerdir.

Urfa'yı, Antep'i, Adana'yı, Maraş'ı, Mersin'i, İskenderun Sancağını, Suriye'yi, Irak'ı, Filistin'i, Anadolu'yu uzun bir süre kan gölüne çeviren bu ülkelerdir. “Böl, parçala, yönet politikalarına manda sistemi vasıtasıyla ulaşmaya çabalamışlar ve yeni devlet ile devletçikler yaratmışlardır. Suriye, Ürdün, Lübnan ve İsrail bunlara örnek olarak ilk akla gelenleridir.

Suriye üzerindeki Fransa'nın mandaterliği de bunlardan biridir. Suriye de Fransa'nın manda yönetimi sırasında yaptığı; Suriye'nin

²⁶ Mehmet Gönübol – Cem Sarı; Olaylarla Türk Dış Politikası, C. 1 (1919 – 1973), Ankara 1977, s. 88.

Cezayirleştirilmesi, Fransızca'yı Arapçaya eşit hâle getirme, Arap - İslam kültürü yerine Fransız kültürünü dayatma, Suriye'nin eğitim sistemini değiştirme, bayramlarını hatta millî marşlarını değiştirme gibi uygulamalara girmişlerdir.

Fransa'nın ekonomi politikasını uygulayarak Suriye ekonomisini modernize etme riyakârlığıyla geleneksel Suriye ekonomisi ve ticaretini sistematik şekilde bozmuşlardır. Bölgedeki ırk ve din farklılıklarını kendi çıkarları için kullanarak yerli azınlıkları kendilerine düşünmeden itaat eden uşaklar hâline getirmişlerdir. Suriye üzerindeki Fransız mandası özellikle askerî güce dayalı olarak kalmış Fransızlar da tam anlamıyla isteklerini gerçekleştirememişlerdir.

Anadolu'nun güney kesimlerini koparmaya çalışan ve en azından kukla bir Ermeni devleti kurma niyeti ile hareket eden Fransa bu bölgede amacına ulaşamamıştır. Ancak Türk milletinin direnişi ve Mustafa Kemal gibi tarihi değiştirecek bir önderi sayesinde emperyalistlerin planları bozulmuştur. Kurmaya çalıştıkları devletler ile ilgili niyetlerini bugün de gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Kukla Ermeni Devleti, Kürt Devleti kurma ve İskenderun sancağını Suriye'ye bağlama düşünceleri ve böylece bölgede nüfuzlarını genişletme ve sağlamlaştırma hayalleri de suya düşmüştür. Ancak emperyalist güçler; günümüze kadar gelen nifak tohumları atma, istikrarsız, sürekli sömürge gibi kullanılacak ülkeler yaratmada başarılı olmuşlardır. İşte bu olaylar günümüz için iyi bir ibret aynası olarak karşımızda durmaktadır. Bugünkü Irak bu aynada neler olduğunu gösteren olaylarla doludur. Bu bölgeye bakanlar ve bölgenin tarihini okuyanlar için.

Kaynaklar

ABDULLAH, Ömer Faruk; Suriye Dosyası, Akabe Yayınları, İstanbul 1988.

AKYÜZ, Yahya; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Ankara 1988.

EVANS, Laurence; Türkiye'nin Paylaşılması, (1914- 1924), (Türkçesi: Tevfik ALANAY) Milliyet Yayınları 1973.

FİSHER, Sydney Nettleton; The Middle East A History, London 1966.

Gönlübol, Mehmet – Sar, Cem; Olaylarla Türk Dış Politikası, c. I (1919-1973), Ankara 1977.

KASALAK, Kadir; Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

SONYEL, Salahi R.; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II, TTK Yayınları, Ankara 1991.

UMAR, Ömer Osman; Türkiye Suriye İlişkileri (1918- 1940), Elazığ 2003.

YERASİMOS, Stefanos; Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu, İstanbul 2000.

Ek-1: Ankara İtilafnamesi, 1921.

Madde 1) Her iki taraf işbu anlaşmanın imzalanmasından itibaren aralarında harbin sona ereceğini bildirirler. Ordular, mülki memurlar, ahali keyfiyetten derhâl haberdar edileceklerdir.

Madde 2) İşbu anlaşmanın imzasını müteakip, her iki tarafın harp esirleriyle mevkuf veya mahpus Türk, Fransız bütün şahıslar serbest bırakılacak ve kendilerini, tevkif eden taraf yol masrafını ödeyerek gösterilecek en yakın şehre gönderilecektir.

Madde 3) İşbu anlaşmanın imzasından başlayarak en geç iki ay içinde Fransız kıtaları 8. maddede de yazılı hattın güneyine ve Türk kıtaları da kuzeyine çekileceklerdir.

Madde 4) 3. maddede belirtilen müddet zarfında seçilecek bir karma komisyon bu maddenin ne şekilde tatbik olunacağını tespit edecektir.

Madde 5) Her iki taraf boşaltılan arazide, buranın işgalini müteakip genel af ilan edecektir.

Madde 6) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Misak-ı Milli'de açıkça tanınan azınlıklar haklarının, bu hususta müttefikler ile bunların düşmanları ve bazı dostlar arasında yapılmış mukavelelerdeki esaslara dayanarak kendi tarafından teyit olunacağını bildirir.

Madde 7) İskenderun Bölgesi (Hatay) için özel bir idare usulü tesis olunacaktır. Bu mıntikanın Türk ırkından olan ahali kültürlerinin inkişafı için her türlü teşkilattan faydalanacaklardır. Türk lisanı orada resmî dil olacaktır.

Madde 8) 3. maddede zikredilen hat: İskenderun körfezinde Payas'tan başlayarak Meydan-ı Ekbez – Kilis - Çobanbeyli istasyonuna gidecek ve demir yolu Türkiye'de kalmak üzere Çobanbeyli'den Nusaybin'e varacaktır. Payas ile Meydan-ı Ekbez ve Çobanbeyli istasyonları Suriye'de kalacaktır. İşbu anlaşmanın imzasından itibaren bir ay içinde mezkûr hattı tespit etmek üzere her iki taraf delegelerinden mürekkep bir komisyon seçilecek ve bu komisyon tespit muamelesine nezaret edecektir.

Madde 9) Osmanlı sülalesinin kurucusu Sultan Osman'ın dedesi Süleyman Şah'ın Caber kalesinde bulunan ve Türk mezarı ismiyle belirli türbesi müştemilatı ile Türkiye'nin malı olacak ve Türkiye oraya muhafızlar koyacak ve Türk bayrağı çekecektir.

Madde 10) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demir yolu parçasını, Adana ilinde yapılmış bulunan şubelerin işletme hakları ile bütün ticaret ve ulaştırma işlerini Fransa Hükûmeti'nin göstereceği bir Fransız grubuna vermesini kabul eder. Türkiye Hükûmeti Meydan-ı Ekbez'den Çobanbeyli'ye kadar Suriye arazisinde demir yolu ile askerî ulaştırma yapacaktır.

Madde 11) İşbu anlaşma yürürlüğe girdikten sonra seçilecek bir karma komisyon Türkiye ile Suriye arasındaki gümrük işlerini düzenleyecek, bu işlem yapılıncaya kadar her iki hükümet hareketinde serbest olacaktır.

Madde 12) Türkiye ve Suriye, Kırık suyundan hakkaniyet üzere faydalanacaklardır. Suriye Hükümeti, masrafı kendisine ait olmak üzere Fırat nehrinin Türkiye kısmından su alabilecektir.

Madde 13) Madde 8 de belirtilen hududun her iki tarafında oturan yerli ve yarı göçebe halk buradaki otlaklardan faydalanacak veya emlak, araziye sahip bulunanlar eskisi gibi haklarını kullanmaya devam edeceklerdir. Bunlar işletme ihtiyaçları için serbestçe ve hiç bir gümrük veya otlak resmi ve ne de başka bir resim vermeksizin hayvanlarını, araçlarını, tohumlarını ve bitkilerini taşıyabileceklerdir. Bunlara ait vergileri oturdukları memlekette ödemeleri kararlaştırılmıştır."²⁷

²⁷ tr.wikisource.org/wiki/Ankara_İtilafnamesi (tr.wikipedia.org/wiki/Ankara_Anlaşması).

ARAP - İSRAİL ANLAŞMAZLIĞININ BÖLGENİN GÜVENLİĞİNE VE GELECEĞİNE ETKİLERİ

FİLİSTİN'DE ARAP - İSRAİL ÇATIŞMASININ KÖKENİ - YAHUDİ YERLEŞMECİLİĞİ

Doç. Dr. Celalettin Yavuz*

Osmanlı topraklarına İspanya'dan 1490'lı yıllarda göç etmiş olan Yahudiler her vesile ile Osmanlı Sultanı ve yönetimine şükran duygularını iletmekten geri kalmamışlardı. Hatta bu durumu, özellikle 1887-1878 Osmanlı-Rus ve Balkan Harplerinden sonra kaybedilen topraklarda yaşamlarını sürdüren Yahudiler dahi sonraki yıllarda devam ettirmişlerdi. Orta Doğu'da Osmanlı Devleti'nin yönetiminde Araplar gibi, yönetime en yakın Osmanlı unsurlarından bir diğeri de Yahudiler idi. Avrupa'daki Yahudilerin XIX. yüzyılın sonlarından itibaren "Vaat edilen topraklar", yani Filistin'e yerleşme isteklerine Osmanlı Devleti zaman zaman engel olmuş; ancak müttefiki olduğu Almanya ya da İttihat ve Terakki Partisi içindeki Yahudi ve Masonların ileri etkileriyle bu engelleme tam anlamıyla uygulanamamıştı. Avrupa'dan Yahudi göçüne başlangıçta Osmanlı Yahudileri, özellikle de Hahambaşı pek taraftar değildi. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Araplar, Sultan Abdülhamid (Hamid II)'i Müslümanların Halifesi ve Osmanlı Hükümdarı olarak görüyordu. Ne zaman ki Abdülhamid tahttan uzaklaştırıldı, güç de zamanla Padişah-Halife yerine İttihat ve Terakki Cemiyetinin eline geçmişti. İttihat ve Terakkiyi destekleyen Arapların beklentisi, İkinci Meşrutiyet'le, Osmanlı topraklarındaki Araplara geniş bir muhtariyet verilmesi yönündeydi. İttihat ve Terakkinin bu durumu benimsememesi ile Araplar, Arap bağımsızlığı yolunu açacak Haziran 1913 tarihli Paris Kongresini toplamışlardı.¹ Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ne Yahudilerin yeni bir yurt kurma, Arapların da bağımsızlıklarına kavuşma umut ve hayalleri içerisinde girmişti. Her iki milletin bir diğer ortak noktası Orta Doğu, özellikle de Filistin'di.

Birinci Dünya Harbi'ne girilirken Osmanlı 4'üncü Ordusunun sorumluluk sahasındaki bu bölgede Siyonistlerin adeta gizli bir hükûmeti, bayrağı ve bir posta teşkilatı vardı. Maruniler ise İslam düşmanlardı. Lübnan'da "mukaddes mücahit" denilen bir sınıf yaratılmıştı. Her Müslüman öldüren "mukaddes mücahit" oluyor, bekârsa dört ve evliyse sekiz lira maaş alıyordu. Bu paraların kaynağı da Fransa ve İngiltere idi. Dinin bu suretle alet edilmesi, karşı tepkileri ortaya çıkarmak içindi. Böylelikle halk bölücü dış propagandalarla parçalanıyor ve birbirine kinleniyordu. Suriye'de Hristiyanlık-Müslümanlık, Filistin'de Araplık-Yahudilik, Hicaz'da Şeriflik-Vehhabilik

* Jeopolitik ve Harp Tarihi Uzmanı, celalettinyavuz@yahoo.com, 5.1.2007.

¹ Suleiman Mousa; "The Rise of Arab Nationalism and the Emergence of Transjordan", Nationalism in a non-National State (The Dissolution of the Otoman Empire), (Edited by: William W. Haddad and William L. Ochsenwald), Ohio State University Pres. Columbus, 1997, s. 242.

çekişmeleri Türk-Arap çekişmesinden daha azılı idi.² Birinci Dünya Harbi sırasında ise Yahudilerin önce Çanakkale'de sembolik de olsa Türk kuvvetlerine karşı çarpışmalara katıldığı görülüyor. Ardından Filistin Cephesi'nde başlarında İngiliz komutanları olmak üzere gene Türklere karşı çarpışmışlardır. Burada önemli olan husus; bu Yahudilerin büyük bir çoğunluğunun sahip oldukları kapitülasyon haklarını kaybetmeme düşüncesiyle harp hâlindeki İtilaf devletlerinin vatandaşlığını sürdüren ve Osmanlı vatandaşlığına geçmeyen Yahudilerden oluşmasıdır. Zaten Dünya Siyonist Örgütünün Profesör Chaim Weizmann, Nahum Sokoloff, Ruthenberg, Wladimir Jabotonski ve Dr. Jochelmann gibi önde gelen üyeleri Rus Yahudisi olup bu kişiler Amerika ve Avrupa ülkelerindeki gibi nispeten daha rahat yaşam tarzı süren Yahudilere oranla Rusya'da büyük baskılar altında kalmışlardır.³ Bu nedenle de Rusya kökenli Yahudiler, diğer Yahudilere nispeten daha radikal düşünceli, daha sert ve çıkarlarına daha düşkünlerdi.

Osmanlı topraklarının dışından gelip Filistin bölgesine yerleşen Siyonistlerin dışında bu bölgede çoğunlukla Araplar, yerli Yahudiler, Türkler, Ermeniler ve az sayıda çeşitli milletlerden insan yaşıyordu. Alman İmparatoru Wilhelm II'nin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi kullanılarak, Avrupa'dan gelen Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmeleri sağlanmıştı. İlâveten, harp sırasında Dünya Siyonist Birliğinin, birbiri ile savaşılan İngiltere ve Almanya'da; hatta ABD'deki yönetimleri etkilemesi ile Filistin'de Siyonistler lehine birçok taviz koparmışlardı. Burada sadece Yahudilerin istekleri değil, önce İngiltere, ardından da ABD'nin emperyalist istekleri de Siyonistlerin istekleri ile örtüştüğü için bu kadar önemli ödülleri alabilmişlerdi Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Harbi öncesinde 420 bin civarında Yahudi yaşıyordu. Bu nüfusun 100.000'i Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında, 60.000'i Anadolu'da, 50.000'i Suriye'de, 120.000'i Filistin'de, 60.000'i Mezopotamya'da, 30.000'i de Yemen'de idi.⁴ Arap tarihçisi Albert Hourani'ye göre, 1922 yılında nüfusu 750.000'i civarında olan Filistin'de nüfusun yüzde 11'i Yahudi, kalanlar ise Arapça konuşan Müslüman ve Hristiyanlardı.⁵ Savaş sonunda Yahudilere Filistin'de "millî yurt" kurulması yolunda en önemli adım olarak bilinen "Balfour Deklarasyonu", elde edilen en büyük ödüllerden biri idi hiç kuşkusuz.

İsrail Devletinin Kuruluşu - Bitmeyen Çatışmalar

Birinci Dünya Harbi'nden sonra İngiliz manda yönetimi altındaki Filistin'de iki halk, yani Araplar ve Yahudiler arasındaki gerginlik her yıl

² Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. 4 1. Kısım, Sina-Filistin Cephesi, Ankara, ATASE Yayını, 1979, s. 689-690.

³ K. Krüger; Kemalist Türkiye ve Orta Doğu, (çev.: Nihal Önal), Altın Kitaplar Yayınevi, 1981, s. 156.

⁴ a.g.e.; s. 156-157.

⁵ Albert H. Hourani; Arap Halkları Tarihi, (çev.: Yavuz Alogan), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 379. 1949 yılına gelindiğinde Yahudiler Filistin'deki nüfusun yüzde 30'undan fazlasını oluşturuyordu.

azalmak bir yana, sürekli tırmanış göstermiş, Yahudi nüfusu da her geçen yıl göçlerle artış kaydetmişti. Filistin’de, yerli Araplarla göçmen Yahudiler arasında sürtüşme yaşıyor, sürtüşmede yerli Arap köylüsünün, özellikle tarım alanında çağdaş yöntemleri kullanma ve makineleşme konusunda yeteneklerini kanıtlamış bulunan Yahudilere karşı üstünlük sağlama şansı yok denecek kadar azdı.⁶ Arap milleti Asya karakteri ve Yahudiler Avrupa karakterine sahip olduklarından aralarında oldukça fazla sorun yaşıyordu. 1930’lu yıllarda Filistin’deki bu sorunun kaynağını araştırmak için İngiltere bir “Kraliyet Komisyonu” kurmuştu. Eylül 1937’de bu komisyonun üyelerinden Galilee, Yahudilere bir devlet kurulması teklifini getirmiş; ancak bir Arap terörist tarafından katledilmişti. Bu olaydan bir hafta sonra, 1 Ekim’de hükûmet Arap Yüksek Komitesini⁷ ve diğer millî komiteleri yasakladı. İlâveten altı Arap liderinin tutuklanarak sürgüne gönderilmeleri emrini verdi. Keza Arap siyasi faaliyetlerini destekleyen Pious Vakfının⁸ kaynaklarını dondurmuş, 1000 kişi tutuklanmıştı. Yıl içinde polis birimlerine, Yahudi yerleşim merkezlerine ve Arap halkın evlerine 438 kez hafif silahlar ve bombalarla saldırı gerçekleştirilmişti. Manda yönetimi, Arap saldırılarına karşı koymak üzere aktif görevli ve yedekler dâhil 5000 Yahudi’yi polis memuriyetine almış; ancak, hükûmetin Siyonistlerle bu ortak faaliyeti kısa süreli olmuştu. Haziran 1938’de, bir Arap otobüsüne ateş etmeye ikna edilen bir Revizyonist Yahudi teröristin asılmasının ardından, Yahudiler Hükûmet Binası’na saldırmış ve Arap iş yerlerini bombalamışlardı. Bu ve benzeri saldırılar sonucunda Hayfa’da Arap halktan 79’u katledilirken, 129’u da yaralanmıştı. 1938 yılı içinde hükûmet, 1000’i güvenlik kuvvetleri ve hükûmet birimlerine ait olmak üzere 5708 “şiddet olayı”nı raporlarla belgelemişti. 2500 civarındaki Arap belirli bir yerde zorunlu ikamete tabi tutulmuş, tahminen 1000 kadar asi de polis ve güvenlik güçlerince öldürülmüştü. 1939 yılı Şubat ayı içinde İngiltere, Filistin’deki Arap liderleri ile Yahudi Cemaati liderlerini bir araya getirdi. Durum netlik kazanamadan 1 Eylül 1939’da İkinci Dünya Harbi çıktı. Harp sırasında İngiliz yerel kuvvetleri içinde 21.000 Yahudi ve 8000 Arap silah altına alındı.⁹ 1940 yılı ortalarında Siyonistler bir Yahudi devletin sahip olması gereken tüm hazırlıkları tasarlamışlardı. Bu tasarı içerisinde ekonomik sistem, kendilerini korumak için bir güvenlik-polis teşkilatı ve ayrıca bir de Yahudi Silahlı Kuvvetleri vardı. Bu güvenlik güçleri ve silahlı kuvvetlerin insan kaynağı olarak da İngiltere, Fransa ve ABD silahlı kuvvetlerindeki Yahudileri düşünmüşlerdi.¹⁰

⁶ Krüger; s. 157.

⁷ Arab Higher Committee.

⁸ Pious Foundation.

⁹ William R. Polk; The Arab World Today, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1991, s. 170-172.

¹⁰ Thomas Koszinowski; Die Palaestinen und der arabisch-israelische Konflikt: Deutsche-arabische Beziehungen, (Herausgeber: Udo Steinbach), Schriften des Forschungsinstituts der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V. Bonn, R. Oldenburg Verlag, München, Wien, 1981, s. 285.

“Yahudi Bürosu”nun¹¹ kontrolünde, mevcudu 60.000’e ulaşan ve gittikçe artış kaydeden “Haganah” isimli bir Siyonist kuvveti 16 Haziran 1946’da ülkenin dokuz ayrı bölgesindeki köprüleri tahrip etmiş, ertesi gün “Yıldız Çetesi”¹² Hayfa’daki demir yolu tesislerine saldırmıştı. Bir başka Yahudi grubu olan “Irgun” ise altı İngiliz subayını kaçırmıştı. 29 Haziran’da Hükümet kuvvetlerince Yahudi Bürosuna mensup 2700 kişi tutuklanmış ve bunlardan 700’ü sorgulanmış, Büronun ana karargâhı işgal edilmişti. Bu ve benzeri olaylar sürmüştü, bu arada Londra’da İngiliz ve Amerikalı resmî yetkililer Filistin Sorunu için bir araya gelmişler, en uygun çözümü Arap ve Yahudi bölgelerinin ayrılmasında görmüşlerdi. Bu plan ne Araplar ne de Yahudiler tarafından kabul edilmişti. Zira Araplar, çoğunluğu oluşturdukları için bağımsız bir devlet ve bu devlette azınlıklara geniş haklar verilmesini istiyordu. Siyonistlere göre de Filistin bir Yahudi cumhuriyeti olmalı ve Yahudi Bürosunun kontrolündeki Yahudi göçüne açık olmalıydı. Şubat 1947’de İngiliz Yüksek Komiserliği gelecek iki yıl içinde bölgeye 100 .000 mültecinin girmesine izin verilmesini önermişti. Bu öneri de hem Araplar (Arap Yüksek Komitesi de dâhil) hem de Yahudi Bürosu tarafından kabul edilmemişti. 18 Şubat 1947’de İngiltere, Arapların ve Yahudilerin kendi devletlerini kurmak istediklerini, yapılan hiçbir öneriye yaklaşmadıklarını ifadeyle Filistin’de taraflar arasındaki sorunu çözemediğini, çözümün yargı yöntemiyle sonuçlanması için de BM’ye havale edildiğini ilan etmişti.¹³

BM Genel Kurulu 15 Mayıs 1947’de “BM Filistin Özel Komisyonu” adlı bir özel çalışma grubunun kurularak bu kurulun Filistin’de çalışmalar yapmasına karar vermişti. Bu komisyonun çalışmaları sonunda hazırlanan Filistin Raporu 1 Eylül 1947’de Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’ne teslim edilmişti. Bu raporda, komisyon üyelerinin oy birliğiyle benimsenen bir ilkeler demeti, oy çokluğuyla kabul edilen bir “Çoğunluk Planı” ve birkaç üyenin desteklediği diğer bir “Azınlık Planı” yer alıyordu. Keza oy birliği ile alınan karara göre manda yönetiminin derhâl sona erdirilmesi, Filistin’in bağımsızlığına kavuşturulması isteniyordu. “Çoğunluk Planı”na göre, bağımsız Filistin Devleti, Arap ve Yahudi devletleri şeklinde ikiye bölünecek ve aralarında ekonomik birlik bulunacaktı. Kudüs kenti uluslararası denetime tabi tutulacaktı. “Azınlık Planı”nda, Kudüs’ün başkent olacağı bir Arap ve Yahudi Federe devleti kurulması öngörülmekteydi. Filistin’de bağımsız bir Arap devleti kurmayı düşünen Araplarca bu taksim fikri kesinlikle kabul edilmemişti.¹⁴

Öte yandan, ölüm ve yaralanma dâhil terör ve şiddet uygulamaları ile Siyonist Irgun ve Yıldız örgütleri Arap köylerini boşalttırıyorlardı. 1947 ve 1948 yılları içerisinde Yasin, Abu-Shusheh ve Tantura kıyımına uğramıştı.

¹¹ Jewish Agency.

¹² Stern Gang.

¹³ Polkss; 172-175.

¹⁴ Çağrı Erhan; Ömer Kürkçüoğlu, “Filistin Sorunu”, Türk Dış Politikası, (Editör: Baskın Oran), C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 637.

Arap yerleşim bölgesi Yasin'de 240-245 kişi katledilmiş, katliam günü olan 9 Nisan 1948 akşamı, BBC tarafından doğrulanmış, 10 ve 13 Nisan 1948 tarihli New York Times ve Filistin'de 11 Nisan 1948 tarihli İbranice basın tarafından duyurulmuştu. Benzer bir katliam da 15 Nisan 1948'de İsrail askerlerinin top ateşi altında kalan Abu-Shushah'te yaşanmıştı. Keza bir başka katliam da 23 Mayıs 1948 gecesı, "Birlik 33" veya "Sabbat Birliği" adı verilen İsrail Tugayı tarafından, Hayfa'nın güneyindeki Filistinli Arap köyü Tantura'da yaşanmıştı. Üstelik 200 kişinin katledildiği bu son katliamın bilimsel sonuçları bizzat İsraili araştırmacı Theodor Katz tarafından 1998 yılında gün yüzüne çıkartılmıştır. İsraili araştırmacıların yayımlamış olduğu son bilgilere göre, Siyonistler tarafından yapılan katliamların sayısı 20'yi aşmaktadır.¹⁵

Bu gelişmeler üzerine BM, Siyonistlerin lehine ve her iki toplumu da ayrı bölgelere ayırarak "taksim etmek" suretiyle bir çözüm bulma yoluna gitti. Plan, İngiltere'nin Filistin'den çekilmesini isteyen ABD ve Sovyetler Birliği'nin ortak desteği ile 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulunda kabul edildi. Birleşmiş Milletlerin Arap üyeleri ve Filistinli Araplar bu planı kabul etmediler. Sorunun çözüme kavuşturulmadığını gören İngiltere, 14 Mayıs 1948'de aldığı bir kararla çareyi ülkeden çekilmekte bulmuştu.¹⁶

Mart 1948 ayı içinde ilk kez 27 Yahudi uçağı bölgedeki savaşa katılmıştı. 8 Nisan 1948'de en aktif ve tanınmış Arap liderlerden Arap Millî Muhafızlarının Lideri Abdülkadir Huseyni¹⁷ öldürüldü¹⁸. Haganah'ın yardımlarıyla bazı yerleşim yerleri Araplardan alınmış, Irgun ise terör hareketleri ile Arap nüfusu sindirmeye çalışıyordu. 15 Nisan'dan itibaren Araplar Yahudilere saldırı hazırlıklarına başlamışlardı. Haganah, Fawzi el-Qawaqchi komutası altındaki Arap kuvvetlerine karşı ana taarruzunu 15 Nisan'da yapmış, Araplar da taarruzda başarılı olamayıp savunmaya geçmişlerdi. 19 Nisan'da Haganah, Tiberyas'ı aldığı gibi İngilizlerin boşalttığı Arap bölgelerini de ele geçirmişti. Mayıs ayı başlarında Yafa ve Akka Haganah'ın eline geçmişti. Akka boşaltılmış, tüm yollar göçe zorlanan Araplarca dolmuştu. 14 Mayıs 1948 günü öğleden sonra, Tel Aviv'de David Ben-Gurion İsrail devletinin kurulduğunu ilan etmiş, İngiliz manda yönetimi sona ermişti.¹⁹ İsrail, bağımsızlığını ilanının ardından henüz 11 dakikalık bir süre geçmişken ABD ve üç gün sonra da Sovyetler Birliği tarafından tanındı.

¹⁵ Franz W. Seidler, Alfred M. De Zayas; *Kriegsverbrechen in Europa und im Nahen Osten im 20. Jahrhundert*, Verlag E.S. Mittler und Sohn GbmH, Hamburg-Berlin-Bonn, 2002, s. 285-287.

¹⁶ Hourani; s. 418 ve Polk, s. 177-180.

¹⁷ Abd el-Qadir Huseini.

¹⁸ Burada belirtilmesinde yarar görülen bir husus vardır. 2004 yılı içinde de İsraili liderlerin izlediği yol aynıdır. Zira 2003 ve 2004 yılı içinde de HAMAS'ın lider kadrosu İsrail tarafından izlenmekte ve bunlar ilk fırsatta yok edilmeye çalışılmaktadır. Bu durumu Başbakan Şaron da bizzat bir "Hükümet politikası" olarak açıklamaktadır.

¹⁹ Polk, s. 182.

İsrail'in kurulması ile birlikte Orta Doğu'da İngiltere'nin boşalttığı boşluğu dünyanın yeni süper gücü ABD'nin doldurduğu görüldü.

İsrail'in bağımsızlığının ilanının ardından Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak kuvvetleri Filistin'e girdiler; ancak önemli bir başarı sağlayamadılar. BM Güvenlik Konseyi tarafları 22 Mayıs 1948'de, askerî harekâttan kaçınmaya ve ateşkes yapmaya davet etti. Bunu 29 Mayıs'ta dört haftalık bir ateşkes süresini öngören yeni bir öneri kararı takip etti. 1 Haziran'da taraflar bu karara uyacaklarını bildirdiler. Ekim 1948'den itibaren Mısır ve İsrail birlikleri arasında çarpışmalar yeniden başladı. İsrail kuvvetleri bu çarpışmalarda büyük üstünlük sağlayarak Mısır topraklarından bir kısmını da işgal etmişti. BM Güvenlik Kurulu bu kez 29 Aralık'ta yeni ve ivedi bir ateşkes önerisini daha getirdi. Mısır ve İsrail Ocak 1949 ayı başında bu öneriyi dikkate aldılar. 1949 yılının ilk yarısı içinde İsrail; Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye ile ayrı ayrı ateşkes anlaşmaları imzaladı.²⁰

Süveyş Krizi, Orta Doğu'da ve Suriye'de Gelişmeler

Ateşkes anlaşmasına taraflarca zaman zaman uyulmuyordu. Özellikle Araplar o günkü siyasi coğrafyayı ve İsrail'den kaçan 800.000 civarındaki Arap mültecileri kabul edebilecek durumda değillerdi. Nüfusu aşırı derecede artış gösteren ve bu durumuyla genişleme eğilimi görünen İsrail'le Araplar arasında bir "rövanş savaşı" kaçınılmaz görünüyordu.²¹ İsrail'in kurularak ayaklarının üzerinde sağlamca yere basması, bölgedeki Arap rejimlerinin ağırlıklarını kaybetmelerine ve politikaların daha radikal hâle gelmesine yol açmıştı. Suriye'de peş peşe askerî darbe ve ihtilallerin yaşanması buna en önemli örnektir. 1952'de ise Mısır'da genç subaylar iktidara gelmiş, biraz geç de olsa Irak'ta 1958'de krallık rejimi devrilmişti.²²

Suriye, Shukri el-Quwatli'nin²³ cumhurbaşkanlığı altında iken 1949 yılı içinde üst üste üç darbeye sahne olmuştu. Darbelerden ilkinin General Hüsni el-Zaim yapmış, onu General Sami el-Hinnavi ve onu da General Edib el-Shishakli²⁴ izlemişti. El-Shishakli'nin doğum yeri Hama'dan gelen birçok subay, askerî hiyerarşi içinde hızla yükselmişlerdi. General el-Shishakli, iktidarı sırasında sayısız yeni kuralı uygulamaya koymuştu. Kürtler,

²⁰ Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu; s. 639.

²¹ A.L. Ratcliffe; Zur strategischen Lage im Nahen Osten, Wehrwissenschaftliche Rundschau, E.S. Mittler und Sohn GmbH, Darmstadt, 1952, s. 457.

²² Alain Gresh, Dominique Vidal; Orta Doğu-Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na, (çev.: Hamdi Türe), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 61: Mısır'daki bu "Hür Subaylar"ın başındaki genç ve atak Mısır subayı Cemal Abdülnasır idi. 1848 Filistin Arap-İsrail Savaşı'nda sarsılarak çıkmış, 23 Temmuz 1952'de Hür Subayların yardımıyla iktidarı ele geçirerek 1953'te krallığı ortadan kaldırmıştı. Nasır'ın rengi o yıllarda henüz belli olmamıştı. Arkadaşları içinde komünistler ve Müslüman Kardeşler de bulunmaktaydı. 1955 yılında "Bağılantısızlar Hareketi"ne katılacak, 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi, politikasının ana hatlarını ortaya koyacaktı

²³ Türkçe "Şükrü El Kuvvetli" olarak çağrılıyor.

²⁴ Türkçe "Çiçekli" olarak çağrılıyor.

Süryaniler, Ermeniler, Aleviler ve Hristiyanlar bir dizi kararname ile taciz edilmişlerdi.²⁵

1949'da Arap-İsrail Savaşlarından Arapların yenik çıkması üzerine, Suriye'de görülen ihtilaller Lübnan'da da çıkartılmak istenmiş; ancak Lübnan'daki "Suriye Ulusal Partisi"²⁶ nin ön ayak olduğu ihtilal girişimi Bishara el-Huri tarafından bastırılmış, darbeye yeltenen liderler idam edilmişti. Huri, bununla da kalmamış, Falanjist (Kataib) ve Najida gibi milis örgütlere baskı yapmaya başlamış, bunun üzerine bu örgütlerin bağlı olduğu siyasi partiler de Huri yönetimine karşı sert muhalefete başlamıştı. Hele de 1951 yılındaki seçimlerden sonra muhalefet liderleri birbirlerine daha da yaklaşmıştı. Kamil Chamoun'un liderliğindeki muhalefete Pier Edde ile Şuf Dürzilerinin güçlü lideri Kemal Canbolat da dâhil olmuştu. Canbolat, 1949 yılında Dürzi tabanına dayanan "İlerici Sosyalist Parti"yi kurmuş, Suriye Ulusal Partisi de Canbolat'ın yanında yer almıştı. Bu partinin de desteğini alan Chamoun, milis kuvvetlerinin de desteği ile "Sosyalist Cephe" adı altında güçlü bir muhalefetin lideri olmuştu. Sonuçta, Huri'nin Başbakanı Riyad es-Sulh bir suikastle katledilmiş, yerini dolduracak biri bulunamayınca Huri 18 Eylül 1952'de istifa etmiş, yerine 23 Eylül 1952'de Kamil Chamoun Cumhurbaşkanı seçilmişti. Ancak Dürzi Lider Kemal Canbolat, bu kez en şiddetli muhalif lider hâline gelmişti.²⁷

1952 yılı içinde Mısır'da ihtilal çıkmış, Yahudilere karşı savaşa fiilen katılmış olan Cemal Abdülnasır'ın liderliğinde, kraliyete son verilmişti. Mısır, 1955 yılından itibaren Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış, bunu 1956 yılı içinde Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Bloku ülkelerle ilişkiler izlemişti. ABD dâhil Batılı ülkelerin baskılarını üstünde hisseden Mısır, ABD'ce Assuan Barajı için taahhüt edilen kredinin verilmeyeceğinin söylenmesi üzerine, 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirildiğini ilan etmiş ve Süveyş Krizi ortaya çıkmıştı. Bu karardan üç gün sonra ABD, İngiltere ve Fransa bir konferans yapmayı kararlaştırdı. İçlerinde Türkiye'nin de bulunduğu 22 ülke 16 Ağustos 1956'da Londra'da toplandı. Görüşmeler ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in hazırladığı plan üzerinde yürütülmüştü. Bu planda, Süveyş Kanalı içlerinde Mısır'ın da bulunduğu uluslararası bir kuruluşça yönetilecek; ancak 1888 yılından beri uygulanan şekilde "hiçbir sınırlandırmaya tabi tutulmadan" serbestçe kullanılacaktı. Mısır için de makul ölçüde gelir getirmesi sağlanacaktı. Süveyş Kanalı Şirketi'ne de adilane bir tazminat verilecekti. Bu plana Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Şepilov,

²⁵ Nikolaos van Dam; Suriye'de İktidar Mücadelesi, (çev.: S. İdiz, A.F. Çalkıvık), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 59-60.

²⁶ George Lenczowski; The Middle East in World Affairs, Cornell University Pres, Ithaca and London, 1982, s. 327 ve Bessam Tibi, Arap Milliyetçiliği: Yöneliş, (çev.: Taşkın Temiz), İstanbul, 1998, s. 279. Antoun Saadeh (Sa'ada) tarafından kurulan ve orijinal adı "Syrian National Party" olan partidir. Mezopotamya'ya "Doğu Suriye" diyen ve "Büyük Suriye" devleti kurulmasını öngören Arap milliyetçisi bir parti olup lideri Sa'ada 1951'de ölmüştür.

²⁷ İrfan Acar; Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, TTK, Ankara, 1989, s. 35-36.

“sömürgeci nitelik taşıdığı”nı ifadeyle, “Kanalın millîleştirilmesi konusunun Mısır’ın egemenlik hakkı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini,” ileri sürmüş ve bunun için de daha geniş katılımlı bir konferans yapılmasını talep etmişti. Konferansın ardından Mısır’la yapılan görüşmelerden sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine Dulles Planı’nı kabul eden 18 ülkenin temsilcileriyle 19-21 Eylül 1956 tarihlerinde ikinci bir Londra konferansı toplandı. Bu konferans sırasında da ilk konferanstaki kararlar tekrar onaylandı; ayrıca da Mısır Hükûmeti ile iş birliği içinde çalışacak, içinde Türkiye’nin de bulunduğu “Süveyş Kanalı’nı Kullananlar Birliği” adı altında bir kuruluş oluşturuldu. Konferansı takiben İngiltere konuyu BM’ye götürdü. Ancak BM Güvenlik Konseyi de bir çözüm üretemedi. 29 Ekim 1956’da İsrail, Mısır’a saldırarak savaşı başlattı. Ertesi gün de İngiltere ve Fransa Mısır’a birer ultimatom vererek savaşı sona erdirmesini ve Kanal’la ilgili bazı kısıtlamalar yapılmasını istedi. Mısır, ultimatomu kabul etmeyince Kıbrıs’ta bulunan İngiliz ve Fransız kuvvetleri Mısır’a karşı saldırıya geçti. Bu durum büyük yankı yarattı ve ABD ile Sovyetler Birliği iki ülkeyi de saldırgan olmakla suçladı. Uluslararası baskılar karşısında İngiltere ile Fransa 3 Aralık’ta Mısır’dan çekileceklerini bildirdiler. İsrail, işgal etmiş olduğu Sina Yarımadası’ndan geri çekilirken Süveyş Kanalı da millîleştiriliyordu.²⁸

Süveyş Krizi Sonrası Suriye-Mısır Yakınlaşması, Lübnan’a ABD Çıkarması

Cemal Abdülnasır’ın Mısır’da iktidara gelmesi ile tüm Arap ülkelerinde bir “Nasırcılık” akımı baş göstermeye başlamıştı, bundan en çok etkilenen ülkelerden biri de Suriye idi. Nasırcılık, Orta Doğu’daki kitlelerin duygularını söylemlerle harekete geçirmekte becerikli idi. MAH kısa adıyla bilinen, Milliyetçi Arap Hareketi, Mısır’da bölgesel bir örgüt dahi kuramazken Suriye, Lübnan, Irak ve Ürdün’de oldukça aktifti.²⁹

6 Ağustos 1957’de Sovyetler ile Suriye arasında ekonomik ve teknik yardım anlaşması imzalandı. 17 Ağustos’ta Suriye Silahlı Kuvvetlerinde büyük bir ayıklama hareketi başlatıldı. Genelkurmay Başkanlığına “komünist eğilimli” Albay Afif Bizri getirildi. Süveyş Krizi ile birlikte Nasır’ın yıldızı daha da parlamış, hatta Nasır bir “Arap Kahramanı” olarak anılmaya başlanmıştı. Mısır’ın yaptıklarından etkilenen Lübnanlılar Tripoli’deki petrol boru hattını kapatmış, Suriyeliler ise “Iraq Petroleum Company”nin petrol boru hatlarını havaya uçurmuşlardı. Amerikan petrol şirketi ARAMCO ise bu olanlardan zarar görmemişti. Nasır’dan çok etkilendiği belli olan Ürdün Hükûmeti, genç Kral Hüseyin tarafından, Nisan 1957’de değişiklik yapılmasına neden olmuştu. Kral Hüseyin, Başbakanını ve Genelkurmay Başkanını yönetimden uzaklaştırarak dedesi Kral Abdullah devrindekine benzer bir hükûmet kurmuştu. Şubat 1958’de Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilan edildi.

²⁸ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu; “Arap Devletleriyle İlişkiler”, Türk Dış Politikası, (Editör: Baskın Oran), C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 627-628.

²⁹ Tibi; s. 295-296.

Diğer Arap ülkeleri de bu yeni “Birleşik Arap Devletleri” adı altında oluşturulması düşünülen daha geniş katılımlı birliğe girmeye davet edildi. Yemen, diğer Arap ülkelerinden bağımsız olarak bu birliğe girmek için karar verdi. 14 Şubat’ta bu kez Irak ve Ürdün de bu yeni Birleşik Arap Cumhuriyeti çatısı altında toplanmaya karar verdi.³⁰

Suriye’deki Baasçılar, Mısır’la birleşme için gereken zemini hazırlamış, Nasır’ın koruyuculuğu altında Suriye’de iktidarı ellerinde tutmayı başarmışlardı. Öte yandan Nasır ise Baasçılara yönetimi tekellerinde tutma izni vermeyi düşünmüyordu. Bunun için en yakın arkadaşlarından Abdülkerim Amir’i Ekim 1959’da Suriye’ye vali olarak atadı. Birleşik Arap Cumhuriyeti Hükûmeti, gittikçe Kahire merkezli bir hâl almaya başlamış, böyle olunca muhalefetin tüm unsurları, aslında Arap milliyetçiliğini savunmakla ve kurucusu olmakla övünmekle birlikte Mısır karşısında ikinci sıraya geçmeyi hazmedememeye başlamışlardı. Bunun sonucu, 28 Eylül 1961’de birkaç subay ayaklanarak kısa bir süre içinde ülkenin yönetimini ele geçirdi ve “Birleşik Arap Cumhuriyeti”nin sonunu getirdi. Yeni yönetimi ilk tanıyan ise Nasır karşıtı olarak bilinen Ürdün Kralı Hüseyin idi.³¹ Suriye’de ihtilalcı askerler hükûmeti kurmuş, Başbakanlığa Maamun Kuzbari’yi, İşleri Bakanlığı’na Dr. Adnan Quwatli’yi, Maliye Bakanlığı’na da Leon Zamariya’yı getirmişlerdi. Aralık 1961’de yapılan genel seçimler sonunda muhafazakârlar 155 sandalyeden 86’sını almayı başarmıştı. Sol grup 16, “Bağımsızlar” da 53 milletvekili çıkarmıştı. Shaab Partisinin lideri Nazem el-Qudsi, aynı ayın ortalarında Suriye Devlet Başkanı olarak seçilirken Maruf Dawalibi de Başbakanlığa getirildi.³²

Lübnan’da da 1958 yılı başlarında Mısır Arap Cumhuriyeti ile birleşme yanlıları artmaya başlamıştı. Hatta 28 Mart 1958’de bir grup Lübnanlı Müslüman, Sur’da bir Lübnan bayrağını yakarak “Lübnanlılık yerine Arap milliyetçiliği” fikrine olan eğilimi işaret ediyorlardı. 8 Mayıs’tan itibaren ülkede etnik kökenli isyanlar çıkartılmaya, siyasi maksatlı cinayetlerde artış görülmeye başlandı. Suriye sınırında 12 Mayıs’ta beş Lübnanlı Hristiyan muhafız Suriyeliler tarafından öldürüldü. Ardından ayaklanma tüm ülkeye yayılınca hükûmet de olayların sorumlusu olarak Mısır’ı BM Güvenlik Konseyine şikayet etmişti. BM’nin çabaları da sonuç vermeyince Lübnan Devlet Başkanı Kamil Chamoun, 14 Haziran 1958’de Washington (Vaşington’a bir mesaj göndererek “ABD’nin 48 saat içinde Lübnan’a yardım etmemesi hâlinde Batı yanlısı Chamoun’un iktidarının devrilebileceğini” bildirmişti. Bunun üzerine ABD’nin 6. Filosu 15 Temmuz’da 15 bin kişilik bir kuvveti Lübnan’a çıkartarak Hristiyan yönetiminin yardımına koşmuştu. 22 Eylül’de görev süresi sona eren Chamoun’un yerine, Ordu Komutanı Fuad

³⁰ Polk; s. 206.

³¹ Peter Mansfield; Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, (çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1975, s. 162-163.

³² George Lenczowski; s. 346.

Şihab Cumhurbaşkanı olarak seçilmişti. Bu yeni durum içinde Arap milliyetçiliğini savunanlar ise genellikle Filistinli göçmen Araplar olup taşkınlık yapmamaları için iskân edildikleri bölgede sıkı polisiye önlemler alınmıştı.³³

28 Eylül 1961'de Suriyeli Hür Subayların darbesinde Şamlı Sünni subaylar öne çıkmış, Yarbay Abdül Kerim el-Nahlavi liderliğinde ve Ayrılıkçı Dönem³⁴ adıyla bilinen dönemde güçlerinin doruğuna ulaşmışlardı. Nahlavi 1962'de yeni bir darbe girişiminde bulunmuş; ancak başarılı olamayınca yandaşları ile birlikte sınır dışı edilmişti. 8 Mart 1963'te bu kez de "Baasçı", Nasırcı ve Birlik yanlısı bağımsız subaylardan oluşan koalisyon, "ayrılıkçı rejimi" devirdi. Bu darbeyle Suriyeli subaylar içinde Sünnilerin aleyhinde gelişme kaydedilmişti. Bunun nedeni, Baas yanlısı askerî liderlerin elde edilen iktidar konumunu hızlı bir şekilde sağlamlaştırmak için kendileri ile aynı aileden, aşiretten veya bölgeden olan çok sayıda subay ve astsubayı göreve çağırmış olmalarıydı. Bunların çoğunluğu da Alevi, Dürzi ve İsmailiye kökenliydi.³⁵

1958 Irak darbesi sonrasında, olayların Ürdün'e de sıçramaması için Ürdün Kralı Hüseyin ABD ve İngiltere'den yardım istemişti. 17-18 Temmuz 1958 tarihlerinde İngiltere, Kıbrıs'taki bazı kuvvetlerini Ürdün'e intikal ettirmişti. ABD ise indirme harekâtına destek vermişti. Öte yandan, Suriye'nin de bir parçasını oluşturduğu BAC, Ürdün'ün iç işlerine karışıyordu. Ürdün, bu durumu BM'ye bildirmiş, BAC'yi şikâyet etmiş ve BAC ile diplomatik ilişkilerini kesmişti.

Filistinli Araplar ve 1967 Arap -İsrail Savaşları (Altı Gün Savaşları)

"Nasırcılık" Suriye'de dâhil Arap hükûmetlerinin nazarında bir "kâbus" olarak var olmaya devam etmişti. Bu yüzden 1962'de Ürdün, Suriye, Suudi Arabistan ve Irak'ın liderleri değişik açılardan Nasır'a saldırıyorlardı. Burada Suriye'nin eleştiri okları, BAC döneminde, "Nasır'ın diktatörce davranmış olması" üzerinde yoğunlaşıyordu. Ağustos 1962'de Lübnan'da yapılan bir "Arap Birliği Toplantısı"nda Suriyeli heyetin Mısır'la ilgili şikâyetlerini ağır bir dille eleştirmeleri üzerine Nasır, toplantıdaki temsilcilerini çekmiş, Arap Birliği'nden de ayrıldığını açıklamıştı.³⁶

Suriye'de 8 Mart 1963'te Baas Partisi, askerî yönetimin yardımı ile iktidara geldi. General Louai el-Atassi Devlet Başkanı, Baas Partisi ile Devrim Konseyi lideri Saleh el-Bitar da başbakan olmuştu. Bu bir askerî rejim olduğu için herhangi bir parlamentoya da ihtiyaç duyulmamıştı. Baas'ın Suriye'de darbe ile iktidara gelişinden bir ay önce de Irak Baas Partisi iktidara gelmişti. Bağdat, Şam ve Kahire'deki üç yönetim de Arap Birliği ve

³³ Polk; s. 37-40.

³⁴ Fatrat el-İnfisal.

³⁵ van Dam; s. 60-64.

³⁶ Mansfield; s. 175.

sosyalizm söylemleri ile yola çıkmış görünüyordular.³⁷ Ancak gelişmeler bu üç ülke arasında derin çıkar ve fikir ayrılıkları olduğunu gösteriyordu.³⁸ Bu arada aslında 1960'lı yıllarda baş gösteren sosyalist ve devrimci hareket, bir bakıma Arap milliyetçiliğinin krize girip zayıflamakta olduğunu da işaret ediyordu. Sosyalist kanat, Baas Partisi ve MAH gibi, milliyetçi örgütler içinde bu kriz kendini göstermiş ve merkezle ilişkilerini koparmıştı.³⁹ Suriye'de 23 Şubat 1966'da Salah Cedit⁴⁰ liderliğindeki yeni Baasçılar, bir darbe ile Yasin el-Hafız ve Bitar idaresindeki yönetime el koydular. Ancak bu yeni iktidar değişikliği de çözüm olamamış, Yeni Baasçılar içinde de görüş ayrılıkları su yüzüne çıkmaya başlamıştı.⁴¹

1963'te Irak'ta, Baasçılar Abdülkerim Kasım'ı bir darbe ile devirmiş, Nasır'ın arkadaşı Abdülselam Araf Cumhurbaşkanı olmuştu. Bir ay sonra da Suriye'de Baasçıların iktidarı ele geçirmesiyle her iki ülkenin Baasçı yeni rejimleri "Yeni Arap Birliği Hareketi"ni desteklediklerini açıklamışlardı. Mayıs 1964 içinde Sovyet mali ve teknik desteğiyle Nil Nehri üzerindeki Assuan Barajı'nın hizmete sokulması ve bu açılışa Sovyetler Birliği Genel Sekreteri Kruşçev'in katılması, Nasır'a sadece Mısır'da değil, tüm Arap dünyasında ve Afrika kıtasında büyük itibar kazandırmıştı.⁴²

İsrail devletinin kurulmasının ardından yurtlarından edilen Filistinlilerde yurtlarını geri alabilmek için ilk gruplaşmalar 1950'li yılların sonlarına doğru başlamıştı. Filistinle ilgili hareketlerin merkezi ise Beyrut idi. Filistinli hekim Georges Habbash "Arap Milliyetçileri" (harakat al-qaumiyyin al-Arab) hareketini kurmuştu. Bu hareketin amacı, "tüm Arap milletlerini Filistin'in uğruna mücadele için seferber etmek" idi. Ancak bu hareket pek etkili olamamış ve 1957 yılı içinde etkisini yitirmişti. İçlerinde öğretmen, hekim, avukat ve mühendislerin bulunduğu bir diğer önemli hareketin merkezi de Kuveyt idi. Burada 1959 yılı içinde Yaser Arafat ve Salah Khalaf'ın önderliğinde "El-Fetih" hareketi kuruldu. El-Fetih, prensip olarak dinî bir ayrımcılık yapmayarak Müslüman ya da Hristiyan tüm Arapların desteğini almak istiyor, "Bir organizasyonun silahlı çatışmalara girebilecek ve kitle hareketi yapma kabiliyeti ile ayakta kalabileceği"nin altını çiziyor ve bu işlemi gerçekleştirmeyi en önemli görev sayıyordu. Kitleleri harekete geçirebilmek için de "Arap milliyetçiliği"ni öne sürüyor ve "Bir Arap birliğinin sadece Filistin'in özgürlüğüne kavuşması ile mümkün olabileceği aksi takdirde olamayacağı" propagandasını yapıyordu. 1961 yılında El-Fetih'in 35-40 kişiye ulaşan birlikleri Kuveyt, Katar ve Suudi Arabistan'da konuşluydu. Ancak Suriye ve Mısır'da aynı başarıya ulaşamamıştı.⁴³

³⁷ Lenczowski; s. 347-348.

³⁸ Hourani, s. 472.

³⁹ Tibi; s. 296-297.

⁴⁰ Salah Jadid.

⁴¹ Ebru Metli; Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi Gelişimi ve İki Ülkenin Milli Menfaatleri/Hedefleri (Uzmanlık Tezi), MGK Genel Sekreterliği, Ankara, 2000, s. 44-45 ve Lenczowski; s. 350.

⁴² Mansfield; s. 178-182.

⁴³ Koszinowski; s. 288.

1948'den beri kendi kaderleri hakkında önemli rol oynayamayan Filistinli Araplar çeşitli ülkelere dağılmış, evlerini ve işlerini kaybetmişlerdi. Arap ülkelerinin kontrolü altında ve onların izniyle hareket edebilmişlerdi. Arap Birliği 1964 yılı içinde onlar için yeni bir oluşumu, Filistin Kurtuluş Örgütü⁴⁴ (FKÖ)'nü yarattı. FKÖ, o yıllarda Mısır'ın kontrolü altındaydı. Örgütün silahlı güçleri ise Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak silahlı kuvvetlerinin bir bölümünü oluşturuyordu. El-Fetih ve benzeri gruplar 1965 yılı içinde İsrail'de doğrudan eylem yapmaya başlamışlardı.⁴⁵

1966 yılında bir darbe ile Suriye'de yönetimi ele geçiren Yeni Baasçılar bir taraftan İsrail sınırında olay çıkartırken diğer taraftan da Nasır'ı "İsrail'e karşı yumuşak davranmak ve BM'nin kanadının altına sığınmak"la suçluyorlardı. Ekim 1966'da El-Fetih'in fedaileri⁴⁶ İsrail topraklarına saldırılarını sürdürünce İsrail bu konuyu BM Güvenlik Konseyine götürmüş ancak Sovyetler Birliği'nin vetosu nedeniyle Suriye aleyhine bir karar çıkmamıştı. Bu durum Suriye'yi daha da tahrik etmişti. Kasım 1966'da bu kez Suriye ile Mısır arasında bir Savunma Anlaşması imzalandı. Bu gelişmeyi İsrail'in, El-Fetih'in saldırılarına karşı en ağır silahlarla ve misliyle mukabelesi izledi. Böylelikle hem Suriye-İsrail, hem de Ürdün-İsrail gerginliği 1967 Nisan ayına kadar tırmanışını sürdürmüştü. Bu gerginlik sırasında toplar ve tanklarla yapılan bazı çatışmalara 7 Nisan 1967 günü Suriye-İsrail arasında cereyan eden hava muharebesi de dâhil olmuştu. Bu harekât sırasında İsrail uçakları altı Suriye uçağını düşürdüğü gibi Şam'ın üzerinden de uçmuştu. Suriye ve Arap milletleri açısından oldukça haysiyet kırıcı görünen bu olay, aynı zamanda bu uçakları Suriye'ye vermiş olan Sovyetler Birliği için de onur kırıcıydı. Bu yüzden de Sovyetler, Suriye'ye daha fazla silah ve teçhizat yığmaya başladılar.⁴⁷

⁴⁴ Fahir Armaoğlu; XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Genişletilmiş 2. Baskı, Akım Yayınevi, İstanbul-Ankara, s. 702-703: 1964 Mayıs ayı içinde, çoğunluğu Ürdün'de, diğerleri de Arap ülkelere yayılmış durumda bulunan Filistinli Arapları organize edip onları İsrail'e karşı mücadeleye sevk etmek maksadıyla o zamanlar Ürdün toprakları içinde bulunan Doğu Kudüs'te "Birinci Filistin Kongresi" toplandı. Bu kongre ile FKÖ kurularak, 33 maddelik bir "Filistin Millî Misakı"(Al-Misak Al-Vatani Al-Filastani) kabul edildi. Bu misaka göre, İngiliz mandası altındaki Filistin toprakları Filistinlilerin anavatanı ve 6. maddeye göre de "Siyonist istilasından önce", yani "Balfour Deklarasyonu"ndan önce, Filistin topraklarında devamlı oturmakta olan Yahudiler de Filistinli sayılacaktı. Bunun dışında, 1947'ye kadar Filistin topraklarında yaşayan "Arap vatandaşları" ile bu tarihten sonra, ister Filistin topraklarında ister bu toprakların dışında doğmuş olsun, Filistinli babadan olanlar Filistinli sayılacaktı. 9. madde, Filistin topraklarının kurtarılması için silahlı mücadele öngörüyordu. 19. madde, Filistin'in 1947'deki bölünmüşlüğü ve kurulmuş olan İsrail devletini geçersiz sayıyordu. 21'inci madde ise Filistin topraklarının tamamen kurtuluşunun dışındaki hiçbir çözümü kabul etmiyordu. FKÖ'nün silahlı mücadeleyi yürütmek için "fedayin" denen gerillalardan oluşan bir askerî teşkilatı "El-Fetih" (Al-Fatah) teşkilatı da kurulmuştu.

⁴⁵ Hourani; s. 475 ve Koszinowski; s. 289.

⁴⁶ O zamanlar dünya kamuoyunda "Fedain" olarak biliniyorlardı.

⁴⁷ Armaoğlu; s. 702-704.

1967 yılında Nasır, İsrail'in Suriye'ye saldırmak üzere olduğunu ileri sürerek 1956 Süveyş Savaşı sonrasında Mısır-İsrail sınırına yerleştirilmiş olan güçlerin çekilmesini BM'den istedi. İstek yerine getirildi ve Nasır da Akabe Körfezi'ni İsrail gemilerine kapattı. Gerilimin tırmandığı sırada Ürdün, Suriye ve Mısır arasında bir askerî anlaşma yapıldı. 5 Haziran 1967'de ise İsrail Mısır'a taarruz ederek Mısır Hava Kuvvetlerini imha etti. Ateşkes Anlaşması imzalanmadan önce İsrail Sina Yarımadası'nı, Süveyş Kanalı'nı, Kudüs'ü, Ürdün'ün Filistin kesimini ve Suriye'nin güneyindeki Golan Tepelerini işgal etmişti. Uzun vadede İsrail; Gazze, Kudüs ve Ürdün'ün batı yakasını işgal ettiği topraklara kattı. Sürgündeki ve İsrail'deki Filistinlilerin sayısı arttı. Arap devletleri kaybetmiş, Sovyetler Birliği de bir anlamda yenilenler arasındaydı. Zira onların eğittiği, silah ve teçhizatla desteklediği Arap ülkelerinin askerleri tamamen silinmişlerdi.⁴⁸ 6 gün sürdüğü için adı "Altı Gün Savaşları" olarak bilinen 1967 Arap-İsrail Savaşlarının ardından gelen yenilgi, Arap milliyetçiliğine büyük bir darbe vurmuştu. Zira evvelce hamasi sözler ve sloganlar ile büyük halk kitlelerinden gizlenen gerçekler, savaşın sonunda ortaya çıkmıştı.

Altı Gün Savaşı'nın sonunda 150.000 civarında yeni göçmen Şeria Nehri'nin doğusuna geçmişti. Bu kadar kalabalık göçmen nüfusu Ürdün gibi küçük bir ülke için büyük külfet demektir. Süveyş Kanalı da kapandığı için Ürdün'ün tek limanı olan Akabe de kullanılamaz hâle gelmiş, bu yüzden de Ürdün'ün dışarıyla ticari ilişkileri durma noktasına gelmişti. İsrail, Doğu Kudüs'ü ve Şeria Nehri'nin batı kıyılarını işgal ettiği için Ürdün'ün yeni yeni gelişmekte olan ticari hayatını da iyice aksatmıştı. Sonuç itibarıyla Ürdün, bağımsız bir ülke olarak varlığını sürdürebilme konusunda ilk kez bu denli ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı.⁴⁹

Altı Gün Savaşı'nın onarılmaz yaralarının üzerine, Arap ülkeleri 1967 Ağustos ayı sonlarında Sudan'ın Hartum şehrinde liderlerin katılacağı bir toplantı düzenledi. Suriye, Arap-İsrail sorunlarına savaş yerine, savaşa alternatif politik bir çözüm yolu bulmayı planlayan bu zirve toplantısını protesto etmiş ve katılmamıştı. Suriye, bu zirveye katılmamakla birlikte Dokuzuncu Baas Partisi Kongresi'ni yapmış ve 10 Eylül 1967'de Arap ülkelerine bir de öneri paketini açıklamıştı. 10 maddeden oluşan bu öneri paketinde özetle şunlar bulunuyordu: (1) Petrolün artık bir silah olarak kullanılması, (2) İsrail'e destek ve yardımlarını esirgemeyen ABD, İngiltere ve Almanya'ya karşı ekonomik ve siyasi misillemelerde bulunulması, (3) Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ile ilişkilerin daha fazla artırılması.⁵⁰

Irak'taki Baasçılar ise 1968 yılı içindeki bir darbeye iktidarı ele geçirmişler. General Hasan al-Bakr Devlet Başkanı, Saddam Hüseyin de Başkan Yardımcısı oldu.

⁴⁸ Hourani; s. 475-477.

⁴⁹ Mansfield; s. 186.

⁵⁰ Lenczowski; s. 352.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri Filistinli Arapların, "Filistin'in kurtuluşunun sadece Filistinlilerin çabaları sonucu olabileceği"ni görmeleriydi. Filistinliler, bu savaşla evvelce kendilerine Arap ülkelerinden yapılmış olan desteğin ne kadar yetersiz, askerî örgütlenmenin de ne denli zayıf olduğu sonucunu keşfetmişlerdi. El-Fetih'in Lideri Yaser Arafat tüm direniş gruplarını kendi başkanlığında toplamaya çalışıyor; ancak bir türlü başaramıyordu. Bu şekilde kopukluklar olunca tek bir askerî komuta altında bütünleşilemediği gibi ortak stratejiler oluşturulamıyor ve lüzumsuz gayret sarfı ortaya çıkıyordu. El-Fetih dışındaki diğer etkin gruplar ise Georges Habbash'ın yönetimindeki "Filistin Halk Kurtuluş Cephesi" ile "Filistin'in Kurtuluşu İçin Demokratik Halk Cephesi" idi. 1969-1970 yıllarında sivil İsrail uçaklarına baskınlar düzenleyen ve uçakları kaçıranlar genelde Filistin Halk Kurtuluş Cephesi üyeleriydiler. Filistin örgütlerinin ortak olan yönleri, Filistin'in tam bağımsızlığını sağlamayı amaç olarak benimsemeleriydi. Bu konuda da en önemli desteği Suriye ve Irak'tan görmekteydiler. Filistinli direniş gruplarının bir diğer ortak yönü de şu idi: Din, mezhep ayrılığı gözetmeyen demokratik bir Filistin'in kurulmasını ve Müslüman, Hristiyan ve Musevilerin bu ülkede birlikte ve eşit haklara sahip olarak yaşamalarını ortak bir politika olarak seçmişlerdi.⁵¹

1973 Yom Kippur Savaşı - İsrail'in Araplar Karşısında Mutlak Üstünlüğü

1969'dan itibaren El-Fetih'in artan gücü ile Filistin'e gerilla eylemleri yapılırken İsrail'in de misillemeleri kesilmeksizin devam ediyordu. Bu durum, FKÖ ile Lübnan arasında sorun yaratmış; ancak 1969'da Mısır'ın arabuluculuğuyla Lübnan ve FKÖ arasında bir anlaşmaya varılmıştı. Buna göre FKÖ'nün Güney Lübnan'da serbestçe hareket edebileceği sınırlar belirlenmişti. 1970 yılı içinde Ürdün'de de FKÖ'nün üstünlük kurma gayreti üzerine, "Ürdün İç Savaşı" denilecek kadar ciddi çatışmaların yaşandığı bu dönemde Ürdün, otoritesini ortaya koymuş, Filistinli grupların hareket serbestliğine son vermişti. Mısır ve Nasır devreye girerek taraflar arasında barış sağlanmıştı.⁵²

Altı Gün Savaşı'ndan sonra da Mısır Devlet Başkanı Nasır, "Savaş yok, barış yok." sloganlı siyasetini sürdürmekteydi. Mısır Hava Kuvvetleri Süveyş Kanalı çevresine keşif uçuşları yaptıklarında İsrail'in de misilleme hareketleriyle karşılaşıyorlardı. Süveyş Kanalı çevresindeki yerleşme merkezlerinin bombalanması sonucu buradaki insanlar daha iç bölgelere intikal ettirilmişti. 1970 yılında ABD'nin girişimleri sonucunda taraflar yeni bir ateşkes çağrısını kabul ettiler. Herhangi bir anlaşma yapılamamış; ancak bu ateşkesi tedirgin bir sükûnet izlemişti.⁵³ Bu arada Mısır'da Nasır ölmüş ve yerine Enver Sedat Devlet Başkanlığı koltuğuna oturmuş, Sovyet danışman

⁵¹ Mansfield; s. 188-189.

⁵² Hourani; s. 480.

⁵³ Mansfield; s. 187-188.

ve teknisyenlerinin çekilmesini isteyerek dış politikada önemli bir değişikliğe yönelmişti. Mısır–Sovyetler Birliği ilişkilerinde o yıllarda yaşanan inişli çıkışlı ilişkilere rağmen Sovyetler, Mısır Silahlı Kuvvetlerini silah ve teçhizatla donatmaya ve eğitmeye devam etmişlerdi.⁵⁴

Suriye’de Esad, 13 Kasım 1970’te⁵⁵ askerî birliklerine, partinin sivil birimleri ile gene partinin hâkimiyetindeki “Halk Örgütleri”nin bürolarını işgal ettirip Salah Cedid ve Devlet Başkanı Nur el-Din el-Atasi dâhil partinin tüm ileri gelen muhalif ve sivil liderlerini tutuklattırdı. Böylece Hafız Esad’ın subay hizbi iktidara hemen hemen tamamiyle hâkim olmuş, neticede Şubat 1971’de de Esad Suriye’nin ilk Alevi Devlet Başkanı olmuştu. Bu gelişme aynı zamanda Suriye’deki Alevilerin, sadece evvelce uğradıkları ekonomik ve sosyal ayrımcılığa uğrayan bir dinî cemaat olmaktan kurtulmalarına sebep olmamış, aynı zamanda ülkeye egemen bir duruma gelmelerini de sağlamıştı.⁵⁶ Hafız Esad ile “Büyük Suriye” projesi yeniden gündeme getirilerek Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin’in tek ve daha büyük bir devlet hâline getirilmesi düşünülmüştü.⁵⁷ Emevi İmparatorluğu’nu çağrıştıran Büyük Suriye⁵⁸ projesi ayrıca Sina Yarımadası, Kıbrıs ve Türkiye’nin güneyindeki bazı illeri de kapsıyordu. Esad, diğer Arap ülkeleri ile ideolojik yakınlıktan ziyade, yakın iş birliği arayışları içerisindeydi. Özellikle de askerî iş birliği konusuna ilk önceliği veriyor ve Suriye, Mısır, Irak ve mümkün olduğunda da Ürdün arasında koordineli ve etkin bir askerî kuvvet oluşturulmasını arzu ediyordu.⁵⁹

⁵⁴ Hourani; s. 481.

⁵⁵ Bu tarihi 16 Kasım 1970 olarak verenler de mevcuttur. Bk. Bahattin Karakaya; “Suriye Dosyası”, Avrasya Dosyası, C. 4, Sayı 1-2, Ankara, 1998, s. 241.

⁵⁶ van Dam; s. 118-119.

⁵⁷ Daniel Dishon; “Greater Syria”: Reviving an old Concept, The Syrian Arab Republic, (Edited by Anne Sinai, Allen Pollack), American Academic Assoc. For Peace in Middle East, New York, 1976, s. 83.

⁵⁸ Büyük Suriye Hayali: Hafız Esad yönetiminin en büyük ideali Büyük Suriye’yi kurma hayali idi. Bu düşüncenin kökeninde ise “İslamiyet’in altın dönemi” olarak nitelendirdikleri, 601-750 yılları arasında hüküm süren Emeviler Devleti’nin Şam merkezli olarak kurulmuş olması yatmaktadır. İkinci dayanak noktası da XVII. yüzyılda Osmanlı yönetimi altında bu bölgeye “Biladuş-Şam” (Şam şehirleri) adı verilmiş olmasıdır. Suriye Hükûmeti 1982/1983 eğitim/öğretim yılında lise 2. sınıflar için bastırılmış olduğu coğrafya ders kitabında yer verdiği haritada “Büyük Suriye” hayalini de gün yüzüne çıkarmıştı. Bu haritada mevcut üç önemli kıtas şöyle verilmişti:

Sözde “Türkiye tarafından gasp edildiği” iddia edilen Hatay, Suriye sınırları içerisinde gösteriliyordu. Türkiye’nin, Birinci Dünya Harbi sonrasında kendisine dayatılan ancak Kurtuluş Savaşı sonunda yırtıp attığı Sevr Anlaşması yerine Lozan Anlaşması’nın yürürlüğe girdiği bir tarafa bırakılıp Sevr Anlaşması esas alınıyordu. Bu geçersiz anlaşma esaslarına göre de bugünkü Suriye’nin sınırları Ceyhan Nehri yatağından başlayarak Adana, Kahraman Maraş, Gaziantep, Urfa, Mardin ve Diyarbakır’ı da içine alıyordu. Arap dünyasının doğal sınırları Çukurova’yı çevreleyen Toros Dağlarının güneyi (Zeytun, Göksun, Engizek dağ silsileleri) ile Güneydoğu Anadolu’yu da kapsıyordu. Ayrıntı için bk. Musa Yıldız; “Modern Arap Dünyası ve Bazı Sorunlar”, Avrasya Dosyası, C. 5, Sayı 1, 1999, s. 147.

⁵⁹ Lenczowski; s. 356.

1971 yılı boyunca Suriye, Libya ve Mısır üçlü bir federasyon kurmak için uğraşmış ve üç ülke de büyük kamuoyu desteği üzerine 01 Eylül 1970'de bir anlaşmayı imzalamışlardı. Bu yeni federasyon, Arap dünyasında evvelce Mısır ile Suriye arasında kurulmuş olan BAC kadar heyecan yaratmamışsa da yapısı itibariyle çok daha gerçekçi olup uzun ömürlü olma ihtimali daha yüksekti. Her üç devlet de varlıkları ve anayasaları açısından ayrı olarak kalmakta; ancak bunlara federatif bir üst yapı eklenmekteydi⁶⁰

6 Ekim 1973'te Mısır kuvvetleri Süveyş Kanalı'nı geçerek sürpriz bir taarruz başlatırken Suriye kuvvetleri de Golan Tepelerine taarruz etti. İsrail'i Müslümanların kutsal Ramazan ayında, Yahudilerin ise gene kutsal bir ayı olan Yom Kippur sırasında gafil avlayan ve tarihe "Yom Kippur Savaşı" olarak geçen bu savaşın gelişini İsrail gizli servisi kestirememişti.⁶¹

Yom Kippur Savaşı'nda Irak'ın üç tümeni ve üç uçak filosu, Fas'ın 1800 kişilik bir kuvveti de Suriye kuvvetlerinin yanında bu savaşa müdahil olmuştu. Keza, Suudi Arabistan'ın küçük bir kuvveti ve Ürdün'ün iki zırhlı tümeni de Arap kuvvetlerini takviye için düşünülmüştü. Bu savaşta Arapların amacı artık İsrail'i bulunduğu coğrafyadan silmek yerine, 1967 Altı Gün Savaşı sırasında kaybedilen toprakları geri almak ve yitirilen prestijlerini yeniden kazanmak idi. Başlangıçta kuzeyde Suriye, güneyde ise Mısır kuvvetleri önemli başarılar elde ederek neredeyse 1967 öncesi sınırlarına kavuşmuşken İsrail kuvvetleri yeniden inisiyatifi ele aldı ve 17 Ekim günü Suriye cephesi 1967 Altı Gün Savaşı'nın sonundaki konumuna dayanmış ve ardından da çatışmalar durmuştu. Suriye kuvvetlerini geri püskürten İsrail, Suriye cephesinden tasarruf ettiği kuvvetlerini de Sina'daki Mısır kuvvetlerine karşı kullanmak üzere güneye kaydırmış, hatta bazı kuvvetlerini Mısır topraklarına geçirerek Mısır 3'üncü Ordusunu arkadan çevirmişti. Savaşla ilgili bu gelişmeler yaşanırken 22 Ekim'de BM Güvenlik Konseyinin 338 sayılı kararı ile taraflar ateşkese davet edilmiş, Araplara ödün niteliği taşıyan ve 1967'de İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesini öngören 242 sayılı karara da derhâl uyulması istenmişti. Ateşkes sağlanır gibiyken, Mısır 23 Ekim'de çarpışmaları yeniden başlatmış, bunun üzerine ABD ve Sovyetler Birliği karşı karşıya gelmiş, gerginlik ayrı bir sahaya yayılarak tırmanmıştı. Aslında bu iki ülkeden Sovyetler Birliği, 10 Ekim'den itibaren Mısır ve Suriye'ye yoğun silah ve teçhizat desteği yaparken ABD de 13 Ekim'den itibaren İsrail'e benzeri silah desteğini yapmaya başlamıştı. Bu iki süper gücün arasındaki gerginliğin ardından, BM Güvenlik Konseyi taraflar arasına BM kuvvetlerinin konulmasına ilişkin 340 sayılı kararı 25 Ekim'de kabul etti. Böylelikle de tarihte dördüncü kez çıkmış olan Arap-İsrail savaşı da sona ermiş; ancak gene de barış sağlanamamıştı.⁶²

⁶⁰ Mansfield, s. 195-196. Bu federasyona başlangıçta Sudan da katılmak istemiş; ancak bu, rejimin komünist kesiminden gelen muhalefet sonucu mümkün olamamıştı.

⁶¹ Michael Krupp; Zionismus und Stadt Israel, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh, 1983, s. 157-158.

⁶² Armaoğlu; s. 719-721.

Camp David ve Mısır - İsrail Anlaşması

ABD, Orta Doğu'da barışı sağlamak düşüncesiyle Suriye, Mısır ve Ürdün'ün İsrail ile birlikte barış masasına oturması için adım adım ilerlediği bir diplomatik atak başlatmıştı. Birçok toplantı ve konferans yapılmış ancak; 1975 yılı yazının sonlarına doğru Suriye tarafından, Mısır ile İsrail arasındaki anlaşma zeminine açıkça karşı çıkılmaya başlanmıştı. Suriye'nin endişesi; Mısır'ın Sina Yarımadası'nda kaybetmiş olduğu toprakların bir kısmını daha alması hâlinde, gelecekte İsrail'e karşı çarpışmakta daha isteksiz olabileceği ve böylelikle de Suriye'nin can düşmanı İsrail ile yüz yüze ve tek başına kalabileceği tehlikesiydi. Bu nedenle 1975'in Eylül ayında Sina II adındaki anlaşma metninin son şeklinin verilmekte olduğu sırada, Suriye'nin başını çektiği Arap ülkelerinden Irak, Libya, Cezayir, Güney Yemen ve FKÖ "Red Cephesi" oluşturular. Suriye, evvelce İsrail tarafından işgal edilmiş olan Golan Tepelerinden İsrail'in tam olarak çekilmesi için kapının aralanmasını umuyordu.⁶³

1977'de ABD'nin Orta Doğu'da yürüttüğü yoğun barış görüşmeleri başarıya ulaşmış ve tarihe "Camp David Anlaşması" olarak geçen, İsrail-Mısır-ABD Anlaşması, bu ülkelerin liderleri olan Menahem Begin, Enver Sedat ve Jimmy Carter tarafından imzalanmıştı. Bu anlaşma ile Filistin halkının hukuki hakları ile bu hakların getirdiği esaslar da tanınmış oluyordu.⁶⁴ Neredeyse tüm Arap dünyası bu anlaşmaya karşı çıkıp imzacı Arap ülkesi olan Mısır'la ilişkilerini askıya almıştı.

Lübnan'da İç Savaş ve İşgali Getiren Gelişmeler

1946'da bağımsızlığına kavuşan her iki ülkeden Suriye, Lübnan'ın bağımsızlığını hiçbir zaman tanımamıştı. Benzer şekilde Lübnan da Suriye'ye diplomatik temsilci göndermemişti. 13 Nisan 1975'te Beyrut yakınlarındaki Ayn El-Rumana'da bir kilisenin açılış töreni sırasında arabadan açılan ateşle iki Falanjist asker ve Hristiyan liderlerden Emin Cemayel'in muhafızı öldürülmüştü. Ateşin Filistinliler tarafından açıldığını düşünen ya da inanan Falanjist milisler de aynı gün Tal el-Zatar kampına gitmekte olan bir Filistin otobüsünü Ayn el-Rumana'da durdurarak içindeki tüm yolcularını katlettiler. Kemal Canbolat radikal grupların oluşturduğu "Ulusal Cephe"yi toplantıya çağırarak Falanjist Partinin feshedilmesini ve kabinedeki iki bakanın görevine son verilmesini istedi. Öte yandan FKÖ Lideri Yaser Arafat da diğer Arap devletlerinin duruma müdahale etmeleri için çağrıda bulundu.⁶⁵ Lübnanlı Lider Kemal Canbolat'ın Hafız Esad ile görüşmesinin ardından Nisan 1976'da Suriye lideri, savaşa son vermek üzere sınırlı sayıdaki Suriye birliklerini Lübnan'a göndermişti. Birkaç hafta içinde Suriye birlikleri Lübnan'ın kuzeyinde ve merkezî bölgesinde ağırlıklı

⁶³ Lenczowski; s. 357.

⁶⁴ Krupp; s. 160-161.

⁶⁵ Acar; s. 71.

olmak üzere güneydeki Litani Nehri'ne kadar olan bölgede kontrolü ele geçirmeyi başardılar. Suriye kuvvetleri daha ileriye gidememişlerdi. Zira İsrail bu konudaki karşıt tutumunu ortaya koymuştu. Öte yandan Kahire'de 10 Haziran 1976'da toplanan Arap Ülkeleri Zirvesi⁶⁶ sırasında 30 bin kişilik bir "Arap Caydırıcı Gücü" kurulması, bu güce de Suudi Arabistan, Sudan, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri, Güney Yemen ve Suriye'den daimî katılımlı birlikler gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Lübnan'da askerî varlığını tesis eden Suriye, Arap Ülkeleri Zirvesi'nde alınmış olan bu kararlar ikinci adım olarak da Lübnan'daki askerî varlığına hukuki zemin kazandırarak aşama kaydetmişti. Ancak Suriye'nin askerî varlığı Lübnan'ın Hristiyan kesimi tarafından kabul edilmemişti. Öyle ki sonunda bu Hristiyan milisler 1978'de Suriye birlikleri ile savaş açacak duruma kadar geldiler. Bu durumu hazırlayan etkenler ise şunlardı: (1) 1978'de İsrail, bölgedeki FKÖ Fedailerini yok etmek maksadıyla Güney Lübnan'ı işgal etmiş ve BM Güvenlik Konseyi ile ABD tarafından çekilmelerinin istendiği Haziran ayına kadar kalmışlardı.⁶⁷ (2) Suriye'ye karşı olan güçler İsrail tarafından silah, teçhizat ve eğitimle desteklenmişti.⁶⁸

BM Güvenlik Konseyinin 19 Mart 1978 tarihli 425 sayılı kararıyla BM'ye bağlı uluslararası 6 bin askerden oluşan bir birliğin Güney Lübnan'ı kontrol etmesi kararlaştırılmıştı. İsrail, çekilirken kendi yanlısı olan Saad Haddad ve milisleri de bölgede kalmıştı. Dolayısıyla BM kuvvetleri⁶⁹ ile gerek İsrail yanlısı Haddad milislerinin gerekse Filistinli grupların da zaman zaman karşılıklı çatışmaları kaçınılmaz oluyordu. Bu kargaşa içinde BM Güvenlik Konseyi 7 Ekim'de ateşkes çağrısı yaptı. Ateşkesi izleyen günlerde Lübnan Cumhurbaşkanı Sarkis'in daveti üzerine "Arap Caydırıcı Gücü"ne katkıları olan Suriye, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Sudan'ın katılımıyla 15 Ekim 1978'de Beyrut'ta bir toplantı yapıldı. Toplantı sonucunda Lübnan Silahlı Kuvvetlerinin mezhep yapısı da dikkate alınarak yeniden teşkilatlandırılması, daha da güçlendirilerek zamanla ülkedeki kontrolü Arap Caydırıcı Gücü'nden devralması kararlaştırıldı. Kararın açıklanmasından sonra Suriye, askerlerinin bir kısmını Doğu Beyrut'taki bazı semtlerden geri çekmişti.⁷⁰

1979 yılı içinde İsrail yanlısı Saad Haddam, kendi kontrolü altındaki bölgede "Özgür Lübnan" adıyla bir bağımsız devlet kurduğunu ilan etmiş, ciddiye alınmamış; ancak Lübnan'daki karışıklıklar da aralıksız devam etmişti. Bir taraftan Falanjistler ile Ermeniler arasında çatışma çıkarken diğer taraftan Doğu Beyrut Hristiyanları kendi aralarında çatışmaya başlamışlardı.

⁶⁶ Arap Liga.

⁶⁷ Tel-Aviv'de Filistin komandolarının bir İsrail otobüsüne yönelik operasyonu sonucunda 31 İsrailinin ölmesi üzerine İsrail 14 Mart 1978'de 20 binden fazla bir kuvvetle kara, hava ve denizden Güney Lübnan'a çıkartma yapmış, iki gün içerisinde Lübnan'ın yüzde 10'unu işgal etmişti (Acar, 1989, s. 84).

⁶⁸ Lenczowski; s. 358-359.

⁶⁹ UNIFIL.

⁷⁰ Acar; s. 85-87.

1979 yılı yaz aylarında ise İsrail uçakları Güney Lübnan'daki FKÖ kamplarını bombalamış, Trablusşam'daki Suriyeli askerler ve Şii yandaşları da "Müslüman Kardeşler" adı ile bilinen Sünni örgüte karşı mücadeleye başlamıştı. 1980 yılına gelindiğinde Lübnan'daki çatışmalar çok eksenli bir hâl alarak sürüyordu. Bunlardan biri Hristiyan-Müslüman çatışması iken bir diğeri ise Sünni-Şii çatışması şeklinde mezhep çatışmasına zemin hazırlamıştı. FKÖ ile İsrail arasındaki mücadele bir başka çatışma eksenini oluştururken, Lübnan'da aynı din ve mezhepler içindeki çeşitli grupların da birbirleriyle çatışmaları da kaçınılmazdı.⁷¹

26 Mart 1979'da Mısır ile İsrail arasında, Camp David'ten sonra ikinci bir anlaşma daha Washington (Vaşington)da imzalanmış, bunun üzerine Suudi Arabistan ve Ürdün ABD'ye cephe almışlardı. Filistin halkının haklarının savunulmadığı iddiasıyla bu anlaşmaya Suriye de karşı idi. Mısır-İsrail anlaşması gereği İsrail Sina Yarımadası'ndan çekildi. ABD, İsrail'e iki milyar dolar, Mısır'a da üç milyar dolar ve askerî malzeme yardımı yaptı. İsrail gemileri Süveyş Kanalı'ndan geçebilecekti, Mısır'ın İsrail'e uyguladığı ambargo kalktı.⁷²

İsrail'in Lübnan'ı İşgali – Orta Doğu'da Yeni Çalkantılar

İsrail Parlamentosu Knesset 30 Temmuz 1980'de Kudüs'ü "İsrail'in ebedî ve değişmez başkenti" olarak ilan etmişti. 8 Haziran 1981'de ise Irak'ta inşa edilmekte olan Osirak Nükleer Reaktörü İsrail uçaklarının hava saldırısıyla havaya uçuruldu. Aynı tarihlerde Güney Lübnan'da Filistinliler mevzilerini güçlendirirken bu durum Lübnan ile Filistinlilerin arasını açıyordu. Yaser Arafat ve FKÖ'nün bu tutumunu, "İsrail'in Güney Lübnan'ı işgali için bir bahane olarak değerlendiren" dönemin ABD Devlet Başkanı Ronald Reagan, Arafat'ı bu konuda uyarma ihtiyacını hissetmiş, bölgeye Philip Habib'i özel temsilci olarak göndermişti. Batı Beyrut'ta artan çatışmalar ve Arap ülkelerinin diplomatik temsilcilerine yöneltilen tehditlerle, bu ülkelerin temsilcilikleri ülkeyi terk etmişti. 24 Mayıs 1982'de Fransız Büyükelçiliğine düzenlenen bombalı bir saldırıda 12 kişi hayatını kaybetmiş, Batılı sefaretler birer birer kapanmaya başlamıştı. Hristiyan milisler, Suriye Lübnan'ı terk edinceye kadar mücadeleyi sürdüreceğini ifade ederken İsrail jetleri de Güney Lübnan'daki keşif uçuşlarını yoğunlaştırmıştı.⁷³

İsrail'de, 1981 yılı genel seçimleri sonrası Savunma Bakanı General Ariel Şaron'la⁷⁴ birlikte Lübnan'ın işgal fikri kuvvet kazanmıştı. İsrail jetlerinin Güney Lübnan'daki icraatı, 21 Nisan'da Beyrut güneyindeki Damur şehrinin

⁷¹ İrfan Acar; ss. 83-89.

⁷² Tuna Köprülü, "30 Yıl Sonra Ortadoğu'da Denge Değişiyor", Hürriyet, 27.3.1979.

⁷³ İrfan Acar; s. 92.

⁷⁴ Ariel Şaron 2000'li yılların başında İsrail'de tekrar iş başına hem de Başbakan olarak gelmiş olup, İsrail'de Filistinlilere karşı aldığı radikal kararlarla sadece Arap ve Müslüman ülkelerin değil, Batı ülkelerinin ve hatta kendi ülkesindeki Yahudilerin dahi sert eleştirileri ile karşı karşıya kalmaktadır.

yakınındaki bazı Filistin mevzilerinin roket ateşine tabi tutulması ve daha sonra da Batı Beyrut üzerindeki uçuşlarla devam etmişti. 6 Haziran 1982’de güneyden Lübnan sınırlarına giren İsrail kuvvetleri, “Galilee Barış Harekâtı” adı altında Güney Lübnan’ı işgal harekâtına başlamıştı⁷⁵. Bu harekât ile Arap–İsrail savaşlarında ilk kez İsrail–Filistin kuvvetleri bir cephede karşılıklı çatışmaya girdi.⁷⁶ Filistinliler eğitilmiş İsrail kuvvetlerinin yetmişmiş insan gücüne karşı koyabilecek yetenekte değillerdi. İsrail’in bu harekâtı sonunda FKÖ lideri Yaser Arafat da dâhil FKÖ gerillaları Lübnan dışına sürgün edildiler.

İsrail’in Lübnan’ı işgali sırasında başlangıçta çarpışmaların dışında kalan Suriye’nin, Lübnan’daki “Arap Caydırıcı Gücü”nde yer alan kuvvetleri İsrail kuvvetleriyle yer yer çarpıştılar. Bu çarpışmalar 11 Haziran 1982’de doruğa ulaşmış, Bekaa Vadisi semalarında İsrail ve Suriye uçakları arasında bir hava muharebesi yaşanmış. Suriye 85 Mig uçağı kaybettiği gibi Bekaa’da konuşlu çok sayıdaki Rus yapımı SAM füze rampaları da İsrail uçakları tarafından imha edilmişti. Lübnan’da gerçekleşen Suriye–İsrail arasındaki bu dördüncü büyük düello, İsrail’in açık ara üstünlüğüne rağmen Suriye sınırlarını aşamamıştı. Bunun nedeni ise Suriye ile Sovyetler Birliği arasında 1980 yılı içinde imzalanmış olan “İş Birliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”nın varlığıydı. İsrail, Suriye ile Bekaa’da bir ateşkes anlaşması yaparak çatışmayı sonlandırmıştı.⁷⁷ Lübnan Hükûmeti, Dürzi ve Şiiler ile Suriye’nin karşı konulamaz direnişi karşısında İsrail ile yapılan anlaşmayı iptal etmişti. Bu arada Emel ve bazı Şii grupları Lübnan siyasetinde ön saflara yerleşmişti. Emel, Batı Beyrut’ta sıkı bir denetim sistemini kurmuş, kısmen de olsa Emel’in baskısıyla İsrail güçleri, güney sınırındaki bir şerit dışında, Lübnan’dan çekilmişlerdi.⁷⁸

Filistin Özerk Devleti’nin Kuruluşu ve Lübnan Bunalımı

9 Aralık 1987’de İsrail işgali altındaki Batı Şeria ve Gazze Şeridi’nde geniş çaplı bir ayaklanma ve direniş baş gösterdi. Taşlı-sopalı ve silahsız olan bu kendine özgü ayaklanma, Filistin devletinin ilanını hızlandıracak tarihî bir öneme sahip olmuştu. Bu intifadanın ardından 31 Temmuz 1988’de Ürdün, Batı Şeria ile Doğu Kudüs üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçtiğini açıklamış, bu durum üzerine intifadanın gerçekleştiği tüm topraklar, hiçbir ülkenin egemenliğinde olmayan topraklar konumuna dönüşmüştü. Bir başka ifadeyle; 1967’den beri İsrail’in işgali altında tutulan; ancak ilhak edilmemiş olan “Batı Şeria” ve “Gazze” ile gene İsrail’in 1980’de

⁷⁵ İsrail’in Lübnan’ı işgalinin gerçek nedeninin su sorunu olduğunu iddia edenler mevcuttur. Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Türkkaya Ataöv de bunlardan biri olup, İsrail’in bu Lübnan harekâtının asıl sebebi, Litani suları üzerinde egemen olma isteğidir. Ayrıntı için bk: Ekrem Memiş, Kaynayan Kazan Ortadoğu, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya, 2002, s. 217.

⁷⁶ Acar; s. 93.

⁷⁷ a.g.e.; s. 95.

⁷⁸ Hourani; s. 496.

işgal ettiği Doğu Kudüs bir bakıma meşru sahibini bekler pozisyona düşmüştü. Zira BM Güvenlik Konseyinin 242 sayılı kararı 1967 Arap-İsrail Savaşı öncesi sınırları onaylıyordu. Ama artık Gazze ve Batı Şeria ile Doğu Kudüs herhangi bir devletin meşru egemenliği altında değildi. Bu durum ise söz konusu topraklar üzerinde bir devlet kurulmasını ya da devletin mevcudiyetinin ilanını kolaylaştırıyordu. 15 Kasım 1988 sabahı Arafat'ın bizzat ifadesi ile "Filistin devletinin kurulduğu" tüm dünyaya duyuruldu. Bu ilan ile birlikte Filistinlilerin o güne kadar savunmuş oldukları, "Filistin'de tek Filistin devleti" düşü de terk edildi. Arafat, müteakip günlerde, BM Güvenlik Konseyinin Filistin ile ilgili olarak evvelce almış olduğu bir dizi kararı tanıdığını ve özellikle de "terörizmin her türüne karşı olduğunu" açıklamasının ardından, ABD-Filistin yakınlaşmasının temelleri de atılmıştı.⁷⁹

1985-1990 yılları arasında Lübnan'daki siyasi istikrarsızlık, iç karışıklık ve terör faaliyetleri devam etmiş, Lübnan'daki "pastadan" İran, Suriye ve diğer Arap ülkelerinin pay kapma çabaları mevcut olup Lübnan'da 1985 yılından itibaren egemen olan unsurlar şöyledir: (1) Lübnan'ın siyasi liderlerinden Nebih Berri'nin Suriye yanlısı "Emel" (Amal) örgütü, (2) Dürzi lider Velid Canbolat'ın İlerici Sosyalist Partisi'nin bir örgütü olan "Dürzi Milis Kuvvetleri", (3) Aşırı İslamcı ve Sünni, ayrıca da Suriye karşıtı "İslami Birlik Hareketi"nin milis örgütü "Tevhid" (Tavhid), (4) Emel örgütünün 1983 yılındaki iç bölünmesinden ortaya çıkan Şii örgüt İslami Cihad⁸⁰ (5) Emel örgütünden kopan ve lideri Şeyh Muhammed Fadlallah olan, doğrudan İran tarafından finanse edilen bir başka Şii örgütü Hizbullah, (5) Sünni ve aşırı İslamcı bir örgüt olan Cindullah (Allah'ın askerleri) örgütü. Bu örgütlerden Emel ve Hizbullah arasındaki mücadeleler en şiddetlisi olup 1988 yılına kadar sürmüştür. Aralarında mücadelelerin yaşandığı FKÖ ile Emel arasında Aralık 1989'da yapılan bir anlaşma sonunda FKÖ, Sayda ve Sur arasındaki Güney Lübnan topraklarında, İsrail'e karşı tam bir hareket serbestisi kazanmıştı.⁸¹

Mayıs 1989'da Kazablanka'daki Arap Birliği zirve toplantısında Cezayir, Suudi Arabistan ve Fas devlet başkanları Lübnan için bir barış ve uzlaşma planı hazırlanmasına karar verdi. 16 Eylül 1989'da hazır hâle gelen planda çatışmalara son verilmesi yanında, siyasi reformlar da öngörülüyor, memuriyet ve silahlı kuvvetler mensuplarında mezhep ayrımı kaldırılıyor ve Lübnan halkının daha iyi temsil edilebilmesi için milletvekili sayısı 99'dan 128'e çıkarılıyordu. O tarihte Müslümanların sayısı Hristiyanlara oranla daha fazla olduğundan, eski düzen bu plana göre Müslümanlar lehine değişme kaydediyordu. 1972 yılından beri seçim yapamamış olan Lübnan Parlamentosunun 70 üyesinden Müslüman ve Hristiyan milletvekili sayıları

⁷⁹ Şule Kut; "Filistin Sorunu ve Türkiye", Orta Doğu Sorunları ve Türkiye, (Editör: Haluk Ülman), TÜSES, İstanbul, 1991, s. 25-27.

⁸⁰ Al-Jihad al-islam.

⁸¹ Armaoğlu; s. 870-871.

31'er kişi idi. Meclis 30 Eylül 1989'da toplandı. "Taif Anlaşması" denilen bu toplantı sonucunda hazırlanmış olan plan çoğunlukla kabul edildi. Ancak Hristiyan liderlerden bazıları Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini istemediğinden bu planı kabul etmemişti. Kasım 1989'da, Lübnan Parlamentosu Elias Hrawi'yi Cumhurbaşkanı seçti. Böylelikle Hristiyanlarla Müslümanlar arasında çatışma konusu olan Cumhurbaşkanlığı sorunu çözüme ulaştırılmıştı. Ancak bu kez de Hristiyanlar ikiye bölünmüşlerdi. Bu nedenle 1990 Ocak ayından Mart 1990'a kadar yaşanan çatışmalar, Hristiyan liderlerin Taif Anlaşması'nı kabul etmesiyle sona erdi. Ancak 1976 yılında imzalanan Riyad Anlaşması'na dayanarak 36 bin askerini Lübnan'a intikal ettirmiş olan Suriye, bu ülkenin önemli bir bölümünü kontrolü altına almış bulunuyordu. Tüm bu gelişmelerden sonra Lübnan bir bakıma Suriye'nin bir "eyaleti" konumuna girmişti.⁸² 1991 yılında Lübnan Hükûmeti'nin aldığı bir kararla bütün silahlı gruplar silahlarından arındırılırken, Lübnan Hükûmeti'nin kontrolü dışındaki Hizbullah'ın varlığı, İsrail işgali yüzünden meşru sayılmıştı. Hizbullah'ın siyasi kanadının seçimlerde başarı kazanmasıyla Lübnan'da Hizbullah sadece askerî değil, aynı zamanda etkin bir siyasi güç olarak da hareket etmeye başlamış, Suriye ve özellikle de İran'ın desteğiyle, 1991 yılından itibaren Güney Lübnan'daki İsrail kuvvetleriyle mücadele etmiştir.⁸³

Orta Doğu Barış Görüşmeleri

1991 Körfez Krizi ve Irak'a müdahale sonrasında ABD Başkanı George Bush'un Dışişleri Bakanı James Baker, Ekim 1991'de Madrid'te bir uluslararası konferans düzenleyerek düşman tarafları aynı masaya oturtmuştu. İsrail, Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün-FKÖ ortak delegeleri bir araya gelmişlerdi. ABD'ye ilaveten Suudi Arabistan'ın ABD Büyükelçisi ve Körfez Birliği Genel Sekreteri de konferansta hazır bulunmuşlardı. Konferansın devamı Washington'daki toplantıydı. Bu toplantıya İsrail adına katılan Başbakan Yitzak Şamir, Arap delegeleri ve ABD'nin istekleri karşısında katı bir muhalif olarak kalmıştı. Şamir'in 23 Haziran 1992 genel seçimlerine karar vermesiyle resim değişebilecekti. Bu arada seçimler arifesinde Şimon Peres'in ajanları ile Arafat'ın danışmanlarını bir araya getirebilmek için bir "Oslo Süreci" de başlatılmıştı. Oldukça gizli yürütülen Oslo görüşmelerinde Arap yerleşim bölgelerinin kendilerini yönetebilecekleri, kendi hafif silahlı polis teşkilatlarını kurabilecekleri ve Filistin Yönetimi olarak bilinen ve Filistinli Arap seçmenlerce seçilecek bir otoritenin varlığı konusunda uzlaşmaya varmışlardı. 13 Eylül 1993'te, 1992 seçimlerini kazanarak Başbakan olan Yitzak Rabin, Dışişleri Bakanı Şimon Peres ve Filistin Yönetimi Lideri Yasir Arafat, ABD Başkanı Bill Clinton'un nezaretinde "Beyaz Saray"da Oslo paketi üzerinde anlaşarak el sıkışmışlardı. Rabin-

⁸² Armaoğlu; s. 871-872.

⁸³ Mustafa Coşkun; "İsrail'in Güney Lübnan Serüveni", Stratejik Analiz, ASAM, Ankara, Temmuz 2000, s. 19.

Peres Hükûmeti 1993 ve 1995'te Suriye'ye karşı da barış taarruzlarında bulundu. ABD'nin yeni Dışişleri Bakanı Warren Christopher'un da girişimleriyle, İsrail bazı formaliteler karşılığında Golan tepelerini Suriye'ye bırakabileceğini söyledi. İsrail, Golan tepelerinde, Suriye'nin sürpriz taarruzlarından korunabilmek maksadıyla elektronik erken ihbar sistemlerinin daimî olarak kalmasını istiyordu. Benzer erken ihbar sistemi Mısır'a geri verilen Sina Yarımadası'nda da mevcuttu. İsrail ayrıca, bölgedeki suyun paylaşımında da bazı isteklerde bulunmuştu. Bu istekler karşısında Suriye, barış girişimini reddetmişti.⁸⁴ Suriye 1. Başkan Yardımcısı Khaddam, "İsrail, açık ve kesin olarak herhangi bir sınırlama olmaksızın makul bir süre planlaması içerisinde geri vermeyi taahhüt etmelidir"⁸⁵ demişti. Aslında, 1992 genel seçimlerinde bölgedeki bir Arap-İsrail barış anlaşmasının gerekliliğini savunan; ancak Kudüs'ün bölünmeksizin İsrail'e bağlı kalacağını, Ürdün'ün batısında ayrı bir Filistin devleti kurulmayacağını, Ürdün Vadisi ve Tiberia Gölü'nün batı sahillerinin İsrail'in egemenliği altında kalacağını ve Suriye ile yapılacak herhangi bir barış anlaşmasında Golan Tepelerinde İsrail'in askerî ve meskûn mahal olarak kullanım ve kontrolünün devam edeceği vaadinde bulunmuş Rabin, bu vaatlerinden oldukça uzaklaşmıştı.⁸⁶

1995 yılında İsrail-Filistin görüşmeleri de çıkmaza girmeye başlamıştı. Filistinliler, İsrail işgali altındaki toprakların sözleşme gereği boşaltılması gerekirken yeni yerleşim yerleri olarak açılmasından şikayetçi idiler. Buna karşılık İsrail Hükûmeti de FKÖ lideri Yaser Arafat'ı, Filistin Özerk Bölgesi'ndeki Yahudilerin hayatını garanti etmemekle suçluyordu. Bunların ardından, İsrail-Filistin Anlaşması'nı kabul etmeyen Filistinli radikal dinci örgütler Yahudilere karşı bombalı saldırılara başlamışlardı. İsrail cephesinde de durum farklı değildi. İsrail Hükûmeti'nin Filistinlilerle anlaşma yapmasını kabul etmeyen radikal Yahudi grupları da gizli faaliyetlerini 4 Kasım 1995'te Başbakanları Yitzak Rabin'i bir suikast sonucu katlederek ortaya koymuşlardı. Hukuk öğrencisi fanatik bir Ortodoks'un işlediği bu cinayetten sonra, 1996 yılında Benyamin Netanyahu başbakanlığa gelecekti. Netanyahu Hükûmeti'nin parolası ise "Güvenlik için Özgürlük" idi. Dinî partilerin desteklediği bu hükûmetin programı ise bir önceki hükûmetten taban tabana zıt olacak şekilde ve şöyle idi: (1) Golan Tepelerinden dönüş olmayacak, (2) Filistin Devleti'ne hayır, (3) Kudüs'ün gelecekteki statüsü konusunda tartışmaya gerek yok.⁸⁷

⁸⁴ Arnold Blumberg; *The History of Israel*, Greenwood Pres, Westpor, Connecticut, London, 1998, s. 164-171, 174.

⁸⁵ Ferhad İbrahim; "Syrien nach Hafiz al-Asad: Zwischen Kontinuität und Wandel", www.bpb.de/publikationen/V8F2UP,0,0,Syrien_nach_Hafiz_alAsad:_Zwischen_Kontinuitat, (erişim: 22.10.2005), s. 5.

⁸⁶ Hillel Haklin; "The Rabin Assassination: A Reckoning", (Edit: Neal Kozod), The Mideast Peace Process, Encounter Boks, San Fransisco, 2002, s. 47.

⁸⁷ İsrail, bu tarihten sonra Filistin'le ipleri koparmaya başlayacak, bu konuda İsrail'le anlaşmaya yanaşmayan radikal Filistinli gerilla örgütleri de yardımcı olacaktır. Çeşitli provokasyonlardan

Rabin sonrası İsrail'in barış karşıtı tutumuna rağmen, ABD Başkanı Bill Clinton Kabinesinin yürüttüğü "Orta Doğu Barış Süreci" ile Orta Doğu'da barışın tesisi için önemli bir mesafe kat etmeyi başarmıştı. Bu girişimlerden biri de 15 Aralık 1999'da Washington'da ve Bill Clinton'ın ev sahipliğinde, İsrail Başbakanı Ehud Barak, Suriye Dışişleri Bakanı Faruk el-Şara ile Lübnan Başbakanı Salim Hoss'un katılımı ile gerçekleşmişti. Bu görüşme, tüm dünyaya bizzat Clinton tarafından da deklare edilmişti.⁸⁸ Ancak bu görüşmeleri izleyen aylarda ve Ehud Barak'ın 2000 yılı içinde pek yüksek çıkmayan "Golan'dan çekilme" çağrısı dışında, Suriye'ye ümit vaat eden herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Mart 2000 içinde Clinton ile Hafız Esad Cenevre'de kısa bir süreliğine bir araya gelmiş; ancak Esad, 1967 sınırlarından ve su konusunda ödün vermeyeceğini tekrarlamıştı.⁸⁹

Suriye diktatörü Hafız Esad'ın ölümü üzerine Devlet Başkanı olan Beşşar Esad, Suriye Halk Meclisindeki yemin töreninde, İsrail'le ilgili politikanın ana hatlarını şöyle çizdi: (1) Lübnan desteklenmeye devam edecek, (2) Golan Tepeleri başta, işgal altındaki Suriye toprakları kurtarılacak 1967 yılından önceki sınırlara dönülmesi konusundaki politikadan ödün verilmeyecekti.⁹⁰

ABD'de George W. Bush Yönetimi - Irak Müdahalesi ve Suriye'de Endişe

ABD'de Bill Clinton'dan sonra Başkan seçilen Cumhuriyetçilerin adayı George W. Bush'un dünya kamuoyunda "Yeni Muhafazakârlar" olarak bilinen şahinleri, Orta Doğu'da İsrail yanlısı politikayı benimsemişlerdi. Bu ise Orta Doğu barış sürecini geliştirmek bir yana, önleyici bir gelişmeydi. 11 Eylül 2001'de ABD'nin Pentagon dâhil birkaç önemli bölgesine intihar uçuşları ile yapılan terör saldırılarının ardından önce Afganistan'a BM şemsiyesi altında müdahale edilmiş, ardından da 20 Mart 2003'te ABD-İngiltere ağırlıklı koalisyon güçleri Irak'a girmiş ve işgale başlamıştı.

Irak'ta 2003 yılı içinde iki ay sonra savaşın fiilen sona erdiği bildirilmiş, gözler Suriye'ye çevrilmişti. ABD, 2003 Irak müdahalesinin ardından, Baas Partisinden kalanların Suriye topraklarında barındığını ve isyancıların bu topraklardan Irak'a giriş çıkış yaptığını iddia etmiş, sınırlarını kontrol edemeyen Suriye'yi suçlamıştı. ABD Kongresinin Aralık 2003 tarihli bir neşriyatında, "Suriye'nin terörizme desteğinin, Lübnan'ı işgalinin ve kitle imha silahları üretiminin durdurulması gerektiği, keza Suriye'nin Orta Doğu'da ciddi birçok uluslararası güvenlik sorununa sebebiyet veren açık

sonra da Nisan 1997'de Kahire'de bir araya gelen Arap Birliğinin Dışişleri Bakanlarının toplantısı sonunda "Barış Süreci Görüşmelerinin" sona erdiği bildirilecekti. <http://www.sophienschule.de/extern/israel/mat1ge9.htm>.

⁸⁸ Kamel S. Abu Jaber; The Arab-Israeli Peace Process: A Critical Evaluation, Perceptions Journal of International Affairs, Volume V, Number 1, March-May 2000, s. 113.

⁸⁹ İbrahim; s. 5.

⁹⁰ Metli; s. 49.

tutumu” resmî olarak da belgelenmişti.⁹¹ Şahinler Suriye’ye karşı sert yaptırımlar uygulanmasını isterken ABD Dışışleri Bakanı Colin Powell ve ılımlılar buna karşı çıkıyor hatta “ABD’nin Suriye ile çok canlı bir diplomatik diyalog içinde olduğunu” ifadeyle Şam’a gitmeyi bile düşünmüştü. Öte yandan İsrail de ABD’nin Suriye’ye karşı çok sert baskı uygulamasından yanaydı. ABD yönetiminin şahinlerinin gönlünü okşayan açıklamalardan birini 2003 yılı ilkbaharı içinde İsrail Savunma Bakanı Şaul Mofaz şöyle yapmıştı: “Amerikalıların, Suriye’nin ne yaptığını gözden uzak tutmayacağını sanıyorum. Bu, ABD’nin Suriye’ye askerî eyleme geçeceği anlamına gelmiyor. Ancak ABD’nin bir süper güç olarak ülkelerin düşünme ve eylem biçimlerini değiştirmek için güç kullanma imkânı var”⁹²

ABD 2004 içinde, Suriye’nin kitle imha silahları ve terörist eylemler konusundaki politikalarından kaygı duyduklarını ifade etmişti. 19 Ocak 2004’te, Suriye devlet radyolarından yapılan bir günlük yorumda; “Suriye’nin BM Güvenlik Konseyine sunduğu, Orta Doğu’nun, İsrail de dâhil olmak üzere nükleer silahlar dâhil çeşitli kitle imha silahlarından kurtarılması önerisini reddedenin ABD olduğu” duyurulmuştu. Suriye devlet radyosunun devam eden yorumunda; “Washington’un neden İsrail’den kitle imha silah programını bırakmasını ve kapılarını denetçilere açmasını istemediğini” de sorgulamıştı. Suriye radyosu değerlendirmenin devamında “Suriye’nin nükleer, kimyasal ya da biyolojik silahlara sahip bulunmadığını” ancak “kendisini, 200 kadar nükleer savaş başlığına sahip olduğu tahmin edilen İsrail’e karşı savunma hakkı bulunduğunu” da belirtiyordu.⁹³ 2004’ün Mart ayı içinde Suriye’de bir spor karşılaşması sonrası çıkan Kürt-Arap çatışmasının ardından ABD’nin Suriye’ye yönelik yeni bir tehdidi daha dünya basınında yer almıştı. Beşşar Esad yönetimini ağır bir dille eleştiren ABD Dışışleri Bakanlığı sözcüsü Adam Erel, Şam yönetimini “Kürtlere baskı yapmama” konusunda uyarmıştı. Gene aynı günlerde ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Richard Armitage de Beşşar Esad’ın yönetimi için, “...bir yol ayrımında. Ya yoluna devam eder ve güzel bir yaşamı olur ya da daha da izole edilir ve bölgedeki tek Baas Partisi olur.” diyerek Suriye’ye yeni bir tehdit yöneltmişti.⁹⁴

Amerikalı yetkililer, Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri’nin 14 Şubat 2005’te Beyrut’ta öldürülmesinin arkasında Suriye’nin bulunduğunu iddia ettiler. Zira, Hariri, Suriye askerlerinin Lübnan’dan çekilmesini istiyordu. ABD Dışışleri Bakanı Condoleezza Rice 17 Şubat 2005 tarihinde, uluslararası toplumdan, başka ülkelerin iç işlerine karışan Suriye’nin durdurulmasını istedi. Suriye’nin Lübnan’ın işlerine karışmaktan vazgeçmesi gerektiğini Lübnan’da istikrarsız bir ortam yarattığını kaydeden Rice, “uluslararası

⁹¹ 117 STAT.2482, PUBLIC LAW 108-175, Dec. 12, 2003.

⁹² Ümit Enginsoy; “Sıra Suriye’de mi?”, Ulusal Strateji, Yıl 5, Sayı 35, 5 Mayıs 2003.

⁹³ Star; 19.1.2004.

⁹⁴ Cumhuriyet; 19.3.2004.

toplumun Suriye'nin yaptıklarına karşı birleşmesine ihtiyacımız var. Suriye hem kendi topraklarını hem de Güney Lübnan'ı terörizmi desteklemek için kullanıyor” diyerek Suriye'yi hedef göstermişti.⁹⁵ İyice daralan Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad, “ön bahçesi” Lübnan'da 1976'dan beri var olan askerlerini geri çekme kararı almıştı.

Hariri suikastı nedeniyle Suriye'de sular bir türlü durulmak bilmemiş, 12 Ekim 2005'te Suriye İçişleri Bakanı Gazi Kenan'ın, Lübnan'ın Sesi radyosunda konuştuğundan sonra intihar ettiği duyulmuştu. Ölümünden iki hafta önce Hariri suikastı nedeniyle BM müfettişlerince sorgulanan Gazi Kenan, son radyo konuşmasında “Bu, hakkımdaki iddialarla ilgili son açıklamam. Benim Hariri suikastıyla kesinlikle ilgim yok. Zaten BM müfettişine her şeyi anlattım.” diyerek son açıklamasını yapmıştır.⁹⁶ Suriyeli bakanın intiharını Hariri suikastı ile bağlantılandıran ve Suriye yönetimini köşeye sıkıştırmak isteyen bazı otoriteler “şaiabeli” olarak değerlendirilmişti. Bazıları, intiharın Suriye'nin kirli çamaşırlarını ortadan kaldırmak için gizli bir operasyon olabileceğini iddia ederken bazıları da bunun ABD'nin ya da İsrail'in işi olduğunu söylüyordu. Zira, intihar eden Suriyeli Bakan Gazi Kenan, bu görevden önce 1982'den itibaren Lübnan'a yerleşmiş olan Suriye'nin Bekaa'daki terör kamplarından, Lübnan'daki tüm gelişmelere kadar geniş bir haber alma ağının başındaki tek ve önemli yetkili idi. Daha sonra, BM'nin Hariri suikastını soruşturmakla görevlendirdiği Alman Savcı Detlef Mehlis'in raporu ile ortalık daha beter karıştı. 2005 Ekim ayı içinde ABD Başkanı Bush'un, Suriye'yi vurmak istediği, Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'in da bunu engellediği haberi basına yansımıştı. Uzun zamandır İran ve Suriye'yi hedef alan ABD yönetimi, uyguladığı baskı politikasıyla Suriye kuvvetlerinin Lübnan'dan çıkmasını sağlamış, Suriye'deki Kürtleri ayaklandırmış ve çatışmalara neden olmuştu. Bu arada ABD kuvvetleri Irak-Suriye sınırı üzerinde direnişçilerle çatışırken zaman zaman Suriye topraklarına girerek bazen Suriyeli askerlerle de çatışmışlardı.⁹⁷

İsrail-Filistin Bölgesindeki Gelişmeler-Arafat'tan Sonra Filistin, Şaron'dan Sonra İsrail

ABD, Suriye'yi sık sık tehdit ederken İsrail Başbakanı Ariel Şaron, 2004 yılı içinde milletvekillerine yapmış olduğu uyarıda: “Suriye ile müzakerenin, sonunda İsrail'in Golan'dan inmesi anlamına geleceğini bilmek gerekir.” Diyerek Golan'dan tamamen çekilmeye karşı olduğunu bir kez daha ima etmişti.⁹⁸ İsrail'in Suriye ile barış görüşmeleri yapma konusundaki isteksizliği başka olaylarla da açıkça kendisini gösteriyordu. Dünya basını 23 Mart 2004'te, “İsrail'in Terörle Kumarı” başlıklı bir yazı kullanmıştı. Zira

⁹⁵ Gökhan Gök; <http://www.wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=12252>.

⁹⁶ Milliyet; 13.10.2005.

⁹⁷ Celalettin Yavuz; “Genişletilmiş Orta Doğu Projesinin İkinci Durağı Suriye mi?”, 2023, 15.12.2005, Sayı 56, s. 14-15.

⁹⁸ Zaman; 20.1.2004.

Filistin’de son yıllarda etkinliği oldukça artan ve İsrail’e oldukça ağır zayıatlar verdiren radikal dinci HAMAS örgütünün lideri Şeyh Yasin, İsrail helikopterleri tarafından düzenlenen füzeli suikast sonucunda 22 Mart 2004’te katledilmişti. Gazze’de sabah namazı sonrası gerçekleştirilen bu infaz sonrasında Yasin’le iki oğlu dâhil 7 kişi ölmüş, 15 kişi ağır yaralanmıştı. İran olayı “Devlet terörü” olarak nitelerken ABD, “Haberimiz yoktu” şeklinde beyanat vermiş, AB Komisyonu ise suikastı kınayarak “durumdan ciddi endişe duyduğunu” açıklamıştı. İsrail Ana Muhalefet Partisi Lideri Şimon Peres bile “Yasin’in öldürülmesini hatalı bulduğunu” ifade etmiş, Türkiye’nin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan da “İyi olmadı, tansiyonu yükseltici bir gelişme.” diyerek İsrail’e bir bakıma, “Yanlış yaptınız.” mesajı vermişti.⁹⁹ İsrail, HAMAS liderlerine karşı yürüttüğü bu suikast harekâtını daha sonra da sürdürmüştü.

2004 yılı içinde uzun süre Filistin’de bir binada İsrail’in baskısıyla mahsur kalan Filistin Lideri Yaser Arafat hastalanmış, yaşamının son bir haftasında bakım ve tedavi için götürüldüğü Fransa’da 11 Kasım 2004’te hayata gözlerini yummuştu. Arafat’ın ardından Filistin’de gözyaşı dökülürken ve “Babamız öldü!” feryatları yükselirken İsrail’de ise Başbakan Ariel Şaron ve Adalet Bakanı Yosef Lipid adeta bayram yapıyordu. Lipid’in sevinci, “Dünya’nın Arafat’tan kurtulmasının sevindirici olduğu”nu söylemesi ile açıkça ortaya çıkıyordu.¹⁰⁰

Yaser Arafat’tan sonra, Filistin’de ılımlı tutumu ile bilinen Mahmud Abbas seçildi. Şubat 2005 içinde, Filistin hükûmetinde değişikliğe gidildi ve Arafat’a bağlılığı ile bilinen 7 isim kabine dışı bırakıldı. Bu durum “Arafatçıların tasfiyesi” olarak değerlendirilmiş ve bu gelişmeye en çok İsrail’in sevindiği söylenmişti.¹⁰¹ İsrail, 2005 Ağustos ayı içinde Gazze Şeridi’ndeki 21 yerleşim yerindeki Yahudileri zor kullanarak da olsa boşaltmıştı.¹⁰² 38 yıldır işgal altında tuttuğu Gazze Şeridi’nden çekilen İsrail’in bu hareketi dünya kamuoyunda memnuniyetle karşılanırken geride kalan binaları Filistinli Arapların kullanmaması için yıkması, Filistinliler gibi bazı İsrail gazeteleri tarafından da kabul edilemez bulunmuştu.¹⁰³ İsrail her ne kadar Gazze Şeridi’ndeki Yahudileri boşlattırmışsa da Gazze Şeridi ile Filistin’e ait Batı Ürdün arasındaki bağlantı yolu üzerinde duvar, çukur, yasaklı yollar ve hareketli kontrol noktaları dâhil, Filistinliler için 100’ün üzerinde engel mevcuttu. Bu aşırı kontrol yöntemi yüzünden hem Filistinlilerin ekonomik hayatı olumsuz etkileniyor hem bölünmüşlükten dolayı hoşnutsuzlukları yükseliyordu.¹⁰⁴ Bu kadar kontrol nedeniyle kendilerini “özgür hissedebilmeleri de mümkün olamıyordu. 25 Ocak 2006’da Filistin’de

⁹⁹ Milliyet; 23.3.2004.

¹⁰⁰ Milliyet; 12.11.2004.

¹⁰¹ “Arafatçılar Tasfiye Edildi, İsrail Memnun”; Milliyet, 25.2.2005.

¹⁰² “Kan ve Gözyaşı”; Milliyet, 18.8.2005, s. 20.

¹⁰³ “Türkler Yıkamamıştı, Biz Neden Yıkıyoruz?”; Milliyet, 23.8.2005, s. 20.

¹⁰⁴ Thomas Avenarius; “Die Grenzen des Wiederaufbaus”, Süddeutsche Zeitung, 24./25. September 2005, s. 11.

yapılan genel seçimler sonucunda, evvelce terörist bir örgüt olarak anılan HAMAS 132 kişilik meclise 76 milletvekili sokarak tek başına iktidar şansını yakalamıştı. En yakın rakibi El-Fetih 46 sandalyede kalan HAMAS'ın bu seçim zaferi üzerine İsrail, ABD ve AB'den Filistin bütçesine darbe sayılacak açıklamalar geldi. Zira, Filistin bütçesi İsrail'e ve dış yardımlara bağımlıydı.¹⁰⁵ Bu durum HAMAS iktidarının önündeki en önemli engeldi.

Orta Doğu ve dünya kamuoyunu şaşırtan HAMAS zaferinin etkisi henüz geçmemişti ki bu kez de Danimarka'da yayınlanan Hz. Muhammed'e ait karikatürler nedeniyle Orta Doğu'da yeni olaylar patlak vermeye başladı. Şubat 2006 başlarında önce Suriye'de Danimarka ve Norveç elçilikleri yakıldı, bir gün sonra 5 Şubat 2006'da da Beyrut'taki Danimarka konsolosluk binası ateşe verildi.¹⁰⁶ Hariri suikastı nedeniyle BM'nin görevlendirdiği Mehlis Raporu gereği köşeye sıkıştığı iddia edilen Suriye'nin, bu kez "Karikatür krizi" ile Beyrut'ta karışıklığı sürdürmek istediği de ileri sürülmüştü.¹⁰⁷ Böylece Suriye kuvvetleri ayrıldıktan sonra, 2006 yılı içinde Lübnan'daki ilk istikrarsızlık görüntüleri ortaya çıkmıştı.

İsrail İşçi Partisi Lideri Şimon Peres, Kasım 2005'te başkanı olduğu partisinden istifa etmiş, bir süre önce de Başbakan Ariel Şaron da Likud partisinden ayrılarak Kadima adlı yeni bir parti kurmuştu. Peres, parlamento seçiminde Şaron'u desteklemişti.¹⁰⁸ İsrail genel seçimleri yaklaştığında genel seçim kararı alan ve Kadima partisini de kurmuş olan İsrail Başbakanı Ariel Şaron hastaneye kaldırıldı. Şuuru yerinde olmayan Şaron'un yerine Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert vekalet etmeye başladı. Ocak 2006 içinde komaya giren Şaron daha sonra bir daha kendine gelemeden ölecekti. 28 Mart 2006'da yapılan genel seçimler sonucunda Kadima 120 sandalyeden 28'ini kazanarak hükûmet kurma görevini üslendi.¹⁰⁹ Kadima lideri Ehud Olmert liderliğinde kurulan yeni dört partili (Kadima, İşçi, Şaas ve Emekliler) hükûmet 5 Mayıs 2006'da göreve başladı. 25 kişilik kabinedeki en ilginç isim kuşkusuz, İşçi Partisi Lideri ve sendikacılıktan gelen İsrail tarihinin ilk sivil Savunma Bakanı Amir Peretz idi.¹¹⁰

Lübnan Krizi - BM'nin 2 Yıl Sonra Yeniden Lübnan'a Asker Çağırması

Filistinli militanların Haziran 2006 sonlarına doğru Gazze Şeridi sınırındaki Kerem Şalom geçiş noktasını basarak iki İsrail askerini öldürüp

¹⁰⁵ "Hamas Dünyayı Böldü"; <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=176961>, 28.6.2006.

¹⁰⁶ "Dün Suriye'deki Elçilik Yakıldı. Bu Kez De Beyrut'taki Danimarka Konsolosluğu Yakıldı", 5.2.2006, <http://www.nethaber.com/?h=44726>.

¹⁰⁷ Oky; "Damaskus nutzt den Streit, um in Beirut Chaos zu stiften", 7.12.2006, <http://www.welt.de/data/2006/02/07/842059.html>.

¹⁰⁸ "Peres tritt aus Arbeitspartei aus"; <http://www.welt.de/data/2005/11/30/811405.html>, 2.12.2005.

¹⁰⁹ "İsrail'de Seçimleri Kadima Kazandı"; <http://www.usakgundem.com/haber.php?id=3783>, 29.03.2006.

¹¹⁰ "İsrail: Hükûmet Güvenoyu Aldı"; VOA Türkçe, 5 Mayıs 2006, <http://www.usakgundem.com/haber.php?id=4565>.

bir askerî de kaçırmasının ardından bölgede yeni bir gerginlik başladı. Hatta bu olayda İsrail Dışişleri Bakanı Tzipi Livni'nin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ü arayarak İsrailli askerin bulunması konusunda destek ve yardım istediği duyuldu. Abdullah Gül Filistin Başbakanı İsmail Haniye ile telefonla görüşmüş, Haniye sorunları diplomasi yoluyla çözmeye çalıştıklarını ifade etmiş, İsrail tarafının gerekçeleri dinlememesinin, bölgeyi üçüncü bir intifada tehlikesiyle karşı karşıya getirdiğini söylemişti. Bu arada Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas da rehin alınan İsrail askerini kurtarmak amacıyla gittiği Gazze Şeridi'nde, İsrail'in kaçırılan askerin serbest bırakılmasını sağlamak için Gazze Şeridi'ne uyguladığı abluka nedeniyle mahsur kalmıştı.¹¹¹ Aslında aynı günlerde Hükûmette aradığını tam olarak bulamayan Filistin Başbakanı Haniye'nin başını çektiği HAMAS, El-Fetih'in de lideri olan Filistin Devlet Başkanı Abbas ile uzlaşmak üzereydi. Bu uzlaşma yoluyla Filistin'de bir birlik hükûmeti kurarak içeride yaşanan karışıklığı sonlandırmak, İsrail karşısında bir muhatap yaratarak tek taraflı İsrail politikalarına maruz kalmaktan kurtulmak ve AB'den yardım almak planlanıyordu. Asker kaçırma olayı ile her ne kadar İsrail suçlansa da, aslında HAMAS'ın başarısını önlemeye yönelik, Filistin iç politikasındaki anlaşmazlığın ve güç mücadelesinin bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür.¹¹²

İsrail'in henüz HAMAS'la sorunu devam ederken bu kez de Hizbullah'la yeni bir çatışmaya zemin hazırlandı. 12 Temmuz 2006'da Hizbullah'ın sekiz askerini öldürmesi ve ikisini de kaçırması üzerine İsrail, Lübnan'a savaş ilan etti. İsrail Litani nehrine kadar olan bölgede Hizbullah'ı etkisiz hâle getirmek için havadan, karadan ve denizden saldırıya geçti. İsrail saldırıları karşısında sadece Hizbullah değil, sivil halk ve çocuklar da can ve mallarını kaybettiler. Bu saldırılardan en kanlısı 30 Temmuz 2006'da İsrail'in Kana yerleşim bölgesine gece yarısı düzenlediği bir saldırıydı. Kana bulaşan Kana'da o gün 37'si çocuk 60 kişi katledilmişti. ABD Dışişleri Bakanı Rice'ın Lübnan Başbakanı Fuad Sinyora ile görüşme talebi, Sinyora tarafından reddedilmişti. Kana katliamı Fransa, İKÖ, Türkiye, İngiltere ve Avrupa Komisyonunda kınanmış, BM soruna acil çözüm bulabilmek için toplanmıştı.¹¹³ Bu arada Hizbullah da İsrail'i caydırmanın yolunu bulmuştu. Elinde 20 km menzilli Katyuşa, 45 km menzilli Fecir-3 ve Fecir-5 füzeleri bulunan Hizbullah¹¹⁴, çatışmanın ilerleyen dönemlerinde Hayfa dâhil İsrail yerleşim bölgelerine fırlattığı zaman, İsrail tam anlamıyla buna karşı bir savunma önlemi bulamamanın çaresizliği içerisindeydi. 12.7.2006'da başlayan ve BM Güvenlik Konseyinin 1701 sayılı kararını tarafların kabul

¹¹¹ İsrail Türkiye'den yardım istedi, <http://www.milliyet.com.tr/2006/06/28/dunya/axdun01.html>, 30.11.2005, (erişim:28.6.2006).

¹¹² Serhat Erkmen; "İsrail, Hizbullah, HAMAS Savaşı", 26.7.2006, (erişim: 27.12.2006), http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1057&kat1=32&kat2=#_ednref1

¹¹³ "İsrail'den Çocuk Katliamı", Akşam, 31.7.2006, s. 17.

¹¹⁴ "Mit eiserner Faust"; Der Spiegel, 24. Juli 2006, s. 80-87.

etmesi ile 14.8.2006'da sona eren Lübnan krizi sırasında 1130'dan fazla ölü, 3600 kişinin yaralandığı, ölenlerden üçte birinin 12 yaş altı çocuklar olduğu öğrenildi. Ayrıca 312 asker ve jandarma da hayatını kaybetmişti.¹¹⁵

Ateşkes sonrası pek çok batılı otorite bu savaşı Hizbullah ve lideri Nasrallah'ın kazandığında birleştirdi. İsrail, Hizbullah konusunda iyi istihbarat yapamamış, Hizbullah'ı çözmemiş, açtığı savaşın hedefi Hizbullah'ı etkisizleştirmek iken bunu silah ve kanla yapamamıştı. Hizbullah bu savaşta 246 füze ateşlemiş, 159 İsrail askerini öldürmüştü.¹¹⁶ Savaşta ölen 159 İsrailliden 43'ü sivil. İsrail her ne kadar Hizbullah militanını öldürmüştü de Hizbullah'ı zayıflatamadığı gibi Litani nehri kuzeyine de atamamıştı. Üstelik kaçırılan İsrail askerlerine de ulaşamamışlardı. İsraillilerin çoğunluğu, BM Güvenlik Konseyinin 1701 sayılı ateşkes kararı ile Lübnan'a yerleştirilecek BM'ye bağlı askerî birlikler Hizbullah'ı Güney Lübnan'dan uzak tutacak ve Suriye'den silah desteği almasını engelleyeceklerdi.¹¹⁷ Lübnan'a ilki İtalya'dan olmak üzere, içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeden BM Barış Gücü askerleri gönderildi.¹¹⁸ Bu kuvvetler taraflar arasındaki çatışmayı önlemeye çalışacaklar, yıkılan köprü, okul ve hastaneler ile bozulan yolları onaracaklar, hem de Hizbullah'ın karadan ve denizden silah ve lojistik yardım almasını önlemeye çalışacaklar.

Lübnan krizinden sonra bölgedeki en önemli gelişme HAMAS ile El-Fetih arasında zaman zaman alevlenen çatışmalar olmuştur. Bu arada İsrail Başbakanı Ehud Olmert, Aralık 2006 başlarında Almanya'da iken, sonradan sözcüsü tarafından düzeltilmek istense de, İsrail'in nükleer silahlara sahip olduğunu belli eden ifadeler sarfetmiştir. Olmert'in bu "gafı" Likud Partisi milletvekillerinden Juval Steinitz tarafından, Olmert'in Başbakanlıktan istifa etmesi gerektiğini ileri sürerek kadar önemli bulunmuştur.¹¹⁹ Bu eleştirilere kulaklarını tıkayan Olmert, 6 yıl aradan sonra Filistin'le barış görüşmeleri yapmak için arayışlara girmiştir. Bu maksatla Filistin Devlet Başkanı Abbas ile 23 Aralık 2006'da bir araya gelmiş ve Haniya'nın HAMAS hükûmetinin değişmesi hâlinde, İsrail tarafından Filistin'e verilmekte olan gümrük gelirlerinden 100 milyon doların serbest bırakılacağını ve cezaevlerindeki pek çok Filistinlinin de bırakılacağını söylemiştir.¹²⁰ Bu son gelişme üzerine Filistin'de erken seçim rüzgarları esmeye başlamış, seçimi isteyen El-Fetih'li Devlet Başkanı Abbas, HAMAS'a karşı bir bakıma sırtını bir zamanlar düşman olan "Batı"ya dayamıştır. Kuşkusuz Abbas burada pragmatik bir çözüm arayışı içerisine girmiştir. Zira HAMAS genel seçimleri kazandıktan

¹¹⁵ "İsrail Hem Onayladı Hem Vurdu"; Akşam, 14.8.2006, s. 12.

¹¹⁶ "Nasrallah wins the war"; The Economist, August 19th 2006, s. 9.

¹¹⁷ "The blame game"; The Economist, August 19th 2006, s. 33.

¹¹⁸ Türkiye, TBMM'de 5.9.2006 günü Lübnan'a asker gönderme iznini Hükûmete verdi.

¹¹⁹ "Olmert versucht politischen Sprengsatz zu entschärfen", 12. Dezember 2006,

<http://www.spiegel.de/politik/ausland/0,1518,454120,00.html>

¹²⁰ "Olmert startet Diplomatie-Offensive mit Abbas", 24. Dezember 2006, <http://www.spiegel.de/politik/ausland/0,1518,456486,00.html>.

sonra, neredeyse hiçbir üretim faaliyeti tam olmayan, geliri bulunmayan Filistin halkı için her yıl ABD'den ve AB'den yapılan mali yardımlar 7 Nisan 2006'dan itibaren kesilmiştir.¹²¹ İsrail ise gümrük gelirlerinden bir kısmını ayırdığı Filistin yönetimine, HAMAS seçildikten sonra, bu geliri vermeyeceğini baştan ilan etmişti.

Arap-İsrail Çatışmalarında Türkiye

Türkiye, 1965 yılından itibaren 1980'li yılların sonuna kadar Orta Doğu'da şöyle bir politika izlemeye çalışmıştı: (1) Haklı Arap davalarına siyasal destek sağlamak, (2) Arap ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklarda taraf tutmamak ve bunlara karışmamak, (3) Batı ile devam ettirilecek askerî, siyasi ve ekonomik ilişkilerin Arap ülkelerinin çıkarları üzerinde olumsuz etkiler yaratmamasına itina göstermek, (4) İsrail'le ilişkileri kesmemek; ancak asgari düzeyde de olsa sürdürmek, (5) Arap ülkeleriyle ekonomik, ticari ve diğer alanlarda yakın iş birliği kurmaya çalışmak.¹²²

1976'da Suriye kuvvetlerinin Lübnan'a girişinden sonra, Suriye'nin kontrolü altındaki Beka Vadisi'nde Türkiye'ye yönelik terör faaliyetleri ile tanınan ASALA, PKK ve bazı Marksist-Leninist örgütler için eğitim ve barınma imkânları sağlanmıştır. Türkiye'ye ilaveten Lübnan'da özellikle İsrail'e yönelik örgütler de barınmış ve bunların İran ve Suriye tarafından desteklendiği pek çok kez iddia edilmiştir. Özellikle PKK'nın Türkiye'ye verdiği can ve mal kayıplarının artış kaydetmesiyle Türkiye-İsrail arasında 1990'lı yılların ortasından itibaren önemli bir yakınlaşma tesis edilmiş, PKK terör elebaşısı Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ve 20 Ekim 1998'de Adana Mutabakatı'nın imzalanması ile Türkiye-Suriye ilişkileri normalleşmeye başlamıştır. Suriye ile ilişkiler, 2000 yılı içinde Beşşar Esad'ın Suriye Devlet Başkanı oluşuyla iyileşme ivmesini artırmış, buna karşılık 3 Kasım 2003 genel seçimlerinin ardından AKP iktidarının gelişyle ve hele de 2003 Irak Savaşı ile Türkiye-İsrail ilişkilerinde ABD'ye paralel olarak bir soğuma meydana gelmiştir. Başbakan dâhil Türk devlet adamları İsrail'in Filistinlilere füze ile saldırmasını "devlet terörü" olarak nitelemiştir. Bu eleştirilerden biri de Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından İsrail'in Lübnan'a saldırısı sırasında, Ağustos 2006'da Washington Post'ta yayımlanan; "Dünyanın her yerinde aynı soru soruluyor: Tek başına bu trajediyi durdurma imkân ve kabiliyetine sahip olan dünyanın tek süper gücü, insanların bu kadar acı çekmesine neden göz yumuyor ve merhamet çağrılarını neden karşılıksız bırakıyor?"¹²³ ifadelerinin yer aldığı makalesinde ABD'nin eleştirilmesiyle devam etmiştir.

¹²¹ "Beziehungen zwischen Israel und den Palästinensern"; 23. Dezember 2006, <http://www.spiegel.de/politik/ausland/0,1518,456447,00.html>

¹²² Ekmeleddin İhsanoğlu; Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı, Yeni Türkiye, "Türk Dış Politikası Özel Sayısı", Sayı 3, Ankara, 1995, s. 418.

¹²³ "Gül'den ABD'ye Eleştirisi"; Akşam, 4.8.2006.

BM Güvenlik Konseyinin 1701 sayılı kararı yayımlandıktan sonra, Lübnan'a asker gönderme konusu Türkiye'nin gündemine oturmuş ve Türkiye istihkam ağırlıklı bir kara birliği ile, denizde keşif-karakol görevi yapacak bir firkateynini BM'nin emrine vermiştir. Türkiye Lübnan krizinin başından beri akan kanı ve gözyaşlarını durdurmak için uğraşmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: (1) Başbakan R. Tayip Erdoğan; Ağustos 2006 başında, Malezya'daki İKÖ'nün genişletilmiş yürütme kurulu toplantısında BM'yi eleştirmiş, AB'yi etkin olmaya çağırarak dünyayı uyarmıştır. "Bu savaşın galibi olmayacaktır, acil ateşkes ilan edilmeli. Orta Doğu yangını medeniyetler çatışması potansiyeli taşıyor. Bu ateş hepimizi yakar. Dünya barışı İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük tehditle karşı karşıya" demiştir. (2) Başbakan ayrıca Ateşkes sağlandığında, tarafların kabulü ve uygun siyasi koşullar olduğu takdirde, Türkiye'nin BM çatısı altındaki istikrar gücüne katılabileceğini ifade etmiş, Lübnan'ın yeniden imarına katkıda bulunmak üzere bağışçı ülkeler konferansı düzenlenmesi fikrini desteklediğini söyleyerek, barış için her türlü girişimi İKÖ adına yürütecek bir temas grubu kurulmasını önermiştir. (3) Türkiye, AB içinde ayrıca İspanya ile birlikte "Medeniyetler İttifakı"nın özel temsilcisi sıfatıyla da Hristiyan ve Müslüman dünyaları arasında uzlaştırıcı rolüne de soyunmuştur. Tüm bunlar ve Lübnan'a gönderilen Türk askerlerinin mevcudiyeti, Türkiye'nin Lübnan konusundaki samimi icraatlarıdır. Türkiye, hemen sınırlarının yakınındaki bu yangından turizm bağlamında ekonomik yönden olumsuz etkilendiği gibi, petrol fiyatlarının yükselmesiyle de olumsuz etkilenebilmektedir. Üstelik bölgeye mücavir olmasıyla, çıkabilecek bir savaşın önlenememesi hâlinde, ekonomik, siyasi ve sosyal açılardan olumsuz etkilenmesi devam edecektir. Hem bu nedenlerle, hem de bölgeyle yüzyıllardır süren kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi ilişkiler, Türkiye'nin bölgede etkin bir rol oynamasını gerektirmektedir. Şayet komşuda başlayan yangına müdahalede bir kova da Türkiye su dökmezse, yangının kendi üzerine gelmesi veya kendi üzerine yönlendirilmesi mümkün olabilir...

Arap - İsrail Anlaşmazlığının Derin Yaraları

Arap-İsrail çatışmalarının tarihi yukarıda ayrıntılarıyla verilmeye çalışıldı. Gelenen noktada önemli hususları şöyle sıralamak mümkündür:

İsrail'in bölgedeki varlığı başta HAMAS olmak üzere Arap halklarının bir kısmı tarafından kabul edilmemektedir.

Bölgede kalıcı barış için ikna edilmesi gereken devletlerden en önemlisi Suriye'dir. Suriye'nin ise en önemli şartı, İsrail'in 1967 savaşında işgal etmiş olduğu toprakları koşulsuz geri iade etmesidir.

Bölgede, İsrail'in varlığına tahammül edemeyen İran'ın etkisi, İsrail'e yönelik terör faaliyetlerinin desteklenmesi ile sürmektedir. İran'da mevcut Molla rejimi devam ettikçe, İran yanlısı örgütler desteklenecek ve desteklendikçe bölge istikrar bulmakta sorun yaşayacaktır.

Suriye, İsrail'in işgal ettiği topraklara koşulsuz kavuşsa dahi, ön bahçesi gibi gördüğü Lübnan'ın iç işlerine karışmayı sürdürecektir, günün birinde Lübnan'ı Suriye'ye katmak için enerjisinden taviz vermeyecektir.

Bölgede Ürdün ve Lübnan gibi, kendi ayakları üzerinde duramayan ve içeriden yada dışarıdan silahlı müdahaleler karşısında yabancı askerlerin yardımına muhtaç ülkelerin yaşayabilmesi ve istikrar bulabilmesi için öncelikle Suriye-İsrail, İran-İsrail, ABD-İran ve ABD-Suriye ilişkilerinin normale dönmesi gereklidir.

Bölgede istikrarın sağlanabilmesi için gereken en önemli hususlardan biri de Filistin devletinin artık terörle bir yere varılamayacağını anlayan Devlet Başkanı Mahmud Abbas gibi kişilerin çoğunlukta ve iktidarda olmasıyla mümkün olabilecektir. Zira her ne kadar İsrail Filistin halkının toprakları üzerinde zorla oturup devlet kurmuşsa da, mevcut siyasi koşullar içinde İsrail'in bu bölgeden başka bir yere taşınması yada kazınması mümkün değildir. İsrail, yaşayabilmek için mücadele etmesi gerektiğini, bu mücadelede de en az kayıpla var olabilmek için her türlü savunma ve güvenlik önlemini almakta, almaya devamda da kararlı gözükmektedir. Filistinlilere karşı Kudüs'te duvar örerek Gazze Şeridi ile Batı Şeria arasında onlarca kontrol noktası ve yasak bölgeler uygulamalarının Filistinlileri perişan ettiği doğrudur. Bu ıstıraptan kurtulmanın yolu ise "bileğini bükemediği" İsrail'le savaşmak yerine, onunla uzlaşmaktan geçmektedir. İzlenecek bu tür bir yol, gerektiğinde Batı dünyasının bile İsrail'e baskı yaparak Filistinlilere uyguladığı baskıyı azaltmasında önemli bir rol oynayabilecektir.

Orta Doğu'da Bölge Dışı Güçlerin Rolü

Bölgeye XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren artan İngiltere ve Fransa'nın ilgisi, 20. yüzyılın başında Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali'nin Hidiv oluşuyla artmış, Mısır sayesinde Fransa Haçlı seferleri döneminden beri sürdürdüğü Lübnan'daki Marunilerle ilişkisini geliştirmişti. Osmanlı topraklarında Fransız İhtilalinin ardından ortaya çıkan isyanlar ve yeni devletlerin bağımsızlıklarına kavuşması, azınlıklar için Batılı ülkelerin baskısıyla, 1839 Tanzimat Fermanı'yla başlatılan iyileştirme çalışmaları, daha sonra Filistin bölgesi için ayrı bir tabloya dönüşmüştü. 1820'lerden itibaren Osmanlı topraklarında baş gösteren "Misyoner" faaliyetlerin ağırlıklı olarak Filistin-Lübnan bölgesine kaymış, bu bölgede İngiltere'den Fransa'ya, Almanya'dan Rusya'ya varıncaya kadar tüm büyük devletlerin misyoner teşkilatları kurulmuş, bölge gayrimüslimleri için "koruyucu" ülke olmak, büyük devletlerin hükümdarları için birer onur vesilesi olmaya başlamıştı.¹²⁴ Filistin ve Lübnan'da o dönemde çoğunluğu Sünni Arap, Alevi Arap, özellikle Lübnan'da Maruni Hristiyanları ve Dürzi Müslümanları, Şii Araplar, Ermeniler, Yahudiler, Grek Ortodoksları, Türkler ve daha küçük gruplar

¹²⁴ Ayrıntılar için bk. Celalettin Yavuz; Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri, ATO Yayını, Ankara, 2005, s. 76-92, 104-108.

yaşıyordu. Birinci Dünya Harbi yaklaşırken Filistin'e Avrupa'dan Yahudi göçleri başlamıştı.

Orta Doğu'nun XIX. yüzyıldaki en büyük önemi Hindistan-Akdeniz-Avrupa arasındaki ticaret yolu olması, bölgenin önemli ipek üreticisi olması ve nihayet 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla dünya deniz ticaret yollarından önemli bir kavşak noktasına sahip olmasıydı. Doğu Akdeniz'e ve dolayısıyla Orta Doğu'ya hâkim olan hem Kızıldeniz-Akdeniz, hem de Akdeniz-Karadeniz arasındaki deniz ticaret yollarını da kontrol edebildi. Bu nedenledir ki İngiltere, 1878'de önce Kıbrıs'ı, 1882'de de Mısır'ı işgal etmişti. Arkasından da İran Körfezi'nde boş durmayacak ve Kuveyt'i ilhak edecekti. O dönemde bölgeye inmeye çalışan bir diğer büyük devlet Rusya idi ve genellikle zayıf Osmanlı Devleti'nden çok, karşısında güçlü İngiliz donanmasını bulmuştu. XIX. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye XIX. yüzyılın yeni büyük devleti Almanya girmeye başladı. Hedef, Berlin-İstanbul-Bağdat demir yolu projesiyle İngiltere'den daha önce Hindistan'a ulaşmaktı. Bu kez bölgedeki çıkarları tehlikeye düşen İngiltere, Rusya ve Fransa ile bir araya gelerek Almanya'ya karşı cephe almıştı. Sonuç ise Birinci Dünya Harbi ve bu harbin sonunda yenilen Osmanlı topraklarında, İngiliz ve Fransız çıkarları doğrultusunda cetvelle çizilen manda yönetimlerinin kurulmasıydı. Bölgede Fransa ve İngiltere gibi iki müttefiki bile birbirine düşüren önemli bir gelişme, petrolün makinelerde kullanılması, XX. yüzyılın yeni enerji kaynağı petrolün Orta Doğu'daki tanımsız varlığıydı.

Orta Doğu'da İngiliz ve Fransızların çizdiği sınırları tanımayan ve en kısa sürede bağımsızlığına kavuşan tek ülke Türkiye olmuştur. Öte yandan Fransa'nın manda yönetimindeki Suriye'de, İngilizlerin manda yönetimindeki Irak'ta başta olmak üzere birçok yerde yerli halkın bu Avrupalı yönetimlere karşı bağımsızlık savaşları sürüp gitmişti. Özellikle İkinci Dünya Harbi sırasında bölgeye Almanya sızmak istemiş ancak Alman etkisi İngiltere ve Fransa tarafından silinmişti.

İkinci Dünya Harbi sonunda 1946'da Lübnan ve Suriye bağımsızlığını kazanmış, Suriye Hatay ve Lübnan'ı topraklarına katma isteğini hiçbir zaman yitirmemişti. 1948'de ise, İkinci Dünya Harbi sırasında Almanya tarafından soykırıma uğrayan Yahudilerden kaçanlar da dâhil, Filistin'e yerleşen Yahudiler tarafından İsrail devleti kuruldu. Aslında İngiltere, İsrail'in kurulmasına pek de gönüllü gözükmezken özellikle Amerika'daki Yahudi lobisinin etkinliğiyle ABD, İsrail'in kuruluşunda koruyucu rol üstlenmişti. İsrail'in kuruluşundan sonra da Orta Doğu'daki Anglo-Sakson milletlerin çıkarları ABD tarafından gözetilmeye başlanmıştı. Bu çıkarları koruyabilmek için bölgede kendilerine en yakın müttefik olarak gördükleri ülke de İsrail'di. Yani dünya enerji ham maddelerinin çoğunluğu Orta Doğu'daki Müslümanların elinde bulunurken bu kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen Hristiyan dünyasının bölgedeki en büyük güvencesi Musevilerdi.

İsrail'in kuruluşundan önce başlayan Arap-İsrail çatışmaları, kuruluşundan sonra savaflara da dönüşerek devam etmiş ve hiç durmamıştır. Hemen her defasında başta ABD olmak üzere, Batılı ülkeler genellikle İsrail'in yanında saf tutmuşlardır. İkinci Dünya Harbi sonunda Varşova Paktı'nın kurulması ve iki kutuplu dünyada Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Akdeniz'i bir atlama tahtası olarak düşünen Sovyetler Birliği de bölgeye girmiştir. Sovyetlerin taraf olduğu yer de İsrail karşıtı olan Arapların yanı olmuştur. Öyle ki 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında Araplarla Yahudiler birbirleriyle savaşırken bir bakıma da Sovyet ve ABD harp silah ve araçları da birbirleriyle çatışma içinde olmuştur. Çatışmaların galibi her defasında İsrail olurken harp silah ve araçlarında da üstünlük ABD'de olmuştur.

Bölgede Müslüman ülkeler içinde ABD'ye en yakın petrol üreticisi ülkelerden İran, Arap-İsrail çatışmasında genellikle suskun kalırken 1979 Molla rejiminin İran'a yerleşmesiyle İsrail'e karşı Filistin'de yeni bir müttefik ortaya çıkmıştır. Hele de 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Arap-İsrail çatışmasında, Şam-Tahran eksenli ve Lübnan'da İsrail'e yönelik birçok grubun saldırılarında İran'ın ekonomik ve eğitim desteği olduğu iddia edilmiştir. Bir bakıma, bölgede Arapların yanındaki Sovyet ittifakının yerini İran doldurmuştur.

2003 Irak Savaşı ve ABD'nin Orta Doğu'ya yerleşme düşüncesi, bölgeye yeniden bir çekidüzen verme düşüncesi gibi pek çok tasarı ile ABD, dünyanın tek küresel gücü olarak Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının sorunsuz olarak ve kendi kontrolünde üretim ve ulaştırmasının sağlanması için bir dizi önlem almak istemiştir. Bu nedenle Irak Savaşı'ndan sonra bölgede Suriye ve İran muhtemel hedefler olarak gösterilmiştir. Ancak zaman içinde Irak'ta ABD'nin kontrolü sağlayamaması, Irak'taki direnişin gittikçe artması sonucunda Suriye ve İran'ın hedef tahtasından silinmesine neden olmuştur. Buna karşılık 2004'ten itibaren İran'ın nükleer silah ürettiğinin duyulması ve İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın "İsrail'in yerinden kazınması"ni öngören söylemleri, ABD'nin bölgedeki politikalarını olumsuz etkilemeye başlamıştır. Üstelik Irak'ta sözde Saddam rejiminden kurtarılan ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Şiiilerin de yer yer direnişe katılması, hatta İran etkisine girmekte oluşu, Arap-İsrail çatışmalarında, Araplardan daha çok İran'ın varlığını hissettirmiştir. Bu nedendir ki Lübnan'daki Şii Hizbullah örgütü Temmuz-Ağustos 2006 aylarında İsrail'e karşı mücadelede, kaybetmemiş, hatta savaşı kazandığı yönünde bölgede büyük itibar kazanmıştır. Hizbullah'ın kazanmasına neden olan en önemli etkenlerden biri ise ellerindeki İran yapısı yerden yere atılan füzeler olmuştur.

Irak'ta kaybetse de dünya enerji ham madde kaynaklarının büyük bir çoğunluğu Orta Doğu'da var olmaya devam ettikçe küresel ticaretin aksamaması ve küresel hegemonyanın devamı için ABD bölgede kalmaya,

bölgedeki en önemli müttefiki İsrail'i de desteklemeye devam edecektir. Soğuk Savaş sonrasında eski Sovyet topraklarında kurulan devletlerden Rusya'nın da bölgeye ilgisi olmakla birlikte, küresel güç ABD ile geline aşamada bir mücadele içerisinde girmemektedir. AB ülkeleri içinde İngiltere ABD ile birlikte hareket ederken, zaman zaman ayrılıkları görülen Fransa ve Almanya da esas itibarıyla ABD çizgisinden fazlaca sapmamaktadırlar. Dünyanın gelecekteki potansiyel küresel gücü Çin'in de bölgedeki çatışmalara doğrudan müdahalede bulunmak gibi çabalarının olmadığı, enerji ham maddelerinin kesintisiz transferi konusuna özen gösterdiği görülmektedir.

Sonuç

Birinci Dünya Harbi'nin sonunda Orta Doğu'nun kaderi, karteline dâhil şirketlerle Büyük Devletler, yerli hanedanlar, çeşitli milliyetçi ve Siyonist parti yada hareketlerin ellerinde şekil bularak, sınırları çiziliyordu. İngiltere ve Fransa bu bölgeyi coğrafi, kültürel, politik, demografik, sosyolojik ve tarihi bir alan gibi görürken, bu alanın kaderi üzerinde tek söz sahibi olarak kendi varlıklarını ileri sürüyorlardı. Doğu onlar için yeni bir buluş, tarihin basit ve kolay bir icadı değil; fakat Avrupa'nın doğusunda uzanan ve görevleri Avrupa ile birlikte düşünülmesi gereken çıkarlarının bir parçasıydı. Zira Doğu'nun, Avrupa'nın bilimine, tekniğine, zihin gücüne ve yönetim metotlarına ihtiyacı vardı.¹²⁵

Samuel Huntington da Edward Said gibi Batı'nın bölgeye bakışını özetlemekte; ancak o da İslami terör diye aslında hiçbir Müslüman'ın kabul edemeyeceği yanlış bir terimi kullanmaktan geri durmamaktadır. Keza petrolün önemini vurgulamakta; ancak petrol uğruna petrol karteline tabi şirketlerin, ait oldukları devletleri kanalıyla bölgede estirdikleri devlet terörüne değinmemektedir. Sanki "bölgedeki petrolün ait olması gereken ülkeler Batı ülkeleri, petrolü kullanan insanlar da Batılı olmalıymış gibi" imada bulunmaktadır.¹²⁶

Batı'ya karşı meydan okumanın Müslümanlardan geleceğinin altını çizen Huntington, bir bakıma Batı ülkelerine de yol göstermektedir. Oysa Müslüman ülkelerinin Batı'nın topraklarında ya da Batı'daki çıkarlar konusunda herhangi bir isteği ve hedefi yoktur. Burada çıkarı olan Batı'dır ve çıkar sahaları da Müslüman ülkelerin sahip olduğu topraklardaki petrol ve doğal gaz kaynaklarıdır. Bu topraklardaki pazar paylarıdır. Bu topraklarda yetişen bilgili ve zeki insanları devşirmek ve kendi sistemini güçlendirmek için onlardan yararlanmaktır. Yeni dünya düzeni kurulması senaryosu da yeni değildir ve Birinci Dünya Harbi başlamadan önce ortaya konulmuş,

¹²⁵ Edward Said; Oryantalizm-Sömürgeciliğin Keşif Kolu, (Çev.: Semih Uzel), Pınar Yayınları, İstanbul, 1982, s. 372-373.

¹²⁶ Samuel Huntington; Medeniyetler Çatışması, (Derleyen: Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 31-32.

Birinci ve İkinci Dünya Harplerinden sonra sahnelenmiş, XX. Yüzyıl sonunda bir başka savaşın sonunda, “Soğuk Savaş” sonrasında yeniden sahne almıştır. Arkasında ise Müslümanları “hasım” ve “terörist” gibi göstermek isteyen petrol karteli bulunmakta, teröre destek veren Müslüman ülkeler ve kuruluşlar da farkında olmadan bu petrol kartelinin emellerine alet olmaktadır.

Orta Doğu’daki kalıcı barış, bölge ülkelerinin, eğer yapabilirlerse çok yakını dâhil “geçmişe sünger çekmeleri” ile mümkündür. Barışın tesisine katkısı olacak bölge dışındaki aktörlerin en başında da ABD gelmektedir. Ancak ABD’nin özellikle George W. Bush’un başkanlığı döneminde böyle bir girişime sıcak baktığını söylemek mümkün değildir. Filistin asıllı ABD’li araştırmacı Edward Said ABD’nin tutumu konusunda, daha 20-26 Aralık 2001 tarihlerinde; “ABD’nin terörizme karşı savaşı yayıldıkça daha fazla huzursuzluğun ortaya çıkması kesin gibi. İşleri yoluna koymak şöyle dursun, ABD iktidarı muhtemelen sorunları kontrol edilemez şekilde işin içinden çıkılmaz hâle getiriyor. ABD ve Avrupalılar bir anti-Taliban koalisyonu oluşturma ihtiyacı duydukları için Filistin sorununa yönelik yenilenmiş bir dikkatin ortaya çıktığını söylemek ironi olarak anlaşılmalıdır.” şeklindeki ifadeleri ile doğru teşhisi koymuştu sanki.¹²⁷ Gerçekten de o tarihten sonra anti-Taliban maskesi altında Irak’a İngiltere ile birlikte savaş açan ABD, Avrupa’nın tamamını değilse bile önemli bir bölümünü yanına alarak hareket etmiş, BM kararlarını bile hiçe saymıştı. AB’nin ağır topları olan Almanya ve Fransa’yı bile karşılarına almayı göze almış, bu yüzden AB’nin çatırdamasına aldırış bile etmemişti.

Suriye’nin mutlak surette bölgedeki terör örgütlerine desteği kesmesi, hatta bu konuda uluslararası bir iş birliğinin tesisi yoluna gitmesi gereklidir. Terör konusunda XXI. yüzyılın en hassas ülkesi olan ABD’nin yöneticileri de bu konuda Suriye’yi zorlamaktadır. ABD’nin maksadı, Suriye’nin Lübnan üzerindeki etkisini azaltmak, İsrail’e karşı terörist saldırılar yapan Hizbullah ve Filistinli diğer terörist gruplara yardımını kesmektir. Böyle bir hareket tarzı uygulandığı takdirde, ABD’nin Suriye’ye karşı güveni gittikçe artacaktır.¹²⁸ Golan tepeleri ve 1967’de İsrail tarafından işgal edilen toprakların koşulsuz Suriye’ye verilmesi hâlinde Suriye’nin tavrı olumlu yönde değişebilir. Ancak İsrail bunu kabul edebilecek midir? Zira İsrail’in BM Genel Kurulunda 10 Kasım 1975’te, “Siyonizm’in bir çeşit ırkçılık ve ırk ayrımı olduğunu” kabul eden 3379 (XXX) sayılı, ve 35’e karşı 72 devlet tarafından desteklenen (32 çekimser, üç oylama harici) kararı karşısında,¹²⁹ “Siyonizm” tutumunu değiştirebilecek midir? Öte yandan Yitzak Rabin gibi cesaretini canıyla

¹²⁷ Edward Said; Yeni Bin Yılda Filistin Sorunu, (Çev.: A. Cüneyt, A. Kerem, N. Ersoy), Aram Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 192.

¹²⁸ Alan Makovsky; Syria’s Foreign Policy Challenges U.S. Interests, 2001, http://www.ciaonet.org/pbei/winep/policy_2001/maa03.html

¹²⁹ Humprey Walz; “Siyonizm ve İrkçilik: Çelişen Görüngüler ve Algılamalar”, (Çev.: Türkkaya Ataöv), Siyonizm ve İrkçilik, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 17.

ödeyebilecek yeni liderler çıkabilecek midir? Zira BM'nin almış olduğu karara rağmen Filistinlilerle arasına yeni bir duvar çekmesi ve Suriye ile yaşanan Golan Tepeleri çıkmazı da Orta Doğu'daki kalıcı barışın sağlanmasına engel olan diğer önemli gerçeklerdir.

Yahudi Yazarlardan Norton Mezvinsky, İsrail işgali altındaki topraklarda yaşayan "İsrailli Araplar"ın durumunu incelemiş ve bunların yasalar uyarınca yurttaşlık haklarından tam olarak yararlanamayıp ikinci sınıf yurttaş konumuna düşürüldükleri sonucuna varmıştır. Yahudi yazar Mezvinsky'e göre çözüm yolu şöyledir: "Çözüm, İsrail devletini Siyonizm'den kurtarmaktır. Siyonist devletin barışçı yoldan ortadan kalkmasını ve yerine laik, demokratik, çok ırklı bir devletin kurulmasını gündeme getiren bu öneri Orta Doğu halklarının tüm sorunlarını çözmeye yeterli olmamakla birlikte somut ve olumlu bir adım sayılabilir."¹³⁰

¹³⁰ İ. Hatem Hüseyini; "Siyonizm'i Eleştiren Yahudiler", Siyonizm ve Irkçılık, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 259.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE ORTA DOĞU'YA YAHUDİ GÖÇÜ, GÖÇMEN YAHUDİLERE TÜRKİYE'NİN YARDIM FAALİYETLERİ VE İNGİLTERE'NİN KIBRIS'TA AÇTIĞI MÜLTECİ KAMPLARI

Dr. Öğ. Alb. Ulvi KESER*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlar. Savaşın başlamasının ardından tarafsız kalmayı esas alan Türkiye savaşa katılması veya taraf ülkelerin lehine tarafsızlık politikası izlemesi yönünde baskılarla karşılaşır.¹ Türkiye'nin söz konusu savaş dönemindeki konumu "stratejik mevkinin önemi dolayısıyla gerek müttefiklerin, gerek mihverin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikâyesinden başka bir şey değildir. Savaşın tarafların bu faaliyetleri karşısında Türkiye'nin politikası ise savaşın dışında kalmak ve memleketi savaşın yıkıntılarından korumak olmuştur."² Savaşın şiddetlenmesiyle bu dönemde bütün Avrupa'da yaklaşık 5.100.000 Yahudi hayatını kaybeder. Bunun yaklaşık 3.000.000'u Polonya, 700.000'den fazlası Sovyetler Birliği, 260.000'i Çekoslovakya, 180.000'i Macaristan, 130.000'i Litvanya'da hayatını kaybeder. Yunanistan'da ise Yahudi nüfusunun %87'sini oluşturan 67.000 Yunan Yahudi'si hayatını kaybeder. Sadece Atina'da Almanlar tarafından kamplara gönderilen veya değişik şekillerde öldürülen Yahudi ise Selanik nüfusunun beşte birini teşkil edecek şekilde 46.000 kişidir. Romanya, Yunanistan ve Çekoslovakya ve Polonya'da Yahudilerin Romen, Yunan, Çek isimleri almaları yasaklanır.³ Ayrıca emlak alıp satmaları, kendi dinlerinden olmayanlarla evlenmeleri de yasaklanır. Ticaret hayatında, gazetelerde, devletin farklı kademelerinde ve askerlik vazifesinde olan bütün Yahudiler işten atılırlar ve zorla çalışma kamplarına gönderilirler. 1945 yaz döneminden 1946 Temmuz ayına kadar geçen süreçte Romanya ve Macaristan'dan 30.000 insan ülke dışına kaçır.⁴ Pek çok işyeri bu şartlar altında yağmalanırken iş yerleri de el değiştirmeye başlar.⁵ Bu dönemde sadece Yahudi malları değil, bizzat Yahudilerin kendileri de hiçbir sebep olmadan katledilmeye başlanmıştır.⁶

Romanya ve Yunanistan Yahudilerinin yaşadıkları, Polonya Yahudileri için de geçerlidir. Toplu taşıma araçlarına binmeleri, kamuya ait sinema, gece kulübü, lokanta gibi yerlerde bulunmaları, telefon etmeleri, sinema,

* Kara Harp Okulu Komutanlığı/Ankara. ulvi.keser@gmail.com. 0.312.4175190-0.544.4530144.

¹ Fahir Armaoğlu; O. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914 -1995), İstanbul, s. 407.

² A. g. e.; s. 407.

³ Douglas Frantz-Catherine Collins; The Untold Story of The Struma And World War II's Holocaust At Sea, Death On The Sea, Harpers Collins Press Yay., New York, 2003, s. 19.

⁴ Yehuda Bauer; Flight and Rescue; Brichah, Newyork, 1970, s. 153.

⁵ Douglas Frantz-Catherine Collins; s. 29.

⁶ Çetin Yetkin; Batılıların Kirlî Yüzü Struma, Otopsi Yay., İstanbul, s. 13.

tiyatro, kamuya açık yerler, tramvay ve toplu taşıma araçlarından istifade etmeleri yasaklanır. Gazete, dergi ve her türlü basın-yayın aracına el konulur. Yahudi düşmanlığını körükleyen propaganda malzemeleri bütün sokaklara, kamuya açık yerlere asılır. Yakalanan Polonyalı Yahudiler tutuklanırlar, trenlere tıkları kamplara gönderilirler ve kollarına Yahudi olduklarını belli edecek “Davut Yıldızı” takmaları zorunlu kılınır.⁷ Gestapo tarafından ayrıca bütün Yahudi mallarına el konulur. Bu dükkân ve evlerdeki mallar, nakit para, mücevherat ve kıymetli eşyalar Alman kamyonlarıyla bölge dışına çıkarılır. Bu insanların gitmek istedikleri Filistin ise İngiliz idaresindedir ve İngiltere’nin siyaseti Yahudilerin Filistin’e gelmesine veya getirilmesine pek de açık değildir.⁸ Pek çok Yahudi tarafından ‘uygar bir ülkede geçici bir çarpıklık’⁹ olarak görülen Nazi iktidarı sırasında 1934-1935 döneminde 104.539 Yahudi Filistin’e göç eder. Pek çok kişi Almanlar için çalışmak üzere kamplara gönderilir.¹⁰ Bu arada Yunanistan’ın değişik bölgelerinden 12.898 Yahudi Alman işgal kuvvetlerine karşı koymak üzere askere yazılır.¹¹ Yahudilerin Selanik’teki Baron Hirsch kampından¹² Polonya’daki Auschwitz-Birkenau kampına gönderilmesi de 16 Mart 1943 günü gerçekleşir ve Selanik nüfusunun beşte birini oluşturan Sefardim Yahudi topluluğunun tamamı¹³ Auschwitz’deki ölüm kamplarına gönderilir. Oysa işgalin hemen sonrasında, Alman işgal kuvvetleri tarafından “İşgal Kuvvetleri, bölgede yaşayanların malını, canını ve şerefini koruyacağını taahhüt eder.”¹⁴ şeklinde bir protokole de imza atmıştır; ancak bu protokol çok çabuk unutulur. İlginç bir nokta ise Selanikli Yahudiler tarafından Haziran 1943 döneminde Almanlara “gönüllü” olarak 3.500.000.000 Drahmi bağış yapılmasıdır.¹⁵ Gestapo ise Yahudileri toplarken aşağılayıcı bir tutum izleyerek erkeklere zorla kadınların elbiselerini giydirebilir ve hepsini sıfır numara tıraş eder. Alman yetkililere göre ise “Kalite olarak çok düşük oldukları için” Yunanistan Yahudileri ortadan kaldırılmıştır.¹⁶ Bu arada Alman uyruklu 450 Yahudi çocuk ile 40 öğretmen ve bakıcılardan oluşan bir gruba Filistin’e gitmeleri için 25 Ağustos 1940 tarihinde izin verilir.¹⁷ Söz konusu

⁷ Nicholas Bethell; The Palestine Triangle, Steimatzky’s Agency Ltd. Pres, Londra, 1979, s. 77.

⁸ Yetkin; s. 25.

⁹ Amos Delon; Çöküş Tırmanış; Alman Yahudilerinin Öyküsü 1743-1933, Gözlem Yay., İstanbul, 2002, s. 446.

¹⁰ Mark Mazower; Inside Hitler’s Greece; The Experience of Occupation 1941-1944, Yale University Press, Londra, 1993, s. 239.

¹¹ Photini Constantinopolou-Thanos Veremis; Documents On The History of The Greek Jews, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ve Atina Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümü, Kastaniotis Editions, Atina, 1998, s. 34.

¹² Bu kamp esasında 2000 kişiye ancak yetecek bir kapasiteye sahip olmasına rağmen, zaman içinde kampta 10.000 civarında Yahudi’nin tutulduğu da olur.

¹³ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Tarih 2002, İstanbul, 2002, s. 63. Clogg; s. 161.

¹⁴ Constantinopolou- Veremis ; s. 255.

¹⁵ a.g.e.;s. 265.

¹⁶ Mazower; s. 256.

¹⁷ BA; 030.18.01.02.92.85.5.

grup yolculuklarını tehlikelere karşı bir önlem olarak elişer kişilik gruplar hâlinde yapacaklardır; ancak bazıları için “Zamanından önce Filistin’e getirilen Yahudiler hayatı kurtarılmış Yahudiler değillerdir.”¹⁸

Türkiye’nin Göçmen Yahudilere Yardım Faaliyetleri

İngiltere’nin kanun dışı bir hareket olarak nitelendirdiği Yahudilerin Filistin’e gitme düşüncesini engelleme konusunda son derece kararlı bir tutum sergilemesi Yahudilere başka seçenek bırakmaz. Genel olarak Türkiye’nin politikası ise transit olarak Türkiye’den geçmek isteyenleri hiçbir problem yaratmamak ve destek olmak şeklindedir. Bunu yapabilmek amacıyla Yahudilerin Filistin’e nakledilmeleri sürecinde sorumlu kuruluş olarak ortaya çıkan Hayim Barlas müdürlüğündeki Yahudi Ajansının Pera Palas’tan yürüttüğü bütün girişimlere destek verilir. Bu dönemde İstanbul’da adı öne çıkan Yahudi ise İstanbullu bir manifatura tüccarı olan Simon Brod’dur.¹⁹ Ayrıca İzmir doğumlu Menşe Hana ve Leon Jabes de gayret gösterenler arasındadır.²⁰ İngiltere ise mültecilerin kendilerini Filistin’e götürecek gemiler bulmasını engellemekten bu gemileri özellikle Akdeniz’de engellemeye kadar pek çok tedbirler alır. İngiltere tarafından masaya yatırılan tedbirler arasında mülteci gemilerinin batırılması ve bu gemilerin Nazi ajanları tarafından batırıldıkları yönünde propaganda yapılarak haklılıklarının savunulması gibi fikirler de söz konusudur.²¹ Bütün bu girişimlerin yanında İngiltere her zaman yürütmekte olduğu ince, sinsi ve geleceğe yönelik planlamaları da hayata geçirir. Araplarla Yahudiler arasında ortaya çıkacak bir sürtüşmede taraf olmak istemeyen ve özellikle zengin petrol rezervlerinin üzerinde oturan Arap ülkelerini gücendirmekten ısrarla kaçınan İngiltere böylece bütün askerî kaynaklarını bu konuda harcamak niyetinde de değildir. Böylece Romanya ve Bulgaristan’dan kaçarak Karadeniz Boğazı’na gelen ve Türkiye’den geçmek isteyen Yahudi göçmenlerin sayısı iyice artar;²² ancak Yahudilerin gelişi sırasında istenmeyen gemi kazaları da meydana gelir.²³

¹⁸ Bethell; s. 77.

¹⁹ Rifat N. Bali; Savaş Yıllarında Türkiye Yahudileri, Toplumsal Tarih, Sayı 121, İstanbul, Ocak 2004, s. 90.

²⁰ Rifat N. Bali; Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü 1946-1949, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 190.

²¹ Frantz- Collins; s. 48.

²² BA; 030.10.206.407.31.

²³ Örneğin içinde 20 Romen Yahudi’nin bulunduğu geminin 16 Mayıs 1941’de saat 11.00’de Rumelifeneri’nde motoru bozulur. Gemi bir römorkör vasıtasıyla Büyükdere’ye getirilir. Ayrıca Avrupa isimli gemi 22 Yahudi Romen’le 25 Ağustos 1942 günü Karaburun bölgesinde, Dora vapuru 15 Yahudi Romen’le Karataş Burnu bölgesinde ve Tacorw isimli vapur da 1 Ekim 1942 tarihinde 120 Yahudi Romen’le yine Karaburun’da batar. Bu üç vapurdaki 157 Yahudi göçmen olaya müdahale eden ekipler tarafından kurtarılır ve İstanbul, Çatalca ve Karataş’ta enterne edilir. Gemi personelinin sorgusunda bu göçmenleri, Türk limanlarına bırakmak şartıyla pazarlık yaptıkları ve buna göre anlaştıkları; Romen olan kaptanların Suriye ve Filistin’e gittikleri takdirde muharip devlet uyruklu oldukları için esir edilecekleri endişesiyle yolculuğa devam etmeyerek

Türkiye’de Alınan Tedbirler ve Yahudi Gemileri

Dışişleri Bakanlığı da 14 Eylül 1942 tarihinde yayımladığı bir genelgeyle ‘Son günlerde Romanya’dan 4-5 bin Musevi’nin tehcirine karar verilmesi üzerine, bunların her ne pahasına olursa olsun Romanya’yı terki tasmin ettikleri ve bu meyanda 4 vapur derununda birçok Yahudi’nin Filistin’e gitmek için hazırlık yaptığı; ve birtakımının da ayrıca motor ve küçük vapur kiraladıkları ve bu seyahati tertip edenlerin, işbu Yahudilere ait paraları bir ecnebi diplomatik kuryesi vasıtasıyla memleketimize çıkarmaya muvaffak olduklarının haber alındığı’ bildirilerek hazırlıklı olunması istenir.²⁴ Emniyet Müdürlüğü de ‘Şimdiye kadar geçen hadiseler ve son misallere bakarak bu Yahudilerin Karadeniz Boğazı’ndan geçmesinin mahzurlu olduğu ve bu mahzurları önlemek için başka bir düzenlemenin yapılması gerektiğini’ belirtir.

3 Aralık 1940 günü Bulgaristan ve diğer bazı Avrupa ülkelerinden topladığı 380 Çekoslovak ve Bulgar Yahudi’si göçmenle yola çıkan Salvador gemisi ise ahşaptır ve güçsüz bir motora sahiptir. İngiltere’nin Türkiye’den durdurulmasını istediği geminin motoru daha Karadeniz’de iken arıza yapar ve 11 Aralık 1940 günü bir Türk römorkörü tarafından çekilerek İstanbul limanına getirilir. Gemidekilerin vizeleri olmadığından inmelerine de müsaade edilmez. Arızanın giderilmesi, rüzgârın azalması ve Türk yetkililer tarafından yakıt ve yiyecek sağlanması üzerine gemi bir kere daha yola çıkar ve Marmara’ya açılır. Öte yandan geminin ahşap omurgası bu rüzgâra da dayanamaz ve Silivri açıklarında darmadağın olup batmaya başlar.²⁵ Yahudi Ajansı yetkilileri olay yerine geldiklerinde güvensiz bir gemiyle insanları yola çıkarmanın mı yoksa onları Hitler’in ellerine teslim etmenin mi daha iyi olduğunu düşünmekten kendilerini alamazlar ve sonuçta ne kadar tehlikeli olursa olsun bulabildikleri her vasıta ile insanları Filistin’e göndermeye devam kararı verirler. O gece 70’i çocuk olmak üzere 200 Yahudi göçmen hayatını kaybeder. Kazadan sağ kurtulan 133 Yahudi’nin ise İstanbul’da kalmalarına müsaade edilir. Bu olayın hemen ardından 18 Aralık 1940’ta İngiltere’nin Türkiye Büyükelçisi Hugh Knatchbull-Hugessen kendi hükûmetinden konuyla ilgili bir mesaj alır:²⁶

“Orta Doğu’daki menfaatlerimizin korunması adına lütfen Türk hükûmeti üzerinde kazadan sağ kurtulanların Filistin’e karadan veya başka bir yol takip ederek gitmelerine mani olacak bir şeyler yapmaları için baskı yapın.” Bu dönemde Türkiye’ye deniz yoluyla gelen Yahudi göçmenler ve bunları getiren gemiler ise şu şekildedir;²⁷ Transilvanya gemisiyle 8 Mart

gemilerini Türk sahillerinde bıraktıkları ve Romanya’ya dönecekleri anlaşılır ve “Hülasa bu kabileler behemehal Türkiye’ye yük olarak kalır.”BA.030.10.99.641.13.

²⁴ BA; 030.10.99.641.13.

²⁵ Bethell; s. 97.

²⁶ a.g.e.; s. 97.

²⁷ BA; 030.10.99.641.13.

1939 tarihinde gelen 54 Romen, İmtı gemisiyle 10 Mart 1939 tarihinde gelen 600 Romen, Atrato gemisiyle 22 Mayıs 1939 tarihinde gelen 325 Alman, Çek Lasparla gemisiyle 22 Haziran 1939 tarihinde gelen 380 Alman, Çek Rim gemisiyle 27 Haziran 1939 tarihinde gelen 450 Alman, Çek Frossola gemisiyle 1 Temmuz 1939 tarihinde gelen 658 Alman, Çek Patya gemisiyle 30 Temmuz 1939 tarihinde gelen 700 Romen, Parkerhil gemisiyle 9 Ağustos 1939 tarihinde gelen 850 Romen, Putniçer gemisiyle 16 Ağustos 1939 tarihinde gelen 271 Macar, Harziyon gemisiyle 7 Eylül 1939 tarihinde gelen 142 İngiliz, Rudniçer gemisiyle 10 Eylül 1939 tarihinde gelen 210 Bulgar, Neomi Julia gemisiyle 12 Eylül 1939 tarihinde gelen 1200 Romen, Salvator gemisiyle 1941 yılında gelen 246 Romen ve Bulgar. Marmara'da batan bu gemideki 125 göçmen boğularak hayatını kaybederken geriye kalan 121 kişi de Filistin'e gider. Bu arada 23 Aralık 1940 tarihinde Silivri açıklarında batan gemiden kurtarılan Yahudi göçmenlere yardım etmek amacıyla Sofya Musevi Heyeti Merkeziyesi tarafından İstanbul'a Nissimoff ve Rosendelf isimli iki Yahudi görevlinin gönderilmesinin söz konusu olduğu açıklanır. Bakanlar Kurulu tarafından 13 Ocak 1941 günü alınan kararla söz konusu bu iki kişiye Yahudi kazazedelere yardımcı olacak maddi bir destekle gelmeleri hâlinde kısa süreli olarak vize verileceği de açıklanır.²⁸ Bu arada Yahudileri taşıyan ve Köstence'den İstanbul'a gelmekte olan Bülbul, Mefkûre ve Morina adlarındaki üç gemiden 84 tonluk Bülbul ve Mefkûre 4 Ağustos 1944 gecesi saat 24.00'te Bulgaristan'ın Ahtapolu ve Rezve bölgeleri arasında belirlenemeyen üç denizaltının saldırısına uğrar. Birbirine 7 mil mesafede ve aynı rota üzerinde Filistin'e giden bu Yahudilere yardım için Türkiye'nin tahsis ettiği ve Türk bayrağı taşıyan gemilere yapılan bu saldırıda Mefkûre'de 700, Morina'da ise 3085 Yahudi bulunmaktadır. Saldırıda Mefkûre batarken 295 Yahudi ile gemide çalışan 2 gemici de kaybolur.²⁹ 6 tayfa ve 5 mülteci de Bülbul gemisi tarafından sağ kurtarılırlar. Saldırıdan kurtulmayı başaran Mustafa Engur idaresindeki Bülbul gemisine ise hava şartlarının çok kötü olması yardımcı olmuştur. 8 Türk personeliyle yola çıkan 84 grostonluk gemi Romanya'dan aldığı 405 Yahudi mülteciyi İstanbul'a götürürken havanın bozmasıyla saat 12.00 sularında İğneada limanına sığınır ve saldırılardan kurtulur. Yahudiler İğneada'da Kızılay yetkililerine teslim edilir. Bu 405 kişi daha sonra Kırklareli, Tekirdağ ve İstanbul valiliklerinin kontrolünde trenle İstanbul'a getirilir.³⁰ Aynı gün Şile limanına bağlı ve 300 Yahudi göçmen taşıyan Kâzım Kaptan yönetimindeki 40 grostonluk Atabolu gemisi de gece 04.00 sularında kimliği bilinmeyen başka bir savaş gemisi tarafından batırılır. Bu gemiden kurtarılan 6 tayfa ile 6 Yahudi göçmen de Bülbul gemisiyle İğneada'ya getirilir.³¹

²⁸ BA; 030.18.01.02.93.122.16.

²⁹ BA; 030.10.119.814.3.

³⁰ İkdâm; 6-8 İkinci teşrin 1941, Vakıt, 27 Haziran 1941, 2 ve 3 Temmuz 1941.

³¹ Batırılan mülteci taşıyan gemilere ilaveten bazı Türk gemileri ve tekneleri de silahlı saldırılar sonucunda batmaktan kurtulamaz. Bunlardan en bilineni ise 23 Haziran 1941 tarihinde "Refah"

Türkiye'ye Gelen Diğer Mülteciler ve Yahudiler

Avrupa'da Yahudi göç akımının başlamasından sonra Türkiye'de yaşanan ilginç bir gelişme ise "memleketimizde vatandaşlar arasında nifaka sebebiyet verecek mahiyette olduğu görülen Yahudi Muhaceretleri" isimli kitabın Bakanlar Kurulu tarafından 25 Eylül 1949 tarihinde Matbuat Kanununun 51. maddesine göre dağıtılmasının yasaklanması ve toplatılmasıdır.³² 24 Mayıs 1944 günü İstanbul-Şile limanına gelen bir Alman motorundaki 64 Alman ve Romen subay ve askeri de Boğaz Komutanlığı tarafından teslim alınır ve Gazel römorkuyla İstanbul'a getirilir.³³ Bu arada Filistin'e gitmek için Türkiye'ye transit vize ile giren fakat Suriye'den geri çevrilen 1 Romen, 2 İspanyol, 1'i İngiliz ve 143'ü Bulgar pasaportu taşıyan 147 Yahudi, Türkiye'den yardım talebinde bulunur. İslahiye'de bekletilen grubun 105 kişilik ilk grubu trenle İstanbul'a getirilir ve Yahudi teşkilatına teslim edilir. Bu gruba İstanbul'da bekletilen 40 kişilik bir grup da eklenir ve Aksu vapuruyla bu göçmenler 16 Ekim 1945 günü Hayfa'ya gönderilirler.³⁴ Türkiye'nin bu insanlara bir başka yardımı ise İstanbul'da bulunan Yahudi örgütlerine müdahale etmemesi ve çalışmalarına müsaade etmesidir.

Yahudilerin Durumu ve Türkiye'nin Yardım Faaliyetleri

Bu arada ülkelerini terk ederek Türkiye kanalıyla Filistin'e gitmek isteyen ve deniz yollarını tercih eden Yahudi göçmenler konusu da ciddiyetini korumaktadır. İngiltere'nin kendi iç siyaseti ise Yahudilerin Filistin'e getirilmesine açık değildir. Yahudilerin bulundukları ülkelerden ayrılarak Filistin'e gelmeleri daha diplomasi masasında İngiltere tarafından engellenir.³⁵ Amerikan hükümetinin Yahudi mülteciler ve göçmenlerle ilgili çok sıkı kurallar koyması, Avrupa kıtasında bu Yahudilerin Filistin'e gidebilmek için kullanacakları en uygun yerlerden Portekiz'in ise 22 Ekim 1940 tarihinde çıkardığı bir yasayla Yahudilerin topraklarını geçiş için kullanmalarına yasak getirmesi sonrasında tek kaçış yolu olarak Türkiye

vapuru ile 19 deniz subayı, 19 deniz astsubayı, 68 deniz eri, İngiltere'de havacılık eğitimine gidecek olan 1 hava subayı ile 20 hava öğrencisinden oluşan personel ile 28 kişilik gemi personeli Mersin'den hareketlerinden yaklaşık 5 saat sonra 22.30 sularında atılan bir torpille batar. Bu facia sonrasında filikalarla Kar:

32'dir. Refah vapurunun batmasıyla beraber hayatını kaybedenlerin sayısı ise toplam 167 kişidir. Öte yandan 5 Kasım 1941 tarihinde İstanbul Boğazı'ndan hareketle İğneada ve Midye arasında seyretmekte olan Türk bandıralı "Kaynakdere" motoru da bir denizaltı tarafından durdurulur ve mürettebatının İğneada'ya çıkarılması istenir. Bunun hemen akabinde de bir torpille motor batırılır. Bundan 16 gün sonra batırılan ise "Yenice" vapurudur ve Bulgaristan'ın Vasilikos açıklarında torpillenmiştir. Bu arada 23 Şubat 1942 günü kimliği bilinmeyen bir denizaltı tarafından torpillenen Çankaya isimli küçük balıkçı gemisinden mürettebatın bazıları İhsan-ı Hüda motoru tarafından kurtarılır, bazıları da yüzerek karaya çıkarlar. BA; 030.10.119.814.3.

³² BA;030.10.110.736.16.

³³ BA;030.18.01.02.92.94.10.

³⁴ BA;030.10.110.736.18.

³⁵ Frantz- Collins; s. 48.

kalır.³⁶ Portekiz'in aksine Türkiye, 20 Şubat 1941 tarihli kanunla Yahudilere transit vize konusunda her türlü kolaylığı hazırlar.³⁷ Filistin'e gitmek isterken yakalanan Pepo Eskenazi'ye bir emniyet görevlisi "Biz sizlerin Filistin'e gitmek istediğinizi biliyoruz. Buna karşı koymak için hiçbir sebebimiz yok. Suçunuzu itiraf edin, protokolü imzalayın, hemen serbest bırakılacaksınız. Ceza hafiftir, sadece Pasaport Kanununa aykırı davranmakla suçlanacaksınız."³⁸ der. Bu bağlamda "Türkiye'nin tutumu devlet ve millet olarak övgüye layıktır."³⁹ Esasında daha savaş başlamadan önce özellikle "Almanya'da nasyonal-sosyalist rejimin kurulmasından sonra haklarında tatbik edilmeye başlanılan cezri muameleler dolayısıyla orada barınamayacaklarını anlayan Yahudilerin bir kısmının memleketimize gelerek yerleşmek niyetinde oldukları"⁴⁰ görülmüş ve böylece Türkiye'ye Yahudi akını başlamıştır. Bu noktada denebilir ki eğer Hitler ve Yahudi soykırımı söz konusu olmasaydı belki de bugün İsrail devleti diye bir devlet asla söz konusu olmayacaktı. İlginç olan bir nokta ise özellikle Avrupa'da Hitler'in Yahudiler üzerindeki baskıları artıp bir soykırım ortaya çıkarken İngiltere'nin de buna paralel olarak Yahudi göçmenlere yönelik kısıtlamalarını artırmasıdır. Bu arada Türkiye'de Yahudi 'kesafetini önlemek üzere' bu Alman Yahudileri ülkeden çıkarılmaya başlanırlar. Bu kişiler kendilerine verilen makul bir sürenin sonunda ülkeyi terk edeceklerdir; ancak yine de pek çok Yahudi, İsrail devleti kuruluncaya kadar sınır dışı edilmezler veya Türkiye'den ayrılmazlar.⁴¹ Öte yandan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya vasıtasıyla 25 Ocak 1938'de alınan ve Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'na iletilen talimata göre Romen tebaası olanlar Türkiye'de "mukabele bilimsil" olarak iki aydan fazla oturamazlar. Bu kural saklı kalmak şartıyla Türkiye'ye geçici bir süre için gelecek olan Yahudiler veya bunların aileleri Türkiye'den sonra gideceği yerin vizesini de almış olacaktır. Türkiye'ye gelecek olan Yahudilere ancak bir aylık geçici ikamet müsaadesi verilecektir. Bu şekilde Türkiye'ye gelmiş olan Yahudilerin İstanbul'da kaldıkları süre içinde geçineceği ve Türkiye'den ayrılırken de bineceği geminin navlun ücretine yetecek kadar parası bulunduğunu polise nakit olarak göstermesi

³⁶ Yetkin; s. 42.

³⁷ Frantz- Collins; s. 139.

³⁸ Bali; s. 97.

³⁹ Avner Levi; Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 148.

⁴⁰ BA; 030.10.99.641.7.

⁴¹ Türkiye'de kalabilmek amacıyla farklı yollara başvuranlar da söz konusudur. Örneğin 1935 yılında Almanya'da ortaya çıkan Yahudi aleyhtarlığı üzerine memleketini terk etmek zorunda kalan, Türkiye'ye gelen ve 1937'den itibaren de İstanbul'a yerleşmek üzere daimi ikamet tezkeresi almak üzere müracaat eden Edit Norden isimli kadın kendisine Türkiye'yi terk etmesi için 1939 yılında 20 günlük bir süre verilmesine rağmen bu kararı uygulamaz ve Türkiye'de kalabilmek amacıyla bir Türk vatandaşıyla hülle bir evlilik gerçekleştirir. Yapılan araştırmada Türk vatandaşlığına geçmediği, elindeki Alman pasaportu ve Alman vatandaşlığı kimliğini koruduğu, nüfus müdürlüğüne evliliğini onaylattırmadığı ve evliliğinde samimi olmadığı ortaya çıkar. Böylece söz konusu kadın 3529 sayılı kanunun 25. maddesi gereğince 21 Şubat 1939 günü sınır dışı edilir. BA; 030.10.99.641.7.

gerekmektedir. Söz konusu bu para tek bir kişi için 300 lira karşılığı döviz ve her nüfus için de 150 lira karşılığı döviz olarak hesaplanacaktır.⁴² Türkiye'den Boğazlar vasıtasıyla geçecek olan Yahudileri taşıyan gemilerin İstanbul'da limana uğraması ve Yahudi göçmenlerin karaya çıkıp çıkamayacakları konusundaki kararı ise yetkili polis görevlileri verecektir. Muhacir statüsünde geçici olarak Türkiye'ye gelen Yahudilerin sayısı da aylık 200 kişiyi geçmeyecektir. Bu miktardan fazla Yahudi'nin gelmesi hâlinde o sayı kadar Yahudi'nin Türkiye'den ayrılması sağlanacaktır. Ayrıca Türkiye gerekli şartlara sahip olsalar dahi Yahudi göçmenlerin karaya ayak basmalarına ve İstanbul'a gelmelerine izin verip vermemekte serbest olacaktır. Alınan bu kararlara rağmen Türk hükûmeti ve yetkililer özellikle Yahudi göçmenler konusunda inisiyatifli esnek tutarlar ve yazılı kuralların neredeyse hiçbirini uygulamaya geçirmezler. Bu durum Dâhiliye Vekaletince 10 Ağustos 1938'de valiliklere gönderilen 40330 sayılı yazıya da "son zamanlarda bu emre karşı müsamaha edildiği" şeklinde yansır.⁴³

Bu arada merkezi Bükreş'te bulunan Turismul Mondial isimli bir seyahat şirketinden gelen bir mektupta ise Paskalya yortuları nedeniyle Nisan 1939 döneminde Türkiye'deki törenlere katılmak isteyen Romanya uyruklu Yahudilerin Türkiye'de kalıp kalamayacakları, icap ederse bu Yahudiler için şirketin İstanbul bürolarından yer verilebileceği belirtilir.⁴⁴ Ayrıca Çekoslovakya'nın işgalinden sonra Türkiye'de yaşayan bazı Çekoslovakların Alman konsolosluklarında pasaportlarını değiştirdikleri ve Alman pasaportları aldıkları ve ikamet izni almak için bu pasaportlarla müracaat ettikleri anlaşılar.⁴⁵ Bu şekilde müracaatta bulunanlara eski durumları "kurcalanmayarak" Alman uyrukluymuşlar gibi ikamet tezkeresi verilmesi kararlaştırılır. Ancak İstanbul'da yaşayan Çekoslovakya Yahudilerinin Almanya'nın İstanbul Konsolosluğuna yaptıkları pasaport müracaatlarına olumsuz cevap aldıkları, kendilerine Alman pasaportu verilmediği, eski pasaportlarının da müddetlerinin dolduğundan problemler yaşandığı da ortaya çıkar. Çekoslovak pasaportlarının süresi biten ve bu suretle pasaportsuz kalan bu insanların Türkiye'de ne şekilde kalabilecekleri ise belli değildir. Çekoslovakya'nın hukuki durumu henüz netleşmediğinden elinde pasaportları bulunmayan ve haymatlos olup olmayacakları bilinmeyenler tartışma konusu olur ve "Çekoslovakya'nın yeni vaziyeti hükûmetimizce tanınmış ve tasdik edilmiş olmadığı cihetle Çek pasaportlarının muteber addedilmesi icap edeceği gibi müddeti nihayet bulan bu pasaportların tecdidi için hamileri tarafından yapılan müracaatların alman konsoloslukları tarafından isaf edilmemesi de Çek tebaasının haymatlos vaziyetine girmelerine istilzam edemez." denilir.⁴⁶ Öte yandan

⁴² BA; 030.110.736.5.

⁴³ BA; 030.110.736.5.

⁴⁴ BA; 030.200.369.19.

⁴⁵ BA; 030.206.407.2.

⁴⁶ BA; 030.206.407.2.

ikamet izni için Slovak pasaportuyla müracaat edenler olursa böyle bir hükûmetin hukuken mevcut olmadığından hareketle buna göre davranılması kararı çıkar. Ayrıca asli Alman vatandaşlarına mahsus pasaportlarla gelmeyen ve ellerinde Almanlar tarafından himaye edilenlere verilen pasaportlar bulunanlarla ilgili olarak da Dışişleri Bakanlığından görüş istenmesi gerektiği duyurulur. Bu dönemde Türkiye, savaşın dışında olsa da özellikle İstanbul neredeyse dünyanın dört bir köşesinden gelen başta Rus, İngiliz, Alman, Fransız, Avusturyalı casuslar, istihbaratçılar ve karşı-istihbaratçılarla dolu bir merkez hâline gelmiş durumdadır.⁴⁷ Bu dönemde Polonya'daki yardıma muhtaç Yahudilere ve Yahudi çocuklara yardım maksadıyla yiyecek gönderilmesine müsaade edilmesi için 4 Kasım 1941 tarihinde İstanbul'da Agudat İsrail Beynelmilel Yardım Cemiyeti üyesi Haham M.Segal imzasıyla gönderilen yazıya da olumlu cevap verilir.⁴⁸ Kızılay Cemiyeti vasıtasıyla gönderilecek yardım malzemelerinin oluşturulan bir komisyon tarafından kontrolünü müteakip gönderilmesi de böylece karara bağlanır. Öte yandan Polonya'nın İstanbul Başkonsolosluğu tarafından 17 Mayıs 1940 tarihinde Kızılay Cemiyeti Umum Merkezine gönderilen bir yazıda Türkiye'de çalışan Polonyalı mültecilerin Almanya-Polonya çatışmalarında ailelerini bırakıp geri çekildikleri, bu kişilerin bazı akrabalarının da esir oldukları belirtilir ve Polonya'daki bu insanlara yardım için Türkiye'de yaşayan Polonyalılar tarafından bir yardım heyeti oluşturulduğu ve 1929 tarihli Cenevre Mukavelenamesine göre Polonya'ya yardım göndermek istedikleri belirtilir.⁴⁹ Toplanan Bakanlar Kurulu ise Polonyalı esirler ve Polonyalı Yahudilere yardım malzemelerinin gönderilmesine müsaade eder. Bu gıda malzemeleri bir defaya mahsus olarak gönderilecek olan 65 kilo domuz yağı ile 60 kilo jambon ve her ay gönderilecek 40 kilo tereyağı, 40 kilo zeytin ve 40 kilo soğandır.⁵⁰ Bu yardım paketlerinin gönderilmeye başlamasından kısa bir müddet sonra Polonya Sefareti tarafından Hariciye Vekaletine yapılan müracaatla Almanya'daki harp esiri Polonyalılara her ay gönderilmesine müsaade edilen kontenjane tabi koli adedinin esirlerin çokluğu nedeniyle 150'den 500'e çıkarılması talep edilir⁵¹ ve 150 koli sınırlaması kaldırılarak 300 koli gönderilmesine izin verilir. 23 Mayıs 1941 tarihinde İngiltere sefareti tarafından yapılan açıklamada da

⁴⁷ Emrullah Tekin, Alman Gizli Operasyonları ve Türkler, IQ Yay., İstanbul, Aralık 2001, s. 160.

⁴⁸ BA; 030.246.664.16.

⁴⁹ Söz konusu anlaşmanın harp esirleriyle ilgili olan 38. maddesinin 1. ve 2. fıkrası şu şekildedir: "Harp esirlerine irsal edilecek veya onlar tarafından gönderilecek mektup, para veya kıymetli eşya irsalatı ve posta kolileri gerek doğrudan doğruya, gerekse aynı mukavelenamenin 77. maddesinde tasrih edilen istihbarat büroları tarafından gerek mürsel ve mürselünileyh, gerekse mutavassıt memleket idarelerince bilumum posta rüsumundan muafiyeti ve harp esirlerine mahsus teberru ve yardım ayniyat eşyasının bilumum ithalat vesair tekaliften ve devlet tarafından işletilen şimendifer nakil masraflarından istisnası" söz konusudur. BA; 030.178.234.7.

⁵⁰ BA; 030.178.234.9.

⁵¹ BA; 030.178.234.30.

Almanya'daki İngiliz harp esirlerine Kızılay vasıtasıyla gönderilmesi istenen kitap ve ayakkabılar konusunda bilgi verilir ve yardım istenir.⁵²

Yahudi Sanatçılar ve Türkiye'nin Yardımları

Türkiye'nin Yahudilere yardım girişimleri ve desteği sadece Balkan ülkeleriyle sınırlı değildir.⁵³ Yahudi asıllı bilim insanlarının ve sanatçıların Nazi baskısından kaçarak Almanya'yı terk etmeleri sonrasında bu insanlara kucak açan ülke de Türkiye olur.⁵⁴ Böylece Türkiye gerek yurtiçinde, gerekse yurt dışında Yahudilere yardım için elinden gelenin fazlasını yapar;⁵⁵

“...Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nun 1492'de İspanya'dan kovulan İspanyol Yahudi mültecileri kabul edişi gibi Türkiye, Hitler'in Almanya'da iktidara geldiği Ocak 1933 tarihinden başlayarak Yahudi mültecilerine kapılarını açmıştı. Yalnız bu kez, besbelli nedenlerden, mülteciler kitle hâlinde değil de daha seçilerek kabul edilmişlerdi. 1940'daki Alman zaferlerinden sonra Türkiye, Almanya'yı tahrik etmek istememiş ve Yahudi mültecilerin Türkiye'ye gelişleri veya Türkiye'den geçişleri, göze batmayacak şekilde ve sessizce yapılmıştı. Savaşın en karanlık günlerinde bile Türkiye'nin kapıları sınırlı şekilde de olsa mültecilere daima açık kaldı... Savaşın gidişatının değişmesiyle, 1943 ilkbaharından başlayarak Türkiye'nin Yahudilere yardımı artmıştır. 1944 yılında Türkiye, Almanya ile ilişkilerini kesmiş ve bundan sonra Türkiye'den Yahudilere yardım apaçık ve kitlesel bir hâl almıştır...”

Bu arada başta Bulgaristan, Romanya, Yunanistan olmak üzere Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Macaristan ve Almanya gibi ülkelerde ve Avrupa'nın farklı köşelerinde Türk vatandaşı olsun olmasın pek çok Yahudi de Türk diplomatlarının girişimleri ve inisiyatif kullanmaları sonucunda hayatta kalırlar. Ülke içinde, gelen Yahudilere yönelik bu yardımlar devam ederken yurt dışında da Türk büyükelçilik ve konsoloslukları da yardım faaliyetleri içindedir ve bu durumdaki Yahudiler için “Türk vatandaşlığına geçmek için işlemleri devam etmektedir. Yazışma sonucu beklenmelidir.” gibi

⁵² BA; 030.178.234.30.

⁵³ Avram Galanti; Türkler ve Yahudiler Tarihi, Siyasi Tetkik, İstanbul, 1947, s. 136.

⁵⁴ Söz konusu bu bilim insanları ve sanatçılar arasında Sosyal Bilimler alanında Erich Auerbach, Clemens Bosch, Wilhelm Eberhard, Walter Gottschalk, Hans Gütterbock, Ernst E.Hirsch, Alfred Isaac, Gerhard Kessler, Benno Landsberger, Fritz Neumark, Hans Reichenbach, Ernst Reuter, Helmut Ritter, Georg Rohde, Wilhelm Röpke, Walter Ruben, Alexander Rüstov, Leo Spitzer, Andreas Bertalan Schwartz, Andreas Tietze, Fen Bilimleri ve Tıp alanında Fritz Arndt, Hugo Braun, Leo Brauner, Friedrich L. Breusch, Wilhelm Salomon Calvi, Friedrich Dessaur, Albert Eckstein, Erich Frank, Otto Gemgross, Wolfgang Gleissberg, Felix Haurowitz, Alfred Heilborn, Karl Hellmann, Julius Hirsch, Joseph Ingersheimer, Alfred Kantorowics, Kurt Kosswig, Wilhelm Liepmann, Werner Lipschitz, Edward Meichior, Rudolph Nissen, Siegreid Oberndorfer, Wilhelm Peters, Philipp Schwartz, Hans Winterstein, Güzel Sanatlar, Mimarlık, Müzik ve Tiyatro alanında ise Rudolf Belling, Carl Ebert, Paul Hindemith, Clemens Holzmeister, Leopold Levy, Gustav Oelsner, Ernst Praetorius, Bruno Taut, Eduard Zuckmayer de bulunmaktadır.

⁵⁵ Levi ; s. 148-149.

evraklar düzenlemek suretiyle onları kurtarma yoluna gider.⁵⁶ Bunlara ilaveten bazı Türk konsolosluklarında ise Ankara tarafından düzenlenmiş, kimlik kısımları boş bırakılan belgeler de acil durumlarda kullanılmak üzere hazır tutulmuştur.⁵⁷ Özellikle Nazi subayları ve Gestapo tarafından mallarına ve canlarına bir zarar verilmemesi için evlerine Türk vatandaşı olduklarına dair yazılar asılır. Ayrıca Türk diplomatları kendi hayatlarını tehlikeye atmak pahasına Nazi görevlilerine müdahale ederek Yahudilerin temerküz kamplarına götürölmelerine de engel olurlar. Örneğin Viyana Başkonsolosu İsmail Hakkı Okday, konsoloslukta bulunan boş pasaportları yardım isteyen Alman Yahudilerine vererek hayatta kalmalarını sağlar.⁵⁸ Alman işgali altındaki Rodos adasında da Alman askerleri Yahudileri kamplara sevk etmektedirler. Yahudileri gaz odalarında, kamplarda veya psikolojik baskı altında tutmak suretiyle ortadan kaldıran Alman yetkililere göre ise “Kalite olarak çok düşük oldukları için” Yunanistan Yahudileri bu şekilde ortadan kaldırılmıştır.⁵⁹ Bu yardımlarla ilgili olarak savaştan sonra Rodos başkonsolosu Selahattin Ülkümen’e Kudüs’te ‘Yad Vashem’ Soykırım Kurbanlarını ve Kahramanlarını Hatırlama Kurulu tarafından ‘Yahudi yaşamını kurtaran Yahudi olmayanlara verilen ‘Hassid Umot Ha’olam’ ödölü verilir.⁶⁰ 25 Ocak 1943-1 Eylül 1944 döneminde Rodos’ta görev yapan Selahattin Ülkümen’in Rodos Başkonsolosluğu görevine gidişi de son derece maceralı olmuştur. Alman savaş uçakları tarafından defalarca bombalanan konsoloslukta göreve başlayabilmek için İzmir’den kayık kiralamak zorunda kalan Ülkümen, işgal sonrasında da Yahudileri ve bu Yahudilere yardım ettikleri gerekçesiyle bölgede kayıkcılık yapan Türkleri temerküz kamplarına göndermek isteyen Alman işgal kuvvetleriyle çatışmaya girer ve hepsinin hayatını kurtarır.

Özellikle Balkanlar’dan ve Trakya üzerinden Türkiye’ye giriş yapan Yahudilere gerekli tıbbi müdahalede bulunulur, yiyecek ihtiyaçları karşılanır ve Kıbrıs veya Suriye’ye gitmeleri konusunda yardımcı olunur. Suriye’deki Fransız yetkililerin gelen mültecilere zorluk çıkarmamaları, mültecilerin Suriye sınırını tercih etmelerine neden olur. Suriye’ye kabul edilen

⁵⁶ Frantz-e Collins; s. 159.

⁵⁷ Yetkin; s. 36-37.

⁵⁸ Şefik Okday; Osmanlı’dan Cumhuriyete Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor, İstanbul, 1988, s. 128’den aktaran Çetin Yetkin; s. 37.

⁵⁹ Mazower; s. 256.

⁶⁰ 25 Ocak 1943-1 Eylül 1944 döneminde Rodos’ta görev yapan Selahattin Ülkümen’in Rodos Başkonsolosluğu görevine gidişi de son derece maceralı olmuştur. Alman savaş uçakları tarafından defalarca bombalanan konsoloslukta göreve başlayabilmek için İzmir’den kayık kiralamak zorunda kalan Ülkümen, işgal sonrasında da Yahudileri ve bu Yahudilere yardım ettikleri gerekçesiyle bölgede kayıkcılık yapan Türkleri temerküz kamplarına göndermek isteyen Alman işgal kuvvetleriyle çatışmaya girer; ancak hepsinin hayatını kurtarmayı da başarır. Kurtulanlar arasında Türk kayıkçılarla beraber 30 da Yahudi bulunmaktadır. Çetin Yetkin; s. 35.

Yahudilerden askerlik yaşımda olanlar askere alınırken geriye kalanlar da Filistin veya Mısır'a nakledilirler.⁶¹

Trenlerle Gelen Mülteciler

Esasında Orta Doğu'nun petrolünden yararlanan ve bölgenin yeniden karışmasını istemeyen İngiltere, bir yandan Yahudileri gücendirmemeye çalışırken öte yandan Araplara karşı da dengeli bir politika gütmeye çalışmaktadır. Zaman içinde Arap petrolüne olan ihtiyaç da göz önüne alınacak olursa İngiltere'nin durumu da ortaya çıkar. Bu arada Yahudi göçmenleri taşıyan gemilerin özellikle Türk karasularından geçerek Akdeniz'e açılması ve Filistin'e gitmesi de İngiltere için başlı başına bir sorun teşkil eder. Türkiye bir yandan deniz yoluyla gelen Yahudilere yardımcı olmaya çalışırken trenle gelecek olanlar için de tedbirler alınır. Özellikle Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'dan gelecek Yahudi göçmenler için bir sınırlama getirilmesine rağmen bu kısıtlamalar Türkiye'nin ince politikası ve inisiyatifıyla daha sonra gevşetilir. Struma gemisinin Türkiye üzerinden Filistin'e gitmek üzere yola çıkmaya hazırlandığı günlerden hemen önce 21 Kasım 1941 günü Bükreş'te 21 Yahudi göçmen Köstence'ye gitmek üzere trene binerler. Köstence'de görevlilere verilen rüşvetler vasıtasıyla gümrükten kolayca geçilir; ancak bu durum göçmenlerin değerli eşyalarının görevliler tarafından gasp edilmesine engel değildir. Dor de Val limanında bir tekne satın alınır ve üç denizci kiralanır, tekne Köstence'den ayrılır ayrılmaz arıza yapar, motor bozulur ve rüzgârla sürüklenmeye başlar. Bulgaristan kıyılarına yaklaştığında kıyıda açılan ateşle karşılaşan göçmenler dört gün boyunca denizde başıboş bir şekilde sürüklenirler ve Karadeniz kıyılarında kayalıklara takılıp kalırlar. İki günlük bir bekleyişten sonra avcılar tarafından bulunan Yahudi göçmenler bölgedeki Türk askerlerince otobüsle İstanbul'a getirilerek bir otele yerleştirilirler. Burada Yahudi Ajansı sorumlusu Simon Brod tarafından Türk yetkililerle yapılan görüşmelerde bu Yahudi göçmenlerin geriye gönderilmemeleri üzerinde anlaşmaya varılır.⁶² Bunlara ilaveten 19 Mart 1942 tarihinde 14 Yahudi göçmenle İstanbul'a gelen Mihai gemisi, Mihrace isimli gemiyle 16 Mayıs 1942 tarihinde gelen 36 Romen göçmen, Dordeval isimli gemiyle 23 Temmuz 1942 tarihinde gelen 21 Romen, Euxen isimli gemiyle 2 Ağustos 1942 tarihinde gelen 14 Romen, 25 Ağustos 1942 tarihinde Karaburun'da batan Avrupa isimli gemiyle gelen 22 Romen, Karataş'ta 16 Eylül 1942 tarihinde karaya oturan Dora isimli gemiyle gelen 15 Romen, Karadeniz'de 1 Ekim 1942 tarihinde batan Tacorw isimli gemiyle gelen 120 Romen de ülkelerinden kaçarak Türkiye'ye sığınır. Bu dönemde toplam 21 seferde Türkiye'ye gelen 7136 göçmenin 6084'ü ülkeden ayrılırken 159 kişi Türkiye'de yaşamayı tercih eder. Ayrıca 893 kişi de değişik zamanlarda meydana gelen gemi kazalarında hayatlarını kaybeder.⁶³

⁶¹ Constantopolou- Veremis; s. 284.

⁶² Frantz- Collins; s. 170.

⁶³ BA; 030.10.99.641.13

Türkiye Yahudi mültecilere gereken her türlü kolaylığı sağlarken bizzat Yahudi Ajansı kanalıyla gemiler tahsis etmek suretiyle de kurtarma çalışmalarının içine girer. Bu arada 18 Haziran 1943 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında alınan bir kararla Türkiye ülkeye gelmiş olan mültecilere yardıma muhtaç oldukları dönem içinde her türlü yardım ve kolaylığı göstereceğini bir kere daha taahhüt etmiş olur.⁶⁴ İngiliz Sömürgeler Bakanlığı da İstanbul'da görevli İngiliz pasaport görevlisinin bundan sonraki dönemde çocuk olsun, yetişkin olsun Türkiye'ye kadar kaçmayı başaramamış olan Yahudilerin güvenlik kontrolünden geçtikten sonra Filistin'e gitme hakkına sahip olduklarını bildirir.⁶⁵ Bu karar daha yürürlüğe girmeden İngiliz idaresi 1944 yılbaşında yeni bir açıklamada bulunur ve her ay 1500'den fazla mülteciye müsaade edilmeyeceğini duyurur.

Türkiye'ye Gönderilen Şükran Duyguları ve Teşekkür Mesajları

Türkiye'nin Yahudilere yönelik gösterdiği kolaylık ve bu insanların Türkiye'den transit geçme konusundaki isteklerine destek olması Filistin'deki Yahudi kuruluşlarının da takdirini kazanır. 9 Ekim 1940'ta Filistin Musevi Muhaceret Ajansı Başkanı Chaim Barlas tarafından dönemin Türkiye başbakanına gönderilir.⁶⁶ 24 Ocak 1945 tarihinde Dışişleri Bakanlığına gönderilen Filistin Yahudi Ajansı imzalı yazıda da bu takdir ve teşekkür duyguları ifade edilir.⁶⁷ Filistin Yahudi Ajansı tarafından Kudüs Başkonsolosluğuna gönderilen bir yazıda çeşitli Yahudi meseleleriyle ilgilenmek üzere Ankara'ya gönderilmiş olan Eliyah görevlisinin Türkiye'de irtibata geçtiği Türk yetkililer tarafından büyük bir hüsnükabul gördüğü ve Yahudi mültecilere karşı Türk yetkililerin yaklaşımının son derece içten ve insani olduğu belirtilerek teşekkür edilir ve "bu insani kurtarma faaliyetine olan yardımın imkân olduğu nispette artacağına" inanıldığı belirtilir.⁶⁸

Bu dönemde Türkiye'nin Yahudi göçmenler dışında yardım etmeye çalıştığı bir başka husus ise daha önce Alman ve İtalyan savaş esirleriyle İngiliz savaş esirlerinin İzmir ve Mersin'de Türkiye'nin kontrol ve gözetiminde yapılmasında olduğu gibi farklı ülkelere ait sivil ve askerlerin mübadele edilmesidir.⁶⁹ Bu girişimlerden birisi de Suudi Arabistan'daki İtalyanların İngilizlerle mübadelesidir.⁷⁰ Bu konuda bir başka karar ise Almanya'da

⁶⁴ BA; 030.18.01.02.102.45.7.

⁶⁵ Hurewitz; s. 173.

⁶⁶ BA; 030.10.99.641.7.

⁶⁷ BA; 030.10.110.736.16.

⁶⁸ BA; 030.10.266.793.45.

⁶⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ulvi Keser; İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Yunanistan'a Yardım Faaliyetleri; Yardım Et Komşu, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yay., Ankara, 2005.

⁷⁰ BA; 030.10.219.476.15.

bulunan Filistinli Museviler ile Filistin'de yaşayan Almanların mübadelesinin İstanbul'da yapılmasının kararlaştırılmasıdır.⁷¹

Yahudi göçmenler dışında, 24 Mayıs 1944 günü İstanbul Şile limanına gelen bir Alman motorundaki 64 Alman ve Romen subay ve askeri de Boğaz Komutanlığı tarafından teslim alınır, Gazel römorkuyla İstanbul'a getirilir.⁷² Türkiye'nin bu insanlarla ilgili bir başka yardım ve kolaylığı ise özellikle İstanbul'da faaliyette bulunan Yahudi örgütlerine müdahale etmemesi ve çalışmalarına müsaade etmesidir. Ayrıca tren yoluyla Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'dan gelebilen Yahudilere de aynı şekilde yardım eli uzatılmaktadır. Bu bağlamda "Türkiye'nin tutumu devlet ve millet olarak övgüye layıktır."⁷³

Struma Gemisinin Batması

İkinci Dünya Savaşı döneminde Yahudi göçüne damgasını vuran olaylardan birisi 769 yolcusuyla 8 Aralık 1941 günü yola çıkan Struma gemisinin batmasıdır. 12 Aralık 1941 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan geçen gemi yaklaşık 40 dakika sonra motorundaki arıza nedeniyle 15 Aralık 1941 günü İstanbul'a gelir. Burada Panama bandıralı⁷⁴ 148 grostonluk gemideki Yahudiler sağlık kontrolünden geçirilir ve "makinesine arıza olan sakatlık dolayısıyla tevakkufa mecbur kalan Struma'da sıhhi nezaret altına alınan" 769 Yahudi göçmenin sağlık ve iâşe vaziyetlerinin günden güne bozulduğu ve bulaşıcı hastalık tehlikesinin baş gösterdiği belirtilir.⁷⁵ Öte yandan arızanın giderilmesi için uğraşan Türk teknisyenler makine dairesindeki arızanın kasten çıkartıldığını da ortaya çıkarırlar. Arızanın derhâl tamir edilememesi nedeniyle İstanbul'da kalış süreleri uzayan Yahudiler yiyecek sıkıntısı çekmeye başlayıp sağlık problemleri de ortaya çıkınca başta geminin bir an evvel tamir edilmesi olmak üzere acil tedbirler de alınmaya başlanır.⁷⁶ Gemiye tamir eden Şefik Civa ve Nuri Gökser isimli

⁷¹ BA; 030.10.232.563.15.

⁷² Bu arada Filistin'e gitmek için Türkiye'ye transit vize ile giren; fakat Suriye yetkilileri tarafından kabul edilmeyerek geri çevrilen 1 Romen, 2 İspanyol, 1 İngiliz olmak üzere 143'ü Bulgar pasaportu taşıyan 147 Yahudi, Hayfa'ya gitmek için Türkiye'den yardım talebinde bulunur. Öncelikle İslahiye'de bekletilen grubun 105 kişilik ilk grubu, trenle İstanbul'a getirilir ve burada Yahudi teşkilatına teslim edilir. Trenle tekrar Suriye'ye veya vapurla Filistin'e gitmeleri hâlinde, Yahudi teşkilatından teslim alınacaklarından bu kişilerle ilgili teslimat ve isim listeleri son derece itina ile yapılır. Bu gruba daha sonra İstanbul'da bekletilen 40 kişilik grup da ilave edilir ve İstanbul'dan kalkan Aksu vapuruyla bu göçmenler 16 Ekim 1945 günü Hayfa'ya gönderilirler. BA; 030.10.55.368.14 ve BA; 030.10.110.736.18.

⁷³ Avner Levi; Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler-Hukuki ve Siyasi Durumları, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 148.

⁷⁴ Savaş döneminde İngiltere'nin özellikle Akdeniz'de uyguladığı ambargo ve kısıtlamalara karşı çıkan tek ülke Panama olduğundan uluslararası sularda sefere çıkan neredeyse bütün gemiler de Panama bandıralıdır.

⁷⁵ BA; 030.10.124.881.6.

⁷⁶ BA; 030.10.124.881.6.

Türk teknisyenler iki saatlik deneme sonrasında gemide ciddi bir arızanın kalmadığını ve geminin yola çıkabileceğini belirtirler.⁷⁷ “Limanımızda bulundukları müddetçe kendilerinden insani yardımlarımız esirgenmeyen” Yahudi göçmenler konusunda bu Yahudileri kabul etme ihtimali olan devletlerle de Ankara’daki temsilcilikleri vasıtasıyla irtibata geçilir.⁷⁸ Geminin İstanbul’a zorunlu demir atmasının esas sebebi ise İngiltere’nin bu dönemde hayata geçirdiği bir kanunla mülteci taşıyan gemilerin kaptanı dâhil bütün mürettebatının tutuklanacağını ve gemilere de el konulacağını açıklamasıdır.⁷⁹ İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, Dışişleri Bakanlığına çağrılır ve burada kendisine geminin Filistin’e girmesine izin verip vermeyecekleri sorulur. Bu konudaki tek istisna ise Türk hükûmetinin gemideki mültecilere müsaade edilmesi yolundaki baskılarının bir sonucu olarak çok daha sonraları gelir ve gemideki 16 yaşın altındaki çocuklara vize verileceği açıklanır.⁸⁰ Türk hükûmeti ise daha önce Bulgaristan’dan Filistin’e gitmekteyken 70’i çocuk 200 yolcusuyla batan Salvador gemisinin akıbetinin bu insanlara da olmaması için gemiye izin verilmemesi hâlinde Karadeniz’e geri gönderileceğini açıklar. Bunun üzerine İngiliz Büyükelçi kendi inisiyatifiyle hareket ederek geminin tekrar Romanya’ya geri gönderilmesinin uygun olmadığını ve Struma’nın Filistin’e gitmesi hâlinde yasa dışı olmasına rağmen Musevi mültecilerin iyi karşılanacağını belirtir.⁸¹ Aynı anda İngiltere Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Oliver Harvey ise bu duruma isyan ederek “Bu zavallı mülteciler için hiçbir şey yapılamaz mı? İngiltere bu kadar insanlık dışı bir karar almak zorunda mı? Bu yolcular geri gönderilirse hepsi öldürülecek.” der.⁸² Hacim olarak çok küçük; ancak yolcu sayısının çok fazla olması, sağlık açısından çok kötü şartlar içinde bulunması ve bu Yahudi göçmenleri başka bir gemiyle Filistin’e nakletme imkânının o dönem içinde bulunmaması nedeniyle vize temin etmek suretiyle ve kara yoluyla ülkeden ayrılmalarını sağlamak amacıyla Ankara’daki ilgili devletlerle bir kere daha irtibata geçilir.⁸³ Ankara’da ilgili ülkelerin büyükelçilikleriyle yapılan görüşmelerde özellikle İngiltere’nin olumsuz tavrı ön plana çıkar ve sonuç olarak gemi Alemdar isimli bir römorkör ile çekilmek suretiyle Karadeniz’e çıkarılır. Böylece “geminin cer suretiyle Karadeniz Boğazı’ndan açık denize çıkarılması ve şayet gemi tekrar boğaza dönerse aynı suretle geri çevrilmesi için icap edenlere gereken tebligatın yapılmasına” karar verilir.⁸⁴ 23 Şubat 1942 günü Karadeniz’e açılan gemi ertesi gün Yön Burnu’nun 5-6 mil açıklarında

⁷⁷ Frantz- Collins; s. 177.

⁷⁸ BA; 030.10.171.185.21.

⁷⁹ BA; 030.10.171.185.21.

⁸⁰ Hurewitz; s. 140.

⁸¹ Bethell; s. 113.

⁸² Yakın Tarihimiz Ansiklopedisi; Milliyet Yay., İstanbul, (Yayın tarihi belli değil.) s. 204.

⁸³ BA; 030.10.171.185.21.

⁸⁴ BA; 030.10.171.185.21.

patlamanın ardından batar ve 767 kişiye mezar olur.⁸⁵ Struma ile ilgili en büyük suçlama ise “Eğer Filistin yönetiminin en ufak bir iyi niyeti olsaydı böyle bir sonuçla karşılaşılmazdı.”⁸⁶ diyen Dünya Siyonist Organizasyonu Başkanı Dr. Chaim Weizmann’dan gelir. Gemiden hayatta kaldığı bilinen iki kişiden sadece David Stoliar ortaya çıkmış,⁸⁷ kazadan sağ kurtulan Medea Salamovici hakkında ise hiçbir bilgi yoktur.⁸⁸

Kıbrıs’ta Yahudi Kampları Hazırlıkları ve İlk Gelenler

1946 yılında İngiliz hükûmeti Avrupa’da Nazi zulmünden kaçmak ve Filistin’e gitmek isteyen Yahudilere müdahale etmeye başlar ve Yahudi göçmenlerin Kıbrıs’a yönlendirilmesi ve geçici bir süre de olsa burada tutulmaları kararlaştırılır. Adaya mültecilerin getirileceğinin duyulması Kıbrıs’ta geniş bir yankı yapar ve konu gazete manşetlerine taşınır.⁸⁹ Yahudi göçünün temelinde 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu yatmaktadır.⁹⁰ Bunun ardından Yahudiler arasında İngiltere’ye karşı bir yumuşama ve esneklik ortaya çıkar ve tıpkı Enosis hayaliyle Megali İdea fikrini gerçekleştirmek isteyen bazı Kıbrıslı Rumların gönüllü olarak İngiliz ordusuna asker yazılmaları gibi yaklaşık 18.000 Filistinli Yahudi⁹¹ de İngiliz

⁸⁵ Sualtı Araştırmaları Derneği Batık Araştırmaları Grubu; “M/V Struma Gemisi Enkazı Ön Teknik Rapor” Sualtı Dünyası dergisi, Eylül 2000, s. 19.

⁸⁶ Hurewitz; s. 141.

⁸⁷ BA,030.10.171.185.21.

⁸⁸ Bu Yahudilere yardımcı olmaya çalışanlardan birisi de o dönemde genç bir iş adamı olan Vehbi Koç’tur. The Standart Oil şirketinin Ankara temsilcisi konumunda olan Archibald Walker, Almanya ile ciddi ticari bağlantıları olan, Viyana’daki bürosunda Adolf Eichmann’a satış temsilcisi olarak görev veren birisidir. Geminin İstanbul’a demir atmasından sonra yolcular arasında Socony-Vacuum’s firmasının Romanya temsilcisi Martin Segal ve ailesinin de bulunduğunu öğrenen Walker onlara yardımcı olmaya karar verir. Bu noktada yardım istediği kişi ise Vehbi Koç olacaktır. Derhâl bakanlıkta İhsan Sabri Çağlayangil ile görüşen Vehbi Koç, buradan da İçişleri Bakanı Faik Öztrak’ın yanına gider ve ondan yardım sözü alır. www.eretzyisroel.org.

⁸⁹ Söz; 1 Mart 1946.

⁹⁰ Buna göre İngiltere, Yahudiler için Filistin’de bir yurt bulunabilmesi için her türlü çabayı göstereceğini, Filistin topraklarının bunun için uygun olduğunu; ancak o topraklarda yaşayanların yurttaşlık ve dinî haklarına zarar verilmeyeceğini belirtir. Ayrıca 7 Şubat 1939 tarihli toplantı sonrasında Araplarla Yahudilerin bir araya gelemeyeceklerini bildirmeleri üzerine İngiltere hükûmeti de Sömürgeler Bakanı Malcolm McDonald tarafından hazırlanan “Beyaz Kitap” ile 10 yıl içinde Filistin’e bağımsızlık verileceğini, bu durumun ilgili tarafların iş birliği ve uyumuna bağlı olduğunu, ilk beş yıllık dönemde Filistin’e göç edeceklerin sayısının da 75.000 ile sınırlı kalacağını açıklar. Kudüs’te faaliyet göstermekte olan Yahudi Ajansı Kurumunun başkanlığını yapmakta olan David Ben Gurion’un Beyaz Kitap ile ilgili düşünceleri ise “Beyaz Kitap yokmuş gibi savaşıcağız ve savaş yokmuş gibi de Beyaz Kitap’la savaşıcağız.” şeklindedir. Wilson; s. 173. Ayrıca bk. Çetin Yetkin; s. 19.

⁹¹ Hurewitz, 1942 sonunda %10’luk kısmı kadınlar olmak üzere İngiliz ordusunda 18.800 Filistinli Yahudi’nin görev yapmakta olduğunu, bu personelin 1600 kişilik kısmının Hava Kuvvetleri personeli, 400 kişilik kısmının Donanma ve geriye kalanların da Kraliyet Kara Kuvvetleri personeli olduğunu belirtir. Bu Yahudi askerî gücünün neredeyse tamamı Avrupa, Akdeniz ve Afrika’daki operasyonlarda görevlendirilmiştir ve Yunanistan’da esir düşen İngiliz askerleri arasında yaklaşık 1000 tane de Filistinli Yahudi bulunmaktadır. Yehuda Bauer ise Filistin’deki

ordusunda görev yapmaya başlar.⁹² Esasında İngiltere'nin Beyaz Kitap uygulamasıyla ortaya attığı şey insani duygulardan tamamen uzak; ancak geleceğe yönelik bölgesel menfaatlerini ilgilendiren hususlardır. Orta Doğu'da Yahudi nüfusunun kaçak yollarla gelmiş mültecilerle devamlı olarak artması bölgede İngiltere'ye karşı nefret ve düşmanlık duygularının; dolayısıyla da Almanlara ve Nazi siyasetine sempati duygularının yükselmesine neden olur. En kısa şekliyle İngiltere'nin Orta Doğu politikası Avrupa'da yaşanan soykırımla değil, ulusal menfaatler göz önüne alınarak şekillendirilir. Beyaz Kitap çerçevesinde uygulanmaya başlayan kotalarla 1 Nisan 1939-31 Aralık 1942 döneminde 38.930 Yahudi de Filistin'e girmeyi başarır.⁹³ Aynı günlerde 600 Yahudi, 9-11 Mayıs 1942 tarihinde Newyork'ta toplanıp Filistin'de bir İsrail devleti kurulması konusundaki kararlılıklarını gösterirler.⁹⁴ Almanya bir yandan müttefiklerine karşı savaşıyan İngiltere bir yandan Orta Doğu'da zengin petrol kaynaklarının üzerinde oturan ülkeleri diplomasi ve mali destek kanalıyla etkisi altına almaya çalışır. Filistin işte tam bu noktada oyunun en önemli parçası hâline gelir ve sadece kazanmaya endekslenmiş İngiltere'nin oyunu kaybetmeye neredeyse hiç niyeti yoktur.⁹⁵ Bu arada 27 Aralık 1939 tarihinde Bükreş'ten Reginald Hoare tarafından kaleme alınan bir mektupta ise 700 kadar Yahudi göçmenin hâlen Sakarya isimli bir gemide oldukları, gemide elektrik ve ısıtma sistemi olmadığı ve gemidekilerin çoğunun zatürree oldukları belirtilir.⁹⁶ İngiltere bir yandan büyük bir göç hareketini engelleyeceğini hesaplarken bir yandan da Arap

500.000 Yahudi nüfusundan 25.700 kişilik bir grubun İngiliz ordusuna katıldıklarını, siyasi nedenlerden İngiltere'nin bu Yahudilerin askerlik girişimi konusunda gönülsüz ve çekimser kaldıklarını ifade eder. Yehuda Bauer; *Flight and Rescue; Brichah*, Newyork, 1970, s. 62. Ayrıca bk. J.C.Hurewitz; *Struggle for Palestine*, Greenwood Pres, Newyork, 1968, s. 127.

⁹² 14 Mayıs 1948'da İsrail devletinin kurulduğuna dair 36 Yahudi ileri gelen tarafından açıklanan deklarasyonda da "...Dünyanın farklı bölgelerinden gelen Yahudilere ilaveten Nazi soykırımından kurtulanlar zorluklardan, kısıtlamalardan ve tehlikelerden korkmadan İsrail'e göç etmeye devam etmişler ve insanca bir yaşam hakkı, özgürlük ve kendi ülkelerinde samimi bir yorgunluk duygusundan asla vazgeçmemişlerdir. Bu ülkenin Yahudi toplumu bütün gücüyle Nazi güçlerine karşı askerlerinin kanları ve bütün savaş gücüyle barışsever ülkeler ve özgürlük mücadelesine katkıda bulunmuşlar ve Birleşmiş Milletleri kuran halklar arasında kabul edilmeye de hak kazanmışlardır..." ifadesine yer verilir. Wilson; 183.

⁹³ Hurewitz; s. 140.

⁹⁴ Evan M. Wilson; *Decision On Paletsine; How The U.S.Came To Recognize Israel*, Hoover Institution Press, Kaliforniya, 1979, s. 24.

⁹⁵ İngiltere uygulamaya geçirdiği yaptırımları ve kısıtlamaları yürütebilmek için Avrupa ülkeleriyle de iş birliği içine girme çabasındadır. Örneğin 1939'da Bulgaristan'a verilen bir notada Bulgar bandıralı herhangi bir gemide Yahudi göçmenlerin bulunması hâlinde geminin yolcularıyla derhal Bulgaristan'a geri gönderileceği bildirilir. Aynı durum Romanya bandıralı gemiler için de geçerlidir. Bu arada benzer bir uygulama Filistin sahillerinde de yürürlüğe konulur ve Yahudi göçmenleri taşıyan herhangi bir geminin sahile yanaşması veya tahlisiye sandalları vasıtasıyla bu Yahudileri gizlice kıyıya çıkarma girişiminde bulunması hâlinde Yahudilerin, gemi kaptanları ve mürettebatının tutuklanması ve sandalların açık denize çıkarılması konusunda kanun çıkartılır. Struma gemisinin trajik sonunun İngiltere'nin bu politikasında çok büyük bir payı vardır. Frantz- Collins; s. 54.

⁹⁶ Bethell; s.87.

dünyasına bir mesaj vermeyi hesaplar. Ancak ortaya çıkan durum Yahudilerin biraz daha cesaretlerinin kırılmasına ve moral bozukluğuna dönüştüğü şeklindedir.⁹⁷ İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise Yahudilere ne kadar yardımcı olduğunu açıklayarak tepkileri de azaltma gayreti içine girer.⁹⁸

Filistin'e Yönelen İlk Yahudi Göçmen Grupları

Esasında özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bu göç hareketi farklı zamanlarda münferit gruplar tarafından da gerçekleştirilmiştir. Eylül 1940 döneminde Danzig, Prag ve Viyana'dan 3000 kişilik bir Yahudi grubu Romanya'nın Tulcea limanından Panama bandıralı Atlantic, Milos ve Pasific isimli üç kargo gemisine biner.⁹⁹ Gemilerin içinde en kötü şartlarda yolculuk yapılanı ise 1875 kişinin bulunduğu Pasific isimli gemidir.¹⁰⁰ 16 Ekim 1940'ta İstanbul'da yakıt ve yiyecek ikmali yapan gemi 12 Kasım 1940 günü İngiliz savaş gemileri tarafından durdurulur ve geminin rotası Kıbrıs'a çevrilir.¹⁰¹ İngiliz yetkililer ise İngiltere'nin Orta Doğu'daki menfaatlerine uygun davranışın bu mültecilerin Mauritius'a gönderilmeleri olduğunu açıklar.¹⁰² Bu gemilerdeki Yahudiler 25 Kasım 1940 günü Mauritius'a gitmek üzere Patria isimli gemiye aktarılırken bir patlama olur ve 267 Yahudi hayatını kaybeder.¹⁰³ Daha sonra bu sabotajın geminin Mauritius'a gitmesini engellemeye çalışan Haganah tarafından yapıldığı

⁹⁷ Bauer; s. 273.

⁹⁸ FO.PIO; Communiqué nu. 5. 13 Ağustos 1946.

⁹⁹ Frantz ve Collins; s. 54-55.

¹⁰⁰ Bethell ise Milos ve Pacific gemilerindeki toplam yolcu sayısını 1760 olarak belirtir. Buna göre Atlantic isimli gemide de yaklaşık 1500 kişi bulunmaktadır. Bu gemilerdeki mülteci sayısı ile ilgili olarak Hurewitz ise "...Majeste Hükûmeti Alman kontrolü altındaki topraklardan kaçan mültecilerden ilgisini esirgememektedir. Fakat Filistin hükûmeti el konulan iki buharlı gemideki 1771 yolcuya ülkede kalma müsaadesi verilmeyeceğini açıkladı." ifadesine yer verir. J. C. Hurewitz; *Struggle for Palestine*, Greenwood Pres, Newyork, 1968, s. 140.

¹⁰¹ Frantz ve Collins; s. 54-55.

¹⁰² Kıbrıs valisi ise yolcuların gemiden inmesine müsaade etmez ve yolcuların her an patlak verecek bir salgın hastalıktan kırılabileceklerini, geminin kapasitesinin çok üzerinde yolcu taşımakta olduğunu, yıkanma ve temizlik ihtiyaçları için hiçbir kolaylık tesisinin bulunmadığını, yemek yeme imkânının ise hiç olmadığını dile getirir. Valinin asıl sıkıntısı beslenmeleri İngiliz idaresi tarafından karşılanan gemidekilerin günlük masrafının 75 Sterlin olmasıdır. Bakanlık gemilerin Kıbrıs'a ulaşmasından hemen sonra yayınladığı bir genelgeyle gemilerin düşman ajanları taşımakta olduğunu ve gemideki genç Yahudilerin Filistin'in güvenliğini tehdit edeceklerini duyurur. İngiliz Sömürgeler Bakanlığı yaklaşık 4000 kadar Yahudi göçmeni ne yapacağını düşünürken hükûmet de söz konusu Yahudi göçmenleri bir İngiliz sömürgesi olan Mauritius adasına gönderme kararı alır. Adanın İngiliz valisiyle yapılan görüşmelerde 4000 kadar göçmenin kendi yataklarını getirmeleri, muhafızların kontrolünde bulunmaları ve sağlık problemleriyle ilgili olarak da doktor sağlanması hâlinde adaya gelebilecekleri kararlaştırılır. Bu gemidekilerle ilgili bir başka plan ise mülteci gemilerinin İngilizler tarafından seçilecek bir limana çağrılmaları, bu limana giden güzergâh boyunca gemilerin İngiliz donanması tarafından yakın takibe alınması ve eskortlanması, söz konusu limana yaklaşırlarken yeterli yakıt ve yiyeceklerle orada bırakılmasıdır. Planın en can alıcı noktası ise verilen yakıtın mültecileri Filistin'e götürmeye yetmeyecek olmasıdır. J. C. Hurewitz; s. 140.

¹⁰³ Patlamanın olduğu anda gemide mültecilerle ilgili soruşturma yapmakta olan Haganah üyesi Yahudi polis memuru Bobby Lustig'den aktaran Bethell; s. 93.

ortaya çıkar.¹⁰⁴ İngiltere'nin bu Yahudilerin Filistin'de kalacaklarını açıklaması bazı İngiliz yetkililerde bu durumun geride kalan Yahudileri de cesaretlendireceği endişesini yaratır ve bu "istisnai merhamet duygusunun"¹⁰⁵ diğer mültecilere uygulanmaması istenir.¹⁰⁶ Bu arada Filistin'de kasabaların kuşatılması, bazı Filistinlilerin tutuklanması üzerine Alman radyoları Filistinli Araplar üzerindeki İngiliz baskılarını ve zulmünü ön plana çıkarmaya başlarlar.¹⁰⁷

Gemilerin Genel Görüntüsü

Yahudi göçü sırasında kullanılan bütün gemilerde elverişsiz şartlar, kapasitenin üzerinde alınan yolcular, sağlık ve temizlik konusunda çok ilkel şartlar, gemi mürettebatlarının aşağılayıcı tavırları, yiyeceklerin berbatlığı, içecek temiz su olmaması, lavabo ve tuvalet gibi yerlerin son derece sağlıksız olması, salgın hastalıklar ortak özellik hâlini almıştır. Gemilerle yaklaşık 14 günlük bir yolculuk sonrasında Hayfa limanına ayak basmayı ve Filistin'e girmeyi bekleyen mültecilerin gemilerde yaşadıkları da tam bir trajedidir. Herkese ancak kendisinin sığabileceği kadar bir yer verilmektedir. Ranza şeklinde çakılmış bu düz tahtaların üzerinde oturma ise imkânı yoktur. 14 gün boyunca sadece yatmak ve hemen üzerindeki tahtadan başka bir şey görememek insanların sinir sistemlerini alt üst eder. Gemilerin son derece eski, güvensiz ve kapasitesinin üzerinde yolcu alması nedeniyle pek çok gemi batır veya batma tehlikesi geçirir. Ayrıca yiyecek ve su neredeyse hiç yoktur. Temizlik şartları son derece olumsuz bir durumdadır. Denizin ortasında içecek su bulamayan insanlar en doğal temizlik ihtiyaçlarını bile karşılayamayınca bulaşıcı hastalıklar da kaçınılmaz olur. Güvenlik açısından güverteye bile çıkamayan mültecilerin sağlık sorunlarına yardım edecek kimse de yoktur. Bütün bunlar insanlarda fiziki rahatsızlıklar yanında sinirsel yıpranmalara da neden olur ve bütün yolculuk boyunca umutsuz bir şekilde birbirlerine "daha ne kadar yolumuz kaldı? Daha ne kadar gideceğiz?" diye sorarlar; ancak hiç kimse bu soruların cevabını veremez. Bir İngiliz görevlinin deyişiyle "Belki de Yahudiler buraya getirileceklerini bilseler Filistin'e gidebilmek için bu cehennem gemilerine sıkış sıkış binebilmek için bu kadar acele etmezlerdi."¹⁰⁸

Kıbrıs'ta Mülteci Kamplarının Kurulması

İngiltere'nin adada Yahudiler için planladığı ilk kamp Mağusa yakınlarında, Karakol bölgesinde¹⁰⁹ 14 Ağustos 1946 günü faaliyete geçer.

¹⁰⁴ www.jafi.org.il/education/100/act/38zion.html.

¹⁰⁵ Hurewitz; s. 140 ve Bethell; s. 96.

¹⁰⁶ FO. Sömürgeler Bakanlığının 11 Haziran 1941 tarihli NC/9 Nicosia 30.10.1816 sayılı telgrafı.

¹⁰⁷ J.C. Hurewitz; Struggle for Palestine, Greenwood Pres, Newyork, 1968, s. 95.

¹⁰⁸ Gruber; s. 64.

¹⁰⁹ Bu bölge esasında Birinci Dünya Savaşı döneminde de İngiltere ve Fransa tarafından askerî amaçlı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde adanın bütün yer altı ve yer üstü kaynaklarını çok iyi bilen İngilizler, Mağusa'da gözlerden uzak ve denize kıyısı olan, yerleşim merkezinin olmadığı

İngiltere'nin Kıbrıs adasını seçmesinin sebepleri arasında bu adanın Akdeniz'deki stratejik konumu yanında Lübnan, Suriye ve Filistin'e yakınlığı da bulunmaktadır. Ayrıca adanın savaşa girmemiş ve tarafsızlığını koruyan Türkiye'ye de çok yakın olması İngiltere için bir tercih sebebidir. Mağusa'ya yakınlarındaki Karaolos kampında kullanılmak üzere öncelikle çadırlar hazırlanmaya başlanır ve kamp alanının etrafı dikenli tellerle çevrilir ve bir iddiaya göre elektrik de verilmiştir.¹¹⁰ İngilizlerin en çok endişelendikleri husus ise kamplara Yahudi tedhişçileri destekleyebilecek olanların da sızması ihtimalidir.¹¹¹ Kampların etrafında iki sıra hâlinde çekilmiş olan dikenli tellerin arasında yaklaşık 2-3 metre genişliğinde bir boşluk bulunmaktadır ve her 100 metreye bir tane olmak üzere büyük projektörler ve nöbetçi kulübeleri de inşa edilmiştir. İngiliz askerleri ise klasik Tommy Gun silahlarıyla gerektiğinde ateş etmeye hazır nöbet tutmaktadırlar. İngiliz idaresi her ne kadar kampta kalanların burada hapis hayatı yaşamadıklarını ve gözetim altında tutulmadıklarını belirtse de "illegal" göçmen olarak kabul edilen Yahudilerin kampı sıkı koruma altına alınır. Her kamptan bir Binbaşı, bütün kamplardan ise bir Albay sorumludur. Kamplarla ilgili asıl sorumlu Filistin'deki İngiliz yönetimidir. Bu kamplarla ilgili her türlü harcama ve masraflar doğrudan Filistin'den sağlanmaktadır. Bu noktada Filistin'deki İngiliz yetkililer Yahudi Ajansı ve Müşterek Yardım Komitesi aracılığıyla yardım talebinde bulunur. Kamplar toplam 2500 kişilik bir askerî birliğin sorumluluğundadır. Kamplarda uygulanan sistem ise bir esir kampına yönelik olarak düzenlenmiştir. Bu arada açılacak olan Yahudi kamplarının geçici mi yoksa kalıcı mı olacağı konusunda endişeye kapılan Kıbrıs'taki Rum başpiskoposluğu da konuyu görüşmek üzere 16 Ağustos 1946'da acilen bir toplantı yapar.¹¹² Daha kampların ilk açıldığı günlerde Esperini gazetesine bir açıklamada bulunan kamp yetkilileri Kıbrıs'a getirilen Yahudilere kesinlikle oturma izni verilmeyeceğini ve bu insanların adada temelli iskân edilmesinin söz konusu olmadığını belirtirler.¹¹³ Esperini gazetesi ise adada üretim kısıtlı olduğundan Yahudilerin adaya getirilmemelerini ve çok daha verimli ve zengin bir Afrika ülkesine götürölmelerini ister.¹¹⁴

ve köylüler tarafından tarım arazisi olarak kullanılan, yer altı su kaynakları açısından son derece verimli, Kıbrıslı Rumlar tarafından Karaolos, İngilizler tarafından Kraolos ve Karaolos adı verilen bölgede Çanakkale cephesinde esir aldıkları Türk askerlerini muhafaza etmek amacıyla bir esir kampı açarlar. Bu bölge daha sonraki dönemlerde Türkler tarafından Karaoğlu olarak da adlandırılır. Bu bölgeye farklı zamanlarda Karaoğlu, Karaoğlan ve Karakol gibi isimler de verilmiştir. Özellikle o dönemim Kıbrıs Türk basınında bu farklı isimlere rastlamak mümkündür. ATASE, K. 2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62.

¹¹⁰ Mark Schulman; "Larchmont Ex-Prisoner Returns to Famagusta", Larchmont Gazete, 24 Kasım 2003.

¹¹¹ Söz; 9 Ağustos 1946.

¹¹² Eleftheria; 14 Ağustos 1946.

¹¹³ FO.PIO; Communique Confidential Pres Comments. nu. 5, 14 Ağustos 1946.

¹¹⁴ Esperini gazetesi "Rusya'daki komünistler de böyle yapmayacaklardır. Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve diğer bütün ülkelerdeki komünistler de aynı şekilde davranıyorlar.

Yaz ve Kış Kamplarının Kurulması ve Gösterilen Tepkiler

Karaolos bölgesinde Yahudi göçmenler için 55, 60, 61, 62 ve 63 numaralı beş kamp açılır ve bunlar “yaz kampları” olarak bilinir. Bu kamplar “kış kampları” olarak bilinenlere nazaran hayatın nispeten daha kolay olduğu yerlerdir. Kamplarda Yahudi nüfusun artmasıyla Larnaka'nın Dikelya bölgesinde ve Xylotymbou'da yeni kamplar inşa edilmeye başlanır. Dikelya'daki yedi kamp ise Karaolos'takilerden farklı olarak çadır değil tamamıyla Amerikan tarzı barakalardır. Kamplarda altyapı son derece yetersiz, hatta yok denecek kadar azdır ve içecek su yoktur. Susuzluk ve pislik nedeniyle bulaşıcı hastalıklar ve deri hastalıkları ortaya çıkar. Ayrıca çadırlarda özel hayat gibi bir kavram söz konusu değildir ve kamplar “özel hayatın bilinmediği bir cehennem”¹¹⁵ olarak tarif edilir. Böylece “seyahat kitaplarının ‘Romantik Kıbrıs’, Yunanların ‘Aşk Adası’ olarak isimlendirdikleri, Afrodit'in doğum yeri Kıbrıs adası Filistin'e gitmeye çalışan Yahudilerin elektrik, su olmadan yazın sıcağından kavruldukları, kışın soğuktan titredikleri bir ‘açık hava hapishanesi’¹¹⁶ hâline gelir. Yahudilere su konusunda yardım edenler arasında Kıbrıslı Türkler de bulunmaktadır.¹¹⁷ Kıbrıs Rum basını ise kamplardaki mülteci sayısının 10.000'i aşmayacağını belirtildiğini; ancak Yahudi sayısının belki de 100.000'i bile geçeceğini belirtir ve kampların açılmasını komedi olarak tarif eder.¹¹⁸ Özellikle Kıbrıslı Rum gazetelerinin tepkileri savaş ekonomisinden harap olmuş, sosyal hayatı göçmüş Kıbrıs adasına bu kampların ekstra bir yük olacağı şeklindedir.¹¹⁹ Kamplara geldiklerinde kendilerine bir çift ayakkabı, iç çamaşırı, biraz kumaş ve dikiş malzemeleri verilen göçmenler daha ilk günden yazlık çadırların eteklerini keserek çadır bezlerinden pantolon ve gömlek yaparlar. Kamplarda çadır ve barakalarda sadece bir yatak, bir yastık ve gaz lambası bulunmaktadır. Radyo bulundurulması yasak olmasına rağmen kamplardaki hemen herkesin Rivka Kehana isimli bir Yahudi tarafından sağlanan bir portatif radyosu bulunmaktadır. Yaz çadırları genellikle üç ailenin bir arada yaşadığı ve üç odalı çadırlardır. Fırın olarak kullanılan yerler ise ilkel usullerle çadırın toprak

Buna karşılık Yunanistan ve Kıbrıs'taki komünistler tek istisnayı mı oluşturuyorlar?” diye sorar. Aneksartitos gazetesi de “Yahudiler” başlıklı bir başka haberinde “Yahudilerin Kıbrıs'a gelmesi aleyhinde bulunmamızda hiçbir anti-semitik duygu yoktur. Aleyhinde olmamıza sebep Yahudi meselesinin Yahudileri yığın yığın Kıbrıs'a getirmekle halledilemeyeceğidir. Yahudi meselesi ancak onların emniyetle yaşayabilecekleri bir Yahudi ve Arap devleti kurulmasıyla mümkün olabilecektir.” der. FO.PIO Communique Confidential Pres Comments. nu. 5, 14 Ağustos 1946.

¹¹⁵ Gruber; s. 62.

¹¹⁶ a.g.e.; s. 65.

¹¹⁷ Bu şekilde Yahudilere su satan Hüseyin Nafi Rıza ile 12 Ekim 2006'da Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

¹¹⁸ 1945-Mayıs 1948 döneminde yasa dışı yollarla Filistin'e gelenlerin sayısı ise 69.878 olur. Bu sayının 52.384 kişilik grubu ise İngilizler tarafından Kıbrıs'a sevk edilenlerdir. Toplam 66 gemiyle gerçekleştirilen bu operasyon sırasında 40 tanesi İtalyan limanlarından olmak üzere 64 gemi Avrupa'dan, 2 gemi Kuzey Afrika'dan hareket etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. www.hri.org/news/cyprus/eng/1998 ve www.washington-report.org/backissues.

¹¹⁹ Eleftheriya; 15 Ağustos 1946.

zemininde yapılan bir yerdir. Amerikalı gazeteci I. F. Stone, gazetesi PM için bölgeye geldiğinde kampları “insanoğlu tarafından inşa edilmiş en çirkin mimari” olarak tanımlar.

Kamplarda Kalan Alman Esirleri

Dikelya bölgesinde Yahudi kampı dışında Alman esirleri için de bir esir kampı açılır. Kampa 1-4 Eylül 1946 döneminde 1603 Alman esiri getirilir.¹²⁰ Esirlerden üçü ise daha adaya ayak basar basmaz kaçmayı başarırlar ve izlerini kaybettirirler.¹²¹ Albert Rekow isimli esir de kaçmasına rağmen daha sonra Karava köyünde bir köylünün ihbarıyla yakalanır. İngilizler Alman esirlerini Yahudi toplama kamplarının inşaatı dışında liman inşaatında da amele olarak kullanırlar.¹²² Ancak adanın kıt yiyecek imkânları nedeniyle Yahudilerin ve Alman esirlerin adaya getirilmesi sosyal hayat ve ekonomiye bağlı bir “hoşnutsuzluk” yaratır.¹²³ Rum İşçi Federasyonu da valilikten “Kıbrıs’taki amelenin menfaatlerini haleldar edeceği” düşüncesiyle esirlerin Kıbrıs’a getirilmeleri ve Kıbrıs’ta ne kadar kalacakları konusunda bilgi talebinde bulunur.¹²⁴ Limasol Belediye Başkanı Plutis Servas da valiliğe göçmenler ve esirlerle ilgili sert bir protesto mektubu gönderir,¹²⁵ sıkıntılarla yaşamaya çalışan Kıbrıs halkının yiyeceğinden kısmak suretiyle göçmenlerin ve esirlerin istihkaklarının karşılandığını belirterek bu duruma son verilmesini de talep eder.¹²⁶ Alman esirlerin bulunduğu esir kampında elektrik olması ve esirlerin rahat bir hayat sürmesi ve esirlere günlük 4 ½ kuruş yevmiye verilmesi¹²⁷ de ayrı bir rahatsızlık kaynağı olur.¹²⁸ Mayıs 1947 tarihi itibarıyla Dikelya’daki esir kampında 1900 Alman bulunmaktadır.¹²⁹ Mart 1948 döneminde Kıbrıs’taki Alman esirlerinin sayısının 1000 olduğu ve tamamının Ekim 1948 tarihine kadar memleketlerine gönderilecekleri belirtilir.¹³⁰

Yahudi Gemilerinin Adaya Gelmeye Başlaması

Kıbrıs’a giderken ilk felaketle karşılaşan Yahudi gemisi Rafiah’tır. Filistin’e doğru yola çıkan gemi, Yunanistan açıklarında kayalıklara çarpar ve parçalanır. Kazada 8 yolcu boğulurken 785 yolcu ise bir İngiliz savaş gemisi tarafından Kıbrıs’a getirilir.¹³¹ Böylece Kıbrıs’taki Yahudi kamplarının ilk

¹²⁰ Hürsöz; 1 Eylül 1946.

¹²¹ A.g.g; 4 ve 6 Eylül 1946.

¹²² Mark Schulman; “Larchmont Ex-Prisoner Returns to Famagusta”, Larchmont Gazete, 24 Kasım 2003.

¹²³ Hürsöz; 5 Eylül 1946.

¹²⁴ A.g.g; 4 Eylül 1946.

¹²⁵ A.g.g; 9 Eylül 1946.

¹²⁶ The Cypriot; 9 Eylül 1946.

¹²⁷ A.g.g.; 17 Mayıs 1947.

¹²⁸ Laub; s. 25.

¹²⁹ Hürsöz; 17 Mayıs 1947.

¹³⁰ Hürsöz; 4 Mart 1948.

¹³¹ Morris Laub; Last Barrier To Freedom; Jewish Holocaust Survivors on Cyprus 1946-1949, Kaliforniya, 1985, s. 6.

“kanun dışı”¹³² misafirleri de Akdeniz’de gemileri İngilizler tarafından sıkıştırılıp araya alınan ve “sandviç” yapılan gemilerdeki mültecilerdir.¹³³ 13 Mart 1947’de yüzlerce Yahudi göçmen taşıyan Shabtai Lozinsky gemisi Kıbrıs’a gitmek yerine doğrudan Hayfa limanına yönelir; ancak bu gemi de kayalara bindirir. Alarma geçen İngilizler gemide bulunan herkesi askerî gemilerle Kıbrıs’a sevk ederler. Ancak gemideki Yahudilerle onlara yardım etmek için kıyıda yüzerek gemiye binen Filistinli Yahudiler de bir anda kendilerini Kıbrıs’taki kampta bulurlar. Yahudi göçmenlerle Filistinli Yahudileri birbirinden ayıramayan İngilizler kampa Yüzbaşı Marner isimli bir polis müfettişi gönderirler. Yahudi göçmenler ve Filistinli Yahudiler kendilerine sorulan “Hangi gazeteleri okuyorsunuz? Tel Aviv’den Ben Yehuda caddesine nasıl gidilir? En son hangi filmi gördün? Nerelerden alışveriş yapıyorsun? Bir şişe süt kaç lira?” gibi sorulara beraber çalışırlar ve cevap bulurlar. Sonuçta İngiliz askerleri tarafından silah zoruyla Hayfa’dan Kıbrıs’a getirilen 140 Filistinli Yahudi yerine Hayfa’ya Kıbrıs’tan toplam 325 kişi gider.¹³⁴ Aynı dönemde Kıbrıs’tan Filistin’e gitmek isteyen Yahudi göçmenler için açılan ve 100.000 sterlin toplanması hedeflenen yardım kampanyasına Ermeniler de katılırlar ve kampanyada 700 sterlin toplanır.¹³⁵

Pan Crescent isimli gemiyle Pan York¹³⁶ gemileri ise Mağusa limanına 1 Ocak 1948’de gelirler. Söz konusu iki gemi her biri 4500 ton ağırlığıyla o güne kadar Yahudi göçmenleri taşıyan gemiler arasında en büyük olanlarıdır ve adaya toplam 15.169 Yahudi göçmen getirirler.¹³⁷ İki gemi kaptanının tek şartı ise yolcuların aranmaması, eşyalarının yoklanması ve doğan kargaşada eşyalarının İngiliz askerleri tarafından çalınmaması olur.¹³⁸ Yahudi göçmenlerin gemiden ayrılması ve kamplara gönderilmeleri ise o kadar kolay olmayacaktır ve yetkililerin neredeyse 4 günü aşan bir zamanını alır ve kayıt işlemleri sırasında İngilizlere tepkili bazı göçmenler isimlerini George Washington, Abraham Lincoln, Charles DeGaulle olarak bildirirler. Pan York gemisinin de yolcularını tahliye etmesinden sonra kamplardaki Yahudi nüfusu Ocak 1948’de 32.000’e çıkar.¹³⁹ Bu arada kamptaki ihtiyaçlar da artmaya başlar ve öğretmen, doktor, hemşire konusunda ihtiyaç listeleri

¹³² Başta Balkan ülkeleri olmak üzere Avrupa’dan kaçarak Kıbrıs adasına gelmeye çalışan ve burada açılan kamplarda tutulan Yahudilerle ilgili olarak resmî makamların kabul ettikleri ve kullandıkları ifade “illegal” yani “kanun dışı” olur.

¹³³ Mark Schulman; “Larchmont Ex-Prisoner Returns to Famagusta”, Larchmont Gazete, 24 Kasım 2003.

¹³⁴ Laub; s.10.

¹³⁵ Söz; 14 Haziran 1947.

¹³⁶ Bu iki gemi İbranice de Atzmaut ve Kibbutz Galuiot olarak bilinirler ve Pan York “Hürriyet”, Pan Crescent ise Diyasporada toplanmak” anlamına gelmektedir.

¹³⁷ Shalom Eitan’dan aktaran <http://www.jewishgen.org/Yizkor/libkany/lip001.html>.

¹³⁸ Laub; s. 41.

¹³⁹ 1946’dan başlayarak 1948 sonuna kadar kamplarda Yahudi nüfusu konusunda Destination Palestine kitabının yazarı Ruth Gruber 50.000’e yaklaşan bir nüfustan bahseder. Bu rakam kampların kapatıldığı tarihe yaklaşıldığında neredeyse 50.000’in de üzerindedir. Herald Tribune; 15 Ağustos 1948.

belirlenir. Bu arada Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu iki gemiyle Kıbrıs'a gelen yaklaşık 15.000 kişinin Romanya'dan geldikleri için komünist ajanlar olduklarını ileri sürer. Ancak yaklaşık 400 Bulgar dışında hiç kimse komünist olduklarını belirtmez.¹⁴⁰ İlginç olan nokta ise özellikle Romenler arasındaki bir grubun kampta hiç de güven telkin etmeyen kanunsuz işler içine girmesi ve kampın huzurunu bozmalarıdır. İngiliz idaresi bu duruma derhâl müdahale ederek bunlara öncülük eden kadınları tutuklayarak hepsini sıfır numara tıraş ettirir.¹⁴¹

Kamp Yönetimi

Kampların genel güvenliği binbaşı sorumluluğunda yapılırken, bu kamplarla ilgili sorumluluk Kıbrıs'taki hükûmet, Sömürgeler Bakanlığı ve İngiliz manda hükûmeti arasında paylaşılmaktadır. İngiliz askerî yetkilileri ile söz konusu bu üç kuruluş ve kamplardaki Yahudi göçmenler arasındaki irtibatı sağlamak, ayrıca göçmenlerin ihtiyaçlarını, tepkilerini, istediklerini, yapılması gereken ve önceliği olan her türlü durumu yetkililere iletmek üzere Tony Aldridge, Sir Godfrey Collins gibi uzmanları göreve getirir.¹⁴² Sağlık işlerinden ise C.R.C. Donald isimli bir İngiliz sorumludur. Yahudilerle idare arasındaki irtibat ise 6 kişilik bir Yahudi heyeti ve C.R.C.Donald vasıtasıyla yapılır.¹⁴³ İngiliz yetkililer ise muhaceret kanununda bazı değişiklikler yapmak suretiyle gelecek olan göçmenlere yönelik tedbirler almaya da çalışırlar.¹⁴⁴ Filistin'deki İngiliz manda yönetimi ise 14 Kasım 1946-14 Ocak 1947 döneminde ve iki ayrı seferde toplam 3000 kişinin Filistin'e girmelerine müsaade edileceğini bildirir.¹⁴⁵ Bu kontenjana Kıbrıs Valisi tarafından Karaolos kampından da ilk etapta 300 kişi eklenir. İlk grupta küçük çocuklarla bebekler ve hamile kadınlar ile hastalar bulunmaktadır. Bu sayıya Filistin'deki toplama kamplarındaki 843 Yahudi de dâhildir. Ancak Filistin'e

¹⁴⁰ Hürsöz; 6 Şubat 1948.

¹⁴¹ Kadınların saçlarının sıfır numara olarak tıraş edilmesi ikinci Dünya Savaşı döneminde Yahudi direniş örgütleri tarafından sıkça müracaat edilen yollardan birisidir. Özellikle Yahudilere karşı davranışlar içine giren ve Nazi güçleriyle iş birliği hâlinde olan kadınlar tespit edilip derhâl tıraş edilerek bütün kamuoyuna ifşa edilirler.

¹⁴² Laub; s. 18.

¹⁴³ FO.PIO; Communique Confidential Pres Comments. nu. 5, 16 Ağustos 1946.

¹⁴⁴ Buna göre 1946 tarihli Muhaceret Kanunu üzerinde bazı değişiklikler yapılır ve bu yeni kanuna göre herhangi bir sebeple bir muhacirin gözetimine alınması ve söz konusu muhacirin kaçmaya çalışması hâlinde Kıbrıs Valisinin verdiği yetkiye dayanarak silahlı muhafızlar tarafından kişiye derhâl ateş edilecek ve kişinin açılan ateş sonucunda hayatını kaybetmesi durumunda da onu vuran İngiliz askerî kanunlar önünde hiçbir şekilde suçlu kabul edilmeyecektir. Yeni kanunla ayrıca herhangi bir sebeple toplanmış olan muhacirlerin dağılımları konusunda silahlı muhafız tarafından yapılacak uyarıya aldırış edilmemesi hâlinde zor kullanılacak, müşterek bir gayeye hizmet etmek üzere toplanan kalabalık da aynı şekilde dağılımları istendiğinde derhâl dağılacak, aksi davranış gösterilmesi ve mukavemet edilmesi hâlinde silah kullanmak dâhil her türlü tedbir alınacaktır. Bu durumda silah kullanan İngiliz askerî veya polisi kanun önünde kesinlikle sorumlu tutulmayacaktır. The Cyprus Gazette; 20 Ağustos 1946.

¹⁴⁵ Hürsöz; 14 Kasım 1946.

gideceklerin sayısı konusundaki bu kısıtlama Yahudiler tarafından Karaolos kampında protesto edilir.¹⁴⁶ Bu arada 30 Kasım 1946 günü 3 ayrı gemide toplam 3800 Yahudi göçmen daha gelir.¹⁴⁷ Filistin Yüksek Komiseri Sir Alan Cunningham ise Kıbrıs'taki 6009 Yahudi göçmenin derhâl Filistin'e nakledileceklerini belirtir; ancak bu hiçbir şekilde gerçekleşmeyecektir.

Yahudi Göçmenlere Yardım Faaliyetleri

Kamplardaki Yahudi göçmenlere en büyük destek İngiltere ve Amerika'daki Yahudi kuruluşlarından gelir.¹⁴⁸ Bu kuruluşlar arasında ilk sırayı ise Müşterek Yardım/Dağıtım Komitesi ve Yahudi Ajansı almaktadır. Bu kuruluşlar Yahudilerin giyim ihtiyaçlarını öncelikle İngiliz askerî depolarından sağlamaya çalışırlar.¹⁴⁹ Başta çocuklar olmak üzere kamplardaki herkesin eğitimi yanında göçmenler için ana dilde bir gazete çıkarılması da öncelikler arasına alınır. Ayrıca dinî vecibelerini yerine getirmek isteyenlere yönelik dinî kitaplar ve yayınlarla özellikle kadınlar için şal temini planlanır. Çocuk pedagojisi ve terapisi ile spor alanında yardımcı olmak üzere iki eğitimli personel, 2 İbranice öğretmen ve bir haham da tahsis edilir ve kampa gönderilir. Ayrıca banyo, mutfak tuvalet, yemekhane, yatakhane gibi kolaylık tesisleri için de girişimlerde bulunulur.¹⁵⁰ Bunun hemen ardından 10 Eylül 1946 tarihinde yardım malzemeleri Fuadiye isimli gemiyle Mağusa'ya gelir.¹⁵¹ İlk parti acil ihtiyaç listesinde tıbbi malzeme ve ilaçlar, kitap, anasınıfı ve kreş malzemesi, dinî eşyalar, giysiler de vardır.¹⁵²

Kamplarda Filistin'de faaliyette bulunan İşçi Partisi olarak bilinen Mapai, Hashomer Hatzair, dinî ağı İşçi Partisi hem de dinî parti gibi görünen Hapoel Hamizrachi, genel Siyonist eğilimleriyle Noar Zioni veya Betar başta olmak üzere 17 partinin bir temsilcisi ve bunların oluşturduğu bir sekreteryaya bulunmaktadır. Bu siyasi partiler o kadar organize ve etkili çalışmaların içindedir ki herhangi bir siyasi partinin üyesi olmayanlar aç kalmaktadır; çünkü bütün yemek ve yiyecekleri bu partiler dağıtmakta ve sadece kendi üyelerini koruyup kollamaktadırlar.¹⁵³ Kamplardaki siyasi çekişmeler ve rekabet öyle bir boyuta gelir ki bu durum hemen herkesi rahatsız etmeye başlar ve şiddete varan çatışmalar da

¹⁴⁶ A.g.g; 17 Kasım 1946.

¹⁴⁷ A.g.g; 30 Kasım 1946.

¹⁴⁸ Bu komitenin bütün çalışanları Filistinli Yahudilerden oluşmaktadır. Kamp içindeki bütün görüşmeler, yapılan bütün çalışmalar, toplantılar, hazırlanan bütün raporlar da İbranice olarak hazırlanır. Bu komite tarafından yapılan seminer çalışmalarında yaklaşık 1800 kişi eğitimden geçirilir. Bu arada kampta tesis edilen bir matbaa vasıtasıyla gazete de çıkarılmaya başlanır. Bunlara ilaveten 4000 kitaplık bir kütüphane de göçmenlerin hizmetine girer. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İngiltere'de bulunan komitenin bürolarına gönderilecek raporlar ise İngilizce olarak hazırlanır.

¹⁴⁹ FO.PIO; News Item. 29 Ağustos 1946.

¹⁵⁰ FO.PIO; News Item. 29 Ağustos 1946.

¹⁵¹ FO. PIO; Communique nu. 7, 9 Eylül 1946.

¹⁵² Hürsöz; 14 Mayıs 1947.

¹⁵³ Shalom Eitan'dan aktaran <http://www.jewishgen.org/Yizkor/libkany/lip001.html>.

yaşanır.¹⁵⁴ Ayrıca gelecekte kurulacak bir İsrail devletinin askerî çekirdeğini oluşturmak için liderlik vasıflarına sahip kimseler arasında Haganah tarafından gizli bir kurs da açılır. Siyasi partilerin gönderdikleri öğretmen ve eğitimciler ise eğitimsiz, tecrübesiz ve pedagojik formasyondan yoksundurlar. Bu bağlamda çocuklar yaşlarına uygun olarak değil siyasi partilerin düşüncelerine göre sınıflara alınmaya başlanır. Bu derslerde çocukları özellikle hırsızlık, cinayet, soygun gibi kanun dışı faaliyetlerden uzak tutmak maksadıyla özel ihtiyaçlarına yönelik bazı dersler, Filistin ile ilgili dersler ve matematik konusunda haftada toplam 22 saatlik bir program çıkarılır.

İngiliz idaresi ise kampların işleyişi konusunda 18 Ağustos 1946 gününe kadar bilgi vermekten kaçınmayı tercih eder.¹⁵⁵ Kamplara ilk giren ise Cyprus Mail olur. Söz konusu gazetenin muhabirleri kamplara alınacak; ancak Yahudi göçmenlerle konuşmayacaklardır.¹⁵⁶ Gazetecilerin kampa geldiğini gören; ancak onlarla konuşmaları yasaklanan Yahudi göçmenler ise durumu protesto ederler, bayraklar ve marşlar eşliğinde 'Filistin, Filistin' diye bağırarak yürüyüşe geçerler.¹⁵⁷ Kampın ana kapısına kadar gelen göstericilerin üzerine İngiliz askerlerinin ateş açması sonucunda yaralananlar olur ve tansiyon iyice yükselir. Ortamı sakinleştirmek için Filistin gazetesi yazarı A. Fisherman İbranice bir konuşma yapmak zorunda kalır.¹⁵⁸ Yahudilerin kamplarla ilgili ilk şikayetleri verilen yemeklerin ve yiyeceklerin yetersiz olduğu, çocuklara ise süt verilmediği konusundadır.¹⁵⁹ Yahudi kamplarına BBC ve Reuter muhabirlerinin yanında Kıbrıs'ta yayımlanmakta olan Hürsöz, Vakıf, Haber ve Son Dakika gazeteleri adına Türk gazetelerinin ilk girişleri ise 9 Eylül 1946 tarihinde gerçekleşir. Bu tarihte kampta 2139 Yahudi göçmen bulunmaktadır.¹⁶⁰ Yahudi heyetinden İtzhak Posnar arkadaşları adına gazetecilere kısa bir konuşma yapar:¹⁶¹

¹⁵⁴ Shalom Eitan'dan aktaran <http://www.jewishgen.org/Yizkor/libkany/lip001.html>.

¹⁵⁵ FO.PIO; Communique. No.3. 16 Ağustos 1946.

¹⁵⁶ Hürsöz; 20 Ağustos 1946.

¹⁵⁷ İngiliz yetkililerin bu Yahudi kalabalıkla ilgili olarak kullandığı ifade ise "yığın, sürü veya grup" anlamına gelebilecek olan "mob" kelimesidir. FO.PIO; Communique Confidential Pres Comments. nu. 1, 18 Ağustos 1946.

¹⁵⁸ Hürsöz; 20 Ağustos 1946.

¹⁵⁹ İngiliz askerlerinin bundan sonra da özellikle silahlı nöbet tuttıkları kampların girişleri, ana nizamiyeler, nöbetçi kulübeleri gibi yerlerde Yahudi göçmenlere yaklaşımları çok da müsamahakar olmayacaktır. Örneğin 13 Ocak 1948'de Dikelya kampından Ksilodimbu kampına geçmek isteyen ve bu konuda izin almayan üç Yahudi de aynı şekilde İngiliz askerlerinin açtıkları ateş sonucu ağır yaralanırlar. İki kamp arasında yaklaşık 100 metre kadar bir mesafe bulunmasına rağmen İngilizler kendilerinden müsaade alınmadan kamplar arasında geçişlere kesinlikle izin vermediklerinden aykırı davranışlarda bulunan Yahudiler açılan ateş sonucu yaralanırlar. Hürsöz; 20 Ocak 1948. FO.PIO; Communique Confidential Pres Comments. nu. 1, 18 Ağustos 1946.

¹⁶⁰ Vakıf; 10 Eylül 1946.

¹⁶¹ Hürsöz; 10 Eylül 1946.

“Atlantik Beyannamesindeki prensiplere riayet edilmesini istiyoruz. Bu vaziyet karşısında sükût-u hayale uğradık. Temerküz kamplarından sonra kendimizi burada bulmakla çok hayret ettik. Buranın bir temerküz kampından bir farkı yoktur. Böyle bir şeyi düşünmek benim için çok güçtür. Bize ne olacağını bilmek isteriz. Hiçbir memleketin hiçbir kanunu bu vaziyetimize müsaade etmez. Herkes kendine ne olacağını bilmeyi arzuluyor. Bizi tel örgüler arkasına attılar. Bu hareket karşısında nazik davranacak değiliz. Hürriyet istiyoruz. Hürriyetten gayrisi boştur. Ve bunun da bir yolunu bulacağız. Bu sözlerimle her enterne edilmiş olanın hislerine tercüman oluyorum.”

Bu konuşmalara karışan diğer Yahudi temsilcileri de meselenin giyecek, yiyecek veya barınma meselesi değil, hürriyet meselesi olduğunu vurgularlar:¹⁶²

“Hiçbir zaman kamp inşasına yardım etmeyeceğiz. Yemeklerimizi biz pişiriyoruz fakat kamp inşa edemeyiz. Bize kamplar yapması için Alman esirleri getirilmiştir. Almanların yaptıkları kamplarda kalmayacağız. Daha evvel Almanlar bizim için temerküz kampları yapıyorlardı. Şimdi de aynı şeyi yapmaya sevk ediliyorlar. Bizi bir tek şey tatmin edebilir. Filistin’i istiyoruz. Filistin’den başka hiçbir yere gitmeyeceğiz.”

Evli Yahudiler için müstakil çadır verilmemesi, 4 evli aileye sadece bir çadırın verilmesi, hamile kadınlara ekstra yiyecek verilmemesi ve bakımsızlıkları da şikayet konusu olur.¹⁶³ Kamptaki görüntü içler acısıdır ve insanlar perişan vaziyettedir, giyecek bir şeyleri yoktur:¹⁶⁴

“...Üzerlerinde giyecek namına pek az bir şey var. Kızlar ve kadınlar kısa bir don ve göğüslük kullanıyorlar. Kimisi mayo ile. Erkeklerin hemen hemen hepsinin üst kısmı çıplak, bacaklarında ya renkli bir don veya kısa, kirli bir pantolon var...”

Gezi sonrasında gazetecilerin vardıkları ortak nokta ise “bu bahtsız ve vatansız” Yahudilerin durumunun iddia ettikleri kadar kötü olmadığı, “berbat bir mazinin ve aylardır çektikleri sıkıntı ve bilhassa hürriyetsizliğin”¹⁶⁵ acısıdır. İngiliz askerlerinin Yahudi göçmenlere nasıl davranacaklarını bilmemesi, tecrübesizlikleri, koordinasyonsuzluk ve altyapı eksikliği sonucunda kamplarda pek çok istenmeyen olay olur. Bu arada Yahudi göçmenlerle kampı dolaştığını ve American News Agency için görev yaptığını söyleyen Amerikalı gazeteci Claire Neikind 11 Eylül 1946 tarihine kadar tutuklanır.¹⁶⁶ Lefkoşa Belediye Başkanı I. Clerides ise Yahudi

¹⁶² A.g.g.; 10 Eylül 1946.

¹⁶³ A.g.g.; 11 Eylül 1946.

¹⁶⁴ A.g.g.; 11 Eylül 1946.

¹⁶⁵ A.g.g.; 11 Eylül 1946.

¹⁶⁶ Hürsöz; 8 Eylül 1946. FO.PIO Communique Confidential Pres Comments. News Item.11 Eylül 1946.

göçmenlerin adada geçirecekleri süre veya sayıları konusunda şahsen hiçbir itirazının olmayacağını belirtir.¹⁶⁷ Bu arada İtalya'dan, Polonya'dan kaçan Kaf-Gimel Yordei Hasira gemisi 785 yolcusuyla 18 Ağustos 1946 günü Mağusa'ya gelir. Knesset Yisrael gemisiyle gelen 3845 Yahudi ise Mağusa limanından Karaolos kampına götürülürken üzerinde "Kıbrıslı kardeşler! Auschwitz, Bucheuwad, Maidauek'deki Alman temerküz kamplarında fena muamele gören bizler için memleketinizin de bir temerküz kampı hâline getirilmesine müsaade etmeyiniz. Kıbrıslı kardeşler! Kıbrıs'ta bulunan Yahudilerin memleketleri olan Filistin'e gönderilmeleri için siz de gösteriler yapabilirsiniz."¹⁶⁸ yazan bildiriler dağıtırlar.

Gazetelerin Kamplara Tepkileri ve İzlenimleri

Karaolos dışında diğer kamplar da gazeteciler tarafından ziyaret edilir.¹⁶⁹ 5 Aralık 1946'da kampı ziyaret eden ekipte bu kampın mimarı İngiliz binbaşı G. J. Wilson da bulunmaktadır.¹⁷⁰ Kampta önce erkekler ve kadınlar için yapılmış 96 hasta kapasiteli klinik ziyaret edilir. Kampta daha ciddi hastalar ise Lefkoşa'ya sevk edilmektedir. Kampta 125 kişi kapasiteli aşhane ve yemekhane, 400 kişilik toplantı salonu dışında 15'er kişilik yatakhaneler bulunmaktadır.¹⁷¹ Barakalara sadece birkaç sandalye ve birer de soba konulmuştur. Bu kamplarda Yahudi göçmenler tarafından en çok söylenen şarkılardan birisi ise "Cyprus is also a Palestine / Kıbrıs da bir Filistin'dir" şarkısıdır. Küçük odalı barakalar evli Yahudilere verilirken göçmen sayısının artmasıyla bu uygulamaya son verilir ve aileler aynı barakayı paylaşmak zorunda kalır. Kampta ayrıca 24 duşlu iki banyo barakası da mevcuttur. Su ihtiyacını karşılamak üzere kampta büyük bir depo inşa edilir; fakat susuzluk kampların en büyük sorunu olmaya devam eder. Gazete, kampta toplam

¹⁶⁷ Belediye Başkanı ayrıca adaya gelecek insanlara şefkat ve merhamet gösterilmesi gerektiğini ve bu insanların bütün umutlarının dikenli teller arasında gölgelendiğini ifade eder. Adada yaşayan insanlar arasında Yahudi göçmenler konusunda ilk harekete geçenler de uzun zamandır adada yaşamakta olan Kıbrıslı Yahudilerdir. Larnaka kaza komiserine müracaat eden Kıbrıslı Yahudiler kendilerinin kamplara girebilmeleri konusunda yardımcı olunmasını talep ederler. Kendi aralarında bir heyet teşkil eden ve bir de sözcü seçen Yahudiler amaçlarının kamplarda kalanlara yardım olduğunu da açıklarlar. Bu arada oluşturulan bir başka heyet vasıtasıyla da ada sathında yardım faaliyetlerine girilir ve daha ilk etapta yaklaşık 100 Kıbrıs Lirası yardım toplanır. Para yardımlarına ilaveten özellikle giyecek malzemeleri ve elbiseler de toplanmaya başlanır. Kıbrıs'ta yaşamakta olan yaklaşık 100 kadar Yahudi'nin yardımcı olmaya çalıştıkları göçmenlerin bir kısmının daha önce Yunanistan'da yaşadıkları ve özellikle Selanik'te oturmakta oldukları öğrenilir. Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıslı Türklerin kamplara ve buralarda kalan Yahudilere karşı ilgileri ise genellikle savaş ekonomisiyle perişan olmuş ekonominin ve hayat şartlarının gittikçe kötüleşeceği yönündeki endişeleriyle doğru orantılıdır. Genellikle Rumca gazetelerin ısrarlı yazıları sonucunda bu konuda halk arasında belirgin bir hoşnutsuzluk ortaya çıkar ve Yahudiler adadan ayrılıncaya kadar artarak devam eder.FO.PIO; Communique Confidential Pres Comments. nu. 5, 14 Ağustos 1946.

¹⁶⁸ Hürsöz; 5 Aralık 1946.

¹⁶⁹ Ateş; 10 Aralık 1946.

¹⁷⁰ Hürsöz; 6 Aralık 1946.

¹⁷¹ A.g.g; 6 Aralık 1946.

3500 Kıbrıs'ının amele olarak çalıştığını, esir tutulan 800 Alman askerinin de aynı şekilde çalışmak zorunda olduklarını belirtir. Kampın komutanlığını ise C. J. Wilson isimli bir İngiliz binbaşı yapmaktadır. Bu arada göçmen kampıyla Dikelya bölgesi arasında doğrudan bir demir yolu hattı da mevcuttur. Xylotymbou'daki Yahudi kampının ortasından yol geçtiğinden İngilizler buraya ahşap kaplama bir üst geçit de yaptırırlar.¹⁷² Kamplarda çadırlar veya barakalar arasındaki sokaklarda ise isim mevcut değildir. Kampta kendilerine kimlik verilmeyen ve Hitler'in temerküz kamplarından kurtulmayı başaran Yahudiler, o kamplarda bile kendilerine birer kimlik verildiğini belirterek isimsiz bir yerde isimsiz kişilikler olarak yaşadıklarından yakınırırlar. Karaolos bölgesindeki yaz kamplarında zaman zaman göçmenlerin denize girmesine de müsaade edilir ve burada bir voleybol sahası da inşa edilir.¹⁷³

Kamplarda Gıda, Giyim ve Barınma İmkânları

İngilizler özellikle Karaolos bölgesinde göçmenlere mal satmak isteyenlere ve dükkân veya kantin çalıştırmak isteyenlere müsaade etmez.¹⁷⁴ Acil ihtiyaçlar bile Lefkoşa'da Malzeme, Nakliyat ve Pazarlama Kontrolörlüğü tarafından karşılanmaktadır.¹⁷⁵ Esasında bu kamplara gelirken yanlarında hiçbir şey getirmemiş olan Yahudi göçmenlerin alışveriş için paraları da yoktur. Daha sonraki dönemde İngilizlerin de müsaadesiyle limonatacı, saraç, terzihaneler ve marangoz atölyeleri açılır. Ayrıca Yahudi sanatçılar da taş ve tahtadan el işi eserler yapmaya başlarlar. Kamplarda yemeklerin hazırlanması ve pişirilmesinde sadece Yahudiler görevlidir ve yemekler büyük kazanlarda pişirilmektedir. Yahudi göçmenlere haftalık olarak peynir ve marmelat, günlük olarak da genellikle pirinç bulamacı ve etli patates yemeği verilmektedir. İngilizler yemeklerin gayet doyurucu olduğunu, Kıbrıslıların bile bu yemekleri yiyemediklerini söyleseler de Yahudiler yemeklerin kalitesinden ve azlığından şikayetçidirler. Kamplarda daha sonra Yahudi Merkez Komitesi tarafından meyve, dikiş malzemesi, gaz lambası ve bazı ufak ihtiyaç maddelerinin satıldığı kantinler açılır. Kıbrıslı Rumların bu "zavallı yaratıklara"¹⁷⁶ sevgi göstermekle beraber Yahudi göçmenlerin adaya getirilmeleri konusunda tepki gösterdikleri bir husus ise hayat pahalılığının artacağı, Kıbrıslıların ikinci planda kalacağı korkusudur. Ayrıca Yahudi

¹⁷² Kampların hiçbirinde isim olmamasına rağmen Yahudi göçmenler bu üst geçide "42. Cadde" ismini verirler. Kamplardan birine gizlice temiz su getirildiği veya kamplara yeni gelenler olduğu yönünde duyumların alınması üzerine "42. Cadde" üzerindeki trafik de yoğunlaşır. Böylece bu üst geçide yeni bir isim daha bulunur ve köprü Varşova'da Naziler tarafından Yahudilerin Aryan sokaklarında yürümelerini engellemek için yapılan köprüye atfen "Varşova Gettosu Köprüsü" olarak da anılmaya başlar.

¹⁷³ Hürsöz; 6 Aralık 1946.

¹⁷⁴ FO.PIO; News Items, 30 Ağustos 1946.

¹⁷⁵ FO.PIO; News Items, 17 Eylül 1946.

¹⁷⁶ Eleftheria; 16 Ağustos 1946.

göçmenlerin kamptan dışarıya çıkmalarına izin verilip verilmeyeceği de belli değildir.

Farklı ülkelerden ve farklı kültürlerden gelmiş olan insanların tek bir çatı altında barınmaları dinî alışkanlıkları farklı insanlar bağlamında yemek konusunda sıkıntıların çıkmasına neden olur. Örneğin Macarlar et yemeyi reddederler ve kendi kasaplarının kestiği etleri talep ederler.¹⁷⁷ Kültür farklılıkları da problemler yaratır. Yahudi Müşterek Yardım Komitesi tarafından Amerika'dan getirilen ve "Lee" fabrikası tarafından üretilen pantolonlar beklenmedik bir tepki yaratır. Pantolonları "Biz diplomat mıyız? Neden bu resmî giysileri bize gönderiyorlar?" diyerek giymeyen göçmenler yardımları da kabul etmez.¹⁷⁸ Tam olarak 52.384 Yahudi göçmenin barındığı kamplarda iki yılda 2000 çocuk doğar¹⁷⁹ ve erkek çocukların Yahudi geleneğine göre sünnet törenleri de burada yapılır. Kamplar deniz kıyısında olmasına rağmen çocukların denize girmelerine müsaade edilmez. İsrarlı girişimler sonunda sadece Kamp 64'te çocukların silahlı nöbetçilerin arasında denize girmelerine müsaade edilir.¹⁸⁰ Ortaya çıkan bu komik duruma daha fazla dayanamayan kamp komutanı Albay Dent de istifa eder ve adadan ayrılır.¹⁸¹

Kampın ilk yılında 500 bebek doğarken, yaklaşık 800 çift de evlenir. Kampta 1 yaşının altında 250'den fazla bebekle karşılaşan gazeteci Gruber bu durum karşısında hayrete düşer.¹⁸² Genellikle göçmenler arasında gerçekleşen evliliklerin dışında görevlilerle göçmenler veya kamp görevlileri arasında da evlilikler söz konusudur. İsveç'ten kaçıp gelen ve 800 genç kadını taşıyan Chaim Arlosoroff isimli geminin 28 Şubat 1947 tarihinde Kıbrıs'a gelmesinin ardından evliliklerin sayısında büyük bir artış ortaya çıkar. Yahudi göçmenler, siyasi parti temsilcileri ve yardım kuruluşlarının personeli bu bayanlarla evlenmek için yarışır.¹⁸³

Kamplarda çoğunluğu yaşlılar olmak üzere yaklaşık 400 kişi çeşitli sebeplerden hayatını kaybeder. Kamplarda hayatını kaybeden ilk İngiliz

¹⁷⁷ Laub; s. 15.

¹⁷⁸ A.g.e.; s. 25.

¹⁷⁹ Çocukların sünnetleriyle ilgili olarak sandak ve mohel tespit edilir ve Yahudi göçmenler gelenek ve göreneklerini bu kamplarda da yaşatmaya çalışırlar. Çocuklarla ilgili bu sünnet törenlerinde kirvelik görevini yapacak olanlar genellikle ailenin yaşça büyük bir üyesi olmakla birlikte bu özellik çok fazla ön plana çıkarılmaz. Sandak çocuğa kirvelik yapan kişi, Mohel ise sünneti yapan kişidir. www.hri.org/news/cyprus/eng/1998.

¹⁸⁰ Laub; s. 100.

¹⁸¹ a.g.e.; s. 100.

¹⁸² Bu kadar sıkıntılı bir ortamda nasıl çocuk doğurabildikleri sorusuna bir Yahudi kadının cevabı ise "Hitler'in kurallarına göre bir kadın eğer hamileyse derhâl öldürülür. Kadınlar kendi ırklarının devamını sağlamaktadırlar ve ölüm listelerinde de ilk sıradadırlar. Bugün çocuk doğurabilen bütün kadınlar birer çocuk yapmaya karardır. Bu bizim Hitler'e cevabımızdır. İşte İsrail'i böyle hayatta tutacağız. Bir çocuk doğurup yaşatabilirsene işte demokrasi budur." olur. Herald Tribune; 15 Ağustos 1948.

¹⁸³ Laub; s. 91.

askerini ise 9 Eylül 1946'da Karaolos'ta nöbette elektrik çarpmıştır.¹⁸⁴ Kamplarda hayatlarını kaybedenler Margoa adı verilen mezarlıkta gömülürler¹⁸⁵ ve bu, "unutulan adanın unutulmuş Yahudileri"¹⁸⁶ olarak ifade edilir.

Sağlık Konusunda Alınmaya Çalışılan Tedbirler

Yahudi Yardım Komitesi göçmenlere doktor ve hemşire bulmak için de girişimlerde bulunur; çocuk gelişimi konusunda uzman doktorlar, kadın doğum uzmanları dâhil doktorlar kamplarda istihdam edilirler.¹⁸⁷ Bu arada burada bebek kliniği dâhil farklı klinikler de açılır.¹⁸⁸ Kamplarda en yaygın hastalıklar cilt hastalıkları, salgınlar ve psikolojik rahatsızlıklardır. Acil durumlar dışında Yahudi göçmenler İngiliz doktorlar tarafından tedavi edilmeyi reddederler. Ağır hastalar ise Lefkoşa'daki İngiliz askerî hastanesine kaldırılırlar. Bu hastanede göçmenler için 400 kişilik bir kontenjan ayrılmıştır. Hastanede ebe ve hemşireler, diş hekimleri, psikolog ve psikiyatrlar da görev yapmaktadır. 29 Ağustos 1946 gününden itibaren kamplarda bir göz ve optik servisi de açılır.¹⁸⁹ Gözlükler ihtiyaç sahiplerine aciliyet durumuna göre ve parasız verilecektir.¹⁹⁰

Yahudi göçmenlere günlük 2100 kalori civarında ve genellikle ekmek, patates, sebze, süt, yumurta, margarin, çay ve etten oluşan gıdalar da verilir. Hamile kadınlara ise hamileliklerinin yirminci haftasından itibaren 550 kalorilik ekstra yiyecek yardımı yapılır.¹⁹¹ Mağusa'da mültecilere yardım edenler arasında Cafer Ertuğrul isimli Kıbrıslı Türk de bulunmaktadır.¹⁹²

"Çocukluğum zamanında bana annemin verdiği portakalları tellerin arasından Yahudilere veriyordum. Bir gün bir İngiliz askeri beni yakaladı ve tokatladı. Bunun üzerine annem derhâl Yahudi kampına giderek nöbetçi askeri etkisiz hâle getirdi ve silahını elinden aldı. Daha sonra da nöbetçi askerin silahıyla beraber kamp komutanının makam odasına girdi. İçeri girmesiyle beraber komutana öyle bir çıkıştı ki komutan ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilemedi. Komutan derhâl annemden özür diledi ve beni tokatlayan askeri çağırarak hem azarladı, hem de onun annemden özür

¹⁸⁴ FO.PIO; Communique Confidential Pres Comments. nu. 5, 11 Eylül 1946.

¹⁸⁵ FO.PIO; Communique nu. 6, 19 Nisan 1947.

¹⁸⁶ Bu kamplarda yaklaşık iki yıl kalmış olan Bar-Ilan Üniversitesi öğretim üyesi Meir Kasirer ile 17 Ağustos 2004 tarihinde yapılan görüşme.

¹⁸⁷ FO.PIO; News Item. 29 Ağustos 1946.

¹⁸⁸ FO.PIO; News Items. 30 Ağustos 1946.

¹⁸⁹ FO.PIO; News Items. 30 Ağustos 1946.

¹⁹⁰ Hürsöz; 1 Eylül 1946.

¹⁹¹ Gazeteci Ruth Gruber ise yaşadıklarını "Daha önce de Yahudilerle çok yakın irtibat içinde olmama rağmen dünyadan tecrit edilmiş vaziyetteki Kıbrıs'ta nelerle karşılaşacağım konusunda tamamen hazırlıksızdım." der.¹⁹¹ Kamplardaki sefaleti, susuzluğu ve ortalığa sinen pis kokuları ele alan Ruth Gruber "...Her akşam bu hapishane kamplarından ayrılıp Savoy Hotel'e döndüm ve bir saat banyo yaptım. Yine de üzerimdeki pis kokuyu gideremedim." diyerek ifade eder.

¹⁹² Cafer Ertuğrul ile 24 Nisan 2006 tarihinde Londra'da yapılan görüşme.

dilemesini emretti. Ertesi gün komutan bana bir kutu dolusu çikolata gönderdi. Komşuların anneme 'Hanife bunu nasıl yaptın? Askerler seni vurabilirdi.' sözlerine ise hiçbir zaman cevap vermedi.”

Kamplardan Kaçma Teşebbüsleri

Kamplardaki hayatın hapishane veya esir kampı şartlarında olduğunu iddia eden Yahudiler Mossad, Yahudi Yardım Komitesi ve kamplarda görev yapan Yahudilerin yardımlarıyla kamplardan kaçmaya da çalışırlar. Kaçma teşebbüslerinin neredeyse tamamı deniz kıyısındaki Karaolos bölgesindeki kamplarda gerçekleşir.¹⁹³ Kamptan kaçan olduğunda İngilizler bu görevlilerin evlerini de aramaya başlar. İngiliz kamp görevlileri yaptıkları açıklamalarda kamp bölgesine denizden yaklaşacak olan herhangi bir deniz aracına hiç tereddütsüz nöbetçi askerler tarafından ateş açılacağı ve bu deniz araçlarının kampa yaklaşmalarına müsaade edilmeyeceği yönünde ortalıkta dolaşan söylentilerin doğru olmadığı şeklinde bir açıklamada bulunur.¹⁹⁴ Bu arada kamplarda meydana gelen arbede ve kargaşalarda havaya ateş açan askerlerin görüntüleri Amerika'da ortaya çıkar.¹⁹⁵ Adanın çok küçük olması ve saklanacak fazla bir yer olmaması yüzünden kaçanlar kısa sürede yakalanırlar.¹⁹⁶ Kaçanların telleri keserek kaçması ise neredeyse imkânsızdır.¹⁹⁷ Tünel kazarak kaçanlar yanında ayrıca Lefkoşa'daki hastaneye sevk edilen Yahudiler de bir fırsatını bulup kaçmaya teşebbüs ederler.¹⁹⁸ Bu şekilde hastaneden ilk kaçma teşebbüsü 10 Eylül 1946 günü olur ve kaçan 2 Yahudi Limasol'da yakalanıp tekrar Karaolos kampına getirilirler. Dikenli tel örgülere rağmen bazen sahte bir kimlik kartı kullanmak suretiyle bazen gece karanlığında nöbetçilere fark ettirmeden kaçma teşebbüsleri söz konusu olur. Kaçmayı başaranlar için ikinci bir macera ise kendilerini Filistin'e götürecek bir gemiye gizlice binmeye çalışırken yaşanır. Kaçan Yahudilerle ilgili olarak gazetelere yaklaşık 1500 Yahudi göçmen yansıması olsa da aslında tünel kazarak kaçanlar 300 civarındadır.¹⁹⁹

Kamplarda İsyan Girişimleri

Kamplarda bütün Yahudilerin bildikleri kural, “Kampa ilk giren ilk gidecektir.” İlkesidir ve bunun dışında Kıbrıs'tan çıkmalarına müsaade edilenler Filistin'de acil ihtiyaç duyulan doktorlardır. Özellikle beyin cerrahi, genel cerrahi, iç hastalıkları gibi dallara ait doktorlar kura ve sıraya girmeden Filistin'e gönderilirler. İngilizler kendi kotalarına bağlı olarak ilk etapta

¹⁹³ Laub; s. 30.

¹⁹⁴ FO.PIO; News Items. 30 Ağustos 1946.

¹⁹⁵ Hürsöz; 24 Eylül 1946.

¹⁹⁶ FO.PIO; Communique Confidential Pres Comments. nu. 2, 28 Ağustos 1946.

¹⁹⁷ FO.PIO; Communique Confidential Pres Comments. nu. 2, 28 Ağustos 1946.

¹⁹⁸ FO.PIO; Communique Confidential Pres Comments. News Item.11 Eylül 1946.

¹⁹⁹ Laub; s. 31.

“hapishane adası”²⁰⁰ Kıbrıs’tan Filistin’e gönderilecek grupların 750 kişi olacağını açıklar fakat bu sınırlamaya genellikle uyulmaz.²⁰¹ Bu bağlamda kamplardan ayrılarak Filistin’e gitmesine müsaade edilen ilk grup kampa Yagar isimli gemiyle 14 Ağustos 1946’da Polonya’dan gelen 754 Yahudi arasından seçilecektir. İngilizler aynı şekilde 536 yolcusuyla 14 Ağustos 1946 günü Mağusa’ya gelen Henrietta Szold gemisinin yolcularının da seçmelere katılacaklarını bildirir ve sonuçta toplam 300 kişi Filistin’e gitmeye hak kazanır. Bu 300 kişi içinde ailesiyle olan 1-4 yaş arasındaki çocuklar ve kimsesiz çocuklar önceliğe sahiptir.²⁰² Ayrıca hamileliğinin son günlerini yaşayan kadınlar ve son olarak doktorların müsaadesiyle hastalar da ilk gruptadır.²⁰³ Böylece ilk gruba toplam 270 kişi seçilir. Geriye kalan 30 kişi de Yagar gemisiyle adaya gelenler arasından kurayla tespit edilir. İlk 300 kişinin dışında kalanlar da Yagar ve Henrietta Szold gemisinin yolcuları arasından seçilecektir. Susannah gemisiyle Filistin’de toplama kampına götürülen 375 Yahudi göçmen yüzünden Kıbrıs’tan Filistin’e gönderilecek Yahudi sayısı da 750’den 375’e indirilir. 150’den fazla Yahudi’nin Filistin topraklarına “yedirilmesinin”²⁰⁴ imkânsız olduğunu dile getiren Filistin’deki İngiliz yönetimi kotanın kesinlikle 150 kişi ile sınırlandırılması taraftarıdır. Bu şekilde kamplardan ayrılan ve 750 kişilik kotadan çok düşük bir sayıyla Hayfa’ya doğru yola çıkan S.S. Efthalia isimli ve Panama bandıralı gemide de toplam 150 Yahudi göçmen bulunmaktadır.

Kamplarda zorla ve silahların gölgesi altında tutulan Yahudi göçmenler tutuklu veya esir olduklarını düşünmeye başladıklarından kamplarda tansiyon giderek artmaya ve sinirler de giderek gerilmeye başlar. Kamplardaki ilk ciddi isyan hareketi de 18 Nisan 1947’de 55 numaralı kampta gerçekleşir. Önce İngilizlere karşı tepki ve isyan hareketi olarak başlayan gösteri; kalabalığın artmasıyla kampın ana girişinde büyük bir gövde gösterisine dönüşür, ana kapılar ateşe verilir.²⁰⁵ Bu arada kampa bir binbaşı komutasında takviye bir askerî birlik çağrılır. Kampı çevreleyen tellere gelerek gösterilerini sürdüren göçmenlerin üzerine ateş açılır ve Shlomoh Chaimson isimli Yahudi göçmen aldığı kurşun yaralarıyla derhâl ölür. İsteklerinin yerine getirilmediğini ileri süren Yahudi göçmenler 5 günlük açlık grevine de başlarlar. Hamile kadınlarla bebekli anneler dışında

²⁰⁰ Bir kaçma teşebbüsü sırasında ön plana çıkanlar ise başıboş köpeklerdir. Kamptan kaçmaya çalışan Yahudi, insanlara alışık olan bir köpeğin havlamasıyla yakalanır. Fırarın köpekler tarafından yarım kalması üzerine ertesi gün kamplardaki Yahudi organizasyonlar tarafından civardaki bütün sokak köpeklerinin öldürülmesi yönünde bir talimat gelir. Her ne kadar bu konuda bazı itirazlar olsa da bu talimat yerine getirilir ve onlarca köpek gönüllü bir grup tarafından öldürülür. Gruber; s. 45.

²⁰¹ FO.PIO; Communique nu. 3, 21 Nisan 1947.

²⁰² FO.PIO; Communique nu. 2, 29 Kasım 1946.

²⁰³ FO.PIO; Communique nu. 2, 29 Kasım 1946.

²⁰⁴ Filistin hükümetinin bu konuyla ilgili açıklamasında bu fiil “to absorb” olarak belirtilmektedir.

²⁰⁵ FO.PIO; Communique nu. 6, 19 Nisan 1947.

kamplardaki herkes bu açlık grevine katılır. Greve katılmayanlar ise 20 Nisan 1947 öncesinde kampa getirilen Yahudi göçmenlerdir.²⁰⁶ Daha sonraki dönemde ise bu açlık grevinin sadece bir göz boyama olduğu, greve katılanların yiyeceklerinin gizlice kamplara taşındığı ve az da olsa herkesin düzenli yemek yemeye devam ettiği öğrenilir.²⁰⁷ Ölen Yahudi göçmenin cenaze törenine katılan, cenazeyi omuzlarında taşıyan insanlar arasında Binbaşı Newman da bulunmaktadır.²⁰⁸ 22 Nisan 1947 günü Yahudilerin şartları kabul edilir ve derhâl uygulanmaya başlanır.²⁰⁹ Bunun hemen ardından daha önce kamplarda kalan Yahudiler tarafından reddedilen oranlardaki yiyecek maddeleri kamplara getirilmeye başlanır ve İngilizler çocuklardan başlayarak insanlara gıda takviyesinde bulunur.²¹⁰ Bir başka isyan girişiminde ise Yahudi Yardım Komitesine ait Dikelya'daki büro yağmalanır. Bu duruma sert tepki gösteren Yahudi Yardım Komitesi ise doktorlar ve öğretmenler dâhil kamplardaki bütün çalışanlarını geri çeker ve kamp dışına gönderir. Bu olaydan 4 gün sonra yapılan hareketin yanlışlığı belirtilerek Yahudi göçmenler tarafından özür dilenir ve çalışanlar tekrar görevlerine dönerler. Kampların kapatılmaması ve kamplarda nüfusun devamlı artması İngilizlere karşı öfkeyi de artırır. Örneğin 1947'de Mağusa'da demirli olan ve Hayfa ile Kıbrıs arasında Yahudileri taşıyan Ocean Vigour isimli gemi tahrip edilir.²¹¹

Kamplarda Eğitim ve Kültür Faaliyetleri

Vakit geçirecek ve kendilerini meşgul edecek herhangi bir faaliyetin içinde olmayan insanların sosyal düzene karşı isyan ve tepki içine gireceklerinin farkında olan İngiliz idaresi bu durumla ilgili acil tedbir alma yoluna gider. Bu arada Yahudi Yardım Komitesi de kamplarda 1947'de sayıları 1000 civarında olan çocuklar için ana sınıfı, kreş, ilkökul açar. Çocukların büyük bir kısmı İngilizler tarafından Kamp 65 olarak adlandırılan yaz kampında bulunmakta ve sabah saat 06.00'dan öğleyin saat 12.00'ye kadar eğitim almaktadırlar.²¹²

²⁰⁶ FO.PIO; Communique nu. 3, 21 Nisan 1947.

²⁰⁷ FO.PIO; Communique nu. 6, 19 Nisan 1947.

²⁰⁸ FO.PIO; Communique nu. 3, 21 Nisan 1947.

²⁰⁹ FO.PIO; Communique nu. 7, 22 Nisan 1947.

²¹⁰ Rum gazeteleri ise başta Eleftheria olmak üzere "Bugün Karaolos kampında kalan Yahudilerden ne kadar şikayet edersek edelim onlara sempati göstermekten kendimizi alamıyoruz. Pazar günü kampta olan hadiseler bu zavallıların durumlarını düzeltmek için hükümetin hemen harekete geçmesi lüzumuna bir işarettir." şeklinde görüş bildirirler. Elefthria; 20 Nisan 1947.

²¹¹ Laub; s. 43.

²¹² Ayrıca bu çocukların neredeyse tamamı farklı siyasi partilerin ve örgütlenmelerin koruması altında bulunmaktadır. Örneğin Knesset İsrail gemisiyle gelen toplam 3845 Yahudi göçmendeki 585'i çocuktur ve bu çocukların da %77'lik bir kısmını oluşturan 450'si öksüzdür. 1946'nın Aralık ayında kış kampı olarak bilinen Kamp 64 Xylotymbou kampı açıldıktan sonra çocukların büyük bir kısmı bu kampta toplanır. 29 Haziran 1947 tarihi itibarıyla bu kampta 985'i öksüz olmak üzere toplam 1775 çocuk ve genç barınmaktadır. Bu çocukların %43'ü Polonya'dan, %32'si

Büyükler için gün boyu verilen eğitimlerde ise Yahudi tarihi, gelenekler, protokol, görgü kuralları ve Filistin'deki sosyal hayat, Yahudi sanatçılar, şairler, dinî liderler, edebiyat ve kültür insanlarıyla ilgili dersler bulunur. Bu bağlamda Filistin'den akademisyenler, siyasi parti temsilcileri ve kendi konularında ön plana çıkmış insanlar bu kamplara birkaç günlüğüne gelerek insanları eğitir. Kamplardaki eğitim faaliyetleri konusunda en fazla ön plana çıkan ise merkez yönetimi Hayfa'da bulunan ve yetişkin eğitimini öncelikli hedef olarak tespit eden Rutenberg Vakfı ve Henrietta Szold tarafından kurulmuş olan ve genellikle öksüz ve yetim Yahudi çocuklar konusunda faaliyette bulunan The Youth Aliya örgütüdür. Ayrıca göçmenlere marangozluk, su tesisatçılığı ve elektrikçilik gibi konularda kurslar da verilir.²¹³ Kamplarda Yahudi göçmenler tarafından tiyatro ve dans grupları da oluşturulur.²¹⁴ Bu faaliyetlere ilaveten kamplarda Yahudi göçmenler tarafından 25 Eylül, 26 Eylül ve 27 Eylül günlerinde Yahudi yeni yıl kutlamalarına müsaade edilir.²¹⁵ Bu arada Filistin'de görev yapmakta olan Kraliyet Silahlı Kuvvetleri Din işleri Departmanından Yüzbaşı B. Ebstein de Kamp 60 ve Kamp 61'de görev yapmak üzere Kıbrıs'a gelir.²¹⁶ Kamplarda ayrıca futbol takımları kurulur ve bu futbol takımları ilerleyen günlerde İngiliz askerleriyle ve hatta adada esir tutulan Alman askerleriyle de futbol maçları yaparlar.

Exodus Gemisi ve 4554 Yahudi Mülteci

Konulan kota ve sınırlamalarla askerî tedbirlerin işlememesi üzerine İngiltere hükûmeti yeni bir strateji geliştirerek mülteci gemilerini Kıbrıs'a değil

Macaristan'dan, %13'ü Romanya'dan, %7'si Çekoslovakya'dan, geri kalan %5'lik kısım ise farklı ülkelerden gelen çocuklardır. Çocukların farklı siyasi partilere ve fikirlerle bağlı olmaları, kamplara geldikten sonra Siyonist ideolojiye uygun olarak yetiştirilmeleri ve kampların kendine has bir iç disiplin sisteminin bulunması nedeniyle kamplardaki zor yaşama şartları çocukları çok fazla etkilemez. Bu kamp daha sonra Yahudi göçmenler tarafından Kfar Noar olarak da isimlendirilecektir. Kamptaki çocuk sayısının her geçen gün biraz daha artmasıyla kamp arazisi de bölgedeki diğer kamp arazilerinin içine doğru genişlemeye başlar. Bu kampta çocuklara yönelik eğitim faaliyetleri Ocak 1947'den itibaren Chanoch Reinhold'un The Youth Aliya çerçevesinde kampta göreve başlamasıyla farklı bir boyut kazanır ve çocuklara geleceğe yönelik bir eğitim verilir. Özellikle çocukların daha rahat bir ortamda eğitim görmeleri konusunda çalışan Yahudi Yardım Birliği, "kamp içinde kamp" adı verilen bir sistem geliştirir ve yaklaşık 50 çocuk bu farklı uygulamadan istifade eder. Çocukların kendilerini özellikle fiziksel ve ruhsal olarak geliştirebilmelerini amaçlayan bu uygulamada çocuklara daha fazla yiyecek verilir. Günde üç yerine beş öğün yemek yiyen, beyaz çarşafalarda yatan, ders içi faaliyetlerde farklı uygulamalara tabi tutulan çocuklar günlük ortalama 3800 kalorilik gıda tüketirler. Böylece çocukların geçmiş unutmaları ve rahat bir ortamda sağlıklı büyümeleri hedeflenir. Kamplarda çocuklara yönelik eğitim vermek üzere Yahudi yardım kuruluşları tarafından büyük desteğin yanında İngilizler de bu konuda lojistik destek sağlamaya çalışırlar. Bu kişiler, kamplarda özellikle pedagojik formasyondan geçmiş kalifiye elemanlar arasından titizlikle seçilerek görevlendirilirler. P.I.O.; News Items. 30 Ağustos 1946.

²¹³ Laub; s. 21.

²¹⁴ FO.PIO; Communique nu. 1, 12 Eylül 1946.

²¹⁵ FO.PIO ;Communique nu. 3, 28 Eylül 1946.

²¹⁶ FO.PIO; Communique nu. 3, 28 Eylül 1946.

geldikleri ülkelere göndereceğini açıklar. Bu açıklamanın ardından “İngiliz yetkililerin taş kalpliliği ve ahlaki çürümüşlüklerine karşı göçmenlerin kahramanca mücadelesinin”²¹⁷ bir sembolü hâline gelen ve 4554 Yahudi mülteci taşıyan Exodus gemisi ortaya çıkar.²¹⁸ Gemi daha sonraki dönemlerde o kadar popüler hâle gelir ki bu konuda bir film bile çekilir.²¹⁹ Haganah tarafından 1947’de satın alınan gemi Filistin’e gitmeyi uman binlerce Yahudi mültecinin bulunduğu Fransa’nın Sète limanına gelir.²²⁰ Sète’de gemiye Honduras bayrağı çekilir. Exodus gemisi 11 Temmuz 1947’de Akdeniz’e açıldığında İngiliz donanmasının en güçlü gemilerinden The Mermaid, HMS Ajax, Cardigan Bay, The Mermaid, Childers, Chequers, Charity, Chieftain Cheviot destroyerleri arasında yoluna devam eder²²¹ ve 18 Temmuz 1947’de Hayfa limanında durdurulur.²²² İngiliz savaş gemilerinin çarpması sonrasında 2 mülteci ve 1 mürettebat hayatını kaybeder. Yahudi göçmenler ise kendilerini patates, boş kutu ve konserveler atarak savunurlar.²²³ Gemidekiler daha sonra üç farklı gemiye nakledilerek Port-de-Bouc’a geri gönderilirler. Bu üç İngiliz gemisi Fransız basını tarafından “Yüzen Auschwitz” olarak adlandırılırlar.²²⁴ Gazetecilerin bu olayı öğrenmesi ve dramatik tablolar çizerek dünya kamuoyuna yansıtması üzerine bütün dünyanın tepkisini üzerinde toplayan İngiltere ise geri adım atar ve mültecilerin geldikleri yerlere iade edilmeyeceklerini açıklamak zorunda kalır. Hemen arkasından Exodus yolcuları tekrar Kıbrıs’a getirilirler.²²⁵ Böylece gemi, “Yahudilerin ne kadar çaresiz ve zayıf, İngilizlerin de ne kadar zalim olduklarını”²²⁶ göstermek için mükemmel bir fırsat olur.

Öte yandan Birleşmiş Milletlerde Filistin’in taksimi konusunda Türkiye’nin aleyhte bir tutum sergilemesi Arap ülkeleri tarafından “ebediyen minnettarlıkla karşılanacağı” ifadesiyle karşılanır.²²⁷ 15 Mayıs 1948 tarihinde İsrail devletinin kurulmasından sonra da Türkiye’nin Yahudi göçmenlere yardımları devam eder.²²⁸ Şubat 1949 tarihinde ise kamplar kapatılır ve

²¹⁷ www.jafiorg.mil/education/100/act/38zion.html.

²¹⁸ Ruth Gruber; *Destination Palestine*, Current Boks Pres, Newyork, 1948, s. 17.

²¹⁹ 1960 yapımı olan filmde başrolleri ise Amerikalı ünlü aktör Paul Newman ile Eva Marie Saint, Peter Lawford, Sal Mineo arasında paylaşılır. Filmin yönetmenliğini ise Otto Preminger yapmaktadır. Filmin asıl ilham kaynağı ise 1958 yılında çok satanlar listesinde rağbet gören aynı adlı kitabın Amrikalı yazarı Leon Uris olur. Filme ilham kaynağı olan bir diğer yazar ise Ruth Gruber ve “*Destination Palestine (Rota Filistin)* isimli kitabı olur.

²²⁰ Yehuda Bauer; *Flight and Rescue; Brichah*, Newyork, 1970, s. 316.

²²¹ Bethell; s. 321.

²²² a.g.e.; s. 327.

²²³ www.jafiorg.mil/education/100/act/38zion.html.

²²⁴ Bethell; s. 333.

²²⁵ www.washington-report.org/backissues.

²²⁶ www.washington-report.org/backissues.

²²⁷ BA.; 030.10.266.793.49.

²²⁸ Örneğin BM Genel Sekreteri Trygve Lie tarafından Başbakan Recep Peker’e yapılan Filistin muhacirlerine çadır yardımı konusundaki öneri 9 Aralık 1948 tarihli toplantıda ele alınır ve

İsrail'den gelen gemiler vasıtasıyla 10.000 civarında Yahudi göçmen de kamplardan ayrılır.

Kamlara Getirilen Yahudi Göçmenler ve Gemiler

29 Temmuz 1946-14 Nisan 1948 döneminde kamplara gelen ve ayrıldığı tarih, çıkış yaptığı ülke ve yolcuları tespit edilebilen gemiler ve yolcuları aşağıdadır.²²⁹

Kızılay tarafından 2000 mahruti çadır gönderilmesi kararlaştırılır. BA.; 030.18.01.02. 118.80.14. BA.; 030.01.124.799.5. BA.; 030.01.124.799.5.

²²⁹ Toplam 39 seferde adaya 52.384 Yahudi göçmen getirilir; ancak burada belirtilen gemiler dışında da adaya gelen gemiler söz konusudur. Örneğin bu listede 15 Mart 1946 tarihinde Empire Rival gemisiyle gelen 544 erkek ve 153 kadın dışında 5 Ekim 1947 tarihinde Empire Rest vapuruyla gelen 390, Empire Comfort'la gelen 398, Snow Smith'le gelen 829 Yahudi göçmen, 4 Ekim 1947 tarihinde Empire Shelter'la gelen 402 Yahudi yoktur. Hürsöz; 7 Ekim 1947.

Geminin İsmi	Ülke	Ayrılış	Varış	Yolcu	Yolcusu
Yagar	Fransa	29.07.1946	14.08.1946	754	Polonya ve diğer
Henrietta Szold	Yunanistan	03.07.1946	14.08.1946	536	Yunanistan Macaristan
Katriel Yaffe	İtalya	30.07.1946	18.08.1946	601	Polonya Romanya
Kaf-Gimel Yordei Hasira	İtalya	02.08.1946	18.08.1946	790	Polonya ve diğer
Arbah HeruyotSS. Empire Heywood	İtalya	23.08.1946	04.09.1946	1032	Polonya ve diğer
Palmach	İtalya	11.09.1946	23.09.1946	630	İtalya, Yunanistan
Bracha Fuld	İtalya	09.10.1946	21.10.1946	806	Polonya-Romanya
Latrun	Fransa	19.10.1946	02.11.1946	1252	Polonya ve diğer
Knesset Yisrael	Yugoslavya	08.11.1946	30.11.1946	3845	Romanya
Rafiah	Yugoslavya	26.11.1946	12.12.1946	785	Romanya
Lanegev	Fransa	18.01.1947	17.02.1947	647	Polonya
Hama'apil Ha'almoni	Fransa	03.02.1947	17.02.1947	796	Polonya
Chaim Arlosoroff	İsveç	27.01.1947	28.02.1947	1348	Polonya Almanya
Ben Hecht	Fransa	22.02.1947	10.03.1947	626	Polonya FransaTunus
Shabbatai Lozinsky	İtalya	04.03.1947	13.03.1947	848	Polonya
Moledet	İtalya	23.03.1947	30.03.1947	1563	Polonya
Theodor Herzl	Fransa	01.04.1947	15.04.1947	2641	Polonya Macaristan
Shear Yashuv	İtalya	06.04.1947	23.04.1947	768	Polonya
Hatikva	İtalya	08.05.1947	17.05.1947	1416	Polonya ve diğer
Mordei Hageittaot	İtalya	13.05.1947	25.05.1947	1457	Polonya

Yehudah Halevi	Cezayir	10.05.1947	31.05.1947	460	Kuzey Afrika
Shivat Tzion	Cezayir	16.07.1947	28.07.1947	411	Kuzey Afrika
Yud-dalet Chalalei Gesher-Haziv	İtalya	16.07.1947	29.07.1947	685	Polonya ve diğer
Af-al-pi	İtalya	15.09.1947	27.09.1947	434	Polonya ve diğer
Geula	Bulgaristan	26.09.1947	02.10.1947	1388	Romanya
Medinat Hayehudim	Bulgaristan	26.09.1947	02.10.1947	2644	Romanya
Kadima	İtalya	05.11.1947	16.11.1947	792	Polonya-Romanya Macaristan
Lo Tafchidumu	İtalya	11.12.1947	24.12.1947	884	Polonya-Romanya Macaristan
Kaf-tet b'november	Korsika	14.12.1947	29.12.1947	680	Romanya Macaristan Kuzey Afrika
Atzmout (Pan Crescent)	Bulgaristan	26.12.1947	01.01.1948	7612	Romanya Bulgaristan
Kibbutz Galuiot Pan York	Bulgaristan	26.12.1947	01.01.1948	15.557	Romanya
Lamed-Hei Giborei Kfar Etzion	İtalya	16.01.1948	01.02.1948	274	Romanya-Macaristan Polonya
Yerushalayim Hanetzura	İtalya	03.02.1948		670	Romanya-Macaristan Polonya
Lakomemiut	Fransa	08.02.1948	20.02.1948	699	Avrupa-Kuzey Afrika
Bonim Velochamim	Yugoslavya	18.02.1948	28.02.1948	1002	Bulgaristan
Yechiam	İtalya	09.03.1948	28.03.1948	767	Macaristan-KuzeyAfrika
Tirat Zvi	İtalya	03.04.1948	12.04.1948	798	Farklı Ülkeler
Mishmar Haemek	Fransa	14.04.1948	24.04.1948	788	Farklı Ülkeler
Nachshon	Fransa	14.04.1948	26.04.1948	553	Farklı Ülkeler

Sonuç

Savaş dönemi bütün Avrupa'yı kasıp kavuran bir Nazi dehşeti içinde geçmesine rağmen başta Yunanistan olmak üzere Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Avusturya ve hatta Fas ve Cezayir gibi Afrika ülkelerinden binlerce Yahudi de Gestapo'nun gazabına uğrar, binlercesi toplama kamplarında ve gaz odalarında hayatlarını kaybeder. Hayatta kalmayı başaran, bir şekilde ülkelerini terk ederek kaçmaya çalışan ve büyük oranda da Filistin'e gitmeye çalışan Yahudilere ise neredeyse hiçbir ülke yardımcı olmaz ve destek vermez. İngiltere uzun vadeli politikasına uygun olarak Yahudi göçmenlere sınırlama ve kısıtlamalar getirirken ayrıca askerî tedbirlerle de göçmenleri taşıyan gemileri Akdeniz'de durdurarak onları Kıbrıs'a yönlendirir. Diğer Avrupa ülkelerinin de ıstırap çeken bu insanlara yardımları yok denecek kadar azdır ve bu ülkeler son derece gönülsüzdür. Özellikle gemilerle Karadeniz ve Marmara'yı geçerek Akdeniz'e ulaşmayı ve Filistin'e gitmeyi planlayan Yahudi göçmenlere yardım konusunda en büyük destek ise Türkiye'den gelir. Savaş ve Alman işgali sırasında 'Büyük Açlık'²³⁰ dönemini yaşayan, günde ortalama 3000 kişinin açlıktan öldüğü Yunanistan'a yardım eden, İtalyan ve Alman esirlerinin mübadelesini tarafsızlığını koruyarak İzmir ve Mersin'de gerçekleştiren Türkiye ayrıca Almanların ve İngilizlerin elindeki esirlere, işgal altındaki ülkelerdeki muhtaç insanlara yardım konusunda da tamamen insani nedenlerle ön plana çıkar. Avrupa'nın dört bir köşesindeki esirlere, parçalanmış ailelere ve muhtaçlara çeşitli gıda malzemeleri ve yardım paketleri gönderilirken Nazilli, Niğde, Muğla, Nevşehir, Edirne başta olmak üzere pek çok ilde aşevleri ve kamplar kurularak Türkiye'ye sığınmış veya iltica etmiş insanlara destek sağlanır.

Yahudilerin Filistin'den önce İngiltere tarafından zorla getirildikleri Kıbrıs'taki kamplar 'özel hayatın bilinmediği bir cehennem, insanoğlu tarafından inşa edilmiş en çirkin mimari, açık hava hapishanesi' olarak nitelendirilirken İngilizlerce bu göçmenleri 'yığın, güruh, kaçak, yasa dışı, kanunsuzlar' olarak ifade eder. Böylece 'unutulan adanın Yahudileri' altyapısı olmayan, yazın sıcaktan, kışın soğuktan perişan oldukları, susuzluktan kırıldıkları ve aç kaldıkları, askerî düzenin hâkim olduğu bir tür esir kampında iki seneyi aşkın bir süre geçirmek zorunda kalırlar. Bütün bu olumsuz ve zor şartlara rağmen Türkiye'nin devlet geleneğine sahip büyük bir devlete yakışır vakar ve olgunluk içerisinde bu insanlara yardıma devam etmesi ise bugün bile hatırlanması ve ibret alınması gereken bir tarih sayfasıdır.

²³⁰ İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi işgaline uğrayan Yunanistan'a Türkiye'nin yardım faaliyetleriyle ilgili olarak bk. Ulvi Keser; Yardım Et Komşu; İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Yunanistan'a Yardım Faaliyetleri, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yay., Ankara, 2005.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE'DEN FİLİSTİN'E TRANSİT GEÇEN YAHUDİ MÜLTECİ GEMİLERİ

Arş. Gör. Fahriye EMGİLİ*

İkinci Dünya Savaşı yılları, tüm dünyanın olduğu gibi Türkiye'nin de savaş sonunda toplumsal, kültürel, siyasal ve sosyal alanlarda yeniden şekillenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı yıllarının Türkiye'de her açıdan incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmamızda, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudi mültecilerin Türkiye üzerinden Filistin'e taşınması sırasında Türk kara sularında yaşanan gemi faciaları; mülteci sorununa Türk hükûmetinin yaklaşımı incelenmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte Türkiye'ye Yahudi göçü kitleler hâlinde mi oldu ya da Türkiye sadece transit geçiş konumunu mu üstlendi sorusuna da yanıt aranacaktır.

Adolf Hitler'in 20 Ocak 1933'te iktidara gelmesiyle dünyada ve Türkiye'de yeni bir dönem başladı. Hitler'in Alman Yahudilerine karşı uyguladığı boykot yüzünden, Almanya'da yaşamaları imkânsızlaşan Yahudiler başka ülkelere göç etmeye başladılar. Türkiye de bu göçten etkilenen ülkeydi. Almanya ve Alman işgali altındaki bölgelerden sürülen Filistin'e gitmek için Türkiye'den transit geçiş yapan Yahudi mültecilerle dolu gemilerin Türk denizlerine gelişlerine sık rastlandı.

Özellikle Hitler'in Almanya'da iktidara geldiği Ocak 1933'ten itibaren Türkiye kapılarını Yahudi mültecilere açmıştı. Ancak savaş döneminde Yahudi mülteciler Türkiye'ye seçilerek kabul edilmişlerdi. Avrupa'dan kaçan Yahudi mültecilerin Türkiye'den transit geçerek Filistin'e gitmelerine geçiş izni verilse de yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye girişleri ve Türkiye'de ikamet etmeleri yasaklandı.

1938'de ardı ardına çıkarılan iki kanunla Türkiye, topraklarına göç etmek isteyen Yahudilere karşı sıkı önlemler almıştı. Bunlardan ilki, 28 Haziran 1938'de yürürlüğe konulan Pasaport Kanunudur. Yabancı uyrukluların Türkiye'ye girişini düzenleyen bu kanunun 4. maddesiyle Türkiye'den transit olarak geçip gitmek istedikleri hâlde yanlarında yeterli para veya imkânları olmayanlar ile gidecekleri memleketler için vizeleri bulunmayan yabancı uyrukluların Türkiye'ye girişleri engellenmişti¹.

1938'in Kasım ayında Sohnut başkanı Haim Weizman, İstanbul ve Ankara'daki resmî makamlarla temaslarda bulunmuş, bu temaslarda Türk hükûmetine Nazi Almanya'sından kaçmak isteyen Yahudilerin Türkiye'ye

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihî Ana Bilim Dalı. femgili@hotmail.com.

¹ Düstur, 3.Tertip, C. 19, s. 1594-1605, 28 Haziran 1938 tarih ve 3519 sayılı "Pasaport Kanunu".

yerleştirilmelerini teklif etmiştir. Weizman, bu teklifin kabul edilmesi hâlinde Türkiye'ye önemli miktarda dış kredi sağlanacağını da belirtmiştir.²

Konunun hükûmette tartışılması sırasında bazı bakanlar 200.000 kadar Yahudi'nin Türkiye'ye yerleştirilmesinin çok zor olacağı ve Türkiye'nin millî yapısına zarar vereceği düşüncesiyle bu teklife karşı çıkmışlardır.³ Ancak Türk vatandaşlarından olup muntazam ve kanunen muteber vesailerle seyahat eden Yahudilerin memleketimize gelmelerine engel olunmaması için müfettişliklere ve vilayetlere talimat verilmiştir (28.02.1939).⁴

Kabul edilen diğer kanun ise yabancı uyrukluların Türkiye'de ikametlerini düzenleyen kanundur. Buna göre yabancı uyrukluların sınır dışı edilmeleri Türk ırkına mensup olup olmama ölçüsüne göre değerlendirilmekteydi. Türk ırkına mensup olanların sınır dışı edilmeleri İcra vekilleri heyetinin alacağı karara bağlı iken çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan ecnebi göçebelerin sınır dışı edilmelerinde sadece Dâhiliye Vekâleti yetkili kılınmaktaydı.⁵

Türkiye için Yahudilerin Filistin'e geçiş işlemlerinin nasıl gerçekleştirileceği de ayrı bir sorundu. Bu amaçla, Dâhiliye Vekâleti'nce Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'na 1938 Ocağında karşı karşıya kalınan Yahudi mültecileri ile ilgili ne yapılabileceğine ilişkin görüş sorulmuş: Türkiye'de yerleşmiş yabancı uyruklu Yahudiler hakkında ne gibi işlemler yapılacağı, Türkiye'ye gelmiş ve hâlen Türkiye'de bulunan yabancı uyruklu Yahudilerin yerleşmiş sayılıp sayılmayacakları; bir Yahudi'nin Türkiye'de müesses ve iş sahibi olduğunun ne gibi vasıflarla belirleneceği, bu iş tutma durumunun hangi tarihten önce olursa geçerli sayılacağına dair sorulara yanıt aranmıştır.⁶ Ardından, Türkiye'ye kabul edilecek ve gelecek olan Yahudi mülteciler için belirlenen şartlar şöyleydi:⁷

Romen tebaası Yahudiler Türkiye'de iki aydan fazla oturamazlar.

Türkiye'ye geçici olarak gelecek Yahudi veya Yahudi ailelerin, Türkiye'den sonra gideceği yerin vizesini mutlaka almış olması gerekmektedir.

² Federal Almanya Devlet Arşivleri; Pol VII, Türki 36, 30 Kasım 1938 tarihli belge.'den aktaran Bali; s. 334.

³ Rifat N. Bali; Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni [1923–1945], İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 335.

⁴ Ankara Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA; Bundan sonra bu şekilde verilecektir.), Fon Kodu: 030.10.0.0., Yer no: 110.736.7.

⁵ Düstur; 3.Tertip, C. 19, s. 1649–1655, 29 Haziran 1938 tarih ve 3529 sayılı "Ecnebilerin Türkiye'de ikamet ve seyahatleri hakkında kanun".

⁶ 25.1.1938'de Yaluva'dan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'dan telefonla alınan talimatın sureti: Hariciye Vekâleti Vekili Bay Saraçoğlu Şükrü'ye. BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0. Yer nu: 110.736.5.

⁷ Dönemin Emniyet Müdürünce Başvekâlet Müsteşarı Vehbi Demirel'e 6 Nisan 1939'da Yahudi meseleleri hakkında sunulan maruzat; Yahudiler ile ilgili çözülmesi istenen sorulara yanıt aranıyor. Bk. BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0. Yer no: 110.736.5.

Yahudi mültecilere Türkiye'de ancak bir ay geçici ikamet izni verilebilir.

Geçici olarak gelen her Yahudi ve her Yahudi ailesi, Türkiye'de (İstanbul'da) ikamet ettiği zaman zarfında geçineceği; Türkiye'den dönerken bineceği vapurun navlun masrafını ödeyecek kadar parasını Konsolosluk'a ve Türk polisine nakit olarak gösterecektir. Bu, kişi başına 300 Türk lirası, döviz olduğu takdirde de 150 lira olarak tespit edilmiştir.

Göçmen olarak Türkiye'den (boğazlardan ve İstanbul'dan ve şimendifer tarikiyle İstanbul'dan) geçecek olan her Yahudi ve Yahudi ailesinin İstanbul'a geçici dahi olsa çıkmaları yasaktır. Boğazlardan geçecek Yahudi muhacirlerin miktarı daha önce Dâhiliye Vekâleti'ne bildirilmelidir. Bu gibilerin İstanbul'da geçici olarak kalabilmesi yukarıdaki şartları taşımalarına bağlıdır. Mültecileri karaya çıkartıp çıkarmamak polisin iznine tabidir.

Geçici olarak Türkiye'ye gelecek göçmen Yahudilerin azami miktarı ayda 200 kişiyi geçmeyecektir. Bu miktardan fazla Yahudi'nin gelmesi ancak gelecek olanlar kadar Yahudi'nin Türkiye'yi terk etmiş olmasına bağlıdır.

Türk hükûmeti, bu belirlenen şartları taşısa dahi Yahudileri kabul edip etmemekte ve dilediği zaman sınır dışına çıkarmakta yetkili olacaktır⁸.

Transit geçiş konumundaki Türkiye, bu dönemde neredeyse bir Yahudi göçmen akınına uğramıştır. Avrupa'dan kaçan Yahudi mültecilerin Türkiye'den transit geçerek Filistin'e gitmeleri için transit geçiş izni Hükûmette yapılan uzun müzakerelerde görüldü.

Alınan kararlar doğrultusunda transit geçişe uygun olarak refakatlerinde bulunan 40 öğretmen ve mürebbiye eşliğinde 450 Alman vatandaşı Yahudi çocuğunun Filistin'e gitmelerine, kafielerin elliser kişiden oluşması ve programa dâhil her kafilenin memleketimizden çıkmadan bir diğer kabilenin kabul edilmemesi şartıyla 29/8/1938 tarih ve 3/9498 sayılı kararname çerçevesinde Türkiye'den transit olarak geçmelerine izin verilmesi, Yahudi Mültecilerin Türkiye Üzerinden Transit Geçmelerine dair bir kararname icra vekilleri heyetince 30 Ocak 1941'de kabul edilmiştir.⁹

Bu kararname 1938 tarihli yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye gelişleri ile ilgili kararnamenin yerine geçmiştir. Buna göre bulundukları ülkelerde yaşama ve dolaşım hürriyetleri açısından kısıtlamaya tabi olan yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye girişleri ve Türkiye'de ikamet etmeleri yasaklanmaktaydı.¹⁰ Ancak Yahudiler arasından Türkiye'de çalışmaları millî çıkarlar açısından faydalı ve gerekli olanların başvuruları hâlinde Türkiye'ye girişlerine istisnai olarak izin verilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹

⁸ BCA; Fon Kodu: 030.10.0.0., Yer nu: 110.736.5.

⁹ BCA; Fon Kodu: 030.18.01.02., Yer nu: 92.85.5.

¹⁰ Tasviri Efkar; 12 Şubat 1941.

¹¹ Macaristan'daki Manfred Weis Firması ile Sümerbank arasındaki işlerin bitirilmesi için gelecek olan Macar Yahudi Laszlo Tanczos'a vize verilmesi. Bk. BCA, Tarih: 11/10/1941, Sayı: 2/16712,

Kararname ile aynı zamanda Yahudilerin transit işlemleri bir düzene de bağlanmaktaydı. Bu bağlamda, Türkiye'den ayrıldıktan sonra gidecekleri ülkeye ait transit vizelerine ve yolculuk biletlerine sahip Yahudilere transit vizesinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Hükûmet, Filistin'e gitmek için transit vizesine sahip Yahudi mültecilerin Türkiye'ye ayak basmamaları koşuluyla Türkiye'den gemi veya kara yolu ile geçişlerine izin vermektedir.¹²

Bu düzenlemelere bağlı olarak aynı tarihlerde Polonya, Romanya, Macaristan, Yugoslavya, İspanya, Çekoslovakya, Hollanda, Fransa ve Almanya uyruklu Yahudilerin artan transit geçiş istekleri karşısında, bu ülkelerin uyruğu olan 4687 Yahudi'ye transit geçiş vizesi verilmesi icra vekillerince kabul edilmiştir.¹³

Türkiye'nin Almanya ile 2 Ağustos 1944 gecesi siyasi ve iktisadi ilişkilerini kesmeye karar vermesi ile Ankara Radyosu Türk Hükûmeti, Yahudi göçmenlerine yardım etmeye her zaman hazırdır beyanında bulunuyordu. Basında da Hükûmetin Avrupa'dan gelip transit olarak Filistin'e giden Yahudi mültecilere her türlü kolaylığı göstereceği yer almaktaydı.¹⁴

Yeni gelişen bu durumla bağlantılı olarak Filistin'e gitmek üzere Türkiye'ye gelen Yahudilerin Suriye makamları tarafından kabul edilmemesi karşısında, bu sorunu Türkiye çözümlmek zorunda kalmıştır. Bu amaçla İslâhiye'de bekleyen 105 Yahudi'nin vize işlemleri tamamlanıncaya kadar İstanbul'da kalmaları ve İslâhiye'den ilk hareket edecek trenle İstanbul'a iade edilmeleri kararlaştırılmıştır. Bulgaristan'dan Filistin'e göç etmek isteyen fakat ellerinde İngiliz vizesi olduğu hâlde Suriye tarafından kabul edilmeyen 51'i erkek 54'ü kadın olan bu kafilenin İslâhiye'de konaklaması ile ilgili haberlere basından ulaşıyoruz. Kafiledekilerle yapılan görüşmelerden Sofya'daki yaşam düzeylerine ilişkin alınan yanıtlar kısa ancak bireyin içinde bulunduğu göç psikolojisini yansıtmaları açısından, Yahudi bir mültecinin

Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer nu: 96.86.16; Türkiye ile Macaristan arasında yapılacak pamuk takas müzakerelerine katılacak Macar temsilcileriyle birlikte Macar uyruklu Yahudi Etienne Vago'ya yurdumuzda kalma izni verilmesi. Bk. BCA; Tarih: 14/2/1942 Sayı: 2/17333 Dosya: 88-302 Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer nu: 97.117..20;Yahudi ırkından Mechel Ziering'in İstanbul'daki Nijat ve Ferruh Şeşbeş'e ait Demir ve Çelik Fabrikasında çalıştırılması. Bk. BCA; Tarih: 8/12/1942, Sayı: 2/19153, Dosya: Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer nu: 100.103.4; Sümerbank'ca kurulması düşünülen boru fabrikası için Yahudi uyruklu Ladislav Tanczos'a üç ay kalmak üzere vize verilmesi. Bk. BCA, Tarih: 3/2/1943, Sayı: 2/19390, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer nu: 101.7.16.

¹² Romen, Çek ve Polonya Yahudilerinden 366 kişinin ellerinde Suriye ve Filistin için geçerli vizeleri olmasına karşın bunların 17-48 yaş arasında olanların vizeleri dahi olsa Suriye'den geçmelerine Suriye makamlarınca engel olunduğundan bunların konsolosluklarımızca ayrılmasıyla elli kişilik kafileler halinde Türkiye'den geçmeleri için transit vizesi 28 Eylül 1940'da verilmiştir. Bk. BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02., Yer nu: 92.94.19.

¹³ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02., Yer nu: 93.117.7.

¹⁴ Haber Akşam Postası, 8 Ağustos 1944; Örneğin, Sofya Konsolosluğu'ndan verilen transit vizesi ile Filistin'e gitmek üzere Türkiye'ye gelen Bulgar Yahudilerinden Sani Koise Almosnino ile eşi Berte ve üç çocuğu ile Türkiye'de oturmalarına iki ay süreyle izin verilmiştir (27.10.1944). Bk. BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer nu: 106.75.15.

yaşadıklarını özetleyen şu sözleri: Bu hususta açıkça bir şey söylememize imkân yoktur. Tahsilimizi evimizi barkımızı bırakıp Filistin'e gitmenin manası herhâlde sizce de malumdur¹⁵ oldukça nettir.

Yahudilerin savaş sırasında Türkiye ve Türkiye üzerinden Filistin'e göç etmek istemelerinin sebebi 1940-1941 arasında Romanya'da Yahudilere karşı sertleşen tutumun artması ve beraberinde Yahudilerin ekonomik ve toplumsal anlamda birçok kısıtlama ile karşı karşıya kalmalarıydı.¹⁶ Romanya'da savaş yıllarında, Yahudiler için çalışma kampları kurulmuş, buralarda açlık, soğuk, kötü koşullar nedeniyle binlerce Yahudi ölmüştür. Ayrıca Kuzeydeki Beserabya bölgesi geri alındığında buradaki Yahudi topluluklar imha edildi. Romanya Yahudileri, Macaristan'da dindaşlarının toptan imhasının kendi başlarına da gelebileceği endişesiyle paniğe kapıldılar; onlar için tehlikeli bir yolculuğa girişmekten başka bir çare kalmamıştı. Bütün bu saydığımız nedenlerden dolayı Romanya Yahudileri Filistin'e gitmenin çarelerini aramaya başladılar ve Türkiye'yi transit yolu olarak kullanmak istediler. Böylece Bulgaristan ve Romanya Yahudi mültecileriyle dolu gemilerin Türkiye üzerinden Filistin'e geçmelerine izin verilmişti. Mültecilerin bir kısmı Türk gemileriyle taşınmıştır. Mürettebatıyla kiralanan: Türkan, Morina, Mefkûre ve Bülbül gemileri Yahudi mültecilerini Romanya limanlarından alıp Türkiye'ye, Türkiye'den de Filistin'e taşımışlardır. Filistin'e gitmek isteyen Yahudilerle dolu bu gemilerin bazıları hedeflerine ulaşamadılar. Çünkü bir kısmı batmış ya da batırılmışlardır.¹⁷

Türkiye ve Boğazlar üzerinden Filistin'e gerçekleşen bu kaçış ile batan gemilerden ilki Aralık 1940'ta Marmara Denizi'nde Silivri civarında fırtınaya tutularak batan Salvador¹⁸, diğeri ise 1942 yılında İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz açıklarına çekilerek Rus denizatlısı tarafından batırılan Struma'dır. Batan bir diğer gemi ise Türk gemisi olan Mefkûre'dir.

Struma Faciası

Romen Yahudilerin Romanya'dan kaçmak istemeleri gemi sahipleri için kârlı bir kazanç kapısının açılmasını sağladı. Hatta Romen basınında da bu tür gemi ilanlarının yer aldığı görüldü. Panama bandıralı Struma gemisinin ilanı da 1941 Eylül ayından itibaren basında yeni dizel motoru ile yer aldı.¹⁹ Romanyalı Yahudiler yaklaşık bin dolar karşılığında bilet satın almaya başladılar. Yolcuların Filistin'e giriş vizeleri yoktu. Ama geminin armatörü Yunanlı Pandelis bu sorunun da çözüldüğünü, kendisinin önceden trenle yola çıkıp geminin varışından önce İstanbul'da alacağını ve yolculara giriş vizelerini İstanbul'da dağıtacağını bildirdi. Bu ilanlar ile 150 yolcu kapasitesine sahip Struma için 780 bilet satıldı. Struma 12 Aralık 1941'de

¹⁵ "Filistin'e Giden Yahudi Kafilesi İstanbul'a Dönüyor"; Cumhuriyet, 10 Ekim 1945.

¹⁶ Bali; s. 347.

¹⁷ Esra Danacıoğlu; "Karadeniz'de Batırılan Mefkure", Toplumsal Tarih, Ağustos, 1997, s. 44, s. 6.

¹⁸ Esra Danacıoğlu; "Silivri Faciası", Toplumsal Tarih, Aralık 1994, s. 24, s.11-16.

¹⁹ Bali; s.347.

Köstence'den İstanbul'a doğru hareket etmek için yola çıktı. Ancak gemi için ilanda verilen özelliklerin hiçbirinin olmadığı tam aksine gemi motorunun eski ve arızalı; 780 yolcuyu taşıyacak kapasiteye sahip olmadığı anlaşıldı.²⁰

Gemi, motorda çıkan arızalar nedeniyle dura kalka yol alabildi ve 13 Aralık 1941 günü gemi ilk sinyali verdi, stop etti. Tamirin yapılması ile gemi Boğazlara kadar gelebildi. Ancak 14 Aralık 1941 günü gemi ikinci kez motorun arızalanması yüzünden stop etti. 15 Aralık 1941 günü Türk Römorkörü Struma'yı Sarayburnu açıklarına çekti. Gemi sarı bayrak çekilerek karantina altına alındı. Hiçbir yolcuya karaya ayak basma veya karadaki herhangi biriyle haberleşmek için izin verilmedi.²¹

Bu arada İstanbul Valiliği gemideki yolcuların nasıl yerleştirileceği ve beslenme gereksinimlerinin nasıl karşılanacağını Dâhiliye Vekâleti'ne sordu.²² Dâhiliye Vekâleti, Kızılay'ın İstanbul şubesinin gemiye gıda sağlamasına izin verdi.²³ Mültecilerin içinde bulundukları zor şartları İstanbul'da bastıran kar ve soğuk iyice zorlaştırmıştı. Bu şiddetli soğuklar nedeniyle Struma'da mahsur kalan yolcuların birçoğu hastalandı. Gemide, dezenfektan dâhil olmak üzere, hiçbir ilaç mevcut olmadığı için yetkililerden ilaç istendi.²⁴

İstanbul Yahudi Cemaati liderlerinden Simon Brod ile Rifat Karako Struma yolcularını kurtarmak için ellerinden gelen çabayı harcadılar. Yolcuların gemiyi terk edip kara yolu ile Filistin'e gitmelerine izin verilmesi için resmî makamlara türlü vaatlerde bulunuldu ancak yine de bütün çabalar sonuçsuz kaldı.²⁵

Struma gemisinin İstanbul limanına varışından beş gün sonra Hariciye Vekâleti genel müdür yardımcısı geminin varışını Ankara'daki İngiliz Büyükelçisine bildirdi. İngiltere'nin bu göçmenleri Filistin'e kabul etmesi hâlinde; göçmenlerin Filistin'e varmaları için Türk Hükûmetinin gerekli yardımı sağlayacağını bildirdi. İngiltere Büyükelçisinden gelen cevap İngiltere'nin bu mültecilerin Filistin'e gitmelerini istemediği yolunda oldu.

Baskılar sonucunda İngiltere, gemide bulunan yetmiş çocuğun Filistin'e gitmelerine izin verdi. İngiltere Büyükelçiliği bu kararı Hariciye Vekâleti'ne bildirmiş olmasına karşın Türk resmî makamları buna izin vermedi.²⁶ 22 Şubat 1942'de İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğunun pasaport bölümü İngiltere Dışişleri Bakanlığına; Türkiye'nin Struma'yı Karadeniz'e götürmeye hazırlandığını bildirdi. 68 gün boyunca Sarayburnu açıklarında

²⁰ Bali; s.348.

²¹ Çetin Yetkin," Struma Olayının İyüzü", Cumhuriyet, 12-18 Aralık 1993; Turhan Aytul ve Halit Çapın, "Struma Faciası", Milliyet, 30 Haziran-6 Temmuz 1985.

²² "Vapurları Bozulan limanımızdaki 750 Yahudi ne olacak?", Son Posta, 23 Aralık 1941.

²³ "747 Musevi Muhacirin İlaşesi Temin edildi", Cumhuriyet, 24 Aralık 1941.

²⁴ "Limanda Museviler Soğuklardan Hastalanmışlar", Tasvir-i Efkar, 6 Ocak 1942.

²⁵ Bali; s.351.

²⁶ Dalia Ofer...., s. 159-163.'den aktaran Bali; s. 355.

karantinada kalan Struma'ya 23 Şubat 1942 günü bir Türk Römorkörü yaklaştı. Daha sonra kayıkla gelen iki polis kaptanın demir toplamasını istedi ve geminin dezenfekte edilmek üzere yakın bir yere götürüleceğinin söyledi. Diğer polis ise "sizleri Karadeniz'e geri götürecekler, Bulgaristan'da Burgaz'a veya Köstence'ye gönderecekler" sözlerini ağızdan kaçırdı. Ancak güvertede toplanan yolcular bağırarak emri protesto ettiler. Yolcular yarım saat boyunca güvertede polislerle dövüştüler. Bu mücadele sonunda polisler yolcuları etkisiz bırakıp kamaralara yolladılar. Struma motorsuz ve böyle bir yolculuk için gerekli gıda ve su stokundan mahrum bir şekilde bir kılavuz motoruyla saat 17'de Karadeniz'e doğru çekilmeye başlandı. Struma saat 22.00'de Karadeniz'e ulaştı. Sahilden beş kilometre açıklarında römork ayrıldı ve römorktaki gemiciler Struma'ya "Bulgarsitan'a Burgaz'a gidin" diye bağırarak gemiyi denizin ortasında bıraktılar. Struma, sabahın erken saatlerinde Şile açıklarında, muhtemelen bir Sovyet denizatlısından atılmış olan bir torpidoyla büyük bir gürültüyle infilak etti ve battı.²⁷

Struma faciası ile ilgili Anadolu Ajansının 24 Şubat 1942 günü basına yaptığı açıklama şöyledi:

"Anadolu Ajansının salâhiyettar membadan haber aldığına göre içinde 769 Romanyalı Yahudi bulunan Panama bandıralı Struma vapuru İstanbul'da 15 Kânunuevvel 1941 tarihinde geldi. Gemi, makinesinde tamiri müşkül ve hatta kasten olduğu intibasını veren arızaların tamiri bahanesiyle ikametini uzatmağa başladı. Bir tarafta bu Yahudileri kabul edebilmesi ihtimali olan devletlerin Ankara'daki mümessillerine birkaç defa müracaat edildiği gibi bu Yahudilerin geldikleri memlekete iade etmek imkânı olup olmadığı araştırıldı. Diğer taraftan da bu Yahudilere ya yollarına devam etmeleri veya geri dönemleri için birkaç kere tebligatta bulunuldu. Müracaat edilen devletlerden kimi alaka göstermedi, kimi de kabul edemeyeceğini bildirdi. Romanya'nın Ankara Sefiri de bunların Romanya tebaalı Yahudi olduklarını, memleketi yolsuz bir şekilde terk ettiklerini ve kendilerinin Romanya'ya kabulü asla bahis mevzuu olamayacağını bildirdi.

Gemin tamiri hitam bulduğu hâlde bizzat Yahudiler de ne yollarına devam ettiler ne de geriye döndüler. Çünkü geminin kaptan ve tayfası Bulgar olduğu ve Bulgaristan harp hâlinde bulunduğu için yollarına devam etmek istemiyorlardı. Binaenaleyh gemiyi denize iade etmekten başka imkân kalmadığı cihetle bu hususta alaka gösterecekleri zannedilen devletlerin mümessillerine haber verildi ve badehu(ondan sonra) gemi 23 Şubat'ta Karadeniz'e iade edildi. Ertesi gün sabahleyin Boğa dışında Yön burnunun 4-5 mil kadar açığına bir infilaktan sonra geminin batmakta olduğu haber alınarak mahalline tahlisiyeler gönderildi."²⁸

²⁷ Dalia Ofer; s.152-153'ten aktaran Bali; s. 356.

²⁸"Struma vapuru içindeki 769 Rumanyalı Yahudi ile beraber Karadenize giderken", Cumhuriyet, 25 Şubat 1942.

Türkiye'nin bu dramatik olayda hiçbir sorumluluğunun olmadığını Vatan gazetesi şu haberde anlatıyordu:

"Yüzlerce Musevi mülteci ancak açıkgöz bir vapur acentesinin ve Filistin'deki kırtasiyeciliğin kurbanı olmuştur. Bizim bu işteki rolümüz, harbin sebep olduğu facialardan birine yakından seyirci olmaktan ve transit etme üzerine buraya gelen bir vapurun limanımızda azami müddet kalmasına müsamaha etmekten ibarettir."²⁹

TBMM'de dönemin Başbakanı Refik Saydam Struma olayına şu sözlerle değindi:

"Biz bu hususta elimizden gelen her şeyi yaptık, maddi manevi en ufak mesuliyetimiz yoktur. Türkiye başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlar için vatan hizmeti göremez. Bizim tuttuğumuz yol budur. Kendilerini bu sebepten İstanbul'da alıkoyamadık. Çok yazık ki bir kazaya kurban gittiler."³⁰

Batırılan Türk Gemisi Mefkûre

Savaş boyunca, özellikle 1943 başlarından itibaren Yahudi organizasyonları, hem Nazi işgali altında bulunan ülkelerdeki Yahudilerle iletişim kurabilmek hem de mümkün olduğu kadar çok Yahudi'yi bu ülkeler ile Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'dan Türkiye'ye kaçırabilmek, şu veya bu biçimde İstanbul'a ulaşanları da Filistin'e sevk etmek için İstanbul'da çalıştılar.

İngiltere, Avrupa'daki Yahudileri kurtarmak, kaçışlarını organize etmek için hiçbir şey yapılmamasını; ancak İstanbul'a ulaşmayı başaran Yahudilere Filistin vizesi verilmesi yolunda karar almıştı.

Mart 1944'den Ağustos 1944'e; Bülbül, Morina ve Mefkûre gemilerinin seferine kadar geçen 5 ay zarfında, toplam 5 seferde 2000'e yakın Yahudi mülteci İstanbul'a ulaştı.³¹

Toplam olarak 1000 yolcuyu İstanbul limanına getirmesi planlanan Mefkûre³², Morina ve Bülbül gemilerinin üçü de ahşap Karadeniz teknesiydi. Mefkûre gemisinin seyir tarihi 3 Ağustos 1944 olarak saptanmış ancak 2 Ağustos'ta Türkiye ile Almanya'nın diplomatik ilişkileri kesmesi seyahati tehlikeye sokmuştu. Karadeniz'de bir Türk-Alman çatışması olasılığı belirmiş ancak Mefkûre, Morina ve Bülbül'ün Türk bandıralı olmalarının sağlayacağı düşünülen güvence bir anda riske dönüşmüştü.

²⁹ "Panama vapuru faciasının iç yüzü"; Vatan, 22 Nisan 1942.

³⁰ "Dünkü mecliste batan Yahudi vapuru meselesi görüşüldü"; Tan, 21 Nisan 1942; "Karadeniz'de boğulan Yahudiler Meselesi", Cumhuriyet, 21 Nisan 1942.

³¹ Ulus; 8 Ağustos 1944.

³² Mefkure 1929 yılında inşa edilmiş, 120 grostonluk, 75 beygir gücünde motoru olan ahşap bir tekneydi.

3 Ağustos akşamı üç motor seyir hazırken motor kaptanlarının Köstence Liman reisine gitmeleri emredildi. "Reis bize seyir emirlerinin bizimle Morina'da seyredecek olan bir Romen kaptan tarafından verileceğini ve bu emirlere uyamamamız durumunda sonuçlarının olumlu olmayacağını bildirdi." Romenler bir süre mülteci gemisine eşlik edecekler, hem bu sırada ve hem sonrasında Bülbül ve Mefkûre, Morina'nın rotasını izleyecekti.

5 Ağustos'ta Morina'nın yolunu gözleyen Orhan Derval'in verdiği bilgilere göre Morina motoru kendisine verilen seyir rotasını izlememiş böyle bir rotanın verilmesinden de şüphelenmiş ve İstanbul boğazına doğru inen verili koordinatlardan gitmektense rotasını İstanbul Boğazı'nın doğusuna doğru çizmiş ve daha sonra dönüp kıyıdan seyrederek Boğaza girmiştir. Bu varsayım iddia edildiği gibi her üç geminin verilen rotayı izlediği tezini çürütmektedir.

Sonuç

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile başlayan İkinci Dünya Savaşı hızlı bir şekilde tüm Avrupa'ya ve dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. Türkiye, savaş dışı kalabilmek için çaba harcamış; verilen tavizlere karşın savaş dışı kalmayı başarmıştır.

Savaş boyunca, Türkiye'nin Yahudi mültecilerle ilgili izlediği resmî politikasının dönemin basınına da yansıdığını görüyoruz. Yahudi göçünün, Türk milletinin türdeş yapısını bozacağı düşüncesiyle bunun kabul edilmemesi yönünde bir fikir birliğinin olduğu gözlenmekteydi. Ancak Yahudiler arasından Türkiye'de çalışmaları ulusal çıkarlar açısından yararlı olacağına karar verilenlerin -başvuruları hâlinde- Türkiye'ye girişlerine izin verildi. Bu anlamda, Türk Hükûmetinin Alman işgaline uğrayan bölgelerdeki Yahudilerin göçünü kabul etmesinde ulusal ve yönetsel gereksinimlerini karşılaması da rol oynamaktadır.

Türkiye, Savaş boyunca seçici davranarak Yahudi mültecileri ve bunların ailelerini kabul ederek tafrsızlığını ve kararlılığını da ortaya koymuştur. Yahudi mültecilerin Türkiye'den transit geçerek Filistin'e gitmelerine izni verilse de yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye girişleri ve Türkiye'de ikamet etmeleri yasaklandı.

Denilebilir ki Türkiye'nin kapıları sınırlı şekilde de olsa mültecilere daima açık kaldı. Ayrıca Türkiye, bu dönemde çeşitli Yahudi örgütlerinin kurtarama çabalarını Türkiye'den sürdürmelerine olanak sağlamış ve Avrupa Yahudilerine yardım etmiştir.

Türkiye'nin savaşın başlarında Yahudilere yaptığı sınırlı yardım, savaşın gidişatının değişmesiyle birlikte daha da artmıştır. 1944 yılında Türkiye-Almanya ile ilişkilerini kesmiş ve bundan sonra Türkiye'den Yahudilere yardımın boyutu da değişmiş, kitlesel bir hâl almıştır.

Kaynaklar

A- BCA (Ankara Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) Belgeleri

BCA; Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer nu: 110.736.5.

BCA; Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer nu: 93.117.7.

BCA; Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer nu: 232.562.20.

BCA; Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer nu: 110.736.18.

BCA; Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer nu: 106.75.15.

BCA; Tarih: 11/10/1941, Sayı: 2/16712 ,Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer nu: 96.86.16

BCA; Tarih: 14/2/1942, Sayı: 2/17333, Dosya: 88-302, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer nu: 97.117..20

BCA; Tarih: 8/12/1942, Sayı: 2/19153, Dosya: Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer nu: 100.103.4.

BCA; Tarih: 3/2/1943, Sayı: 2/19390, Dosya: Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer nu: 101.7.16.

BCA; Fon Kodu: 030.18.01.02., Yer nu: 92.94.19.

BCA; Fon Kodu: 030.10.0.0., Yer nu: 110.736.7.

BCA; Fon Kodu: 030.10.0.0., Yer nu: 206.407.2.

BCA; Fon Kodu: 030.10.0.0., Yer nu: 99.641.13,

BCA; Tarih: 28/9/1939, Sayı: 2/12037, Dosya: 88-223, Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer nu: 88.94.19.

BCA; Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer nu: 92.85.5.

B- Resmî Yayınlar

Düstur, 3. tertip, c. 9, 9 Teşrin-i Sani 1927-17 Teşrin-i Evvel 1928, Matbacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1931.

Düstur, 3.tertip, c. 19, Teşrin-i Sani 1937-Teşrin-i Evvel 1938, Ankara Başvekalet Matbaası, 1938.

C- Gazeteler

Cumhuriyet

Haber Akşam Postası

Tasviri Efkâr

Vakit

Yeni Sabah

Ulus

D- Kitap ve Makaleler

BALİ; Rifat N, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945], İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

LEVİ; Arner, Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

DANACIOĞLU; Esra, "Karadeniz'de Batırılan Mefkûre", Toplumsal Tarih, Ağustos, 1997.

-----, "Silivri Faciası", Toplumsal Tarih, Aralık 1994.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK STRATEJİLERİ BAĞLAMINDA BAĞDAT PAKTI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ

Öğr. Gör. Dr. Fahri YETİM*

Modern zamanlar içinde, XX. yüzyılda yeni sömürgecilik (neo colonialism) dönemi olarak adlandırılan 1914-1945’ten sonra başlayan yeni döneme “Soğuk Savaş” (cold war) dönemi (1945-1991) adı verilmişti. Temelleri Yalta’da (1945) atılan ve Amerikan-Sovyet dengesine dayanan bu çift kutuplu dönem 1960’larda başlayan ve “detente” (yumuşama) dönemini de kapsayarak 1991’e kadar devam etmiştir. Yeni bir dehşet dengesinin kurulduğu ve hemen hemen tüm dünyanın etkilendiği bu yeni jeopolitik algılamadan Türkiye de payına düşeni almıştır. Aradan yaklaşık altmış yıl geçtikten sonra, İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürünün belirleyici olduğu bu dönemin Türkiye açısından doğru okunup okunmadığı yönündeki tartışmalar sürmektedir. Türkiye’nin, özellikle Sovyet tehdidinin etkisiyle Batı dünyası içinde yer aldığı bu süreçte dış politikası da yeniden biçimlenmiştir.

Türk dış politikasında Cumhuriyet tarihi boyunca bir süreklilik, bir gelenek olduğu yönünde birçok gözlemcinin ortak kanaati bulunmasına rağmen tarihsel olarak bunun aksini gösteren sapmalar olduğu da bir gerçektir. Bu noktada değişmeyen; Türkiye’nin Batı modeli bir devlet, ekonomi, toplum ve kültür oluşturma çabasıdır. Ancak bu devamlılığın Atatürkçü dış politika ilkeleri ve yönelimleri alanında olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Antiemperyalist bir mücadele sonucu kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve yine bu nitelikteki bir devlet adamı özellikleriyle bilinen Atatürk, kuruluştan itibaren bağlantısız bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nin son yıllarındaki politikalarına bir tepki olarak özellikle her türlü ikili ve çok taraflı askerî ittifaklar kurulmasına devletin bağımsızlığı ve egemenliği ilkeleriyle çeliştiği inancıyla karşı çıkmıştır. Türk Bağımsızlık Savaşı’nın ilk antikolonyalist bir zafer olduğuna ve bu zaferin diğer ulusların bağımsızlık savaşını izleyeceğine inanan Atatürk, Türk dış politikasının bu yöndeki ilkelerinin bağımsızlığın korunması temelinde sürdürülmesini istemiştir. Ancak sözünü ettiğimiz bu yeni dönemde bu tutumun devam ettiğini söylemek imkânsızdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası bu yeni dönemde Atatürkçü dış politika ilkeleri ya unutulmuş ya da farklı bir şekilde yorumlanarak mevcut ittifakları meşrulaştırıcı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yıllarda Türkiye’nin NATO’ya katılması, kendisinin örnek oluşturduğu bağımsızlık hareketlerine ve bağlantısızlar hareketine gösterdiği negatif tepki ve hatta 1960’larda Cezayir’in bağımsızlık savaşında Fransa’dan yana tavır koyması Atatürkçü dış politikadan ilkesel düzeyde sapmaların somut göstergeleridir.¹

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ İhsan Dağı, Orta Doğu’da İslam ve Siyaset, Boyut Kitapları, İstanbul 1998, s. 164.

Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası

Türkiye'nin bu yeni dönemde Orta Doğu'ya yönelik politikasının şekillenmesinde tarih faktörü, Batı faktörü, Kıbrıs sorunun etkisi ve Sovyetler Birliği'nin etkisi gibi parametreler etkili olmuştur.

Tarih açısından bakıldığında Türklerin XI. yüzyılda Anadolu'ya yerleşmesinden itibaren, özellikle XVI. yüzyılda bu bölgenin Osmanlı egemenliğine girmesinden bu yana siyasal ve jeopolitik anlamda Türkiye tam bir Orta Doğu ülkesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarını kaybetmesi ve emperyalist devletlerin bölgeye hâkim olmalarıyla yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Türk bağımsızlık savaşının kazanılmasıyla daha sonraki dönemde Arap dünyasının da aynı devletlere karşı benzer bir süreci yaşaması bölgede yeni devletlerin doğmasına yol açmıştır. Uzun tarihsel sürece bakıldığında Türkiye'nin karşılaştığı her yeni durumda, Orta Doğu'nun jeopolitiğinde etkili bir aktör konumunda bulunduğu görülmektedir.

Batı faktörü açısından bakıldığında ise Türkiye özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı ittifakına yönelmesi sonucu bu dönemde bölge üzerindeki politikalara bu seçiminden dolayı Batı yanlısı bir yaklaşım içinde bulunmuştur. Ancak bu durum 1960'lardan itibaren değişmeye başlamıştır. Dış politikada 1963'te patlak veren Kıbrıs sorunun bu dönemde aldığı durum, Türk yöneticileri ve kamuoyunda Batı'ya bağlılığın yararı konusunda kuşkulara yol açmıştır. 1965'in Aralık ayında konuyla ilgili Birleşmiş Milletlerde yapılan oylamada Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı yalnızlık, özellikle Orta Doğu'ya izlenen dış politikanın revizyona tabi tutulmasına yol açmış ve Türkiye bu tarihten itibaren bölge ülkelerine karşı daha yakın bir politika izlemeye yönelmiştir.

Sovyet faktörü ise yeni dönemde Türkiye'nin Orta Doğu politikasında müstakil belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Türk dış politikasını etkilemesi her zaman söz konusu olan Sovyet faktörü; bu dönemde Türkiye üzerinde oluşturduğu tehditler ve bunların yanı sıra SSCB'nin 1950'lerin ortalarından itibaren Mısır'ın yanında yer alarak Orta Doğu'ya girmeye başlaması Türkiye'nin Orta Doğu politikasını doğrudan doğruya etkileyen bir unsur hâline gelmiştir. Sovyet etkisi, daha önceleri Türkiye'nin Orta Doğu politikası üzerinde dolaylı olarak görülürken 1945'ten itibaren Stalin kaynaklı Sovyet talepleri² sonucunda daha yakın bir tehlike arz etmeye başlamış ve bu nedenle Türkiye'nin kendisini Batı dünyasına yakınlaştırmasıyla Türk-Arap ilişkilerini de olumsuz etkileyen bir faktör hâline gelmiştir.³ Genel olarak bakıldığında İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Orta Doğu

² 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945'de Potsdam'da Stalin tarafından dile getirilen; Boğazlarda üs, Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetlere geri verilmesini içeren istekler. Fahir Armaoğlu; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1983, s. 403-430.

³ Ömer Kürkçüoğlu; Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970), AÜSBF Yay., Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 11-12.

politikası, büyük güçlerin etkilerine dayanan konjonktürel dalgalanmalar gösterirken bunun zamanla bir normalleşme eğilimine girdiğinden söz etmek mümkün görünmektedir.

Bağdat Pakti'nin Kuruluşu ve Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Orta Doğu'da ilk aşamada Batılı devletlerin çekilmesiyle oluşan hegemonya boşluğu bir süre sonra Sovyet etkisinin yeniden ortaya çıkmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Güvenliğin ön plana çıktığı bu dönemde Sovyet yayılmacılığına karşı NATO ittifakı kurulmuş (1949), Türkiye de kendi güvenliği açısından 18 Şubat 1952'de bu ittifaka katılmıştır.⁴ 1950 sonrası dönemde Türk dış politikasının uygulayıcısı konumunda bulunan iktidardaki Demokrat Parti açısından bakıldığında şu dört görüş, Türk dış politikasında temel belirleyici olmuştur:

1- Dünya barışı bölünmez bir bütündür. Bir ülkenin kendi güvenliğini tek başına sağlaması mümkün olmadığı gibi bunu içinde bulunduğu bölgenin genel güvenliğinden bağımsız olarak düşünmesi de mümkün değildir.

2- "Barış içinde bir arada yaşama düşüncesi" Sovyet dış politikasında bir strateji değil, bir taktik değişikliğidir.

3- Sovyetlerin amacı değişmediğine göre iki blok ülkeleri arasında ikili görüşmeler yapılması ve ikili anlaşmalara gidilmesi dünyanın durumunu düzeltmeyeceği gibi Batı'nın zayıflamasına, parçalanmasına yol açar. Bu nedenle bu gibi anlaşmalar söz konusu olamaz.

4- Sovyet amacı değişmediğine göre tarafsızlık diye bir dış politika yöntemi de olamaz. Eğer bu yöntem uygulanırsa her şeyden çok ortak savunma güvenliğinde gedik açacağından bu gedik her şeyden çok Sovyetler Birliği'nin işine yarar⁵.

Türk dış politikasında geleneksel açıdan kırılma ve sapma olarak değerlendirilebilen uygulamaların görüldüğü 1950-1960 yılları arasındaki dış politikaya bu dört nokta ışığı altında bakmak yerinde olacaktır.

Soğuk Savaş dönemi bölgesel güvenlik stratejileri bağlamında düşünülen Bağdat Pakti'nin kuruluşunun temelleri 1953'lere kadar iner. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, 1953 ilkbaharında tüm Orta Doğu'yu kapsayan gezisi sonunda, Orta Doğu için kolektif savunma sisteminin olanaklı görülmediğini, bunun yerine Sovyetler Birliği'ne yakınlıkları dolayısıyla komünist tehdidini gayet iyi bilen "Kuzey Seddi" ülkeleri arasında bir paktın kurulması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak böyle bir sistem dışarıdan empoze edilmemeli, içeriden oluşup biçimlenmelidir.

⁴ Kuruluşundan bu yana Türk dış politikasının güvenlik açısından ana mihranını oluşturan bu ittifaka Türkiye'nin girmesini etkileyen unsurlar için bk. Oral Sander; Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, AÜ SBF Yay. Ankara, 1979, s. 62-67.

⁵ Haluk Ülman-Oral Sander; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II, 1923-1968", AÜSBF Dergisi, C. 27, nu. 1 (Mart 1972), s. 7-8.

Bunun nedeni, Orta Doğu devletlerinin sömürgeci devletlerden duyduğu kuşkuydu. Bundan dolayı Batılı devletler, Orta Doğu'daki böyle bir savunma sistemini kendilerinin başlatamayacaklarını ve önderlik rolünü bir Orta Doğu devletinin oynaması gerektiğini düşündüler. Birçok nedene göre bunu başaracak en iyi devlet Türkiye idi. Bir kere, Batı'ya göre Türkiye, hem Batı ittifakının bir üyesiydi hem de Arap devletleriyle iyi ilişkiler kurma amacındaydı. Ayrıca daha önce kurulan Balkan Paketi'nin⁶ da baş mimarıydı. Diğer taraftan Türkiye, Avrupa'nın gücüne karşı başarılı bir mücadele vermiş ilk Asya devleti olarak bütün Doğu komşularında hayranlık ve saygı uyandıran bir devlettir. Bütün bunlara, bölgesel paktların öncülüğünü yapmak suretiyle dünya çapında bir devlet adamı olarak kendisini kabul ettirmek isteyen Başbakan Menderes'in kişiliğini de eklemek gerekir.

Kuzey Seddi'nin Oluşumu

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından itibaren Sovyet yayılmacılığına karşı Amerikalı diplomat George Kennan'ın geliştirdiği "Komünizme set çekme" (Containment) planı 1950'li yılların ortalarına gelindiğinde "Kuzey Seddi" (Northern Tier) açılımıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Bu çerçevede 1954'ün en önemli siyasal gelişmelerinden biri, Türkiye ile Pakistan arasında yakın siyasal iş birliği temeline dayanan ilişkiler sonucunda "Kuzey Seddi"nin oluşmaya başlamasıdır. Pakistan'ın ihtiyaç duyduğu ABD yardımının karşılığı olarak bu oluşumu başlatması, İran ile Batılı devletler arasındaki anlaşmazlığın giderilmiş olması ve Irak'ın da Amerikan yardımını alabilmesi için bu ülkelere yaklaşması Kuzey Seddi oluşumunu hızlandırmıştır. Nihayet, Dulles'in telkiniyle 2 Nisan 1954'de Türkiye ile Pakistan arasındaki Dostluk ve İş Birliği Anlaşması'nın Karaçi'de imzalanması bu oluşumu resmen başlatmıştır.

Diğer taraftan İngiltere'nin Süveyş üssü konusunda Mısır'la 19 Ekim 1954'de anlaşmaya varması tüm Orta Doğu'da Dulles Projesi olarak nitelendirilebilecek "Bağdat Paketi" için de müsait zeminin oluşmasını sağlamış bulunuyordu. Türkiye açısından Orta Doğu'da oynanan bu etkin rolün arkasında; Türk, Amerikan ve İngiliz yetkilileri arasında 23 Ocak 1955'te Londra'da başlayan ve yapılacak askerî yardımın artırılmasını öngören görüşmelerin de itici güç oluşturduğunu belirtmek gerekir.⁷

Böylesi bir ortamda Orta Doğu'nun liderlik rolünü üstlenmek isteyen Başbakan Menderes, bu amaçla 1955 yılı başlarında kalabalık bir heyetle Irak, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan bir geziye çıktı. 6 Ocak'ta başlayan Türkiye-Irak görüşmelerinde Menderes'le Irak Başbakanı Nuri Es Said arasında Orta Doğu'da güven, istikrar ve iş birliği konusunda büyük ölçüde mutabakat sağlandı. Daha sonra gerçekleşen Suriye görüşmeleri ise bu

⁶ 28 Şubat 1953'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Ankara'da imzalanan 10 maddeden oluşan bir iş birliği anlaşması.

⁷ Sander; s. 131.

açından beklenen sonucu vermemiştir. Menderes'in ziyareti öncesinde pakt girişimleri büyük protesto gösterilerine neden olmuştur. Kısa süren Suriye ziyaretinden sonra gidilen Lübnan'da da beklenen olmamış ve Mısır'ın etkisiyle bu ülke Bağdat Paktı'na sıcak bakmamıştır. Çünkü Mısır'daki, Nasır yönetimi Türkiye ile Irak arasındaki Bağdat Paktı'nın kurulmasını Arap Birliğine karşı ciddi bir darbe olarak görüyordu. Nasır'ın bu şekilde düşünmesinin iki temel nedeni vardı: Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri, Türkiye'nin Orta Doğu'daki bir savunma paktının İngiltere'nin, ABD'nin ve Fransa'nın etkisiyle önderliği üstlenmesi.⁸ Suudi Arabistan'ın da Mısır gibi düşünmesine rağmen Türkiye ile Irak arasındaki savunma paktı 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta imzalandı.⁹

Bağdat Paktı, 26 Şubat 1955'te TBMM'de onaylandı. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü paktın kuruluşuyla ilgili olarak Meclis'te yaptığı konuşmasında; "Bu anlaşma ile Türkiye yalnız kendi emniyetini değil, aynı zamanda Orta-Şark'ın sükûna, huzura, istiklale muhtaç olan vaziyetini nazarı itibara almış ve burada bir sulh cephesi, taarruza karşı bir mukavemet cephesi kurabilmek için adım atmış bulunuyor." diyerek paktın kuruluşunu içeren sekiz maddeyi Meclis'e sunmuştur¹⁰.

Pakt'ın kuruluşu konusunda Meclis'te iktidar ve muhalefet arasında tam bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Bu konuda Cumhuriyetçi Millet Partisi grubu adına söz alan Osman Bölükbaşı, bu konuda hükûmeti tebrik ederek "Bu vesileyle bir kere daha belirtmek isteriz ki, dış politikamızın millî bir mahiyet almış olan prensiplerinde iktidarla aramızda bir görüş farkı yoktur." demiştir.¹¹

Muhalefet konumundaki CHP'nin görüşlerini dile getiren Kars Milletvekili Turgut Göle; hükûmetin bu noktadaki icraatını tasviple karşıladıklarını, halk efkârında da bunu bir defa daha teyit ettiklerini belirtmiştir.¹²

Pakt'ın imzalanması Türk basınında da bütünüyle çok olumlu karşılanmıştır. Falih Rifkî Atay, Dünya gazetesinde yazdığı başyazısında, bu paktı Atlantik Paktı'ndan sonra Batı demokrasisi ve barışı destekleyenlerin bu amaçla attığı başlıca adım olarak nitelemiştir.¹³

Ahmet Emin Yalman ise Vatan gazetesinde yazdığı başyazısında, bu oluşumu "Şerre karşı maç" olarak ele alarak "her türlü engellemeye rağmen bunu başarmakla kendi hesabımıza da, bölge hesabına da, dünya hesabına

⁸ Hüseyin Bağcı; Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Yay., Ankara, 1990, s. 67.

⁹ İsmail Soysal; Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990), TTK Yay., Ankara, 1991, s. 489-490. Anlaşmanın tam metni için bk: Ek 1.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi; Devre X, C. 5, İçtima 1, s. 807-810.

¹¹ TBMMZC; D.X, C. 5, s. 811.

¹² TBMMZC; D.X, C. 5., s. 812.

¹³ Falih Rifkî Atay; "Bağdad'ta İmzalanan Pakt", Dünya, 26 Şubat 1955.

da bu çok mühim olan bir maçı şanlı, şerefli bir şekilde kazandık” şeklinde yorumlamıştır.¹⁴

Nadir Nadi, konuyla ilgili olarak Cumhuriyet’te yazdığı yazısında; bu gelişmenin uzun yıllardır devam eden şuurlu gayretlerin bir sonucu olduğunu belirterek bu paktı, Büyük Atatürk’ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” politikasını benimseyen DP iktidarının enerjik adımlarının bir sonucu olarak değerlendirmiştir.¹⁵

Bağdat Paktı’nın imzalanmasından kısa bir süre sonra İngiltere de bu oluşum içinde yer aldı. İngiltere’yi bu pakta iten temel neden, 1936 yılında Irakla imzalanan anlaşmanın 1957 yılında süresinin dolacak olmasıydı. Bundan dolayı bölgede etkinliğini kaybetmek istemeyen İngiltere, 4 Nisan 1955’te Bağdat Paktı’nın resmen üyesi oldu. İngiltere’nin Bağdat Paktı’na üye olması, Sovyetler Birliği’nin büyük tepkisine neden olmuştur. Sovyet Dışişleri Bakanlığı, paktı; ABD ve İngiltere’nin bölgeyi kendi egemenlikleri altına alma amacına dönük bir oluşum olarak görmüş ve “Türk-Irak ittifakının kurulması ile kurucular, Irak’ın diğer Arap ülkelerinden ayrılmasını başardılar ve bu ülkeler arasındaki gerginliği arttırdılar ki bu durum bölgedeki ülkeler arasında anlaşmazlık çıkarmaya çalışan ve kendi stratejik menfaatlerine uygun fırsatlar bekleyen ülkelerin çıkarlarına hizmet edecektir”¹⁶ şeklinde değerlendirmiştir. Uluslararası komünizmin Yakın ve Orta Doğu’da önlenmesi Başbakan Menderes’in aktif dış politikasının önemli bir unsurunu teşkil ediyordu. Türkiye’nin Irak’ı ve diğer Arap devletlerini Batı için kazanma girişimi Türkiye’nin Orta Doğu’da şimdiye kadar takındığı tutumda önemli bir değişikliğe işaret ediyordu. Batılı devletler açısından bakıldığında ekonomik çıkarlar ön planda görülürken Türkiye için önemli olan sadece ekonomik ve askerî çıkarlar değil, her şeyden evvel Doğu’daki sınırların güvence altına alınması idi. Bu açıdan Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile Orta Doğu’da karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Bunun için Batı ile iş birliği yapılarak Orta Doğu’daki konumunun güçlendirilmesi gerekiyordu. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, bu yöndeki politikayı açıklarken Meclis’te yaptığı konuşmasında; tarafsızlık politikasını eleştirerek tarafsızlığı zararlı bir politika olarak gösteriyor, bunun sadece Sovyetler Birliği’nin yararına olacağını ileri sürüyordu.¹⁷

IV. Menderes Hükûmetinin kurulması üzerine yeni hükûmetin dış siyasetini açıklayan Köprülü: “Harici siyasetimiz şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da müşterek emniyet ve topyekûn sulh esaslarına istinad edecektir. Sulh ve emniyet cephesinin müdafaasını sağlamak üzere dâhil bulunduğumuz paktların gittikçe daha kuvvet bulmasına matuf gayretlerimize

¹⁴ Ahmet Emin Yalman; “Şerre Karşı Maç, Vatan, 27 Şubat 1955.

¹⁵ Nadir Nadi; “Bağdat Paktı”, Cumhuriyet, 27 Şubat 1955.

¹⁶ Bağcı; s. 69.

¹⁷ TBMMZC; D.X, C. 5, s. 810.

hızla devam edeceğiz”¹⁸ derken bu yöndeki politik kararlılığı gösteriyordu. Başbakan Menderes ise bu vizyonu genişletmek amacıyla 1955’in Haziran ayında Yakın ve Orta Doğu’daki tüm büyükelçileri Ankara’ya çağırarak onlarla bölgedeki gergin durum hakkında tartışmak istemiştir. Başbakanın bu açılımı modern Türk tarihinde “Bölge Politikası”nın ortaya çıkarılması yönünde atılan ilk adım oluyordu¹⁹.

1 Temmuz 1955’te Pakistan’ın katılma kararı alması, 3 Kasım 1955’te de İran’ın katılmasıyla Bağdat Paktı en geniş ölçekteki sınırlarına ulaşıyordu.²⁰ Bu gelişmeler Türkiye’de muhalefet basın tarafından da olumlu karşılanmıştır. Muhalefetin başlıca gazetesi olan Ulus bu gelişmeyi, “Türk-Irak Paktı Kuvvetleniyor, Amerika ve Pakistan da pakta katılacaklar. Bu suretle sarf edilen gayretler iyi sonuç veriyor” haberiyle vermiştir.²¹

Ancak kuruluş düşüncesinin arkasında temel dinamik olan ABD pakta resmen katılmıyor, pakt üyesi ülkelere yakın duruşuyla bunu gösteriyordu. ABD’nin bu tutumu, Mısır’ı kıskırtmamak ve İsrail ile özel ilişkilerinde pürüz yaratmama düşüncesinden kaynaklanıyordu. Bununla beraber ABD, Paktın Bakanlar Konseyine gözlemci olarak katılmış, ayrıca Konseyin 1956 Nisanındaki Tahran toplantısı sırasında Paktın, Ekonomik ve Yıkıcı Eylemlerle Savaşım Komitelerine, 1957 Haziran’ında da Karaçi toplantısı sırasında Askerî Komitesine üye olma kararı almıştır. Böylece ABD, komünizm tehlikesine karşı kurmak istediği Atlantik’ten Pasifik’e uzanan bir savunma zincirinin son halkası olan (1949 NATO-1955 Bağdat Paktı, 1954 Güneydoğu Asya bölgesi için Manila Anlaşması (SEATO) ve Pasifik Bölgesi için 1951 Avustralya-Yeni Zelanda ABD, kısaca ANZUS) grubu da oluşturmuş oluyordu.²²

1956’da patlak veren Süveyş krizi, İngiltere’ye yakın bir tutum izleyen Türkiye’nin durumunu, başta Mısır olmak üzere Arap ülkeleri arasında güçleştirmiştir. Bağdat Paktı’nın kurulmasıyla başlayan Mısır-Sovyet yakınlaşması, bu kriz sırasında İsrail’in İngiltere ve Fransa ile birlikte Mısır’a saldırısı ile daha üst düzeye çıkmıştır.²³ Sıkıntılı geçen bu sürecin ardından Bağdat Paktı ve tüm Orta Doğu politikaları, ABD Başkanı Eisenhower’ın 9 Mart 1957’de ilan ettiği “Eisenhower Doktrini”²⁴ temeline oturmuştur. Türk dış

¹⁸ Kemal Girgin; T.C. Hükûmetleri Programlarında Dış Politikamız (70 Yılın Panoraması) 1923-1993, Ankara, 1993, s. 29.

¹⁹ Hüseyin Bağcı; “Demokrat Partinin Orta Doğu Politikası”, Der: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yay. İstanbul, 2001, s. 114.

²⁰ Mehmet Gönübol-Haluk Ülman ve diğerleri; Olaylarla Türk Dış Politikası, C. 1, (1919-1973), AÜSBF Yay., Ankara, 1987, s. 265.

²¹ Ulus; 2 Temmuz 1955. Pakistan 23 Eylülde bu pakta resmen katılmıştır.

²² Soysal; s. 490.

²³ İsmail Soysal; “Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyum Bildirileri, TTK Yay. Ankara, 1999, s. 519.

²⁴ Eisenhower Doktrini, ABD’nin Orta Doğu’da giderek artma eğilimi gösteren Sovyet etkisine karşı özellikle Bağdat Paktı üyesi ülkeleri ve genel olarak Orta Doğu’nun bütününe korumak

politikasında Orta Doğu'ya ait mevcut temel yaklaşımı derinleştiren bu doktrin Türk basını tarafından olumlu karşılanmıştır.²⁵ O kadar ki Zafer gazetesinde doktrinin geleceği konusunda; "...Eisenhower Doktrini'nin doğruluğu veya sakatlığını tarih huzurunda tayin edecek nokta... Amerika'nın bu planda ve bu hesapta Türkiye Cumhuriyeti'ne vereceği mevki ve ehemmiyet tayin edecektir"²⁶ denilerek Doktrin'in kaderi adeta Türkiye'ye biçilen role indirgenmiştir.

Diğer taraftan Türkiye'nin Bağdat Pakti içindeki rolü ilerleyen dönemde İngiltere tarafından daha da önemli gösterilmiştir. İngiltere'de yayımlanan ve Zafer gazetesinde bir bölümü iktibas edilen makaleye göre Türkiye'nin bu pakt içindeki konumundan yararlanarak bölgedeki petrolden daha fazla istifade edebileceği belirtilmiştir.²⁷ Bundan dolayı Türkiye sadece doktrini desteklemekle kalmıyor, aynı zamanda Doktrin'i bölgede gerçekleştirmek için hazır olduğunu da açıklıyordu. Türkiye'nin bu tutumu üzerine Eisenhower'ın Orta Doğu'ya yolladığı Büyükelçi James P. Richards, 22 Mart 1957'de Ankara'da Menderes ile yaptığı istişare sonucundaki açıklamasında; ABD'nin Bağdat Pakti'nı Orta Doğu'da uluslararası komünizme karşı en güçlü savunma hattını oluşturan bir gruplaşma olarak gördüğünü söylemiş ve Türkiye'nin mevcut olanaklarıyla bu grubun temel unsuru olduğunu belirtmiştir.²⁸ Bu ziyaret Türk basınında Amerika'nın Bağdat Pakti'nın askerî kanadına girmesi şeklinde yorumlanmış ve çok olumlu karşılanmıştır.²⁹

1957'de Sovyetler Birliği ile Suriye arasındaki yakınlaşma Orta Doğu'da yeni gelişmelere sebep olmuştur. Mayıs başlarında yapılan seçimleri solun kazanması, komünist tehlikenin büyümesi olarak algılanmıştır. Başbakan Menderes, 1957 Temmuz'unda verdiği bir demeçte Suriye'deki gelişmelerden kaygı duyduğunu belirtmiştir.³⁰ Kuzeydeki Sovyetler ve batıdaki Bulgaristan'dan sonra güneyde de Sovyet peyki bir ülke tarafından çevrilmesi tehlikesi karşısında Türkiye, Suriye sınırında askerî manevralar yapmış bu durum da Sovyetler Birliği'nin tepkisine yol açmıştır. Sovyetler'in Suriye'ye olan silah satışını hızlandırması gerginliği daha da artırmış ve bunun sonucunda Amerikan 6. Filosu İzmir Limanı'nı ziyaret etmiştir. Daha sonra konunun Birleşmiş Milletler'de görüşülmesiyle bir yumuşama dönemine girilmiş, 1958 yılı Şubat başında Mısır ile Suriye'nin birleşmeleri ortamı daha da normalleştirmiştir. Türkiye; B.A.C. (Birleşik Arap

amacıyla bu bölgenin askerî ve ekonomik yönlerden güçlendirilmesini öngören jeopolitik yaklaşımını ifade eder. Bu konularda başkanın yetkili kılınmasını öngörür. Türk Dış Politikası, Ed: Baskın Oran, C. 1, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 566.

²⁵ Feroz Ahmad; Demokrasi Sürecinde Türkiye, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 397.

²⁶ Zafer; 4 Ocak 1957.

²⁷ Zafer; 6 Ağustos 1957.

²⁸ Sander; s.154.

²⁹ Havadis; "Amerika Bağdat Pakti'na Girdi", 24 Mart 1957; Zafer, "Parantez Kapanmıştır", 27 Mart 1957. Hüseyin Cahit Yalçın; "Orta Doğu'da Emniyet", Ulus, 28 Mart 1957.

³⁰ Zafer; 25 Temmuz 1957.

Cumhuriyeti) adını alan yeni devleti 11 Mart'ta resmen tanımış böylece Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerde bir sayfa kapanmıştır. Suriye buhranının atlatılmasıyla ABD, Pakt içindeki etkinliğini artırmış ve Dışışleri Bakanı Dulles'in 23 Ocak'taki Pakt'ın Ankara'daki toplantısında yaptığı değerlendirme, ABD'nin Bağdat Paktı'na resmen üyeliği şeklinde nitelendirilmiştir. Bu şekilde ABD'nin Orta Doğu'ya girişi, Suriye buhranından sonra daha kesin bir görünüm kazanmış oluyordu.

14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleştirilen askerî darbe Bağdat Paktı açısından sonun başlangıcı oldu. Aynı tarihte İstanbul'da gerçekleştirilecek Bağdat Paktı'nın "İslam ülkeleri" başbakanlarının katılacakları zirve konferansı sırasında meydana gelen bu darbe Türkiye'de de büyük tedirginlik yaratmıştır. Başbakan Menderes'in en yakın dış politika müttefiklerinden olan Irak Kralı Faysal ve Başbakan Nuri Es Said'in bu darbe ile öldürülmeleri Türk hükûmetini büyük bir şaşkınlığa düşürmüştür. Bu darbeden sonra ilk defa Türk dış politikasında iktidar ile muhalefet arasında ayrışma olmaya başlamıştır. Bu aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'ndan beri devam eden bî-partizan dış politikanın sonu anlamına geliyordu. Türk hükûmeti 31 Temmuz'da Irak'taki yeni yönetimi tanıdıysa da yeni Irak yönetimi 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan ayrılıyordu. Kurucu iki isimden biri olan Irak'ın bu teşkilattan ayrılmasıyla pakt, CENTO (Central Treaty Organization)= (Merkezi İş Birliği Teşkilatı) adını aldı. Türkiye'nin CENTO içindeki Orta Doğu politikası ise 1960'larda başlayan "Detente" (yumuşama) dönemine paralel bir çizgide devam etmiş ve 1979 yılında önce İran'ın 11 Mart'ta, Pakistan'ın 12 Mart'ta ve ardından da Türkiye'nin 16 Mart'ta bu teşkilattan ayrılmasıyla CENTO dönemi de sona ermiştir.

Bağdat Paktı'nın Türk Dış Politikası Açısından Sonuçları

Bağdat Paktı Türk dış politikası ve Türk-Amerikan ilişkileri açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Her şeyden önce pakt içinde, İngiltere'nin de bulunması Arap milliyetçiliğinin düşmanlığını çekmiştir. Orta Doğu'da izlenen bu aktif politika Arap dünyasında Sovyet yanlısı Pan-Arap ve Baasçı rejimlerin tepkisine yol açtı. Nasır'ın gözünde bu pakt Arap dünyasını parçalamış ve birleşme yolundaki çabalara engel olmuştur. Diplomaside Londra, Ankara ve Bağdat ekseninin güçlenmesi Mısır ve Suriye'yi rahatsız etmiş ve bu ülkelerin Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasına sebep olmuştur. Bu ülkeler Bağdat Paktı'nı Batı emperyalizminin bir vasıtası, İsrail'e hizmet eden bir alet olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı pakt Arap dünyasının önemli bir bölümünün desteğinden mahrum kaldı. Arap dünyasındaki muhalefet karşısında ABD'nin pakta girememesi paktın ikinci büyük zaafı olmuştur. Bunun sonucunda da Pakt, gerçekleştirmek istediği hedefler karşısında çok zayıf temeller üzerine kurulmuş garip bir bina oluyordu.³¹ Sovyetler Birliği ise paktı, Orta Doğu'da zayıflayan İngiliz etkisinin yerine Amerikan gücünün

³¹ Armaoğlu; s. 527.

perdeli bir şekilde geçmesi olarak görmüş ve cephe almıştır. Uzun yıllar Batılı ülkelerin politik tekelinde bulunan Orta Doğu, Pakt etkisiyle Sovyetler Birliği'nin de devreye girmesiyle yeni bir görünüm kazanmış oluyordu. Bu yönüyle pakt amacın ve beklenilenin tam tersini vermiş, Orta Doğu'yu emperyalist devletlerin bir çatışma alanına dönüştürerek soğuk savaşı derinleştirici bir etki yapmıştır. Genel olarak paktın gerek Arap devletlerinde ve gerek İsrail'de yarattığı huzursuzluk Türkiye ve ortaklarının, Londra ve Washington'un politikalarına alet olduğu kanısının giderek yaygınlaşmasına yol açmış ve Orta Doğu'da zamanımıza kadar gelecek uluslararası ve çatışmaları besleyen önemli bir kaynak olmuştur.

DP hükûmetinin 1950'ler boyunca izlediği Orta Doğu politikası içinde ele alındığında Bağdat Paktı'nın belirgin bir kazanç sağlamadığı söylenebilir. Tüm çabalara rağmen Bağdat Paktı, Arap desteğini kazanamadığı gibi Sovyetlerin bölgedeki popülaritesinin artmasını engelleyemedi. Bunun da ötesinde, Türkiye'nin Arapları pakta katılmaya ikna etmek için takındığı ısrarcı tavır da Araplar arasında büyük tepki yaratarak Türkiye ile Arap dünyası arasındaki ilişkilerde uzun vadeli bir soğukluğa neden oldu.³²

Türk dış politikası açısından başta ABD olmak üzere İngiltere'nin de etkisiyle paktın kurulmasında önemli rol oynayan Türkiye, gösterdiği bu etkinliğin karşılığını göremediği gibi tam tersine büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Bu süreçte yaşanan gelişmeler Türk dış politikasını kötü yönde etkilemiştir. Mısır ve Suriye ile ilişkilerin gerginleşmesi, Bandung Konferansı'nda (18 Nisan 1955) Türkiye'nin tutumunun eleştirilmesi ve yukarıda belirttiğimiz SSCB'nin Orta Doğu'ya girmesi bunlardan başlıcalarıdır.³³

Türkiye'nin Bağdat Paktı'nın kurulmasından sonra izlediği dış politikanın temeli, çok işlenmiş olan komünizm tehlikesine karşı bir tedbir almak ve bölgede önderliğe oynamak yanında ve belki bunlardan da önemli olarak Mısır'ı uluslararası politikada yalnız bırakarak "olumlu tarafsızlık" politikasının o günkü koşullarda geçersizliğini ispatlamak olmuştur. Bandung Konferansı'nda Türkiye, bunu anlatmaya çalışmış; ancak inandırıcı bulunamamıştır.

Bağdat Paktı, zaten köksüz doğmuş olan Balkan İttifakı'nın da ortadan kalkmasına yol açmıştır. Mareşal Tito, Bağdat Paktı'na şiddetle karşı çıkmış ve paktın bölgede parçalanmaktan başka bir işe yaramayacağını ileri sürmüştür.³⁴

Kuruluş aşmasında ve 1958'deki Irak ihtilaline kadar olan dönemde Türkiye'nin Bağdat Paktı eksenindeki Orta Doğu politikaları, meclis içindeki

³² Ayşegül Sever; Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 259.

³³ Kürkçüoğlu; s. 73-80.

³⁴ Sander; s. 133.

siyasal muhalefet ve basın olmak üzere tam bir konsensüs içinde olumlu görülerek desteklenmiştir. İlginç olarak sonraki dönemlerde dış politika yazarları ve tarihçilerin hemen hepsi ise bu dönem politikalarını eleştirmişler ve adeta bu dönemi tarihsel bir yanılgı olarak değerlendirmişlerdir. Hatta bu konuda; o dönemde İran'la pakt içinde sağlanan birlikteliğin (günümüz Türk dış politikasına da ışık tutacak şekilde) yararından söz edilirken Türkiye'nin sömürgeci devletlerin bölgedeki stratejik ortağı olması yoluyla anti sömürgeci söylemi ve politikaları konusunda itibar kaybettiği şeklindeki çelişkili bakış açıları içeren görüşler de mevcuttur³⁵.

Bu bakımdan uluslararası ilişkilerde politikaları belirlerken tarihsel açıdan daha geniş perspektifli ve uzun vadeli bir yaklaşım içinde hareket edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Yaşanılan dönemde doğru, yararlı ve başarılı gibi görülen politika uygulamaları tarihselleştiğinde ise farklı anlamlar kazanabilmektedir. Bu noktada konjonktür ile reel-politik arasında sıkışıp kalmamak için ilkesel yaklaşım gereği kendiliğinden ön plana çıkmaktadır. Sözü edilen ilkesel yaklaşımın esasları ve bu yöndeki uygulama örnekleri ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde ve Atatürk döneminde görülmektedir.

³⁵ Ahmet Davudoğlu; Stratejik Derinlik, Küre Yay., İstanbul, 2001, s. 354, 410.

EK

Türkiye İle Irak Arasındaki Karşılıklı İş Birliği Anlaşması¹

(Bağdat Paktı)

(Treaty of Mutual Cooperation Between Turkey and Irak)

Türkiye ile Irak arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin sürekli olarak gelişme içinde bulunması nedeniyle ve iki ülke arasındaki barış ve güvenliğin bütün dünya uluslarının, özellikle Orta Doğu uluslarının barış ve güvenliğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğunu kabul ederek ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile Majeste Irak Kralı arasında Ankara'da 29 Mart 1946'da Bağitlanan Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'nı bütünlemek amacıyla hareket ederek ve bunun her iki ülkenin dış politikalarının temelini oluşturduğuna inanarak.

Bundan başka, Arap Birliği Devletleri arasındaki Ortak Güvenlik ve Ekonomik İş birliği Anlaşmasının 11.Maddesinde, Anlaşmanın herhangi bir hükmünün bağitlı tarafların Birleşmiş Milletler Anayasası'ndan doğan hak ve yükümlülüklerinden hiçbirini herhangi bir biçimde zedelemeyeceği ya da onları etkilemeyeceği yazılı olduğundan,

Ve Birleşmiş Milletler Yasasının 51. Maddesi uyarınca uygun önlemlerin alınmasını gerektiren Orta Doğu bölgesinin barış ve güvenliğinin korunması yolunda BM üyesi sıfatıyla üstlendikleri büyük sorumlulukların bilinci içinde olarak,

Türkiye ve Irak, bu amaçların gerçekleşmesi için, bir Anlaşma bağitlamak gereğine inanmışlar ve bunun için aşağıda adları yazılı tam yetkili temsilcileri atamışlardır.

Ekselans Celal Bayar, Türkiye Cumhurbaşkanı:

Başbakan Adnan Menderes,

Dışişleri Bakanı Ekselans Prof. Fuat Köprülü

Majeste II. Faysal, Irak Kralı:

Başbakan Ekselans Nuri Es Said

Dışişleri Bakanı Ekselans Burhanettin Başayan

Temsilciler yönetime uygun yetki belgelerini sunduktan sonra aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1

Bağitlı Taraflar, güvenlik ve savunmaları için BM Yasasının 51. Maddesine uygun bir biçimde iş birliği yapacaklardır. Bu iş birliğinin

¹ Düstur; III. Tertip, C. 36, s. 422-425. Ayın Tarihi; Şubat 1955, s. 185-188.

gerçekleşmesi için almağı kararlaştıracakları önlemler arasında özel anlaşma konusu olabilir.

Madde 2

İşbu Anlaşma yürürlüğe girer girmez Bağitlı Yüksek Tarafların yetkili makamları 1. Maddede öngörülen iş birliğinin gerçekleşmesi ve uygulanmasını sağlamak üzere, alınması gereken önlemleri belirleyip saptayacaklardır. Bu önlemler Bağitlı Tarafların Hükümetlerince onaylanınca derhâl yürürlüğe girmiş sayılacaktır.

Madde 3

Bağitlı Yüksek Taraflar birbirlerini iç işlerine herhangi bir biçimde karışmamağı yükümlenirler. Taraflar, arasında çıkacak bütün anlaşmazlıkları BM Yasası gereğince barışçı yollardan çözeceklerdir.

Madde 4

Bağitlı Yüksek Taraflar, bu Anlaşma hükümlerinin, içlerinden bir tarafından üçüncü bir devlet ta da devletlerle üstlenilen uluslararası yükümlülüklerden hiçbirisi ile çelişmediğini açıklarlar. Bu hükümler Bağitlı Tarafların yukarıda anılan uluslararası yükümlülüklerine aykırı değildir ve söz konusu yükümlülüklerle aykırı biçimde de yorumlanamaz. Bağitlı Yüksek Taraflar İşbu Anlaşma ile bağdaşmayan herhangi bir uluslararası yükümlülük üstlenmemeğı yükümlenirler.

Madde 5

İşbu Anlaşma Arap Birliği üyesi devletlerden herhangi birisinin ya da bu bölgenin güvenlik ve barışı ile aktif biçimde ilgili olan taraflarca kesinlikle tanınan herhangi bir devletin katılmasına açık bulunacaktır. Katılma belgesinin ilgili devlet tarafından Irak Dışişleri Bakanlığına sunulmasıyla katılma gerçekleşmiş sayılır. İşbu Anlaşmaya katılan herhangi bir devlet, Anlaşmaya taraf olan bir ya da daha çok devletlerle 1. Madde uyarınca özel anlaşmalar yapabilir.

Katılan devletin yetkili makamı 2. Maddeye göre önlemleri belirleyip saptayabilir. Bu önlemler ilgili Tarafların Hükümetlerince onanır onanmaz yürürlüğe girmiş sayılır.

Madde 6

Bağitların sayısı en az dördü bulunca Anlaşmayı ilgilendiren amaçlar çerçevesinde çalışmak üzere Bakanlar seviyesinde bir Sürekli Konsey kurulacaktır.

Konsey çalışma yöntemlerini kendisi saptar.

Madde 7

Bu Anlaşma, beşer yıllık sürelerle yenilenebilmek üzere beş yıl için geçerlidir. Tarafların herhangi biri işbu Anlaşmaya son vermek isteğinde bulunduğunu öbür taraflara yazılı olarak yukarıda öngörülen sürelerden herhangi birinin sona ermesinden 6 ay önce bildirmekle bu Anlaşmadan çekilebilir. Bu durumda Anlaşma öbür taraflar için yürürlükte kalır.

Madde 8

İşbu Anlaşma Bağitli Taraflarca onaylanacak ve belgeleri en kısa zamanda Ankara'da verişilecektir. Anlaşma onay belgelerinin verişimi gününden başlayarak yürürlüğe girecektir.

Yukarıdaki hükümleri kabul ederek, adları geçen yetkili Temsilciler işbu Anlaşmayı, her üç metin de aynı düzeyde geçerli olmak üzere ve anlaşmazlık durumunda İngilizce metin geçerli sayılmak üzere, Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak imza etmişlerdir.

İki örnek olarak Bağdat'da 1374 Hicri yılının 2 Recep günü (24 Şubat 1955) Perşembe günü yapılmıştır.

Türkiye Cumhurbaşkanı adına

Adnan Menderes

Fuat Köprülü

Irak Kralı adına

Nuri Es Said

Burhanettin Başayan

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ORTA DOĞU'DAKİ GELİŞMELER (BÜYÜK ORTA DOĞU PROJESİ)

İstihbarat Albay Tahir CEYHAN*

Giriş

Dünyanın süper gücü olma yönündeki politikasının ağırlık merkezini Deniz Hâkimiyet Teorisi üzerine bina eden Amerika Birleşik Devletleri (ABD), bu jeopolitik uygulamasını güçlendirmek ve özellikle Kenar Kuşak üzerindeki etkinliğini artırarak Avrasya üzerinde meydana gelecek karşı oluşumları, Boğazlar ve Deltalar stratejik eksenini ile onun çevreleyen geniş coğrafya üzerinde kontrol edecek Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) adı altında Orta Doğu coğrafyasına yeni bir jeopolitik boyut getirmeye çalışmaktadır.

BOP ana hatlarıyla dünden bugüne gitgide şekillenen bir projedir. Proje, 1991'de Sovyet sisteminin yıkılışıyla Sovyet nüfuz alanında boşalan yerleri ve ortaya çıkan dengesizlikleri yeniden tanımlamak ve bu kapsamda bir strateji geliştirmek için doğmuştur. Proje 1995 tarihli ABD Ulusal Stratejik İncelemeler Enstitüsü ve Ulusal Savunma Enstitüsü tarafından çıkarılan "National Force Quarterly" dergisinin sonbahar sayısında "The Great Middle East" başlıklı yazıda formüle edilmiştir.

Büyük Orta Doğu Projesi, ilk kez Ekim 2003'te ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Marc Grosman tarafından, daha sonra 2004 başlangıcında Davos'ta, ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney tarafından dile getirilmiştir. Bilahare, "Kuzey Afrika ve Genişletilmiş Orta Doğu Girişimi" adıyla sunulan BOP'a ilişkin ilk somut bilgiler, Londra merkezli Arapça yayın yapan El Hayat gazetesinin 13 Şubat 2004 tarihli sayısında yer almıştır.

İslam coğrafyasının petrol kaynakları ile çakışan niteliği ve Orta Asya'nın Çin ile olan komşuluğu, küresel teröre karşı girilen savaşta, ABD'nin Yeni Dünya Düzeni açısından yakın sorunlar olarak gördüğü tehlikelere karşı ivedi önlemler almasını kolaylaştırmıştır.

Değişen dünya düzeni bağlamında, ortaya çıkacak olan petrol krizi ve Çin'in küresel gücü ile başa çıkabilecek önlemler, küresel teröre karşı alınacak önlemlerle uyum içinde görünmektedir. İşte BOP'un tam adına dikkatimizi yönelttiğimizde bu stratejinin uygulanacağı coğrafyanın ve eylemin açıkça tanımlandığı görülmektedir. Proje tam adı ile "Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Ortak bir Gelecek ve İlerleme için Ortaklık" olarak anılmaktadır.

"Geniş Orta Doğu"dan kastedilen coğrafya, Orta Asya'dır. Buna Kuzey Afrika da eklendiği anda, ABD'nin dünyaya hangi alanlarda müdahale edeceği ortaya çıkmaktadır. "Ortak bir Gelecek ve İlerleme için Ortaklık" ifadesi ise bu bölgedeki uzun erimli amacı yeterince açıklamaktadır.

* 5'inci Kolordu İstihbarat ve İKK Şube Müdürlüğü, Çorlu / Tekirdağ.

A. Büyük Orta Doğu Coğrafyası

Tarih boyunca, dünyanın çeşitli bölgeleri, devletlerin ve medeniyetlerin ilgi odağı hâline gelmiş, uzun süren savaşlara sebep olmuş, kısacası paylaşılamaz bölgeler olarak tarihe geçmişlerdir. Örneğin bilinen ilk medeniyetler, Mezopotamya'da (Fırat ve Dicle arasındaki verimli topraklarda) kurulmuştur. Coğrafi keşifler sonucu, Batılı devletlerin, dünyanın bilinmeyen yüzüyle tanışmaları, üzerlerinde yüzyıllar süren Osmanlı hâkimiyetinin son bulmasına sebep olmuştur. Günümüzde ise Orta Doğu, yüzlerce yan ürünle sanayileşme ve makineleşme sürecinin vazgeçilmez ham maddesi olan petrolü topraklarında barındıran nadir bölgelerden birisi olması nedeniyle gündemdeki sıcaklığını daima muhafaza etmektedir.

Orta Doğu terimi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere tarafından yeniden adlandırılmış ve Mısır'da konuşlu bulunan İngiliz Komutanlığının sorumluluğuna verilen bölge, Orta Doğu adıyla anılmaya başlanmıştır. Bahse konu İngiliz Komutanlığının sorumluluk bölgesine; Libya, Sudan, Mısır, İsrail, Ürdün, Suriye, Irak, Arabistan ve günümüz Körfez ülkeleri ile Türkiye ve İran dâhil edilmiştir. Ayrıca, Kuzey Afrika'da Cezayir ve Fas ile Asya'da da Afganistan ve Pakistan coğrafyaları Mısır'da konuşlu olan bu İngiliz Komutanlığının sorumluluk alanı kapsamında olarak kabul edilmiştir. Günümüzde ise ABD ve Bush yönetimi tarafından ortaya atılan Büyük Orta Doğu Projesi ile ilgili coğrafyaya; Orta Asya ülkeleri de dâhil edilerek bu projenin kapsamına giren bölgenin sorumluluğu ABD Merkezi Kuvvetler Komutanlığına verilmiştir.¹

Öngörülen Büyük Orta Doğu Projesi ile ilgili coğrafya; batıda, Cebelitarık Boğazı; doğuda, İndus Nehri; güneyde, Büyük Sahra Çölü; kuzeyde, Akdeniz ile Anadolu Yaylası, Kafkaslar, Amu Derya Nehri ve Pamir yükseltisine kadar olan geniş bir alanı içine almaktadır. Projeye dâhil olan ülkeler başlıca beş gruptan oluşmaktadır:

Kuzey Afrika Grubu: Fas, Cezayir, Tunus, Mısır, Libya (Projede varlığı henüz teyit edilmemiştir).

Akdeniz Ülkeleri: Türkiye, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Filistin (Arap-İsrail anlaşmazlığının iki devlet şeklinde çözümünü öngörmektedir).

Kafkas Ülkeleri: Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan.

Körfez Ülkeleri: Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Umman, Yemen.

Asya Ülkeleri: İran, Irak, Afganistan, Pakistan, Bangladeş (Projede varlığı henüz teyit edilmemiştir).

¹ Sabah Gazetesi; 29 Şubat 2004, s. 22.

Dolayısıyla Büyük Orta Doğu Projesine Arap dünyasından 22 ülke ile Türkiye, İran, Afganistan , Pakistan ve İsrail dâhil olmaktadır. Kesin sınırları tartışmalı olan bölgede 650 milyon insan yaşamakta, bölge 12 milyon km²'lik bir alanı kapsamaktadır.

B. Orta Doğu Bölgesinin Önemi ve Özellikleri

1. Bölgenin Önemi ve Özellikleri

Orta Doğu bölgesi, dünyanın henüz tam anlamıyla paylaşılammış ancak dünyadaki ekonomik zenginliğin en büyük kaynağı olan bölümünü içinde bulundurmaktadır. Büyük Orta Doğu, soğuk savaş döneminde süper güçlerin ciddi çatışmalarının yaşandığı ve bu nedenle düzenin tam olarak oturtulamadığı dünyadaki tek ve en geniş kuşak olarak varlığını devam ettirmektedir. Jeopolitik çalışmaların bu bölgeyi kontrol edenin dünyayı kontrol edeceğini gösteriyor olması bölgeyi önemli kılmakta ve bölgenin önemini göstermektedir.

Bölgenin sergilediği genel tablo; yoksulluk, geri kalmışlık, olmayan bir büyüme hızı, hızlı nüfus artışı, göç, antidemokratik yönetimler, teröre kaynaklık etme, anlaşmazlık ve çatışmalardır.

Bölgenin siyasi yapılanmasına ve 1991'den sonra yaşanan değişimleri etkileyen sorunlar aşağıya çıkarılmıştır:

- Rusya Federasyonu'nun Sovyetler Birliği'nden sonra da devam eden siyasal etkisi,
- Çizilen yapay sınırlar,
- Etnik yapılanma ve bunun sebep olduğu sorunlar,
- Bölgede Radikal İslam'ın artan etkisi,
- Bölgede etkisini artarak hissettiren milliyetçilik ve mezhepçilik,
- Demokratik yapının oluşturulamaması,
- Bölge devletleri arasında Kitle İmha Silahlarının (KİS) yaygınlaşması,
- Batı ülkelerinin güvenliğini üç senedir tehdit etmeye başlayan ve yaklaşık otuz yıldır mevcut olan bölgedeki terör odakları,
- Azalan su kaynakları üzerinde bölge ülkelerinin rekabeti,
- Filistin-İsrail Sorunu,
- Günlük 2 dolara kadar kişi başına düşen gelir seviyesi,
- Nüfusun yarısının 18 yaşın altında olması,
- İnsan kaçakçılığı,
- Uyuşturucu üretim ve ticareti,

- Okuma – yazma bilmeyenlerinin oranının % 50-70 olması,
- Hızlı nüfus artışıdır.(ABD'nin yaklaşık 10, Avrupa Birliği (AB)'nin ise 5 katıdır.

Büyük Orta Doğu coğrafyası, özellikle Orta Doğu bölgesi, henüz Tarım Dönemi aşamasında, aşiret ve mezhep esasına göre örgütlenmiş bir toplumsal yapıya sahiptir. Yani bu bölgeye dışardan demokrasi ithal etmek, mevcut toplumsal ve ekonomik yapı açısından pek olanaklı görünmemektedir. Bu durumda, ilan edilen amaç ne denli yüce ve demokratik görünse de fiilen meydana gelecek durum, ABD'nin bu bölgedeki askerî ve siyasi egemenliği olacaktır.

AB ile ABD'nin Orta Doğu'ya bakışları ve önerdikleri yöntemler önemli farklılıklar göstermektedir. Avrupalılar öncelikle Arap – İsrail çatışmasının bitmesinden yana tavır göstermektedir ve Orta Doğu'da mevcut statükoyla fazla oynanması taraftarı değildir. ABD, Orta Doğu konusunda Batı'nın ortak çıkarları gözlüğünden bakarken AB böyle bir ortak çıkar anlayışına sahip değildir. AB, ABD'nin bölgeye yönelik niyetlerine ve kullandığı zorlayıcı askerî yöntemlere şüphe ile bakmakta ve her fırsatta rahatsızlığını dile getirmektedir.

2. Bölgenin Jeopolitik Önemini Artıran Bir Unsur Olarak Petrol

Dünya petrol kaynakları ile ilgili rakamlara bakıldığında, en dikkat çekici bölgenin Orta Doğu olduğu görülmektedir. Orta Doğu'nun kesin rezervleri 93,4 milyar tondur. 2001 yılında bölge ülkeleri 1.075,6 milyon ton petrol üreterek toplam dünya petrol üretimi olan 3.584,9 milyon tonun % 30'unu karşılamışlardır. Orta Doğu ülkeleri, bu üretimlerinin 946,6 milyon tonunu ihraç ederek toplam dünya petrol tüketimi olan 3.510,6 milyon tonun % 30,6'sını temin etmişlerdir. 2001 yılında ABD'nin bölge ülkelerinden ithalatı 138,0 milyon ton olmuş ve petrol tüketiminin % 15,4'ünü bu ülke bu yolla sağlamıştır.

Körfez bölgesi petroleri başlıca ABD, Avrupa ve Pasifik Asya'ya ihraç edilmektedir. 2003'te Pasifik Asya'ya 7,90 milyon varil/gün, Avrupa'ya 2,61 milyon varil/gün ve ABD'ye 2,61 milyon varil/gün petrol ihraç edilmiştir. Körfez petroleri ABD, Avrupa ve Pasifik Asya'ya başlıca birçok petrol boru hattı kullanılarak petrol tankerleri ile taşınmaktadır. İran, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Suudi Arabistan ile Irak petrollerinin bir kısmı direkt olarak körfezden tankerlerle taşınmaktadır. Irak'ın petroleri körfezden 3 ayrı tanker istasyonu yanında beş farklı petrol boru hattı (Kerkük – Yumurtalık, Irak – Suriye, IPSA boru hattı, Musul – Hayfa, stratejik boru hattı) ile taşınmış ve/veya taşınmaktadır (Küçük bir kısım petrol ise kamyonlar ile Türkiye ve Ürdün'e taşınmaktadır.).

Yakın zamanlarda ABD'de yapılan enerji değerlendirmelerinde; Orta Doğu, Kuzey Afrika ile değerlendirilmektedir. Benzer değerlendirme, "Center

For Strategic And International Studies”in Stratejisti Anthony H. Cordesman tarafından da yapılmıştır. Cordesman, 15 Mart 2004 tarihli “Energy Development In The Middle East” adlı kitabında, Orta Doğu ile Kuzey Afrika’yı birlikte incelemektedir. Cordesman’ın kitabında irdelenen 22 Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkesi’nin “Büyük Orta Doğu Projesi”nde adı geçen ülkeler olması şaşırtıcıdır. Anılan yazarın incelemesi; “Büyük Orta Doğu Projesi”nin aslında enerji kaynaklarının ve ulaştırma hatlarının kontrolü projesi olduğuna ilişkin düşünceleri teyit eder mahiyettedir. Cordesman bölgedeki silahlanmayı, politik gerginlikleri, yaşlı liderleri, istikrarsız rejimleri, gelecekte kimlerin olacağı konusundaki belirsizlikleri, Radikal İslam’ı, gelişmedeki ve ekonomik büyümedeki yetersizlikleri, nüfus artışlarını terörizmi ve kitle imha silahlarının yayılmasını enerji güvenliğini tehdit eden unsurlar olarak sıralamaktadır. Aynı argümanlar; “Büyük Orta Doğu Projesi” için de kullanılmaktadır. Bu durumda “Büyük Orta Doğu Projesi”nin “bir enerji güvenliği”, daha açık bir ifadeyle “bölge enerji kaynaklarını kontrol projesi” olduğu söylenebilir.

	Kesin Rezervler	Üretim	Tüketim	Orta Doğu’dan İthalat
ABD	3.700	351,7	895,6	138
Avrupa	2.500	323,7	760,2	176,2
Japonya	-	-	247,2	208,8
Çin	3.300	164,9	231,9	34,2
Orta Doğu	93.400	1.075,6	206,4	-

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2002. Rakamlar milyon ton olarak ifade edilmiştir.

Tabloda sunulan bilgiler çerçevesinde, sadece kesin rezervler dikkate alındığında, Orta Doğu ülkeleri bugünkü üretim düzeylerini yaklaşık 87 yıl sürdürebileceklerdir. Ancak dünya ekonomisindeki büyüme eğilimi dikkate alındığında gelecekte petrol tüketiminin artabileceği ve bunun sonucunda da bu sürenin kısılacağı düşünülmektedir.

3. Bölgenin Sosyal ve Kültürel Yapısında Etkin Bir Faktör Olarak Din

Pek çok bilim adamına göre XXI. yüzyılın yükselen değeri din olacak ve önümüzdeki 20 yılda dinî kimlik daha da öne çıkacaktır. Farklı etnik kökenli nüfusa sahip büyük Müslüman ülkeler arasında İranlı Persler, Türkler (Azerbaycan ve Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleri dâhil), Mısırlılar ve Nijeryalılar vardır. BM’de en az % 86’lık bir Müslüman nüfusa sahip 32 üye

ve Müslüman oranı % 66 ile 85 arasında değişen 9 ülke ile toplam 41 Müslüman ülke vardır. Doğum oranlarının yüksek olması İslam'ı şu anda en hızlı büyüyen din yapmaktadır ve bu nüfus daha da gençleşecektir.

İslam'ın yaygın olduğu Orta Doğu ve yakın bölgeler, Batı literatüründe genellikle Şarkiyat ve Doğu olarak adlandırılmıştır. Edward Said, Şarkiyatçılığı Batı dünyası tarafından ideolojik nedenlerle ortaya çıkarılmış, etkileri itibarıyla hem yaygın hem de zararlı olan aldatıcı bir kurgu olarak görmüştür.² Samuel Huntington, Batı ve İslam'ı uzun dönemli çatışma içinde olan iki zıt "uygarlık" olarak görmektedir. 2025 yılına doğru en güçlü iki politik oluşumun İslam ve milliyetçilik olacağı öngörülmektedir.

İslam dünyası hem siyasi hem dinî olarak birleşik bir yapıda değildir. Siyasi olarak istikrarsız, askerî olarak zayıftır. Laik politik kurumların kırılabilirliği, sivil toplumun zayıflığı ve entelektüel kesimin yaratıcılığının bastırılmasından dolayı İslam dünyası yaygın bir durgunluk ile karşı karşıyadır. İslam dünyasının sorunları şu şekilde sıralanabilir:³

-Sömürge döneminden miras kalan çağdışı yöntemler ve kurumsal yapı eksikliği,

- Dinî olarak harekete geçirilmiş politik uyanış, dinî politika ile ilişkilendirilmenin ortaya çıkardığı sorunlar,

- Laik kırılabilirlik ve yozlaşma,

- Servetin eşit olmayan dağılımı, yaşam standartları arasındaki farklılıklar,

- Sosyal mahrumiyetin yayılmasına rağmen iktidar elitlerinin zenginlik peşinde koşması,

- Şişmiş ve etkin olmayan devlet bürokrasileri,

- Sivil toplumun yaygın zayıflığı,

- Okuma yazma oranının düşüklüğü ve eğitimin kalitesizliği,

- İslami popülizm.

Batı ise hâlâ İslam'ı anlamaya çalışmakta, her gün yeni bir İslam sentezi ile ortaya çıkmaktadır. İçinde bulunduğumuz süreçte geliştirilen İslam analizleri; Müslüman ülkelerin toplumsal talepleri, özgürlük, insan hakları ve demokrasilerini Washington ile Londra'nın geliştirdiği yeni İslam dünyası perspektifine göre yeniden tanımlama amacına yöneliktir.⁴

² Immanuel Walerstein; 21. Yüzyılda Siyaset, Aram Yayıncılık, Çev. T. DOĞAN-E. ABDOĞLU (İstanbul, Mart 2004),s. 102.

³ Zbigniew Brezinski; The Grand Chessboard, New York: Harper Collins Publisers, 1997, s. 72.

⁴ Dr. Sait Yılmaz; 21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s. 327.

İslam toplumlarında son 45 – 50 yılda yaşanan hızlı nüfus artışı ve sağlıksız kentleşme olguları, insanlarda bir tür yabancılaşma duygusu yaratmış ve onları değerlere sığınmaya zorlamıştır. Yerel hükümetleri İslamcı uygulamalara yönelten ABD'nin “yeşil kuşak” politikasıyla birleşen bu süreç, giderek İslam'ın siyasallaşarak radikal söylemler üretmesine ve tepkiselliğini eylemlere dönüştürmesine yol açmıştır. BOP'un bir amacı da radikalleşen İslam'ı, liberalizm, serbest piyasa ekonomisi ve liberal demokrasi gibi araçları kullanarak ıslah etmek ve onun kapitalist sisteme entegre olmasını sağlamaktır. “İlimli İslam” ya da “light İslam” gibi söylemlerle anlatılmak istenen şey, İslam'ın Batılı anlamdaki liberal demokrasiye uyumlu hâle getirilmesidir. Konunun Türkiye açısından taşıdığı önem, Türkiye'nin bu konuda “örnek” ya da “model” ülke olarak seçildiğinin ifade edilmesidir.⁵

C. İki Kutuplu Dünya Düzeni ve Soğuk Savaş Dönemi

Bölgede yakın geçmişte cereyan eden olaylar kısaca aşağıya çıkarılmıştır:

- Birinci Dünya Savaşı sonrasında, bölgeye İngiltere hâkim olmuştur. Ancak zamanla bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanarak üzerlerinde İngiltere'nin fiilî hâkimiyeti devam etse de hukuki olarak herhangi bir bağlı kalmamıştır.

- İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya, Türkiye üzerinden bölgeye gireceğini açıklamıştır. Fakat arkasında ABD ve Avrupa ülkelerinin desteği bulunan Türkiye'nin olumsuz cevabı üzerine, İran üzerinden harekete geçmiştir. Ancak o dönemde Rusya'nın Orta Doğu'da önemli bir etkisinin olduğunun söylenmesi mümkün değildir.

1952'de Mısır'da Nasır'ın iktidara gelmesiyle Mısır, Anti-Batı Arap kamuoyunun temsilcisi durumuna yükselmiş; 1960'larda ABD bölgede aktif rol oynamaktan vazgeçerek temel amacını müttefiklerine yardım etmek ve daha fazla güç kaybetmemek olarak değiştirmiştir. 1973, Arap Dünyası için iki büyük gelişmeye sahne olmuştur:

1. Uzun zamandan beri devam etmekte olan Arap-İsrail Savaşı'nda, Arap Orduları ilk kez –sınırlı da olsa- bir başarı kaydetmişlerdir.

2. Petrol üreten Arap devletleri, büyük devletlere karşı bir petrol ambargosu başlatmış ve bunun sonucunda ABD'yi, Arap-İsrail Savaşı'nda çözüm aramaya itmişlerdir. Bu da İsrail'in Sina Yarımadası'ndan çekilmesi ve Sina'nın Mısır'a iadesi sonucunu doğurmuştur.

Afganistan'ın Sovyetler Birliği etkisi altına girmesi ve İran'da meydana gelen rejim değişikliği, bölgede ABD'nin tek güvenilir müttefikinin Türkiye olmasına sebep olmuştur. 1970'li ve 1980'li yıllara Mısır ve İsrail kazanımı ile

⁵ Abdullah Şahin; Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 38-42.

giren ABD, İran ve Afganistan'ın kaybı ile bölgede stratejik bir zayıflamaya gitmiştir.

İran, Şah Rıza Pehlevi'nin devrilmesinden önce Suudi Arabistan'ın ardından, dünyanın ikinci büyük petrol üreticisi olarak hızlı bir sanayileşme sürecine girmiştir. 1971-1977 arasında 23 milyar dolarlık silah sistemi alarak bölgede etkin güç olma özelliğini sürdürmüş ve tek rakibi olarak gördüğü Irak'taki ayrılıkçı Kürt hareketlerini desteklemiştir. Bu olaylar sonucunda İran-Irak Savaşı patlak vermiş ve gerek Amerika Birleşik Devletleri gerekse Rusya için büyüyen güç İran'ın durdurulması adına bir fırsat doğmuştur. 1982'de Irak'ın savaş gücünün tükenmesine rağmen ABD Irak'ı, teröre destek veren ülkeler listesinden çıkararak bu ülkeye 1,6 milyar dolarlık kredi sağlamış, Rusya da 1980'li yıllarda Irak'a çeşitli mali ve askerî yardımlar yapmıştır. Savaş iki ülkenin de birbirine karşı üstünlük kuramaması ile sonuçlanmış ve avantaj elde eden taraf yine büyük güçler olmuştur. Çünkü Irak'ın galip gelmesi bölgede parlayan yıldızın Irak olmasını sağlayacakken İran'ın kazanması da liderliğini sürdürmesini ve değişen rejimin dünya çapında büyük bir propagandanın yapılmasını sağlayacaktı. Oysa bölgede güçlü bir devletin bulunması, gerek ABD ve Rusya'nın gerekse diğer Batılı devletlerin menfaatlerine ters düşmekteydi.

1989'da Sovyetler Birliği Afganistan'dan çekilmiş ve Amerika Birleşik Devletleri bölgede yeni bir hareket alanı bulmuştur. Bütün dikkatler Rusya'nın Orta Asya'daki hukuki egemenliğinin sona ermesinden sonra, Hazar ve Orta Asya petrollerine de yoğunlaşmıştır. Böylece petrol ve doğal gazıyla ikinci bir Orta Doğu sayılan Hazar Havzası da gündeme girmeye başlamıştır.

Orta Doğu'da her dönemde farklı gelişmeler meydana gelirken Türkiye de değişik zamanlarda, değişik Orta Doğu politikaları izleyerek bölgedeki etkinliğini hissettirmeye çalışmıştır.

1960 ihtilalinden sonra Türkiye, Orta Doğu'daki etkinliğini kaybetmiş ve 1963-1964 Kıbrıs Bunalımı, Türkiye'yi bölgede tamamen yalnız bırakmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Arap devletlerini yanına çekmek için Arap yanlısı politikalar izlemeye başlamıştır. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda İncirlik Üssü'nün kullanılmasına izin vermiş; 1970'lerde Filistin davasını desteklemiş ve İsrail'in 1967'de işgal ettiği yerlerden çekilmesini talep etmiştir. 1974 Fas Zirvesi'nden çıkan karara göre Filistin Kurtuluş Örgütü'nün, Filistin halkının tek meşru temsilcisi sayılması üzerine Filistin Kurtuluş Örgütü ile saygıya dayalı ilişkiler kurmaya başlamış ve 1979'da Ankara'da bir Filistin Kurtuluş Örgütü Bürosu açılmasına izin vermiştir. Ankara, 1988'de bağımsız Filistin Devleti kurulması kararını ilk kabul eden yerlerden biri olmuş ve 1992'de Filistin Devleti'nin temsilcilik seviyesini İsrail'le eş zamanlı olarak büyükelçilik seviyesine çıkarmıştır. Ayrıca Temmuz 1980'de İsrail'in Doğu Kudüs'ü ilhak ederek Birleşik Kudüs'ü başkent ilan etmesine tepki olarak buradaki Türk Konsoloslukunu kapatmış, Tel Aviv'deki temsilcisinin

diplomatik düzeyini Aralık 1980’de ikinci kâtip seviyesine indirmiştir. 1956 Arap-İsrail Savaşı’ndan sonraki yıllarda ise Tel Aviv’de Türk Büyükelçisi bulunmuyordu. Ancak Türkiye’nin bütün bu Arap yanlısı tavırlarına rağmen, başta Kıbrıs’la ilgili olmak üzere birçok konudaki Birleşmiş Milletler oylamalarında, Türkiye’nin aleyhine oy kullanan Arap devleti sayısı oldukça fazlaydı.

Türkiye son yıllarda, İsrail’le de yakın ilişkiler içine girmiştir. Bu yakınlaşmada tarihî bağın (Osmanlı hâkimiyetindeki Yahudi cemaatleri vs.) yanı sıra ortak müttefik olarak Amerika Birleşik Devletleri’nin bulunması da önemli bir faktördür. Birçok konuda (askerî alanda, ekonomik alanda ve hatta spor alanında) Türkiye ile İsrail’in anlaştığı gözlenmektedir. Ancak Türkiye, İsrail’le olan bu yakınlaşmasının, Arap ülkeleriyle olan ilişkilerinde zayıflamaya yol açmaması için de gayret göstermektedir.

Orta Doğu ülkelerini İsrail’le olan ilişkilerine göre 3’lü bir ayrıma tabi tutacak olursak şöyle bir tablo ile karşılaşıyoruz:

- İsrail’le barış içinde olan ülkeler: Mısır, Türkiye, Ürdün
- İsrail’e karşı olan ülkeler: İran, Irak, Suriye, Libya
- Seyirci durumunda olan ülkeler: Tunus, Cezayir, Körfez ülkeleri

Günümüzde Orta Doğu’da, çok önemli güç dengelerinin mevcudiyeti söz konusudur. Bu güç dengelerini etkileyen faktörler ise aşağıya çıkarılmıştır:

- **Arap-İsrail Çatışması/ Barışı Süreci:** Bu süreçte kabul ettirilmek istenen en önemli şey, İsrail’in, Orta Doğu’nun bir parçası olduğu ve olası birleşmelerin İsrail merkezli olması fikridir.

- **Radikal İslami Hareketler:** Bölgede, İsrail’in Filistin’e karşı haksız bir tutum içerisinde bulunduğunu iddia eden ve Filistin’in haklarına karşı daha saygılı davranılmasını sağlamak amacıyla kurulmuş çeşitli örgütlerin yaptığı faaliyetlerdir.

- **Silahlanma:** Özellikle İran-İrak Savaşı öncesinde başlayan ve günümüzde hat safhaya ulaşan silahlanma sorunu bölge halkları üzerinde psikolojik etki yapmakta ve bölgenin uluslararası kuruluşlar tarafından kontrol altında tutulması gerektiği düşüncesine yol açmaktadır.

- **Petrol Boru Hatları:** Bölge petroleri Amerika Birleşik Devletleri ve Batılı devletlerin kontrolü altındadır. Günümüzde söz konusu devletler Orta Asya ve Hazar petroleri ile de ilgilenmektedir.

- **Demokratikleşme:** Belki de bölgedeki en önemli sorun, bölge ülkelerinde demokratik yönetimlerin kurulmamış olmasıdır.

Ç. Soğuk Savaş Sonrası, ABD'nin Yükselişi

SSCB'nin yıkılmasından sonra siyasi, sosyal, askerî, kültürel ve ekonomik açıdan karşı konulamaz Süper Güç hâline gelen ABD; bu dönemde, yayılmacı politikalarına hız vermiş ve dünyayı kendi çıkarlarına uygun olacak şekilde yeniden düzenlemeye başlamıştır. Yeni Dünya Düzeni senaryoları içerisinde, devletler arasındaki sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi ve askerî ilişkiler; ABD politikalarına göre yeniden düzenlenmeye, dünya haritası yeniden çizilmeye, ve ulusların kaderi yeniden belirlenmeye başlanmıştır. Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesi, SSCB'nin yıkılması, Yugoslavya'nın parçalanması, gittikçe artan terör ve kaos ortamı, I ve II nci Körfez Harekâtı, Afganistan ile Irak'ın işgali ve Büyük Orta Doğu Projesi ile uygulamaya sokulacak diğer yeni projeler; Yeni Dünya Düzeni'nin diğer bir ifade ile Küresel İmparatorluğun bir parçasını oluşturmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile tek küresel güç olma niteliğini kazanan ve şartları avantaja dönüştürmek isteyen ABD, küresel üstünlüğünü sürdürme gayretlerini, Avrasya'daki nüfuzuna, pazarlarını geliştirmeye, deniz ticaret yolları üzerindeki hâkimiyetini korumaya, nükleer silahların yayılmasını önlemeye, uzaydaki egemenliğini sürdürmeye, siber ortamdan gelebilecek saldırıları önlemeye, enerji kaynaklarını ve enerjiyi küresel pazarlara aktaran ulaştırma hatlarını denetlemeye, Avrupa'ya, Rusya'ya ve Çin'e kendi çıkarlarına ters düşmeyecek rolleri benimsetmeye, kendisini dengeleyebilecek veya engelleyebilecek güçlerin veya koalisyonların oluşmasını önlemeye dayandırmıştır.

ABD'nin ulaştığı olduğu bu küresel gücü; ABD Eski Dışişleri Bakanlarından Henry Kissenger: "...Sanki doğa kanunuymuş gibi her yüzyılda tüm uluslararası sistemi kendi değerlerine göre yeniden biçimlendirecek kuvvet, irade ve entelektüel ve moral güce sahip bir ülke ortaya çıkmaktadır." şeklinde; ABD'li ünlü jeopolitikçi Zbigniew Brzezinski ise: "...Amerika'nın bugünkü küresel gücünün etkinlik alanı ve yayılımı benzersizdir. ABD yalnızca dünyanın bütün okyanuslarını ve denizlerini kontrol etmekle kalmayıp kendi gücünü siyasi olarak önemli biçimlerde ülkelerin içine yansıtabilen, amfibi kıyı kontrolü için iddialı askerî yetenek geliştirmiştir. Askerî birliklerini; Avrasya'nın, batı ve doğu uçlarında sağlam bir biçimde konuşlandırmıştır ve birlikleri Basra Körfezi'ni de kontrol etmektedir. Washington tarafından kucaklanmayı arzulayan bazı vasal ve tabileri tüm Avrasya'ya yayılmış bulunmaktadır." sözleri ile açıklamıştır. Almanya'nın etkin dergilerinden biri olan Der Spiegel'in: "Modern tarihte hiçbir ülke; dünyaya, bugün Amerikanın olduğu kadar hâkim olamadı." yorumu; ABD Hâkimiyeti'nin tüm dünyaca kabul edildiğini açıkça ortaya koymuştur.

Dünya ölçeğinde bir Pax Amerikan (Amerikan Barışı veya ABD hegemonyasına dayanan bir dünya barış düzeni) tesis etmek hususundaki tasavvur ve girişimleri, Sovyet İmparatorluğu'nun çökmesi ve Soğuk Savaş

Dönemi'nin sona ermesini izleyen günlerde başlamış ve dünyadaki barış ortamının ABD Değerler Sistemi ile sağlanacağı ve tarihe Amerikan Barışı (Pax Americana) olarak geçeceği iddia edilmiştir. Amerikan Barışı'nın açıklandığı yıllar (19 Mart 1990)'da ABD Senatosu'nda Haydut Devletler Stratejisi kabul edilmiş ve küreselleşme karşıtı devletler yeni düşmanlar olarak belirlenmiştir. 1989'da Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden, 1990 yılında yapılan 1'inci Körfez Savaşı'na kadar geçen süre içinde dünya, sadece bir yıllık bir barış dönemi yaşamıştır. Takip eden yıllarda önce Orta Doğu'da; sonra Balkanlar'da ve daha sonra Orta Asya'da çıkarılan sıcak savaşlar, Amerikan Barışı'nın sözde kaldığını ortaya koymuştur.

Ç. Büyük Orta Doğu Projesi'nin Kapsamı

1. BOP, geniş bir coğrafyada kaynaklara ulaşma çabasıdır.

Uzmanlara göre toplam küresel enerji talebi 2025'e kadar yüzde 54 oranında artarken alternatif enerji kaynaklarının ve bu amaçla yeni teknolojilerin geliştirilmesi ile ilgili gayretler devam edecektir. Artan enerji ihtiyacının karşılanmasında petrol, önemini koruyarak sürdürürken doğal gaz tüketimi de artacaktır. Küresel üstünlüğün Avrasya enerji kaynaklarının kontrolüne bağlı olduğu uzmanlarca ifade edilen, kanıtlanmış petrol rezervi 30 milyar varilin altına düşen, dış kaynaklı petrole bağımlılığı giderek artan ABD ise enerji kaynaklarını kontrol gayretlerini devam ettirecek ve bu girişimler, XIX. Yüzyılın ilk yarısındaki çatışmaların asıl nedenini oluşturacaktır. International Energy Agency'nin (EIA) "World Energy Outlook 2002" isimli raporuna göre 2000'de küresel enerji tüketimi içinde petrol tüketimi, yüzde 39 ile birinci sırayı almıştır. 2030'da ise petrol tüketimi, yüzde 38'lik pay ile küresel enerji tüketiminde yine birinci sırada olmaya devam edecektir. Küresel doğal gaz tüketiminin toplam enerji tüketimine oranı, 2000'de %23'tü ve doğal gaz tüketimi, kömür tüketiminden sonra üçüncü sırayı almıştır. 2030'da ise doğal gaz tüketimi %28'lik oranla petrol tüketiminden sonra ikinci sırayı alacaktır. 2030'da petrol doğal gaz tüketiminin toplam enerji tüketimine oranı %66 olacaktır. Bu tahmin, küresel ekonomilerin 2030'larda da büyük ölçüde petrole ve doğal gaza bağımlı olacağını göstermektedir.

"BP Statistical Review Of World Energy 2003 Raporuna göre Orta Doğu ülkelerinden Suudi Arabistan 261,8; Irak 112,5; Birleşik Arap Emirlikleri 98,7; Kuveyt 96,5 ve İran 89,7 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir. Orta Doğu ülkelerinin toplam kanıtlanmış petrol rezervi ise 685,6 milyar varil olup, bu rezerv %65,4'ünü oluşturmaktadır. Orta Doğu petrol rezervlerine Kuzey Afrika rezervleri de ilave edildiğinde, bu oran %69,5'e yükselmektedir. Orta Doğu'nun önemli bir özelliği de petrol üretimini artırma yeteneğinin diğer petrol üretim bölgelerine göre daha yüksek olmasıdır. "Energy Information Agency"nin tahminlerine göre; Orta Doğu'nun 2001'de 22,4 milyar varil olan petrol üretimi, 2025'te 45,2 milyar varile çıkabilecektir. Buna Kuzey Afrika ülkelerinin kapasiteleri de eklendiğinde toplam üretim

53,6 milyar varil olacaktır. Toplam üretim, küresel petrol ihtiyacının % 43'ünü karşılayabilecektir. Gaz rezervlerinin % 36'sını oluşturduğu görülmektedir. Kuzey Afrika Ülkeleri de buna ilave edildiğinde ise bu oran %40,8'e yükselmektedir.

Yukarıda belirtilen veriler ışığında, Orta Doğu enerji kaynaklarının küresel enerji ihtiyacının karşılanmasında yaşamsal bir önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Jeostratejik konumu da dikkate alınarak Kuzey Afrika Enerji Kaynakları ile değerlendirildiğinde bölgedeki enerji kaynaklarının önemi artmaktadır.

Bu genel tablo içerisinde genel egemenlik tesis edilmemiş bölgelerde enerji ve ham madde kaynaklarına el atmak, stratejik hareket açısından üs ve kolaylık imkânı sağlayabilecek değerdeki noktaları ele geçirmek, deniz ve hava ulaştırma yollarını kontrol etmek, ABD'nin amaçları arasına girmiştir. ABD bu amaçlarına ulaşma yolundaki eylemlerini "özgür ve demokratik bir dünyanın yaratılması" söylemi ardında gerçekleştirmektedir. Şimdi hedefte olan bölge Orta Doğu'dur.

Çünkü dünyadaki en büyük işletilebilir petrol rezervleri Orta Doğu'dadır. Bu kaynak ABD'nin ulusal çıkarları doğrultusunda kontrol altına alınmalıdır. Orta Doğu'dan petrol akışının kesintisiz olarak sürdürülebilmesi için petrol nakliyatında kullanılan yolların güvenliğinin sağlanmasına ilave olarak Orta Asya'dan Hint Okyanusu'na ulaşan enerji koridorunun da açık bulundurulması gerekmektedir.

Bu kadar geniş bir coğrafyada sadece kendi askerî gücünü kullanmak yerine, yeni müttefikler edinmek, yeni üsler tesis etmek ve yeni güvenlik sistemleri oluşturmak, ABD açısından daha ekonomik bir hareket tarzı hâline gelmiştir.

Bu hareket tarzı ışığında ABD'nin genel amacı; kısa vadede Irak'tan başlayarak Orta Doğu'yu şekillendirmek ve Körfez bölgesine hâkim olmak, orta vadede Avrasya'yı kontrol etmek, uzun vadede ise dünya egemenliğini tesis etmektir. Bu amaç içerisinde; petrole kavuşmak, güvenliğini pekiştirmek, ekonomisini geliştirmek, bölgede nüfuzunu sağlamlaştırmak, dünyada tek egemen güç olma özelliğini devam ettirmek, Kafkaslar, Orta Asya, Güney Asya ve Orta Doğu'da; AB, Rusya, Çin ve Japonya'nın ABD ulusal çıkarlarını etkileyecek ölçüde gelişmesine engel olmaktadır.

Dünya egemenlik mücadelesinde ABD'nin kendisine olası rakip olarak gördüğü ülkeler Fransa ve Almanya'nın merkez güçlerini oluşturduğu Avrupa Birliği, Japonya ve Çin'in merkez güçleri oluşturduğu Uzak Doğu koalisyonu, "yakın çevresini" gücü altında yeniden birleştirme potansiyeline sahip Rusya ve bu güçlerle ittifakı ABD'nin dünya egemenliğini sarsabilecek Hindistan'dır.

2. BOP, silah üreticileri, petrol devleri ve finansal şirketler koalisyonunun eseridir.

Petrol başta olmak üzere doğal kaynakları yakından denetleme stratejisi ve politikaları, çok uluslu petrol şirketleri ve ABD yönetimi arasındaki ilişkilerin ele alınmasını gerektirmektedir. Mevcut durumda 4 büyük şirket uluslararası piyasaya hâkimdir. Bunlar: İngiltere kökenli British Petroleum- Amocco ve Royal Dutch/ Shell ile ABD kökenli Exxon-Mobil ve Texaco- Chevron'dur. Anglosakson kökenli petrol devlerinin çıkarları ABD ve İngiltere'nin tavrında dikkate alınması gerekli etkenlerdir. 70 ve 80'li yıllarda ABD'nin ulusal çıkarı silah üreticisi büyük şirketler, petrol şirketleri ile finansal şirketler arasında yapılan bir iş birliğine dayanmıştır. Yani silah satıcıları-petrol satıcıları koalisyonu yapılmış, finansal şirketler de bu koalisyonda yer bulmuşlardır.

3. BOP, petrol üreten ülkeleri ABD'ye daha fazla ve uygun şartla petrol satmaya ikna yöntemidir.

ABD Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubunun, 17 Mayıs 2001'de yayımlanan raporunda, ABD'nin yabancı petrole bağımlılık oranının 2001'de %52 iken 2020'de %66 olacağı öngörülmüştür. Toplam tüketimin artmasına bağlı olarak ABD'nin 2020'de mevcut duruma göre ithalatını %60 artırması söz konusu olacaktır. Bunun anlamı, günlük 10,4 milyon varillik ithalatın 16,7 milyon varile ulaşmasıdır. Bu nedenle, petrol ihraç eden ülkeleri üretimlerini artırmaya ve ABD'ye daha fazla petrol satmaya ikna etmek gerekli görülmektedir. Bu doğrultuda dünya enerji rezervlerinin üçte ikisine sahip olan Körfez ülkelerinin ve özellikle Suudi Arabistan'ın ABD şirketlerinin modernizasyon çalışmalarını sağlamaları için ikna edilmesi gereklidir. Ayrıca, ABD petrol ithalat kaynaklarının bölgesel olarak çeşitlendirilmesi de gereklidir. Bu doğrultuda ABD şirketleriyle iş birliği yapılarak Hazar yöresi (özellikle Azerbaycan, Kazakistan), Sahra Altı Afrika (Angola, Nijerya) ve Latin Amerika'dan (Kolombiya, Meksika, Venezüella) ithalatın artırılması önerilmektedir. Dikkat edilecek olursa bu yöreler beklenen istikrara sahip gözükmemektedir ve hükümetler değil; fakat yöre halkları genelde ABD karşıtıdır. Bu durumda sürekli askerî güç bulundurmanın yanında yöredeki ülkelerin siyasal ve ekonomik olarak yeniden yapılandırılmaları gerekli gözükmemektedir. Bu yeniden yapılandırma, yeni bir Pax Americana'ya uygun olarak tasarlanmaktadır.

4. BOP, ABD ekonomisindeki sıkıntılara çare arayışıdır.

"XXI. yüzyılı şekillendirme düşüncesi", Amerikan halkının temel yaşam kaygılarının yok edilmesi ve sahip olunan refah düzeyinin sürdürülmesi yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımla Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar Bölgesi ABD'nin yaşam sahası olarak görülmektedir. ABD anılan bölgelerde kalıcı bir egemenlik tesis etmeyi, kendi varlığını sürdürmekle eş değer görmektedir. ABD'nin dünya egemenliğini sürdürebilir

kılması için korunma maliyetleriyle üretim maliyetlerini dengede tutması gerekmektedir. Her ikisi de egemen güç üzerinde yıpratıcı etkileri olan bu değişkenlerin maliyetlerinin düşürülmeleri, kaynakların ucuz elde edilmesi, savaş teknolojilerinin geliştirilmesi ve korunma önlemlerinin kendi ülke kaynakları kullanılarak karşılanması yerine başkalarına ihale edilerek karşılanması ile azaltılabilir.

Ancak ABD, cari açıklar, bütçe açıkları ve dış borç yükü giderek artan, askerî harcamaları ise 500 milyar doları bulan bir güç hâline gelmiştir. ABD'nin iç ve dış borç toplamı (hane halkı, ipotek borçları artı özel sektör borçları türevler, devlet borçları vb.) 37 trilyon dolar, GSMH'nin yaklaşık üç katıdır (A.G. Frank, The Asia Times, 06/01/05,). Borç sarmalından kurtulmak bir yana ABD'nin ekonomisini yürütmek, yıllık büyüme hızını koruyabilmek, enflasyonu önlemek ve refah düzeyini sabit tutabilmek için her yıl 900 milyar dolarlık bir dış kaynak elde etmesi gerekmektedir. Araştırmacılar bunun ancak "sürdürülebilir net ihracat" ile karşılanabileceği görüşünü öne sürmektedirler.⁶

Borçların ödenmesi, dış açıkların kapatılması, bütçe denkleğinin sağlanması ise ya ülkeye sıkı para girişleriyle sağlanmak zorundadır (ki çok uzun yıllardır doların dünya değişim birimi olması nedeniyle mali yıl sonundaki dolar girişlerinden edindiği birikim bunu sağlamaktaydı) ya da ABD ekonomisinin dış kaynak gereksinimini kapatacak çapta ihracatı gerçekleştirebileceği dış pazarların yaratılması gerekmektedir. Bununla birlikte hem ulusal üretimin gelişmesi hem de 280 milyonluk bir nüfusun gündelik gereksinimlerinin karşılanması için sanayinin en temel girdisi olan (ve ABD ekonomisinin dışa bağımlılığını sağlayan) enerjinin ucuza elde edilmesi gerekmektedir. Ancak ihracat pazarları da sınırlı durumdadır. ABD ekonomisinin motor gücü hizmet sektörü (finans, ticaret vb.), sanayi üretimi GSMH'nin ancak %13'ünü oluşturabilmektedir. Bilişim teknolojileri ve silah sanayiinde Çin, Hindistan ve Asya ekonomilerinin rekabetiyle mücadele etmek zorunda bulunmaktadır (ancak bu ihracat, teknoloji transferi anlamına da gelmekte ve ulusal güvenlik açısından riskli olarak görülmektedir).

ABD ekonomisinin karar vericileri, doların dünya piyasalarında düşen değerini artırmak ve Euro'nun dolar yerine giderek daha fazla kullanılmasını engellemek için faiz oranlarını yükseltmişlerdir; ancak bu (son çeyrek yüzyılda ülkemizin de başından geçtiği gibi) durum yüksek oranlı enflasyon ve ekonomik kriz anlamına gelmektedir. Faizlerdeki artış, resesyon, yabancı yatırımcıların daha ucuz iş gücü sağlayan pazarlara kaçması, yatırımcıların Euro'yu tercih etmeleri, ellerindeki ABD menkul kıymetlerini satmaları, ABD ekonomisi ile dünya mali sistemini de krize sokabilecektir. Bu krizin aşılması ise Ergin Yıldızoğlu'nun tabiriyle "La machine infernale" (Cehennem

⁶ Wynne Godley, Alex Izurieta, Gennaro Zezza; "Why net exports must now be the motor for U.S. growth" , Cambridge Endowment for Research in Finance - Levy Economics Institute – Bard College, Temmuz 2004.

Makinasının) kullanılmasıyla mümkün görülmektedir.⁷ Yani Neoconların önerileriyle ABD elindeki askerî güce dayanarak:

- Tüm enerji kaynaklarına el koyup dünyanın geri kalanını teslim alacak,
- Büyük Orta Doğu bölgesini kendi denetiminde, ihracata, yatırıma açacak bir biçimde düzenleyecek (sömürgeleştirecek),
- Gerektiğinde ABD pazarını da gümrük tarifeleriyle koruyacak, bunları da dünyanın geri kalanına kabul ettirecek,
- Yabancı yatırımcıları ve merkez bankalarını tehdit ederek ABD mali piyasasını batırmalarını engelleyecektir.

ABD, bizzat Başkan Bush'un ağzından açıklandığı biçimde bu bölgeye, aynen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Japonya'ya götürdüğü gibi demokrasi götürmek istemektedir. Oysa unutmamak gerekir ki Almanya ve Japonya yeterince endüstrileşmiş ülkeler olarak demokrasiyi kurmaya ve geliştirmeye elverişli bir ortama sahiptiler.

D. “Büyük Orta Doğu Projesi”nin Hedefi ve Projenin Gerçekleştirilmesi İçin İzlenmesi Öngörülen Strateji:

Soğuk savaş sonrası yeni Amerikan stratejisinin oluşma döneminde yaşanan kararsızlık ve belirsizliklerden sonra seçilen yeni Amerikan stratejisi “uygarlıklar çatışması”na dayanmaktadır. Avrupa ve Avrasya’da yeni güç oluşumlarının, Amerikan egemenliğini tehdit etmesi üzerine, süper gücün gösterdiği tepkinin tıpkı Roma İmparatorluğu döneminde olduğu gibi “Çağdaş bir Monark”ın davranışlarına benzediği gözlenmektedir.

SSCB'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan dünya düzeni, Soğuk Savaş sonrası Balkanlar’da ve Asya’da oluşan stratejik boşluklar nedeniyle alevlenmiş olan mikro ulusalcılığın etkisiyle Müslümanların yaşadığı alanlarda savaşların ve katliamların yaşanmasına yol açmıştır.

SSCB’yi güneyden hapsedmek amacıyla yeşil kuşak stratejisini uygulayarak Türkiye dâhil birçok ülkede kökten dinci unsurun çıkışını destekleyen, daha sonra da bunları tehdit olarak gösteren Amerikan stratejisindeki dönüşüm, aslında “Pax Americana”nın sürmesini hedeflemektedir. AGSK ile hızlanan süreçte, NATO’nun zaten sorgulanan anlamının azalmasına yol açacağı açık olduğundan, söz konusu yeni tehdit algılaması hızla oluşturulmuştur. Yeni tehditler, “terörizm” ve kitle imha silahları’dır. ABD, bu tehditlerin birçok İslam ülkesinde bulunduğunu öne sürmektedir.

Batılılarca Orta Doğu bölgesinin hedef olarak seçilmesi, bölgede radikal ve militan İslamcılarının var olması, bölge ülkelerinin bazılarının

⁷ Ergin Yıldızoglu; “Hurmalar ve Dr. Faustus Üzerine”, Cumhuriyet, 21 Şubat 2005, s. 13.

uyuşturucu üretmesi, nükleer ve kitle imha silahlarının aşırı grupların eline geçmesi kaygısıdır.⁸

Büyük Orta Doğu Projesi'nin hedefinin; demokrasi, serbest piyasa ekonomisi, yönetimde bulunanlar için sınırlı iktidar, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması, insan hakları, ferdiyetçilik ve hukukun üstünlüğü gibi Batı değerlerini, Müslüman halkların çoğunlukta yaşadığı ülkelerde tesis etmek olduğu öne sürülmektedir. Diğer bir deyişle Protestan Hristiyanlık felsefesinin bir yaşam felsefesi olarak bu ülkelerde tatbik edilmesini sağlamaktır. Protestan Hristiyanlık felsefesinden, Hristiyanlaştırma gibi bir yanlış anlam çıkarılmamalıdır.

ABD'nin bölgesel anlamda ve kapsamda Büyük Orta Doğu Projesi ile ilgili dört temel stratejik amacı vardır. Bunlar:

- İsrail'in güvenliğini sağlama,
- Doğal kaynaklara kesintisiz ve kısıntısız olarak ulaşmak,
- Kökten dinci terörün önlenmesi,
- Bölgenin demokratikleştirilmesidir.⁹

ABD'nin Büyük Orta Doğu'da aşağıdaki hususların ele geçirilmesini hedeflediği kıymetlendirilmektedir:

- “Siyasi ve iktisadi kontrolü” sağlamak üzere “ulus devlet” yapılarının zayıflatılması ve çok parçalı yapıya yönelik olarak küçük devletler oluşturulması,

- Bölgeyi çok parçalı yapılandırma hedefinin bir tepki oluşturarak ABD karşıtı bir ittifak oluşumunu tetiklememesi maksadıyla bu stratejinin uzun vadeye yayılması,

- Bağımlı demokrasiler kurularak istikrarın tesis edilmesi, yeni kaynaklar ve tüketici kitleleri sağlayacak serbest pazarların kurulması,

- Sovyetler Birliği'nin dağılmasının Avrasya'da yarattığı jeopolitik boşluk doldurularak AB, RF ve ÇHC'nin kontrol edilmesi,¹⁰

- Sonuç olarak “Avrasya'nın kalbi”nin kontrol altına alınarak “Avrasya hâkimiyeti”nin ele geçirilmesidir.

Büyük Orta Doğu Projesi aşağıdaki ana stratejiyi kapsamaktadır:

- **Orta Doğu'da Siyasal Dönüşüm:** Mevcut coğrafyadaki yönetimlerin Batı standartlarına göre yeniden formatlanması ve “demokrasi”nin bölgeye hâkim kılınması.

⁸ Irina Zvyagelskaya; What Strategy for the Greater Middle East? (A Russian Perspective.

⁹ Dr. Kur. Kd. Alb. (E) Veli Küçük; Jeo-astrol Politikalar s. 120.

¹⁰ Turkish Military Representative (TMR); s. 22.

- **Orta Doğu'da Ekonomik Dönüşüm:** Söz konusu coğrafyada serbest piyasa ekonomisinin teşviki, liberal ekonomik sistemin yerleştirilmesi, devlet denetimindeki alanların özel teşebbüse açılmasının hızlandırılması. Uzun vadede bölge ekonomilerinin Batı ekonomik sistemine entegrasyonunun sağlanması.

- **Orta Doğu'da Toplumsal/Kültürel Dönüşüm:** Klasik din eksenli eğitim veren kurumların reformasyonu veya tasfiyesi, Batı kültürünü teşvik eden eğitim, medya ve benzeri kültür araçlarının teşviki. Batılı normlarının ve yaşam tarzının bölge insanının gündelik yaşamına nüfuz etmesinin sağlanması.

- **Orta Doğu'da Stratejik Dönüşüm:** Batı'nın "tehdit" olarak kabul ettiği ve öne sürdüğü (terörizm, kitle imha silahları vb.) odakların yok edilmesi, bölgenin Batılı güvenlik norm ve konseptlerine uygun hâle getirilmesidir.

ABD yetkililerin bu projeyi tanımlaması ise belirtilen amaçlarla örtüşmekle beraber 1995 tarihli "ABD Ulusal Stratejik İncelemeler Enstitüsü"nün bir raporuna göre daha değişiktir:

- Enerji kaynaklarına sahip olan bölgelerin kontrolü,
- Enerji ulaşım yollarının kontrol ve denetimi,
- Asimetrik tehdidi oluşturan terörist eylemlerin önlenmesi,
- Kökten dinci İslam zeminine ılımlı İslam'ın oturtulması,
- ABD ulusal çıkarlarının Orta Doğu'da korunması,
- Bölgede bölgesel güç konumuna erişmiş devletlerin bu etkinliğinin azaltılması, askerî güçlerinin küçültülmesi ve bu güçlerden ABD çıkarlarına uygun şekilde istifade edilmesi,
- Terörist eylemlerde kullanılabilecek olan kitle imha silahlarının yok edilmesi,
- Mali ve ekonomik yardım suretiyle bölgede ABD nüfuzunun yaygınlaştırılması,
- Batı karşıtlığına yol açan anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması.

E. Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye

Büyük Orta Doğu ve genişlemiş Avrupa coğrafyaları, ilgi ve etki alanları açısından birbirlerini etkilemektedirler. Akdeniz, Türkiye, Kafkaslar ve Orta Asya Türk dünyası coğrafyaları bu iki büyük gücün coğrafi açıdan kırılma noktalarını oluşturmaktadırlar. Türkiye, coğrafi konumu itibarı ile Büyük Orta Doğu'nun merkezinde yer almaktadır.

BOP coğrafyasının büyük kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ve yukarıda belirtildiği özelliklere sahip istikrarsızlıkların hâkim olduğu bir alandır. Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya gibi dünyanın en sorunlu bölgelerinin arasında bir istikrar adası durumunda olan tek ülke Türkiye'dir. Türkiye, bir yandan tarihsel kültürel nedenlerle Orta Doğu'daki çıkarlarını korumakta, öte yandan da Atatürk'ün "Yurtta Barış Cihanda Barış" ilkesini izleyerek Batı ile Doğu arasında köprü işlevini sürdürmektedir.

BOP uygulamalarının arka planında küreselleşme politikalarının yürütüldüğü "Yeni Dünya Düzeni" bulunmaktadır. Dünya egemenliği için araç olarak kullanılan küreselleşme süreci, "küresel terörizm" olgusu, geleceğin stratejik kaynakları ve bu kapsamda petrol başta olmak üzere enerjinin kontrolü süreci burada bulunmaktadır. Soğuk savaş öncesi ve sonrası uygulanan stratejileri birbiriyle ilişkilendiriliğinde, "Yeni Dünya Düzeni" ile sonuçlandırılmak istenen küresel resim ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, 11 Eylül küresel "terör" olayının ve sonrasında Afganistan'ın ve Irak'ın işgalinin birbiriyle bağlantılı bir süreç olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Atatürk'ten bu yana kazandığı 83 yıllık Cumhuriyet mirasının reddi söz konusu edilmektedir. Ülke içten çökertilmeye çalışılarak yozlaştırılmakta, IMF aracılığıyla 325 milyar dolar civarındaki borcu ile borç sarmalına sokulmakta, Avrupa Birliği hedefinin istismar edilmesiyle yaklaşık yarım yüzyıl daha sürecek bir macera içinde dönüştürülmek istenmektedir. Bunun için Türkiye'nin üniter ulus devlet yapısı, ulusal gücü zayıflatılmaya çalışılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, stratejik bir biçimde, AB içinde içselleştirilerek asimile edilme tehlikesi yaşarken Irak'ın kuzeyinde de harekete ulusçu bir yön verilmektedir.

Dünya piyasalarının önde gelen spekülatörü Soros, Türk Ordusu konusundaki açıklamasında, aslında kendi fikrini olduğu kadar söz konusu güçlerin düşüncesini de "En iyi ihraç malınız Ordu" mesajıyla iletmıştır. Ancak Türk Silahlı Kuvvetleri doğal olarak böyle bir stratejiye geçit vermemektedir. İçeride ve dışarıdaki güçlerin destekçileri, karşılarındaki en önemli engelin de bu olduğunu görmektedirler. Bu nedenle bunların önemli hedeflerinden birisi de Türk Silahlı Kuvvetleridir.

BOP içinde uygarlıkların buluştuğu bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti'nin stratejik önemi, Soğuk Savaş döneminde bir kez daha gündeme gelmiştir. 11 Eylül'den sonra Türkleri gerçekten isteyip istemediğini tam olarak ortaya koyamayan; ancak Türkiye'ye jeostratejik açıdan ihtiyaç duyan AB, Türkiye'nin hassasiyet taşıyan iç sorunlarının derinleşmesi pahasına Türkiye'nin AB'ye girme sürecini manipüle etmeyi sürdürmeye devam etmektedir. Türkiye, bu kritik döneme borçlanmış, sıkıştırılan ve önemli sorunları olan bir ülke olarak girmiş bulunmaktadır.

Bütün bu gelişmelerin ortasında ve tehditlerin odağında olan Türkiye üzerinde, bazı medya kuruluşlarının da yardımıyla yoğun olarak dezenformasyona dayanan bir bilgi savaşı cereyan etmektedir.

Ülke ayrılıkçı etnik “terörizmin” ve irticai hareketlerin hedefi hâline getirilmeye ve ülkede laik-antilaik kutuplaşması yaratılmaya çalışılmaktadır. Ayrışma olarak nitelenen bu tür eylemler ile tüm süreçler, kısır döngüye itilmektedir. Kısır döngü içine sürüklenen devlet giderek enerji yitirmektedir. Devletin tüm kurumları, yasama, yürütme ve yargı süreçleri etki altına alınarak Türkiye “Sevr”e benzer bir ortama sürüklenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, gelenekselleşmiş yapısı nedeniyle çoğu zaman kararsız bir durumda kalmaktadır. Halkın büyük bir bölümü AB propagandalarıyla yanıltılmaktadır.

Küresel jeopolitik değişimler, algılama sınırlarını zorlayacak bir hızla sürmektedir. Türkiye klasik “müttefiki” durumundaki Amerika Birleşik Devletleri ve son zamanlarda ilişkilerini geliştirdiği İsrail ile geleneksel bağlantısını zaman zaman sorunlu da olsa hâlâ korumaktadır. Ancak bölgesel gerçeklere dayanan “Güneydoğu Sorunu” nedeniyle stratejisini uzun süre uyguladığı “Bekle Gör”den, proaktif girişimlere çevirmekte olan Türkiye, kaynakları ve askerî gücü ile Batılı devletler tarafından tecrit edilmek istenen bir hedef durumunda bulunmaktadır.

Günümüzde AB’nin, Türkiye’yi parçalayarak içine almak istediğini öne sürenler ve bunun karşısında olan düşünceler bulunmaktadır. AB’nin, bir yaklaşıma göre de İsrail’in güvenliği için misyonu olan Türkiye, ABD’nin çıkarları açısından ihtiyaç duyuldukça yararlanılacak bir ülke durumundadır.

Kıbrıs, Ege Sorunu ve nihayet Güneydoğu sorunlarıyla çevrelenmiş olan Türkiye’nin, kendi yaşamsal çıkar alanlarına uzanması engellenmekte, Türkiye, içten ve dıştan kuşatılmaya çalışılmaktadır. Türkiye için federatif düzenlemeler düşünmekte ve AB platformlarından dile getirilmektedir.

Bütün bunlar ile Türkiye’nin tarihî refleks göstermemesi için yıllarca gerekli önlemler alınmaya çalışılmış, ülke içerisindeki uzantılarla, kısır döngü içerisinde enerji kaybetmesi sağlanmıştır. Kimi zaman sağ-sol, kimi zaman bölücü, kimi zaman irtica sorunu ek olarak tesis edilen kültürel, sosyal, siyasal ve ekonomik bunalımlar ile kısır döngülerin içine sokulan Türkiye’nin, çağdaş uygarlık yolunda ilerlemesine engel olunmak istenmektedir.

Türkiye BOP kapsamında, Bilgi Harbi’nin, dolayısıyla da içinde ekonomik ve psikolojik harbin yer aldığı postmodern bir Haçlı Seferi’nin odağında ve 1815 Viyana Kongresi’nden bu yana resmen seslendirilen “Şark Meselesi”nin hedefinde bulunmaktadır. Türkiye manipüle edilerek tüketilmeye ve dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Türkiye, içeriden ve dışarıdan, her yönden ve türlü yöntemler kullanılarak kuşatılmaktadır.

Soğuk Savaş'ın hemen ertesinde, Avrasya'da, konjonktürün sunduğu fırsat ortamı, sığ zihniyet yüzünden 1990'lı yılların da heba edilmesine yol açmıştır. Türk Cumhuriyetler ile yakın ilişki stratejisi iyi belirlenememiştir. Reel politik sınırlar iyi çizilememiş, iç politikada konuyla ilgili ortak bir vizyon oluşturulamamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti için jeopolitik durum gereği, ivedi çözüm bulunması gerektiren sorunlar katlanarak artmaktadır. Bu sorunların ancak bölgesinde güçlü, devleti milleti bütünleşmiş bir ülkeyle üstesinden gelinmesi mümkün olduğu değerlendirilmektedir.

ABD, bölgenin etnik ve dinsel farklılıklara göre haritasını yenilemektedir. Bölgenin haritası değiştirilirken Türkiye açısından da önemli olan etnik gruplara verilmek istenen "kendi yazgısını belirleme hakkı" bölgeyi kanlı çalışmalara ve kaos ortamına sürükleyebilecektir.

F. Sonuç ve Değerlendirme

Katılımcı ülkeler açısından Büyük Orta Doğu Projesi'nin gerçekleşmesi durumunda; yaklaşık 15 milyon km²'lik geniş bir coğrafya üzerinde 25 ülke, 393 milyon nüfus ve 886 milyon dolarlık bir potansiyel güç müşterek bir jeopolitik oluşum meydana getirebilecektir. Dolayısıyla böyle bir oluşum; terör kaynaklı tehdit başta olmak üzere bölgeyi güvenli bir boyuta taşıyabilecek, totaliter rejimler izole edilerek modern yönetim uygulamalarına imkân ve zemin hazırlanabilecek, bölgenin doğal imkânları global sermayenin hizmetine sunulabilecektir.

Washington yönetiminin ortaya atmış olduğu "Büyük Orta Doğu Vizyonu", ABD'nin Orta Doğu'da kapsamlı bir değişim ve dönüşüm sürecini başlattığına işaret etmektedir. Proje ile ilgili tüm olumsuz spekülasyonlara rağmen ABD bu proje kapsamında önümüzdeki dönemde bölgede ekonomik, siyasi, askerî, sosyal ve kültürel alanda atılmış olan adımların devam edeceği ortaya çıkmaktadır. Sonuçlarını şimdiden kestirmek zor olsa da atılan adımlar neticesinde bölgede ciddi değişimlerin devam edeceği değerlendirilmektedir. Ancak bu adımlarda başarı şansını da kestirmenin zor oluşu ve başarısızlığın daha yüksek gibi gözükmesi bölgede yeni kargaşaların ve sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Bu proje ile:

- Cebelitarık'tan Süveyş ve Hazar stratejik eksenlerine kadar uzanan Orta Doğu coğrafyası, Okyanus ötesi bir güç olan ve İngiltere ile hareket eden ABD'nin her bakımdan kontrolü altına girecek ve Kenar Kuşağı güneyden tamamlayan bu coğrafyadaki Anglosakson etkinliği daha da güçlenecektir.

- Yalnız coğrafi alanla sınırlı olmayan bu proje, bölge devletlerinin jeopolitik bütünleşmesi, stratejik ve jeostratejik yönüyle de süper gücün ağırlıklı olarak etki ve ilgi alanına gireceğinden; özellikle Avrasya

coğrafyasında mevcut veya oluşmakta olan diğer güç merkezleri için jeopolitik ve jeostratejik tecrit sonucunu doğuracaktır.

- Bu boyutta oluşacak jeopolitik ve jeostratejik tecrit, hem Avrupa Birliği ve hem de tekrar süper güç olmak yönünde yeni bir jeopolitik görüşe sahip olan Rusya Federasyonu kadar Şanghay İş Birliği Teşkilatı ve özellikle de bu oluşum içinde yer almak arzusunda olmayan ulus devletler ve millî politikaları esas alan ülkeler üzerinde etkili olacaktır.

Bu projenin hayata geçirilmesi ile bir taraftan Süper Güç durumunda olan ABD'nin kendisi için potansiyel tehdit olma riski gösteren mahalli, bölgesel ve genel mahiyetteki oluşumlara karşı durumu güçlenirken diğer taraftan Akdeniz, Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya coğrafyası üzerindeki etkinliği artarak devam edecektir.

Bir başka boyutuyla, giderek Avrupa'daki varlığı ve etkinliği sıkıntıya düşen ABD ve İngiltere'nin bu proje ile ortaya çıkan sıkıntıları da bertaraf edilebilecektir. Diğer önemli bir husus da Büyük Orta Doğu Projesi ile Atlas Okyanusu, Büyük Okyanus ve Hint Okyanusu'nda faaliyet gösteren ve hava gücü ile bütünleşen Anglosakson deniz gücünün, özellikle Süveyş ve Basra stratejik mihverlerindeki varlığı ve etkinliğiyle daha güvenli bir boyutta entegre edilebilme avantajı sağlanmış olacaktır.

Bu projenin:

- Petrol rezervleri azalan ABD'nin küresel üstünlüğünün, Avrasya, özellikle Orta Doğu Enerji Kaynakları'nın, kontrolüne bağlı olduğu,

- Petrol ve doğal gaz rezervlerinin XXI. yüzyılın ilk yarısında en önemli enerji kaynaklarını oluşturacağı,

- Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgesinin küresel enerji tüketimini karşılayan en önemli coğrafi bölge olacağı,

- "Büyük Orta Doğu Projesi"nin aslında bölgenin sahip olduğu enerji kaynaklarını ve ulaştırma hatlarını kontrol amacı ile geliştirilmiş bir proje olduğu,

- ABD'nin Orta Doğu enerji kaynaklarını kontrol girişimlerinin çatışmaların asıl nedenini oluşturacağı, ABD'nin, küresel terörü bu amaçla bahane olarak kullanacağı,

- ABD'nin küresel terörü tahrik ederken durumun kanlı bir "Medeniyetler Çatışması"na dönüşebileceği,

- ABD'nin Büyük Orta Doğu'daki muhtemel hedeflerini tahmin edebilmek için hangi ülkelerde önemli enerji rezervi olduğunun ve hangi coğrafi bölgelerin enerji ulaştırma hatlarını denetlediğinin araştırılmasının yeterli olabileceği,

- ABD'nin hedeflerini ele geçirmesi için yeterli askerî gücünün ve gerçekçi bir stratejisinin olmadığına Afganistan ve Irak'ta kanıtlandığı; bu gerçeğin mücadeleyi bugün geldiği nokta dikkate alındığında küresel bir kaosa dönüştürebileceği değerlendirilmektedir.

Projenin geldiği bugünkü noktada bölgede neden olduğu değişimler şunlardır:

- Küreselleşen kapitalizm, AB örneğinde olduğu gibi bloklaşırken, Orta Doğu'nun feodal yapısını siyasallaştırarak parçalamakta, böylece ulus devletlerin millî kalkınma stratejilerini, ulusal varlıklarını, askerî yapılarını imha etmektedir.

- Feodalleşen Orta Doğu coğrafyası, Irak'ın kuzeyindeki oluşumlar örneği, bölgenin küresel kapitalizme entegrasyonunu hızlandırmakta; ancak söz konusu entegrasyon, Orta Doğu ülkelerinin periferileştirilmesini sağlamaktadır. Açık pazar hâline gelen bölgede, küreselleşen kapitalizm, ulus devleti engel olarak görmektedir, parçalanma sürecini tetiklemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti açısından sonuçlar ve yapılması gerekenlerle alınması uygun olacağı değerlendirilen tedbirler aşağıya çıkarılmıştır:

- Uluslararası sistem, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en büyük stratejik dönüşümle karşı karşıya bulunmaktadır. Böyle dönemlerde, uluslararası ilişkilerde ağırlığı zaten sınırlı olan hukuk/adalet kavramının etkisi iyice azalır; güç tek belirleyici etken hâline gelir. Dolayısıyla son dönemdeki BM zemininin iyice yıpranmış olmasına ve ABD'nin kaba gücünü ortaya çıkaracak şekilde uygulamalar yapmasını yadırgamamak gerekmektedir. Tehlikeleri fırsatlara dönüştürebilmesi için Türkiye'nin uluslararası sistem içindeki manevra alanını olabildiğince genişletmesi gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Atatürk döneminde uygulanan denge politikasını, abartılı, hatta biraz da maksatlı bir korku psikozuna girerek terk eden ve kaderini kayıtsız şartsız Batı'ya bağlayan Türkiye, gücünü sisteme yansıtabilmesine olanak sağlayacak adımlar atmalıdır.

- Türkiye bir yandan Şanghay İş Birliği Örgütü'nün baş aktörleri olan Rusya ve Çin'le, bir yandan da AB'nin baş aktörleri olan Almanya ve Fransa ile ulusal çıkarlarımızı ön plana alan, dengeli ve ölçülü ilişkilere dayalı gerçekçi bir siyasi iş birliği zemini oluşturulmalıdır. Kuşkusuz bu ülkelerle siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ABD'nin dışlanacağı anlamına gelmemelidir. Fakat bu ülkenin, Yahudi, Rum ve Ermeni lobilerini kullanarak Türkiye'nin ulusal çıkarlarını göz ardı eden politikalar üretip uygulaması karşısında sessiz ve tepkisiz kalınmamalıdır. Türkiye'nin Almanya ve Fransa ile gerçekçi bir iş birliği zemini oluşturması AB ile olan ilişkilerimizin de mevcut sağlıksız içeriğinden sıyrılmasını ve yıllardır süregiden onur kırıcı perspektifinin yerini, onurlu bir iş birliği perspektifinin almasını sağlayabilecektir. Böylece, Türkiye "demokratikleşme" kurgusuna dayalı

ödünler vermekten kurtulacak; yıllardır verdiği ulusal çıkarlarıyla bağdaşmayan ödünlerden bir kısmını geri alabilecektir.

- ABD'nin BOP çerçevesinde Türkiye'ye biçtiği "cephe ülkesi" rolü, hem Avrupa hem Rusya, hem de bölge ülkelerinin gözünde Türkiye'yi, ABD'nin global çıkarlarını dayatmak için kullandığı bir araç konumuna getirecek ve tüm Avrasya bölgesinin tepkisine yol açacaktır. Türkiye, bulunduğu coğrafyada kendisine tavır alınması sonucunu doğuracak böylesine tehlikeli bir rolü asla kabullenmemelidir.

- Türkiye'nin; ekonomik sorunlarını köklü çözümler uygulayarak aşması; yaşanan dönüşüm sürecini gerektiği gibi izleyip değerlendirebilen, bilgi birikimine sahip insanları bir araya getiren bir beyin takımı oluşturması; içeride siyasal, ideolojik etnik, dinsel çatışmalara kesinlikle meydan vermemesi gerekmektedir.

- Ulus devletimizi parçalamaya yönelik tuzaklara karşı uyanık olunmalı, ulusal birlik ve bütünlüğe yapılan vurgu artırılmalıdır. Bu bağlamda, Türkiye'de son 60 yılda uygulanan liberal politikaların bu amaçları gerçekleştirmekte ve ne ölçüde yeterli olduğu sorgulanmalıdır.

- Yakın tarihimizde, aynı zamanda devletimizin kurucusu olan Mustafa Kemal ATATÜRK gibi bir büyük strateji dehasının ne yaptığına bakmamız, Türkiye'nin bugün ne yapması gerektiğini anlamamıza yeterli olacaktır.

Kaynaklar

AKAR, Atilla; Büyük Orta Doğu Kuşatması, Timaş Yay., 2. Baskı, Ekim 2004.

ARI, Tayyar; Uluslararası İlişkiler Teorileri-Çatışma, Hegemonya, İş birliği", 1. Basım, Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şirketi, İstanbul 2002.

BREZINSKI, Zbigniew; The Grand Chessboard, New York: Harper Collins Publisers, 1997.

BUSH, W. George; State of the Union, January 28, 2003 www.whitehouse.gov/news/releases/2003/01/20030128-19.html.

Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye Çalışması, Harp Akademileri K.lığı, 2003.

CSIS Orta Doğu Programı; www.csis.org/mideeast/online.html, 25 Ekim 2005.

"Cumhuriyet Strateji"; İ.Yaşar HACISALİHOĞLU, BOP Avrupa, Rusya, Çin ve Hindistan'ın Yaşam Alanını Daraltıyor, ABD'nin Kalıcı Egemenlik Arayışı, 08 Kasım 2004.

DOĞANAY, Şenol; "Çatışmanın Arka Planı", 2003 Der., Ekim 2001.

Dünya Enerji Kaynakları ve Politikaları; "Ağırlık Merkezi" Ders Notları, Hazırlayan; İsth. Alb. M. A. İKBAL, TSK İsth.Ok. Stratejik İsth.Ok. K.İğı 2005.

EVCIÖĞLU, Kemal; Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Orta Doğu Projesi, Umay Yay., Eylül 2005.

GÜREL, Şükrü Sina; "Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri", Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1979.

GÜRSES, Emin; "ABD Dış Politikasında Realizm ve İdealizm", Jeopolitik Dergisi, Sayı 7, Yaz 2003.

HAN, Ahmet K.; "Tarafsız Olmayan Savaş Yeni Muhafazakar Komplo ve Bush Doktrini", Kartalın Kanat Sesleri-ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya, Der. Toktamış ATEŞ, 1. Baskı, Ankara: Ocak 2004.

KAYNAK, Mahir; "Amerika; 11 Eylül, Afganistan, Irak", 1. Basım, İstanbul, İlk Yayınları, Ekim 2003.

KISSENGER, Henry; Diplomasi, Ankara, Tür.İş Bankası Kültür Yay., 2002.

MAHALLİ, H.; Yeni Şafak, 11 Ağustos 2004.

NYE, Joseph; The Paradox of American Power, Newyork: Oxford University Press, 2002.

Metin; Osman ÖZTÜRK, "11 Eylül Sonrasında Orta Doğu ve Irak", Jeopolitik.

ŞAHİN, Abdullah; Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye, Truva Yay. 2004.

ŞİMŞEK, Ayhan; "ABD'nin Yeni Küresel Savunma Stratejisi", Cumhuriyet Strateji, Temmuz 2004.

ULUĞBAY, Hikmet; "21 nci Yüzyılın Petropolitigi ve Türkiye", Cumhuriyet Strateji, 19 Temmuz 2004.

YILMAZ, Veli; Kur. Kd. Alb.(E), Jeo-Astral Politikalar, Harp Akademileri Basımevi, 2005.

YILDIZ, Y. Gökalp; Akşam, 26 Mayıs 2004 Perşembe.

Z. DOĞANAY, Fikret ATUN; "Orta Doğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Yönden İncelenmesi", Ankara-1994.

1923'TEN 2023'E KÜRESELLEŞME, MERKEZ BÖLGESİ VE TÜRKİYE

Em. Hv. Kur. Alb. Aziz Rifkı ATEŞER

Tarihten Günümüze Küreselleşme

Küreselleşme, yerküredeki tüm kaynaklara, pazarlara ve insanlara erişimin öyküsüdür. Ticari yerleşimlerin (kolonileşmenin) dünya ölçeğinde yaygınlaşmasıyla sömürgeciliğe basamak oluşturan alım satım merkezleri askerî anlamda berkitilerek ulaşım güzergâhları üzerindeki hâkim geçit, boğaz ve adalarda üsler kurularak ve kara birlikleri ile donanma refakatinden yararlanılarak ticari çıkarların korunmasına ve taşımacılığın güven altına alınmasına çalışıldığı bilinmektedir. İşte bu çıkar odaklı çabaların, küresel erişim ve rekabete konu stratejileri de gündeme getirdiği ve zaman içinde “küreselleşme” kavramı ile açıklanan bir dönüşüm sürecine altlık oluşturduğu söylenebilmektedir. E. Korg. Suat İlhan'ın, küreselleşmeyi, kaçınılmaz ve evrensel bir olgu şeklinde nitelendirdiği kitabında, bu oluşumun nedenleri, (özellikle iletişim ve ulaşımındaki) teknolojik gelişmelere, jeopolitik ortamın yeni bir mücadele düzlemi olarak algılanmasına, (ticaret hacmi ve mali sermaye akışkanlığının artması ve gümrüklerin neredeyse sıfırlanması gibi) ekonomik sebeplere ve uluslararası hukuk kurallarının hemen hemen bütün ülkelerde geçerlilik kazanmasına bağlanmaktadır.¹

Küreselleşme, günümüzde (ve yakın gelecekte), “Yeni dünya düzeni” adı altında, büyük sermaye sahiplerinin “Tek Pazar, Kaynak ve Piyasaları Tekellerine Alma ve Tek Kültür” hedefine erişmek uğruna, küresel çapta egemenlik tesisine yöneldikleri bir sürecin de adıdır. Söz konusu organize gücün, kendi emellerine vasıta ettiği sivil örgütler ve devletler eliyle demokratik (!) ikna yöntemlerine öncelik ve ağırlık veren; ama baskı, gerginlik, gözdağı ve saldırı eylemselliklerinden de geri kalmayan bir teslim alma programını, adım adım gerçekleştirmeye uğraştığı ve uğraşacağı belli olmaktadır. Görülenler, elbette bundan ibaret değildir. Küreselleşmeden asıl yararı sağlamakta olan sermaye gücü, üstünlük ve kazanma tutkuları peşinde, dünyanın ve insanlığın geleceğini karartan ve karartabilecek olan gelişme(!)lere de kayıtsız kalabilmektedir. Bunun bir kanıtı, hemen her konuda etkileyebildikleri ülkelerde yer alan enerji ve sanayi kuruluşlarını, doğal ve kültürel kıyım ölçüsündeki olumsuz gidişatı değiştirmeye zorlamamalarıdır.² Bir diğer eleştiri ise küreselleşmenin soyut ilişkiler

¹ Suat İlhan, Türkiye'nin Zorlaşan Konumu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 88.

² Onur Öymen, Geleceği Yakalamak (Türkiye’de ve Dünyada Küreselleşme ...) Remzi Kitabevi İstanbul, 2000 s. 114. Yazar, “doğa tüketiyor” bahsinde atmosfere salılanan karbondioksit gazının %23,4’ünün ABD’nden, %14,9’unun Çin’den, %7,0’inin Rusya’dan, %5,2’sinin Japonya’dan, %4,4’ünün Hindistan’dan ve %3,8’inin Almanya’dan kaynaklandığını belirtirken Türkiye için bu oranın, dünya üretimindeki payının altında kaldığına işaret etmektedir. Aynı eserin 31’inci sayfasında da elektronik (sanal) ortamda ve medyada saklı bilgilerin % 80’inin İngilizce; AB ülkeleri sinemalarında gösterilen filmlerin %63’ünün ABD yapımı ve başka dillere çevrilen eserlerin çoğunluğunun İngilizce yazılmış olduğunu açıklamaktadır. İnternet’te

ortamındaki etkileri üzerinedir. Buna göre sanal iletişim (bilgi, fikir ve haber alışverişi) küresel ölçekte yaygınlaşırken egemen sermaye gücü, bu yolla da tüketimi, bireysel bencillik, çıkarıcılık ve iş birlikçiliği özendirmektedir. Dolayısıyla yalnız somut ilişkiler ya da sınır tanımaz bağlantılar bakımından değil, sanal âlemdeki etkileycilik yönünden de bugün post-modern bir dayatmacılığın hüküm sürdüğü söylenebilir.³

Küreselleşmeyi, yönetilen bir süreç olarak niteleyen Prof. Dr. Birgül Ayman Güler, kapitalizmin temel mantığını “eşitsiz gelişme yasası”yla ilintilendirmekte ve onu günümüzde inşa edilmeye çalışılan “yeni dünya düzeni”yle özdeş saymaktadır.⁴ Küreselleşmenin farklı tanımlarını, nedenlerini, etkilerini ve bütünleşme-ayırışma çelişkisini beraberce barındırdığını konu alan çalışmasında Dr. Abdullah Özkan’ın değindikleri arasında, bu sürecin stratejik bir çabanın ürünü olarak şekillendiği, batı kapitalizminin mal, hizmet ve para piyasalarında egemenlik arayışıyla geliştiği ve sermayenin akışkanlığına karşılık emeğin devinimsizliği üzerine kurulu bir mekân algılamasına dayandığı yer almaktadır.⁵

Aslında, küreselleşmenin çok eski dönemlerde başladığına dair yorumlara da rastlanmaktadır. Örneğin, Murat Çulcu’nun “Spekülâtif Marjinal Tarih Tezleri” eserinde belirttiğine göre tarihte (Çin uygarlığının etki alanıyla beraber) en önemli ticaret alanlarının başında gelen Akdeniz havzası da Avrupa, Afrika ve Asya bağlantılarıyla günümüzdekine benzer özellikler taşımaktaydı. Görece ilkelikler dışındaki başlıca farklılık ise bu ticari ve kolonyalist işletmecilerin, sözü edilen mutlakiyetçilere (zaman zaman mali kudretlerini sınırlandırabilen ölçüde) kâr payı verme zorunda kalmalarıydı. Buna rağmen varlık ve etkinlikleri, bazı hâllerde çatışan tarafların başarı veya başarısızlıklarını belirleyebilecek kadar önemli bulunmaktaydı. Yine de tebaalar üzerinde nüfuz kurma ve monarşiler arasındaki anlaşmazlıklarda açıkça taraf tutma imkânından yoksun olmaları nedeniyle bu devlet-dışı unsurlar, erken kapitalizm dönemine kadar (servetlerine servet katsalar da) küresel dengeleri etkileyebilecek bir figür hâline gelememişlerdi. Daha sonra, (1490’larda) pazarlara çekidüzen veren “tek hukuk” uygulamasının hayata geçirilmesiyle bu unsurların, (kendi zenginlikleri ve devletlerin desteği

depolanmış çoğu sözlü müzik eserleri yine İngilizce olup TV müzik kanallarının önemli bir kısmı aynı dilde yapımlara ağırlık vermektedir. Zamanının bir bölümünü müzik dinlemekle, TV ekranı karşısında ve sinemada film izlemekle geçiren her ülkeden gençlerin kendi öz kültürlerine az ya da çok yabancılaştığı; bunlardan eğitimlerini İngilizce olarak görenler başta olmak üzere ulusal kültürlerine sahip çıkabileceklerin giderek azaldığı söylenebilir.

³ Gülten Kazgan; Küreselleşme ve Ulus-Devlet, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2000 s. 43.

⁴ Birgül Ayman Güler; ATO Yayını Denge Dergisinin Temmuz 2003 sayısında yer alan söyleşi s. 10.

⁵ Abdullah Özkan; Küreselleşme ve AB ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye, Tasam Yayınları İstanbul, 2004, s. 12.

sayesinde) Birinci Küreselleşme Evresi'ni başlatan açılımları gerçekleştirmede fiilen rol aldıkları bilinmektedir.⁶

Küreselleşme düzlemindeki tarihsel gelişmelerin başka yönlerden de ele alınıp incelenmesi elbette mümkündür. Ancak burada (konumuz itibarıyla) Orta-doğu ve Türkiye'yi etkileyen dinamikleri (emperyalizmin “yeni liberalizm” adı altında yeni dünya düzenine dönüşmesi bağlamında) kısaca gözden geçirmekle yetinip diğer bahislere geçmemiz, meselenin özüne daha uygun olacaktır.

Türkiye'nin de içinde yer aldığı Merkez Bölgesi (Avrupa uzantıları, Kafkasya ve İran dışında) büyük ölçüde eski Osmanlı hâkimiyet coğrafyası ile örtüşen kara ve deniz alanlarından oluşmaktadır. 1550'lere kadar çok tutarlı ve dengeli bir nitelik taşıyan Osmanlı toplum ve iktisat düzeninin, toprak mülkiyeti rejiminin bozulması ile maliye, donanma ve fütuhatta (sonuçta devleti zaafa düşüren) nispi bir gerileme içine düşürülmesi, Batılı (sonradan Kuzeyli ve Batılıların güdümünde güneyli) güçler lehine olan olumsuz gidişatın başlangıcıdır.⁷ Takip eden dönemdeki deniz ve kara seferleri, bazı mirî toprakların ve tarımsal gelirlerin zenginlere devredilmesi, tımarlı sipahilerin tarih sahnesinden çekilmesi gibi gelişmeler, Celâli İsyanları ile beylerin ve ağalık düzeninin ortaya çıkmasıyla ve 1600'lerde geri kalmışlığı adeta kökleştirip Osmanlı memleketine yabancıların üşüşmesine yol açmasıyla devleti yarı-sömürge hâline getirmiştir. Osmanlı'nın (Tanzimat ve Islahat Fermanları ile) kapitüler haklarını genişlettiği ülkelerin tüccar ve iş adamları (ismi konulmamış) küreselliğin ciddi bazı adımlarını da bu coğrafyada atmaya başlamışlardır.⁸ Bununla beraber, Genişletilmiş Orta-Doğu Projesinin (GOP) hedefindeki (Fas'tan Endonezya'ya ve Sudan'dan Orta Asya'ya uzanan) geniş coğrafya dikkate alındığında, küreselleşme ya da yeni dünya düzeni ile şirketler ve sivil toplum örgütleri (1990'lardaki adıyla “Üçüncü Sektör”) ağının öne çıktığı gözlenmektedir. Örneğin, küreselleşme denince devletten devlete ilişkilerden çok (sayılan) bu unsurların tahkim hukukuna ve siyasal iş birliğine dayalı güvenceleri, işletme imtiyazları, ortak yatırım sözleşmeleri, satın alma ve uzun süreli kiralamalar yoluyla taşınmaz edinmeleri, banka, sigorta ve mali yatırım kurumlarının çoğunluk hisselerine birer birer sahip olmaları akla gelmektedir. GOP bağlamındaki demokrasi

⁶ a.g.e.; s. 14. Yazar, Baskın Oran'a atfen küreselleşmenin üç evreye ayrılabilceğini belirtmekte ve bunları 1490'lar, 1890'lar ve 1990'lar olarak sıralamaktadır. İlk evre vahşi sömürgecilik, ikinci evre seri üretim yayılmacılığı ve işgalci emperyalizmi, üçüncü evre ise çokuluslu şirketler denetimindeki (askerî işgalsiz) sermaye ve kültür istilasını kapsamaktadır.

⁷ İsmail Cem; Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970 s. 127.

⁸ Tarık Dursun Kakinç; Bir Damla Kan, Bir Damla Petrol, Kurul Yayınları, İstanbul, 1965, s. 93. Yazar, Osmanlı'nın son dönemine dair devletler arası (dışı) Zaharof örneğini vermekte bu aktörün Yunan saldırısındaki rolünden, Orta Doğu petrollerinin İngilizler (ve kendisi) yararına işletmeye açılması için yaptıklarından ve aynı sahnede boy gösteren başka bir aktör Gülsenkyan'dan söz etmektedir. Aktarılanlar, yalnız devletlerin değil bu tür sermayedarların da (bundan yüz küsur yıl önce dahi) küresel aktörler arasına girebildiğini göstermesi bakımından ilginç bulunmaktadır.

söylemlerinin gerçeği yansıtmadığına; (başta ABD) Batılı fikir kuruluşlarının, istihbarat örgütlerinin, uluslar ötesi medyanın, bölge ülkeleri içinde kendi ikbal veya çıkarlarını küresel güçlerle iş birliğinde gören bazı kişi, zümre, etnik grup, tarikat, cemaat gibi unsurların kaleyi içten fethetmesine yaradığına ve tasarının, “Derin Dünya Erki” güdümünde olduğuna ilişkin görüşler de giderek haklılık kazanmaktadır.⁹

Bu noktada, küreselleşme sürecinin, GOP gibi geniş kapsamlı dönüşüm ve ayrıştırma tasarılarının gerçekleştirilmesine veya tam tersine engellenmesine ilişkin özelliklerine de göz atmamız gerekmektedir. Üç kategoride toplanabilecek özelliklerin birinci kesiminde küreselleşmenin büyük sermaye yararına, sıcak para eylemselliği dahil pek çok düzenlemeye ve uluslararası sınırları geçirgen hâle getirerek bireyler, ulusal kurumlar, meslek kuruluşları, yerel yönetimler, vakıflar, dernekler, dinî mahfiller, ulusal partiler, eğitim, bilim ve fikir kuruluşları gibi sayısız özne ya da temas noktası ile birebir ilişkiyi kolaylaştırmaya yönelik (gelişmiş ülkeler yararına) özelliği yer almaktadır. Bu ilk kategorideki bağlantılar ve uyum kanalları edilgenlikten çıkamamış ülkeler ve ulusal toplumlara kazanç sağlamaktan uzaktır. Tam tersine, onlar için:

-Ulusal kültürü aşındırıcı, yozlaştırıcı ve özüne yabancılaşmaya götürücü,

-Eldeki kazanımların yitirilmesine yol açıcı,

-İrade ve öz güven zafiyeti doğurucu,

-Kendi değerleri, edinimleri ve yararlarını gözetmeyi (yarattığı kavram karışıklığı ve aleyhte şartlandırma sonucu) zorlaştırıcı,

-Hamaset ve maneviyat iklimini bozucu ve ulusal dayanışmayı çözücü,

-Bütünleşme ve ortak zemini sağlamlaştırma yerine ayrışma ve hasım kamplara bölünmeyi teşvik edici (hatta toplumları darmadağın edici),

-Korunma güdüsüyle ve çıkarını kollamaya dayalı katılım (aidiyet) duygusu ile hareket etmeyi özendirici (böylece hem başının çaresine bakma eğilimini hem de teslimiyetçiliği yaygınlaştırıcı),

-Milliyet algılaması ve milliyetçi öz savunma azmi yerine bir yandan dar çevre mensubiyeti, diğer yandan insanlığı bütünüyle kapsadığı(?) telkin edilen dünyalılık (ülkeler ötesi küresel özne olma) öğretisini yayıcı vb. etkiler yaratmaktadır.

⁹ Aziz Rifkî Ateşer; Global Strateji dergisinin İlkbahar 2006 sayısında yer alan “Türkiye’nin Jeopolitik Seçenekleri” başlıklı makale (aynı adlı denemenin ilk bölümü) Ankara, s. 103. Burada, “Derin Dünya Erki”, küresel dönüşümü (yeni dünya düzenini) kurguladığı ve asıl karar ya da onay katmanını teşkil ettiği anlaşılan oligarşik sermayenin tepe örgütü şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu etkilerin, ulus devletlere dayalı küresel paylaşım ve denge karşısına, (çoğu ülkelerde) anayasal sorumluluk taşımayan (ve refah, güvenlik ve mutluluğa dönük asıl çabaları gündemden düşürebilen) yasal ve yasa dışı örgütlenmelerin (tam bir paralel iktidar gibi) çıkarılmasıyla daha da ağırlaştığını söylemek yanlış olmaz. Yeni durumu, “Darbenin küresel yüzü” olarak tanımlayan Mustafa Yıldırım, kamuoyu algılama dizgesi üretme süreci şeklinde adlandırdığı bir evreden geçildiğini belirtirken bunun on sekiz adımdan oluşan (aşamalı) bir demokrasi (!) açılımıyla gerçekleştirildiğini anlatmaktadır.¹⁰ Kuşkusuz, bu açılım yalnızca GOP coğrafyasına özgü değildir. Tüm kıtalardaki ulus devletleri (büyük sermaye oligarşisinin ana üssü konumundaki ülkeleri az çok kayırarak) küresel dönüşüme tabi tutma, sömürme ve merkezî yönetimlerini güçsüzleştirerek uyumlulaşmayı ve ayrışmayı kolaylaştıracak bir yeniden yapılanma süreci içinde, dışa bağımlı deneticiliğe, güvenlik supabı olmaya ve aracılık rolüne sevk etme bakımından, aşağı yukarı aynı stratejiler uygulanmakta; hedef toplumların şu veya bu dinden olması dahi umursanmamaktadır (Yine de bu coğrafya üzerinde daha fazla durulmakta olmasının nedenleri, küresel yeni düzeni oluşturma eylemselliğinin genel kuralları dışında aranmalıdır. Özellikle jeopolitik üstünlüğü ele geçirme, tarihsel düşmanlıklara ve şovenist hak taleplerine konu denklemleri, medeniyetler çatışması varsayımına göre sahte bir din özgürlükleri senaryosu yazarak çözme ve hareketten bereket umma gibi etmenler bu projeyi öne çıkarmaktadır.).

İkinci kategoride, küreselleşmenin, her toplum ve bireyin yararlanmasına açık özellikleri ile ülkelerin ve muhtaç kesimlerin kalkındırılması ve yaşatılmasına yönelik tali mekanizmalar oluşturabilme özelliği yer almaktadır. Bunlardan ilki, bilgiye erişme ve iletişim kolaylığı sayesinde üretimden iş organizesine, ihtiyaç ve imkânlarla uygun kaynak ve piyasaları belirleyebilmekten bilimsel ve teknik ilerleme veya yenilikleri izleyip

¹⁰ Mustafa Yıldırım; Sivil Örümcüğün Ağında, 5'inci Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, Şubat 2005, s. 40-42. Yazar, bu adımları, kamuoyu oluşturacak ve milli hassasiyetleri deşecek aydın kimliklilerin devşirilmesi, uzaktan kumandalı dernek ve vakıflarla etkili bir örgütler ağı oluşturulması, yeni propaganda (yanıltma, perdeleme ve uyutma) aygıtlarının yerleştirilmesi, casuslar yerine açık bilgilenme (yayıncı eğitim) programlarının yürütülmesi, gençliğin, “düşünce özgürlüğü ve “siyasi katılımcılık” adına yönlendirilmesi, halkı çaresizliğe itecek (yolsuzlukları bahane ederek devlete olan güveni sarsacak) kampanyalar düzenlenmesi, iş adamlarının (merkezî devlet otoritesine karşı) örgütlenmesi/desteklenmesi, para piyasalarının (borç ekonomisini sık sık dalgalandırmak ve mali sermayenin spekülasyonlarına açmak üzere) denetlenmesi, ulusal bunalımlar yaratılarak bankaların ve devlet (kamu) şirketlerinin yabancı sermaye egemenliğine geçirilmesi, “özelleştirme” ile büyük sanayi işletmeleri, enerji ve iletişim kurumlarının yabancı şirketlere devredilmesi ve yeni büyük yatırımların önlenmesi, silahlı gücün zayıflatılması, güvenlik güçlerinin ve orduların ulusal yapıları ile devlete ve millete sahip çıkmalarının (kışkırtma ve karalamalarla) önlenmesi, seçimle veya kitle gösterileri ve kargaşalarla devlet yönetiminin (uyumlu iktidara) aktarılması, belediye hizmetlerinin (yerel yönetimleri güçlendirme kampanyalarıyla) yabancı şirketlere devredilmesi, “Çok kültürlülük” propagandasıyla (ulusal kaynaşmanın temelindeki) ortak kültürün parçalanması gibi sıralamaktadır.

değerlendirmeye kadar geniş bir yelpazede hareket etmeye kolaylık sağlama özelliğidir. Bir diğer ifade ile gerek iletişim ve erişim, gerekse seyahat ve ulaşım sayesinde (giderek kitleselleşen) yakınlaşmaların, kültür, fikir, haber ve bilgi alışverişi ortamını daha geçirgen hâle getirmesi sonucu (yalnız küresel istismarcılar için değil) sistem dışı girişimciler ve dünyanın, tüm değerleriyle daha yaşanılır kılınmasına çaba harcayanlar için de fırsatlar ufkunu genişletmesidir. Hatta bu sayede, küresel sermaye egemenliğinin karşısına, çaresizlik ve yılgınlıkları gidermeye çalışan farklı figürler de çıkabilmektedir. Bunlardan birincisi, Sosyal forum ve Yeşil Barış (Green peace) gibi medeni (sivil) ve organize hareketler; ikincisi ise Güney Amerika'da tipik örnekleri görülen (emperyalizme karşı) ulusalcılık hareketleridir. Genel gidişatı değiştirebilecek mahiyette görünmese de üçüncü ilginç örnek, son "Nobel Barış Ödülü"nü alan, Bangladeş'ten Dr. Muhammed Yunus'un (Grameen Vakfı desteğiyle) yürüttüğü, kendi buluşu "Mikro Kredi" uygulamasıdır. Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinde yaygınlaştırılmaya çalışılan bu proje, Türkiye'de de Diyarbakır ilinden ve Ankara'nın Mamak ilçesinden başlamak üzere yürütülmeye başlanmıştır. Aileler adına en ziyade evin hanımlarına verilen (100 ile 1000 YTL arasındaki sınırlı tutarlarda) küçük krediler, çok düşük faizlerle ve haftalık geri ödemelerle kapatılırken kullanıcıların emek ağırlıklı çalışma ve üretimlerini teşvik ederek (şimdilik) binlerce aileyi muhtaçlıktan ve ataletten kurtarıp toplumun katma değer yaratan kesimine dâhil etmeyi başarmıştır. Mikro Kredi kapsamında, (çoğu kadınlara yönelik) beş tür uygulama olduğu belirtilmektedir. Bunlar, bağış, kredi, "nasıl yapılır?" (know how) eğitimi, "işletmecilik" anlamında fiilen ortaklık tesisi ve sektörel bir üretim ağı kurulmasına öncülük şeklindedir.¹¹ Proje bağlamında, yetmiş ilimizdeki üniversite gençliğini, toplumsal kalkınmaya katmayı öngören yeni bir aşamaya geçilmiş olması ise yarar-sakınca kıyaslaması yönünden incelenmeye değer bulunmaktadır. Yararlar, hem kırsal hem de kentsel (varoşlara dönük) atıl iş gücünün ekonomik üretim (ve tüketim) çarkına çekilmesi, erkek-egemen yapının çağdaş kıstaslara uygun hâle getirilmesi gibi yönlerden bir hayli fazladır. Ancak özellikle üniversite gençliğinin (ulus-devlet öncülüğünde değil de sivil örgütlerin inisiyatifiyle) toplumsal kalkınma seferberliğinde görev almaya teşvik edilmeleri, bu tür kuruluşların (şirket ve vakıfların) gücü ve etkinliği konusunda gençlerin abartılı bir izlenim edinmeleriyle merkezî devlete olan güven ve bağlılıklarının azalmasına yol açabilecektir. Nitekim bu projeye "Açık Toplum Enstitüsü"nün de ilgilenmekte olması düşündürücüdür. Dolayısıyla böylesi tasarıların, bizim gibi toplumların temel değerleri dikkate alınarak yürütülmesi gerekir. Esasen, bu noktada, küresel (resmî kurum ve organlardan bağımsız gösterilen) hemen tüm "sivil inisiyatif" örgütlerinin, ulus-devlet nüfuz ve etkinliğini kırarak geçmişte başarısı kanıtlanmış ulus-devlet güdümlü çoğu girişimleri belleklerden silecek bir etkilme ve toplumsal yapıya doğrudan nüfuz etme

¹¹ 10 Aralık 2006'da CNN Türk Televizyonunun konuyla ilgili olarak yaptığı yayından notlar.

yöntemi uyguladığı açıktır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin planlı karma ekonomi deneyimlerini, köy enstitülerine, halk evlerine, kamu hizmet yükümlülüğüne, imece ve kalkınma seferberliğine uzanan kaynaşmacı ve dayanışmacı ilerleme hamlelerini ya da köy-kentler, kooperatifler, üretici birlikleri, organize sanayi, KİT'ler ve gönüllü yardım kuruluşları gibi başarı örneklerini gözden kaçırmak isteyenlerin iyi niyetle çaba harcadıklarına inanmak mümkün değildir. Düşünülmelidir ki bu kökü dışarıda olan ve sakıncaları gözden kaçırılıp yararları abartılarak topluma sunulan albenili tasarılar, sonuçta halkı (ve ATATÜRK'ün Türkiye'yi emanet ettiği gençleri) kendi yörüngelerine çekme ve küresel dönüşüm planlarını gerçekleştirmeye hizmet dışında, bize esaslı bir yarar sağlayamaz. Bunun aksi yönündeki bir kanaat de akılcılıkla asla bağdaşmaz.¹²

Üçüncü kategoride ise küreselleşmenin kendi içindeki ağ yapılanmasından ve bireyselliği teşvikinden, bunların (tümüyle öngörülmesi ve tepeden denetlenilmesi zor) küresel etkileri veya belirleyiciliklerine kadar uzanan sıra dışı özellikleri bulunur. Bir bakıma, küreselleşmenin geçerliliği ve etkinliği aleyhine olan bu özellik, hem yeni düzen mekanizmalarının kendi içindeki zayıf noktalarla hem de küreselleşme karşıtı kısıtlayıcı ve engelleyici hareketlerle irtibatlıdır. Her şeyden önce, küresel mahiyetteki bazı girişimlerin tüm ülke ve toplumlara (keza gelişmiş ülkelerde yaşayan yabancılara) tamamen kapalı tutulma imkânı yoktur. Bu kanallarda, gerek küresel üstünlük kurgulamalarını bozmaya ve birtakım aleyhte dayatmaları veya tertipleri önlemeye, gerekse küresel ölçekteki siyasetlere yön verecek kararları etkilemeye yönelik (hatta pazarlık gücü çok yüksek) fırtınalar estirilebilir. İnsan yeteneklerinin, buluşlarının ve iradesinin bu alanda da (nihayetinde sistem içi bir unsur konumunda olsa dahi) bütünüyle veya peşinen kısıtlanabilmesi fevkalâde zordur. Bizatihi küreselleşmenin kendi kurgu ve işleyişinin zorakilikleri, insan doğasıyla bağdaşmazlıkları ve bazı kırılğanlıklarından kaynaklanan bu temel zafiyet en azından sistemin ıslahı yönünde ciddi bir arayışa da zemin hazırlamaktadır.¹³ Kaldı ki küreselleşme karşıtlığı bir yandan suç örgütlerinin de küreselleşerek sistemi tehdit eden bir unsur hâline gelmesi, öte yandan sayılabilecek daha birçok (bilgi-işlem korsanlığından saklı gerçeklerin deşifre edilmesine kadar) baş ağrıtıcı

¹² ATATÜRK'ün "...hangi istiklâl vardır ki ecnebilerin nasihatleriyle, ecnebilerin planlarıyla ilerlesin? Tarih böyle bir hadiseyi kaydetmemiştir." sözü bu gerçeğin en vezir ifadesidir.

¹³ Hans Peter Martin-Harold Schumann; Globalleşme Tuzağı, Özden Saatçi Karadana ve Mahmure Kahraman'ın çevirisiyle, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 20. Yazarlar, yeni liberalizmin temel ilkesini, "Piyasa iyi, devlet müdahaleleri kötüdür." şeklinde tanıtırken proletarya diktatörlüğünün ortadan kalkmasından bu yana dünya pazarları diktatörlüğü kurulması için çalışıldığını, ... (ama) "Turbo Kapitalizm"i kendi var oluş ilkelerini zedelediğini, yani görevlerini yerine getirebilecek yetenekteki devlet(ler)i ve demokratik istikrarı sarstığını, ... refah ülkelerinde doğal çevre ile ilgili değerlerden kendilerini ayakta tutan sosyal dayanışma değerlerine kadar çok şeyin tüketilmekte olduğunu belirtmekte; toplumsal çöküş olgusundan söz ederken de bunun ABD'nde her ülkeden fazla belirgin olduğu, Amerikan yurttaşlarının, özel korumalara, devletin polise ayırdığı paranın iki katını ödedikleri örneklerini vermekteler.

örnekle yeni dünya düzeninin kendi çöküş sürecini tetikleyen dinamikleri de içinde barındırdığı söylenebilmektedir.

Gelinen Aşamada Küreselleşme, Merkez Bölgesi ve Türkiye

Konuya, küresel ortam ve koşullar itibarıyla baktığımızda, geçmişten günümüze, sermaye hareketleri yönünden, ulaşım ve iletişim yönünden, yaygınlaşma, büyüklükler ve devlet denetimlerinin mahiyetindeki değişme yönünden olsun önemli farklılıklar (ve dönüşümler) meydana geldiği hükmüne varabiliriz. Yapım bilim yani teknolojik gelişmeler yönünden de güçlüler ve güçsüzler (ya da kalkınmışlar ve kalkınmakta olanlar) arasındaki eşitsizlik, azalmış gibi görünmemekte; aksine, takip mesafesinin arttığı yorumlarına hak verdiren bir tablo izlenmektedir. Bu da doğal sayılmalıdır. Çünkü yeryüzünün nitelikli beyinleri, çoğunlukla (kendi ülkelerinde dahi) küresel sermayenin ve çok uluslu şirketlerin ana üssü konumundaki ülkelerin (devletlerin) hizmetinde bulunmaktadır. Dünyada iktisadi değer taşıdığı hesaplanan toplam servetin yüzde altmış dördünü, eğitilmiş, girişimci, araştırmacı, verim artırıcı ve uygulayıcı insan emeği oluşturduğuna göre bu unsurun nerede çalıştığı kadar kime yarar sağladığı veya sağlayabileceği de önemlidir.¹⁴ Görünen odur ki bugün ve yakın gelecekte, küreselleşme (yeni dünya düzeni) çerçevesinde (ya da kısacasında) geri kalmış veya kalkınmakta olan ülkelerin “insan” unsurunu kendi ulusal yararları için etkinlikle kullanabilme şansları fazla değildir (Devrimsel nitelikte teknolojik yenilikleri ve sosyal etkinliği yüksek tasarıları kendi bünyesinde hayata geçirmeyi başarabilenler mutlaka çıkacaktır; ama bu ulus devletlerin kendi aralarında güç birliği oluşturmaları ve insanlığın hayrına küresel bir dönüşümü gerçekleştirmeleri pek kolay olmayacaktır.).

Konuya, jeopolitik mahiyetteki küresel mücadele olgusunu bir kenara bırakarak baktığımızda günümüzden görünebilir geleceğe, temel değişkenler itibarıyla çok önemli bir farklılık yaşanmayacağı belli olmaktadır. Merkez bölgesini ve Türkiye’yi de içine alacağı şimdiden kestirilen olası küresel gelişmeler şunları kapsayabilecekler:

Doğal yıkımla ilgili süreçlerin, insanlık ve doğal yaşamın sağlıklı biçimde devamı açısından korkutucu bir aşamaya erişeceği (şimdiden) görülmektedir. Orman yangınları, çölleşme, gıda ve su kaynaklarının azalması ve iklimdeki olumsuz değişme gibi yerel ve küresel felâketlerden dolayı 1973’te 44 milyon insan yerlerinden olurken bu sayı 1993’te 175 milyona çıkmıştır¹⁵ (Aynı eğilimin, hız kazanmadan sürmesi hâlinde bile, 2023’e gelindiğinde 330 milyon dolayında insanı aynı akıbetin beklediği

¹⁴ Öymen; s. 80. Yazar bu rakamı Dünya Bankasının bir araştırmasına atıfta bulunarak vermektedir. Aynı eserin 23’üncü sayfasında ise ABD, Japonya ve AB ülkelerinin, dünyada bilimsel araştırmalar için harcanan paranın %77,2’sini sarf ettiklerini ve bilimsel yayınların dörtte üçünün bu ülkelere yapıldığını belirtmektedir (Bu durum, genç kuşak “insan serveti”nin neden adı geçen ülkelere yönelebildiğini de açıklamaktadır.).

¹⁵ a.g.e.; s. 73.

hesaplanmaktadır.). Kaldı ki gerek doğal afetlerin dolaylı etkileri nedeniyle gerekse (denetime alınması kolay olamayacak) zorunlu göçlerin yaratabileceği kargaşalar ve olası salgın hastalıklar (hatta açlık ve susuzluk) dolayısıyla bundan etkilenecek insan sayısı daha da artabilecektir.¹⁶

Belki de (2023'e doğru) geleceği yeniden şekillendirme iddiasındaki en önemli eğilim "20:80 Toplumu" olarak tanımlanan "yeni uygarlık yolu"na girilmesi olacaktır. "Küresel Beyin Tröstü" şeklinde adlandırılan pragmatik grubun (güdümlü merkezinin) üst düzey bir toplantıda aldığı kararlardan söz edilirken çalışabilir dünya nüfusunun yüzde yirmisinin 2000'lerde küresel ekonomiyi canlı tutmaya yeteceği; yüzde seksen için artık yalnızca "yiyecek yemeği olmak veya yem olmak" seçeneğinin kalacağı belirtilmekte ve bu insanları gerginlikten, düşünceden, tepki vermekten uzak tutacak oyalayıcı bazı etkinliklerin ve beslenme imkânının sağlanmasıyla sorunun halledileceği önermesinin benimsendiği nakledilmektedir.¹⁷ Bu yüzden, devletlerin varlık, büyüklük ve etkinlikleri ile şirketlerin erişebileceği daha işlevsel ve daha belirleyici konumun, geniş bir düzlemde (yerel, bölgesel ve küresel mahiyette) çok yönlü çatışmaları kaçınılmaz hâle getireceği, (2023'e uzanan perspektifte) bugünden kestirilebilmektedir. Nihayet, sebepler ve sonuçlar açısından her iki dönem arasındaki farklılaşmaya göz atıldığında, asıl cepheleşmenin 1923'te hangi çizgi üzerinde ise 2023'te de aynı çizgiye oturacağı anlaşılmaktadır. Bu çizgi, hem sömürgeleşmeme, tutsaklığa düşmeme ve ulusal toplum değerlerini muhafaza ederek var olma uğruna girilecek asıl çatışmanın temas hattı, hem de bilimin ve aklın gösterdiği yöndeki çağdaş yarışma kulvarının çıkış çizgisidir. Dünya nüfusunun kabaca beşte dördü ve bizim için (1923'teki gibi 2023'te de) insanlık ülküsünün gerçekleştirilmesi, (küresel sarsıntılar yaratmak pahasına) ATATÜRK'ün Millî Mücadele ve onun sonrasında oluşturduğu devlet ve toplum modelinin öne çıkarılmasına bağlı olacak ve bu düzlemdeki çatışmalar dünya gündemini işgal edebilecektir. Dolayısıyla yüz yıllık bir zaman dilimi farkıyla aynı çizgiye dönecek olması bakımından tam bir "aslına rücû etme" sürecinin yaşanacağı görülmektedir. Ancak şurası da bir gerçektir ki egemen güçler bu

¹⁶ H. Peter Martin, H. Schumann; s. 211. Yazarlar, çevre koruma siyasetinde hiçbir ilerleme olmadığını, devlete olan ihtiyaç devam etse de ekonominin siyaseti yuttuğunu ve küresel finans oyuncularının (kaba kuvvete ve suça eğilim göstermeleri beklenen gençlerin yaratacağı tehlikeleri ve çevresel bozulmanın katlanarak büyüyen olumsuz etkilerini gidermek üzere) eğitim ve istihdam yaratmaya; keza (çevre vergisi reformuyla) doğa felaketinin önünü almada destek sağlamaya mecbur edilmelerinin sorunu çözmeye yarayacağını belirtmekteler.

¹⁷ Martin ve Schumann; s. 15. Yazarlar, "Çalışmaya Son" kitabının yazarı Jeremy Rifkin'e ve gelecek araştırmacısı John Naisbitt'e de atıfta bulunarak yüksek teknolojiye dayalı iletişim, düşük taşıma ücretleri ve sınırsız serbest ticaret dolayısıyla (üretimdeki emek payını azaltıcı yöntemlerin ve birim verimliliğin de geliştirilmesiyle) artık sosyal güvencesiz ve yetersiz ücrete razı olan kitlelerin dahi iş bulamaz hâle geldiğini hatırlatırken sosyal devleti savunanların umutsuzluğa düştüğüne, devlet bütçeleri açık verdikçe işsizliğin de artmakta olduğuna işaret etmekteler. Ayrıca, bu işsiz yığınları meşgul etmek için gönüllü kuruluşlara (vakıflar ve kulüpler aracılığıyla) şirketlerin mali destek sağlamakta olduğunu; ama bunun da sınırlı kaldığını belirtmekteler.

asıl cephe çizgisini daraltmak, kırmak, eğip bükme, parçalamak, silmek ve daha geçirgen hâle getirmek için akla gelebilen her yolu ve yöntemi denemektedirler. Bir anlamda “denizin biteceği” 2020’lerde de aynı çabaları (küresel ağlarının ve teknolojik olanakların yardımı ile) gösterecekleri; ama çırpınışlarının (Türkiye’nin bağımsız ulus devlet varlığını kabul ve teslim etmek zorunda kaldıkları 1923’teki gibi) iradelerini (bu kez dünya çapında) geçerli kılmaya yetmeyeceği şimdiden fark edilmektedir. Kısacası, her iki dönem arasındaki nispi güç, araç ve jeostratejik avantaj eşitsizliklerine rağmen 1923’te ATATÜRK önderliğinde emperyalizme karşı başarıyla noktalanmış Millî Mücadele başarısının özündeki, bağımsızlık ve özgürlük iradesini (yurt içinde kimseyi dışlamadan ve yurt dışında kimseye zarar vermeden) kendi topraklarına hâkim kılma felsefesinin yeniden hayat bulacağı belli olmaktadır. Bu itibarla (tüm insanlığın yararına işletilmek kaydıyla) belirli küresel sistemlerin korunup tek merkezli egemenlik iddialarının terk edilerek sağlıklı dengelerin, ulus devletler arasındaki egemen eşitliğe dayanılarak kurulması dışında bir seçenek kalmayacaktır.

Konuya jeopolitik mücadele ve bunun derin dünya erki güdümlü kurgulamaları penceresinden bakınca merkez bölgesini ve Türkiye’yi birinci derecede ilgilendiren bir kuşatma, diz çöktürme ve ayırıştırma ya da ulus-devlet yapısını dönüştürme stratejisi ile karşı karşıya olduğumuz açıkça görülmektedir. Mevcut tekçil yapıyı dönüştürmek üzere dinler, mezhepler, tarikatlar, cemaatler, etnik gruplar, yerel yönetimler, hatta aşiretler temeline dayalı ve devlet dışı otoritelerin programlarına tabi bir dönüştürme ve gevşetme eylemselliğinin hüküm sürdüğünü fark etmemek için ya gaflet ya da hıyanet içinde olmak gerekir. Nitekim Irak’ta, Filistin’de ve Afganistan’da yaşanan insanlık faciaları bir yana, bu ülkelerde (ve daha önce Yugoslavya coğrafyasında) kamplaşma, çatışma ve fiili bölünmelere yol açan üzücü gelişmeler ortada iken derin erk buyurganlığındaki planların yürürlükte olmadığını öne sürmek akla yakın değildir.¹⁸

Üç büyük jeopolitik ilgi ya da üstünlük alanından Asya-Pasifik ile Avrupa ve Amerika’yı bağlayan Atlantik düzlemlerinin arasındaki (enerji başta olmak üzere doğal kaynaklarca zengin ve pek çok kritik eksenin kavşağı ve geçiş yolu konumunda olan) merkez bölgesi; Akdeniz, Orta Doğu, Afrika, Karadeniz ve Orta Asya bağlantılarıyla en önemli coğrafyayı oluşturmaktadır. ABD’nin bölgedeki varlığı da yalnızca petrole ya da İsrail’in beka ve genişleme planının desteklenmesiyle açıklanamayacak sebeplere bağlı bulunmaktadır. Küreselleşmenin bu eylemsellikteki katkısı ise uyumlulaştırma ve satın alma (özellikle toprak alımları ve özelleştirmeler) yönündendir. Dolayısıyla belki de küreselleşme ile yeni dünya düzeni

¹⁸ Yaşar Hacısalıhoğlu; Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye (Jeopolitik analiz), Çantay Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 192. Yazar, burada (baş aktör) ABD’nin postmodernizm, ulus-devlete karşı federatif yapılar, alt kültür kimlikleri, hükümet dışı örgütler gibi bir dizi kuruluş, kavram ve stratejiden yararlanarak küresel gücünü ve egemenliğini sürdürmek isteyeceğinden söz etmektedir.

arasındaki başlıca farklılık burada karşımıza çıkmaktadır. Çünkü küreselleşme, büyük sermayenin denetimindeki dünyasal sistemi ve tüm ülkeleri bu sistemle bütünleştiren mekanizmaları kapsarken GOP alanında buna bağlı süreç işlemekle kalmamakta; (Türkiye dâhil) bölge ülkelerinin bölünmesine yönelik bir eylem planı da yürütülmektedir. Böylesi bir geçişkenlikle sağlanmak istenen, kuşkusuz herkes için bir ölçüde farklıdır; ama sonuçta bunun asıl bedelini bu dikenli coğrafyada yaşayanlar ödemektedir.¹⁹

2023'e doğru jeopolitik öngörüler, çok kutuplu bir küresel denge oluşabileceği savını da gündeme getirmektedir. Buna dair görüşlerin rakamsal göstergeleri bir yana bırakılırsa (hesaplanabilir büyüklüklerle her noktada örtüşmeyen ama başat iradelerin çatışması olgusuyla pekâlâ bağdaşan) üç başlık altında toplanması mümkündür. İlki, klasik mahiyetteki alan hâkimiyeti kuramına dayanan ve küresel üstünlük açılımlarını dengeleme (durağanlaştırma) dönemine taşıyacak gelişmelerin hız kazanacağını ifade eden geleneksel yaklaşımdır. Buna göre Asya'da Çin-Rus güç birliği,²⁰ Atlantik, Pasifik ve Orta Doğu'daki ABD-İngiliz güç birliğini dengelerken Alman-Fransız ortaklığı çekim alanındaki AB, çok yönlü bağlantıları olan Hindistan ve Asya-Pasifik alanının en büyük ekonomik merkezi konumundaki Japonya her iki taraf arasında, kendi güvenliklerine, kaynak ve pazar gereksinimleriyle ilgi ve nüfuz alanları üzerindeki hesaplarına denk düşecek ve çoklu denge dinamiklerinden yarar sağlayacak tarzda siyasetler izleyebileceklerdir. Bu savın geçerli olabileceğini doğrulayan örnekler hiç de az değildir (ABD'nin Orta Asya'da varlık göstermesi karşısında Rusya'nın aynı bölge ülkeleri, Ukrayna ve İran'la ilişkilerini geliştirmesi, Çin'in Afrika açılımı ve ŞİÖ içindeki faaliyetlerini yoğunlaştırması, Japon-Çin yakınlaşması gibi). İkinci sav, küresel denge olgusunu tamamen sistemin coğrafi ayaklarının çatallaştırılması ve hâlen tek merkez tarafından denetime alınmaya çalışılan küresel kaynak ve piyasaların işletilişine ilişkin mekanizmaların, iki-üç ana merkez ve sayıları otuza varacak olan mega kent ağının marifetiyle yürütülebileceği görüşlerini dile getirmektedir. Devletlerin ikinci planda kalacağı ve Brezilya ile Hindistan'ın yeni ana merkezleri oluşturabileceği varsayımı da (otuz mega-kent arasında İstanbul'u da gösteren) bu görüş kapsamındadır. Kısacası söz

¹⁹ E.Alb. Ralph Peters'in ABD Silahlı Kuvvetler dergisinde yayımlanan ve Bağımsız Kürdistan'la Ermenistan topraklarının önemli bir bölümünü Türkiye Cumhuriyeti'nden koparılacağı varsayılan yeni sınırlar hâlinde gösteren haritası gazetelerde de yer almıştı. Washington'daki Orta Doğu Enstitüsünde "Irak'ın Sonu" kitabını tanıtan E. Büyükelçi Peter Galbraith'in de "Türkiye, Kürt devletini engelleyemez" beyanı aynı niyet ve kararın geçerli olduğunu hatırlatması bakımından manidardır.

²⁰ Beijing Review; July 31 2000, s. 8-9. Derginin "Sino-Russian Beijing Declaration" başlıklı yazısında, 17-16 Temmuz 2000 tarihlerinde Pekin'de gerçekleştirilen Jiang Zemin-Vladimir Putin zirvesinde, bilim ve teknoloji alanındaki iş birliğinden terörle mücadeleyle, ticari ve iktisadi iş birliğinin genişletilmesinden Tayvan'ın Çin'e ait olduğuna kadar pek çok konuda görüş birliği sağlandığı belirtilmektedir.

konusu savın temelinde, küreselleşmenin ulus-devlet ve kıtasal ya da bölgesel güçlerin jeopolitik rollerine ve denge oluşturabilme açımlarına şans tanımayacak bir küresel bütünleşme ile 2023'e gidileceği düşüncesi yer almaktadır (Brezilya ile ilgili öngörüyü Prof. Dr. Anıl Çeçen de geçerli bulmaktadır.). ABD'nin ağır yükümlülükleri taşıyıcı zorlanacağı (bir anlamda sürmenaj olacağı) görüşü dikkate alındığında (bu ikinci sav gibi) bir üçüncüsünün de varit olabileceğini ileri sürmek de hayli gerçekçi görünmektedir. Hem birinci savla hem de ikincisiyle bazı benzerlik ve farklılıkları olan “Yeni Yapılanmaları ve Küresel İlişkileri Beraberce Barındıran Eklemlenmiş Ülkeler Dünyası” GOP ile yeni bir aşamaya varan jeopolitik üstünlüğü geliştirme sürecinin, yalnızca çatışma ve yayılma eksenlerini, coğrafi hedef ve cephe düzlemlerini (ya da fay hatları ile sınırlandırıldığı söylenen alanları) değil, bu alanların içindeki ve berisindeki ülkeleri de kapsamaktadır. Bu seçenekteki belirleyici süreç, (Türkiye dâhil) hedefteki ulus devletlerin, başlangıçta federatif yapılanmaya, sonra bazı sınır değişiklikleriyle konfederatif bir eklemlenmeye evrilmelerini sağlamak ve bu programı yürütürken de medeniyetler çatışmasının kırılma hatları boyunca ülkeler içinde ve aralarında sürekli bir savaş hâlinin hüküm sürmesine yarayacak (!) tahrik ve tertiplerle küreselleşmeyi denetleyen ve ondan büyük çıkarlar elde eden güçlerin yumuşak eylemlerine daha iyi bir ortam oluşturmaktır. Böylece, (Yeni muhafazakârların yönetiminde olduğu) ABD gibi büyük askerî güçlerin sert eylemlerini yayma ve yeni bir dünya savaşına gidebilecek tırmanmayı gündemden düşürme imkânını da bulacakları düşünülmektedir. Bu savın en zayıf noktası ise coğrafi bölünmelere fırsat yaratma ve konfederatif, dinsel veya başka türdeki yeniden eklemlendirme çabalarının ters tepmesi ve bölgesel birlikler ya da ittifaklar yoluyla egemenliğini ve bağımsızlığını koruma mücadelesine girebilecek ülkelerin ardı ardına sahneye çıkarak jeopolitik denklemleri bozabilecek olmasıdır.

Geçmişten Hatırladıklarımız ve Günümüzde Karşı Karşıya Olduklarımız

1923-38 döneminin Türk milleti için “altın çağ” olduğunu belirtmek, herhâlde abartılı bir tespit değildir. Ancak özellikle 1947'den itibaren, adım adım Batı sisteminin edilgen bir uzantısı hâline getirilmeye çalışıldığımız ve ATATÜRK dönemindeki aksine, Ankara dışında alınan kararlara giderek daha fazla tabi olduğumuz açıktır. Biz, “Türk Övün! Çalış! Güven!” nidasındaki anlamı ve silkeleyici uyarıyı algılamakta gün be gün daha da vahimleşen bir acze düşerken Türkiye'yi (küreselleşme gerekleri (!) ötesinde hedef alanlar derin düşünceden şartları olgunlaştırmaya ve oradan da eyleme uzanan bir çökertme ve teslim alma sürecini çoktan başlatmış bulunmaktadır.²¹ Türkiye'de sermaye, tarikat, bürokrasi ve seçkinler

²¹ Max Weston Thornburg, Graham Spry, George Soule; Turkey An Economic Appraisal , First reprinting, Greenwood Press, New York, 1968, s. 19. Türkiye'nin 1949'daki durumunu ele alan çalışmalarında yazarlar iki ayrı Türkiye görünümünden söz etmekte; kalkınma hamlelerini

(Kulüpçüler, bazı akademisyenler ve yazarlar ile bazı medya patronları ve siyasetçiler bu kümededir.) bugün ülkenin Avrupa Birliği'ne tek yanlı bağlanması eylemini yürüttüklerini belirten Erol Manisalı, "Sistemi iyi görmek gerekir." diyerek dünyadaki gelir dağılımı adaletinin, sermaye, teknoloji, ticaret tekelleri ve silah gücünü elinde tutan (propaganda ve nüfuz araçlarına da hâkim) ülkelerce bozulduğunu ve bunu (bizim gibi ülkelere) iki şekilde yaptıklarını anlatmaktadır. İlki, az gelişmişlerden gelişmişlere net gelir aktarımı sağlamak; ikincisi ise az gelişmişlerdeki (görece) büyük sermayeyi ve eliti kendilerine bağımlı hâle getirmek yoluyla.²²

Bugün, karşı karşıya olduklarımızı değerlendirirken Türkiye'nin tehdit altında değil, planlı ve çok yönlü saldırılar altında olduğu gerçeğini vurgulamamızda isabet vardır. Çünkü ülkemizle ilgilenenlerin bunu genel ve özel amaçlarını (bazen her ikisini) gerçekleştirmek üzere yaptıkları izlenmektedir (Genel amaca örnek, küresel ağ yapılanması içinde Türkiye'yi kaynak, insan gücü ve pazar anlamında sömürmek iken özel amaç için ülkemizin Sevr koşullarına geriletilerek paylaşılmış ve tutsak edilmiş bir hâle getirme örneği verilebilir.). Her ikisinde de (ama özellikle ikincisinde) düşmanlık ve öç alma duygularının önemli bir etken olduğunu söylememiz yanlış olmaz. Meselenin psikolojik derinliklerine inmeksiz ve ayrıntılara değinmeksiz, düşmanca ve teslim almaya yönelik yaklaşımların, Türkiye'mizin önüne biri kolay, diğeri zor mahiyette iki senaryo çıkardığını belirtmekle yetinebiliriz. Bunlardan kolay senaryo ulus devletimizi ve asil milletimizi, tatlı (!) bir rehavet içinde, çözülmeye, teslimiyete, kimliksizliğe ve sonuçta kıyımlara uğratıp uşaklığa razı olan zelil bir halk yığını hâline getirecektir. Zor senaryo ise ATATÜRK önderliğindeki mucizevi başarıyı bu kez o asırların dahisi önümüze düşmeksiz tekrarlamak uğruna katlanacağımız felâketleri, faciaları ve ödeyeceğimiz fevkalâde ağır bedelleri göze almamızı gerektiren bir Millî Mücadele hareketinin çetin ve acı öyküsüdür. Üstelik, kolay senaryoyu başkaları yazarken zor senaryoyu bizim yazmamız şarttır. Aksi takdirde bağımsızlık ve egemenlik diyerek içine atılacağımız savaşım hem hesapsız bir macera olur hem de başkalarının yazdığı senaryoda bize biçilen uygunsuz rolleri oynamak, yani kullanılmak.

2023'e Doğru İlerlerken Stratejik Öngörüler

Dünyanın gidişatına bakıldığında, ilerlemelere yön veren fikirlerin ve buluşların gelecekte de önem taşıyacağı; ama asıl belirleyici gücü (bugün olduğu gibi) küresel sermayeye hükmedenlerin ellerinde tutacağı tahayyül

gerçek mahiyetiyle değil kendi kıyaslamalarına göre değerlendirmekte ve sanayileşme için Türkiye'nin Rusya'dan gördüğü destek bahsinde, Türklerin uluslararası bir yenilenme programı yerine coşkulu bir milliyetçiliği yeğlediklerini ... her şeyden önce Türkiye'yi güçlü ve çağdaş bir devlet hâline getirmeye çalıştıklarını ve bunun için daha gelişmiş ulusların örneklerini gözeten bir yol izlediklerini belirtmektedirler. Burada dikkati çeken, Sovyetlerle ilişkilerinden dolayı Türklerin başka bir şekilde nitelendirilmeyip onların milliyetçi olduklarına vurgu yapılması ve uluslararası "revolution" eksikliği (!) üzerinde durulmasıdır.

²² Erol Manisalı; Türkiye ve Küreselleşme, Der'in Yayınları, İstanbul, 2002, s. 65.

edilmektedir (Bu yüzden olacak ki “ideolojilerin artık tükendiği” savı öne sürülebilmektedir.). Gerçekten bunun böyle olduğuna inanmak ise (başka bir kanıt aranmaksızın) insanlığın manen tükendiği gibi bir iddianın geçersizliği yüzünden mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla yalnız akıllı ve kazanımları ile değil maneviyatı ve hissiyatıyla da insanın geleceği şekillendirmede geçmişteki gibi başlıca etken olacağı; hatta bilgide, teknolojide ve sanatta (kendi özündeki yetenekler ve kültürel genlerine işlenen değerlerle) öngörülebilir veya hiç beklenilmeyen çıkışlarıyla tek tek veya aynı amaçlar etrafında toplanmış insanların yön verebileceği düşünülmektedir.

ASAM tarafından düzenlenen bir sempozyumda, geleceğe ilişkin olarak farklı alanlardan katılımcıların dile getirdikleri bazı tespitler ve öngörüler de dikkat çekicidir. Örneğin, Ergin Yıldızoğlu, artık yüz yıllık gelişmelerin altı-yedi yıllık bir zaman dilimi içinde gerçekleşebildiğini; geleceği karartan (çevre felaketi ve kaynakların tükenmesi gibi) birtakım sorunların da hızla büyüdüğünü hatırlatırken 1997’den itibaren yumuşak güç ayağı aksayan ABD dayatmacılığının (çoğu paralı askerleriyle) sert güç siyasetini öne çıkararak (mali yöndeki sıkıntılarla iç içe) ciddi bir kriz olasılığına yol açabilecek bir süreci de başlattığına işaret etmektedir. Bu nedenle önümüzdeki dönemin, kritik bölgelerdeki küçük ve orta büyüklükteki devletlere ek zorluklar getireceği tahmininde bulunarak ABD’nin caydırıcı ve cezalandırıcı eylemlerinin de böyle bir krizi tetikleyici bir rol oynayabileceğine dikkat çekmektedir.²³ Aynı toplantıda bilgi ve teknoloji çağının geleceğine değinen sunumunda Prof. Dr. Orhan Güvener’in değindikleri de geleceği aydınlatması bakımından uyarıcı mahiyettedir. Bunlar arasında, bilimin, kültürün ve değerler sisteminin asıl lokomotif olduğu, ekonominin bunlara dayanmaksızın sonucu belirleyebilecek bir öneminin olamayacağı, bu yüzden ulusal araştırma merkezlerinin (buluşlara, yaratıcılığa, verim artışına vs.’ye yönelik çalışmalarıyla) öncü, yol çizici ve süreklilik sağlayıcı bir rolü olduğu, günümüzden geleceğe, özellikle nanoteknoloji alanındaki gelişmelerin sanayi ve bilgi (enformasyon) devrimleri ölçeğinde yararlar sağlayabileceği yer almaktadır.

Stratejik öngörüler bahsinde, belirsizlikler ve olasılıklar meselesine de kısaca bir göz atıp gelecekte beklenenler üzerinde akıl yürütmemiz faydadan uzak değildir. Örneğin, 2020’lerde dünya buğday üretiminin tüm insanlığa yeteceği hesaplanırken buna temel alınan iklim verileri, nüfus tahminleri ve uygun dağıtım kanallarının durumu gibi değişkenler farklı bir tabloyla karşı karşıya kalılabileceğini düşündürmektedir. Belirsizliğin kanıtı ise hâlen dünyada bir milyara yakın insanın yetersiz beslendiğinin ve bunlardan bir bölümünün açlık çektiğinin BM raporlarına yansımış olmasıdır. Keza, “tarımsal üretim biyoteknoloji yardımıyla geliştirilecek” denirken bunun hangi ürünler için ne seviyede gerçekleşebileceği ve buna çevre felaketinin olası etkileri bilinmezler arasındadır. İçilebilir su kaynaklarının iklim

²³ ASAM’ın “Stratejik Öngörü 2023” başlıklı sempozyumunda alınan notlar (Ekim 2006).

değişmesiyle ilgili olan ve bunun dışındaki ne gibi etmenlere tabi olacağı da belli değildir. Sağlık alanındaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler için de ticari hesapların neyi göstereceği bilinmemektedir. Enerjide bor madeninin ve yenilenebilir kaynakların olası katkıları hayli geniş bir tahmin aralığında hesaplanabilmekte; ama yatırımcıların buna yeterince para ayırıp ayırmayacağı üzerinde henüz tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Eğitimi (daha doğrusu öğrenmeyi) etkinleştirmeye yönelik zihne nakşetme kolaylıkları geliştirilirken bu tür buluş, ürün ve yöntemlerin getirileri üzerinde de çok farklı öngörüler sunulabilmektedir. Belki biraz daha belirgin ya da belirsizlik dereceleri asıl sonucu değiştirmez gibi görünen teknolojilerin gri alanında araç ve kolaylıklarıyla taşımacılık, inşaat ve sınai üretim tesisleri, uydu teknolojileri gibi sivil ağırlıklı olası yenilikler yer alırken askerî ve güvenlik ağırlıklı çoğu teknolojiler de kalın bir sır perdesinin altında kaldıkları ve ancak fiilen (yaygın biçimde) kullanılmaya başlandıklarında (yani ileri tarihlerde) belirgin hâle gelebilecekleri için bu ikinci kümedeki buluşları da belirsizler arasına almak uygun olacaktır. Yine de birkaçından kısaca söz etmemiz mümkündür. Örneğin, bilgi işlem, kayıt ve karar yardımcısı sistemlerin gelişme göstereceği bellidir. Ama bu ilerlemenin ölçüsünü tahmin etmede (en azından insan-makine uyumunun sağlanma zorlukları dolayısıyla) ihtiyatlı olma gereği vardır. Uzaktan algılama, izleme ve dinleme sistemlerinin (istihbari ve askerî uydularla) gelişmişliği öyle bir noktadadır ki aynı yönde ek bir ilerlemeden çok farklı boyutlardaki yeteneklerle kullanıma ve kapasite artırımı gibi disiplinler arası yeni açılımlardan söz edilebilmektedir.

Bu bahiste son olarak geleceğin ufkunu karartabilecek bir başka olasılıktan söz edilmemesi eksiklik olacaktır. Baş aktör rolündeki ABD'nin sürdürülebilir jeopolitik üstünlük eylemselliğinin (baş etmekte zorlanacağı mücadele alanlarının çoğalmasına bağlı olarak ve muhtemelen 2023'e varmadan) tıkanacağı görülmektedir. Hatta kendi iradesiyle çok kutuplu denge siyasetine dönüş yapması dahi mümkündür. Gerçi istihbarat örgütlerinin ve askerî gücünün üstlendiği küresel misyon bakımından derin dünya erkinin ona biçtiği rol, en erken 2030'lara kadar sahnede kalmasını veya kendi safında sağlam duracak müttefiklerle yola devam etmesini gerektirmektedir; ama ne gibi ara çözümler bulursa bulsun ABD denizin bittiği noktaya mutlaka gelecektir. Asıl sorun da bundan sonra ortaya çıkacaktır. Bu sorunun bir yüzü, üstün güç sıfatıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin elinde tutmak zorunda olduğuna inandığı (ve buna kesin kararlı olduğu) coğrafi kesimleri ve kritik noktaları, savunma üsleri ve askerî varlığıyla muhafaza etmek uğruna dünya savaşı ölçeğinde bir çatışmayı göze alması veya kısmi bir çekilme programı uygulayıp ortamı yatıştırması ile ilgilidir. Öteki yüzü ise gerek (devlet olarak) kendi hesabına, gerekse büyük sermaye adına (savunmanın daha büyük çapta özelleştirilmesi demek olan) yeni bir programın hazır edilmesi ve devreye konulmasıyla ilgilidir. Çünkü bu sıkıntılı durumdan kurtulabilmesi için yalnızca yerel savaşları el altından körüklemesinin ve dikkati başka noktalara çekmesinin bir yerden sonra yararı olmayabilecek; üstelik küresel çıkarları için üretim, ticaret,

kaynakların işletimi ile alım satım devamlılığı bakımından şirketler fevkalade riskli ve kargaşalı bir dünya tablosu görmeyi (herhâlde) istemeyeceklerinden, ya öncekilere benzer bir üçüncü dünya savaşı çıkarmayı kaçınılmaz bulacaklar ya da resmî güçler olmaksızın denizaşırı yatırımlarını ve bağlantıları koruyacak önlemleri (özel güvenlik ve savunma unsurlarıyla) kendileri alacaklardır. Elbette (önemli ölçüde belirsizlikler taşıyan) bütün bu olasılıklar, GOP çerçevesinde, kalpgâhı kuşatan çember boyunca ve dünyanın başka kritik mevkillerinde ABD (ve bağlaşıklarının) ne kadar başarılı(!) olabileceğine bağlıdır ve gerçek ağırlıklarıyla olası etkileri hesaba sığdıramayacak pek çok bilinmez yer alacağı denklemlerin çözülmesini gerektirmektedir.

Sonuç

1923'ten bugüne ve bugünden 2023'e, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılına uzanan (tarihsel ve gelecek-bilimsel) çizgide, küreselleşme, emperyalizmin yeni yüzü, jeopolitik mülahazalar ve Genişletilmiş Orta Doğu Projesinin hedefindeki Merkez Bölgesi ile Türkiye'nin ele alındığı bu çalışmada, ucu açık bırakılmak zorunda kalınan ve bildiri hacminin izin vermemesi nedeniyle tüm kapsamıyla aktarılıp tartışılmayan birçok hususa değinilmiştir. Türkiye gibi ulusal kurtuluş savaşı verilerek kurulmuş bir ulus-devletin varlığı ve güvenliği meselesi kuşkusuz hem tarihiyle hem coğrafyasıyla hem de iktisadi önemiyle irtibatlıdır. Ancak yalnızca küresel sistemin götördüklerine veya yalnızca jeopolitik ve siyasal anlamdaki kuşatılmışlığına bakılarak Türkiye'nin zor durumda olduğunun ileri sürülmesi de ciddi bir değerlendirme eksikliğine yol açabilir. Her şeyden önce, aynı mahiyetteki zorlukların, emperyalizmin ağına düşülmüş olması ve (bugünkünden farklı gibi görünse de) işgal altına girilmiş olması bakımından 1923 öncesinde de yaşandığı hatırlanmalıdır. Düşünülmelidir ki içeriden ve dışarıdan, tek bayrak altında toplanmaları engellenmeye çalışılan, şaşkınlığa sürüklenen; yorgunluğu ve bezginliği bir yana, genç kuşaklarını savaşlarda ve salgın hastalıklar yüzünden yitirerek neredeyse tükenme noktasına gelmiş (ve henüz ulus olma bilincine dahi erişememiş) bir insan varlığıyla Milli Mücadele'ye girilmiş ve ATATÜRK'ün önderliğinde (yalnız askerî zaferlerle değil siyaseten ve iktisaden bağlayıcı tüm hükümleri geçersiz kılan bir barış antlaşmasıyla da) bağımsızlık ve egemenliğimiz kazanılmıştı. O akla ve hayale sığmayan başarı, anlaşılmaktadır ki (günümüzde de tekrarlanmaması için) aynı cenahtaki oyuncuların bize bugün farklı stratejiler uygulamalarında ve yumuşak güç yöntemleriyle sonuç almaya çalışmalarında da (onlar için) uyarıcı olmuştur. Bizim ise bu gerçeği ve içinde bulunduğumuz vahim durumu, devlet ve millet olarak tamamen idrak edebildiğimizi iddia etmek ne kadar inandırıcı olabilir?

Türkiye'nin bu idrake vardığı gün, tıpkı ATATÜRK döneminde olduğu gibi bölge ve dünya çapında sözü geçer bir güç hâline gelme yoluna gireceğinden şüphe etmemek gerekir. Çevresinde dostluk ve iş birliği kuşağı oluşturmaktan, dünya meselelerinde söz ve etki sahibi olma konumuna yükselmeye kadar, jeopolitik değerini ve nüfuz gücünü vazgeçilmez kılacak

tüm adımları güven duyarak ve güven vererek (kötü niyetlileri de bu emellerinden caydırarak) atabileceği kesin olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi plan ve programlarını bu esasa göre yapmasında (yarardan öte) zaruret vardır. Üstelik bu noktaya kadar değindiklerimiz de göstermektedir ki küresel huzur ve istikrar için tarihi bunun örnekleriyle dolu, kültürü dışlayıcı değil, kucaklayıcı ve başta insan gücü olmak üzere potansiyel imkân ve kabiliyetleri yüksek (Türkiye gibi) bir ulus devletin dünya çapında doğru dengeleri oluşturarak fiilî bir saldırmazlık ortamı oluşturmaya da büyük katkıları olabilecektir. Yalnız gerek bize yönelik tehlikelerin asıl mahiyetini ve olası etkilerini görebilmemiz gerekse buna göre en isabetli tertip ve tedbirleri içine alacak ilerleme yol ve yöntemimizi belirleyebilmemiz için (en geniş anlamıyla güvenlik nokta-i nazarından) bugün nelerle karşı karşıya olduğumuzu doğru isimlendirmemiz gerekir. Örneğin, artık tehdit altında olduğumuz gibi yanlış bir tanımlamayı düzeltmenin vakti gelmiştir (Türkiye tehdit altında değil düşmanca saldırılar altındadır. Bunların bir kısmı küresel mahiyette, bir kısmı jeopolitik mülahazalarla açıklanabilir mahiyette, bu ikincisiyle irtibatlı olarak bir kısmı da tarihî hak taleplerine ve Türk varlığını yok etmek emellerine bağlı örtülü ve açık düşmanlık mahiyetindedir. İstedikleri sonucu aldıkları sürece de illa askerî saldırı olmaları gerekmemektedir.).

Özetle, 2023'e doğru Türkiye'nin, hem kendi varlığını ebediyen sürdürmek için hem de küresel barışa hizmet etmede, kendine yaraşır nazım rolü üstlenebilmesi için istiklaliyle ve istikbaliyle yaşaması, her ne pahasına olursa olsun (kendi evlatlarınca) temin edilmek zorundadır.

Kaynaklar

AVCIOĞLU, Doğan; "Türkiye'nin düzeni (Dün, Bugün, Yarın)" Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

AKLAR, Yılmaz; "Küresel Güvenlik Gelişmeleri ve Öngörüler" "Stratejik Öngörü 2023" Sempozyum Tebliği, ASAM, Ekim 2006.

AYDOĞAN, Metin; "Yeni Dünya Düzeni, Kemalizm ve Türkiye" Otopsi Yayınları, İstanbul, Ekim 2000.

BAŞKUT, Yaman; "Türkiye Vizyonu:2023" Tebliği, ASAM, Ekim 2006.

BRZEZİNSKİ, Zbigniew; "The Grand Chessboard", New York, 1997.

ÇÖLAŞAN, Emin; "Bir Dönemin Perde Arkası", Milliyet Yayınları, 1984.

ÇULCU, Murat; "Spekülatif Marjinal Tarih Tezleri", 4'üncü Baskı, Erciyaş Yayınları, İstanbul.

DAVUTOĞLU, Ahmet; "Stratejik Derinlik" Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

FORSYTHE, David P.; "The Internalization of Human Rights", Lexington Books, Toronto, 1991.

- GÜLER, Ali; “Sorun olan Avrupa Birliği” Berikan Yayınları, Ankara, 2005.
- GÜNEY, Çetin; “21. Yüzyılda Dinler ve Medeniyetler” Tebliği, ASAM, 2006.
- İLHAN, Suat; “Türkiye’nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği”, Ankara, 1997.
- KENNEDY, Paul; “Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri” Çeviren Birdane Karanakçı, İş Bankası Yayınları, Ankara, Ekim 1996.
- KONGAR, Emre; “Küresel Terör ve Türkiye”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- MANİSALI, Erol; “Küresel Kıskaç (Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye)” Otopsi Yayınları, İstanbul, 2001.
- MÜTERCİMLER, Erol; “21. Yüzyıl ve Türkiye” Erciyaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- ÖZBEK, Osman; “İlimli Türkiye”, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006.
- PEHLİVANTÜRK, Bahadır; “Asya-Pasifik ve Çin” Stratejik Öngörü 2023” Sempozyum Tebliği, ASAM, Ekim 2006.
- SAVAŞ, Vural; “Dip Dalgası”, Bilgi Yayınları, Ankara, Mart 2006.
- SİNANOĞLU, Oktay; “Büyük Uyanış”, Otopsi Yayınları, İstanbul, Ekim 2004.
- SİNANOĞLU, Oktay; “Hedef Türkiye”, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2002.
- SİNANOĞLU, Oktay; “Ne Yapmalı”, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003.
- SOYSAL, Ertuğrul; “Çağı Arayanlar”, İstanbul, 1975.
- ŞİMŞEK, Halil; “Türkiye’nin Ulusal Savunma Stratejisi” İstanbul, 2002.
- TOPUZ, Hıfzı; “Globalleşme Nedir?” Cumhuriyet Gazetesi 4.6.2006 sayısı.
- TOURAİNE, Marisol; “Altüst olan Dünya (21. Yüzyılın Jeopolitiği)”, Çeviren Turhan Ilgaz, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1997.
- “U.S. DoD Critical Technologies Plan”; 1 May 1991.
- YENİÇERİ, Özcan; “AB/ABD’nin Geriletken Stratejileri ve Türkiye” Türkmeneli Vakfı Yayını “Global Strateji Dergisi” (Makale), Sonbahar 2006 Sayısı, Ankara.

IRAK'IN İŞGALİNİN BÖLÜCÜ TERÖR BAĞLAMINDA BÖLGEYE VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

J. Binbaşı Erhan DEMİR*

Neredeyse çeyrek yüzyıldır Türkiye Cumhuriyeti'ni uğraştıran PKK terör örgütü dış destek olmadan devam ettirmesinin mümkün olmadığı vekalet savaşı sürecinde tüm örgütlerin aksine çok verimli ve yönlü bir yardıma mazhar olmuştur. 1979'ta başlayan Suriye ve Lübnan macerası 1992'den sonra büyük ölçüde yön değiştirerek Irak'a kaymış, o günden beri Irak, terör örgütü için değişmez bir geri cephe vazifesi görmüştür. Bu dönemde terör örgütüne taktik kaygılarla göz yuman Irak ise İran ile devam eden savaştan dolayı Türkiye'nin sınır ötesi harekâtlarına güvenlik protokolü uyarınca onay vermiştir.

Sıcak takip anlaşmasının yenilenmediği 1988'de PKK ve Bağdat arasında gizli bir anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre PKK, KDP ve KYB'yi etkisizleştirecek, buna karşılık Kuzey Irak bölgesi PKK'ya tahsis edilecekti.¹ Engebeli yapısıyla geçit vermeyen Irak'ın kuzeyi, Saddam Hüseyin'in 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesinin ardından ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin müdahalesi sonucu otorite boşluğu da eklenince terör örgütüne birçok imkânın altın tepside sunulduğu bir bölge oluverdi.

Körfez krizi öncesi, güç bela sözde Botan'da faaliyetlerini sürdürebilen PKK, diğer bölgelerde ise ancak mevcudiyetini devam ettirmeye çalışıyordu. Kriz sonrasında örgüt, birdenbire büyümeye gelişmeye ve yayılmaya başladı. Sözde Botan eyaletinin kurtarılmış bölge olması artık gündeme geliyordu.² 1990'lı yıllar boyunca terör örgütünün artan eylem trafiği karşısında Türkiye sınır ötesi harekâtlar ile köprübaşını yok etmeye çalışmış, diğer yandan da K. Irak'ta bir otorite tesisine çaba göstererek örgütün hayat sahasını kapatmaya uğraşmıştır. Aktörlerin ve ilişkilerin çok karmaşık olduğu ortamda Türkiye'nin girişimleri taktik veya stratejik düzeyde kesin bir çözüm getirmemiştir.

Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının stratejik amacı ise bir Kürt devletinin kurulmasını önlemeye yönelik oldu. Çünkü böyle bir devlet, Türkiye'deki Kürt kökenliler için 'kötü' bir emsal oluşturacak; ayrıca yayılmacı milliyetçilik düşüncesini uygulayarak diğer üç ülkedeki Kürtlerin yaşadığı toprakları kendisine katmaya kalkışabilecekti. Türkiye'nin bu amacının gerçekleştirilmesi de içinde çelişkiler taşımaktan uzak kalmadı. Çekiç Güç'e izin vermek, Kuzey Iraklı Kürtlere yardım etmek ve Batılı NGO'lara geçiş izni

* Tatvan J. Komd. Öz. Hrk. Tb. K.

¹ Ahmet Aydın; Üçgündeki Tezgâh, Kiyap Yayınları, Ankara 1993, s. 59-60.

² Nihat Ali Özcan; PKK Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi, ASAM Yayınları, Ankara 1999, s. 133.

vermek zorunlulukları yüzünden Türkiye, burada oluşmaya başlayan Kürt devleti oluşumunu kendi eliyle beslemiş oluyordu.³

İnişli çıkışlı politikalar, sınır ötesi operasyonlar, terör örgütünün eylemleri, Çekiç Güç-Kuzeyden keşif harekâtı ve KDP-KYB-Saddam üçgeninde dönen entrikalarla geçen çalkantılı süreç Öcalan'ın 16 Şubat 1999'da Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi ve ardından teröristlerin 1 Eylül 1999 itibari ile Irak'ın kuzeyine çekilmeye başlaması, olayları yeni ama çok değişik mecraya sürükleyecekti. Terör örgütünün, teröristlerinin büyük bölümü Kandil dağı merkezli olarak Irak'a çekmesi eylem yapmama kararının alınması ile şiddetin yerini nispi bir sessizliğe bıraktığı ortam, 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin teröre açtığı global savaşı gerekçe göstererek 20 Mart 2003'te başlattığı Irak'ın işgal süreci sonrası, yerini yeniden Türkiye'nin doğusunu da ihtiva eden şiddete bıraktı.

İlk Körfez krizinden bu yana zaten rahat yüzü görmeyen ve fiilî olarak üçe bölünmüş durumdaki Irak'ta 9 Nisan 2003'te Bağdat'ın da düşmesinden sonra taşlar yeniden konum belirlemeye başladı. Roller ve aktörlerin dağılımının ayak seslerinin özellikle ikiz kuleler saldırılarından bu yana hissedildiği ortamda pastadan pay almak isteyen KDP ve KYB'nin yanı sıra terör örgütü de biçilecek rollere hazır olduğunu bildiren sinyaller veriyordu.⁴

1990'dan sonra Kuzey Irak'ın iç bölgelerinde de kamplar kurma imkânı elde eden, Türkiye'nin nokta operasyonlarından korunma ve araçlarla aynı sürede eylem için sınırın iç kısımlarında konuşlanma imkânına kavuşan, Türkiye ile artık denk olduğunu kendisinin taraf olduğunu kabul edilmesinin gerektiğinden hareketle değişik mesajlar gönderen PKK'nın⁵ işgal öncesinde Kürt ulusal hareketi, egemen devletlerin, kendi aralarında yaşadıkları sorunlarda ağırlaştıran ve çözümsüz kılan değil, çözen ve bu güçleri birbirlerine yakınlaştıran, giderek bunu Demokratik Orta Doğu Birliğine ulaştırmayı hedefleyen bir yaklaşımı⁶ benimsemesi ile Orta Doğu ülkelerine demokratik bir çehre kazandırılarak sosyal değişim ve dönüşüm ile terörle mücadelede uzun vadeli faydalar sağlanması olarak ifade edilen Büyük Orta Doğu Projesi(BOP)'nin⁷ örtüşmesi manidardır.

³ Tuncay Özkan; Entrikalar Savaşı , Alfa Yayınları, İstanbul 2003, s. 480.

⁴ 11 Eylül sonrası ABD'nin benimsediği "preemptive strike" yani önceden vurma ve ABD'nin dünyaya tek başına hakim olma politikalarını 'Bush Doktrini' olarak kabul edersek Orta Doğu'ya demokrasinin gelmesi ve Arap dikta rejimlerinin bir bir çökertilerek yerlerine çağdaş, demokratik, serbest piyasa ekonomisine dayalı hükümetlerin getirilmesi ve Türkiye'nin örnek alınmasına da Bernard Lewis Doktrini" diyebiliriz (Ayrıntılı bilgi için bk. Turan YAVUZ; Çuvallayan İttifak, Destek Yayınları, Ankara 2006, s. 97).

⁵ M. Hüseyin Buzoğlu; Körfez Savaşı ve PKK, Strateji Yayınları, Ankara 1997, s. 162.

⁶ Fikret Bila; Hangi PKK, Ümit Yayınları, Ankara 2004, s. 134.

⁷ M. Tekin Taşkun; Babil Düşerken Bir Ülke Nasıl Yutulur, Q –Matris Yayınları, İstanbul 2004, s. 88.

ABD, Kürt meselesini ilk aşamada Irak probleminin bir parçası olarak görürken Avrupa aynı meseleyi temelde Türkiye'nin sorunu olarak görmeye başladı. ABD'nin Kürt meselesini Irak düzleminde ele alması ilk bakışta Türkiye açısından bir sorun teşkil etmediyse de Kuzey Irak'taki oluşumun Türkiye'ye yapacağı etkiler dolayısıyla Türkiye'nin ABD'nin tavrına şüpheyle yaklaşmasına neden olmuş,⁸ üstüne çekiç gücün güvensizlik yaratan davranışları, bölgedeki onlarca NGO'nun faaliyetleri ve PKK'ya karşı somut bir adım atılmaması kamuoyunda ABD-Türkiye ilişkilerinde bir güven bunalımı yaratmıştır.

ABD'nin Irak müdahalesinin gündemde olduğu dönem Türk yetkililerin Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduklarını, Irak'ın kuzeyinde yeni bir devlet oluşumuna müsaade etmeyeceklerini ve Irak Türklerinin can ve mal güvenliğinin yanı sıra haklarının da korunması gerektiğini her fırsatta dile getirmelerine⁹ rağmen gelişen durumlar Türkiye'ye somut bir kazanım sunmadığı gibi uzunca bir süredir Irak kuzeyinde palazlanan terör örgütünün 1 Haziran 2004'te yeni şiddet yöntemleri ile Türk güvenlik güçlerine saldırıları başlatması söz konusu olmuştur.

Irak'ın Kuveyt'i işgali ve takip eden süreçte oluşan otorite boşluğunun terör örgütünün silah, lojistik imkânlarını doruğa çıkartmaya, Irak'ın işgalinin ise örgütün yeniden canlanmasına aracılık yaptığı söylenebilir. 11 Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye aday ülke olması ile aynı dönemde teröristlerin Irak'a çekilmesinin denk gelmesi, 2000–2003 yıllarında Tunceli ve Bingöl illeri hariç kayda değer şiddet hareketlerinin olmadığı sakin ortam ve Irak'ta Saddam rejiminin devrilmesi; Kandil, Hakurk, Gara–Beyaz Dağ, Khunera bölgelerinde bulunan PKK'nın operasyon yapılması endişesinden uzak faaliyetlerine devam etmesi ise Türkiye'nin kazanımlarının geçici olması gibi bir sonuç doğurmuştur.

ABD'nin Irak'a müdahalesi öncesindeki süreçte KDP ve KYB gibi PKK'nın da en büyük kaygısı, Türkiye'nin Kuzey Irak'a girme kararı almasıydı. Türk Silahlı Kuvvetlerinin ABD'den bağımsız olarak ve ABD askerleriyle Kuzey Irak'a girmesi hâlinde öncelikli hedefinin PKK olacağı açıktı. Böyle bir askerî harekâttan çekinen PKK, ABD'nin müdahalesi öncesinde Ankara ile Washington arasındaki temaslar boyunca KDP ve KYB gibi, Türk askerinin Irak'a girmesine karşı kampanya yürüttü.¹⁰

Bütün bunların yanı sıra PKK güç dengeleri hesabı da yaptı. Bölge devletlerinin ABD'ye karşı birleşmeleri, Avrupa ve Rusya'nın da bu oluşumları destekler hâle gelmesi, ABD'nin yenilgi ve geri çekilme koşullarında bölge ülkelerinin ABD ile iş birliği yapan Kürt örgütlerine

⁸ Ahmet Davudoğlu; Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s. 444- 445.

⁹ Hüsnü Ada; "Türkiye'nin Dış Türkler, Irak Türkleri ve Irak politikası", Yeniçağ Strateji, 9 Aralık 2005, s. 5.

¹⁰ Bila; s. 200.

yöneleceği bir gerçektir. Özellikle Irak'ın tekrar egemenliğini Irak'ın kuzeyine yayması PKK için sonun başlangıcı sayılabilir. Bu nedenle bir yandan Türkiye'nin Irak'ın kuzeyine girmesine karşı çıkarken bir yandan da bölge ülkeleri ile sıcak bağlar kurma çabalarına girişti.¹¹ Terör örgütü Irak'a olası bir Amerikan müdahalesi öncesi KDP ve KYB'nin ardından üçüncü bir güç olma istediği K. Irak'ta çatışmalardan kaçınarak söz konusu oluşumlarla iş birliği içerisinde olmaya önem vermiştir.¹²

ABD'nin başından beri tercihi Türk askerinin Kuzey Irak'a girmemesi yönündeydi. Türkiye'den isteği sadece ABD askerlerinin Türk topraklarında konuşlanması ve kuzeyden cephe açarak Irak'a girmesiydi. Türk askerinin bağımsız olarak veya ABD askerleriyle Irak'a adım atmasını istemiyordu. ABD bu niyetini müzakereler başlamadan çok önce hissettirmişti. Oysa sorunu kuzey Irak'taki Kürt gruplar ve PKK olan Türkiye, PKK'nın tümüyle etkisiz kılınmasını istemekte ve bir Kürt devleti kurulmasını önlemeyi amaçlamaktaydı.¹³

Türk kamuoyundaki Çekiç Güç'ün kuzeyden keşif harekâtı oluşumlarının sabıkalı sicilleri, müdahale öncesi Kuzey Irak'taki PKK varlığına yönelik muğlak yaklaşımların söz konusu olması, mutabakat zaptında teröristlere karşı Türk Silahlı Kuvvetlerinin aktif mücadelesinin kerhen yer alması, ABD'nin duyarlılığını takdir hakkını daha çok KDP-KYB, dolaylı olarak da PKK'dan yana kullanması akıllarda ve kalplerde şüphe ile üzüntüye neden olmuştur.

İşte bu belirsizliklerin yarattığı ortam sonucunda tezkere meclisten geçmedi.¹⁴ ABD kongresinde pusuda bekleyen Rum, Ermeni ve Kürt lobileri, ardı ardına Türkiye karşıtı girişimler başlatmaya hazırlanırken mevcut durumda, ABD yönetiminin eskiden olduğu gibi bu girişimleri durdurmaya hiç niyeti yok görünüyordu. Bu arada Türkiye'nin de ABD'den şikayetleri yok değildi. Örneğin, Kuzey Irak'ta son zamanlarda Türk bayraklarının yakılması gibi eylemlerde Iraklı Kürtlerin, ABD'den gelen bazı yanlış mesajlardan cesaret aldığı düşünülüyordu. Ayrıca ABD medyasında Türkiye'yi küçük düşüren yayınlar da ABD yönetiminin telkinlerinin etkisinin bulunduğu işaret eden başka konulardı.¹⁵ PKK önderliği ta başından beri süregelen pragmatist, ikili ne yana çeksen gidecek görüşleriyle yeni duruma uyum sağlamakta gecikmedi.¹⁶

¹¹ Bayram Yurtçilek; "ABD–Irak Savaşı'nda PKK'nın Tutumu" Teori Dergisi, Temmuz 2003, s. 45.

¹² The Terrorist Organization Kadek; s. 2-89.

¹³ Bila; s. 191-194.

¹⁴ Tezkere süreci ayrıntılı bilgi için Turan Yavuz, Çuvallayan İttifak, Destek Yayınları, Ankara 2006, s. 177-201.

¹⁵ Taşkun; s. 198.

¹⁶ Bayram Yurtçilek; "ABD – Irak Savaşı'nda PKK'nın Tutumu," Teori dergisi , Temmuz 2003, s. 45.

Orta Doğu'da değişimin lokomotif gücünün Kürtler olduğu şeklindeki genel hava¹⁷ ABD'nin ve Kürtlerin (PKK da dâhil) karşılıklı rollere hazır olduğu şeklindeki açıklamalarını onaylarcasına ABD kendine savaşta destek veren Kürt gruplara Türkiye'nin kırmızı çizgilerini dinlemeden arka çıktı. Musul ve Kerkük'e girmelerine izin verdi. Onları en yakın müttefik ilan etti.¹⁸ Üstüne Kandil merkezi bulunan PKK'ya karşı net bir duruş sergilemediği gibi bölgeye Türkiye'nin müdahalesinin istikrarsızlığı artıracağını söyleyerek beklentileri boşa çıkardı.

Terör örgütü yaşanacakları görür gibi daha Ocak 2002'de bir Orta Doğu ülkesinde sözde başkanlık konseyi üyesi Sorej-Hüseyin(K) Mustafa Karasu'nun ağzından ABD'lilerin de bulunduğu iddia edilen bir görüşmede Orta Doğu'da rejimlerin hem o ülkelerin hakları hem de uluslararası toplum için zararlı hâle geldiğini ve aşılması gerektiğini, PKK'nın bölgede demokrasinin geliştirilmesi için her konuda iş birliğine hazır olduğunu, bölgedeki rejimleri sarsacağı için Irak'a müdahaleye destek vereceğini ifade etmesi¹⁹ AB Konseyinin daha terörist başı Roma'dayken "Kürt sorununun uluslararasılaştırılması ve halklar hukuku çerçevesinde çözümü"²⁰ kararı,²⁰ terör örgütünün Irak merkezli uluslararası boyutunun göstermesi açısından düşündürücüdür.

Gerçekten de dış boyut açısından çok iyi bir konumda bulunan terör örgütü gerici rejimlerin ve diktatörlüklerin aşılması gibi üstlendiği kutsal misyon uyarınca Suriye'de Demokratik Birlik Partisi (PYD)'ni Ekim 2003'te, Irak'ta Kürdistan Demokratik Çözüm Partisi (PÇDK)'ni Nisan 2002'de, İran'da Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (PJAK)'ni 2002 sonunda kurarak Öcalan yakalandığında ipuçları gelmeye başlayan "Demokratik ülke özgür anayurt, demokratik Orta Doğu birleşik anayurt" sloganıyla hayat bulan stratejisini uygulamaya koydu. Bu sırada Irak'ı 20 gün gibi kısa bir süre içerisinde işgal eden ABD ise daha sonra artan direniş ve kayıplarla baş etmek zorunda kalırken Terör örgütü direnişçilerinkine benzer metotlarla 1 Haziran 2004'ten itibaren şiddet kampanyasına dokunulmazlığın verdiği rahatlıkla kaldığı yerden devam etti.

ABD El Kaide ile bağlantısı olduğunu ileri sürdüğü Biyara yakınlarındaki Ensar El İslam örgütüne ait kamplara Tomahawk ve Cruise füzeleri atarken müttefik KYB ise söz konusu kamplara eş güdümlü saldırı düzenliyordu.²¹ Aynı ABD bu yılın ortalarında Pakistan-Afganistan sınırında bulunan Veziristan bölgesinde El Kaide lideri Usame Bin Ladin' in bulunduğu

¹⁷ Cemil Bayık'ın "Kürtler Orta Doğu'da dört Ülkede varlığını sürdüren bir halktır. Değişim için Kürtlere ihtiyaç vardır."şeklindeki söylemleri.

¹⁸ Bila; s. 198.

¹⁹ Can Dündar; "Kuzey Irak'ta Federasyon Pazarlığı", Milliyet, 19 Ocak 2003.

²⁰ Sadi Somuncuoğlu; "Türkiye Oyalanıyor, Kandil'de Anlaşma İmzalanıyor", Yeniçağ, 18 Temmuz 2006.

²¹ Taşkun; s. 264-265.

duyumu üzerine bu kampları vurabileceğini Pakistan'a iletiyordu; ama binlerce PKK'lı terörist kendi hâkimiyetindeki bir bölgede elini kolunu sallayarak dolaşabiliyordu.

Bu durum, ABD'nin Türkiye'yi kendisine ve İsrail'e bağımlı tutma isteğini ve PKK'nın şer eksenini olarak adlandırılan ülkelerin İran ve Suriye'ye karşı stepne olarak kullanılması yönündeki kaygıları güçlendiriyordu. Terör örgütünün emperyalizm ve sömürgeciliğe karşı olarak başladığı tarihsel sürecinde sözde mücadelesini söz konusu iki kavramdan soyutladığında önündeki seçeneklerin ya Amerika mandası ya da yenilgi olacağını görürcesine dış güçlere yeni Orta Doğu politikasında yardımcı rol almakta bir çelişki görmedi.

PKK'nın takındığı ABD tarafı tutum ile Barzani ve Talabani'nin bölgede Türkiye aleyhinde sergilediği pervasız davranışlar arasındaki benzerlikler gözden kaçmamaktadır. Bunda Türkiye'nin K. Irak'a bakışının 22 yıldır hep PKK eksenli olmasının, KDP-KYB'yi taktik tehdit PKK'yı ise stratejik olarak değerlendirmesinin²² ve Türkmenleri yeterince dikkate almamasının da katkısı yadsınamaz.

1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali sonrası Suriye ve Lübnan'daki PKK'lıları Irak'a çeken Lak-1 ve Lolan gibi kamplarda teröristleri besleyen Barzani²³ "PKK'ya karşı bir hareket yapılması konusunda ise savaştan sonra burada her şey değişti. Suriye ve İran Kürtleri buradalar. Bir kaynaşma var. Bu yüzden ben emir dahi versem Kürt'ün Kürt'e silah çekmesi mümkün değil" şeklinde cevap veriyordu.²⁴

Babasının vasiyeti olan "Kürdistan'a yardım etsinler petrolü veririm." şiarına²⁵ riayet eden Mesut Barzani'nin KDP'sinin ve KYB'nin bölgede ABD'nin en yakın müttefiği hâline gelmeleri hem askerî hem de siyasi açıdan güçlenmeleri Suriye ve İran içinde önemli bir handikap oluşturmaya başlamıştır. Daha önce Türkiye'ye karşı kullanılan koz, bu kez bu ülkeler için de risk oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca İsrail'in İran'a yönelik nükleer başlık üretiyor suçlaması, ABD'nin aynı söylemi kullanarak İran'ı tehdit etmesi; Irak'ta güvenliği sağlayamayan ABD'nin bu durumdan da İran'ı sorumlu tutması; Suriye'ye gözdağı sürdürmesi, bölge ülkelerini giderek sıkıştırmaktadır. Kuzey Irak'ta fiilen kurulan Kürt devletinin bağımsızlık sınırında gezinmeye başlaması ABD ve İsrail faktörleri, İran ve Suriye'yi Türkiye'yle yakınlaşma politikasına yöneltmişse de ABD'nin bölgedeki askerî

²² Ümit Özdağ; Kürçülük Sorununun Analizi ve Çözüm Politikası, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 104.

²³ Cevat Eroğlu; İsrail'in Beka Stratejisi ve Kürtler, Sayfa Yayınları, İstanbul 2003, s. 195.

²⁴ Fatih Çekirge; Hürriyet, 6 Nisan 2006.

²⁵ Türkkaya Ataöv; Cumhuriyet, 11.07.2006.

varlığı ve siyasi gücü, Türkiye, İran ve Suriye arasında ilişkileri belli bir mesafede tutmuştur.²⁶

Amerika ile KDP-KYB arasındaki bu yakın ittifakın son emareleri 2002 Martında Almanya'da, 2002 Mayısında Washington'da CIA ve Dışişleri Bakanlığı yetkilileri arasında yapılan görüşmelerde KDP-KYB ikilisinin Afganistan'daki Kuzey ittifakının rolünü oynayarak Saddam rejiminin devrilebilmesi karşılığında aslan payının verilmesi şeklinde belirmişti.²⁷

Denklemdaki bu vakum yaratma potansiyeli Iraklı Kürtlerden kaynaklı tehdit algılamasında İran-Suriye-Türkiye eksenli yakınlaşmanın artmasına neden olmuştur. Üç devlet de Irak'ın parçalanması sonucu ortaya çıkacak bir Kürt devletinden ya da orta vadede Irak'ı parçalanmaya götürecek tarzda federasyon gibi sistemlerden farklı oranlarda tehdit algılamaktadır.²⁸ Söz konusu ülkelerin manevra alanları ise başka kulvarlardan önlerine gelen senaryolar ile darlaştırılmak istenmektedir. Türkiye'nin AB macerası bağlamında önüne koyulan seçenekler, İran'ın nükleer enerji savaşına yönelik Batı odaklı baskılar, Suriye'ye Lübnan'daki etkisi ve Hariri, Pierre Cemayel suikastları nedeniyle yapılan suçlamalarının, ortak bir politika inisiyatifi geliştirilmesini taktik bir düzeyde bıraktığı söylenebilir.

Kürtlerin sayısının beş milyon civarında olduğu bilinen ve bu nüfusun %30'unun sistemle entegre olan Şii Kürtlerin oluşturduğu İran'da Irak Kürtlerin kazanımları, PKK-PJAK konusundaki belirsiz politikalar, ABD-İran gerginliği ve müdahale ihtimalinin kendi Kürtlerini cesaretlendirebilmesi, molla rejiminin uykusunu kaçırabilecek bir hususdur.²⁹ İşgal sürecinde ABD, PKK'yı İran sınırına yerleştirme ve İran karşısında da kullanma eğiliminde olmuştur. Bu durum İran'ı harekete geçirmiştir. İran da PKK terör örgütünü Amerika'ya karşı kullanmak istemiş ancak bu istek PKK tarafından kabul görmediği için İran PKK ilişkilerinde sorunlar çıkmaya başlamıştı. İran'ı terör konusunda Türkiye ile iş birliğine iten faktörler Irak'ta bulunan Halkın Mücahitleri örgütünün faaliyetleri ve kendisine karşı kullanılabilme ihtimali, terör örgütünün paravan oluşumu olan PJAK'ın İran karşıtı hareketleri ve ülkenin artan etnik hassasiyetleri olmuştur.³⁰ Nitekim terör örgütünün İran'ın bir karakoluna saldırarak sekiz asker öldürmesi üzerine Lolan ve Hacümran bölgelerindeki teröristlere kapsamlı bir operasyon düzenlenmesi³¹ bu sürecin bir çıktısı olarak görülebilir.

²⁶ Bila; s. 273.

²⁷ İraçî Kurdistan; Jane's Sentinel Security Assessment, The Gulf States-11, 3 Temmuz 2002, s. 27.

²⁸ Nejdî DEMİRAL; "Türkiye'nin 2005 yılında Orta Doğu Politikası Ne Olmalıdır", Stratejik Analiz, Aralık 2004, s. 18.

²⁹ Bila; s. 273-274.

³⁰ Arif Keskin; "Tüm Boyutları ile Türkiye-İran İlişkileri", Stratejik Analiz, Eylül 2004, s. 28.

³¹ Milliyet; 30 Haziran 2003.

İran, Suriye ve Türkiye'nin aksine Kürtlerin her zaman Bağdat yönetimine karşı güçlenmelerini destekleyen İsrail'in, ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra bölgedeki faaliyetlerini yoğunlaştırdığı, Kuzey Irak'a Yahudi Kürt göçünün gerçekleştiği iddiaları yoğun biçimde gündemde yer almıştır. Bu iddialar kanıtlanmamış, resmen doğrulanmamış ve İsrail tarafından reddedilmiş olsa da bölgede kurulacak bir Kürt devletinin İsrail'in karşı çıkacağı bir durum olmayacağı söylenebilir.

PKK açısından ABD'nin Irak'ı işgalinin genel olarak olumlu etkilerinin olumsuz etkilerinden fazla olduğu söylenebilir. PKK açısından olumlu yönlerin başında Türk-ABD ilişkilerinin bozulması, askerî iş birliğinin rafa kaldırılması, Türk askerinin bölgeye müdahale etmemesi, böylece PKK'nın varlığını koruması gelir. Ayrıca ABD'nin Türkiyesiz giriştiği harekâta en yakın müttefik olarak Kuzey Irak'taki Kürtleri görmesi ve onları desteklemesi de bir çeşit güvence niteliği taşımıştır. ABD'nin savaş sırasında ve sonrasında Kürtlere bakışını bir bütün olarak ele alması gerekir. Bu bakış Kürtler lehinedir. Bu nedenle de PKK'yı bu bakışın dışında tutması da söz konusu olmamıştır. Kuzey Irak'ta diğer Kürt gruplarına olumlu yaklaşırken PKK'ya farklı bir bakışla yaklaşmamış ve aleyhlerine bir operasyon yapmadığı gibi açıktan bir tutum da almamıştır.³²

PKK'nın 2004'te tekrar başladığı eylemlerinde geçmiş dönemin aksine direkt temaslardan kaçınarak telsiz-telefon veya kablolu düzenek patlayıcılar kullanarak güvenlik güçlerine zayıf vermesi, 90'lı yıllar boyunca uygulamaya çalıştığı kurtarılmış alan konsepti uyarınca eylem yapan büyük ölçekli terörist gruplarından ziyade, kış dönemi hariç çok daha küçük gruplar hâlinde hareket etmesi yeni dönem yaklaşımları olarak dikkat çekmektedir. Kendisini Orta Doğu'daki değişik halkların özgürlük ve demokrasi hareketlerini geliştirme örgütü olarak değerlendiren PKK'nın, Irak'ta olduğu gibi manivela olarak kullanılabileceğinin sinyallerini vermeye başlaması ilginç bir gelişmedir.

Osman Öcalan önderliğinde bir grup teröristin PKK'dan ayrılarak Yurtsever Demokrat Parti (PWD) adlı yeni oluşuma gitmesi, bu örgütün de ABD, KDP, KYB çizgisine yanaşması ve silahlı eylem son verilmesi yönündeki açıklamaları da bu sürecin yeni bir ürünüdür. Terör örgütünün bu yeni dönemde sivil halk ve koruculara karşı eylem yapmamaya özen göstermesi hem kitle desteğini artırabilmek hem de Avrupa ve ABD'den gelebilecek baskıların önüne geçerek terörist örgüt tanımlamasına set çekmek isteğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Şiddet yaratma hevesi, eylem çeşitliği ve acımasızlığı Batı'nın ve ABD'nin terörist olarak tanıdığı hiçbir örgüt ile kıyaslanmayacak olan PKK'nın Temmuz 2006'da Türk güvenlik güçlerine yaptığı hain saldırılarından sonra artan kamuoyu tepkisi sonucu ABD Dışişleri Bakanlığı

³² Bila; s. 200, 201.

sözcüsü Scan McCarmack 15 Ağustos'ta PKK'ya silahları bırakma çağrısı yaptı. Türk güvenlik güçlerinin bölgeye müdahalesinin sadece istikrarsızlığı artıracaklarını ileri süren ABD'nin ortamı soğutabilmek adına yaptığı çağrı, beraberinde üçlü bir terörle mücadele koordinatörlüğü ve terör örgütünün sözde ateşkes ilanını getirdi.

Bitlis'te PKK mayınıyla ölen 5 askerin kanı yerde kurumadan terör örgütünün Birleşmiş Milletlerin desteklediği sivil toplum kuruluşu olan İsviçre Merkezli Cenevre çağrısı ile "Kara mayınlarına karşı mücadele sözleşmesi" imzalamasının³³ ardındaki pragmatist ve çelişkili tutumun Türkiye'de devamlı Batılı erdemlerden söz eden onca kitle örgütü başta olmak üzere, Batılı ülkelerden kayda değer bir eleştiri gelmedi. 1965'den bu yana yaklaşık 900 kişinin ölümüne neden olan ETA'nın Madrid ve Bilbao'da protesto edilmesini sağlayan sivil toplum kamuoyu sorumluluğunun acı ve göz yaşı adına çok daha fazlasını yapan PKK için neden yapılamadığının cevabının bölücü çevrelerin 1999'dan bu yana eş güdümlü seyreden AB politikası ve Irak'ın seyri olduğu değerlendirilmektedir.

Terörle mücadele koordinatörü Edip Başer'in belirttiği üzere 3000'den fazla teröristin bulunduğu tahmin edilen Kuzey Irak'taki kamplara yönelik güç kullanılmasının son seçenekler arasında yer alması, gelişmelerin çok yönlü ve hızlı seyrettiği bölgede Türkiye'yi tatmin edecek bir çözümün zor olduğu değerlendirilmektedir.

PKK'lı teröristlerin, Irak'ın kuzeyinde 1991'den bu yana oluşumu devam eden bölgesel yönetim üzerindeki baskının azaltılması ve zaman kazanabilmek için Türkiye ile İran'a kaydırılması, yeni tavizler koparılması için de eylemler yapabileceği kıymetlendirilmektedir. Kendisini Orta Doğu örgütü olarak gören PKK'da geçtiğimiz Kasım ayında Murat Karayılan 7000 terörist ile gerici yapılanmaların aşılmasında verilecek rollere hazır olduğunu belirtmesi PJAK kanalıyla İran'a güneyden baskıların artabileceği şeklinde yorumlanabilir.

İstanbul'da yapılan NATO zirvesinde Bush'un El Kaide bizim için neyse PKK da odur³⁴ şeklindeki açıklaması ile 30 Nisan 2003 tarihli ABD Dışişleri Başkanlığının Küresel terörizm raporunda Irak'ta bulunan terörist örgütler arasında PKK'nın yer almaması ve ünlü Jane's dergisinin 3 Temmuz 2002 tarihli güvenlik değerlendirmesinde Kerkük'ün Irak Kürdistanı'na ait olarak gösterilmesi, PKK'nın neredeyse diplomatik dokunulmazlığa kavuşturulması çizgisindeki değişkenliklerin Türk güvenlik güçlerinin 1999'a kadar bölücü örgüte karşı kazandığı başarının sıfırlanmak istenip PKK'yı yeniden canlandırarak oyuna dâhil etme arzusu olarak nitelendirilebilir.

Tarihsel – sosyal titreşimler ve stratejik boyutlardan kaynaklı olarak bölücü terörün, emperyalizmin bölge hesaplarına göre yönlendirilmesinin

³³ Hürriyet; 16 Temmuz 2006.

³⁴ Posta; 28 Haziran 2004.

veya Türkiye'nin etrafındaki sarmal sorunlardan bazılarında verilecek ödünler karşılığında sümen altı edilmesinin muhtemel bir senaryo olduğu söylenebilir.

Son dönemlerde ABD kamuoyunda yer alan Irak'ta PKK'ya karşı net bir tutum sergilenmesi gerektiği şeklinde yer alan yorumların Türkiye'nin gönlünü almaya yönelik manevralar ve güneydekini (Barzani ve Talabani'nin sözde Kürdistan Bölgesel Yönetimi) tanı, koru, çıkış kapısı ol, kuzeydekini hâllerimiz anlayışının ürünü olduğu değerlendirilebilir. 2007 sonunda yapılması gündemde olan Kerkük'e yönelik referandum sürecine paralel olarak PKK terörünün perdeleme amaçlı şiddetini artırması da mümkün olabilir.

Terör örgütü yandaşlarına ve kamuoyuna hoş görünmek, yeni dönem stratejileri için zaman kazanabilmek adına ilan ettiği sözde ateşkesi, eylemlerine başka isimler altında devam etmekle birlikte baharda tedricen artırabileceği, Türkiye içine yeni açılımlar yapabileceği, patlayıcı maddelerin kullanımını yeni usullerle sürdürebileceği ve buna ek olarak direnişçilerin son zamanlarda Irak'ta sıkça başvurduğu suikast türü eylemlerin tercih edilebileceği söylenebilir.

Her iki Körfez Savaşı'ndan da oldukça kârlı çıkan ve kan akıtmaya yeni taktiklerle devam etme azminde olan bölücü terör örgütünün alt edilebilmesi için iç dinamiklere dayalı sağlam bir duruşa ihtiyaç olduğu aşîkârdır. Kendisinin terörist, başkasının ayrılıkçı hareket, özgürlük savaşçısı gören zihniyetinin değişmesinin en azından Türkiye için mümkün olmadığı kabul edildiğinde "Tırnağın varsa başını kaşıyacaksın." atasözünün doğruluğu teyit edilmiş oluyor. Bizleri affedin dememek ümidiyle bu vatan için can veren şehitlerimizi rahmet ve saygıyla anıyorum.

Kaynaklar

ADA, Hüsnü; "Türkiye'nin Dış Türkler, Irak Türkleri ve Irak Politikası", Yeniçağ Strateji, 9 Aralık 2005.

AYDIN, Ahmet; Üçgündeki Tezgâh, Kiyap Yayınları, Ankara 1993.

BİLA, Fikret; Hangi PKK, Ümit Yayınları, Ankara 2004.

BUZOĞLU, M. Hüseyin; Körfez Savaşı ve PKK, Strateji Yayınları, Ankara 1997.

Cumhuriyet Gazetesi.

DAVUDOĞLU, Ahmet; Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul 2001.

DEMİRAL, Nejdett; "Türkiye'nin 2005 Yılında Orta Doğu Politikası Ne Olmalıdır", Stratejik Analiz, Aralık 2004.

DÜNDAR, Can; "Kuzey Irak'ta Federasyon Pazarlığı", Milliyet, 19 Ocak 2003.

EROĞLU, Cevat; İsrail'in Beka Stratejisi ve Kürtler, Sayfa Yayınları, İstanbul 2003.

Hürriyet Gazetesi.

İraqi Kurdistan; Jane's Sentinel Security Assesment, The Gulf States – 11, 3 Temmuz 2002.

KESKİN, Arif; "Tüm Boyutları İle Türkiye-İran ilişkileri", Stratejik Analiz, Eylül 2004.

Milliyet Gazetesi.

ÖZCAN, Nihat Ali; PKK Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi, ASAM Yayınları, Ankara 1999.

ÖZDAĞ, Ümit; Kürtçülük Sorununun Analizi ve Çözüm Politikası, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.

ÖZKAN, Tuncay; Entrikalar Savaşı, Alfa Yayınları, İstanbul 2003.

Posta Gazetesi.

SOMUNCUOĞLU, Sadi;"Türkiye Oyalanıyor, Kandil'de Anlaşma İmzalanıyor",Yeniçağ,18 Temmuz 2006.

TAŞKUN, M. Tekin; Babil Düşerken Bir Ülke Nasıl Yutulur, Q –Matris Yayınları, İstanbul 2004.

The Terrorist Organization KADEK; Ekim 2002.

Yeniçağ Gazetesi.

YURTÇİÇEK, Bayram; "ABD – Irak Savaşı'nda PKK'nın Tutumu", Teori Dergisi, Temmuz 2003.